О. ДОЦЕНКО

ЗИМОВИЙ ПОХІД

A. DOCENKO

WINTER MARCH

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

ТОМ — XIII — VOLUME

СЕРІЯ ІСТОРИЧНА, КНИГА І. — SERJA HISTORYCZNA, ZESZYT I. —
SERIE HISTORIQUE, LIVRAISON I.

Олександер Доценко

ЗИМОВИЙ ПОХІД

(6 XII. 1919 — 6. V. 1920)

ВАРШАВА 1932 WARSZAWA

УХВАЛОЮ ВЕЛИКОЇ ОРДЕНСЬКОЇ РАДИ ОРДЕНУ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА ДОРУЧЕНО ПРЕЗИДІЇ ОРДЕНУ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА ПЕРЕВИДАТИ ТВІР СВ. П. ПІДПОЛК. О. ДОЦЕНКА — «ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР» (6. XII. 1919 — 6. V. 1920), ІДЕНТИЧНЕ ВИДАННЯ (ДРУГЕ) УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ У ВАРШАВІ 1932 РОКУ «ЗИМОВИЙ ПОХІД».



Голова Президії Орденської Ради
Ордену Залізного Хреста
Ген.-полк. О. ЗАГРОДСЬКИЙ
Секретар - скарбник
Майор ІВАН ВИННИК

Редаґує секретар

Проф. РОМАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9. tel. 509-31,

ПЕРЕДМОВА

Для своєї праці — історії Зимового походу — використав я такі, досі ще неопубліковані, матеріяли:

1. Накази по армії Української Народньої Республіки та по дивізіях;
2. Оперативні, розвідочні та політичні звіти;
3. Доповіді та листи урядових цивільних та військових осіб;
4. Щоденник полку Чорних Запоріжців;[1])
5. Документи та радіозвіти, захоплені у ворогів.

З друкованих праць та матеріялів використав я для свого огляду такі:

1. Аш: „Спогади про Любарські події". Альманах. Літературно-військовий журнал. Табор Олександрів, ч. І, Липень 1921.
2. П. Певний: „За волю та державність". Станиславів. 1920.
3. Ю. Тютюник: „Зимовий похід". Коломия-Київ. 1923.
4. М. Омелянович-Павленко, Генерал-поручник: „Зимовий Похід", „За Державність". Матеріяли до історії війська українського. Частина І, Каліш — 1929, Частина II, Каліш — 1930 і частина III, Каліш — 1932.
5. П. Феденко: „Фермент нації" (З приводу роковин походу 6/XII. 1919 — 6/V. 1920 р.). Вільна Україна. Неперіодичний журнал Центрального Комітету Української Робітничої Партії. Львів-Київ, ч. 1—2, Січень-Лютий 1921.
6. Борис Монкевич, Сотник: „Чорні Запоріжці". Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запоріжців. Зі схемами й ілюстраціями. Львів. 1929.
7. І. Мазепа: „Творена держава" (Боротьба 1919 року). Збірник памяти Симона Петлюри (1879—1926). Прага. 1930.
8. П. Феденко: „Повстання нації". Збірник памяти Симона Петлюри (1879-1926). Прага. 1930.
9. Чижевський, Полковник: „Коротка історія 3-ої Стрілецької дивізії. Каліш. 1921.
10. Євген Бородиєвич: „В чотирокутнику смерти". Причинки до трагедії У.Г.А. на Великій Україні (Із воєнного записника 2-ої бригади). Київ-Львів. 1921.
11. Олександер Доценко: „Літопис Української Революції".

---

[1]) Цей цінний документ не друкується з огляду на те, що його використано в праці Б. Монкевича (див. нижче), — на жаль, без цитат.

Матеріяли й документи до історії української революції. Том II, книга 4. 1917—1922. Київ—Львів. 1923 і том II, книга 5, Тарнів—Львів. 1924.

12. Juljan Stachiewicz, Generał Brygady: Studja operacyjne z historji wojsk polskich 1918—21. Tom I. Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie. Warszawa 1925

13. Др. Степан Шухевич: „Спомини" част. IV, Львів, 1929.

14. Б.В. Козельський: „Шлях зрадництва й авантур" (Петлюрівське повстанство). Переклала К. Сеник. Державне Видавництво України. Харків 1927.

15. В. Сальський: „Аналіз стратегично-політичного становища на Україні в 1919 р." Варшава. 1920.

16. Зимовий похід. Око. Літературно-юмористичний журнал ч. 9—10, Каліш. 1921.

17. Б. Л. „Нарада в с. Барушківцях". Око ч. 9 — 10, Каліш. 1921.

Де-які з документів, що відносяться до Зимового походу, вже опубліковано в переліченій вище літературі, — таки і не друкується, але ті, з яких опубліковано тільки певні уступи, уважаю за потрібне подати в цілості.

До праць, написаних спеціяльно на нашу тему, належать названі вище праці трьох учасників походу: Ю. Тютюника, М. Омеляновича-Павленка та П. Певного. Остання праця це брошура, оперта на точних даних та особистих обсерваціях автора, цінна сама по собі, але має більше популярний характер і не претендує на вичерпуюче освітлення подій. Праця Ю. Тютюника представляє собою більше політичний огляд, ніж оцінку подій з чисто військового боку, і, безсумнівно, має велику цінність, але бракує їй обєктивности: автор її висловлює переважно свої особисті погляди — цінні, як матеріял для історика, але часом занадто субєктивні й неслушні. Праця ген Омеляновича-Павленка — перша спроба більш докладного огляду фактів і їх оцінки. В ній використано багато матеріялів, яких я не мав, але це переважно короткі й невпорядковані до друку записки, спогади й денники учасників походу. Значної більшости офіціяльних документів ген. Омелянович-Павленко використати не міг, бо їх не мав під руками. Цим пояснюються де-які незначні недокладності в його праці, переважно хронологічного або топографичного характеру, які одначе не зменшують цінности цієї солідної, сумлінної й обєктивної праці.

Цінний матеріял чисто політичного змісту дали мені статті п.п. Мазепи і Феденка.

І моя праця не претендує на абсолютну повноту: знайдуться ще й офіційні документи, позбірають і опублікують також багато мемуарних матеріялів про цей похід; але в упорядкованій мною збірці майбутні дослідувачі-історики завжди будуть мати точно видані документи й матеріяли, які, коли б і загинули їх оригінали, залишаться, як свідоцтво героїчних зусиль нашого війська в боротьбі за свободу й державність української нації.

Документи друкую я точно з усіма їх огріхами і помилками, не зміняючи „ані титли, ніже тії коми" Зрештою кожний, хто буде їх читати, повинен памятати, що то—документи з часу бурхливих подій, писані нашвидку, похапцем, в походах (як от військові накази), може й на коліні та й взагалі в умовах, коли не було ані часу, ані думки про те, щоб їм надавати літературний характер. До того ж писали їх люде, що не пройшли української школи й не були лінгвістами.

Цілу свою працю ділю на 7 розділів. Перший розділ коротко змальовує події, які попередили Зимовий похід і були безпосередньою його причиною; II—VI-ий обіймають самий похід; VII-ий охоплює повстанчі акції за час Зимового походу та тодішню політику большевиків.

Переповідаючи в хронологично-літописному порядкові перебіг подій, я не претендую на широку і всебічно-критичну оцінку використаних матеріялів, обмежуючись тільки оцінками, опертими на обєктивних даних, документах, та поправками чужих помилок і неточностей, коли на те мене уповноважують мої матеріяли або висновки, які можу з них витягти.

В кінці праці додається основна мапа до Зимового походу та 4 олеати.[1]) Олеата ч. 1 малює тодішню військову ситуацію на Україні перед походом; олеата ч. 2 — показує рух армії од 6.XII.1919 р. до 16.II.1920 р.; олеата ч. 3 — марш армії У. Н. Р. від 16.II.1920 р. до 6.V.1920 р. і, нарешті, олеата ч. 4 — показує райони, де працювали ватажки повстанчих організацій підчас Зимового походу.

Ця праця, що виходить у видавництві Українського Наукового Інституту в Варшаві окремим томом, в моїм розподілі матеріялів і документів до історії української революції становить продовження видаваного мною „Літопису Української Революції", як книжка 6-а II-го тому.

Усім, що мені допомогли у цій праці, складаю сердечну подяку.

---

[1]) При користуванні олеатами треба уважати, щоб пункти мапи „Житомир" „Гранична лінія по Дністру" припали на ті самі пункти олеати.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

1. Листопадова катастрофа. 2. Наради 6.XII в Чорториї і 5.XII в Мирополі. 3. Призначення політичних референтів та їх завдання. 4. Підготовчі заходи. 5. Стан ворожих фронтів.

Внаслідок переходу Галицької Армії на бік ген. Денікина Українська Наддніпрянська Армія в першій половині листопаду 1919 року, знесилена, здесяткована тифом, гола й боса, відступала з лінії (приблизно) Брацлав—Ямпіль н/Д. в загальному напрямі Нова Ушиця — Дунаєвці. Одночасно її тилові установи і ті частини Галицької Армії, що перебували в запіллі, пересувалися на схід. Командарм Наддніпрянської Армії 11.XI, згідно з директивою Головного Отамана, пересунув базу і всі державні інституції приблизно в район Ярмолинці — Проскурів — Старокостянтинів.[1])

Повстало тяжке питання, що робити далі. Переговори з Польським урядом поки-що не дали конкретних наслідків, лише ослабили напруження на фронті.

Румунія дотримувала нейтралітету і нам не помагала. Насувалася грізна небезпека оточення нашої армії денікинцями та її знищення і можливого припинення дальшої боротьби. Всі наші політичні та військові чинники, що перебували тоді в Камянці, були тої думки, що Денікин врешті упаде, що поразка його неминуча, але ж треба було до того часу зберегти і армію, і Державний Центр. Багато було проектів та дискусій на тему, що далі робити, але 13.XI на засіданні Ради Міністрів в Камянці питання це було остаточно розвязано.

Військовий міністр от. В. Сальський обстоював план ліквідації регулярного фронту, положення якого було безнадійне. Він висловлювався за тим, щоб армію й цивільних (крім непристосованих до умов партизанської боротьби елементів) пропустити „струмочками" через фронт ворога і таким способом утворити на Україні осередки для повстанського руху.

Уряд на чолі з премером Мазепою стояв „за продовження регулярної форми боротьби" до останньої можливости: армія Денікина швидко розкладалася, і кожний день міг принести зміну

---

[1]) Наказ цей надруковано у Ю. Тютюнника: „Зимовий похід", Коломия — Київ, 1923, стор. 9 і у О. Доценка: „Літопис Української Революції", Київ — Львів, 1923, т. II, кн. 4, стор. 325.

ситуації, зокрема в районі, де перебувала наша армія, яку треба було зберегти, як цілість.

Остання думка перемогла. Користуючись перемиррям певним заспокоєнням на фронті і почавши переговори з Москвою, уряд вирішив виїхати в район Проскурів — Старокостянтинів, армія ж мала розташуватись в районі Старокостянтинів — Шепетівка—Чуднів, щоб звідти почати нову акцію проти Денікина[1]). Праве крило армії булоб в такому разі забезпечене з боку добровольчих частин, бо польське військо мало обсадити лінію Проскурів-Камянець.

Перевести цей план не пощастило: отаман Волох, якому доручено було оборону Проскурова, здав це місто добровольцям, а польське військо відійшло за Збруч на вимогу Антанти і з огляду на його тяж ке стратегичне положення[2]). Ситуація ставала трагічною. В Проскурові пограбовано вагон з державною скарбницею; врятувати пощастило незначну тільки частину грошей.

26.XI Головний Отаман С. Петлюра і Уряд мали нараду з політичними партіями та представниками війська в Старо-Костянтинові. Головний Отаман закликав не тратити духа і настоював на продовженні боротьби, не дивлячись на критичну ситуацію. Премер І. Мазепа доводив, що недалекий час визнання України Антантою. Військові члени наради теж висловлювались бадьоро. Але от. Волох виступив з демагогичною критикою діяльности всіх державних чинників і висловлювався за радянською орієнтацією. Це був його перший публічний виступ, — другого не довелося довго чекати. Нарада не привела до певних рішень.

27 XI Головний Отаман і Уряд мусіли покинути Старо-Костянтинів і виїхати до Любара. Отамани Волох, Божко та Данченко з своїми частинами теж подалися за Урядом. В Любарі вони стали остаточно на радянську платформу, працюючи в контакті з самочинною „Волинською революційною радою". Волох домагався, щоб Гол. Отаман відмовився від влади. Постановлено було Волоха заарештувати, але він перейшов на другий бік річки Случа і там розташував своє військо, після чого ще два рази висилав ультиматуми Гол. Отаманові, щоб той зрікся влади. Війська при Уряді було мало, і Гол. Отаман 3.XII виїхав до Чортории. Тимчасом надійшов з своїми частинами от. Ю. Тютюник, який вже давно мав наказ ліквідувати Волоха, і той почав тікати через Трощу-Троянів на Чуднів. Його спільник Данченко встиг ще у Любарі пограбувати рештки державної скарбниці. Божка тимчасом в с. Красносільці забив якийсь козак, мабуть, підісланий Волохом.

4.XII в Чортории відбулася нарада, на якій начальник штабу армії полк. генштабу Мишківський заявив, що армія повинна

---

[1]) І. Мазепа: „Творена держава", Збірник памяти Симона Петлюри Прага 1930, стор. 64-65. [2]) О. Доценко: op. cit., т. II, кн. 4. стор 327.

вирушити в похід, бо не може триматися в занятому районі, а от. Ю. Тютюник доповів, що хоче прорватися до Дністра і там провадити боротьбу до весни, аж поки обставини позволять повести її в ширшому маштабі. Гол. Отаман пропонував от. М. Омеляновичеві-Павленкові обняти командування армією; Ом.-Павленко поки не дав відповіді, — хотів теж про це порадитися із своїми підлеглими. Начальники дивізій так само хотіли ще нарадитися із своїми частинами. От. Е. Коновалець уважав дальшу боротьбу в формі партизанки недоцільною[1]).

На 6/XII було призначено нову нараду в Чорториї. Тимчасом ще 4/XII премер Мазепа настоював на тому, щоб Гол. Отаман їхав за кордон і то негайно, щоб повести там потрібну роботу. Гол. Отаман, після певних вагань, згодився і 6.XII ранком виїхати через Миропіль до ст. Полонне, де його ждала перепустка від Начальної Команди Польских Війск і звідки він вирушив до Варшави[2]).

Згідно з наказом Головного Отамана 6.XII, Командуючі дивізіями знову зїхалися до Нової-Чорториї на нараду. Премер міністр І. Мазепа змалював тодішню ситуацію, передав остані розпорядження Гол. Отамана і оповів про причини його відїзду за кордон та про рішення Уряду продовжувати дальшу боротьбу за самостійність У. Н. Р. Передав писаний наказ Гол. Отамана від 5.XII. 1919. ч. 101 про призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим Діевою армією, а його заступником — от. Юрка Тютюника[3]).

Командуючий армією от. В. Тютюник був хорий на тиф, а полк. Мишківський на запалення легенів. Через це вони відїхали до Рівного до шпиталю[4]). Відїзжаючи з Н.-Чорториї і не знаючи про те, що Головний Отаман видав Командарму уповноваження, вони теж і від себе видали наказ від 6.XII 1919 ч. 32[5]). Наказ той одержали всі Командуючі дивізіями. Голова Ради Міністрів І. Мазепа тогож 6.XII ще й від себе видав засвідчення от. Омеляновичеві-Павленкові[6]).

Одержавши згадані документи, Командуючі дивізіями відбули ще одну нараду вже без участи членів Уряду, щоб докладніше спинитися над ситуацією. На цій нараді перевагу взяла заява от. Омеляновича-Павленка, який сказав, що Запоріжська дивізія вирушить на Полтавщину та Катеринославщину. Старший в Командуючих дивізіями от. Омелянович-Павленко повідомив про прийняте рішення премера І. Мазепу та інших міністрів, після чого відбулася вже спільна нарада Командуючих дивізіями з членами Уряду.

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 23. [2]) Документ № I., стор. 3. [3]) Наказ цей друковано: О. Доценко, op. cit., т. II, кн. 4, стор. 350; Ю. Тютюник, op. cit., стор. 24 і Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко: „Зимовий похід“ у збірникові „За державність“, ч. I, стор. 15. [4]) От. В. Тютюник помер на тиф вночі з 19 на 20.XII 1919 р. у Рівному. [5]) Наказ цей надруковано у Ю. Тютюника, op. cit., стор. 24—25 у Ген.-пор. М. Омеляновича-Павленка, op. cit., стор. 15. [6]) Документ № II, стор. 3.

Премер І. Мазепа запитав присутніх Командуючих дивізіями, чи бажано булоб, щоб на час походу армії в запілля ворога частина Уряду перебувала при армії. Командуючі дивізіями висловилися проти такої пропозиції, бо перебування Уряду при армії звязувалоби рухливість частин, так потрібну підчас партизанської війни.

Тоді от. Ю. Тютюник вніс пропозицію призначити політичних референтів при армії, бо він вже знав про такі наміри Уряду. Пропозицію було прийнято, і премер І. Мазепа призначив референтами: М. Левицького, Загурського, М. Герасима, В. Скляра, П. Феденка, П. Чубука і В. Совенка. Після цього прочитано було видану Урядом 2 XII декларацію-відозву. В декларації тій констатувалося, що „український нарід на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу", що Україна — принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати збройною силою, що російським комуністам потрібні матеріяльні багацтва України, а „російські контр-революціонери почали відновлення царської імперії походом на Україну". Подавши короткий перебіг боротьби, яка тільки „завдяки надзвичайному ґероїзмові народу і війська" була можлива, і згадавши про жертви, принесені в ній народом, Уряд стверджував, що „перехід Галицької армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно также стратеґічне положення і примусив державний апарат Республіки і військо залишити район Камянця, Проскурова та Старо-Костянтинова і перейти в місцевість, де б наша армія могла відпочити"... Уряд заявив, що „переходить на инші способи боротьби за нашу Державність, але боротьби не припиняє". Урядовим кличем було: „Самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній республіці може трудящий нарід України, без ріжниці національнальностей, здобути собі землю, волю і громадянські та національні права"[1]).

Премер І. Мазепа умовився з Командуючими дивізіями побачитися у м. Липовці 15 XII[2]).

Треба тут згадати ще про одну нараду Командуючих дивізіями, що відбулася під Мирополем 5.XII напередодні вирушення в Зимовий похід.

Головував на цій нараді от. Омелянович-Павленко. На початку наради він оголосив наказ Головного Отамана ч. 101. Всі присутні підтвердили призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим збірних дивізій, а його заступником от. Ю. Тютюника.

Командучий Дієвою армією, що вирушала в похід, закінчуючи цю коротку нараду, сказав: „Ми йдемо на

---

[1]) Декларацію цю надрукували: О. Доценко, op. cit., т. II, кн. 4, стор. 343—346; Ю. Тютюник, op. cit., стор. 27—29; Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I. стор. 13—14; П. Феденко, „Фермент нації", в журналі „Вільна Україна", ч. 1—2, стор. 138—139. [2]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 25—27 і стор. 30.

Україну, як кадри української регулярної армії, котрі мусять розвернутись там, на Україні і розпочати наново наступ, але ж на де-який час мусимо скористуватися способом війни партизанської. Тепер, панове, ідіть до своїх частин, вдихніть в слабих духом бадьорість, надію і з твердою вірою у світле будуче рушимо на Україну"[1]). По нараді командири відійшли до своїх частин, щоб поінформувати їх про прийняте рішення.

У вечері того ж 5/XII в с. Борушківцях, командир Волинської дивізії от. Загродський скликав старшинську нараду. На цій нараді, охарактеризувавши ситуацію і план дальшої боротьби, от. Загродський запропонував вибрати командуючого дивізією: офіційного призначення, на його думку, не вистарчало — особі, яка мала вести людей майже на певну смерть, треба було мати довірря підвладних. Одноголосно комдивом вибрано Загродського. Тоді він виголосив промову, в якій заявив, що „поведе твердою рукою дивізію до осягнення наміченої мети, хоч би для того довелося віддати життя всієї дивізії, всіх же, хто стоятиме на перешкоді, буде нещадно карати". Автор споминів про цей момент оповідав, що старшина з козацтвом чекали лишень наказу, аби йти до свого народу й разом з ним продовжувати боротьбу за українську суверенність, за всяку ціну додержуючи регулярний стан дивізії... З великим почуттям і захопленням вся старшина чуло проспівала: „Ще не вмерла Україна", „Заповіт", „Не пора". В цім співі чулась така міць й віра в свою ідею, що, здавалося, ніяка сила не зможе зломити цієї національної скелі борців. З таким настроєм старшина розійшлась по своїх частинах підготовлятися до майбутнього маршу[2]).

Спокійно, з глибоким розумінням важливости моменту, пройшли зібрання і в других дивізіях. Піднісся дух в частинах, і запанувала віра в перемогу над ворогом. Військо знало, що „Головний Отаман, не вважаючи на катастрофичність моменту і тяжкий стан армії, твердо стояв на позиції дальшої боротьби за державність і незалежність У. Н. Р., і його віра в остаточну перемогу передалася в козацькі лави"[3]).

Як було зазначено вище, Уряд У. Н. Р. призначив політичних референтів при дивізіях армії. В момент вирушення армії в запілля ворога політичні референти встигли одержати тільки словесні вказівки та інструкції. Головним їх завданням було посередництво між населенням і армією, допомога командному складові в справах технично-матеріяльних, а головне — харчових; інформування населення України про політичне положення Республіки і провадження серед нього політично-культурно-освітньої праці; політична розвідка серед ворогів; дипломатичні зносини (коли б на це була потреба) і організація повстання. Колиб на місці

---

[1]) „Зімовий похід" в журналі „Око" ч. 9—10, Каліш, 1921 стор. 5.
[2]) Б. Л... „Нарада в с. Борушківцях" в журналі „Око", ч. 9—10, Каліш, 1921 стор. 20—21. [3]) П. Певний: „За волю та державність", стор. 26—27.

повстали якісь інші питання, то залагоджувати їх мали референти з власної ініціятиви.

7-го грудня політичний референт Запорожської групи В. Совенко явився до Командарма от. Омеляновича-Павленка і поінформував його докладніще про свої уповноваження. Довідавшись про функції референтури при війську, Командарм вітав ці вжиті Урядом для допомоги армії заходи та заявив готовність всіма силами підтримувати роботу політичної референтури.[1])

Військова та політична ситуація Добровольчої, Червоної та Галицької армій перед вирушенням нашої армії у Зимовий похід представлялися так.

Армія Денікина в першій половині грудня стояла на лінії Київ-Козятин (до Шепетівки) — Старокостянтинів-Проскурів і далі на схід від Камянця. Обороняла вона цю лінію головним чином броневиками, маючи більші залоги тільки в містах.

Головні сили Червоної армії на Правобережжі займали тоді Новгород-Волинський-Житомир-Бердичів. Їм було поставлено завдання захопити Козятин і перерізати лінію київського фронту, щоб полекшити здобуття зайнятого добровольцями Києва.

Що ж до Галицької армії то І-ий її корпус був призначений для вирушення на фронт під Бердичів. Постачання корпусу містилося в с. Кордилівці. Корпус займав Махнівку-Самгородок-Калинівку-Янів-Хмельник, а бойові частини займали позицію під самим Бердичевом (тут їх добровольці навіть використали у боротьбі проти червоних); ІІ-ий корпус перебував на відпочинку в районі Вінниці-Браїлова-Жмеринки (штаб корпусу — у Вінниці), а ІІІ-й корпус займав район Гайсин-Брацлав (штаб корпусу — у Гайсині). Начальна Команда Галицької армії містилася у Вінниці.[2])

Положення армії Денікина на Україні, в звязку з наступом большевиків і з необхідністю посуватись під їх натиском на південь, ставало з кожним днем більш заплутаним.

Зайнявши Харків, большевики мали вільніші руки для дальших операцій проти Денікина. Харьків — великий залізничний вузол і солідна база, як амуніційна, так і харчова, і захоплення його давало большевикам не тільки військові, але й політичні вигоди, а передусім — великі агітаційні можливості: тут мешкало чимало збольшевиченого пролетаріяту, яким вони мали поповнити свої відділи. З Харкова йдуть залізниці на південь (через Лозову і Полтаву). Ці залізниці большевики вже були почали використовувати броневиками, роблячи одночасно глибший обхід їх за допомогою кавалерії. Деморалізація добровольчих відділів, яка особливо почала виявлятись після захоплення большевиками важливого залізничного вузла Бахмач-Крути, в значній мірі зменшила відпорну силу добровольчої армії і збільшила успіх

---

[1]) Документ № III, стор. 4. [2]) Ген.-пор. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. I, стор. 40—41.

большевиків. Захопивши Бахмач, большевики через Крути-Прилуки зачали смілий фланговий марш, щоб перерізати залізницю Київ-Полтава (через Гребінку) і одною колоною іти в обход на Полтаву, а другою вийти на Черкаси і таким чином а) створювали небезпеку для добровольчих відділів, що відступали з Харькова, і б) відтинали частини військ генерала Шилінга, направлених з Одеси на Київ для допомоги добровольчим військам, що оперували в Київському районі. Рух большевиків на Черкаси загрожувавби таким залізничним артеріям, як Бобринська-Цвітково і Христинівка-Вапнярка, які мали величазне значіння для Добровольчої армії що-до комунікації.

Натиск большевиків в зазначених напрямках мавби успіх, колиб вони одночасно зробили хочаб демонстрацію з боку Житомира-Бердичева на Козятин-Фастів. Оцінюючи значіння цього відтинку, Команда Добровольчої армії намагалася перекинути сюди свої відділи з півдня (группа Шилінга) і використати Галичан, розташованих в районі Вінниця-Хмельник-Липовець. Але галицьке військо не було боєздатною силою. Після переходу армії на бік Денікина галицьке військо в більшості здеморалізувалось: багато жовнірів утікло до Галичинии, можна було припускати, що і решта також легко зрадить Денікина, як зрадила от. Петлюру, і перейде на бік большевиків, або в ліпшому випадкові займе нейтральне становище.

З погляду стратечгіного, положення Добровольчої армії і на лівому березі Дніпра не представлялося добрим. З певних джерел повідомляли тоді Головну Команду У. Н. Р., що для поліпшення загроженої ситуації на Лівобережжі Денікин посилав туди генерала Врангеля. Два місяці тому Врангелеві пощастило в Царицинському напрямку осягнути успіх в боях проти большевиків.

Виконуючи покладене на нього завдання, Врангель мав побороти цілий ряд труднощів. Денікин вже випустив тодіініціятиву з своїх рук, і вона перейшла до большевиків. Добровольча армія оборонялась і відступала в повному неладі на цілому фронті, тоді як большевицька—наступала. Здебільшого військові операції зимою припиняються і в кожному разі звужуються. Але большевики мали певний досвід в провадженні операцій і зимою. Зробивши великий антракт після захоплення Курська (певно з тою, між іншим, метою, щоб підтягти нові поповнення, що звільнилися на північному фронті після ліквідації Юденича і Колчака), вони повели новий успішний наступ, який від початку дав їм цілий ряд значних перемог. Дальший розвиток цих успіхів змусив большевиків дати добровольцям генеральний бій. Фронт був розляглим, бо обіймав і район Київа і район Харькова-Полтави-Царицина, з вклиненням в Черкаському напрямку, на якому тоді теж відбувалися бої і сутички між большевиками і добровольцями. Бої були уперті, а перевага була на боці большевиків. Мало не кожний день приходили вістки про даль-

ші успіхі большевицької армії. Відступаючи, армія Денікина моглаби заховати свою боєздатність лише при певній моральній силі, добре налагодженому запіллі, справній адміністрації та симпатіях населення. Коли ж ми звернемось до цих conditiones, sine quibus non збереження боєвої сили кожної відступаючої армії, то мусимо сконстатувати, що міцного адміністративного апарату Денікин не мав. Його адміністрація мала сяку - таку фіктивну владу лише в більших містах, а на селах не мала жадної. Село, змучене наїздами добровольчих відділів в цілях реквізиції хліба, фуражу і споживи й отримуючи заплату в „ростовських рублях", яким воно не вірило, настроєне було вороже до Добровольчої армії: саботувало розпорядження денікинської влади і навіть одверто повставало проти неї оружною силою. Військовим і харчовим базам Денікина загрожувала небезпека. Загрожувала вона й засобам залізнічної комунікації: вони псувалися, їх розбірали, руйнували, і Добровольча Головна Команда примушена була загрожувати суворими карами. Але загрози мало допомагали, і большевикам пощастило зайняти такий центр, як Полтава (18.XII) тільки завдяки рухові українських повстанців, яким в багатьох місцях допомогали залізничники. Повстанці оперували не тільки на Полтавщині, але й на Катеринославщині, Херсонщині та Київщини і оперували дуже часто організовано і по певному планові, в якому знати було одну керуючу руку.

В заграничній пресі писалося, що армії отамана Петлюри вже немає, що вона розбита і зліквідована, і на цьому заграниця будувала свою оцінку подій на Україні, гадаючи, що там провадять боротьбу тільки дві ворожі сили: денікинці і большевики. Але так не було. Туди вирушала ще й третя сила: Українська армія, за якою стояли українське селянство, український пролетаріят і інтелігенція. Ще коли армія от. Петлюри провадила успішну боротьбу з большевиками на Правобережжі на початку серпня того року, то вже тоді населення лівого берега поставилось вороже до Денікина. Никопіль, Фундукліївка, Бірзула, Балта, північна частина Таврії, цілий ряд повітів Катеринославщини вибухали повстаннями проти Денікинських військ. Все це раніш боролось проти большевиків і тепер чекало тільки приходу військ от. Петлюри, щоб спалахнути загальним повстанням. Кожний, хто стежив за операціями, якими керував штаб Гол. Отамана Петлюри, виносив враження, що рух його військ приблизно в кінці серпня і на початку вересня закінчиться захопленням цілого. Правобережжа з Одесою включно, після чого отаман Петлюра зробить спробу захоплення переплав через Дніпро. Війська от. Петлюрі справді в останіх числах серпня стояли вже за Балтою і Ольгополем — в південно-одеському напрямі, біля Цвіткова — в східньому напрямі та коло Київа. Непримиренна позиція денікинців та зрада Галичан нанесли несподіваний величезний удар стратеґічним планам Петлюри.

Добровольча Команда вміло і хитро використала Галичан

пообіцявши їм допомогу в боротьбі їх з Поляками, і почала навіть формувати в Ростові „карпато-руський“ відділ, який мав би своїм завданням звільнення Галичини з-під Польщі. Галицька армія, в моменті зради її от. Петлюрі, займала Жмеринку — величезний залізничний вузол і одночасно військову базу У.Н.Р.Н. Зрадивши от. Петлюрі, Галичане добровільно уступили цей вузол добровольцям, поставивши армію У. Н. Р. в невимовно тяжке положення.

Серед таких обставин політично-військового характеру розпочинався Зимовий похід. В такій тяжкій ситуації незломні рештки Армії У. Н. Р. мали відновити боротьбу, цілком змінивши тактику, щоб за всяку ціну продержатися до моменту, коли ситуація зміниться на нашу користь (див. олеату ч. 1).

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

1. Склад та чисельний стан армії, що вирушила в Зимовий похід. 2. Директива 6.XII. 3. Маршрут армії від 6.XII до 31.XII та його результати. 4. Обставини захоплення м. Липовця, розбиття ворогом 3-ої дивізії, бій у Жашкові та захоплення м. Ставищ.

Як ми вже згадували вище, деякі Командуючі дивізіями наспіх відбули нараду в околицях Мирополя. Вони мали зібратися там ще раз, але та нарада відбулася в с. Горопаї. Знову спинялися над усталенням маршруту.[1])

Армію, перед вирушенням в похід, було поділено на чотирі збірні групи:

1. Запоріжська збірна ґрупа або Запоріжський корпус з усіма частинами, що до нього раніще входили, за винятком Гайдамацької бриґади Волоха.

2. Київська збірна ґрупа, що складалася з 5-ої та 12-ої Селянських дивізій, полку Морської піхоти, частин Залізничої дивізії та Корпусу Січових Стрільців.

3. Волинська збірна ґрупа, що складалася: з 1-го збірного пішого полку, до складу якого входили й рештки Північної дивізії, 2-го збірного пішого полку з решток 2-ої дивізії (б. „Запоріжської Січи“), з 4-го полку Сірожупанників, що походив з б. 4-ої дивізії Сірожупанників, 2-го кінного ім. Залізняка полку, кінного полку ім. Гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бригади, що утворилася з решток гарматних частин згаданих вище 3-ох дивізій.

4. 3-я Стрілецька дивізія або група, в склад якої

---

[1]) „Зимовий похід“. Око, ч. 9 — 10, стор. 5, Каліш 1921

входили частини тоїж 3-ої Стрілецької дивізії та Спільна юнацька школа.[1])

По приблизному підрахункові Українська армія, що приготовлялася до Зимового походу налічувала до 10.000 людей при 2000 шабель і багнетів та 12-х гарматах, але до 75% загальної кількости складали штаби частин, немуштрові частини, обози і транспорти хорих. Отже треба вважати, що до бою була здатна жменька біля 2000 людей.[2])

Ще на нараді у Н.-Чорториї 6.XII 1919 Командуючий армією от. Омелянович-Павленко запропонував свій, обговорений в деталях і принятий одноголосно, план прориву, що зводився до слідуючого:

1. Лінією прориву мав служити район розташування Галицької армії в смузі Козятин — Гайсин — Вінниця — Хмельник. Полк. Долудові було доручено негайно відїхати до міста Вінниці—осідку Н.К.У.Г.А. і порозумітися в тій справі з ген. Микиткою, передавши йому особистого листа от. Омеляновича-Павленка.

Для цього вже 6-го XII всі частини, що мали брати участь в поході, мусіли відійти від позицій, занятих Польськими військами і зосередитись у південно-східній частині трикутника Шепетівка—Миропіль—Любар та зайняти вихідну позицію.

2. Між 7—9.XII перейти через райони, зайняті частинами Галицької армії, а вже 10-11.XII почати форсувати залізниці Янів—Бердичів і Вінниця—Козятин на дільниці поміж ст. Голендри (біля Козятина) й Гулівці (біля ст. Калинівки).

3. Після зфорсування залізниць армія мала зосередитися в районі с.с. Прилуки—Вахнівка—Вівсяники.

Для успіху наміченої операції план цей мав бути переведений швидко і несподівано.

В смузі, визначеній для прориву, поміж частинами Галицької армії стояли хоч і невеликі відділи добровольців, але вузлові станції були під контролею Добровольчої Команди. Отже через те було звернуто головну увагу на залізниці, як на перешкоду при технічному переведенні наміченої директиви.[3])

Учасники походу оповідають, що 7.XII.1919 р. о 12-й годині вночі армія почала рух. Вийшовши з під обстрілу ворожих сил, армія 7-го грудня була вже цілком готовою до дальшого походу: її реорґанізацію було переведено так швидко і так успішно, що свідкам „не хотілося вірити в те, що ця армія, маючи в собі таку силу і організованність, могла колись... відступати"...[4]) Страшний вигляд мав район Любара, звідки армія вирушала в похід: багато тягарових і особових авт добрих і понищених,

---

[1]) В. Прохода: „Вождь та військо" у Збірникові памяти Симона Петлюри, стор. 144, Прага. 1930. [2]) Див. Ген.-пор. Омелянович-Павленко: op. cit., ч. I, стор. 19. [3]) Про схему наміченої операції див.: Ґен.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. I, стор. 15—17. [4]) Документ № III, стор. 4.

багато возів з навантаженим майном було залишено по дорозі,— коні не в силі були далі їх везти. Їхало багато підвод з хорими і раненими, які з розпачі просили допомоги. А найтяжче враження справляли хорі і легко поранені козаки, напіводягнені, з купою шматтям на ногах, що теж тяглися за обозом. Самопосвята й глибоке переконання в правоті своєї справи мусіли мати ці наші герої, щоб перетерпіти все те лихо.

Пішки йшов за колоною і пан-отець Павло Пащевський, який тішився симпатіями Запоріжців і став правдивим порадником і отцем духовним всього війська.[1])

Перший день руху армії був надзвичайно тяжкий. Ніби все ставало на перешкоді, але сильний дух і тверда воля Команди Армії та Командуючих збірними групами усували всі перешкоди. Козаки бачили, що їх начальники щиро турбуються про їх долю і допомагали їм, напружуючи останні свої сили. Свідомість того, що йдуть в осередок України на допомогу селянству, яке повстало проти ворогів, поліпшило настрій в армії. Старшини і козаки чекали розпочаття маршу, щоб зєднатися з повстанцями і разом бити ворога.

В селі першого відпочинку, по вирушенні в зимовий похід, Командуючий армією скликав нараду всіх політичних референтів при штабі армії та групах для обміну думок про майбутню працю. На цій нараді відразу дійшло до порозуміння що-до майбутньої співпраці та контакту між політичною референтурою та Командуючим армією. З огляду на те, що трудно було згори усталити точний план праці та її програм, вирішено було вести працю так, як підскаже саме життя.[2])

8.XII Командуючий Запоріжською збірною групою отаман Омелянович-Павленко свою групу поділив на 3 загони: до I-го загону входили всі частини 7-го Збірного полку, Чорні Запоріжці Кінно-горний дивізіон Алмазова; до II-го загону - всі частини 6-го Збірного полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; техничні команди — при своїх відділах. 8-й полк — як окрема частина. Обози було поділено на 2 частини: обози першого порядку, кухні, продукти до них і санітарний матер'ял мали йти безпосередньо за боєвими частинами полків; обози другого порядку — ззаду, поза зоною обстрілу артилерійським вогнем.[3])

На 8.XII Командарм мав відомости, що Добровольці стягають всю кінноту з района Проскурова—Камянця Подільського в район Козятина, що відділ Волоха прямує із м. Чуднова на с. Пятки і що 3.XII, I-й Галицький корпус зайняв м. Бердичів. У Вінниці і в її районі перебували відділи добровольців і Галичан.

8.XII наші війська осягнули район Янушполя Петриківців—Уканова і Краснополя. Кіннота запоріжців була розташована в с. Ступники.

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. I. стор. 16—17. [2]) Документ № III, стор. 3. [3]) Документ № IV, стор. 25.

Командарм рішив зайняти район Юзефовки, Самгородка, Нової Греблі та Пасієвки і наказав всім збірним групам 9.XII стати на однодневний відпочинок і перепроваджувати військову й агентурну розвідку в районі одного переходу, а 3-ій дивізії—приготуватися до виступу й зайняти район Липетня-Чеснівки.

На 10.XII було наказано Київській групі—захопити Пиків, Запоріжській — район Антополя, Ретиць і Кустовців, Волинській—район Вишенки, Слобідки Пустовецької, а 3-ій дивізії—зосередитися в с. Лозин, де був і штаб групи.

На 11.XII було наказано: Київскій групі до півдня зайняти район Гулівці—Писарівка, Запоріжській—до півдня зайняти район Радівка—Нападівка, а Волинській до півдня осягнути район Немирівці—Слобода-Новина. Всі три групи мали о год. 15-ій—продовжувати марш з метою перейти залізницю і осягнути райони, освітлені їх розвідкою; 3-я дивізія—до півдня мала осягнути район Глинська, а від год. 15-ої вирушити далі й осягнути район Овечаче.

На 12.XII—було наказано всім частинам перепровадити розвідку на північ, захід і південь і бути на поготові до вступу в бій по вислідах розвідки. По зайнятті сіл всі виходи з них наказано було замкнути і нікого не випускати—навіть селян, щоб ніхто не видав місця нашого розташування.[1])

Перші дні армія пересувалася і вдень і вночі та за короткий час осягнула район Козятина—Вінниці, підійшовши до залізниці так, щоб її перейти. Залізницю охороняли сильні відділи добровольців при бронепотягах, (якими вони власне тільки й трималися, бо головні їх сили ще займали Київ, відбиваючи наступ большевиків). Забезпечивши переправу з обох боків, армія щасливо перейшла через залізницю коло ст. Голендри і почала зосереджуватись в районі Самгородка. В районі Козятин-Вінниця, при захопленні ст. Голендри і забезпеченні переходу, передові частини нашої армії мали сутичку з ворогом, і на ст.ст. Голендри та Голівці Київці захопили два потяги майна 14-ої Добровольчої дивізії [2]). Захоплене майно придалося, як ніколи, нашим козакам, бо мали принаймні у що одягнутись, а головним чином одягнути босих і роздягнених козаків, ще хорих на тиф, які проте невідступно мандрували за армією.

Ворог відступив на Козятин та Вінницю. Галицькі частини, які зустрічалися в цім рийоні, вперше після розєднання і переходу їх на бік Денікина, почували себе ніяково та не знали, що з ними буде зроблено, але частини нашої армії пропускали Галичан вільно.[3]) Команда нашої армії ще раз звертала увагу на необхідність коректного відношення до Галичан: обезброювання їх могло мати місце тільки в разі явно ворожого ставлення до нас.[4])

Тут трапилася несподівана річ: зрадив нас командир полку

---

[1]) Документ № V, стор. 26—27. [2]) Документ № III, стор. 4. [3]) Документ № III, стор. 5. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 31.

ім. Максима Залізняка полк. Аркас: йому було доручено захопити станцію Голендри для забезпечення маршу армії з півночі, з Козятинського напрямку, але Комгруп Волинської повідомив Штаб армії, що полк. Аркас свого завдання не виконав і покинув армію. Залишилася тільки сотня під командою сотн. Голуба. Це поставило було під загрозу цілу операцію з півночі, але Комгруп Волинської вжив належних заходів і операцію переведено успішно. Полк. Аркас з частиною полку перейшов на бік Галичан, ц. б. на службу до добровольців, а пізніще—до большевиків, по переході Галицької армії на їх бік.

Перша успішна сутичка з ворогом на ст.ст. Голендри і Гулівці піднесла дух армії;[1]) денікинці, що перестали були рахуватись з нашою армією, як з великою тактичною одиницею, були немило здивовані цими новими операціями нашої армії, яка вже на перших кроках нанесла тяжкий удар їх частинам, забравши у них обози та майно. Добровольча Головна Команда наказом по армії вже похоронила була нашу армію, а цивільній владі представляла її як ліквідовану, а тут прийшлося знову спростовувати це спеціяльною телеграмою: „Розбита нами Українська армія опинилася у нас в тилу“. Подільський генерал-губернатор, виряжаючи з Вінниці 9.XII ешалони на фронт, говорив: „С украинцами наконец покончено. Сейчас у нас один враг—большевики, и с ними то мы справимся. Богатый край разцветет под управленіем русскаго правительства“, а 11.XII він вже втік до Одеси.[2]) Серед частин Добровольчої армії почалася паніка. Першою почала відступати бердичівська група. Цей відступ, як каже слушно ген. Омелянович-Павленко, був небезпечний, бо шляхи маршруту нашої і ворожої армій перехрещувалися.[3]) Дезорганізовані й дезорієнтовані добровольці котилися на південь, а нашій армії, згідно з маршрутом, треба було прямувати на схід. Українська Команда, маючи стомлену ще й нереорганізовану армію, мусіла ухилятися від боїв з більшими добровольчими частинами, що відходили на Одесу через Жашків та Умань.

На 13.XII Штаб Армії У.Н.Р. мав такі відомості про військову ситуацію: в полудне 12.XII всі частини армії зайняли визначені їм місця, виконавши зразково попередній оперативний наказ. Для ворога це було повною несподіванкою, і через це майже без страт пощастило перервати ворожу магістраль і захопити постачання 14-ої Добровольчої дивізії. Виявилося, що великих сил в районі Вінниці ворог не мав, а головні його сили скупчені були під Бердичевом, в районі Козятина. Галицькі частини ніяких ворожих кроків проти нас не робили,

На 17.XII Командарм наказав всім групам перейти в район на

---

[1]) Документ № III, стор. 5 і Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. I стор. 18. [2]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 33. [3]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 19.

схід від залізниці Козятин — Умань в загальному напрямі Липовець—Жашків.

14/XII армія мала перейти чотирма колонами в райони Кулішево—Черемошне (Волинська група), с. Мончин—Ротмистрівка (Запоріжська група). м. Зозів (3-я дивізія), а Київська—мала денний відпочинок.[1])

15/XII Київська група мала захопити Липовець, щоб здобувши більше повітове місто, уможливити провадження політичної розвідки і поширити плацдарм. Липовець займала нечисленна добровольча частина (до 300 чол. піхоти). 13.XII Київська група перебувала в с. Вахнівка — за 12 верстов на північний захід від м. Липовця; вранці 14.XII кіннота Київської групи зосередилася за 5 — 6 верстов на північ від м. Липовця в с. Зозові, звідки й заатакувала Липовець. Кіннота 3-ої дивізії (Яворський) заатакувала місто з заходу. Добровольча залога і влада заздалегідь втікли до Вінниці, а „державна стража" склала зброю[2]). Мешканці Липовця з великою радістю зустрічали українську армію і допомогли їй чим могли[3]).

З зайняттям Липовця, наша армія була вже в запіллі добровольців. Команда Армії приходила до таких висновків: 1) напрямок і район ворожого фронту для прориву було вибрано правильно та доцільно з політичного і військового боку. 2) Важкі та малоздатні до бою наші колони при виконанні свого завдання дуже влучно використовували манівці, нічну хуртовину і скорість маршів, бо за 4 добі було пройдено 200 верстов. 3) Приклад командирів, що йшли на чолі колон, був для всіх підлеглих зразком витривалости. 4) Перший успіх дав добрі наслідки з боку морального: „Жовтоблакитний прапор гордо маяв над військом, і в масах почувалася більша самопевність" [4]).

Інші групи 14.XII теж виконали свої завдання, і 15.XII мали денний відпочинок. 16.XII армія продовжувала рух знову чотирма колонами у вказанному вище напрямі і наступного дня мала перейти залізницю Козятин — Умань. Командарм, очевидно, непевний в тому, що цей перехід відбудеться без перешкод з боку ворога, 13.XII додавав в наказі, що на випадок необхідности групам відійти зовсім в бік — ініціятиву передає Комгрупам, а пунктом звязку визначає (на 25.XII) м. Лукашівку через місцеву українську організацію[5]). Завдання це армія мала виконати між 21.XII та 25.XII. Колиб обставини вимагали дальнійшого маршу, то шляхами призначалися: Волинській групі — шлях в напрямку на Тетіїв, Запоріжській—шляхи в напрямку на Бугаївку, а 3-ій дивізії — в напрямку на Старожитово. Київська мала йти в напрямку на Оратово.

17.XII вирішено продовжувати попередній маршрут і для цього на 18.XII було наказано: Волинській групі зосередитися

---

[1]) Документ № VI, стор. 27. [2]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 18. [3]) Документ № III, стор. 5. [4]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 19. [5]) Документ № VI, стор. 28.

в районі Махайлівки-Тележинців, 3-ій дивізії — в м. Старо-Животові, а Запоріжській, залишивши полк Чорних Запоріжців в с. Чернявці, а дивізіон Алмазова в Скалі і полк Костя Гордієнка в Медівці, зосередитися в районі Вербівки - Попівки і Браїловки; Київська група мала зосередитися в районі Оратова-Животівки. Всіх Комгрупів запрошено 18.XII на військову нараду до Старого Животова [1]).

19.XII військова ситуація була така: Київ — Полтаву — Харків займали большевики. По неперевірених ще відомостях, мали вони займати й Козятин. Галицькі частини займали згадані вже вище пункти. По чутках в Умані та Жмеринці були наші повстанці. Перехоплені телеграми давали змогу думати, що добровольці почали відступати вздовж залізниць Козятин — Бірзула і Фастів — Цвітково. Щоб ліпше вияснити обстановку на фронті і в ближчому запіллі добровольців, щоб унеможливити вивіз забраного їми на Україні майна та встановити звязок з повстанчими організаціями, а також з метою встановлення в найближчих селах, містечках та містах української влади, Командарм наказував: Запоріжській групі після короткого відпочинку перейти в район Пятигори (сектор Біла Церква — Пятигори — м. Виноград); Київській — в район міста Жашкова (сектор Звенигородка — Пятигори — Іваньки, крім Пятигір); Волинській — перейти в район міста Конела (сектор Іваньки — Пятигори — Балабанівка, крім самих Пятигір та Іваньків), а 3-ій дивізії, залишившись в м.м. Старий і Новий Животів, виконувати завдання на захід від лінії Біла-Церква — Пятигори — Балабанівка, маючи особливе завдання — підтримування звязку через Липовець з Галицькою армією.

Армія мала також використати час для збільшення складу частин і поліпшення їх матеріяльного стану [2]).

Таким чином між 21.XII — 25.XII армія мала зосередитися в районі Тетієва — Пятигір — Животова й Лукашівки на Таращанщині, а в цей час з півночі по шляху Біла-Церква — Ставище — Жашків — Умань почала зближатися добровольча кіннота силою кількох добрих кінних полків, між котрими був і відомий „Вовчанський відділ". Для уникнення зустрічі з ними Командарм 26.XII наказав армії розташуватися зовсім осторонь, на схід від великого Білоцерківсько-Уманьского шляху по присілках та хуторах (Тихий хутір і район Високе — Жашків). Всі групи наказ цей виконали за винятком 3-ої дивізії, яка почала пересуватиси в призначений район замісць 6-ої години ранку тільки в полудне. Командир Кавказької „Сводної" дивізії кн. Голіцин (600 шаб.) не дав навіть охоронним відділам 3-ої дивізії обсадити визначені їм пункти: як тільки вони висунулися з села, добровольча кіннота їх заатакувала і знищила дощенту. Пробувала боронитися Юнацька школа та инші частини дивізії, але без-

---

[1]) Документ № VII, стор. 28. [2]) Док. № VIII. стор. 29.

успішно. Врятувалися тільки ті, що мали коні. 3-я дивізія стратила 11 чол. забитих, 100 чол. полонених, 2 гармати, 5 кулеметів та обози: постачання і санітарний.

З решток 3-ої дивізії Командарм наказав організувати 3-ій кінний полк із збереженням бойових назв і традицій Залізної дивізії. Цю реорганізацію доручено було перевести полк. Стефанову (за хоробою останнього полк прийняв полк. Г. Чижевський) та його помішникам: полк. Чижевському та О. Вишнівському. Пізніще цей полк вславився перемогами над ворогом.

Склад полку був такий: 1-ша Синя сотня—сотник Запорожченко, 20 шабель; 2-га Чорноморська сотня—сотник Любимець, 40 шабель; 3-я Стрілецька сотня—сотник Шульгин, 50 шабель; 4-а Гарматна сотня—сотник Чижевський, 30 шабель; 5-а Кулеметна сотня—сотник Шура-Бура, 4 кулемети на тачанках.

Полковника Трутенка було приділено до одної з дивізій.[1])

І полк. Чижевський, і полк. Трутенко в своїх артикулах[2]) в пресі складають вину за розгром 3-ої дивізії один на другого.

Документи (ч.ч. IX, X і IX стор. 29—30) свідчать, що ще 21.XII Командарм попередив полк. Трутенка, що на випадок небезпеки він має одійти в район Стадниця—Високе—Клюки. 24.XII він знову наказує 3-ій дивізії на 26.XII зосередитися в названому районі. 26.XII начальник опервідділу Штабу армії повідомляє комдива Київської, що 3 дивізія втратила обоз і гармати через те, що не мала „належної охорони".

Бойовий склад 3-ої дивізії у той час був такий: Юнацький полк—33 багнетів; Синій полк — коло 30 багнетів і 7 гарматна бригада—2 гармати, 9 стрілецький полк—14—20 багнетів, кулеметів—5, з котрих один був в обозі без обслуги; Чорноморський полк—28 шабель, окрема кінна сотня—32 шаблі; разом здатних до бою 80 - 83 багнетів, 67 шабель, 4 кулемети та 2 гармати.

Полк кн. Голіцина в складі 600 шабель (кавказської збірної дивізії Попова) тричі переважав силою відділ полк. Трутенка. Мав рацію Командарм, коли, на прохання полк. Трутенка призначити слідство, відмовив: „Всього не передбачиш і не вгадаєш. Ваше становисько було тяжке".[3])

Тимчасом політичні референти між 19.XII—25.XII мали ніби змогу скликати сходи селян, щоб вияснити їм наші найближчі завдання у визвольній боротьбі та інформуватися про настрої та потреби самого селянства,[4]) але змушені були перервати свою працю серед населення з огляду на сутички з ворогом, який несподівано зявився з усіх боків, так що тяжко було Штабові армії встановити, чи ворог нашу армію оточував, чи розбігався[5]).

Відомости, що тоді наспіли до Штабу армії, були такі: Відтинок фронту добровольців на участку Козятин — Біла

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко. op. cit., ч. I, стор. 21—22. [2]) „За Державність", Матеріяли до історії війська українського, Збірник 1, Каліш—1929, стор. 44—47. [3]) Див. ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I., стор. 44—47. [4]) Документ № XII стор. 30—31. [5]) Документ № III, стор. 5—6.

Церква—Сквира розпався. Деморалізовані частини добровольців окремими відділами ріжної чисельности і роду зброї відходили в неладі по ріжних шляхах. Головний напрямок ворога Сквира—Християнівка, Біла—Церква—Умань.[1]) Большевики йшли по пятах за добровольцями, головним чином по залізницях. От. Волох оперував в районі Липовця і було припущення, що він іде слідом за нашою армією[2]) Чорні Запоріжці доносили, що в ночі на 24.XII до м. Ставище увійшла ворожа піхота, кіннота і артилерія, прямуючи на Красилівку.

Довідавшись про це, Командарм поставив армії завдання стати на марш і від 27.XII до 31.XII перейти в район м. Умань — ст Тальне—м. Торговиця, з метою захоплення Умані та щоб зруйнувати підчас походу залізницю Христинівка—Цвітково, одночасно демонструючи лівим крилом на Звенигородку, а в разі можливости—захопити це місто і використати місцеву матеріяльну базу. Для цього Волинська група мала зайняти ст. Поташ, виділити кінний відділ особливого призначення для знищення залізниці на захід від Христинівського узла, увійти в звязок з повстанчими відділами от. Волинця, а 30.XII, перейшовши залізницю, зосередитися в районі с.с. Тальянка—Легезино і бути на поготові для операцій в Уманському напрямі. Запоріжська група 27.XII—26.XII посуваючись мала забезпечувати рух наших військ в напрямку м. Торговиці в півночі, при чому сильна кінна застава мала зайняти 27.XII район м. Ставище, а 28.XII—Бесідки, захопити ст. Тальне, тримати її по 1-е січня 1920 р. включно і зосередитися в районі Зеленка—Вишнеполе—Камінече—Свердликове (група мала бути на поготові для операцій разом з Волинською групою в напрямі на Умань); Київська група 30.XII мала захопити район сіл Залісне—Глинка—Гусаково, як вихідне становище для захвату м. Звенигородки та руйнування залізничого шляху на схід від ст. Тальне, потім зосередитися в районі сіл Бродецьке—Пальчики— Гончарівка, а далі забезпечити вкупі з 3-ою дивізією наші операції в районі Умані зі сходу і північного сходу. 3-я дивізія мала бути по 28.XII включно в резерві армії, а 29.XII мала перейти в розпорядження Командуючого Київською групою для операцій в напрямку на Звенигородку—м. Шаулиха, далі на схід ст. Тальне. 1.I.1920 р. 3-я дивізія мала зосередитися в пунктах, які їй мав указати Командуючий Київською групою.

27.XII Волинська група залишалася в осягнутому районі; Київська переходила в район с.с. Красний Кут—Нова Гребля—Кути; Запоріжська зосереджувалася в районі с.с. Лемещиха—Городище—Литвинівка і на 29.XII переходила в с. Бесідки, а 3-я дивізія зосереджувалася в районі с.с. Шуляки—Пугачівка.

---

[1]) В цім районі селяне с.с. Шкарівка й Кожанки повстали проти добровольців і захопили їх обоз і більше як пуд золота та коло мілійона „романівських“ грошей. (Документ № XIII, стор. 31). [2]) Документи № XIV і XV, стор. 32.

На 28.XII наказувалося Волинській групі залишатися в своєму районі, Київській—зосередитися в районі Рубаний Міст—Резино—Багла, а Запоріжській в районі с.с. Красний Кут—Нова Гребля—Кути і 3-ій—в районі Глинка—Побойна—Костянтинова.

На 29.XII всі частини займали вихідне становище перед залізницею Христинівка — Цвітково, для чого зосереджувалися:

Волинська група—в районі сс. Харківка — Томашівка — Маньківка; Запоріжська — в районі Чорна Каменка — Йорин — Полковнича — Іваньки — Романівка; Київська — в районі Залісне — Гусаково — Гуляйка — Бобриново, а 3-я дивізія — в районі Софіївка — Янківка.

30.XII Волинська група мала занйяти ст. Поташ, зруйнувати залізницю і зосередитися в сс. Тальянка—Легезино, а Запоріжська — захопити ст. Тальне, зруйнувати залізницю і зосередитися в районі м. Тальне і сс. Білашки—Майданецьке—Зеленка; Київська — окремим відділом демонструвати в напрямку на Звенигородку і, коли буде можливим, захопити її й залізницю в районі Росоховатка — Новоселиця і на 1.I 1920 р. зосередитися в районі Бродецьке—Гончарівка—Пальчик, а 3-я дивізія на 30.XII і 31.XII переходила до розпорядимости Комгрупа Київської та мала розташуватися 1.I 1920 р. по вказівках останнього [1]).

Широке і грунтовне інформування населення про те, що Армія УНР. жива й боездатна зробило велике враження і внесло таку деморалізацію в частини Добровольчої армії, що вони примушені були залишити Київ перед невеликими частинами Червоної армії і відразу відійшли на лінію Білої Церкви, залишивши Козятин і Вінницю, до якої вступив тоді повстанчий відділ от. Шепеля. Тут нашою розвідкою було встановлено, що добровольці відступають на Умань з району Київа, вибравши тиловий шлях Ставище — Жашків — Умань.

Щоб зайти дорогу відступаючому ворогові і дезорганізувати його підчас дальшого відступу, армія, не дивлячись на втому, стала на черговий марш і розташувалася, як ми вище згадували. Волинська група по дорозі ліквідувала денікинську владу та розганяла „государственную стражу". Київська група, власне її кіннота, на чолі з от. Тютюником, несподіваним наскоком 28.XII захопила місто Жашків [2]), де забрала в полон добровольчий відділ і хоч тримала Жашків тільки до 6 години, але й це так вплинуло на Добровольчу Команду, що вона змінила маршрут відступу. Тимчасом Київська група повела демонстраційний наступ в бік Умані своїми кінними розїздами.

Таким чином несподівано як для нашої Команди, так і для

---

[1]) Документ № XVI, стор. 33 — 35. [2]) У місті Жашкові трапився випадок грабунку. 24.XII Командир 5-го кінного полку просив у комдива дозволу разстрілювати грабіжників на місці злочину. Резолюція була така: „Грабіжників розстрілювати на місці грабунку — про це були накази". (Ю. Тютюник, op. cit., стор. 69).

добровольчої, шляхи маршів обох армій збіглися: кожна з них вибрала була їх для себе. Завданням нашої армії було дальше переслідування відступаючих добровольців. Добровольчу армію охопила паніка, і вона розбігалася гуртками, хто куди попав. Тільки „инородческі" частини трималися гурту і відступали більш-менш організовано та в порядкові.

Селяне, побачивши, що надійшов час розплати з добровольцями, спираючись на частини нашої армії, зараз же організували партизанські відділи і почали виловлювати добровольців, доставляючи їх до Штабу армії і вимагаючи кари над ними.

Частини Червоної армії, довідавшись про акцію нашої армії проти добровольців, в їх глибокому запіллі почали на них енергійно насідати, і добровольці опинилися в дійсно скрутній і небезпечній ситуації. Всю свою лють перенесли тоді вони на нашу армію. Наскочивши в Жашкові на наш санітарний обоз з хорими козаками і захопивши його, почали вони відрізувати козакам вуха, носи, руки й ноги та рубати хорих, що лежали в гарячці, мордуючи й добиваючи безборонних. Діялося це на очах адміністрації та медичного персоналу місцевого шпиталю, а також і на очах населення. Всі переймалися жалем над долею безборонних козаків й обурювалися на добровольців. Зробивши це гидке й негідне вояків діло, добровольці, побачивши тільки наш розїзд, під гомін загального обурення, втікли. Але пізніще їх впіймали й знищили до щенту партизани. Тільки де-кому з них пощастило сховатися в лісах.

З а п о р і ж с ь к а г р у п а сотнею Чорних Запоріжців захопила ще 17.XII м. Ставище, яке займали добровольці в кількості $1^1/_2$ сотні кінноти та 300 чол. піхоти. Полк. Дяченко, залишивши сотню в лісі, з двома ординарцями підїхав до села, щоб перевірити чисельність ворога, що займав м. Ставище. Дійсно, подані вище відомости про стан ворога підтвердилися. Тоді полк. Дяченко з одним ординарцем залишився в селі, а другого послав до сотні з наказом підійти до с. Яреми в визначений ним вихідний пункт. Перерізавши шлях Ставище — Біла Церква, полк. Дяченко з рештою кінноти влетів до села з заходу, де його зустріли рушничним і кулеметним вогнем. Ворог відповідно приготовився до зустрічі непрошених гостей, але несподіваний і смілий напад сотні Чорних Запоріжців під безпосереднім керуванням командира полку зробив своє діло: за якихсь 10 хвилин ворог був наполовину перерубаний, решту було обезброєно і взято в полон.

Мало не дістався до неволі із своїм штабом і сам ген. Бредов, що перебував в східній ділянці міста. Врятувався він тільки дякуючи туманній погоді і через те, що йшов з гори, а нековані коні нашої кінноти не могли по ній посуватися. Втікав він на автомобілі, і полк. Дяченко, що його гонив, вистрілявши всі набої з браунінга, повернувся з нічим. В бою загинув бунчужний „Чорних" Іван Дубина з Лохвицького повіту. Захоплено було всю „стражу" Київського повіту на чолі з начальником

і частину Сквирської, багато ріжного майна, кулемети та набої. Для добровольців напад на місто Ставище був так несподіваний, що коли їх брали до неволі, то вони навіть не знали, з ким власне мають діло: чи з комуністами, чи з махновцями, чи з ким іншим. В першій хвилині навіть їх тяжко було переконати в тому, що це були частини армії УНР. Тільки в Штабі армії вони переконувалися в цьому. Полонені одверто говорили, що в них було офіційно оголошено, що армії УНР. немає, що вона розбита та що навіть сам Головний Отаман Петлюра теж забитий.

Політичні референти відсилали з відповідними інструкціями полонених добровольців назад до своїх частин, щоб вони там своїми оповіданнями про акцію української армії робили ще більшу паніку і цим приспішували ліквідацію добровольчих частин.

Операція на м. Ставище дійсно була переведена блискуче: втрати були незначні — 2 забитих і 6 ранених.

В армії Денікина почалася агітація за перехід її частин на наш бік і було установлено, що деякі добровольчі відділи демонстративно відмовлялися битися з частинами української армії. З такими відділами, натуральна річ, Добровольча Команда поступала суворо, розформовуючи їх та перекидаючи на інші відтинки фронту [1]).

Галицькі частини, як це стверджує наказ по армії ч. 2 від 13.XII, не тільки ворожо проти нас тоді не виступали, а навіть в окремих випадках допомагали. Так у м. Пикові, де стояла галицька артилерія, Київська група не тільки замінила свої старі гармати на нові, а ще й позичила з десяток коней, яких мала повернути при першій зустрічі. Так само одного разу Галичане прийняли козаків Київської групи до свого шпиталю [2]).

Згадані вище події вплинули і на розпорядження Команди Армії щодо дальшого руху, про що свідчать накази по військах УНР. ч. 7 і по Запоріжській групі ч. 13, якими змінено попередні директиви [1]).

29.XII ворог продовжував рух в напрямкові Монастирище-Умань, по даних нашого штабу, силою коло 300 чол. піхоти та до 200 кінноти і мав зайняти район Циберманівки. На півночі і на північному сході ворога не виявлено.

Тоді Командарм наказав всім групам припинити рух і, залишаючись на місці, вислати окремі кінні відділи і підривні патрулі для знищення залізничого шляху в районі їх майбутнього переходу, а на 30.XII зранку — всім частинам бути напоготові до прийняття „зустрічного" бою; гармати мали стати на позицію фронтом на захід і полудневий захід, південь і південний схід. Київській групі наказано було знищити залізничий шлях в районі села Подачне і сильною заставою тримати перехре-

---

[1]) Документ № III, стор. 6 — 7 та „Щоденник полку Чорних Запоріжців" стор. 9 — 11 рукопису. [2]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 31 — 32. [3]) Документ № XVII, стор. 35—36. (В збірці оригінальних наказів по Військах У.Н.Р. наказа числа є/оп. немає. Правдоподібно помилка в нумерації?).

стя доріг Вороне-Циберманівка-Нестерівка-Помойник. Запоріжській: 7-му загонові, залишившись на місці, — організувати спеціяльний відділ для зайняття ст. Тальне і операцію цю перевести в ніч з 29.XII на 30.XII. Волинській стати в резерві в с. Харківка. Штаб армії — в с. Харківка.

Київська група не одержала наказу ч. 7 оп., але зайняла свої райони: Краснополка-Ксьондзівка. По неперевірених відомостях в с. Романівка знаходилися частини 42-го полку денікинців, а с. Соколівку до вечора 29.XII займав ворог[1]). Щоб не поставити групи в тяжке становище, Командуючий армією наказав їй зранку 30.XII розпочати рух і перейти залізницю в метою осягнення нового району. Запоріжській групі наказано: а) 6-му загонові вирушити 30.XII о годині 6-й рано, зайняти ст. Поташ і перейти в с. Касянівку, тримаючи звязок з Київською групою в с. Краснополки через Старі Бабани б) 7-ому загонові вирушити можливо раніше через с. Поланочку на с. Доги і перейти в Легезино-Вишнеполе, в) 8-му загонові і частинам 3-ої дивізії о 7 год. ранку перейти в с. Поланочку, звідки загальною колоною вирушити через с. Роги в с. Тальянку. Волинській групі вирушити по змозі раніш, перейти й заняти с. Романівку, після чого, виславши сильний відділ на станцію і м. Тальне, перейти в с. Білашки. Київській групі зайняти район міста Торговиці і околицю на захід від нього[2]).

31.XII 1919 на відтинкові фронту Київської групи і 6-го загону Запоріжської групи до 12 год. було чути гарматну та кулеметну стрілянину, але де і з ким був бій — жадних відомостей не одержано. По неперевірених відомостях, в м. Тальне були скупчені ворожі сили, які, правдоподібно, мали продовжувати дальший марш на Умань, Торговицю та Ольвіопіль.

Армія мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані, Христинівського узла та нападів на окремі частини й обози ворога, що відступав в напрямі на Умань, Тальне і Торговицю. Окремі групи мали таке завдання: Волинська група 31.XII мала перейти з свого району в с. Зеленку, а коли з боку м. Тального не буде ніякої загрози—зайняти 1 січня м. Торговицю; Запоріжська мала перейти в район Оксанино (6-й загін) — Текіевка (8-загін) — Нобилівка (7-й загін); 3-я дивізія 31.XII мала перейти в с. Вишнеполе; що ж до Київської групи, то за відсутністю відомостей про неї Командуючому групою надавалося право, в разі необхідности, перейти в район Бабанів і Касянівки[3]).

31.XII від Київської групи ще відомостей не одержано. З району 6-го загону теж донесень не поступало. Волинська група зосередилася в с. Білашки о 18 год. 31.XII, повела бойову розвідку в напрямі на Тальне, відкинула охоронну заставу воро-

---

[1]) Документ № XVIII, стор. 36 — 37. [2]) Документ № XIX, стор. 37 — 38.
[3]) Документ № XX, стор. 38.

га і викликала паніку в Тальному. По донесеннях штабу Волинської групи, в Тальному були скупчені ворожі обози, які посувалися в ріжних напрямках, а також частина 42 кінного полку.

Маючи на увазі таку військову ситуацію, Командарм наказав: Запоріжській групі залишатися в осягненому нею районі, за винятком кінного відділу полк. Алмазова, в склад якого мали увійти кінні полки і Окремий кінногорний дивізіон; 3-ій дивізії — зосередитися в с. Нерубайка, провадячи розвідку на м. Торговицю до зайняття цього міста Волинською групою; Волинській групі захопити м. Торговицю. Обом цим групам дано ще особливі завдання — виявляти розвідками напрям відступаючих ворожих частин і спільними акціями перешкоджати їм та захоплювати ворожі обози. Командуючому Київською групою, згідно з обставинами на місці та загальним завданням, зазначеним в попередньому наказі, давалася можливість самостійно вибірати місця розташування та усталювати напрям руху окремих частин. Щоб ліпше скоординувати операції в Уманському та Христинівському районах, полк. Алмазов мав виставити пост для звязку в с. Свинарці, а Київська група — в с. Доброводи. Штаб армії перебував в с. Оксанино[5]).

Таким чином частини армії УНР. виконали свої завдання, поставлені їй Командою і підійшли до Умансько-Христинівського напрямку з метою, в першу чергу, захоплення м. Умані.

За цей час Армія УНР. пройшла по приблизному підрахункові понад 400 верстов, роблячи на добу пересічно 16 вер., залічуючи сюди й дні відпочинку (Див. олеату ч. 2).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.

1. Настрої населення і частин Добровольчої армії підчас операцій нашої армії. 2. Акція премера І. Мазепи. 3. Обставини підписання умови з НКУГА 24.XII.1919. 4. Утворення есерами й галицьким радикалом Макухом „Ради Республіки“ у Хмільнику та нарада у Літині 25.XII.

Як ми вже бачили вище, підчас маршу армії в згаданих вище районах, населення надзвичайно прихильно ставилося до неї і допомагало, чим могло. Це підбадьорувало стомлених старшин і козаків. У війську і серед населення панував бадьорий настрій і відчувалася повна гармонія. Селяне спішили до шерегів груп і оповідали про нелюдське з ними поводження денікинської влади, денікинської „стражі“ та просили дозволу на організацію повстанчих відділів. Само населення з власної ініціятиви робило розвідку в місцях, зайнятих ще ворогом, і давало дуже цінні відо-

[5])Документ № XXI, стор. 39.

мости Штабові армії. До большевиків ставилося воно негативно, вважаючи їх за ворогів нашої державности і з великим сумом відпроваджувало армію, коли та відходила, не залишивши по собі влади.[1])

Перед 1-им січня 1920 р. на Правобережній Україні були райони, де не було жадної влади. Так приміром денікинська влада залишила Гайсин 15.XII.1919, а „ревком" почав функціонувати там тільки 7 II.1920 р. Від Липовця далеко на південь, трохи не до Одеси, була смуга безвластя. Ця смуга була від Дністра аж до Дніпра.[2])

От. Ю. Тютюник, з огляду на таку ситуацію, телеграмою від 16.XII, ніби з наказу Головного Отамана, повідомляв всіх представників денікинської влади та всіх командирів військових частин, що він з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов в тил денікинської армії для обеднання повстанців з метою остаточної ліквідації всіх денікинських адміністраційних і військових установ. „Військовим частинам Добровольчої армії—писав він—в двохдобовий термін наказую або відїхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам денікинської влади наказую залишити Україну. Невиконавшим наказу—смерть".[3])

В одеських газетах в той час можна було прочитати таку замітку: „Поміж нами і большевиками стала ніким ще не переможена, гарно вишколена і дисциплінована українська регулярна армія під командуванням генерального штабу генерал-лейтенанта Омеляновича-Павленка. Праворуч від цеї армії оперує українська повстаньча армія під командуванням „ліхого кавалеріста" і знаменитого організатора „всяческіх возстаній" полков. Тютюника".[4])

Московський Совнарком 22.XII вислав радіо-депешу до Польського Уряду з пропозицією миру, яка залишилася без відповіді.[5])

Згідно з постановою наради 6.XII.1919 премер І. Мазепа мав приїхати 15.XII з Нової Чорториї до м. Липовця. Дійсно, він і прибув сюди 16.XII і відбув нараду з от. Ю. Тютюником та політичним референтом Чубуком. От. Омеляновича Павленка премер не бачив і тільки написав до нього листа 16.XII.[6]) Як раз на цей час прибули сюди з Вінниці представники місцевої української організації, до якої входили й Галичане, щоб свою місцеву роботу координувати з роботою Уряду УНР. Між іншим вони оповідали премерові, що Галичане незадоволені своїм перебуванням у Денікина. Це було правдою. Підтвержують це й записки галицького старшини Е. Бородиєвича, який писав тоді:

— „Ми в „союзі" з Денікіном... Чогось соромно і смішно нам всім. Які ми союзники в серці".[7])

Уряд УНР і Команда армії звернули на це увагу і послали до Вінниці до Галичан делегацію в складі полк. Никонова, старшини Вишнівського, чот. Веремієнка і чот. Макаренка.[8])

---

[1]) Документ № III, стор. 5. [2]) П. Феденко, op. cit., стор. 131. [3]) Ю. Тютюник; op. cit., стор. 33. [4]) Тамже, стор. 36. [5]) Документ № XXII, стор. 39—40. [6]) Документ № XXIII, стор. 40. [7]) Е. Бородиєвич: „В чотирокутнику смерти", Київ-Львів, 1921, стор. 34. [8]) П. Феденко, op. cit., стор. 130.

Большевики працювали вже серед Галицької армії, наслідком чого було утворення у Вінниці нелегального революційного комітету на чолі з Хвилею та А. Ковтуновичем і Микиткою, яко членами.[1])

Ворожість Галичан до Денікина почала зростати при наближенні української армії, і вони знову висловлювалися за прилучення до армії УНР. Про це все оповідали представники Вінницької організації, додаючи, що більшість старшин і козаків навіть не знали того, як стався їх перехід до Денікина.

З м. Липовця І. Мазепа знову повернувся до Вінниці, де доживала вже останні дні денікинська влада, і перебував там нелегально.

Треба тут згадати, що коли наша армія була в районі Любара, то представник НКГА др. Давид 26.XI приїздив до Хмільника і увійшов в переговори з представником М. Вн. С. та заявив бажання Н. К. „вступити неофіціяльно в зносини“ з нашим урядом і партіями.[2]). Посланці Уряду не знайшли його в Хмільнику, бо він уже десь зник.[3])

Коли члени Уряду У.Н.Р. І. Мазепа, О. Безпалко і Паливода нелегально перебували у Вінниці, Начальна Команда звернулася до них з заявою, що Галицька армія переходить із днем зформування уряду У.Н.Р. до його розпорядимости і виконує його накази до того часу, доки вона не буде відкликана до Галичини в порозумінні з Урядом У.Н.Р., що фактичний розрив Г.У.А. з Добрармією має наступити можливо в найкоротшому часі, в моменті, в якім Уряд У.Н.Р. і Начальна Команда У.Г.А. з практичних і стратегічних обставин уважатимуть се за відповідне, що Галицька армія увійде до складу обєднаної армії У.Н.Р. під спільним командуванням, задержуючи при цьому свою організаційну окремішність. При цьому Н.К.Г.У.А. домагалася від нашого Уряду регабілітації армії і її тодішнього вождя генерала Тарнавського перед українським народом.

Вислана Урядом УНР. делегація для переговорів з Н. К. Галицької армії 23.XII вже була у Вінниці. Н. К. Галицької армії звернулася до Уряду УНР. із такою заявою, що вона зобовязується в міру можливости задержати в своїм віданні район Вінниця — Жмеринка — Вапнярка з метою забезпечення адміністративної праці уряду УНР. та удержання публичного ладу і порядку в згаданім районі[4]).

24.XII представники Уряду УНР. і представники НКГУА підписали умову про злуку двох армій, згідно з якою до складу Уряду, крім військового міністра, мали входити по одному представникові від укр. придніпрянської і укр. галицької армій з правом рішаючого голоса. Командармом мав бути от. Омелянович-

---

[1]) У дра С. Шухевича „Спомини з Української Галицької Армії (1918—1920)“ ч. IV, Львів 1929, стор. 7—8 і Д. Паліїва: „На чисту воду“ в „Літопису Червоної Калини“, ч. 7—8, Липень—Серпень, 1930, стор. 12. [2]) О. Доценко, op. cit., кн. 4, стор. 338—339. [3]) П. Феденко: „Повстання нації“, стор. 103. [4]) П. Феденко: „Повстання нації“ у „Збірникові памяти Симона Петлюри“, стор. 103 — 104.

Павленко, Начальником Штабу — галичанин по вибору Командарма в порозумінні з НКГА, Головним Інтендантом—галичанин, його помішником — придніпрянець[1]). Про цю умову Штаб армії довідався 3/І 1920[2]).

От. Омелянович - Павленко в проєкті листа до Начальної Команди Галицької Армії від 5.І 1920 (с. Рогова) писав: „Сталося те, що мусіло статись. Я, особисто, в тім глибоко був переконаний". І далі додавав: „За-для координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час було переведено побачення Камандуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця[3])".

Але скоро Галицька армія перейшла на бік большевиків, підписавши 1.І 1920 року з Подільським Губревкомом угоду і перефарбовуючись уже на червону армію УСРР.[4]).

Голова Ради Міністрів робив спроби звязатися в членами Уряду, що перебували за кордоном та з Головним Отаманом через Голову нашої Дипломатичної Місії в Румунії К. Мацієвича, виславши до нього інформаційного листа[5]).

По повороті з м. Липовця до Вінниці І. Мазепа довідався, що в м. Хмільнику, Літинського повіту, українські есери, члени Уряду Черкаський, Паливода і галицький радикал Макух утворили нову „верховну владу" замісць Директорії — „Раду Республики" в кількости 12-ти членів, вибраних зборами, на яких було 18 чол. присутніх. Склад „Ради Республіки" був такий: Паливода, Палащук, Макух, Сумневич, Д. Сухенко, М. Балицький, П. Феденко (був обраний заочно, без його згоди), О. Щадилів, Т. Черкаський, І. Лизанівський, О. Безпалко (також обраний заочно, без його згоди) і від Галицької армії—Гірняк. Головою було обрано І. Лизанівського.

Довідавшись про цю „нову владу", премєр зібрав на 25.XII в м. Літині на нараду членів Уряду, що перебували в районі Вінниці. На це засідання було покликано всіх 12 членив „нової влади", а також представників Наддніпрянської і Галицької армій,

---

[1]) І. Мазепа, op. cit., стор. 55 — 56. [2]) Документ № XXIV, стор. 40—41. [3]) Документ № XXV, стор. 40 — 41. Дмитро Паліїв у своїй статті „На чисту воду" (в „Літопису Червоної Калини" на сторінці 12, число 7 — 8, Липень — Серпень 1930) пише, що по повороті його до Вінниці, по підписанні згаданої умови, прийшли до нього члени Подільського Ревкому Хвиля, Ковтунович та Микитка і запропонували зробити переворот вніч з 24-го на 25.XII. Він і ген. Тарнавський були проти перевороту. Коли ніякі аргументи не могли переконати большевиків про неможливість такого чину, Паліїв заявив: „Панове, повідомляю Вас, що УГА. підписала вчора договір з армією ген. Павленка і стануло на плятформі Української Народної Республіки. Завтра наступить торжественне проголошення влади УНР. у Вінниці. Супроти цього Українська Галицька Армія не тільки що не поможе вам в перевороті, але кожну вашу пробу здусить силою. Тому я вам не раджу сьогодні ніччу нічого підпринимати". Хвиля грозив Паліеву: „Як зловимо — розстріляємо". [4]) І. Мазепа, op. cit., стор. 55 — 56. [5]) Документ № XXVI, стор. 42 — 43.

що напередодні підписали договір про їх нове зеднання. На початку засідання премер подав інформації про загальне положення та про діяльність Армії й Уряду і поставив питання про ліквідацію „Ради Республіки". Есери, після поданих інформацій, відразу погодилися на негайну ліквідацію „Ради Республіки" з умовою, що в найближчому часі буде скликано передпарламент, перед яким Директорія УНР. складе свої уповноваження. Умову цю було прийнято, бо на цьому стояли й соціял-демократи [1]).

По ознайомленні з нашим положенням на фронті та з положенням большевиків і Денікина, було вирішено послати від обох обєднаних армій 27.XII делегацію до Команди Червоної армії в справі порозуміння що-до дальшої боротьби проти Денікина, а також з домаганням, щоб большевики не втручалися до внутрішніх справ України. В склад цієї делегації входили чот. Веремієнко від нашої армії і сотник Петрик від Галицької. Большевики прийняли цю делегацію, але делегати з ними конкретно ні до чого не договорилися, бо ті вичікували наслідків військових подій на Україні [2]).

Після цього премер І. Мазепа 29.XII скликав нове засідання членів Уряду, що перебували у Вінниці, на якому було обрано спеціяльну комісію для вироблення статуту передпарламенту і переведення самих виборів в складі П. Феденка (у.с.-д.), Миколи Балицького (галицький радикал), Д. Сухенка (у. с.-р.) і О. Щадилова (селянська спілка). Далі було затверджено умову 24.XII про зєднання обох армій і з приводу цього видано відозву до населення та війська, надруковану у вінницькому „Народньому Голосі" в числі з 1-го січня 1920 р. [3]). В кінці наради було ухвалено делегувати до армії для звязку міністра І. Паливоду. Міністр О. Безпалко мав відїхати 31.XII за кордон для звязку з Головним Отаманом і рештою членів Уряду, для вияснення міжнародньої конюктури та уміщення в закордонній пресі відомостей про події на Україні, а також, щоб вплинути на припинення посування польських війск на схід, про яке міністри мали неперевірені відомості. І. Лизанівському доручено було залишатися при Галицькій армії для переведення фактичного зеднання її з нашою. Міністр І. Паливода відїхав до армії для звязку з нею [4]). Міністр О. Безпалко негайно ж вирушив у дорогу, добрався до Камянця, а потім через Камянець і до Варшави [5]).

Сам премєр І. Мазепа мав іще раз порозумітися з ген. Омеляновичем - Павленком. В листі 16.XII він визначив для цього, яко місце звязку, м. Жашків — на 25.XII, але не зміг туди нікого

---

[1]) І. Мазепа, op. cit., стор. 69. [2]) П. Феденко: „Фермент нації", стор. 130 — 131. [3]) Документ № XXVII, стор. 43 — 43. [4]) П. Феденко твердить, що І. Паливода до армії не доїхав. Зустрівши по дорозі большевицькі частини, що наступали з півночі, він залишився в районі Вороновець і звився вже аж весною у Камянці. Op. cit., стор. 131. [5]) Про діяльність Міністра О. Безпалка в Польщі див. „Літопис Української революції" кн. 5, ІІ-го тому, стор. 121 — 127, 163 — 175.

вислати. В звязку з підписанням умови з Галицкою Начальною Командою радив координувати акції нашої армії з акціями Галицкої. Підкреслював, що „мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремося весь час: Самостійна Народня Республіка"...[8]).

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ.

1. Обставини захоплення Умані і праця на Уманьщині. 2. Відпочинок Армії УНР. та її реорганізація. 3. Волох, Ревком Правобережжа та їх акція. 4. Українські боротьбисти та кінець волохівщини.

Армія УНР., як ми бачили це в другому розділі, мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані й Христинівського вузла та провадження нападів на окремі частини й обози ворога, що відступав в напрямі на Умань, Тальне і Торговицю.

Армія це завдання виконала і, перейшовши в глуху ніч на 31.XII між с.с. Поланочка й Роги залізничу лінію Христинівка-Шпола, зараз же приступила до руйнування залізниці, в чому їй багато допомагали місцеві селяне, розтягаючи рейки і інші приладдя та ховаючи їх по лісах. Ген. Омелянович-Павленко оповідає, що в с. Оксанині. місцеві селяне, з власного бажання, охороняли частини нашої армії підчас нічного відпочинку[1]).

Здеморалізовані і дезорганізовані добровольці розбрелися по околичних шляхах і селах, а ворожість до них селян ще збільшилася. Селяне організовано проти них повстали. Через це штаб Добровольчої армії видав наказ про відхід своїх частин з цього району, щоб, втягнувши нашу армію в бої з большевиками, тимчасом зібрати свої розпорошені сили та реорганізуватися. Використовуючи цю ситуацію, Командарм наказав негайно зайняти Умань та її околиці, щоб цим дати армії відпочинок та уникнути на цей час ще непотрібних боїв з большевиками. Умань захопив 31.XII 6-й загін Запоріжської групи, Начальник Штабу якого сотник Чорненко 3.I. 1920 доносив штабові Запоріжської групи, що зайняв місто полк Костя Гордієнка в ніч з 30 на 31.XII після трьохгодинного бою перед містом та на вулицях міста. З боку ворога було багато забитих і ранених. В полку Костя Гордієнка — шість ранених козаків. 31.XII ворожа кіннота й піхота вирушили з с. Цибермановки з метою прориву через Умань. Розїзди полку Костя Гордієнка своєчасно виявили замір ворога, а відділ Гордієнківської кінноти збив ворога з його позиції і примусив обминати Умань. В цьому бою захоплено полонених. Головні сили 6-го загону о 5 год. ранку І-го січня увійшли до Умані. Населення з надзвичайним ентузіязмом зустрічало

---

[1]) Документ № XXVIII, стор. 44 — 45. [2]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit, ч. I, стор. 24—25.

наші війська. В ніч з 2-го на 3-е січня було вислано розвідку на село Войтівці і далі по залізниці; вона виявила, що ворога в цілому напрямку ніде не було, тільки через ст. Поташ прорвався ешелон добровольців на Христинівку. Прямий дріт з Одесою не був ушкоджений. Вислали телеграму „всім, всім, всім"... про те, що Українська Армія, під верховним Командуванням отамана Петлюри і під командуванням от. Омеляновича-Павленка, розбила Добрармію, яка в паніці, не витримуючи бою, грабуючи, утікає на Одесу. Сотн. Чорненко вів розмову з начальником оперативного відділу штабу командуючого Одеською округою, який у тій розмові зазначив, що всі офіцери Добрармії бажають, щоб між українськими офіцерами й офіцерами Добрармії не було тої жорстокости, яка мала місце у відношенні до большевиків[1]).

По захопленні Умані 6-им загоном полку Костя Гордієнка, Київська група зосередилася в районі Бабанки. В районі села Трояни, що на південь від Умані, селяне вели бій з відступаючими денікинцями. О 11-ій год. 1.І ворог повів наступ на частину Волинської групи, яка займала с.с. Білашки і Майданецьке. Ці села, після 4-х годинного бою, були залишені нами. О 19 год. 1-го січня Волинська група зайняла с.с. Вишнеполе і Камінече і, згідно з попереднім наказом, зосередилася в районі м. Торговиці, зясовуючи положення в м. Тальному.

Частини армії УНР. 1.І.1920 займали свої попередні райони, виславши охорону по лінії Легезино-Вишнеполе-Камінече-Свердликово, а також підсиливши розвідку по шляхах на північ[2]).

4.І Командуючий армією наказав: полк. Стефанову приступити до реорганізації 3-ої дивізії в окремий кінний полк з кулеметною сотнею та одною гарматою, яку полк мав одержати від Київської групи. Полк. Трутенка призначено командуючим озброєними силами м. Липовця і повіту, а полк. Ольшевського — командуючим всіма озброєними силами м. Умані й повіту[3]).

4.І.1920 військова ситуація була така: м. Умань і Тальне були в наших руках. В бою за Тальне селяне сіл Майданецьке і Білашки брали активну участь поруч з частинами Волинської групи (денікинці, які, переважаючи нас силами, зайняли були 1.І с. Майданецьке, вчинили там кріваву розправу з повстанцями-селянами). По донесенні агентів Волинської групи м. Звенигородка ворогом не було зайняте. На ст. Цвітково стояв денікинський бронепотяг „Пластун". М. Катеринослав 18.XII було ще в руках денікинців. У 20-х верствах від міста були відділи Махна. Великих ворожих сил у Христинівці не було. З Христинівки ворожі відділи простували або на Вапнярку, або на Ольвіопіль. Галицька Армія мала зосередитися в трикутнику Жмеринка-Вінниця-Вапнярка. У м.м. Умані, Вінниці, Хмільнику й Літині почали організуватися громадські центри. По до-

---

[1]) Документ № XXIX, стор. 45—46. [2]) Документ № XXX, стор. 46. [3]) Документ № XXXI, стор. 46—47.

несеннях всіх командуючих групами все більше й більше виявлялася з боку населення прихильність до військ УНР. Відділ от. Волоха, після бійки з денікинцями біля Липовця, примушений був вирушити в напрямку на Єлисавет. У селі Росоша, що в 20 верствах на південь від ст. Христинівки, відокремився від відділу Волоха кінний Слобідський полк, який знищив свій червоний прапор і під нашим національним прапором приєднявся до Запоріжської групи. В районі Текуче-Ладиженка між Волохом і денікинцями був бій, в якому, по відомостях від втікачів, 1-й і 2-й Гайдамацькі полки Волоха були розбиті і розбіглися. Слобідський полк приділили до 7-го загону. Полк Чорних Запоріжців виділено із складу 7-го загону і приділено до штабу Запоріжської групи для спеціяльних завдань.

Маючи на увазі таку ситуацію, Командарм наказав: 7-му загонові 5.І. перейти в с. Перегонівку; 8 му загонові 5.І перейти в с. Крутеньке, а Кінногорному дивізіонові Алмазова — в с. Петрівці; Київській групі перейти в район м. Дубове, а 3-ій дивізії — в с.с. Тернівка й Когутівка; штаб групи — с. Рогова[1]).

Зараз же, по захопленні Умані, Команда армії УНР. через політичного референта Чубука відновила там свою владу при загальній радости і прихильности населення, яке і харчувало армію, і безплатно давало „наряди" для неї, і посилало охотників до її шерегів. В Умані було захоплено багато ріжного майна, так потрібного для нашої виснаженої та незабезпеченої армії.

Треба тут зазначити, що підчас походу при армії перебувала і редакція газети „Україна" на чолі з її редактором П. Певним (на початку походу — при Київській групі[2]).

По захопленні Умані редакція видала 5 чисел газети „Україна" загальною кількістю до 20 тисяч примірників, в яких умістила інформаційно-агітаційний матеріял, подала перебіг подій, звязаних з виступом Волоха, розповіла про те, як армія вирушила в цей похід, видрукувала наказ про призначення нової команди і згадану вище розмову сотника Чорненка із штабом Одеської групи Добрармії. Тамже в Умані було видруковано до 200 тисяч відозв — „До Інтелігенції України", „Офицерам, казакам и солдатам Добровольческой арміи" і „Селяне", уложених і підписаних от. Юрком Тютюником. У відозві „До Інтелігенції України" говорилося, що „на наших полях іде боротьба за самовизначення народів", що „платоничної любови для народу мало, йому потрібні жертви, необхідні подвиги". Відозва закликала інтелігенцію до боротьби з большевиками, підкреслюючи, що „Україна, як Держава, може бути тільки демократичною, і вона такою буде".

Офіцери, козаки і салдати Добрармії — говорилося в відозві — хотіли створити „единую недѣлимую Россію" за допомогою ці-

---

[1]) Документ №. XXXII, стор. 47—48. [2]) П. Певний, op. cit., стор. 32—33.

лого світу, а створили фікцію перемоги над українським народом, який має вождів „не своекорыстных, не приверженцев какой-либо классовой политики, а вождей, преданных своему народу и любящих свой народ до самозабвенія“... „Вашу армію—говорилося у відозві — разбил украинскій народ, борясь за свое священное право на свободную жизнь“... Відозва заявляла, що Головна Команда українських військ ніколи не заплямує себе союзом з командуванням Добровольчої армії, але всім, хто перейде до нас, прощалися їх помилки, і висловлено було готовість прийняти їх до нашого війська.

У відозві „Селяне“ оповідалося про розстріл большевиками народніх представників—членів Центральної Ради та про те, як большевики спочатку вели переговори з гетьманом і як потім вони, коли український нарід його скинув, знову пішли війною на Україну, давши змогу Денікинові зорганізувати армію... Закінчувалася відозва кличем: „Нехай живе Вільна Селянська Українська Народня Республіка!“

Ці відозви люде передавали з рук до рук, діставалися вони й до рук повстанчих організацій, котрі передруковували їх по цілій Україні, підготовлюючи населення до боротьби з большевиками.[1]) Повітовий комісар Дерещук та начальник залоги міста полк. Ольшевський розпочали на Уманщині організаційну працю.[2])

Захопившу Уманщину, армія УНР. мала можливість трохи відпочити. Користаючись з цієї можливости, Командарм рішив реорганізувати армію так, щоб військові частини відповідали партизанським умовам боротьби й могли перейти знову, в разі потреби, на положення нормальних військових формацій. Для цього Команда Армії виробила такий план: 1. Кожну групу перетворено в дивізію тієїж самої назви в складі одної пішої бригади, одної гарматної частини (з 2—4 гармат) і техничної сотні. 2. Кожна дивізія мала зміцнити свій кінний полк ріжними дрібними кінними частинами і, в разі можливости, приступити до формування полку другої черги. 3. Рештки 3-ої Стрілецької дивізії малося й далі переформовуватися в 3-й кінний полк. 4. Всім частинам наказано заховати свої попередні назви. 5. Зайві штаби мали розформувати та вжити на зміцнення бойових частин. 6. Всі дивізії особливу увагу мали звернути на розформування всіх зайвих обозів та немуштрових частин.

Командарм побільшив штаб Запоріжської дивізії, що одночасно виконував і обовязки Штабу Армії, призначивши на вартового отамана полк. Ткачука. При штабі ще були: Головний священик армії о. Павло Пащевський, в. о. Начальника Штабу полк. Долуд, адютанти—сотник Миколаєнко та чот. Кочуржук, начальник техничних військ сотн. Копаць[3]), скарбник штабу і сотн. Пругло.

Забезпечення армії харчами на загал стояло добре, бо село

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 35 і 90—93. [2]) Ген. Пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 25—26. [3]) Ген. О.-Павленко називає його Копець.

охоче годувало козаків по три-чотирі доби. Бракувало тільки ліків та медичного персоналу. Кінний склад армії, через безперестанні марші, звівся теж на нівець. Найтяжчим моментом було озброєння армії. Селяне дуже неохоче віддавали свою зброю[1]), кажучи, що вона їм самим потрібна для боротьби з ворогом.

В бою під Тальним наші частини, через зіпсуття коліс і невилазну грязюку, під напором ворожої кінноти мусили залишити одну гармату. Селяне відразу прийшли армії з поміччю, відбили цю гармату, запрягли до неї власні коні і доставили до штабу армії[2]).

Як тоді большевики були заінтересовані у знищенні Денікина і як не хтіли нашої армії зачіпати, свідчить такий факт. Начальник Штабу 6 загону повідомляв з с. Степківки Штаб Запоріжської дивізії про одержання телеграми з Київа від большевиків з проханням дозволити їм поправити залізницю до Умані. Большевиків повідомлено, що до одержання відповіді від Штабу Армії У.Н.Р. відповіді на телеграму не буде[3]).

Тимчасом, по відомостях з перехоплених нами радіо-телеграм, 9.І. большевики зайняли Новочеркась, Бердянськ, Маріуполь і Таганрог. По тих же відомостях, Поляки зайняли Двинськ. На большевицько-польському фронті помічалася оживлена діяльність. Денікинці зовсім залишили район Балта-Ольвіопіль. В районі Біла Церква-Тараща-Сквира-Липовець большевики нічим себе не проявили, за винятком невеликих частин Таращанської Червоної дивізії у м. м. Ставищі, Пятигорах і Животові. По тих же відомостях з района Харківщини вирушили до Москви перші транспорти забраного большевиками хліба. Большевики всюди в зайнятих ними містах утворювали „Ради Народнього Господарства“ (в рос. скороченні „Совнархозы“), що складалися з людей московського походження.

Всі частини армії між 12—14 січня мали вийти на вихідні позиції й бути готовими на випадок ворожого наступу, при чому, на випадок бою, всі Командуючі дивізіями мали старатися зібрати як найскорше всі частини в „стислий“ боєвий порядок і управляти ними, як ударною колоною, маючи обози поза сферою ворожих обходів. Запоріжська дивізія мала бути маневруючою групою. Кінний відділ під командою полк. Стефанова, в складі 3-го Окремого кінного полку й полку Чорних Запоріжців мав бути резервом старшого начальника.

Окремим дивізіям Команда Армії поставила такі завдання: Волинській 12.І перейти з зайнятого району в район Вишнеполе—Каміниче і там розташуватися; Київскій 12.І перейти в район Умані, заступивши 6-й загін і розташуватися в районі с.с. Гродзево, Сушківка, Собківка, Степківка; Запоріжській дивізії—між 12—14.І включно сконцентруватися в районі сіл Текуче (6-й загін), Крутенька і Семидуби (7-й загін); 3-му окре-

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 37—39. [2]) Там-же, стор. 25. [3]) Документ № XXXIII, стор. 48.

мому полкові перейти в м. Трояни. Полкові Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона, в с. Пеляшпіль, де, налагодивши телефоничне та телеграфичне сполучення з Вапняркою, увійти в постійний звязок з найближчими галицькими частинами. Штаб армії мав бути в селі Текуче.[1]) Рівночасно Командарм повідомляв Комдива Волинської і командира полку Чорних Запоріжців про переговори поміж урядами У.Н.Р. і Р.С.Ф.С.Р., з огляду на що от. Тютюник мав передати командирові бойового відтинку Червоної армії пропозицію припинення руху військ в наші райони та визначення тимчасової демаркаційної лінії, по залізниці Христинівка—Цвітково—Вапнярка. Київська дивізія була готового до бою в разі посування ворожих військ.[2])

Але вже о 4-й год. ранку 11.І Умань зайняв Волох. Частину нашого гарнізону він обезброїв, а частина встигла відійти. Штаб 6-го загону захвачено в полон; заграбовано значні суми та обмундурування багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзендзелівку зайняв 10.І один полк Таращанської дивізії силою до 300 чол. піхоти, 4-х гармат і з невеликою кількістю кінноти. Розвідку їх 11.І виявлено в с.с. Тальянка і Легезино.

Довідавшись про це, всі частини Запоріжської дивізії одноголосно постановили „припинити злодійства й зраду наймитів ворогів нашого народу большевиків—комуністів“, і 12.І Командарм наказав всім дивізіям йти на Умань. Для виконання цього наказу Волинська дивізія 12.І мала продовжувати свій марш, по наказу ч. 14, а 13.І перейти в район Камінече—Вишнеполе, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань з півночі і північного заходу, для чого 14.І, в день наступу, мала обовязково зайняти села Старі Бабани—Ксьондзівка; Київська залишалася 12.І на попередніх місцях, провадячи розвідку й підготовчу працю для наступу на м. Умань, а Запоріжська 12.І мала перейти в район с.с. Бабанка — Свинарка (7-й загін), Рогова (3-й кінний полк та полк Чорних Запоріжців), с. Ольшанка (8-й загін). Штаб армії—в с. Ольшанка.[3])

12 січня 1920 року Умань займали ще відділи Волоха. По агентурних відомостях на ст. Поташ прибуло два ворожих ешалони, кількістю кожний по 20 вагонів По відомостях від селян в Тальянці були невеликі відділи кінноти. На ст. Поташ також прибуло до 200 чол. кінноти.

Для опанування Умані на 13.І наказано було: 1) на лівому бойовому відтинку Київської дивізії нічним маршем стати у вихідне становище для заатакування Умані з півдня і, як уважатиме Командуючий дивізією—світанком або вночі, захопити двірець і південну частину міста, окремими роз'їздами зруйнувати залізницю на захід від Умані; 2) на правому бойовому відтинку: 7-му загонові Запоріжської дивізії вирушити

---

[1]) Документ № XXXIV, стор. 49. [2]) Документ № XXXV, стор. 50. [3]) Документ № XXXVI, стор. 50—51.

з місця розташування о 5 год. 13.I й атакувати Умань від сходу або північного сходу; 3) резервній групі під загальним керуванням полковника Стефанова: 8-му загонові і 3-му кінному полкові та половині Чорних Запоріжців зосередитися до 11-ої год. 13.I в районі Свинарки—Бабанки й бути на поготові негайно вирушити на допомогу військам, що будуть оперувати під Уманю; 4) Волинській зосередитися до 10 год. 13.I у с. Вишнеполе і, виявивши розвідкою розташування ворога на північ і північний схід; активними операціями забезпечити наші війска, що мали оперувати під Уманю з півночі.[1])

12 січня військa підійшли до Умані. Вночі частини Київської дивізії (полковник Нельговський) та курінь Морської піхоти вдерлися до південно-східньої частини міста і встигли захопити більшу половину 2-го Гайдамацького волохівського полку. Переляк і паніка були страшні, але використати успіху цього наступу не вдалося, бо з допиту полонених виявилося, що попереднього дня до Умані вступила ще II бригада Таращанської дивізії (коло 3 тисяч)[2]), яка мала багато кулеметів. З огляду на це наша Команда, як побачимо далі, рішила відтягнути свої частини в район Голованівська—Покотилова, щоб зберегти їх до більш слушного часу.

Яким же чином от. Волох з своїм відділом опинився аж під Уманю і нарешті захопив це місто в свої руки?

Покінчивши з Божком в с. Красносільці, він направився був в с. Трощу (район Чуднова), де стояв большевицький полк. Там він почав висловлювати свої „вѣрноподданическія чувства" большевикам, але ті не йняли йому віри. Очевидець цих подій пише: „Населення страшенно було здивоване, бачучи безпечно маневруючі українські частини (волоховців) підчас панування большевиків. Козаки з відділу Волоха морально були надзвичайно пригнічені". Вони не знали, куди й пощо йдуть. Тільки пізніще проводирі розяснили козакам їх „завдання", сказавши, що „вони йдуть підпирати домагання українських боротьбістів". Спантеличених гайдамаків Волох повів на Троянів, Чуднів та Житомир. У Житомирі в цей час перебував Центр. Комітет Укр. Комун. Партії, що тоді звала себе партією „боротьбистів". До складу його належали: Шумський, Немоловський, Полозов, Савицький і Войцеховський. Під Житомиром Волох відбув нараду з членами „Волинської Революційної Ради", яка вже проголосила себе „Всеукраїнською", та з командирами частин, і на ній було ухвалено негайно вислати делегатів до Житомира, щоб звязатися з боротьбистами, за допомогою яких Волох сподівався розпочати переговори з Московським Совнаркомом.[3]) Посланці знайшли там місцевий комітет Російської Комуністичної Партії, але московські боль-

---

[1]) Документ № XXXVII, стор. 51—52. [2]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit. стор. 36. [3]) Аш: „Спогади про Любарські події", — „Альманах, літературно-військовий журнал", Олександрів, 1921 р., стор. 19.

шевики постаралися про те, щоб волохівці з боротьбистами не побачилися, заявивши, що „в місті Житомирі ніколи не було і нема ніякого комітету української партії."[1]) Фактично Ц. К. боротбистів містився в одному будинкові з Рос. Ком. Партією, зараз же за стіною. Тоді Волох вислав свою делегацію без порозуміння з боротьбистами до Коростеня, де стояв щтаб XII-ої московської армії. Делегація згідно з інструкцією Волоха, мала вимагати від большевиків: 1. Визнання незалежности У.С.С.Р. 2. Обовязкового утворення Української Червоної Армії з окремим командуванням. 3. Недоторканости осіб української національности, що раніш виступали проти большевиків, а тепер визнають їх владу.

За все це делегація Волоха мала обіцяти большевикам „військовий союз в боротьбі проти світової буржуазії".

Делегація, що її вислав Волох до Коростеня, повернувши, оповіла, що розмовляла з Порайком, що просила також дозволу переговорити по прямому дротові з самим Троцьким, але в цьому їй було відмовлено. Большевики відкинули пропозиції делегації, погоджувалися тільки „помилувати" Волоха та всіх тих, що нарешті визнали радянську владу, і наказували їм: 1. В 24 години скласти зброю. 2. Без зброї пройти через м. Житомир, де частини будуть урочисто зустрінуті, а потім посажені до вагонів і перевезені для реорганізації в район м.м. Мозирь—Гомель.

В разі невиконання Волохом в 24 год. умов совітської влади, большевили мали обезброїти його частини, а неслухняних мав судити революційний трибунал.

Волох цим був обурений.

Власне того самого дня боротьбисти Шумський, Немоловський і Савицький, довідавшись про якесь червоне українське військо, прибули до Волоха. Відразуж вони висловили своє незадоволення діяльністю Волоха та Волинської („Всеукраїнської") Революційної Ради щодо переговорів з большевиками. Казали, що треба було сидіти „в нейтральній смузі", а не йти „на ніч" до ворога (Волох не признався, що він утік від української армії). Найбільше своє незадоволення боротьбисти скерували проти „Всеукраїнської Революційної Ради" і здеградували її знов на „Волинську Революційну Раду", самиж негайно утворили „Революційний комітет Правобережжя" в складі: Савицького, Немоловського (голова) і Войцеховського. Утворений ревком затвердив Волоха на посаді „головнокомандуючого червоних військ України". Лідери партії боротьбистів Полозов, Елланський і Шумський не увійшли до ревкому: вони мали оголосити себе соціялістичним урядом України, коли їм пощастить зорганізувати поважну військову силу. Москалі довідалися про ці заміри боротьбистів, з якими зрештою ті й не крилися, але їх не чіпали, бо знали, що далі розмов не піде, і використовували

---

[1]) Ю Тютюник, op. cit., стор. 40.

їх, де було треба, як українців, але організувати їм військову силу не дали[1]).

„Головнокомандуючий" Волох і Ревком Правобережної України ухвалили не чекати, поки їх обезброять большевики, і вирішили негайно шукати „нейтральної смуги", щоб звідти „пролетіти метеором" через всю Україну, обєднати всі повстанчі відділи й розпочати утворення „Самостійної Соціялістичної Радянської Республіки", як казав Волох у своїй промові.

Шукаючи тої „смуги", помандрував Волох через Чуднів-Янушпіль - Уланів - Пиків - Калинівку-Липовець-Вороновиці-Іьїнці-Дашів-Гранів, дійшовши нарешті до Умані, в останній час ідучи майже по слідах армії УНР. В місті Янушполі залишився з невеликим відділом Данченко, який потім разом з членами „Волинської Революційної Ради" зник невідомо куди[2]). Большевики не гналися за Волохом та боротьбистами. Вони їх не хотіли нищити відразу, бо сподівалися, що тимчасом Волох, звязавшись з повстанцями, внесе розклад до їх рядів.

В місті Липовці Волоха заатакувала добровольча кіннота, яка довідалася, що ніби він везе з собою великі гроші. Верстов за 30 на південь від Умані Волох майже до щенту був розбитий добровольцями. Зібравши решту гайдамаків до—1000 чоловіка (а було їх перед тим коло 5.000) Волох направився до Умані.

По дорозі в селі Ропотуха Волох зробив зустріч нового року по новому стилю і зараз же розпочав наступ проти добровольців в напрямку на Голованівськ. У цім бою він знов був розбитий, стративши обози, кулемети та гармати. Підчас цілого походу гайдамаки були переконані, що Волох їх веде на зєднання з армією УНР, бо Волох їм казав, що вишле до неї з тою ціллю делегацію, якої, натурально, не висилав, але 31.XII вже подав до відома своїм гайдамакам брехливу відомість, ніби від делегації, що гайдамаків в армії У.Н.Р. буде прийнято, а старшин розстріляно.

Командир волохівського кінного дивізіону сотник Кравченко вже збірався утікати разом з дивізіоном до армії УНР, але йому не пощастило цього зробити, бо, попереджені про це, Волох і ревком, вночі його обезброїли і всіх козаків посадили до вязниці. Першого січня мав відбутися суд над непокірними. Зібралася велика сила народу, але прибула делегація селян з сусідніх сіл і зажадала випущення гайдамаків з вязниці. Грізна постава селян вплинула на те, що суд не відбувся.

Після цих випадків зросла ворожість селян до Волоха. Волохівці примушені були поховати навіть червоні прапори, які мали їх частини, бо селяне не пускали їх до хат. Пригнічений морально, Волох вирішив тоді направду порозумітися з Командою армії УНР. З цією метою він прислав одного місцевого боротьбиста з пропозицією „забути старе" і порозумітися на платфор-

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 41. [2]) Аш, op. cit., стор. 22.

мі утворення української червоної армії, а для себе вимагав забезпечення життя. Цього делегата приймав Командарм от. Омелянович-Павленко в присутности от. Ю. Тютюника. Команда Армії дала негативну відповідь на пропозицію Волоха з попередженням, що тільки наближення червоних військ стримує нашу армію від акцій проти нього[1]).

Місто Умань, як ми зазначали вище, займав 6-й загін Запоріжської дивізії. Волох лічив на свою популярність серед Запоріжців і через це розпочав заходи, щоб хоч цю частину приєднати до себе, рівночасно вславши своїх представників до большевицьких військ, що зближалися до Христинівки. 10.І до Умані прибула делегація боротьбистів на чолі з С. Савицьким. Командир 6-го загону полковник Литвиненко прийняв цю делегацію, угостив доброю вечерею і умовився зійтися з нею на другий день 11.І для переговорів, але своєчасно не повідомив про прибуття цієї делегації от. Ю. Тютюника, а тільки переслав йому записку Савицького такого змісту: „Товариш Юрко! Революційний Комітет Правобережжа стоїть на плятформі Самостійної Соціялістичної Радянської Української Республики зі своєю національною червоною армією, своїми фінансами і т. д. Зі Совітською Росією можливий тільки союз для боротьби з ворогами обох республік. Армію ми творимо явочним порядком. Росіяне будуть примушені рахуватися з фактом істнування Української Червоної Армії і припинять свою дотеперішню політику по відношенню до України. Але для того треба договоритися на чому небудь нам з Вами". От. Ю. Тютюник у відповіді Савицькому пропонував звернутися офіціяльно до армії.

Не дивлячись на попередження Штабу Армії про небезпеку, полк. І. Литвиненко не звернув на це належної уваги, і, приспаний запевненнями делегації, не забезпечив відповідно підступів до міста. 11.І о 4-й год. ранку до Умані увійшов Волох і майже без стрілу обезброїв і забрав до полону цілу залогу. Козаків просто було влито до волохівської частини, а старшин, для форми, судив революційний трибунал і опозбавив їх рангів. Потім їх приділили до частин.

От. Тютюник, не знаючи нічого про захоплення м. Умані Волохом, післав 11.І полк. Литвиненкові для передачі Командуванню большевицьких військ пропозицію такого змісту: „Зважаючи на те, що Урядом Російської Федеративної Совітської Республіки провадяться переговори про полагодження взаємовідношень поміж обома Республіками мирним шляхом, до одержання директив від Головної Команди українських військ, я, Командуючий Київською Групою військ, пропоную командуванню Червоної армії припинити рух підлеглих їм військових частин в районах, захоплених українськими військами, а саме: на південь від залізниці Христинівка-Цвітково-Христинівка-Вапнярка. Неприняття

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. І, стор. 35—36.

командуванням Червоної армії вищезазначеної пропозиції буде вважатись мною як відновлення збройної боротьби поміж Республіками з усіма випливаючими від того наслідками". Пропозиції цієї не доручено в своїм часі на адресу через випадки в Умані, але пізніще, за вказівками Штабу армії (див. документ № XXXV, стор. 50), її передано було большевицькому командуванню. Одначе це не мало жадного впливу на події: большевики крок за кроком ішли за добровольцями, окупуючи Україну і не оглядаючись на нашу армію. 12.I до Умані вступили частини 44-ої большевицької дивізії з метою ліквідації „нерегулярних банд"—в тому числі й Волоха. По прибутті до міста большевицьких військ, відразу ж почалися непорозуміння поміж ними та боротьбистами. В „Известіях" Уманського Ревкому, після зайняття Умані Волохом, писалося, що Умань зайняли „нерегулярні війська, а від Христинівки надходять регулярні (красная армія)". 14.I та сама газета видрукувала заяву боротьбиста І. Немоловського, написану від імени „Політуправління Українських військ" про те, що Умань зайняли р е г у л я р н і українські війська, а не партизани, і що цими військами керує у р я д о в а у к р а ї н с ь к а к о м у н і с т и ч н а п а р т і я (боротьбистів).

Але московські большевики ще не перестали тоді остаточно лічитися з боротьбистами. Так, наприклад, Київський ревком 20.I офіційно оголошував, що ніяких непорозумінь між боротьбистами (У.К.П. б.) та большевиками (У.К.П.) немає, що обидві партії ніби „в повній згоді встановлюють на Україні владу Рад Селянських і Робітничих Депутатів". Особам, котрі будуть розповсюджувати провокаційні чутки, большевики навіть грозили судом[1]). Невдовзі Москва зовсім перестала цяцькатися з боротьбистами і ліквідувала їх остаточно, як партію.

Скажемо на цьому місці кілька слів про боротьбистів.

Ще за гетьманської влади УПСР росколодася. Частина її — власне боротьбисти — тоді ше не прийняли принціпіяльно позиції радянської влади. В кінці 1918 і на початку 1919 року були деякі спроби дійти до організаційної єдности поміж лівим крилом укр. партії соціялістів-революціонерів і центральною течією. 2.I. 1919 було ухвалено, що „в даний момент нема змоги провести повне обєднання обох частин партії", а нововибраний ЦК мусів „тримати курс на обєднання партії".

На початку 1919 року після свого зїзду боротьбисти почали себе називати „Українська партія соціялістів-революціонерів-комуністів" і стали на шлях співробітництва з большевицькою владою. Характерно, що боротьбисти ще влітку 1918 року большевицьку владу на Україні називали антиукраїнською і окупаційною. Їх позицію особливо зміцнив Лапчинський (федераліст) своїм виступом на Гомельській нараді большевиків, яким закидав відсутність провідного центру, окупаційний характер

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit, стор. 42—44.

влади та брак міцного коріння серед мас української людности. В одному із своїх пізніщих листів Лапчинський мотивував утворення групи федералістів нестримно централізаторською політикою московського центру, що обертала в фікцію місцеві органи, русотяпством, заповненням всього радянського і партійного апарату покидьками з великоросійського центру, і т. п.

По виході московсько-большевицьких військ з Київа, боротьбисти залишили там самостійний ревком. Член цього ревкому Михайличенко попав до рук Денікина і був розстріляний.

По поверненні москалів на Україну наприкінці 1919 і на початку 1920 року найміцніще становище мали боротьбисти. Вони увійшли до Всеукраїнського ревкому, відмовившись від претенсії створити свій (боротьбистський) уряд. Але вони змагалися створити формально відокремлену від б. Росії українську радянську державу з окремою червоною армією, з усіма самостійними господарськими апаратами. КП(б)У боротьбисти' називали окупаційною партією гастрольорів. Шумський на одній загальноміській конференції боротьбистів заявив, що єдина підпора КП(б)У на Україні — це 300-тисячна армія, і що большевики на Україні провадять політику терору. Затонський у своєму відкритому листі до Ц.К. боротьбистів у кінці 1919 року писав: „У конкретних обставинах української дійсности ваше гасло окремої української Червоної армії фактично є зрада революції. Ви даєте ідеологію дезертирам і бандитам, ви збурюєте проти радянської влади і без того нашорошено-підозріле, здичавіле, українське село, яке й без того в невпинній зміні влади на Україні звикло покладатися на поховані в соломі кулемети, а то й гармати".

Ще в серпні 1919 року боротьбисти звернулися до Комінтерну з вимогою визнати їх за основну комуністичну партію на Україні. У своєму меморандумі вони підкреслювали аграрний характер України і малу ролю міського пролетаріяту, як рівнож окупаційний характер „української" радянської влади і КП(б)У.

„Природне запізнення з приходом на арену активної й організованої участи в комуністичному перевороті та будівництві переважної більшости українського пролетаріяту і напівпролетаріяту; історична звязаність нечисленних лав чималої частини міського індустріяльного пролетаріяту України з великоруським пролетаріятом; доконечна потреба в надзвичайно важкій боротьбі з світовою контр-революцією поширювати географічну базу революції і разом із тим стара, трудно позбувана інерція централізаційної державної машини створили історично неминучий момент чималою мірою окупаційного конструювання радвлади на Україні"... — так писали боротьбисти у своєму меморандумі.

На початку 1920 року боротьбисти вдруге звернулися до Комінтерну, щоб їх визнав за окрему партію. Комінтерн запропонував їм ліквідувати свою партію і приєднатися до КП(б)У. Після довгої внутрішньої боротьби в своєму Ц.К. боротьбисти згодилися на цю пропозицію, і від них мали увійти 2 представники

до Ц.К. КП(б)У (деякі з них, як А. Хвиля, зробили це ще в 1919 році). Правда, далеко не всі боротьбисти увійшли до КП(б)У. Багато з них лишилося поза межами партії. Деякі вступили до УКП, що її утворили незалежники, і яка була легалізована на Україні. І укапісти, як і боротьбисти, мали на увазі створити справжню, неокупаційну українську комуністичну партію, боротися проти колоніяльних заходів Москви, утворити самостійну українську червону армію. Пізніще укапісти відмовилися від цього, і до них у свій час пристав був і Лапчинський. Безумовно, історичною правдою є, що боротьбисти в цей час мали міцні впливи на селах. Але з моментом їх вступу до Ц.К. УП(б)У боротьбисти перестають існувати. Сами большевики констатують, що „вступ боротьбистів до партії чимало знешкодив ті контрреволюційні сили, що спитувалися працювати поза спиною боротьбистів, ховаючись за їхню опозицію до радянської влади"[1]).

Отже Волох і боротьбисти, переконавшись в неможливості утворення української армії за допомогою червоної Москви і боючись, що свої знищать їх за зраду, вирішили ліквідувати і Ревком, і військо. Так скінчилося творення „Соціялістичної Української Республіки". Рештки Гайдамаків було силою влито до 44-ої та 60-ої червоних дивізій[1]). Сотник Легин з одною сотнею кінного дивізіону (друга не встигла вирушити) приєднався до нашої армії. З своїми гайдамаками Волох попрощався в неграмотному наказі ч. 53, лаючи петлюрівщину, яку використовують „всесвітні посіпаки" і вітаючи „день обеднання червоного шлика з червоною віркою"[2]).

Так скінчилася смутної памяти волохівщина.

РОЗДІЛ ПЯТИЙ.

1. Перша зустріч з большевиками і питання про відношення до них. 2. Маршрут армії між 12.I—21.I 1920 р. і поділ її на дві групи. 3. Рух і праця Північної групи та прибуття до неї денікінської делегації. 4. Операції кінного полку Чорних Запоріжців. 5. Рух Південної групи. 6. Зєднання частин армії. 7. Діяльність Уряду.

Як ми бачили вище, Команда Армії, в звязку з уманськими подіями (Волох і боротьбисти) та наближенням совітських військ, відтягнула свої частини на два переходи від Умані. 12.I.1920 р. Штаб Армії не мав ще нових відомостей про ворога. М. Ольвіопіль займали Чорні Запоріжці. Денікинці в паніці втікали на північ. Для переслідування добровольців та їх остаточного знищення

---

[1]) М.М. Попов: „Нарис історії Комуністичної Партії (Більшовиків) України", Харків 1930, стор. 196—225. [2]) Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 44—45. [3]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. І., стор. 31.

армія перегруповувалася так: Волинська дивізія 14.I переходила в район Нерубайки, а 15.I до м. Покотилово; 8-ий і 6-ий Запоріжські загони 14.I із с. Бабанки переходили в с. Небелівку, а звідти 15.I в район с.с. Лещівка—Орлово; 7-ий Запоріжський загін 14.I із с. Коржево переходив в район с.с. Острівець—Рогове, а 15.I в район с.с. Полонисте—Давидівка—Лебединка. Київська дивізія 14.I переходила в Семидуби, а 15.I до м. Голованівська; 3-ій Окремий кінний полк 14.I переходив з села Бабанки в с. Підвисоке, а 15.I до м. Троянки. Штаб Армії 14.I був в с. Петрівці і 13.I в с. Табаково.[1])

До цього часу Армія У. Н. Р. боролася тільки з відділами Добровольчої армії, а тепер вона зустрілась ще й з Червоною армією. Повстало питання, як ставитися до большевиків? На питання це нелегко було знайти відповідь.

Щоб зрозуміти добре ситуацію, в якій опинилася Команда Армії в цей час, треба пригадати, що в листопаді та грудні 1919 р. до большевиків одна за другою виїхали аж три наших делегації: одна в складі: Красовського, Гладкого та Неїла, друга в складі есерів: Ярослава і Петренка та старшини Каминського і третя в складі: сотн. Петрика і чот. Веремієнка. Перша виїхала 2.XI з Камянця до Гомеля, до Штабу XII-ої Совітської Армії, друга 5.XII з Нової Чорториї (її скерували до Серпухова, де був большевицький Всеукраїнський Ревком), а третя 27.XII—з Вінниці до Курська, де був Штаб Південного Совітського фронту.

Підставою для висилки цих делегацій були інформації, які одержав Уряд У Н.Р. від швейцарського комуніста Фрица Пляттена 25.X. Пляттен привіз з Москви такі відомості, що Совітська Росія годиться на військову конвенцію з У.Н.Р. проти Денікина, що вона згоджується очистити певні терени України від свого війська і готова розпочати з нами переговори. Це все ніби був ухвалив Ц. К. Комуністичної партії.

XII-ою Совітською армією командував Муралов, який ніби мав відповідні уповноваження „Реввоенсовета", а тому до нього й виїхала перша делегація. Муралов, по його словах, тільки чув про таку ухвалу Ц. К., але офіційно не був уповноважений навіть на підписання військової конвенції, мав тільки доручення „порозумітися з нашою Командою що до спільної акції проти Денікина на ближчий час", а тому делегація мусіла виїхати до Москви. Вже 14.XI розмовляла вона там з заступником Наркома Закордонних Справ Караханом, який висловився за негайність військової конвенції „в інтересах обох держав", на політичні ж питання відповіді не дав і скерував делегацію до Ц. К., з доручення якого з делегацією мав переговорювати Крестинський. Крестинський казав, що Ц. К. не виносив ухвал, про які Пляттен сповістив Уряд У.Н.Р., і що справа ця повстає власне в звязку з приїздом делегації. Далі він почав зволікати з відповіддю, а де-

[1]) Документ № XXXVIII, стор. 52—53.

легація наша не могла виїхати з Москви, бо її все затримували й навіть хочби одному з членів не давали виїхати на Україну.

Тимчасом большевики організували анкетний „тиждень України". Боролися ріжні течії комуністичної думки, і зрештою перевагу одержала та, що була цілком проти захоплювання Правобережжа, а на Лівобережжу вимагала політики, якаб не дратувала національних українських почувань, а притягалаб на бік большевиків українські сили.

Після цього большевики почали з делегацією говорити, і разом з нею мав виїхати до Уряду У.Н.Р. делегат від Ц. К. для переговорів. Питання про військову конвенцію відсували большевики до часу вирішення політичних питань, але в цей час довідалися, що Уряд У.Н.Р. залишив Камянець і невідомо де пробуває. Це змінило їх відношення до делегації. Чичерин запропонував їй їхати вже самій до Бердичева або Житомира і розвідатися про місце перебування нашого Уряду; делегат Ц. К. мав приїхати до місця перебування Уряду пізніще, коли про це місце делегація повідомить Москву. В Житомирі ця делегація зустрілась з другою (Ярослав, Каминський і Петренко) і разом з нею, не довідавшися нічого про місце перебування Уряду, просила місцевий большевицький ревком скерувати її до „Всеукраїнського Ревкому", з яким друга делегація вела переговори в Серпухові, і який уже переїхав на Україну. Спочатку большевики обіцяли це зробити, але потім делегацію заарештували й продержали три тижні в вязниці (голова першої делегації Гладкий та друга делегація утікли з Житомира, а сам Гладкий зявився до київського ревкому і заявив що, він, не знайшовши ані території, ані Уряду У.Н.Р., складає з себе делегатське уповноваження і виходить із складу партії У.С.Р.).

„Всеукраїнський Ревком" (Мануїльський та Петровський) поводився в Серпухові з другою делегацією (Ярослав і тов.) як легальний уряд совітської України і пропонував їй передати все українське військо під совітське керування, навіть без гарантії збереження цілости українських частин.[1]) Третій військовій делегації просто було сказано большевиками в Курську, що вони нічого не мають проти того, щоб Українці склали зброю і розійшлися по домах[2]).

Поки ці делегації їздили, пререговорювали, чекали на відповіді, сиділи у вязницях, армія була в поході й знала тільки те, що большевикам, заінтересованим в знищенні Денікина, не на руку воювати ще й з нами, бачила й те, що населення — за нами, а не за большевиками, і що цього не можуть не знати й большевики, — іншими словами армія наша могла сподіватися, що большевики під впливом подій змінять свою українську політику.

Добровольчий фронт тягнувся тоді приблизно по лінії

[1]) І. Мазепа, op. cit., 58—59 і 62—64; Ю. Тютюнник. op. cit., стор. 46; П. Феденко „Фермент нації", стор. 128. [2]) Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 59.

Ольвіополя, р. Кодими та Новомиргорода в напрямку Кременчука, головними силами тримаючи Бирзульський та Ново-Український залізничі вузли та район Єлисавету.

Совітські війська головними силами підходили до залізниці Черкаси—Вапнярка.

Армія У.Н.Р. увіходила в кліщі поміж обома ворогами—в так звану „нейтральну смугу".

Провадячи з нами боротьбу, обидва вороги одночасно нібито шукали й порозуміння з нами: Денікин пропонував „союз без політики", Ленін і Троцькій наказували червоній армії памятати, що вона тільки „йде визволяти" Україну[1]), про що знала й армія, а боротьбисти кликали її творити Українську Радянську Соціялістичну Республіку.

Було над чим задуматися, і думали й радили. В дивізіях відбувались наради. От. Ю. Тютюник твердить, що радилися тільки старшини, бо козаки цілком їм довіряли, але; здається, можна ствердити, що хитання опанувало цілу армію. Зрештою стверджує це й сам от. Ю. Тютюник, оповідаючи, що найбільше радянський настрій виявився у Волинський дивізії, особливо в частинах, що мали свій початок від „Запоріжської Січи" отамана Божка[2]). Щоби не допустити до зайвого напруження, от. Загородському дано дозвіл післати до Умані делегацію, але нібито від одних Волинців і виключно з інформаційними завданнями.

Членів висланої делегації урочисто прийняв штаб 44-ої московської дивізії. Делегацію водили навіть на мітінг, де показали червоноармійцям на доказ того, що вже всі визнали совітську владу, „навіть Українці"... Зате їй не позволили бачитися ані з боротьбистами, ані з Волохом. Большевики затаювали свої дійсні заміри щодо волохівців, яких енергійно ліквідували, і не хотіли, щоб делегація про це довідалася. Проте делегація всетаки довідалася про дійсні наміри росіян щодо ліквідації навіть і червоних українських частин, якими командував Волох. Наслідки цього були такі, що наше Командування та ті старшини, що вірили в порозуміння з червоними, переконалися, що й нашу армію, в разі порозуміння, чекала доля відділу Волоха.[3]) Це зміцнило непримиримість Командування Армії У.Н.Р. що до порозуміння з большевиками.

На нараді 17.I в с. Вовча Балка, на якій були присутні всі старші військові начальники, боротьбисти пропонували, щоб армія визнала владу їхнього ревкома. Отамани Омелянович-Павленко і Тютюник висловилися проти прийняття такої пропозиції. Військо й надалі залишилось вірним ідеалові національної суверенности на демократичному грунті, після чого аж до кінця походу питання про „орієнтацію" більше не піднімалося.

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 54—56. [2]) Бувший командир „Запоріжської Січи" от. Божко весь час вірив, що „ради" спасуть Україну і в такому напрямку впливав на своїх підлеглих. Також стор. 45. [3]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 55.

Ген. Омелянович-Павленко пізніще писав, що, „опинившися в самому серці України, Армія побачила тотожність своєї ідеології з ідеологією повстанців і бажаннями селянської маси, що повстанців тих з себе видала; також армія відчула, що маса дивиться на неї, як на свою оружну силу,—крім назви „петлюрівці" часто-густо можна було вже чути ще назви „Українці", „наше військо"; бо, зрештою, не було вже родини, якаб так чи инакше не була звязана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений перебував, як інвалід, вдома"...

„Присутність у війську українському священиків і щире виконування релігійних треб також дуже імпонувало селянським масам; можна було спостерігти, як у спільній молитві село і військо єдналися в загальній журбі про долю рідного Краю; при похоронах забитих або померлих від тифу козаків звичайно брало участь все село,—всі жінки загалом клопоталися, щоб прибрати гарно покійника, кладучи його в домовину... На крові та сльозах зміцнялася козацька й селянська думка,—прокльони і заклики до помсти змішувались з салютаційними сальвами та співом гимну „Ще не вмерла Україна". Українська мова теж єднала військо з народом. У війську вже не було ані зрадників, ані втікачів, хоч деякі вояки і проходили коло своїх хат".

На нараді 21.I в Гусівці на Єлисаветщині Команда Армії вирішила: 1) по змозі й надалі уникати сутичок з большевиками: 2) марш продовжувати одною групою і тільки в разі складних обставин переводити операції невеликими групами; 3) армія, що була одірвана від Уряду, брала на себе ще й підтримання в народніх масах віри в нашу справу і для успіху цієї справи мала охопити більший район.

Політичні референти скликали сходи і розяснювали населенню тодішню ситуацію. „По церквах священики в казаннях своїх несли живе слово і розбуджували любов до рідної Країни, закликуючи до боротьби за неї; на майданах, базарах, в коршмах, на подвіррях і по хатах—старшини, козаки, урядовці, кожний по своїй силі і розумінню, провадили інформаційно-агітаційну діяльність. Похід надалі фактично стає політичною демонстрацією, що і підготовила весняні події 1920 р. Національні й республіканські демократичні кличі Армії притягали симпатії широких мас населення до себе".[1])

Повстання в цей час ущухли. Селяне „робили передишку": зима не сприяла повстанчому рухові. Помічалася й певна апатія. Над цим Армія теж не могла не замислитися[2]).

15.I політичний референт при армії П. Феденко в листі до Командуючого Київською дивізією писав: „Перед нашою армією стоять складні питання, що далі робити з собою. Чи розходитись, чи вести далі партизантську боротьбу; чи шукати якогось

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко. op. cit., ч. II, стор. 11—12. [2]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 55.

иншого виходу? Перший вихід, дуже тяжкий, фактично доводить нас до 0. Партизантська боротьба в зимову пору не дасть належних результатів. Це може робити Махно, який не звертає уваги на відношення до його населення. Окрім цього це в цю пору не викличе сильного піднесення в народних масах. Я був на селах і не помиляюсь, коли схарактеризую настрій населення, як апатія абсолютна. В Гайсині 2 тижні не було ніякої влади і ніхто не пробував навіть заводити... Значить, апатія відноситься і до міста, не тільки до села. Галичане, передавшися до большевиків, хочуть їх використать. Волох хоче тогож самого. Чи зможе, — це питання. Очевидно, що большевики постараються його розброїти. Це єдина підпора боротьбістів. Немає сумніву, що боротьбісти вестимуть війну проти большевиків, як не тепер, то пізніще. Тому тепер коло їх збіраються всякі, зовсім не комуністичні, елементи. Перше, за що вони будуть гризтися з большевиками, — українська армія. Колиб під фірмою самого Велзевула, не то боротьбістів, можна було зберегти озброєну силу української нації, то це булоб найкраще. Питання тільки в тому, чи є рішучість у боротьбістів. Коли стан нашого війська і стратегічне положення не позволяють провадити партизантську боротьбу у с п і ш н о, то законно цілком для війська шукати виходу, — який те військо може врятувати, як організовану одиницю. Цим виходом може бути допомога боротьбістам о р г а н і з у в а т и о к р е м у у к р а ї н с ь к у ч е р в о н у а р м і ю. Висловлюю це, як свою думку. Бо факт, що боротьбісти хотять мати собі реальну силу і захочуть установити певний modus vivendi з нашою армією"[1]).

Цей лист, подиктований авторові щирим бажанням за всяку ціну зберегти національне військо, фактично міг тільки здезорієнтувати Команду Армії.

Твердо стояв на своїх позиціях премер І. Мазепа. В своєму листі на імя Командарма від 11-го січня 1920 р. він писав: „Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Лозунги радянські не мають грунту на Україні, і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем, і вона безперечно буде переможцем. Поки істнує це Правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця"[2]). А в листі від 23.I теж на імя Командарма він пророкував „недовговічність сучасного большевизму на Україні" і підкреслював недопустимість для ідейних борців „міняти свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку". Він радив Команді Армії „бити доровольців, гнати їх в море і забірати військове майно"[3]).

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 56. [2]) Документ № XXXIX, стор. 53—56. [3]) Документ № XL, стор. 56—59.

Перший лист премєра до Команди Армії прийшов майже одночасно з листом П. Феденка[1]), але другий лист армія одержала аж на місяць пізніще[2]).

Тимчасом військова ситуація на 16.I була така: м. Ольвіопіль займали частини Добровольчої армії. Полк Чорних Запоріжців доносив, що там стояли Сводно-Кавказький кінний полк (7 сотень, 230 - 250 верхівців), Вовчанський відділ (300—320 багнетів) і відділ Донців невідомої кількостя. Застави від них у м. Богополі було несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбито, а 10 козаків та багато коней захоплено в полон. Большевики займали Новочеркаськ-Маріупіль-Бердянськ-Таганрог. На північ від розташування нашої армії червоні війська осягли залізницю Христинівка-Цвітково, перейшли її та увійшли до Умані. В запіллі большевики великих сил не мали. Кінноти було мало тай та—на виснажених конях. Від Галицької армії не малося жадних відомостей через брак звязку, для налагодження якого було послано двох старшин: одного в район Балта-Бірзула, другого в район Хощовата-Гайворон. Галицька армія помимо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з армією У.Н.Р., дотепер його не налагодила.

В орієнтаційному звіті Штаб Армії інформував частини, що селянство до большевиків відноситься вороже; боротьбистам теж не йме віри й каже, що назва „боротьбисти" є тільки маскою комуністів, що в Умані та її околицях селянство й далі вороже ставиться до большевиків, що відношення большевиків до нашої армії нічим не відріжняється від попереднього, та що вислані нами делегації для переговорів з большевиками досі не повернулися.

З метою вийти з оперативного напрямку Умань-Ольвіопіль, на якому передбачались бої з большевиками та добровольцями, армія мала 14.I вирушити й осягнути район Вікторштадт-Улянівка-Олександрівка.

17.I частини армії зайняли с. Стеньковате (3-ій кінний полк), район сіл: Шандрівка (Волинська дивізія),с. Троянка (Київська дивізія) та с. Журавлинка (дивізіон полк. Алмазова), Вовчої Балки та Казимирівки (7-ий загін), с. Бузинковатого (6-ий та 8-ий загони), а 18.I район с.с. Тишківка-Плоське-Вербівка.

19.I Армія займала район Вікторштадта, Тишківки, Липняжки, Афанасіївки, Катеринівки, Іванівки та Василівки[3]).

По відомостях, які мала Команда Армії на 19.I, Поляки зайняли район Брацлав—Вінниця—Жмеринка і прямували до осягнення лінії Буга.[4]) Командир 3-го полку доносив, що добровольці прямували в район залізничного вузла Помішна – Ново-Українка, обороняючись заставами в Добровеличківці, Євдокимівці,

[1]) Переслав його через посланця полк. Никонів (див. документ № XLI стор. 59—60). [2]) Ю. Тютюнник, op. cit. стор. 57. [3]) Документ № XLII, стор. 60—62. [4]) Відомості ті були помилкові. Див. Juljan Stachiewicz, gen. brygady: „Studja operacyjne z historji wojen polskich 1918—21. Tom I. Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie", стор. 1—5,

Глодосах та Ново-Українці. В районі Глодосів, по відомостях від селян, 1-го і 2-го січня селяне обеззброїли відділ денікинців і вбили до 200 чоловіка. Район Ольвіополя добровольці тримали ще в своїх руках. Що до большевиків, то в Умані Таращанська дивізія вийшла на фронт проти Поляків в бік Брацлава, і там залишився тільки Волох. На стації Тальне стояв большевицький бронепотяг, а 14.I тамже вигрузилася й кіннота до 200 чол. при 3-х кулеметах і направилася через Павлівку на Скалевоч. Міста Торговиця і Ново-Архангельськ були вільні від ворога. Що ж до повстанців, то в районі Глодосів була сильна повстанча організація, котра обеззброїла 16 і 17 січня денікинців. В районі Знаменки оперували Коцур та Українець. На Уманьщині підготовлялося повстання проти большевиків. Селяне всюди відносилися вороже до большевиків і готувалися до боротьби з ними.

17-го січня розвідка 3-го кінного полку виявила сильну заставу добровольців в с. Доброволичківці. По добрій підготовці Чорноморський полк (стрілецька сотня) несподіваним нападом і сильним вогнем примусив ворога втікати в бік Ново-Українки, залишивши на полі бою кількадесять чоловіка убитих та ранених. Здобуто було 3 телеграфичні апарати, кільканадцять рушниць та 1000 набоїв. З нашого боку—1 козак вбитий, 2 ранених, 1 кінь вбитий і 1 ранений.[1])

20.I.1920 р. наспіли нові відомости про ворога. Развідка 3-го кінного полку, донесла, що денікинці тримаються на річці Чорний Ташлик, що йде з Ольвіополя через Ново-Українку. Лінія Доброволичківка—Євдокимівка—Глодоси і далі на схід була обсаджена заставами денікинців з кінною розвідкою. В Богополі стояли великі сили добровольців. Що до большевиків, то, по неперевірених ще відомостях від штабу Волинської дивизії, в с. Ольшанка, що в 7 верстах на північ від Вікторштадту, знаходився один батальйон большевиків невідомої кількости, а розвідка їх 18.I була у Вікторштадті і робила там трус, шукаючи зброї. Тогож числа до м. Торговиці прибув відділ большевиків до 40 кінних і 80 піших. Вони хотіли переправитися через річку Синюху, але, не знайшовши переправи, пішли на Скалевоч. В с. Кальне Болото було 20 большевицьких кіннотчиків. В с.с. Шляхове—Іванівка і в напрямку Янопіль—Хмілеве ворога не було.

Щож торкається повстанців, то по відомостях від особи, що тиждень тому назад приїхала з Катеринослава, Гулий-Гуленко, начальник штабу повстанчих військ Херсонщини та Катеринославщини, тримав фронт Знаменка—Мишурино—Верблюжка—Суботинці. На Знаменці захопив багато потягів з набоями, гарматами та санітарним майном. Козаків мав озброєних і одягнених.

Повстанець Коцур працював на лінії Кременчук—Чигирин і далі на північний захід фронтом на Знаменку. 1-го січня добровольці евакували м. Єлисавет і передали владу тамошньому „Союзові Металістів". Махно, з своїми відділами, перебував в ра-

---

[1]) Документ № XLIII, стор. 63.

йоні ст. Синельниково. У Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчуком і Пятихатками) мости було зірвано. В районі Глодосів ішли бої повстанців з добровольцями.

Наша армія і повстанці на 20.I окопалася в Козацькій Балці, осягнувши район: Запоріжська дивізія - с. Липняжка, 3-ий полк—Вербівка, Волинська дивізія—Уляново—Ракино. Від Київської дивізії відомостей не одержано.

Командарм, маючи на увазі військову ситуацію на 20.I, наказав 21.I всім дивізіям стати на марш о 7 год. ранку. Волинська дивізія мала зайняти східню частину м. Хмілеве, а Київська західню та поблизькі Чумацькі Хутори й розташуватися там на ніч. Запоріжській дивізії наказано було осягнути район Козацьких хуторів (Гусівка)--6, 7 і 8 загони, кінному дивізіонові полк. Алмазова хутори на північ від Козацьких, а 3-му кінному полкові с. Петрівку.

На 22.I передбачався марш з метою зайняти вихідне становище для переходу залізниці Бобринська—Помішна. О 17-ій годині мали зайняти такі райони: Волинська дивізія—с. Мала-Виська — Юріївка, Київська—с. Краснопілля—Маріямпіль, Запоріжська — с.с. Петрівка—Лозоватка, після чого передбачався нічний марш для переходу залізниці та зайняття районів: Волинською та Київською дивізіями — Маріївки — Єлисаветівки—Оситні, а Запоріжською - Олексіївки.[1])

Тимчасом штаб Волинської дивізії та селяне доносили, що в південному районі Глодосів був відділ добровольців в складі 50 чол. піших та 40 кінних при 4 кулеметах. Лінію Помішна - Ольвіопіль добровольці тримали в своїх руках. По лінії Помішна—Новомиргород курсував денікинський бронепотяг. Щож до большевиків, то по донесенні штабу Волинської дивізії в районі Вікторштадт—Якимівка—Янопіль їх не було. Батальйон, що був в Ольшанці, вийшов в напрямку на Новоархангельськ. По відомостях від селян, м. Новомиргород займали большевики.

Частини нашої армії 21.I осягнули район: Київська дивізія—Олександрівка (Завадське), Запоріжська—Козачий Хутір, Волинська—Хмілеве, 3-й кінний полк—Петрівка (Ляхова).

Тогож 21.I в с. Гусівка відбулася нарада, на котрій були присутні Командарм з Начальником штаба, всі Командуючі дивізіями (за винятком комдива Волинської) та командуючі загонами Запоріжської дивізії. На цій нараді був прочитаний лист премера І. Мазепи від 11.I, в якому він пропонував армії зайняти район Вапнярка—Жмеринка. Таку пропозицію І. Мазепи всі учасники наради категорично відкинули, висловивши переконання, що армія „там остаточно розвалиться".[2]) На цій же нараді було вирішено, що дивізії, оперуючи кожна самостійно, зосередяться в районі Черкаси—Чигирин—Канів, де мусять знов увійти в оперативний звязок. От. Загродський не був на нараді, бо його

---

[1]) Документ № XLIV, стор. 63—64. [2]) Мотивів цієї цікавої ухвали нам не пощастило знайти.

дивізія була задалеко від Гусівки, а тому йому дозволили увійти в оперативний звязок або з Київською, або з Запоріжською дивізіями, або оперувати самостійно. В разі прийняття останнього рішення штаб Волинської мав про це повідомити Команду Армії.

Для виконання наміченого плану Командарм наказав: Київській дивізії 22.I зосередитися в районі Янополя, а 24.I – в районі Сухолітівки; (в тому разі, колиб Волинська дивізія пішла в оперативному звязкові з Київською, то вона на 22.I малаб зосередитися в Сухолітівці і підождати Київської дивізії); Запоріжській дивізії—22.I вирушити о $7^1/_2$ год. з міста розташування по маршруту: х. Забара (Новопавлівка) — село Петрівка (с. Ляхова)—х. Злинський (пос. Запашка) — хх. Дубки, Миколаївка (Колоколово), і як що вони надаватимуться до того, обсадити їх та зосередитися в районі Петрівки, Шмідта, Шмідово, Петропавлівка (місцеві назві фольварків), де й заночувати.

Волинська дивізія, колиб їй випало бути в оперативному звязкові з Запоріжською, мала розташуватися 22.I в районі Юріївка—Маріямпіль.[1])

Волинська дивізія в той час перебувала в районі Ракино-Хмелеве-Копанка[2]), а 23.I вона зближалася до районів, зайнятих Київською і розташовувалася в районі Веселого Кута-Іванівки.[3])

Київська і Волинська дивізії творили Північну групу, котрій відразуж прийшлося розпочати боротьбу проти червоних військ. Південній групі (Запоріжська дивізія, 3-ій кінний полк та штаб армії) довелося ще, як побачимо нижче, мати бій із добровольцями.

Район Черкаси—Чигирин—Канів, куди мала прямувати наша армія, в той час займали або місцеві большевицькі охорони, або й регулярні частини, що переходили на польський фронт. До цього часу червоні уперто замовчували операції армії УНР. проти них. Воюючи з добровольцями, вони затаювали від населення своє вороже відношення до армії УНР. Але вже 21.I червоні частини, що стояли в селі Ступичне на Звенигородщині, одержали наказ: „Двинуться на Юг в общем направленіи на Голованевск—Ольвіополь для ликвидаціи банд Тютюнника. Необходимо скрывать от населенія цѣль нашего движенія, в противном случае нам угрожает возстаніе в тылу. Населеніе симпатизирует бандам"...[4])

Київська та Волинська дивізії на початку руху непомітно проскочили 23.I м. Іванівку (через большевицький фронт) без одного стрілу[5]), перейшли залізницю поміж Шполою та Іскренним[6]), 25.I зайняли Мокру Калигірку і тогож дня вирушили по маршруту Ступичне—Кисилівка - Іскренне—Топильно[7]) та підійшли до району Вільшана—Керелівка.[8]) В селі Вільшана вже функціо-

---

[1]) Документ № XLV, стор. 65—66. [2]) Документи №№ XLVI і XLVII, стор. 66. [3]) Документ № XLVIII, стор. 66—67. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 58—59, [5]) П. Певний, op. cit., стор. 36. [6]) Документ № XLIX, стор. 67. [7]) Документ № L, стор. 68. [8]) П. Певний, op. cit., стор. 36.

нувала большевицько-комуністична організація. Зараз ревком було арештовано, а селянам розяснено, що Український Уряд та його армія ні в якому разі не допустять до того, щоб большевики знову запанували на Україні. Населення надзвичайно прихильно ставилося до нашої армії. Селяне уважно вислухали оголошені на зборах громади розпорядження української влади і винесли постанову не визнавати большевиків.

Отже для роботи політичних референтів серед населення настав новий період. Розпочинати боротьбу проти комуністів було значно тяжче, ніж вести її проти добровольців. Добровольці ясно виявили своє обличча, і українське населення скрізь ставилося до них вороже. Червоні ж москалі, маючи на увазі численні повстання проти них, політику свою на селі переводили обережно. Політична референтура була поставлена в дуже тяжке положення. Відсутність певних директив від Уряду, невиясненість справи переговорів з большевиками, свідомість того, що армія не може битися відразу на два фронти—і проти добровольців, і проти большевиків, все це змушувало Південну групу до обережности.

На нараді от. Тютюника з політичним референтом В. Совенком було вирішено зайняти покищо вичікуюче становище, а тимчасом —перевести у ворожому стані найдокладнішу розвідку, щоб довідатися про курс політики большевиків на Україні. Підчас свого маршу, частини Північної групи зустрічали по дорозі комуністичні відділи і тоді повставало питання, що з ними робити? Командуючий Північною групою от. Тютюник наказав такі відділи обезброювати і пускати їх до дому—на Московщину, а це було навіть на руку і червоноармійцям, яких, перед вирушенням на Україну, обдурили їх же політкоми: їм говорилося, що Червона армія не буде довго на Україні і не буде втручатися в її внутрішні справи, а як тільки буде знищено Денікина, їх відпустять до дому. Про це довідалася перший раз Команда групи з відібраного від червооноармійця наказу Троцького. Штаб Київської дивізії передрукував згаданий наказ у великій кількості примірників і розповсюджував поміж населенням, як агітаційну літературу проти комуністів. Це мало величезний вплив на селян: в селах, де побували наші частини, комуністичні агітатори успіху не мали.

Розпізнаючи докладно настрої та ситуацію у ворожому таборі, Команда Північної групи помітила, що серед частин Червоної армії можна дуже легко поширити деморалізацію розповсюдженням відповідних відозв, збільшуючи тим дезерцію. Невдовзі було уложено і видруковано відозву до „товарища красноармейца", в якій, власне, запитувалося красноармійця, чого він прийшов битися з українським трудовим селянством, і радилося кидати зброю та повертатися до себе на Московщину, бо пізніще, мовляв, утікати буде трудніще. Було згадано й торішнє повстання та розправу селян з комуністами. Ця відозва мала великий успіх серед червоноармійців. Як наслідок цієї й даль-

шої агітаційної праці представників української влади, а також повстань та ворожого відношення населення, дезерція в частинах Червоної армії ще збільшилася і приймала прямо катастрофальну форму. Московський уряд змобілізував всі відділи „Чека" і виставив заслони на кордонах України та Московщини. Люто й немилосердно карали ці відділи своїх дезертирів, але нічого не могли вдіяти. Сформовано було також окремі відділи для переловлювання дезертирів, з яких потім большевики почали формувати армію під назвою „армія дезертирів".

Частини Північної групи, завдяки надзвичайно прихильному відношенню до них населення, відпочивали та потроху реорганізовувалися, поповнюючись новими людьми.[1]) Навіть влаштовували свята—напр. 27.I був урочисто освячений в с. Керелівці прапор Мазепинського полку[2]).

26.I Північна група перейшла в район с. Ночівки—Ярошівської цукроварні.[3]) Відкривши сліди Північної групи, Червона армія рішила її знищити, кинувши проти неї цілу 60-ту дивізію та кінноту. Завдання було нелегке, бо на боці частин армії У.Н.Р. було все населення. По цілій Звенигородщині ганялись большевики за Тютюником. Коли червона дивізія пішла вздовж річки Виси й Синюхи до Бугу, щоб ліквідувати Північну групу, селяне манівцями вивели українські частини на село Вільшану[4]).

28-го січня 1920 р. до села Вільшани прибула делегація від Добрармії і вступила в переговори з от. Тютюником. Делегація висловлювала свій жаль з приводу того, що Денікин розпочав війну проти України і просила підписати з нею умову в цілях спільної акції проти большевиків. Начальник Ольвіопільського Відділу полк. Попов писав от. Тютюникові: „У Вас є те, чого немає у нас—прихильність людности. У нас є те, чого бракує у Вас—військове знаряддя".[5]) Запитуючися, чи вгодиться українське командування вступити в переговори з ген. Денікиним про припинення ворожих акцій поміж обома арміями і розпочаття спільної боєвої праці проти комуністів, денікинці застерігалися, що ці переговори і майбутній союз не вумовляються ніякими політичними обіцянками обох сторін за браком часу; добровольці просили, в разі згоди, прислати уповноваженого з нашого боку на ст. Голованівськ, Юзефпіль чи якусь іншу для встановлення звязку.[6])

8.I полк. Попов писав за посередництвом одного місцевого вчителя,[7]) що в разі наступу на північ, його війська не займатимуть нашої армії, і що цей рух буде зроблено тільки для підтримання військ Добрармії в районі Ададбаш—Єлисавет.[8])

От. Тютюник на пропозиції Добровольчої делегації відповів, що він не є Головнокомандуючий українськими військами і дає

---

[1]) Документ № III, стор. 10--11. [2]) П. Певний op. cit., стор. 37 і ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 32—33. [3]) Щоденник полку „Чорних Запорижців", стор. 30 рукопису. [4]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 33. [5]) Документ № LI, стор 68. [6]) Документ № LII, стор. 69. [7]) П. Феденко, op. cit., стор. 105. [8]) Документ № LIII, стор. 60.

відповідь, як заступник його в цім районі, та підкреслив, що наше Командування з денікинським ні в які переговори не вступить до того часу, поки Україна не буде визнана Добркомандою, як незалежна держава. Крім того, от. Тютюник ставив вимогу, щоб всі добровольчі війська, які знаходилися і будуть знаходитися на терені України, підлягали українському командуванню. В кінці він зазначив, що поки матиме змогу передати це листування своєму Головнокомандуючому,—пройде довший час, до якого Добровольча армія може вже не існувати.[1]) Делегація добровольців відїхала з нічим, а Київська дивізія, залишивши с. Вільшану, продовжувала свій марш і 30.I по дорозі обезброїла в с. Сухине кінну большевицьку частину в 100 шабель, зеднавшись в с. Шелушківцях з Волинською дивізією.[2])

Північна група переходила далі на південь, обминаючи м. Звенигородку, яке тримали повстанці от. Туза. 30.I о 6-ій годині наші повстанці по маршруту Керелівка—Маріямпіль переходили в район с. Шандрівки.[3])

По відомостях, які мали штаби дивізій, на ст. Фастів було багато большевицьких військ, що направлялися на польський фронт. На ст. Ольшаниця прибув ешелон комвійськ з гарматами для ліквідації „Медвинської республіки", яка вже обезброїла два совітських полки і захопила м. Таращу. В районі Корсуня і Городищ, крім місцевої охорони, ворожих сил не було. У м. Каневі були боротьбисти невідомої кількости. Повернулась делегація, що була вислана від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела нереговори з російським Совнаркомом. Росіяне запропонували скласти зброю і розійтися по домах. Ні Червоної, ні іншої української армії вони не допускали. Троцький видав наказ про обезброєння Червоної Галицької армії. Поміж боротьбистами і російськими комуністами було велике загострення. 5-ий кінний полк обезброїв відділ комуністів 58-ої совдивізії кількістю 70 — 80 чоловік. Застава кінного полку ім. Мазепи 30.I зробила наскок на с. Почапинці і захопила ріжне військове майно Туза, охорона якого розбіглася.

В часі 30—31.I Волинці осягнули район Шендерівки—Сидорівки, Київці—Сухине—Ставище і 1.II разом переходили в район с. Деренковець.[4]) Північна група, підчас маршу, тримала напрямок на Канівщину та Черкащину. В районі Канівщини та Черкащини регулярних червоних військ тоді не було. Місцева большевицька охорона з містечок Черкащини та Канівщини частинно порозбігалася, частинно скупчилася в повітових містах. По агентурних відомостях в м. Каневі був бій між місцевими боротьбистами та комуністами: боротьбисти обезброїли комуністів та прогнали їх за Дніпро. 3.II до Київської дивізії при-

---

[1]) Документ ч. LIV, стор. 70. [2]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 33. [3]) Документ № LV, стор. 70—71. [4]) Документи №№ LVI і LVII, стор. 71—73.

еднався полк Чорних Запоріжців і розташувався в с. Плевахи.

В ніч з 3-го на 4-е лютого частини Волинської та Київської дивізій мали захопити місто Канів, знищити там комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7-ої год. 6-го II, після чого Волинська дивізія мала відійти на нове місце, яке мав визначити сам Комдив Волинської. Частини Київської дивізії до 8 год. 5.II мали залишатися на місцях. О 8 год. 5.II 5-ий кінний полк мав перейти в с. Тубольці. Піші та гарматні частини Волинської дивізії 3.II мали перейти в с.с. Хрещатик і Михайлівку. Комдив Волинців мав використати Канів для постачання, а також для надрукування потрібних відозв. Київці мали провадити розвідку кіннотою на Таганчу та Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу та Городище[1]).

Операцію цю пощастило перевести, а після захоплення нашими частинами м. Канева ворог відійшов в напрямку на Переяслав. Для переслідування його було вислано кінноту. В ніч з 3.II на 4.II комуністичні агітатори спровокували виступ мешканців м. Мошни проти наших військ: вони запевнили їх, що це йдуть „чорносотенці", с. т. „денікинці"[2]). Мошняне, кількістю до 200 озброєних і коло 40 неозброєних, почали були наступ на Київців, але, дійшовши до с. Березняги, розбіглися. За участь в цьому наступі большевики обіцяли кожному по пів пуда цукру з Городищенського заводу. В ніч з 4-го на 5-е комуністи скликали у Мошнах мітінг, на якому вибрано комуніста Гончара військовим комісаром. В ніч з 5 на 6.II розвідку 5-го кінного полку, при їзді до м. Мошни, зустріто сальвою, після чого кінний полк вступив до міста для ліквідування комуністичної ячейки. 6-го II Волинська дивізія мала вийти з району Канева і до вечора розташуватися: кіннота у с. Березняги, решта частин — у с. Хрещатик. Полк Чорних Запоріжців перейшов у с. Лозовок. 6.II Командуючий Північною групою от. Тютюник наказав: всім частинам дивізії залишатися на місцях, провадячи інтенсивну розвідку, крім того полк Чорних Запоріжців мав провадити розвідку на Свидовок-Будище; 5-ий кінний полк, утримуючи за собою Мошни, мав скупчитися в с. Тубольці і провадити розвідку на Байбузи-Білозірря[3]).

5.II 5-ий кінний полк під командою полк. Старостина атакував Черкаси. Ворог ставив опір. Полонених не брали. Перерубано ревком і чрезвичайку. Захопили величезне майно, якого ніяк не можна було відразу вивезти. Надвечір тогож дня ворог свіжими силами повів контр-наступ на Черкаси, але полк відбив контр-наступ і далі тримав місто в своїх руках, вивозячи по можливости захоплене майно.

О 5-ій год. 6.II ворог намагався знову вибити полк з міста, але й на цей раз його відбито з великими для нього втратами.

---

[1]) Документ № LVIII, стор. 73—74; рівнож див. документи №№ LIX, LX, LXI, LXII, стор. 74—75. [2]) Документ № LXV, стор. 77. [3]) Документ № LXIII, стор. 75—76.

Не дивлячись на те, що полк був одірваний від своєї дивізії, полк. Старостин продовжував вивозити захоплене майно, хоча ворог весь час насідав на наших[1]). До 6.II регулярні червоні війська до Черкасів не прибували. Наші частини скупчилися в районі Хрещатик-Софіївка-Березняги-Мошни-Лозовок. Частини Запоріжської дивізії, по агентурних відомостях, на 10.II мали вийти в район Чигирина.

Для обєднання з частинами Запоріжської дивізії Північна група 7.II мала стати на марш і вирушити з місць розташування та зайняти до 17-ої години район Мошни-Будище-Байбузи. Кіннота Київців, Чорні Запоріжці та I-ий кінний полк Волинців, по переході в с. Байбузи, мали підпорядкуватися от. Тютюникові. Піші, гарматні частини і штаби Київців та Волинців, по переході в Мошни, мали підпорядкуватися от. Загродському[2]).

Провокаційний виступ комуністичної організації проти частини Київської дивізії у Мошнах напровадив от. Ю. Тютюника на думку випустити для контр-агітації відозву „Селяне"[3]). Надрукували також і наказ Головного Отамана ч. 101 про призначення Командуючим армією У.Н.Р. от. Омеляновича-Павленка. Населення довідалося, що армія підлягає Гол. Отаманові, і що існує Уряд У.Н.Р. У м. Каневі було видруковано до 200.000 листівок, а в м. Черкасах було додруковано ще до 250.000.

У відозві „Селяне" от. Тютюник, заявляючи, що наша армія воює „за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу", закликав селян гуртуватися на весну та лагодити зброю. Радив не підіймати дрібних повстань, а організовуватися та чекати наказу Головного Отамана; радив також селянам міняти хліб за сукно, сіль, цукор, а совітських грошей не брати. В п. VIII відозви говорилося, що „ні з добровольцями, ні з комуністами, ні з поляками не помиримося до того часу, поки вони не визнають нашого права на вільне життя"...

Захоплення Канева та Черкасів дуже занепокоїло большевиків. Загомонів і Київ — чекав визволення. У Черкасах, за української влади, ціни на все обнизилися. Люде брали тільки українські гроші, навіть „царських" не приймали. По цілому Лівобережжі залунали чутки, що армія У.Н.Р. дійшла аж до Дніпра. От. Ю. Тютюник оповідає, що з Полтави, Чернигова, Харкова, Мелитополя, Луганська та інших місцевостей через ворожі фронти приходили до нього посланці з запитаннями, що мають робити в своїх околицях та коли буде визначено термін загального повстання проти червоної Москви. Виявилось, що апатія не опанувала села. Воно „було джерелом енергії, яка не дала нам загинути"[4]). Цим посланцям давали відозву „Селяне", і вони спішили до дому, щоб оповісти про своє рідне військо та про найближчі завдання українського політичного центру.

---

[1]) Документ № III, стор. 11—12. [2]) Документи №№ LXIV і LXV, стор. 76—78. [3]) Надруковано у Ю. Тютюника, op. cit., стор. 95—96 і у ген. Омеляновича-Павленка, ч. II, op. cit., стор. 30—31. [4]) Тютюник, op. cit., стор. 60.

Таким чином Північна група підійшла до залізниці Сміла-Бобринська. У м. Смілі стояв червоний піший полк, котрий зареквірував у сусідніх селах 6.II до 350 підвод для підвезення харчів для армії, а також для перевезення якоїсь частини. У с. Руська Поляна була тільки місцева міліція та до 40 комуністів-українців, що втікли з Черкасів. Через с. Руську Поляну і с. Дубіївку проходили якісь війська невідомої кількости і реквірували підводи для обозу. У Черкасах була невелика кількість повстанців, частина котрих уже розбіглася. У Золотоноші стояла частина червоних московських військ силою до 1000 чол.

Комуністи цілий час намагалися спровокувати населення до виступу проти наших частин, поширюючи чутки, що це—денікинці, які не встигли втікти з цього району і хотіли помститися на населенні за повстання. На підставі цього от. Загродський наказав командирам частин, при зустрічі з повстанцями, зясовувати їм, „хто ми такі"; такий же самий обовязок він покладав і на старших в розїздах, щоб населення було добре поінформоване про нашу армію. 8.II о 16 год. збірна піхота під командою от. Загродського демонструвала в бік Черкасів, в разі можливости, мала захопити це місто і переходила в район сіл. В. Бузуків-Кумейки. Збірна кіннота 8.II переходила в район Сміла-Бобринська-Сунки, а в ночі з 8 на 9.II піхоті було наказано перейти в район Вергуни-Кумейки[1]).

5-ий кінний полк мав захопити Смілу. З приділених до Київської дивізії полків Чорних Запоріжців та кінного Мазепинського творилася бригада, на чолі якої ставав полк. Дяченко. До бригади таксамо мав приеднатися і 5-ий кінний полк, але з окремим завданням: до м. Білозірря ішов він авангардом, а пізніще переходив до резерви от. Тютюника, який мав бути на ст. Сміла. О 7-ій годині вечора 9.II полк. Дяченко вирушив в напрямку на Смілу. Ранком 10.II бригада затрималася на короткий спочинок у с. Дубіївка, зробивши тяжкий перехід по ямах та ярах через т. зв. „Чорний Ліс". Після годинного відпочинку у с. Дубіївка, вирушили в напрямку на Білозірря, котре вже займали сотні 5-го кінного полку. Командир 5-го кінного повідомив, що Смілу теж зайняли його люде. Полковник Дяченко, щоб не робити зайвих 20 верстов на обхід міста, пішов через Смілу. Перед самим містом він знищив ворожу заставу з 18-ти чол., наказавши Мазепинцям зайняти станцію, і сам, на чолі 2-х сотень, вскочив до міста і заатакував ворога, який не сподівався атаки і не знав, хто наступає. „Тільки й чути було крики: „Таваріщі, что ви делаєте, — ми комуністи".

На стації було захоплено 11 потягів з військовим майном та 80 возів ворожого обозу, який заразже скеровано до м. Білозірря. Козаки почали навантажувати на селянські підводи захоплені військові матеріяли — гарматні та рушничні набої, але

---

[1]) Документи №№ LVI і LVII, стор. 78—80.

встигли вислати до Білозірря тільки 5 возів, бо в цей час з боку ст. Бобринської влетів ворожий потяг і за 300—400 кроків розпочав обстріл з кулеметів. На стації було до 20—25 чоловіка Мазепинців та Чорних з обома командирами полків. Вони почали відбиватися і вже хотіли були йти в контратаку проти червоних, але тут наспіли відомості, що застава хорунжого Богаєвського, яка стояла на ст. Бобринська, під натиском ворожої піхоти відійшла. Отже не було вже й мови про вивезення всього захопленого майна, треба було негайно відходити, тим більше, що шлях через м. Смілу був ворогом відрізаний. Манівцями, понад залізницею, цей невеликий відділ проскочив на шлях, що вів до Білозірря. Цей наскок дав полкові багато гарматних та рушничних набоїв, одяг для цілого полку та до 60-ти верхових коней. Чорні Запоріжці по дорозі на Ново-Миргород захопили у відступаючого ворога велику бібліотеку, котру й передали до вищої початкової школи у с. Вергунах, де полк спинився на відпочинок. Тутже полк. Дяченко влив до полку полонених українців, а москалів, пороздягавши, пустив на всі чотирі сторони, порадивши їм більше не попадатися на очі[1]). Отже „завдяки неточному виконанню наказу командиром полку Чорних Запоріжців, захопити район Бобринської—Сміли не вдалося". 9.II о $19^1/_2$ год. Північна група переходила в район с.с. Степанки-В. Бузуків-Харківка. При захопленні Сміли було виявлено, що там стояла інжинірна і комендантська сотні, з котрих було взято в полон до 30 чол. Звязку з Запоріжською дивізією ще не було, але були відомости, що дивізія знаходиться в районі Чигирина, куди вирушив для зеднання з нею повстанчий відділ от. Чучупаки.

На 11.II о 9 год. ранку Північній групі було наказано перейти в район Чорнявка-Худоліївка-Думанці[2]).

12.II Київська дивізія переходила в район с.с. Стара Осота — Янівка, а Волинська — в с. Трилиси[3]) (див. олеату ч. 2)[4]). Отже вона зближалася до району, куди майже одночасно, як побачимо нижче, підходила й Запоріжська дивізія.

---

[1]) Щоденник Полку Чорних Запоріжців, стор. 36—40 рукопису. [2]) Документи №№ LXVIII, LXIX, LXIXа, LXIXб і LXIXв, стор. 81—84. [3]) Документ № LXX, стор. 84. [4]) На олеаті ч. 2 подано тільки загальний і приблизний напрямок руху Північної Групи. Помилково не показано зайняття с. Деренковець. Точности на мапі з маштабом 25 верстов у цалі дотримати абсолютно неможливо. Навіть і на трьохверстці чи пятиверстці булоб тяжко все точно означити через те, що Північна Група часом ішла в двох напрямках (займала більш чи менш оддалені від себе заселені пункти), а часом—в одному, висилаючи на широкому фронті застави, кінні розїзди тощо. Тих, хто бажає точно простудіювати напрямок руху Північної групи—припустимо по 3-верстці,—прошу мене виправити і напоям зазначити по лінії районів Хмілеве-Янопіль-Мокра Калигірка-Товмач-Шпола-Вільшана-Шандарівка-Корсунь-Деренковець-Таганча-Козин-Потік-Степанці-Канів-Межирічи-Мошни Черкаси-Руська Поляна-Цісарська Слобода-Сміла-Медведівка-Худоліївка-Єреміївка, натуральна річ, приймаючи під увагу і деталі в документах №№ XLVI—LXX, стор. 66—84.

На цьому місці треба згадати про дві події, що мали місце підчас описаного вище руху Північної групи.

На передодні захоплення м. Сміли, до Північної групи прибув посланець від премєра І. Мазепи і поінформував про тодішнє політичне положення та про результати переговорів з большевиками. З його інформацій випливало, що большевики і далі провадять облудну політику щодо України, та що порозуміння з ними неможливе[1]). Підчас маршу Північної групи із Звенигородщини на Канівщину повернувся також чот. Веремієнко, що разом із сотником Петриком їздив в делегації до московського Штабу Південного фронту[2]).

Полк Чорних Запоріжців, як ми вже знаємо (див. стор. XXXVII), мав перейти в район Гайворона — в с. Пеліяшпіль, де, налагодивши телеграфичне та телефоничне сполучення з Вапняркою, мав увійти в постійний звязок з найближчими галицькими частинами. З Чорним полком пішов і політ. референт В. Совенко, прибувши 6.І разом з полком до Голованівська. Звідти він вислав Командармові 15.І цікавий ситуаційний лист[3]). Полк Чорних Запоріжців почав виконувати згаданий вище наказ. Перед селом Юзефівка 15.І полк заночував. Добровольці так панично втікали на Богопіль-Голту, що залишили неушкодженими телеграфичний та телефоничний звязки з Одесою і цілим одеським районом. Це дало змогу політичному референтові в короткий час виконати свої прямі завдання: скликати представників волостей і сіл для інформації і налагодити організаційну працю до повстання. Приходилось відроджувати те, що було розпочато ще літом минулого року, коли армія йшла на Київ. Торішня робота тут не пройшла даремно й безслідно. Місцевий ватажок повстанців Заболотний, не дивлячись на ріжні утиски з боку добровольців і провокаційну працю комуністів, успішно перевів операцію „очистки" Балтського повіту від добровольців. Влада добровольців трималася лише кілька днів, а повітова „стража" примушена була сидіти лише в м. Балті, не показуючи навіть носа в повіті.

Було встановлено, що і в цім районі, аж до самої Одеси, населення ставилося до добровольців неприхильно. Про це свідчив хочби такий факт: в присутности вартового старшини Штабу Одеської військової округи урядовці телеграфу дали змогу політичному референтові Совенкові з Голованівська переговорити по прямому дротові з Балтою, і він довідався, що ворог утікає з Балти. В Балті в той час залишався тільки „караульный батальон", всіж, як військові, так і громадські установи, евакуувалися на Бірзулу, і тільки на ст. Роздільній їх було затримано і силою повернено до Балти[4]).

Полк Чорних Запоріжців посувався далі і 16.І вирушив через с. Таужна в напрямку на Хощовату і там заночував,

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 59. [2]) Див. вище стор. XXXI. [3]) Документ № LXXII стор. 85—86. [4]) Документ № III, стор. 7—8.

а 17.I вирушив в напрямку на Гайворон, куди й прибув надвечір тогож дня. Тут звязок полку з пішими частинами армії уривається, і він починає провадити операції на власну руку.

Ранком 18.I полк вирушив в напрямку на Хощовату, перейшовши річку Буг біля самої Хощоватої, і заночував в селі Казавтирі. 19 січня, відсвяткувавши Водохреща, полк вирушив далі і о 5-ій год. вечора прибув до м. Саврані, а 20.I вирушив в напрямку м. Голоскова, де мав перейти на другий бік Буга, але міст через річку був спалений большевиками, і полк тимчасом спинився на відпочинок. 23.I ранком полк вирушив вздовж р. Буга до с. Тарноватої, де паромом переправився на лівий беріг і заночував у с. Копитанівка. Це село робило повстання проти добровольців, і тут до полку приєдналося 12 молодих хлопців.[1]) Підчас маршу частині полку прийшлося мати бій з добровольцями коло с.с. Липовеньки та Пушкова. Частину ворогів перерубали, частину забрали в полон, а частина втікла до Богополя. Ворог настільки панично втікав, що офіцери кидали зброю, своїх жінок і, силою забравши в селян-підводчиків коні, сідали верхи та втікали хто куди.[2]) Коло цих сіл Чорні захопили великий обоз, в якому були покинуті добровольцями жінки. Бракувало тільки „губернаторші". Відібрали також награбоване у селян добровольцями майно. Далі переслідувати ворога полк без відпочинку не міг: коні були змучені тяжкою дорогою.

До Голти добровольці встигли підтягнути великі сили, і Чорний полк, маючи потомлених людей і коней, не в силах був ставити опір ворогові, але допомогли селяне, і ворог був розбитий. Ворожі застави було перерубано, а відділи добровольців панично втікали через Голту до Вознесенска. По дорозі селяне перепинили добровольців і змусили їх залишитися в м. Голті. Через те, що в бою під Богополем ворог ставив опір, а нашою контррозвідкою було встановлено, що проти нас оперують саме ті частини, які знущалися над нашими хорими козаками у Жашкові, в боях під Голтою Чорні не брали нікого в полон. Результат бою для полку був щасливий: ранено було тільки двоє коней. До полк. Дяченка таємно зверталася делегація від всього населення Голти, Богополя та Орлика, щоб він зайняв своїм полком ці міста і оборонив населення перед знущаннями, яких допускалися добровольці особливо над жидами. Населення за це обіцяло полк утримувати, але цього не можна було зробити, бо полк шукав звязку з своєю армією.

Мешканці вустріли українське військо дуже приявно, а жидівське населення могло відпочивати від преслідувань. Політичний референт в цей час поінформував ще десять волостей Балтського повіту про існування армії і Уряду УНР. і розповсюдив агітаційну літературу в цьому районі до Дністра, а в Ананіївськім повіті аж до Одеси.[3])

---

[1]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 21—25 рукопису. [2]) Документ № III, стор. 8. [3]) Документ № III, стор. 8—9.

24.I о 4-ій годині полк дійшов до р. Синюхи. Зробивши переправу по льодові всього в два вершки завтовшки, полк вийщов в район м. Вільшанки на Херсонщині Єлисаветського повіту. При переправі провалилася на середині річки одна гармата. За допомогою селян перетягнули гармату по дні річки на другий беріг. У Вільшанці був призначений денний відпочинок. Тут уночі вперше зявилася делегація від Добрармії з пропозицією згоди та спільної боротьби проти червоних. Командир полку сам нічого не міг відповісти, і делегація під конвоєм 10 козаків, під командою курінного Богаєвського і разом з політичним референтом В. Совенком, поїхала шукати Штабу Армії.[1]) По дорозі довідалися, що армія прийняла несподівано новий напрямок, і делегація опинилася в коридорі між большевиками та добровольцями. Тільки дякуючи селянам цей розїзд наших козаків та добровольча делегація всетаки добралися до с. Вільшани Звенигородського пов., де був от. Ю. Тютюник[2]).

25.I о першій годині по полудню полк вирушив далі і заночував в с. Степковата. Був страшенний мороз. 26.I на світанку полк навпростець, полями, вирушив до м. Доброеличківки. По дорозі вияснилося, що там стоїть бригада добровольців, з заставами якої розїзди Чорного полку мали перестрілку. Через це полк звернув з великого шляху і заночував у с. Липняжка, а 27.I рано вирушив в напрямку с. Якимівки, куди й прибув о 3-ій год. дня, зробивши більше 30 верстов при 22° морозу та сильному зустрічному вітрові. В цьому районі полк пробув два дні, перечікуючи велику завірюху. 30.I рано полк вирушив далі і, пройшовши 15 верстов, у с. Петрів Острів, що в 3-х верствах від цукроварні Ярошівка. Там полк довідався, що три дні тому назад брали тут цукор частини Київської дивізії, що стояли в районі села Ночівки. 31.I полк вирушив по слідах частин нашої Північної групи. Відпочивши 2 години у с. Мокра Калигірка, полк о 11-й год. перейшов залізницю Цвітково-Христинівка і о 2-й годині вночі розташувався у с. Княже, зробивши перехід майже в 75 верстов у великий мороз. По відомостях від селян, днів пять тому назад, в цьому районі проходили частини Червоної армії і розповідали, що Українська армія нібито перейшла на їх бік. 1-го лютого 1920 року полк знову вирушив в дорогу і, пройшовши більше 20 верстов, заночував у с. Вільшаній, де пробув і 2.II. Козаки гуляли на весіллях, яких було більше десяти. З цікавістю оглядали вони це мальовниче історичне місто... Літописець полку записує: „Образи Яреми та красуні Титарівни витали над нами"...

3-го лютого полк рішив доганяти Київську дивізію і вирушив рано в дорогу. Відпочивши 2 год. пізно ввечері в 3-ох верствах від залізниці Корсунь—Сміла, полк о 2-ій годині вночі при-

---

[1]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 25—28 рукопису. [2]) Документ № III, стор. 9.

був до с. Черепина, де стомлені та перемерзлі люде міцно заснули. 4.II полк перейшов села Дереньковець та Дробівку. Це був повстанчий район, і селяне мали тут батато зброї. На майдані у с. Дробівці стояло навіть 2 гармати. Селяне дуже прихильно поставилися до козаків полку. Тогож самого дня полк вирушив далі і надвечір в селі Кумейках догнав 5-ий кінний полк Київської дивізії, а о 11-й год. розташувався вже на двохдневний відпочинок у с. Плевахи, в 7 верствах від Дніпра, зробивши до 50 верстов в один перехід. Так полк Чорних Запоріжців нарешті приєднався до частин армії УНР.[1])

Переходимо тепер до огляду операції Запоріжської дивізії, командування якою фактично взяв на себе сам Командарм от. Омелянович-Павленко.

Розвідкою на 22.I було виявлено, що добровольці займали район залізниць Ново-Українка – Мала Виська і правдоподібно Ново-Українка—Єлисавет. На лінії Мала Виська, на схід і захід, денікинці стояли фронтом проти большевиків і займали села: Лозоватку, х. Маргаритівку, Злинку, Гапонку, Олександрівку та правдоподібно й інші села між залізницями. В ніч з 22 на 23 січня Запоріжська дивізія форсованим маршем мала перейти залізницю Мала-Українка — Мала Виська і до ранку 23.I осягнути район с. Веселівка (Сагайдакова) — Арсеніівка — Ковалівка (Гембича), по можливости уникаючи сутичок з ворогом. 22.I окремий 2-й кінний полк вирушив о 21 год. з хут. Дубки по маршруту: шлях Хмілеве — Гайсин і, перейшовши залізницю, вийшов через хутор Чорнецького на дорогу Гайсин — Велика Виська; не доходячи 6 верстов до того села, повернув на північ, на Арсенівку і розташувався в с. Федорівці. Слідом за 3-м полком вирушили й головні сили, на чолі яких став полк. Ткачук. В авангарді головних сил ішов кінний дивізіон полк. Алмазова. Піхота всіх загонів ішла в голові колони, за нею боевий обоз і дальше за 200 сажнів—обоз 1-го розряду. Обозам, які не могли поспіти за армією, наказано було в день переховуватися в ярах або хуторах, а вночі продовжувати марш Штаб армії перебував при авангарді. Посуваючись вперед, дивізія заховувала можливу тишину.[2])

23.I розвідка 3-го кінного полку, під командою полк. Стефанова, виявила, що в с. Олексіївка стоять добровольці. Вислані авангарди, несподівано для ворога, вскочили в село та захопили обоз і обезброїли цілу ворожу залогу. Добровольці відійшли в напрямку Малих Висьок, звідки знова висунулися й з с. Мануйлівки почали обстрілювати кулеметним вогнем західню частину с. Олексіївки. Влучний огонь гармат Алмазова змусив їх відійти, і Запоріжська дивізія увійшла до села на відпочинок. Розвідку

---

[1]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 28—34 рукопису. [2]) Документ № LXXI, стор. 84—85. (Правдоподібно тут оперували Таращанська, Сквирська, Уманська та Київська „стражі", як рівнож Чеченці та Татарський полк, що під натиском большевиків вийшли в цей район аж з Голованівська (див. документ № LXXII, стор. 85—86 і олеату ч. 2).

вів 3-й кінний полк, але він прийняв ворогів за алмазівців, і через це добровольцям пощастило знова захопити Олексіївку і розєднати праве і ліве крило дивізії. З кулеметів та гармат били вони по наших козаках, які, відступаючи, покинули все своє майно і цілий обоз. Частині дивізії загрожувало вже знищення, але полк. Дубовий, прийнявши на себе керування розбитими відділами, кинувся з ними до лісів та глибоких ярів, де всі й заховалися. Тимчасом полк. Ткачук одержав від Командарма наказ перейти в контрнаступ, але втома козаків (холод і брак їжі) стали цьому на перешкоді: частини почали відступати. Командарм сам з Гайдамацькою сотнею (30 шаб.) і своїм конвоєм (20 шаб.) повів фланговий контр-наступ, але рясний огонь добровольців змусив їх до відвороту, підчас якого зауважено коло поблизького ліска якусь кавалерійську частину (до 100 шабель) з кулеметами на тачанках. Наші прийняли цю частину за 3-й кінний полк. Поки второпали, що це вороги, 3 кулемети і 100 рушниць почали з близької дистанції шалену стрілянину. Під захистом одного кулемета, з якого на власну руку почав відстрілюватись один козак з конвою Командарма, частини відходили, а козак життям приплатив за цей відступ. „Даремно тут шукати винних; не витримали людські сили",—так оповідає Командарм про те, що тут сталося, і в докладі до Головного Отамана 30.I пише: „Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь"...

Вечером тогож дня зібралися в с. Арсенівці всі, кому пощастило пробитися через добровольчий фронт. Продерлося через фронт всього до 350 верхівців із штабом дивізії та частиною обозу.

В с. Арсенівці 24.I з частин окремої Гайдамацької сотні та кінних команд, що туди продерлися з штабом дивізії та 3 кінним полком, почали формувати 2-ий Кінно-Запоріжський полк, до якого було додано ще сотню полку Костя Гордієнка, а командиром його призначено полк. Волощенка, доброго старшину гарматчика.[1])

Тимчасом після невдачи під Олексіївкою 3-ій кінний полк і Запоріжська кіннота прорвались на с. Арсенівку, а Кінно-горний дивізіон Алмазова і піхота під командою полк. Дубового на с. Аникіївку і далі на південь від міста Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут—м. Чигирин.[2]).

Таким чином Запоріжська дивізія розбилася на 2 колони. 7-ий загін полк. Дубового та Кінно-горний дивізіон полк Алмазова, перечекавши до смерку в лісі, вночі перейшли залізничу лінію Ново-Українка—Єлисавет і на ранок 24.I[3]) зосередилися в селі Іванівці, а пізніще перейшли до с. Семенастого, за 5 верстов

---

[1]) Документ № LXXIII, стор. 86 та ген.-пор. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. II. стор, 16—17. Ген. Омелянович-Павленко в своїй праці подає текст наказу з датою: „Олексіївка, 24 січня 10 година". Такого наказу в збірці наказів по армії немає: в Олексіївці Штаб був 23 I, а 24 I був у Максимівці (див. накази ч. ч. 23 і 24 (докум. LXXIII, LXXV), стор. 86 і 89. [2]) Докум. № LXXIV, стор. 87—88. [3]) Ген. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. II, стор. 39, помилково подає дату 23.I.

на схід від якого, у с. Семенівці, ночував відділ дроздовців у складі 6 ескадронів та гармат. Тільки завдяки умілому маневруванню манівцями та балками, при допомозі селян, які несли розвідочну службу, пощастило уникнути сутички з цим відділом. Цілу ніч Запоріжці просиділи по хатах, сховавши коней по стодолах, розібрані гармати—по стіжках, а зброю по коморах. А повз вікна цілий день проходили добровольчі відділи.

На другий день дроздовці почали були гонити за нашими, але їм пощастило уникнути переслідування, утікаючи балками.

Колона простояла в селі Білівці до ранку 26.I і мала сутичку під Роздольним, де відзначився сотник Севастянов. 27.I колона рушила на село Климці і 28.I увійшла до с. Покровського, вийшовши в тил добровольцям. Тут вперше вона здибалася з большевицькими розїздами. Після двох нічних маршів (28.I — 29.I) колона 31.I зосередилася в с. Понтаївці, а 31.I перейшла до с. Ясноватки й опинилася в большевицькому запіллі. Від 1.II до 3.II колона перебула в Янові, звязавшись із Штабом армії. Червона армія переходила через Кременчуцьку й Катеринославську переправи через Дніпро до району Знаменка—Єлисавет. Через це колона перейшла до с. Іванівці, де й пробула від 4.II до 6.II, а 7.II вирушила на Цвітну. Большевики зпід Знаменки рушили слідом за нашими частинами, але селяне змилили їм дорогу і направили їх на Цибулів. 8.II колона Дубового приєдналася до штабової колони Південної групи в с. Цвітній.[1])

За ті два тижні, коли обеднані полк. Дубовим після невдачі під Олексіївкою відділи проробили вищезазначений маршрут, решта Південної групи проробила такі операції. Восьму Роту (Маріївку) 24.I займав відділ кількістю до 600—700 чол., що називав себе українськими комуністами. 23.I большевики пішли на Ларію силою до 150 чол., і застава їх стояла по дорозі на Арсенівку (через Панчево). У Плетеному Ташликові та у Великій Висьці не було нікого. Денікинці спішно грузилися на ст. Злинка. Селяне доносили, що 22.I у Панчеві (9 і 10 рота) був большевицький полк, який 23.I мав вирушити на Ново-Миргород. По непровірених чутках у селі Іванки теж перебували большевики. Села Володимирівка, Олексіївка і їх район займали українські повстанці.[2]) 24.I в селі Арсенівка відбувся перший бій групи з большевиками. Командарм з командиром Немирівського куріня і конвоєм охопили большевиків зліва, а 3-ій кінний полк під командою полк. Вишнівського розвернувся в лаву і почав охоплювати їх з правого боку. Большевики втікли, скидаючи з себе нові кожушки, здобуті на добровольцях. 3-ій кінн. полк захопив забраний большевиками у добровольців обоз з англійським умундуруванням[3]).

25.I добровольці й далі стояли в селах Олексіївка (Лутковського)—Маріївка. У селі Ларіївці перебували большевицькі

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II стор. 17—18 і 39—40.
[2]) Документ № LXXV, стор. 89. [3]) Ген. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. II, стор. 18—19.

банди під командою Поліщука, Данилова та Грабовського, які тероризували населення, а 24.I зробили напад на частини Запоріжської дивізії.

Щоб відірватись від ворога і перейти в нові райони, 25.I о 11 год. частинам було наказано осягнути район Аврамівка—Стойкова—Улянівка по маршруту Максимівка—Іванівка—Аврамівка[1]).

26.I 1920 большевицька банда силою одніеї роти напала несподівано на Арсенівку, яку займали Запоріжці, і була зайняла це село, але 3-ій кінний та Кінно-Запоріжський полки відігнали ворога. В бою відзначився старшина Богунівського полку полк. Коломинський. Всім частинам дивізії наказано повернутися на попередні місця розташування і там спинитися, будучи весь час на поготові до виступу.[2])

26.I Південна група продовжувала марш на схід і в селі Володимирівка (Левшина) зустрілась з Штабом отамана Гулого. Тут Командарм одержав від Гулого цікаві інформації про діяльність повстанчих та партизанських організацій, що вели боротьбу проти Добрармії.

28.I Командарм послав до Північної групи курєра з інформаціями і зазначенням, що пунктами звязку з нею визначає Мотронинський манастир, а в районі Запоріжської дивізії і повстанців Гулого — цукровий завод Саблино (коло Знаменки.[4]) На 30/I військова ситуація була такою: 38-й большевицький полк був розташований в с. Десята рота. Денікинці трималися на ст. Шостаківка. У Єлисаветі большевики захопили 300 полонених добровольців. На півдні українські повстанці відбили у Добрармії 120 возів й забрали 20 кулеметів. Звязок з 7 загоном і Кінно-горним дивізіоном Алмазова був навязаний в с. Аджамка.

Командарм поставив завдання частинам групи зосередитися на 2/II в районі Лозоватка (Різаново) — Демешківка — Покровське по маршруту через Велику Северинку на Малу Мамайку (3-ій кін. полк) і через Осиковату теж на Велику Северинку (Кінно-Запоріжський полк). 1.II група стала на марш о 14 год. і через Малу Мамайку перейшла в с. Високі Байраки, де й розташувалася на ночліг. 2.II колона полк. Литвиненка вирушила в район Лозоватки (Різаново) вслід за 3-ім полком. Штаб мав слідувати при колоні полк. Литвиненка[4]). 3/II продовжували рух[5]).

Зблизившися до Лозоватки, вони опинилися в районі, зайнятім червоними військами. Командарм негайно вислав Кінно-Запоріжський полк з метою розвідки на Красний Яр та Митрофанівку. Частини дивізії мали бути готовими до маршу кожної хвилі по одержанні наказу[6]).

5/II Селяне, що приїхали з ст. Знаменка, оповіли, що большевики „оголосили війну" петлюрівцям, махнівцям та „гулівцям"

---

[1]) Документ № LXXVI, стор. 89—90. [2]) Документ № LXXVII, стор. 90—91. [3]) Документ № LXXIV, стор. 87 та документ № LXXVIII, стор. 91—92. [4]) Документ № LXXIX, стор. 92. [5]) Документ № LXXX, стор. 93. [6]) Документ LXXXI стор. 39.

(так вони називали повстанців). Відділ Гулого ночував в присілках на захід від села Клинці (Первозванівка).

З огляду на обставини от. Омелянович-Павленко 5/II наказав всім частинам тримати пильну охорону та розвідку[1]). Вислано було роз'їзд в напрямку на Покровське і Клинці для звязку з відділом Гулого.

6-го/II 1920 р. всі частини о 11 год. 30 хв. мали стати до маршу з метою осягнути район села Суботець і сіл на північ. Маршрут був такий: праворуч від с. Аджамки на Суботець—Константинівку—Коханівку[2]).

По зеднанні частин Запоріжської дивізії з відділом от. Гулого при першому спільному марші прийшлося спіткатися з лотишською бригадою силою понад 6000 багнетів, що прямувала на Єлисавет. Помішник „Комбрига" лотишської зявився до Командарма і заявив, що „комбриг" занепокоєний близькою присутністю міцної групи кінноти, яка не належить до Червоної армії. Командарм відповів, що він ще попереднього дня знав про Лотишів і якби хотів на них напасти, то зробивби це ще вчора. Помішник н-ка бригади задовольнився цією відповіддю і по пораді Командарма мав залагодити справу („згоди") ще й з повстанчим відділом от. Гулого. Очевидно, лотиші не були поорієнтовані своїм вищим командуванням і не знали, як на зустріч з нашим військом мають реагувати. Це було на руку Командармові, який смерком тогож дня поспішився перевести наші частини до Старообрядської колонії під Знаменкою на 30 верстов від Лотишів[3]), які значно перевищували числом його групу.

По донесенні розвідки від 6/II в селі Знаменка не було нікого, а на стації Знаменка знаходилися 2 ешелони червоних військ, правдоподібно якоїсь господарчої частини. 5/II вечором з боку Миколаєва на ст. Знаменку прибув один ворожий ешелон, котрий їхав на Київ, на польський фронт. 6/II група осягнула район сіл Суботці—Константинівка—Казарна На 7/II Командарм наказав перейти залізницю і осягнути район сіл Цибулево, Чорно-Ляска і Чутівка (Хирівка)[4]).

8/II о 12 год. 30 хв. большевики повели з боку залізниці наступ на село Цибулево[5]), місце розташування пішого Запоріжського полку та відділу Гулого, і захопили це село. З огляду на це всім частинам Запоріжської дивізії Командарм наказав відійти 3-му кінному полкові до села Ружичівка, а кінному і пішому Запоріжським полкам — до Гутницького Селища[6]). Підчас бою зрадили наших кіннотчики з відділу Гулого, що раніш були у Махна, що дало большевикам змогу зайти нашим в тил з боку Знаменки і оточити штаб Гулого; при допомозі ручних кулеметів, з великими втратами, Гулий продерся до лісу і пішов слідом

[1]) Документ № LXXXII, стор. 94. [2]) Документ № LXXXIII, стор. 95. [3]) Ген. хор. М. Омелянович-Павленко, op. cit, ч. II, стор. 36—37. [4]) Документ № LXXXIV, стор. 95—96. [5]) У ген. Омеляновичя Павленка, op. cit., ч. II, стор. 37 — дата бою в с. Цибулеві (7.II) помилкова. [6]) Документ № LXXXV, стор. 96—97.

за іншими частинами Запоріжської дивізії. Полонені зізнали, що це була червона дивізія, яка мала наказ ліквідувати відділ от. Гулого. Далі большевики шукали наших, а наші ходили слідом за ними. До рук большевиків попала частина штабового обозу. Червоні повернули до Єлисавету, а місцева червона преса подала відомість про знищення банд Гулого-Гуленка[1]).

Щоб вийти зпід удару червоних, Командарм наказав всім частинам Запоріжської дивізії 9.II вирушити в район с. с. Янич—Любомирка—Матвіївка[2]).

9.II частини Південної групи швидким маршем осягнули район сіл Матвіївка—Янич[3]). В Яничі заночував 3-ій кінний полк, де вночі його розброїли місцеві селяне-повстанці, які мали ватажком отамана Коцура. Коцур був „радянцем", про що полк був попереджений, але коцурівці прийняли полк „з видимою охотою", і, очевидно, ніхто не сподівався лиха. Тимчасом з Чигирина прийшов Коцурові наказ від большевиків обезброїти 3-ій полк. Так оповідає про це ген. Омелянович-Павленко В наказі по Запоріжському війську ч. 33 (документ № LXXXVII) сказано, що „в с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались (sic!) обезброїти 2-ий полк", що „всі кулемети полку залишились там"... Тимчасом наказ по Дієвій Армії з 14/II стверджує, що події в Яничі поясняються „негарним відношенням козаків" до місцевого населення, та що 3-ій полк хотів безпідставно „обезброїти окремих партизанів" Коцура. Команда Армії все це сконстатувала на підставі доповіді спеціяльної слідчої комісії[4]). Коли взяти під увагу, що полк був попереджений про те, що село Янич знаходиться під впливом „радянського отамана" Коцура й те, що сам Командарм в наказі ч. 33 називає коцурівців „комуністами-бандитами", то цілком натуральним видається нам те, що 3-ій полк хотів де-кого з них обезброїти... Зрештою пізніще, як твердить сам Командарм, „наказано було всі відділи Коцура вважати за ворожі до нас і при нагоді роззброювати", що й робилося. От. Чучупака ще раніше радив знищити Коцура (див. документ № LXXXVI, стор. 97). Отже залишається незрозумілим, в чому було „негарне відношення" козаків до населення.

Спиняємося на цьому епізоді тому, що за всі 6 місяців походу армія зустрілася з ворожими виступами населення тільки тричі: перший раз, як ми бачили вище в Мошнах, де большевики населення обманули, сказавши, що то йдуть „чорносотенці", другий в Яничі і третій в Жовнині (як побачимо далі) — единий цілком ще досі невияснений випадок (див. розділ VI, стор. LXXVIII).

О 3-ій год. 10.II вночі всі частини виступили, щоб відібрати у коцурівців-яничан зброю й бранців. Бранців Коцур повернув, щож до коней та зброї, то зволікав. Це задержало, очевидно, групу, і вона тільки 12/II вирушила в район сіл Медведівка—Івківці—

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. II, стор. 38. [2]) Документ № LXXXV, стор. 96—97. [3]) Ген. Омелянович-Павленко чомусь називає його Я н і ш (op. cit., ч. II, стор. 40). [4]) Документ LXXXVIII, стор. 98.

Головківка[1]), зближаючись до районів розташування частин Північної групи — Київської та Волинської дивізій, з якими розійшлася 21.І. Ще 11/ІІ розїзди всіх дивізій зустрілися в околиці с. Медведівки, що лежить між Черкасами та Чигирином. Зустріч командирів була щирою й сердечною. От. Тютюник доручив Командармові листи полк. Попова[2]).

Значіння і наслідки маршу Північної групи Командарм оцінював так в наказі по військах 15.ІІ, виданому в с. Москаленці: „Майже місяць Київська і Волинська дивізія були відрізнені (очевидно „відрізані") від армії, провадячи всюди рішучими засобами нашу українську справу. Захоплення міст Сміли і Черкас дали яскравий зразок завзяття старшин і козаків зазначених дивізій. Наслідки цього величезні. Слава йде горою. Лівобережжа почуло про українське народнє військо. Київська дивізія видрукувала багато примірників відозв, які ширять повсюду вість про правдивий стан річей".[3])

Отже по зєднанні 12/ІІ частин армії У. Н. Р. в районі с. Медведівки, тогож дня відбулася нарада Командарма з Командуючими дивізіями, в якій взяв участь й от. Гулий-Гуленко[4]). Коли раніще Команда Армії У. Н. Р. тільки по чутках знала про широку повстанчу діяльність от. Гулого в районі Знаменка—Мишурино—Верблюжка—Суботці, то тепер вона мала про це вичерпуючі відомості від самого керівника руху. Здавалосяб, що армія мусіла скеруватися до цього повстанчого району і використати його, а може зробити його й осередком акції у визвольній боротьбі, але на нараді було ухвалено переходити на Лівобережну Україну, „щоб і там поширити агітацію"... Перехід армія мала зробити 13.ІІ в одному пункті (коло с. Топанівки) і зосередитися в с. Москаленці на Золотоніщині. Для забезпечення переходу і відтягнення уваги большевиків полки Чорних запоріжців та 2-ий Кінно-Запоріжський мали захопити Золотоношу, Київська дивізія мала повести демонстрацію в напрямку Лубни—Хорол, а на Гребінку—Волинська. Тут отаман Гулий-Гуленко вступив в командування Запоріжською дивізією. 3-ій кінний полк і надалі залишався окремою бойовою одиницею[5]) (див олеату ч. 2).

Тимчасом Уряд неуклінно шукав можливости докладно порозумітися з армією. Ще 1-го січня 1920 р. виїхав до неї І. Мазепа разом з політичним референтом П. Феденком і представником армії полковником Никоновим. Виїхали вони з Вінниці. Порозуміння, і то негайне, було конечним: Вінниці загрожували большевики, а галицькі війська покинули її в кінці грудня. В Галицькій армії большевики, використовуючи відповідні її елементи, вели широку агітацію. Від повороту наддніпрянської армії на

---

[1]) Документи № LXXXVIII, стор. 97, № LXXXIX, стор. 98—99 і № XC, стор. 99. [2]) Ген. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 41. [3]) Документ № XCI, стор. 99. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 60. [5]) Ген. М. Омелянович-Павленко, op. cit. ч. II, стор. 42.

захід залежало багато. Її духом і активністю моглиби пройнятися і керівники Галицької армії.

7.I Мазепа прибув до Гайсина, де не було жадної влади. Помічалася повна байдужість до справ громадських. 11 січня в Брацлаві він зустрівся з Іваном Лизанівським, довідався, що Лизанівському в Галицькій армії нічого не вдалося зробити, бо наша армія далеко віддалилась на схід. Референт при Галицькій армії А. Чайківський повідомив І. Мазепу, що Команда Денікинської армії, довідавшись про його перебування у Вінниці, зверталась до нього через Галицьку Команду в справі переговорів. Відповідь дано відмовну[1]). Тут же у Брацлаві премер відбув нараду, на якій були Феденко, Сумневич, Лизанівський, Чайківський, Никонів, Шекерик та Липовецький комісар Онипко.

На цій нараді виявилося, що Галицька армія себе доживала; в ній був повний упадок духа і зневірря в нашу справу. „Ревком" Галицької армії 1 січня 1920 р. підписав акт про перехід Галицької армії на бік большевиків. Премер заявив, що він ні в якому разі не може дати своєї згоди на перехід до большевиків Галицької армії, яка de jure по договору 24.XII.1919 року була під зверхністю Уряду У.Н.Р., і що за цей акт будуть відповідати сами керівники Галицької армії, оскільки вони зважились його підписати без порозуміння з нашим Урядом. Члени наради були тої думки, що перехід до большевиків загубить Галицьку армію. Підчас наради, довідалися, що „Ревком" вимагає відступу Галицької армії на північ, а ще перед цим денікинці вимагали її відступу на південь. Наційже нараді Сумневич заявив, що есери, члени Уряду, виходять із його складу. Мотивів виходу вони не подали. Після цієї наради у Брацлаві політичний референт П. Феденко та полк. Никонів поїхали до армії У.Н.Р. на схід з листами й дорученнями від премера І. Мазепи. Останній разом з комісаром Онипком відїхав на захід[2]).

Ще в листі своєму від 23.I Мазепа писав до Командуючого армією, що він їде на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, бо „події розвиваються занадто швидко, і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі... Поки вирішайте сами вкупі з Галицькою армією, щодо найближчих операцій армії, чи посуватись на південь, чи на захід.[3])" З Брацлава він поїхав до Камянця для встановлення звязку з членами Уряду, що перебували за кордоном.

---

[1]) Звертались добровольці й ще раз в справі переговорів до Команди нашої Армії, виславши 15-20/XII свого представника по лінії Одеса—Жмеринка на броневикові „Генерал Шифнер-Маркевич". Делегат добровольців прибув до Ананіїва, але, одержавши відомости від полк. Ковальського (денікинський нач. залоги в Ананіїві), що ні в місті, ні в околицях повстанців нема, повернув до Одеси. (Див. ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., част. II, стор. 41—42). [2]) Після Брацлава, як свідчить П. Феденко („Фермент нації"), с.-р. міністри зникли з політичного горизонту. Про їх демісію не було одержано відомостей аж до сформування кабінету В. Прокоповича. [3]) П. Феденко: „Фермент нації". стор. 131—132. [4]) Документ № XL, стор. 56—59.

У Камянці, куди прибув І. Мазепа, перебували тоді також члени Уряду: А. Лівицький, О. Безпалко, І. Огієнко та М Шадлун[1]). З урядових праць треба підкреслити прийняття „Тимчасового закону про державний устрій та порядок законодавства У.Н.Р. від 14.II.1920[2]). По ухвалі цього „Тимчасового закону" І. Мазепа писав до Головного Отамана, що „нема вояка в армії і нема українського громадянина, приймавшого участь в нашій державній роботі, які б з тоном зневірря в саму справу не критикували і не ганьбили тої системи загального управління і особливо організації армії та її заосмотрення, які практикувалися у нас досі... Директорія, як верховна влада, серед населення втратила свою популярність, ніхто її не знає, популярне лише Ваше імя. Всюди висловлюються за негайне скликання хочби тимчасового законодатного тіла для тіснішого звязку Уряду з народом"... „Більшість партій досить рішуче домагалася скасування Директорії взагалі. Лише мотивами міжнародного характеру доводилося аргументувати шкідливість такої позиції для даного моменту"...

І сам премєр, і його товариші в партії та в кабінеті були переконані, що без негайного переведення в життя названого закону ми своїх старих помилок не виправимо й української справи вперед не посунемо.[3])

В Камянці, як можна домислюватися, певні обставини змінили наміри премєра що-до подорожі на захід для побачення з Головним Отаманом, і замісць того він 15.II виїхав до Могилева, а звідти до армії; 19.II між Ямполем і Рудницею він наткнувся на денікинсько-большевицький фронт, і це його примусило повернути до Могилева[4]).

У Могилеві І. Мазепа здибався з полк. О. Удовиченком, б. Командиром 3-ої дивізії нашої армії. (Підчас листопадової катастрофи він залишився хорий на тиф у Проскурові, звідки денікинці вивезли його до Одеси). Тепер він пробірався з Одеси за кордон. В районі Могилів—Ямпіль в цей час було безвладдя. Панував протибольшевицький настрій. 23.II премєр запропонував Удовиченкові організувати в цім районі нашу окрему бригаду і вступити в контакт з полк. Шандруком, що в цей час переводив аналогичне формування в районі Камянця. Удовиченко рішуче відмовився. Він заявив, що на підставі попереднього досвіду втратив всяку віру в можливість більш успішного ведення боротьби нашими силами. Зауваження Удовиченка щодо дефектів в організації попередньої боротьби торкалися головно взає-

---

[1]) Політичні партії у Камянці (камянецькі організації У.С.Д.Р.П. і У.П.С.Р.) були поденервовані чутками з Варшави про зміну кабінету І. Мазепи. Партії на нараді 24.XII 1919 визнавали необхідність оновлення Уряду У. Н. Р. на території України та що на це оновлення має повновластя уряд І. Мазепи. [2]) Чільні представники соціял-демократичної партії своєю ухвалою від 24.II 1920 апробували в цій справі заходи Уряду і закликали своїх товаришів в Уряді негайно законопроєкт в життя перевести. [3]) Цікавою являється критика І. Мазепою діяльности членів Директорії Макаренка та Швеця: І. Мазепа, op. cit., стор. 70—72. [4]) Про ці обставини див. у мене „Літопис Української Революції", т. II, кн. 5, стор. 163-182.

мовідносин між армією та Урядом. І. Мазепа сказав Удовиченкові, що цілком поділяє його думки і поінформував його про тільки що ухвалений в Камянці закон, який власне має на меті усунути ці дефекти. Після докладніших інформацій полк. Удовиченко погодився пропозицію премера прийняти.[1])

Із Могилева премер І. Мазепа разом з Онипком 6.ІІ перейшов на правий бік Дністра до Бесарабії, і тільки 25.ІІІ знову вернувся на лівий бік, щоб звязатися з армією.[2]) Починаючи від кінця лютого, І. Мазепа аж до травня перебував переважно на Київщині та Херсонщині; тільки 28.IV у м. Ольгополі він звязався з армією, побувавши в Одесі, Балті, Бершаді, Умані та Єлисаветі, і був при ній аж до кінця її операцій.[3]) Другий член уряду О. Безпалко, згідно з постановою Ради Міністрів, виїхав за кордон для виконання цілої низки політичних доручень.[4])

Команда Армії відчувала теж потребу звязку з своїм Урядом. В своєму докладі на імя Головного Отамана від 15.ІІ командуючий армією от. Омелянович-Павленко скаржиться, що „повна несвідомість про наш Уряд, його віддаленість від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і розповсюджують провокаційні чутки про Уряд, хоть наше військо не звертає на це уваги, але всетаки єсть і легкодухі, у котрих в душі уже закрадається сумнів".[5]) В доповіді від 16.ІІ, теж на імя Головного Отамана, Командарм в п. 12 писав: „Армія мандрує вже другий місяць і не отримала ні одного разу конкретної допомоги, ні одної конкретної і реальної думки і надії на будуче. Це все в купі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини".[6])

Армія УНР була відірвана від Уряду, а члени Уряду — від армії. Головний Отаман перебував у Варшаві. Всі три чинники гостро відчували пекучу потребу тіснішого контакту, але навязати його, як слід, було річчю дуже трудною, майже невикональною. Адже і сама ідея походу решток армії в запілля ворога виникла тоді, коли внявилося, що державний центр нормально функціонувати не може.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

1. Армія У.Н.Р. на Лівобережжі та наслідки її перебування там. 2. Обставини повороту армії У.Н.Р. на Правобережну Україну, відпочинок та праця серед населення. 3. Марш армії від Дніпра до Синюхи та Бугу. 4. Спіткання частин армії У.Н.Р. з Галичанами, переговори з ними та їх результати. 5. Нарада 12.ІІІ в с. Улянівка та її вислідк.

Як ми вже знаємо з попереднього розділу, Командарм та Командуючі дивізіями ухвалили на нараді 12.ІІ перейти на Лівобережну Україну.

---

[1]) І. Мазепа, op. cit., стор. 72. [2]) П. Феденко, op. cit., стор. 132. [3]) Також. стор. 135. [4]) Документи №№ XCII і XCIII стор. 102—105. [5]) Документ № XCIV, стор. 105—107. [6]) Документ № XCV, стор. 107—108.

Ситуація навколо армії була тоді така:

12.II до Цибулева прибув відділ большевиків в складі кінноти, гармат і обозу до 200 возів. Кількість відділу не виявлена. Другий відділ до 2000 кінних, що поніс втрати до половини свого складу в боях з відділами от. Гулого, направився на с. Пруси. В Китайгороді стояв повстанський відділ Коцура силою до 400 чол. В других ближчих місцевостях і по той бік р. Дніпра в районі м. Єреміївки ворога не виявлено.

Виконуючи рішення про перехід на Лівобережну Україну, Команда Армії наказала в трьохдневний речінець всім дивізіям осягнути район В. Буромки — Хрестителево—Іржавець.

З окремих завдань Командою Армії було поставлено: 5-му кінному полкові утримувати Черкаси по 14.II включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатися до своєї дивізії (якби обставини не сприяли виконанню цього наказу, полк мав відходити по маршруту своєї дивізії, орієнтуючись на напрямок Черкаси—Золотоноша); до приєднання 5-го кінного полку до своєї дивізії, полк Чорних Запоріжців мав прикривати марш Київської дивізії.

Волинська дивізія 13.II переходилз в с. Єреміївку, 14.II—в с. Ляшівку, 15.II в с. В. Буромки, Запоріжська 13.II—в с. Москаленки, а Київська в с. Васютинці, а 14.II—в с. Старий Каврай і в с. Хрестителево.[1])

По відомостях 13.II в районі Сміла — Знаменка — Чигирин ворожих частин не було. В районі сіл Цибулів і Михайлово ішов бій селян з совітськими військами. По відомостях від от. Коцура в районі Кременчука стояла совітська кінна дивізія. Через те, що частини прибули в визначені райони розташування із спізненням, на 14.II було визначено денний відпочинок. Всі Командуючі дивізіями 14.II о 10 год. мали прибути до с. Москаленки на нараду. Всі кінні полки мали приготовитися до маршу.

Командуючі дивізіями по можливости мали мобілізувати старшин в районах свого розташування. Полк Чорних Запоріжців з двома сотнями Запоріжського кінного полку, під загальним керуванням полк. Дяченка, 14.II мав стати на марш і захопити м. Золотоношу після розвідки, колиб виявилося, що там нема наших повстанчих відділів. По захваті міста і використанні цього рейду, полк, залишивши там агентурну розвідку, мав перейти в район Запоріжської дивізії.[2]) Командарм ствerджує, що Полтавщина зробила на армію дуже добре враження: кидалася у вічі заможність населення. Обійстя були заповнені стіжками сіна та збіжжа. Привабливі хати прибрані були рушниками на образах та портретами Т. Шевченка. Майже скрізь можна було побачити „Кобзаря".[3])

Поки дивізії виконували поставлені їм завдання, полк Чорних Запоріжців з приділеними до нього двома сотнями Запоріж-

---

[1]) Документ № XCVI, 108—109. [2]) Документ № XCVII, стор. 109—110.
[3]) Ген.-пор. М. От Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 43.

ського кінного полку (до 50 шабель) о 7-ій годині 14.II вирушив в дорогу в напрямку на Золотоношу. У с. Іркліеві мав годинний відпочинок після маршу підчас страшної хуртовини, коли снігу було по коліна. О 10-ій год. тогож дня полк знову спинився на годинний відпочинок у с. Каменці. О 2-ій годині вночі 15.II полк став у с. Деньги. До Золотоноші залишалося 8 верстов. О 5-ій годині ранку 15.II, залишивши в Деньгах обоз та частину тяжких кулеметів, Чорний полк вирушив на Золотоношу, вславши другу сотню вперед для зайняття стації та ведення розвідки в напрямку міста. Чоту Чорних на чолі з осаулом Божком вислали для зірвання залізничного шляху Золотоноша—Пирятин.

О 7-ій годині ранку 15.II полк підійшов до м. Золотоноші. Стацію вже зайняла 2-га сотня, вислана вперед. Охорону й коменданта станції було захоплено в полон. Полонені оповідали, що в місті стояли 2 відділи особливого призначення до 500 чоловіка з кулеметами.[1]) 3-я та 4-а сотні під командою пор. Броже трухтом двинулися до міста. Решта полку пішла по слідах за сотнями. Без стрілу пор. Броже долетів до середини міста і почав обстрілювати будинок місцевої гімназії, де містився „відділ особливого призначення". З вікон протилежних будинків комуністи почали відповідати стрілами. Кінні сотні почали відходити, залишивши навіть непідібраними забитих козаків. Комадир полку Дяченко послав їм на допомогу 2-у сотню, решту 1-ої та сотню ім. Сагайдачного, решті наказав наступати в пішій лаві. Штаб полку з 15—17 шаблями Гордієнківської сотні, яко резерв, залишився на передмісті. Почався наступ, і ворог підійшов аж до місцевого собору. Тимчасом ворожа піхота силою 50—60 багнетів непомітно зайшла в тил штабові полку, і була вже в 200-х кроках. Полковник Дяченко цільним стрілом з рушниці поклав на місці комісара цього червоного відділу, і з криком „слава" Чорні в пішому ладі, бо не було вже часу сідати на коні, кинулися в атаку. Ворог почав тікати, але шлях для втечі вже був перетятий, і відділ червоних було перерубано вщент. Полк Чорних Запоріжців захопив половину міста аж до річки, а друга половина була в руках червоних. З-за браку набоїв полк в пішому ладі далі наступати не міг, а переправитись на конях на другий бік річки теж було неможливо, бо лід був остільки слизький, що люде падали. Полк тримав половину міста аж до вечора, а ввечері відійшов знову до с. Деньги, порубавши за містом захоплену „чека" та комуністів.

Втратами з боку полку в цім бою було: 2 забиті, один козак ранений та 5 ранених коней, а ворог мав до 100 забитих.[2])

16.II о 5-ій годині ранку полк вирушив на м. Ірклиїв. Але мороз і снігова курява при сильному вітрові не дали змоги добратися до міста, і полк за півверстви від м. Іркліева спинився

---

[1]) Наказ ч. 40 називає їх батальонами „інтернаціональної піхоти". [2]) Наказ подає інші дані (5 забитих і 6 ранених), але очевидно, що дані полку — точніші (стор. 56 щоденника полку Чорних Запоріжців).

у с. Загородник. Тут полк звязався з кіннотою Київської дивізії. Ввечері тогож дня полк одержав наказ від Штабу Армії про повернення ва правий беріг Дніпра. [1])

Після нападу Чорних на Золотоношу большевики почали панично утікати з Хорола, Гребінки й Лубень, руйнуючи комунікаційні засоби та мости і палячи свої склади. В Кременчуці стояв штаб XIV-ої совітської армії, але в звязку з наступом частин армії УНР. і з огляду на вороже відношення населення змушений був евакууватися аж до Полтави. Частини Червоної армії вислали були свій розїзд силою в 100 чол. для вияснення напрямків і сили частин нашої армії, але цей розїзд, не спіткавши наших, по відомостях від селян, знову повернув до Кременчука.[2])

Селяне своїм очам не вірили, що бачили перед собою армію УНР. „Та хіба в Петлюри є військо?" — запитували вони, здивовані. „А нам і Денікинці та й товариші казали, що Вас давно вже немає".[3]) Тимчасом політичні референти зібрали волосні сходи, на яких пояснювали селянам, як треба триматись і що треба робити, щоб скоріще увільнити Україну від її ворогів і спокійно приступити до будування своєї держави на нових засадах. Лекції на тему „Що значить Самостійна Україна?" на селян робили велике вражіння. Селяне з гордістю заявляли, що вони не визнали большевиків і не дали і не дадуть ні одного козака до Червоної армії, і всі висловлювалися за Самостійну Україну, але що до соціяльного питання, то тут можна було помітити певного роду поділ: — половина була настроєна демократично, половина лівіще, але не по большевицькому.[4]) Найбільше всіх цікавило земельне питання. Але гостинно приймаючи армію й слухаючи охоче її агітаторів, полтавці особливої активности не виявляли: „Ворожнечі не було, але й не було щирої відвертости — можна було сказати, що людність придивлялась до нас, щоб пізнати, як слід"... „Людність не була прихильною ні до червоних, ні до добровольців. Денікинська жандармерія залишила по собі дуже ганебну славу"... „При нашому відмаршу людність Полтавщини виявила свої почуття більш яскраво прихильно, а з місцевими повстанцями був усталений живий контакт"[5])

За допомогою місцевих діячів було послано звідси агітаційну літературу на Харківщину та Катеринославщину.

Команда Армії УНР, в звязку з військовою ситуацією та наближенням весни, вирішила знову перейти на правий беріг

---

[1]) За „Щоденником полку Чорних Запоріжців" (стор. 54 рукопису) м. Золотоношу було зайнято 15.II 1920 року. В архивах я знайшов два документи №№ XCIII і XCIV, які, особливо перший, стверджують, що нібито Золотоношу було зайнято в ніч на 14.II, що фізично було абсолютно неможливим. Правдоподібно, що тут зайшла помилка в даті: замісць „в ніч на 14.II", мусіло бути — „в ніч на 15.II", коли зайнято не місто Золотоношу, а тільки стацію, що знаходиться досить далеко від міста. Розїзди могли несподівано зайняти й раніще стацію Золотоношу. [2]) Документ № III, стор. 13. [3]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 52 рукопису. [4]) Документ № III, стор. 13—14. [5]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор.-43.

Дніпра, бо опинившись на Лівобережжі, ще гостріще відчувала брак звязку з своїм політичним центром.[1])

В той час прибув до Команди Армії з Камянця-Подільського посланець з листом від премєра.[2]) З листа було видно, що „Уряд і наша еміграція в Польщі жили думками про армію й шукали для неї виходу на надходячу весну".[3]) Підбадьорував командування і посланець, вказуючи на майбутні сприятливі перспективи на весну для нашиї армії.

Через те, що Галицька армія не пішла з добровольцями до Криму, Команда Армії і далі припускала можливість фактичного обєднання з нею.

В червоній пресі було помітно занепокоєння новою війною. Але з ким ця війна мала бути — з Польщею чи з Румунією — не вказувалося. Команда Армії на підставі даних припускала, що майбутні операції могли розпочатися тільки на Заході і через те уважала за найбільш доцільне зосередити армію на весну коло Зах. Бугу, щоб здезорганізувати вороже запілля і знайти вихідне становище для майбутніх операцій.[4]) Армія мала йти дорогами, по яких уже йшла, між іншим і для того, щоб забрати всіх хорих сторшин: полк. Долуда, свящ. Пащевського), і багато інших, яких, ідучи до Дніпра, залишила по селах під опікою місцевого населення.

В штабі армії перехоріли майже всі старшини, і Командарм поповнював штаб старшинами з дивізій.[5])

Тимчасом від Волинської дивізії було одержано донесення про те, що в с. Семенівці стоять 2 большевицькі полки, котрі спочатку, здезорієнтовані, сиділи тихо, а тепер хотять ліквідувати наші відділи. Команда Армії, довідавшись про це, припинила операції нашої кінноти проти Лубень і Хорола та наказала виставити постійні застави: від Волинської дивізії в Жовнині, від Запоріжської — в районі Кліщинців, а від Київської — на хуторах Баталея. В залежности від ситуації і при виявленні значних ворожих сил передбачався перехід нашої армії через Дніпро в районах: для Волинської дивізії в с. Худоліївка, для Київської — в с. Чернівка, для Запоріжської — в селах Лубенці і Замотниця. Щоб забезпечити частинам більшу свободу руху, всі зайві обози 15.II мали бути вже переправлені через Дніпро і зосереджені в районі с. Топилівка для дивізій Волинської і Запоріжської, а для Київської там, де визнає це доцільним її Командуючий. Комдив Київської мав ще завдання переслати до відділу полк. Дяченка наказ про те, щоб він, зайнявши Золотоношу, по можливости 15.II залишив її і відійшов до Ірклієва і далі по маршруту Київської дивізії, а при неможливости переходу Дніпра — маршрут мав усталити сам. Наказ підкреслював спізне-

---

[1]) Документ № XCIV, стор. 105-107 і Ю. Тютюник, op. cit., стор. 60. [2]) Ген.-пор. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 43—44. [3]) Там же. [4]) Ген. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 44 (Долуд повернув до праці 26.II, свящ. Пащевський 27.II (Докум. № C і CI, стор. 111). [5]) Документ № CII, стор. 111—112.

ність донесень, через що часом не можна було знайти штабів[1]).

На 15.II ситуація трохи вияснилася. Наші роз'їзди повернулися з сіл Лашівка і В. Буромки та донесли, що ворога там нема. Агентурна розвідка, вислана в напрямку на Кременчук, дійшла до м. Градижська і донесла, що в Жовнині місцева комуністична організація хотіла заарештувати роз'їзд Волинської дивізії і направити до Кременчука, але роз'їзд вночі втік. До с. Мозоліївки 14.II приїздило 8 кінних комуністів за фуражем. В м. Градижську було 40 кінних комуністів. По відомостях від селян, в с. Пісчанах (10—12 верстов від Кременчука) стояли 2 большевицькі полки, що прийшли сюди ще 12.II з Кременчука. Одні казали, що ці частини підуть по шляху через Єреміївку на Золотоношу, а інші, що по залізниці на Ромодан—Гребінку. Також було виявлено розвідкою, що в Каменці — ні в селі, ні на стації ворожих сил не було. В районі Новомиргорода ішов бій, але розвідка ще не повернулася, і через те не було відомо, хто з ким бється. Повстанці з Холодного Яру готувалися обезброїти от. Коцура (Чигиринський район). Одержано також відомости від одного старшини, який 2.II був в м. Умані[2]), що ніби Волох з своїм відділом вирушив на польський фронт[3]), та що в Звенигородці 5—6.II, Цвіткові 8.II і в Черкасах 9.II ніяких ворожих частин не було. Цей старшина оповідав про прихильність населення до наших військ в цьому районі, про підготовчу працю до повстання, і що населення покладає великі надії на Головного Отамана Петлюру. Були дані про те, що большевицькі війська з району Цибулево—Н. Андріївка готовилися до відходу на польський фронт. В Цибулеві большевики переводили реквізицію хліба, коней та товару. В с. Михайлівці на цьому грунті мали бійку з селянами. Скрізь, де тільки були большевики, селяне ставилися до них вороже.

16.II частини армії залишались на своїх попередніх місцях[4]). Від штабу Волинської дивізії наспіли такі відомости: висланий її заставою роз'їзд, був обезброєний селянами в Жовнині і посаджений до волосної управи. На допомогу роз'їздові поспішила ціла застава Волинської дивізії. Але, увійшовши до містечка, зауважила, що селяне почали сходитися з усіх боків. Щоб уникнути обезброєння, застава відійшла на хутори недалеко Жовнина. По неперевірених відомостях, селяне Жовнина відносилися дуже вороже до українських військ і ніби вислали делегацію до м. Кременчука, щоб звідти одержати допомогу червоних і вигнати наших[5]). Тогож 16.II в с. Москаленки на Золотонощині відбувалася нарада Командуючих дивізіями[6]). На цій нараді в звязку із згаданими відомостями про ворога було вирішено остаточно перейти на правий беріг Дніпра. Командир 5-го полку Київської

[1]) Документ № CIII, стор. 112. [2]) Він ще привіз справоздання Дерещука— див. документ № CIV, стор. 113. [3]) Волох в цей час був у Києві, як стверджували свідки. [4]) Документ № CV, стор. 113—114. [5]) Документ № CVI, стор. 114—115. [6]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 61.

дивізії доносив, що 15.II місцеві большевики та регулярні червоні частини силою до 600 чоловік зайняли Черкаси й Золотоношу, і що тогож дня з боку Золотоноші чути було гарматну стрілянину до 11-ої год. ранку. Від селян, що прибули із Золотоноші, йшли чутки, що 14.II нібито розпочався рух совітських частин з м. Дробово до Черкасів[1]). Наспіли ще й нові вісти про те, що в ніч на 14.II полк Чорних Запоріжців зайняв Золотоношу[2]). З донесення Командира 5-го полку (Київської дивізії) було видно, що 14.II совітська піхота і кіннота при кулеметах виступили із Золотоноші через Богодухів до міста Чорнобай, звідки мали направитися на ст. Коврай і на Великі Канівці. У В. Канівцях, як казали селяне, московські комуністичні частини були вже 15.II. Команда Армії вислала розїзди для перевірки згаданих відомостей. 16.II полк Чорний Запоріжців ночував у Новому Ковраї, а заставу мав в Лихалетах.

В звязку з новими обставинами Командуючий армією звернув особливу увагу на міри охорони і розвідку в бік півночі[3]). Перед переходом на правий беріг Дніпра він наказав: 17.II о 8-ій годині ранку армії стати на марш і перейти Дніпро: Волинській дивізії в с. Худоліївка, Київській — в с. Чернявка, Запоріжсьій — в с.с. Лубенці і Замотниця (штаб — с. Лубенці).

18.II Волинська дивізя переходила в район с. Янівки, Київська — м. Жаботин, Запоріжська — в район с. Грушівки. 19.II переходили: Волинська дивізія в район с.с. Бондарево—Голиково, Київська — Вербівки, Запоріжська — с.с. Баландино—Коханівка[4]).

Перебуваючи на Лівобережній Україні, Командарм, в цілях інформації населення, звертав увагу Командирів всіх частин на відозву от. Тютюника „Селяне“: „...Цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством“. В кожному полку доручалося одному старшині і двом підстаршинам (або козакам) інформувати населення „правдиво і просто, за що бореться Народне Військо України“ [5]).

Оцінюючи своє перебування на Лівобережній Україні в наказі по Військах Командарм писав, що пробувши тільки 4 дні на Лівобережжі і прикувавши ворожі сили, армія встигла зробити й велику агітаційну роботу. Селянство побачило, що наша армія існує. В наказі ж по Київській дивізії читаємо: „Зіпсована вся продовольча політика ворогів на Полтавщині“ [6]).

По переході на правий беріг Дніпра, Командуючі дивізіями звернули всю увагу на те, щоб внести як найбільший заколот та ширити деморалізацію серед ворожого табору, не затрачуючи на це ні людської сили — раненими і вбитими, ні набоїв, які тоді цінилися на вагу золота. Для роботи політичних референтів

---

[1]) Документ № CVII стор. 115. [2]) Така дата в наказі № 40, див. док. № CVIII. Щоденник полку Чорних Запоріжців (стор. 115 рукопису) подає дату 15.II. [3]) Документ № CVIX стор. 115—116. [4]) Документ № LXXXVI, стор. 97. [5]) Документ № LXXXIX, стор. 98. [6]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 61.

теж наступила „страдна пора": вони мали завданням поширити терени агітації, щоб паралізувати большевизм в центрі України. Тяжка це була робота. Політичні референти до того перевтомилися, що їм уже бракувало сил, та їх і залишилось із пяти всього 2 — при Запоріжській і Київській дивізіях. Але тут з допомогою їм прийшли старшини та козаки.

Політичний референт В. Совенко пізніще писав, що старшини й козаки, прибувши до села, раніш чим відпочити чи попоїсти, перш усього, забувши про втому, загітовували господарів, у яких спинялися на відпочинок. До цих господарів сходилися сусіди, і „втомленого й голодного старшину чи козака обсідали по 3 й 4 десятки селян ріжних літ".

По переправі на правий беріг Дніпра, армія стала на відпочинок в районі Холодного Яру, де в Мотронівському манастирі було відправлено молебінь за щасливий похід в центр України і панахиди по вмерших та забитих старшинах і козаках.

Про те, як прихильно відносилося там населення до армії, свідчать факти.

На запитання большевиків-комуністів, скільки в тому чи іншому районі є „петлюрівців", селяне відповідали з певністю, немов би сами рахували: — „та не менче як 100—150 тисяч". Названа цифра так лякала большевиків, що за короткий час північна сторона Єлисаветського повіту і майже увесь Балтський були вільні від комуністів. На Звенигородщині та Уманщині большевики почували себе пагано. Навіть таке комуністичне військо, як три лотиських бригади, добре озброєні и дисципліновані, на 7—8 верстов обминувши українську армію, не гаючись, пішли на Катеринославщину, ухиляючись від бою. У наших же частин був тоді великий брак набоїв. На одного козака було по 10—15 набоїв, а багато козаків було зовсім без зброї. Піхота відпочивала, а всі операції приходилось переводити кінноті, що подало думку Команді Армії збільшувати її кількість.

Відношення армії до національних меншостей на Україні було добре. Тільки жидівські комуністичні відділи, що виступали із зброєю в руках проти наших, випроваджували казаків з рівноваги, але дякуючи твердій волі Командарма, насильств не було. Жидівське населення зустрічало нашу армію за винятком окремих осіб добре, і заховувалось ніби лояльно, але всежтаки більше допомагало комуністам, ніж частинам української армії[1]).

Розвідка Запоріжської дивізії, що повернулася була з Гуляй-Города, донесла, що в тім селі нікого не було. Село Нечаївка вільне було від ворога. По відомостях від селян, большевицька кіннота силою до 400 шабель направлялася з Каменки на Смілу, звідки, через Білозери, прямувала на Черкаси. В звязку з цим Командуючий армією наказав: 19.II всім частинам армії перейти залізницю Знаменка—Бобринська не пізніще 6-ої години

---

[1]) Документ № III, стор. 14—15.

ранку того ж 19.II, а о 16-ій годині тогож дня в штабі Запоріжської дивізії призначено було в с. Баландино нараду Командуючих дивізіями[1]), на якій мали бути оголошені листи від премєра І. Мазепи і М. Левицького[2]). Самий факт одержання листа від Премєра вже позитивно вплинув на армію: „Бачили люде, що не одні вони поневіряються в боротьбі з ворогами Батьківщини" [3]).

20.II Київська дивізія ставала на марш і переходила до с. Раймєнтарівки, а Волинська та Запоріжська (окрім Запоріжського полку) — залишалися на місці.[4])

В ніч з 18 на 19.II частини Запоріжської дивізії обезброїли в с. Каменка кінну охоронну сотню „Коцурівців", що виступали вже як комуністи. 19.II о 14-ій годині в напрямку на с Баландино показався відділ під червоним прапором — силою до 20 чол. Показалося, що це були втікачі з б. відділу Волоха. На цукроварні Райгород 5-ий кінний полк обезброїв комуністичну охорону.

Від старшин втікачів з б. Волохівського відділу дізналися, що польський фронт 3—4 дні тому назад був на лінії Бердичів-Козятин, а добровольчий—45 верстах від Голованівська, що Умань займала 60-а піша совітська дивізія, що їх, Волохівців, большевики розформували і влили до совітських частин. Полк. Дяченко 19.II доніс, що мимо Єлисавету пройшло 3 лотишських полки в напрямку на Аджамку.

Командуючий армією наказав на 21.II всім частинам армії (крім полку Чорних Запорожців, що переходив до с. Ставидла) залишитись на попередніх місцях свого розташування[5]).

Поступали все нові й нові відомості про ворога. 21.II було сконстатовано, що станцію й село Сердюхівку зайняв 19.II 5-й кінний полк Київської дивізії. Ні ворожих ешелонів, ні військ там не було. Зрідка тільки з м. Златополя на Смілу проходили піхотою ворожі відділи ріжної кількости. В м. Златополі ворожих частин не було. Командуючий армією наказав 21.II Київській дивізії залишатись на попередніх місцях свого розташування; а решті частин армії того ж дня о 2-ій годині рано стати на марш і перейти: Волинській — в сс. Кримки-Ясиноватка, а Запоріжській — сс. Сентів-Шпакова-Аврамівка[6]).

Командир 5-го полку доносив, що 21.II він заняв м.м. Ново-Миргород і Златополь і захопив трьох червоноармійців. В обох ціх містах большевиків не було. Ніби 3—4 дні тому назад ворожі частини вийшли в напрямку на Білу Церкву. З Ново-Миргорода большевики забрали з собою відомих українських діячів, як закладників.

Командарм рішив цілу армію на 25.II зосередити в районах: Хмілева (Запорожська дивізія), Миролюдівки (Волинська дивізія) і Копанки (Київська дивізія) при чому Волинська дивізія 23.II мала перейти

---

[1]) Документ № CX, стор. 117. [2]) Документ XL, стор. 56—59 і № CXI, стор. 117 — 119. [3]) Ю. Тютюник ор. cit., стор. 61. [4]) Док. CXII, стор. 119. [5]) Документ № CXIII, стор. 119—120. [6]) Документ №. CXIV, стор. 120.

через Кримки—Хайнівку—Шпакову—Каніж до с.с. Федорівки—Веселівки (Сагайдакова)—Максимівки і Арсенівки; Київська — до с.с. Рейментарівки—Ямок—Панчева й зосередитись в с. Панчеві; Запоріжська дивізія по маршруту Сентів—Єлисаветівка—Оситня — перейти з головними силами до Маріївки—Петрівки—Маріямполя й о 2-ій годині зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити о півдні й зосередитися в с.с. Петрівка—Маріямпіль, а потім нічним маршем до с.с. Миколаївка—Копанка.

24.II Запоріжська дивізія в 4 години ранку мала виступити з місця свого розташування і слідувати по маршруту Маріївка (Станкевича—Любрина)—Петрівка (Буличова—Маріямпіль)—Деминова до Хмілевого (Дуковича), а Київська виступивши о 12 годині мала зосередитися в с. Петрівка (Буличова) — Маріямпіль (Чуйкова), де Волинська дивізія 23.II мала перейти через Кримки—Хайнівку — Шпакову—Каніж до с.с. Федорівки—Веселівки (Сагайдакова)—Максимівки і Арсенівки; Київська — до с.с. Рейментарівки — Ямок—Панчева й зосередитись в с. Панчеві; Запоріжська дивізія по маршруту Сентів—Єлисаветівка—Оситня перейти з головними силами до Маріївки—Петрівки—Маріямполя й о 2-й зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити о півдні й зосередитися в с.с. Петрівка—Маріямпіль, а потім нічним маршем до с.с. Миколаївка—Копанка, де було призначено довший відпочинок до наступлення темноти, після чого дивізія ставала на нічний марш і, по маршруту Петрівка (Буличова) — Маріямпіль— (Чуйкова) — Софіївка—Миколаївка (Петрина) і Копанки, мала розташуватися в с. с. Миколаївка—Копанки; Волинська дивізія 24.II опівдні мала вирушити і зосередитися в с. Маріївка (Станкевича-Лобрина), звідки теж після відпочинку, звязавшись з полком Чорних Запоріжців мала вирушити нічним маршем по маршруту: Маріївка (Станкевича—Лобрина) — Паліївка—Мала Виска—Юріївка (Дуковича)—Маріямпіль (Диминова) і Миролюдівка (Свинарка) і розташуватися в селах Маріямполі і Миролюдівці; Полк Чорних Запоріжців вирушав з місця свого розташування з таким розрахунком, щоб до 20 год. того ж дня зайняти ст. Малу Виску і цукроварню. 25.II рано полк мав виступити по маршруту Мала Виска—Юріїка (Диминова) — Миролюдівка (Свинарка) — Єрделівка і розташуватися в Єрделівці. Штаб армії під час маршу 24.II перебував при Запоріжській дивізії, а потім в м. Хмілеве.

На 14-у годину 25.II призначено було нараду командуючих дивізіями в м. Хмілеве[1]).

Ще 22.II командуючий Запоріжською дивізією доносив, що в м. Єлисаветі регулярних московських військ не було. Ворожі війська пересувалися на Знаменку і Аджамку. Про Вознесенськ і Бірсулу відомостей не було. Одесу, по певних відомостях, зайняли большевики тиждень тому назад, а потім знову її покинули. Ескадра Антанти відмовилась взяти на пароплави частини Добровольчої армії[2]).

[1]) Документ №. CXV, стор. 121—122. [2]) Документ №. XCVI, стор. 122—123.

Такі відомості про Одесу одержав Штаб Армії, але вони були не точні. До Одеси збіглося до 27.000 добровольчих офіцерів з награбованим майном та грішми, що тільки й жили „орієнтацією на евакуацію".

Українці — адмірал Остроградський та ген. Сокира-Яхонтів сформували тут українське ядро відділу б. українського отамана Струка, а з галичанами, що стояли в Одесі умовились, що вони на перший час займуть Одесу своїми військами, а як би того вимагали стратегичні обставини, то й підтягнуть 2 корпуси з району Жмеринки — Вінниці. Німці колоністи теж обіцяли їм допомогу.

Большевики зближалися до Одеси. 24.II адм. Остроградський і ген. Сокира-Яхонтів поїхали до Англійського Командування і запропонували йому вибір: українці або большевики. Добровольці ж переконували англійців, що большевики і українці це — те саме з тою тільки різницею, що останні „таємні" большевики, але англійці все ж таки згодилися передати владу в Одесі українцям з умовою, щоб не було заколоти з добровольцями. От. Струк вийшов зі своїм відділом на Пересип і вислав розїзди в бік Вознесенська і Миколаєва. Англійська місія теж покинула місто і перейшла на пароплав, загубивши звязок зі своїми миноносцями, котрі побачивши розїзди Струка, почали обстрілювати їх артилерійським вогнем, прийнявши їх за большевиків. Відділ Струка і Галичане відійшли в бік Тирасполя та Роздільної[1]). В Одесі залишилася ще частина Галичан, а місцеві большевики мали зорганізовану силу 30.000—35.000 людей. Одеська галицька стаційна команда довідалася, що Начальна Команда У. Г. А. підписала умову з большевиками. 25.II місцеві большевики захопили владу в свої руки і вигнали з міста добровольчі частини силою 6.000—7.000 чол. 26.II до Одеси вступали вже регулярні частини 41-ої большевицької дивізії[2]). Добровольці в паніці кинулися до Акерману та Маяка, але Румуни їх не перепускали через переправи, а в Маяку зустріли навіть гарматним вогнем. По дорозі добровольці розпочали нечуваний грабіж населення: забирали все у селян: печений хліб, муку, яйца, сало; зривали замки від скринь і забирали гроші; тих, хто протестував, били нагайками та розстрілювали; забивали гусей, качок і курей і десятками привязували до сідел. В тих грабіжах, ґвалтах та розбоях брали участь не тільки салдати, а й офіцери[3]).

Агентурна розвідка Волинської дивізії, повернувшись з боку ст. Гренівка (лінія Єлисавет—Хирівка), доносила, що на станції ворога не було, бо ті 500 чол. комуністів (200 кінних і 300 піших) з 4 гарматами, які там були 20.II вирушили були на Єлисавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенні 24.II на ст. Єлисавет стояло 2 ешелони комуністів по 20 вагонів (200—250

---

[1]) Документ № CXVII, стор. 123—124. [2]) Документ № CXVIII, стор. 125—132.
[3]) Документ № CXIX, стор. 132—134.

чоловік кожний). Один ешелон стояв на ст. Єлисавет під парами в напрямку на ст. Знаменку. Було ще три бронепотяги: один провизоричний „саморобка" (запущений і без обслуги), другий „Черепаха", третій без паротяга, бо паротяг був причеплений до ешелону. Стояло ще два санпотяги, але хорих майже не було. В Єлисаветі ворожих військ не було; днів пять тому назад мимо Єлисавету пройшли 108-й і 109-й піші полки, які направились на Шполу, щоб там розташуватися, але тамошня повстанська організація до Шполи їх не впустила, і вони повернули на Білу Церкву. 26.II армія мала одноденний відпочинок.

Беручи під увагу згадану вище військову ситуацію Командарм поставив завдання: до 27.II Київській дивізії зосередитися в районі Вікторштадту перейшовши через Єрделівку і район Єгорівки, а Волинській — через Єрдонівку і Ракино — в районі Тишківка, Запоріжська — в с. Липняжка через Глодоси. 27.II Київська дивізія мала перейти через Єрдалівку і район Єгорівки (Графська), а Волинська через Єрдалівку до Ракина; Запріжська в Глодоси. (Штаб армії — Глодоси). 28.II частини армії продовжували марш і перейшли: Київська дивізія до Вікторштадту, Волинська — до Тишківки, а Запоріжська — до Липняжки[1]).

Як бачимо, Команда Армії старалася тоді так скерувати маршрути частин, щоб уникати боїв з совітським військом. Виснаженість людей і коней та брак набоїв змушували Штаб Армії уникати боїв з ворогом та пильно слідкувати за рухом ворожих частин.

На 1-ше березня було встановлено, що 1) 2-га Лотишська дивізія, в складі 1-го, 2-го і 3-го полків лотишських, спішно відійшла з Одеського напрямку до Латвії. Причина — революція в їх краї і загроза з Заходу; 2) що в Єлисаветському, Помішнянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил не було; 3) що в районах Уманському, Звенигородському, Біло-Церківському і Фастівському були совітські війська; 4) що, як доносила агентура Київської дивізії, комуністи відтягнули свої сили на Білу Церкву - Фастів, що в Звенигородці стояла ворожа дивізія невеликої кількости, яка мала відійти на польський фронт (по додаткових відомостях вона вже тоді виступила але ці відомості мали бути перевірені), що в Криму ще залишилися незначні добровольчі відділи. 5) Єлисаветські большевицькі часописи від 24.II подавали, що 18.II польська армія на фронті Мозирь — Могилів Подільський налічувала: Мозирський напрямок — 7.000, Овручський — 5.000, Новоград-Волинський — дві дивізії Галера, Заславський — 6.500, Старокостянтинівський — 7.500. Армія під командою Головного Отамана Петлюри налічувала 14.000 чол.[2]). Большевики під натиском ворога примушені були залишити Летичів і ряд сіл на північ і південь від нього.

---

[1]) Документ № CXVI, стор. 122—123. [2]) Відомості неправдиві, бо Головний Отаман був тоді ще у Варшаві, а наші частини були в стані організації.

6) Весняна повінь та відсутність брукованих доріг перешкоджали рухові нашої армії.

2.III та 3.III. Армія мала зосередитися в районах сіл Юзефпіль-Новосілки-Бузинковата. Для цього 2.III Волинська дивізія мала з місця свого розташування перейти в Добрянку і 3.III продовжувати марш до с. Юзефпіль. Запоріжська — перейти до с. Коритно і 3.III перейти до с. Новосілки, а Київська — перейти в с. Тишківку і 3.III продовжувати марш до с. Бузенковата. Штаб армії 2.III мав бути в с. Добрянка, а 3.III — в с. Дорожинка. 5.4.III передбачався денний відпочинок[1]).

2-й курінь Полку Чорних Запоріжців захопив Голованівськ. де стояв червоний козачий полк силою до 300 багнетів, який складався з б. денікинців та кількох гайдамаків з відділу от. Волоха. О десятій вечора 1.III курінь Чорних підійшов до міста. Варти ніде не було виставлено, — червоні ворога не чекали. Місцевий селянин докладно розповів про розположення червоних. Курінь одїхав до міста. В середині міста Чорні побачили величезний вогонь і людей, що біля нього поралися. Чорні підїхали до вогню і розпочалася балачка. Червоні смалили кабана. Підчас балачок червоні певно не знали, з ким говорять, бо докладно оповідали про розташування комісарів та червоноармійців. Крик: „Руки в гору", та свист козацьких шабель,—і червоні довідались, з ким вони мають діло. Касарні з червоноармійцями було оточено і кинено кілька ручних гранат. З вікон почулися крики: „Здаемось товарищи".

Червоні, на майдані містечка, готувалися до контрнаступу. Спішені сотні Чорних перейшли в атаку. Червоні атаки не прийняли і розбіглися по огородах містечка. Було захоплено до 50—60 чол. в полон, до 50 лежало забитими, між котрими був забитий комісар полку та інспекційний комісар, що прибув з Умані.

Полк Чорних Запоріжців мав тільки 2-ох ранених коней. Козаки сміялися з червоних, що вони так погано стріляли і раділи повчитися у них. Гайдамаки перейшли до Чорних.

Ранком другого дня курінь Чорних Запоріжців залишив м. Голованівськ і перейшов до с. Олександрівки, де зеднався з рештою полку[2]).

Вже по розісланню наказу ч. 48 Штаб Армії одержав нові відомості про ворога[3]): що до Глодос 2.III мав прийти великив відділ комуністів (до 3000 чоловік), що до Воробіївки[4]) з Добрянки приїхало багато війська піхоти і кінноти, яке, на думку селян, мало напрямок на Липняжку, що комуністи навіть виставили заставу і нікого з села не пропускали. Командуючий в доповнення та зміну наказу ч. 48 1-го ж березня в 24 години наказував:

1) Всім частинам залишити марш на добу в місцях свого

---

[1]) Документ № CXX стор. 134—135. [2]) Щоденник полку Чорних Запоріжців стор. 64—67 рукопису. [3]) Документ № CXXI, стор. 135, а згадані вище відомості що до перебування ворога в Глодосах, як побачимо дальше, були перебільшені а що до с. Воробіївки зовсім не відповідали дійсності.

перебування розвідку; 2) дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на цім березі, продовжувати завтра (2.III) дальший марш через Добрянську переправу; 3) Командуючому Запоріжською дивізією перевірити правдивість донесень в с. Воробіївка; 4) про становище в с. Воробіївці Київська дивізія мала бути попереджена в с. Тишківка; 5) щоб уникнути великого натовпу в Добрянці, Волинській дивізії призначався довший відпочинок в 3—5 верстах від Добрянки.

Своє завдання армія виконала тільки в частині: Запоріжська дивізія зосередилася в Коритні, а Волинська затрималася і залишилася в Тишківцях до 15 год. 2.III. Штаб Запоріжської дивізії доносив, що розвідка полку Чорних Запоріжців виявила відсутність ворога в Воробіївці. Застави полку в с. Доброеличка були атаковані з боку Глодос. Атаку відбито. Ранених і забитих не було.

3.III о 4-ій год. ранку Волинська дивізія мала розпочати рух в с. Добрянка і перейти до села Юзефопіль, при чому до приходу Київців в Добрянку, Запоріжці залишали там один з кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямку на села Воробіївку і Липняжку; Київська дивізія о 4-ій год. ранку вирушила до с. Бузинковатої. По відбутті переправи Київська дивізія змінила заставою на переправі кінний полк Волинської і тримала її до 18-ої години 4.III. За всяку ціну дивізія мала переводити як найширшу агентурну працю. При цьому всі три дивізії мали бути готовими до дальшого маршу, колиб цього вимагали обставини.

Штаб Армії довідався, що Лотишська дивізія пройшла через Гайворон на Гайсин[1]) (між 25—27.II). Тим часом наш агент, що постійно перебував в Умані, подавав до Штабу Армії слідуючі відомості з 27.II: комуністи перекидали вільні резерви з інших фронтів на польський. Частини їх були дуже стомлені, обірвані, песимістично настроені і невеликої кількости. Наприклад—одна бригада мала 182 багнетів, а цілий I-й корпус — 800 багнетів. Набоїв мали по 5—15 на червоноармійця. На 80 верстов навкруги від Умані ніяких ворожих сил не було. Населення Умані висловлювалося за владою У.Н.Р. Подавалися ще відомості, що Польща, Румунія та Чехія утворили блок і що Одесу займають міжнародні війська[2]). Уманські большевики почували себе добре. Район Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули займали Галицькі частини. В самому Ольгополі — наші повстанці. З району Жмеринки прибув селянин і оповідав, що 5 днів тому її обстрілювали артилерійським вогнем війська що наступали з заходу. З Умані передавали, що наш посланець перейшов ворожий фронт і передав листи до Штабу Головного Отамана. Було одержано також відомості, що в м. Богополі

---

[1]) Документ № CXXII, стор. 135—136 [2]) Жадного блоку не було утворено і до Одеси міжнародні війська не вступали.

стояв комуністичний полк. Перевірити ці відомості мала Волинська дивізія через свою агентуру. 3.III Команда Армії вирішила перейти на правий беріг Півд. Буга. Дивізії мали перейти до району Бершадь-Хощевата-Ольгопіль. Це завдання вимагало попереднього освітлення району Ананіїва и Кривого Озера, щоб не було несподіваного ворожого нападу на наше крило.

На 4.III визначався денний відпочинок і перегляд зброї, інвентаря та коней. 5.III Київська дивізія мала перейти до Голованівська, 6.III—лишатися на місці, а 7.III—до с. Грушка; Запоріжська дивізія 5.III переходила в район с.с. Новосілки — Маріянівка, а 6.III—Красногірка—Розношинці—Сверниково і 7.III мала стояти на місці; Волинська дивізія мала перейти до сіл Липовенька—Капитанівка, а 6.III до Лозоватої Дельфинівки і Молдованова і 7.III — стояти на місці.[1])

Ранком 4.III полк Чорних Запоріжців вирушив на м. Хощовату. Комуністи ніби поклялися не впустити до міста Чорних. Залізничну стацію було захоплено відразу; ворог відійшов до міста. Туди ж пішла 4-та сотня. Під мостом сотня була обстріляна червоними. Тоді вона розвернулась в лаву і очікувала приходу решти свого полку. По приході останнього Чорні розвернулися в лаву і на рисях пішли до міста. Місцеві жиди-комуністи та до 20 підкуплених ними селян ставили чоло кінноті. 40 трупів полягло на місці, а решту потоплено в Бугові.

Полк розташувався у м. Хощоватій на ночліг, а 2-га сотня вирушила вперед з метою зайняти місто та ст. Гайворон, яку й зайняли ще з вечора 5.III.[2])

Додатково Команда Армії наказувала: Запоріжській дивізії 7.III замісць відпочинку продовжувати марш і перейти в села Шамраївку і Камінобрід, Волинській — 6.III виставити „прийомний пост" в с. Куца Балка (Данилова Балка), котрий мав залишатись там до першої години 8.III, а Запоріжській — на 8.III на 12 год. теж виставити пост в с. Могильне.[3])

Із звіту Штабу Армії від 5.III довідуємося, як 1.III роз'їзд полку Чорних Запоріжців зайняв м. Голованівськ[4]), про що ми оповіли на свому місці; як відомо з того звіту взяті в полон показали, що в районі м. Бершаді стоять Галичане і, оголосивши

---

[1]) Документ № CXXIII, стор. 136 — 137. [2]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 68 — 69 рукопису. [3]) Документ № CXXIV, стор. 137. [4]) Характерно, що тільки по кількох годинах після розташування наших військ у місті, на улицю вийшло жидівське населення, перед яким виступав 6/III Комдив Київської з промовою. Особливо большевики провокували нашу армію, оповідаючи про „ужасние погроми Петлюровцев". Це їм говорили жиди чекісти і вони їм безкритично вірили. Ніколи не знали хто ж над ними вчинив погром? А вичитавші з московської преси, що у всьому винні Українці, жиди складали вину на них. Команда Армії рішуче в зимовому поході боролася з анархистичним елементом аж до розстрілу включно. Урядовець Мосіка Віктор (Київської див.) у м. Чечельникові брав без дозволу спирт, за що одержав двадцат пять нагаїв і був прогнаний на завше з дивізії. Ю. Тютюник, op. cit., стор. 68—71).

себе боротьбистами, тримають невтралітет. Одесу займав один галицький полк, що перейшов до московських комуністів. В Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців не було. Розїзди Кінно-Запоріжського полку виявили, що м. Голосково було спалене; селяне оповідали, що ранком 3.III чули в напрямі на ст. Любашівку—Жеребково гарматну стрілянину. Мешканці тих околиць казали, що то йдуть От. Петлюра і Заболотний. Розвідка ж цього полку доносила, що в районі Ольгополя—Балти і Бершаді стояли Галичане. 4.III ранком група жидів-комуністів, озброєною ватагою, виїхала до м. Юзефпіль. Ватагу цю захватили відділи Волинської дивізії, взявши 3 кулемети, рушниці і $1^1/_2$ міліона совітських грошей.[1]) В той же день частини Волинської дивізії захопили „летючку" 41-ої московської дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованівськ. Летючка ця їхала через Балту, Ольгопіль на Умань і далі на Гайсин, де передбачався постій штабу 41-ої дивізії, а друга поїхала з Балти на Вапнярку. Полонені червоної московської армії подавали, що 41 і 45 див. знаходилися в районі Одеси — Роздільної, і що там стояло також 10.000 Галичан; в м. Балті теж стояли Галичане; згадані дивізії мали в тих днях вирушити на польський фронт, маршрут був невідомий. Склад полків малий. Можливий маршрут тих дивізій був такий:—Балта—Хощовата—Гайсин—Ананіїв—Криве Озеро—Ольвіопіль, де був залізничий міст для вузькоторових потягів. Денікинці в районі Роздільної остаточно розпорошилися. На р.р. Бузі і Синюсі 4.III був уже льодоплав: повінь була дуже велика, і переправи вимагали пильних розвідок та обслідувань. Настрій селян всюди був бадьорий, підвищений, а частини нашої армії зустрічали вони з радістю. Большевики були пригнічені. Окремі групи їх розбігалися.[2]) Розвідка Запоріжської дивізії в районі Балта — Голованівськ впіймала посланця від Головної Команди Червоної Армії в важливими документами для Одеського району. З них довідалися, що, в разі невдач, московське червоне військо має відходити з півдня України на схід (аж на Харківщину). Причиною цього відходу мали бути повстання на Україні.[3])

Того ж 5.III От. Омелянович-Павленко вислав посланця з писаним докладом до Головної Команди.[4])

Як ми згадували вище, в районі міста Бершаді були Галичане. Командарм 9.III вислав сотн. Копача з уповноваженням до м. Бершаді (по вузькоторівці) до штабу II-го Галицького Корпусу.[5]) Київська дивізія тимчасом налагоджувала потяг, що курсував би в напрямку на Гайсин, і мала доглядати за переправою в с. Шумилово. Запоріжська дивізія організувала потяг, що курсував би в напрямку Гайворон — Голта і мала пристосувати залізничий міст біля Гайворона для руху кінноти. Волинська мала доглядати за переправами у Саврані й Ольвіополі. Галицька

[1]) Це була продовольча комісія. Див. докум. № III, стор. 30. [2]) Документ № CXXV, стор. 137—138. [3]) Документ № III, стор. 3. [4]) Документ № CXXVI, стор. 138—140. [5]) Документ CXXVII, стор. 140—141.

частина (І-га бригада УСС), що стояла в м. Бершаді, довідавшись про рух в цьому напрямку нашої армії, зараз же приготовилася до бою: „Навколо плутались дроти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон найвищих будинків стерчали кулемети".[1]) Червона Команда вимагала, щоб з Бершадської залоги було вислано відділ зо всіх родів зброї до с. Устя для забезпечення мосту біля Гайворона. Такий відділ дійсно було вислано під командою пор. Мацькова[2]). Розвідку в цьому районі провадів полк Чорних Запоріжців. Полк, зайняв станцію Устє, де захопив червоного комісара та трьох кінних Галичан, що були до нього приділені. При комісарові було знайдено багато літератури, скерованої проти нашої армії. Комісара відразу зарубали, а полк вирушив на ночліг в с. Лугове. Вночі перебіг до Чорних січовий стрілець. Від полонених довідалися, що в районі м. Бершаді стояв ІІ-й галицький корпус, який ніби-то разом з москалями налічував 12.000 чол. Отже думати про атакування м. Бершаді не приходилося. Проте полк. Дяченко на світанку 6.ІІІ вирушив з полком на м. Бершадь. Всіх здивував цей намір командира, але йому так вірили козаки, що ніхто не мав сумнівів що до успіху операції. На розсвіті полк підійшов до села Устє, що в двох верствах від Бершаді. Біля села полк затримався. Командир викликав обох курінних. Внедовзі другий курінь на чолі з пор. Броже на рисях пішов до села, а слідом за ним і перший курінь. Без одного стрілу 2-й курінь обезброїв курінь Галицької піхоти, батарею та кулеметчиків. Полк здобув 2 гармати (2 були зіпсуті), 88 коней та 6 кулеметів і вирушив в напрямку на Гайворон. Полк. Дяченко з одною сотнею залишився в селі, щоб прислухатися розмові, що велася по телефону з штабом Галицького корпусу. Штаб корпусу наказував частинам наступати на с. Устє, але коменданти галицьких частин відмовлялися: один тим, що у нього боса „мужва", другий, що у нього незабезпечні крила, а третій, що у нього нема набоїв. До розмови вмішався полк. Дяченко, сказавши, що коменданти частин можуть вже наступати сміливо, бо кіннота вже відійшла, залишився тільки він з роз'їздом, але теж відходить. І зараз же від'їхав навздогін полкові. Частину полонених було відпущено (хто хотів) до Бершаді, а частина лишилася при своїх гарматах в Чорному Полку. Пізніше полк чув з боку Бершаді гарматну й кулеметну стрілянину. Правдоподібно „мужва" наступала на с. Устє. Від 7.ІІІ до 12.ІІІ полк спочивав у м. Гайвороні[3]).

В звязку з новими, обставинами Командуючий армією додатково наказав: Волинській дивізії 9.ІІІ перейти в с.с. Данилова Балка і Каменоброд, за всяку ціну не дати ворогові переправитися через Савранську переправу та зорганізувати летючу пошту; Запоріжській — 9.ІІІ перейти в села Новоселицю, Шам-

---

[1]) Ю. Тютюнник, op. cit.,стор. 62. [2]) Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 62. [3]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 70—75 рукопису.

себе боротьбистами, тримають невтралітет. Одесу займав один галицький полк, що перейшов до московських комуністів. В Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців не було. Розїзди Кінно-Запоріжського полку виявили, що м. Голосково було спалене; селяне оповідали, що ранком 3.III чули в напрямі на ст. Любашівку—Жеребково гарматну стрілянину. Мешканці тих околиць казали, що то йдуть От. Петлюра і Заболотний. Розвідка ж цього полку доносила, що в районі Ольгополя – Балти і Бершаді стояли Галичане. 4.III ранком група жидів-комуністів, озброєною ватагою, виїхала до м. Юзефпіль. Ватагу цю захватили відділи Волинської дивізії, взявши 3 кулемети, рушниці і 1$^1/_2$ міліона совітських грошей.[1]) В той же день частини Волинської дивізії захопили „летючку" 41-ої московської дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованівськ. Летючка ця їхала через Балту, Ольгопіль на Умань і далі на Гайсин, де передбачався постій штабу 41-ої дивізії, а друга поїхала з Балти на Вапнярку. Полонені червоної московської армії подавали, що 41 і 45 див. знаходилися в районі Одеси — Роздільної, і що там стояло також 10.000 Галичан; в м. Балті теж стояли Галичане; згадані дивізії мали в тих днях вирушити на польський фронт, маршрут був невідомий. Склад полків малий. Можливий маршрут тих дивізій був такий:—Балта – Хощовата—Гайсин – Ананіїв—Криве Озеро—Ольвіопіль, де був залізничий міст для вузькоторових потягів. Денікинці в районі Роздільної остаточно розпорошилися. На р.р. Бузі і Синюсі 4.III був уже льодоплав: повінь була дуже велика, і переправи вимагали пильних розвідок та обслідувань. Настрій селян всюди був бадьорий, підвищений, а частини нашої армії зустрічали вони з радістю. Большевики були пригнічені. Окремі групи їх розбігалися.[2]) Розвідка Запоріжської дивізії в районі Балта — Голованівськ впіймала посланця від Головної Команди Червоної Армії в важливими документами для Одеського району. З них довідалися, що, в разі невдач, московське червоне військо має відходити з півдня України на схід (аж на Харківщину). Причиною цього відходу мали бути повстання на Україні.[3])

Того ж 5.III От. Омелянович-Павленко вислав посланця з писаним докладом до Головної Команди.[4])

Як ми згадували вище, в районі міста Бершаді були Галичане. Командарм 9.III вислав сотн. Копача з уповноваженням до м. Бершаді (по вузькоторівці) до штабу II-го Галицького Корпусу.[5]) Київська дивізія тимчасом налагоджувала потяг, що курсував би в напрямку на Гайсин, і мала доглядати за переправою в с. Шумилово. Запоріжська дивізія організувала потяг, що курсував би в напрямку Гайворон — Голта і мала пристосувати залізничий міст біля Гайворона для руху кінноти. Волинська мала доглядати за переправами у Саврані й Ольвіополі. Галицька

---

[1]) Це була продовольча комісія. Див. докум. № III, стор. 30. [2]) Документ № CXXV, стор. 137—138. [3]) Документ № III, стор. 3. [4]) Документ № CXXVI, стор. 138 – 140. [5]) Документ CXXVII, стор. 140—141.

частина (1-га бригада УСС), що стояла в м. Бершаді, довідавшись про рух в цьому напрямку нашої армії, зараз же приготовилася до бою: „Навколо плутались дроти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон найвищих будинків стерчали кулемети".[1]) Червона Команда вимагала, щоб з Бершадської залоги було вислано відділ зо всіх родів зброї до с. Устя для забезпечення мосту біля Гайворона. Такий відділ дійсно було вислано під командою пор. Мацькова[2]). Розвідку в цьому районі провадів полк Чорних Запоріжців. Полк, зайняв станцію Устє, де захопив червоного комісара та трьох кінних Галичан, що були до нього приділені. При комісарові було знайдено багато літератури, скерованої проти нашої армії. Комісара відразу зарубали, а полк вирушив на ночліг в с. Лугове. Вночі перебіг до Чорних січовий стрілець. Від полонених довідалися, що в районі м. Бершаді стояв II-й галицький корпус, який ніби-то разом з москалями налічував 12.000 чол. Отже думати про атакування м. Бершаді не приходилося. Проте полк. Дяченко на світанку 6.III вирушив з полком на м. Бершадь. Всіх здивував цей намір командира, але йому так вірили козаки, що ніхто не мав сумнівів що до успіху операції. На розсвіті полк підійшов до села Устє, що в двох верствах від Бершаді. Біля села полк затримався. Командир викликав обох курінних. Внедовзі другий курінь на чолі з пор. Броже на рисях пішов до села, а слідом за ним і перший курінь. Без одного стрілу 2-й курінь обеззброїв курінь Галицької піхоти, батарею та кулеметчиків. Полк здобув 2 гармати (2 були зіпсуті), 88 коней та 6 кулеметів і вирушив в напрямку на Гайворон. Полк. Дяченко з одною сотнею залишився в селі, щоб прислухатися розмові, що велася по телефону з штабом Галицького корпусу. Штаб корпусу наказував частинам наступати на с. Устє, але коменданти галицьких частин відмовлялися: один тим, що у нього боса „мужва", другий, що у нього незабезпечні крила, а третій, що у нього нема набоїв. До розмови вмішався полк. Дяченко, сказавши, що коменданти частин можуть вже наступати сміливо, бо кіннота вже відійшла, залишився тільки він з роз'їздом, але теж відходить. І зараз же відїхав навздогін полкові. Частину полонених було відпущено (хто хотів) до Бершаді, а частина лишилася при своїх гарматах в Чорному Полку. Пізніше полк чув з боку Бершаді гарматну й кулеметну стрілянину. Правдоподібно „мужва" наступала на с. Устє. Від 7.III до 12.III полк спочивав у м. Гайвороні[3]).

В звязку з новими, обставинами Командуючий армією додатково наказав: Волинській дивізії 9.III перейти в с.с. Данилова Балка і Каменоброд, за всяку ціну не дати ворогові переправитися через Савранську переправу та зорганізувати летючу пошту; Запоріжській — 9.III перейти в села Новоселицю, Шам-

---

[1]) Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 62. [2]) Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 62. [3]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 70—75 рукопису.

раївку і Таужну; Київській — лишатись на місці; всі обози облегчити до мінімума, навантажуючи в'юки на коней. Всі кожної години мали бути готовими до руху[1]). 9.III Командарм поставив завдання Армії до 12.III включно перейти р. Буг і зосередитися: Київській дивізії в районі Березки Бершадські, Запоріжській — в районі с. Велика-Киріївка-Усте-Мала Киріївка, а Волинській — с. Осієвка. 10.III Київська дивізія переходила до Таужного та Мощеного, а 11.III — до Пелинполя; Запоріжська займала теж Таужну (півн. част.), а Волинська — район с.с. Могильне-Сальків-Завалє, 11.III залишаючись на місці. Штаб Армії 10.III і 11.III був у с. Ульянівка, а 12.III в с. Лугове[2]). Штаб Запоріжської дивізії доносив, що 10.III на грушківському заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушки. До с. Шамраївки 10.III коло 15-ої год. вступила большевицька розвідка. На ст. Зятківці стояв большевицький „карательний" відділ силою до 500 чол. У Вінниці стояли штаби XII-ої совітської армії і 44 Таращанської дивізії. Змінивши попередній наказ, Командарм наказав до 14.III включно Запоріжській дивізії перейти до Ободівки, Київській — до Тростянця і Волинській — до Демидової.

Запоріжська дивізія 11.III переходила через переправу в с. Усте, а 12.III переходила до с. Войтівки, 13.III — до с. Баланівки і 14.III — до с. Ободівки; Київська — 12.III поміж годинами 6—10 переходила через переправу і займала Березки Бершадські; Волинська — після спочинку 12.III слідом за Київською переходила переправу в с. Усте. Штаб Армії 12.III с. Лугове, 13.III—с. Демидово, а 14.III—с. Буди[3]).

Волинцям наказано було 12.III спинитися (у відміну попереднього наказу), а всім начдивам прибути на нараду до слободи Ульянівки на 10 год. 12.III. Викликали цей наказ нові обставини, а саме: розпущення Гал. Команди большевиками і підпорядкування галицьких частин команді XII больш. армії[4]).

11.III повернули наші делегати з м. Бершаді. З ними прибув і делегат від Бригади УСС „товариш" С. Смачило, який передав писані умови Галичан, як відповідь нашій делегації. Там було зазначено, що 1) Галицька армія входить до складу червоних військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не може; 2) для офіціяльних переговорів може от. Павленко вислати представників з відповідними повновластями до Бершаді, куди приїдуть делегати XII-ої армії, до складу якої входять Галицькі бригади. Одночасно галичане пропонували Командармові: 1) відійти зі своїми частинами на один перехід

---

[1]) Документ № CXXVIII, стор. 141. [2]) Документ № CXXIX, стор. 141—142. [3]) Документ № CXXX, стор. 142—143. Ю Тютюник помилився, коли писав (ор. cit., стор. 63) що накази ч. 52 і 53 на нараді 12.III с в. Ульянівка було відмінено: відмінено було тільки частинно диспозицію на 11.III і далі, бо з наказу ч. 54 (док. № CXXXIV стор. 144) ми бачимо, що власне ці накази частини армії виконали. [4]) Документ № CXXXI стор. 143.

від галицьких передніх застав, найкраще за річку Буг, і 2) на доказ доброго відношення до Галицької армії звернути забрану Чорним полком батарею з усім добром[1]). Командуючий армією от. Омелянович-Павленко відмовився вести переговори з Галицькою армією, як частиною Червоної армії[2]).

Як бачимо наступила третя фаза в боротьбі нашої армії в часі Зимового походу: фаза підготовки червоних до знищення нашої армії, якої перші прояви вже помічалися й раніше. „Ми ніяк не могли довго стоять на одному місці. Треба було бити ворога, коли не хотіли сами бути битими. Ми знову хиталися. Що робить? Переходить Буг, вішать на шибеницях російських комісарів і приєднувать Українську Галицьку армію, чи ні? А коли приєднаємо, то що будемо з нею робити? Відсутність інформацій з поза кордону тяжко відбивалася на цілій справі. При більшій енергії ворог міг вирвати від нас ініціятиву і тоді було би кепсько. Армія була втомлена. У декого з командного складу нерви почали псуватися".

„Боролися дві думки: одна — переходити Буг і форсовними маршами підійти до фронтів з метою прорватись до Поляків, котрі нібито не повинні ставитись вороже до нас; друга — не переходить р. Буга до навязання звязку з Нач. Ком. Укр. Гал. Армії і до одержання певних відомостей про стан за кордоном, а розпочати більш активні акції проти червоних москалів"[3]).

За першою думкою промовляло те, що армія за кілька день могла вже відпочити, не маючи загрози з боку большевиків, а проти неї — можливість обезброєння нашої армії, інтернування її Поляками та ліквідація Галицької.

За другою думкою промовляла можливість виграти на часі і більш активними операціями дати знати за кордон про район перебування нашої армії.

Перше рішення давало мінімум ризика і надію на відпочинок, друге — значне ризико, але „більше активні операції підносили авторитет нашої армії не тільки поміж населенням, і Укр. Галицькою Армією, а також і серед Поляків, котрі мусіли відчути вплив нашої праці на фронт".[4])

За першою думкою стояли полк. Никонів (т. в. о. комдива Волинської замісць хорого на тиф от. Загродського), полк Стефанів і полк. Долуд. Другої думки боронили от. Ю. Тютюник, та от. Гулий. От. Тютюник мотивував свою думку ще й тим, що

---

[1]) Документ № CXXXII, № CXXXIII стор. 143—144. [2]) Др. С. Шухевич, op. cit., стор. 155. На цьому місці треба спростувати твердження дра С. Шухевича, що ініціятива переговорів між армією У. Н. Р. а УСС-ами належала їх Полевому Штабові і приділеним до нього політкомам; навпаки — ініціятива належала Команді Армії У. Н. Р. (див. стор. 140 про делегування нашаю командою сотн. Копача). [3]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 62—63. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 63 — 64. Тут же був виданий наказ Командою Армії 11-му Гайдамацькому полкові приєднатися до 23 березня до нашої армії; в разі невиконання цього — полк мав бути оголошений поза законом. Теж було застосовано і до полк. Аркаса. Документи №№ CXXXIV і CXXXV, стор. 144.

перебування наше в запіллю ворога мусить бути позитивним чинником для нашої дипльоматії, котра не повинна би не використать такого факту (за кордоном ніхто не знав дійсної кількости армії). Відомості про пересування большевиками XIV-ої армії з півдня України на польський фронт ще більш переконували от. Тютюника, що час до прориву на Захід ще не прийшов. Прорив цей на його думку треба було зробити в момент найкритичніших боїв поміж Поляками та большевиками. Тому от. Ю. Тютюник в категоричній формі заявив, що йти на захід було річчю недопустимою. Його енергійно підтримав Гулий. Нарешті до них прилучився і от. Омелянович-Павленко, який до того часу з своєю думкою крився. Для решти нічого не лишалося, як погодитися на дальшу боротьбу в запіллі.

На 12.III військова ситуація була така: XIV-та Московська армія з південного фронту 1.III пересунулася в район ст. Вапнярка, далі пішим порядком перейшла в район Печора — Брацлав — Гайсин. 15 тисяч червоноармійців знаходилися в районі ст. Бахмач, але відмовились іти пішим порядком на польський фронт, що мусіли б зробити з огляду на брак залізничого транспорту. Під час переходу XIV-ої московської армії з півдня, підійшов добровольчий відділ, який пробивався з Одеського напрямку для зєднання з поляками і тим самим здеморалізував частини XIV-ої армії. Переправу в Саврані 8.III зайняв большевицький відділ в 60 чол. під командою Котова, який розвідкою Волинської дивізії був відбитий і відійшов в напрямку на Криве Озеро. Переправа і паром були в наших руках. Одержав штаб армії відомості й про те, що Польская армія утворювала своїм фронтом заслону, за якою ніби провадилася в порозумінні з іншими державами, як Чехія і Румунія, організація українських військ; що з доручення держав Антанти, в ліквідації большевицького наступу на Україну приймають участь, допомагаючи нам, Чехія і Румунія[1]). Рівночасно наша Команда добре знала, що настрій в рядах большевицької армії був пригнічений, що в ній ширяться дезерція й тиф. З розмов із їх старшинами та червоноармійцями випливало, що вони довго на Україні не продержаться. Через це ніяких баз вони на Правобережжі не утворювали.

Команда армії побачила, що згруповання біля Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу як Галичан, що входили до складу XII-ої Червоної армії, так і XII і XIV совітських армій. Можна було сподіватися відтягнення ворогом резервів, через що треба було перегруповати армію. З метою одержання потрібних інформацій і директив від Головного Ота-

---

[1]) Відомости про поміч Румунії та Чехії оказалися неправдивими, але з ними тоді, мабуть, лічилися, бо хоч постановлено було йти на південь, але одночасно армія починає енергійно шукати звязку з Головним Отаманом з метою одержання відповідних відомостей і директив.

мана і використання часу для розвідки, Команда армії вирішує зосередити дивізії в районі Умань — Гайсин — Ольвіопіль — Ольгопіль — Христинівка [1]). Армія наближалась до польського фронту і цілий час, як побачимо нижче, мала бої з ворогом.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

1. Обставини захоплення Умані, Гайсина, Ольвіополя та Христинівського вузла. Бій частин Запоріжської дивізії в с. Ємилівці. 2. Перехід через залізничу лінію Знаменка — Помішна. 3. Захоплення Бобринця і Вознесенська. 4. Захоплення повстанцями та Чорноморським полком Ананіїва, Київською дивізією м. Балти. 5. На південь чи на північ? 6. Захоплення Тульчина, Вапнярки і ст. Крижополя. 7. Зєднання з військами Головного Отамана та Польською арміею.

Виконуючи ухвалу наради 12.III Команда армії поставила завдання: Запоріжській дивізії — вислати окремий кінно - розвідочний відділ для звязку з військами Головного Отамана і 13.II перейти до м. Ольвіополя, 21.III продовжувати марш і до 24.III перейти в район ст. Ємилівка; Волинській дивізії провадити агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри і, вирушивши 13.III, перейти до 15.III в район с. Тернівка, а 20.III разом з Київською дивізією зайняти Умань з тим, щоб 25.III перейти в район м. Покотилово; Київській дивізії, вирушивши 13.III, зайняти 17.III район м. Гайсина, а 25.III почати оперувати в районі Христинівського вузла, зосереджуючись 26.III в районі Торшовиці.

По зайняттю великих міст наказувалося ні в якому разі не тримати в них великих сил, а тим більше штабів [2]).

Виконуючи намічений план, армія розкинулася на величезному терені, де стояли скрізь по містах, містечках і селах великі большевицькі залоги, до 3-х дивізій, які мали ліквідувати „банди Тютюника" [3]).

Київська дивізія, разом з приєднаним до неї 3-им кінним полком, підійшовши до Гайсина, після 6-ти годинного тяжкого бою, зайняла м. Гайсин. В Гайсині вона мала бійку з відборними комуністами, обезброїла відділ червоних командірів, забрала багато полонених, ріжного військового майна, бронепотяг і навела таку паніку на совітські частини, що большевицька влада примушена була розпочати евакуацію Вінниці і Ліповця [4]).

Через два дні було захоплено ст. Христинівку, де скупчилася вся Київська дивізія, зайнявши м. Тальне 5 кінним полком [5]).

---

[1]) Документ № CXXXVI, стор. 144—145. [2]) Документ № CXXXVI, стор. 144 — 145. [3]) П. Певний, op. cit., стор. 41 — 42. [4]) Документ ч. III, стор. 16. [5]) П. Певний, op. cit., стор. 42.

Одночасно Волинська дивізія під безпосереднім керовництвом самого Командарма (дивізією командував полк. Никонів замісць захворівшого от. Загродського)[1]) з боем зайняла м. Умань і околиці, вибивши звідти ворога і обезброївши рештки частин Волоха та всю совітську залогу, стративши тільки двох забитих. Захоплено було багато ріжного майна і зброї, що було найголовніше для дивізії.

Урочисто святкувала Волинська дивізія свою перемогу над ворогом при радісних настроях населення, а взята до неволі большевицька оркестра[2]) безперервно грала гимн: „Ще не вмерла Україна".

В м. Умані цілий час перебував б. державний інспектор Дерещук, котрий мав завдання організувати повстання на Уманщині, постійно тримаючи звязок із Головною Командою та з Штабом армії У.Н.Р. Він перевів велику підготовчу й організаційну працю. Сподівався, що й ціла армія розташується на Уманщині. Але з огляду на військову ситуацію, армія мала зайняти найбільш вигідне становище, за яке Команда уважала лінію Вапнярка — Христинівка — Цвітково[3]).

Справді, 20.III Команда армії наказала Волинській дивізії, залишивши Умань, до вечора 22.III зосередитися в районі с. Текуча, але до 22.III тримати там розвідку і до 27.III — агентуру. 22.III дивізія мала перейти в район с.с. Вербово, Грузівка.

24.III дивізія переходить в район м. Покотилово.

Вихід з Умані мав відбутися не під натиском ворога і замасковуючи час відходу і напрямок. Наказувалося вжити всіх заходів, щоб ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишалося, знищити прикази, оперативні розпорядження і важні військові папери[4]).

(Як побачимо нижче, ворог зайняв Умань 25.III).

Запоріжська дивізія кінним полком повела демонстрацію на м. Балту по правій стороні Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було осягнено зазначений район і в 20-х числах березня кінний полк під командою полк. Литвиненка з південно-західньої сторони підійшов під саму Голту по слідах ворога, полк Чорних Запоріжців, в ніч з 21 на 22-е березня захопив м. Богопіль, а повстанчі відділи під командою ватажків Сірка та Нестеренка захопили м. Орлик.[5]) Командир Чорних Запоріжців полковник Дяченко про бій под м. Богополем доносив Командиру дивізії: „Ті комуністи, котрі мали місце в човнах—утікали здорові, а решта найшла собі спокій на дні Буга.[6])

---

[1]) Документ. № CXXXVII, стор. 145—146. [2]) П. Певний, op. cit. стор. 42. [3]) Документи №№ CXXVIII, CXXXIX і CXI., стор. 146—148. [4]) Документ № CXLI, стор. 148. Командарм ще 17.II видав спеціяльний наказ війську (документ № CXLII стор. 148) про те, щоб не возити при собі документів державного характеру, а переховувати їх на місцях у певних людей, а коли б таких не було — знищити. [5]) Документ № III, стор, 16. [6]) П. Певний, op. cit., стор. 43.

В цих трьох містах захоплено полонених, заарештовано ревкоми і знищено „чека".

Населення радісно застрічало наші війська.

В зайнятих місцевостях були скликані сходи селян, прочитані лекції про Самостійність Української Народньої Республіки і дана була широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном,[1]) про що стали поступати відомости до армії через кур'єрів, а також переведено організаційну роботу щодо відновлення партизанських відділів по селах.

Місцеві повстанці доставили тут до штабу Запоріжської дивізії таємну інструкцію Лейби Троцького агітаторам, яких він висилав на Україну для пропаганди.[2])

Троцький давав їм між іншим такі завдання:

1. Не навязывать украинскому крестьянству коммуны до тѣх пор, пока наша власть там не окрѣпнет.

2. Осторожно заводить ее в бывших имѣніях под названіем артелей или товариществ.

3. Утверждать, что в Россіи нѣт коммуны.

4. В противовѣс самостійнику Петлюрѣ и другим говорить, — что Россія тоже признает самостійность Украины, но с совѣтской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.

Далі Троцький говорив, що необхідно обезброїти повстанців, щоб вони не виступили проти большевиків, а тих, хто буде незадоволений з того, вмовляти, що між повстанцями є багато денікінців, буржуїв та кулаків.

Радив теж Троцький курсистам говорити українським селянам, що большевики проти Петлюри не воюють, а поки не розбитий Денікин, роспускати чутки, що совітська влада—в союзі з Петлюрою.

Коли б трапились випадки грабіжі в червоній армії, то Троцький вчив вину звалювати на повстанців, махновців та петлюрівців, що влилися до неї. „Совѣтская власть постепенно разстрѣляет всѣх петлюровцев, махновцев и повстанцев, потому что они вредный элемэнт, и это будет явным доказательством не только строгой революціонной дисциплины, но и суровой карой за грабежи".

Через те, що Росії був потрібний хліб, то обовязком курсистів було пояснювати селянам, що хліб заберуть тільки від куркулів і не для Росії, а для найбідніщих селян України, для робітників та Червоної армії, котра вигнала Денікина з України.

Курсисти мусіли старатися, щоб до Совітів та ісполкомів попала більшість комуністів і тих, що їм співчували, а на Всеукраїнський зїзд совітів—такі представники, які не могли б приєдна-

---

[1]) Документ № III, стор. 16. [2]) Тамже.

тись до ворогів совітської влади і вибрати уряд України не з комуністів большевиків.

Виряжаючи отих курсистів, Троцький казав: „Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет совѣтской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда."

Ставлячи своїм агітаторам такі завдання, сам Троцький признавав, що „труднѣе дѣло обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только на него и надѣется".

Маючи в руках такий ревеляційний документ отаман Гулий-Гуленко та політичний референт В. Савенко вирішили негайно його передрукувати, додавши до 10-ти заповідей Троцького своїх 12,[1])і розповсюдити між населенням. Так появилася відозва — „Народе Український"[2]) яка мала надзвичайно великий вплив на населення.

Селяне сами передавали її з рук до рук, а місцеві діячі взяли на себе обовязок розповсюдити її на цілому півдні.

Роздобута інструкція послужила дуже цінним контрагітаційним матеріялом: досить було її прочитати на сході, як — відразу сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція дуже полекшила роботу політичної референтури та спричинилася до зросту симпатій людности до війська.[3])

Надруковано й розповсюджено ще й другу відозву „Селянин".[4])

Виконавши своє боєве завдання, Запоріжська дивізія підтяглася до с. Ємилівка, де стала на відпочинок.

Люди дивізії були остільки втомлені, що не мали змоги навіть нести варти, а тимчасом комуністи весь час її не спускали з очей.

Вночі з 24-го на 25.III о 1-ій годині ворожа 45 піша дивізія в кількости 300 багнетів, 50 шабель і при 3-х гарматах несподівано напала на с. Ємилівку, де були розташовані Штаб дивізії та кінно-запоріжський полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дали можливість ворогові увійти в село і відкрити вогонь на вулицях. Штаб дивізії і кінний Запоріжський полк вийшли з села, а полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, яка донесла, що ворог господарить в селі, забірає наші обози, старшин і козаків, що не встигли своєчасно покинути села. О 5-ій годині ранку дивізія перейшла в контр-наступ з метою захопити с. Ємилівку і виручити своїх товаришів. В атаці приймали участь піший Запоріжський полк, батарея й одна сотня полку Чорних Запоріжців. Кінний

---

[1]) С. б.[відозву Ю. Тютюника „Селяне" (див. вище стор. LVIII). [2]) Документ № CXLIII, стор. 149—152. Примітка. Переклад цієї інструкції Троцького пізніше надруковано в „Gazette de Lausanne" № 195, jeudi, 15 juillet 1920 під заголовком „Instructions aux agitateurs (un dokument bolcheviste)". Очевидно її вмістило там пресове бюро швейцарської місії УНР. [3]) Документ ч. III, стор. 16. [4]) Документ № CXLIV, стор. 152—153.

Запоріжський полк залишався в дивізійному резерві. Захопити Єми..івку не пощастило, але рішучий наступ Запоріжців прикував ворога до зайнятого їм району і дав можливість армії спокійно перейти в інший район.[1])

В наказі ч. 13 від 28.III по Запоріжській дивізії (с. Бурсалово) Комдів от. Гулий-Гуленко писав: „Бій 25 березня б. р. вписав нову сторінку в славетню історію Запоріжського війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2-х курінних і поранення одного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий верхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака Запоріжського полку в слушний мент, як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дивізії загрожував катастрофічний відступ в паніці; кулеметчик пішого полку, котрий, бачучи, що коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200 – 300 кроків, поддержавши цім атаку кінного полку.

„Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрий знав за що він бореться, знав, що діло його праве і перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетніх синів.

„В ваших очах, Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, я бачив віру в перемогу.

„Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження боротьби за волю Нещасної Батьківщини. Не губіть свого лицарського хисту, бережіть віру в свої сили, знайте, що нарід наш дійсно з нами, що ми бачили в цьому бою, і скоро буде перемога, скоро „усміхнеться заплакана мати".

„Вічна память павшим козацькою смертю. Слава Героям Ємилівського бою!"[2])

Після бою в районі Ємилівки і Наливайки Волинська і Запоріжська дивізії опівночі 25.III скупчились в районі Оксанина—Небелівки. До темряви ворог не виходив з району, де був бій.

Умань знову зайняли большевики кількістю приблизно 100—300 чол. З київською дивізією до 1 год 26.III звязку не було.

26.III дивізії продовжували марша з метою до 14-ої год. зайняти вихідне становище для переправи в с. Скалене через річку Синюху.[3])

Опівдні 26.III армія зайняла район с. Павлівка (Волинська дивізія) — Камінече (Запоріжська) — Торговиця (Київська). 26.III продовжувала марш і перейшла до півдня 26.III в район с.с. Скалеве (Київська дивізія) — Ямпіль і Кальне болото (Волинська) — Ерделево — Бурти і хутори (Запоріжська дивізія). Штаб армії був при Київській дивізії.[4])

---

[1]) Документ № CXLV, стор. 153—154. [2]) Документ № CXLV, стор. 153—154. [3]) Документ № CXLVI, стор. 155. [4]) Додумевт № CXLVII, стор. 155—156.

Виконуючи цей маршрут, Запоріжська дивізія в районі м. Голованівська мала бій з ворогом силою 60 кінних, 250 — 300 піхоти, при 10 кулеметах і одній гарматі. Протинаступом ворога відкинуто.

Київська дивізія 26.III мала бій в районі м. Тального з ворожими бронепотягами, проти яких вислали сотню кінноти при піддержці піхоти. В бою ворог втратив 3-х чоловік убитими, 2-х раненими і 1 полоненого. Забрано було 5 коней з сідлами.

На 28.III Командуючий поставив армії завдання продовжувати марш і перейти в район с.с. Шляхової– Іванівки—Якимівки—Коросточевої та Вуїчева.[1])

Військова ситуація на 28.III була така:[2]) по неперевірених відомостях від селян 27.III на ст. Тальне прибули два ворожі ешелони. Кількість багнетів бу"а невідома. По тих же відомостях, комуністи охороняли залізничу лінію Христинівка—Цвітково невеликими відділами, що роз'їзджали по лінії. На решті відтинків ворог нічим себе не проявляв.

Командарм поставив частинам завдання до 4.IV включно, перейшовши залізничу лінію Знаменка—Помішна, осягнути район с.с. Красновертка (Бородкина)—Олександрівка (Обертасово)—Софіївка (Орлова). Наказ звертав увагу на те, що перехід треба зробити так, щоб ворог його не помітив. Для виконання наміченого плану Волинська дивізія 30.III продовжувала марш і переходила в район с.с. Софіївка—Аннова—Миколаївка (31.III був денний відпочинок), а 1.IV в с. Олексіївку та Мануйлівку; по денному відпочинкові 2.IV мала зайняти ст. Шостаківку, зруйнувати залізницю в бік Єлисаветграду і скупчитися в с.с. Миколаївка (Бордашева) і Косогорівка, де на 3.IV визначено денний відпочинок, і 4.IV переходила до с. Красновершки.

Київська дивізія 30.III переходила до с.с. Красний Кут і Янопіль і, відпочивши 31.III, 1.IV переходила до с.с. Петрівка і Лозовата; 2.IV, перейшовши через с.с. Олександрівку (Гапсина)—Аникіївку і залізницю, розташовувалася в с. Іванівка та хуторах на південь і, відпочивши 3.IV, переходила 4.IV в район с.с. Олександрівка (Обертасово) і Камінний Брід.

Запоріжська дивізія 30.III переходила до м. Хмелеве і, відпочивши там, 1.IV переходила до с. Плетений Ташлик, щоб, зайнявши його 2.IV, зруйнувати залізницю в бік Ново-Українки та скупчитися в с.с. Семенасте—Нерубайка—Захарівка.

Наказувалося при переході залізниці нищити дроти і забірати телеграфні та телефонні апарати, передаючи їх українським організаціям. Під час маршу бути в повній бойовій готовності[3]).

---

[1]) Документ № CXLVIII, стор. 156. [2]) 28.III Комдив Київської визначив делегата до німецьких колоністів полк. Шрамченка. Див. документ № CXLIX, стор. 157. [3]) Документ № CL, стор. 157 — 158. Примітка. В архивах я знайшов власноручно написану Командармом оцінку виконання наказу № 57. Отже Командарм підкреслював „славне" виконання наказу дивізіями Запоріжсь-

30.III Штаби Запоріжської та Волинської дивізій доносили, що в м. Новоукраїнка на останьому тижні помічено значний рух большевицьких частин, які переходили на Єлисавет і далі на Черкаси та Кременчук; м. Новоукраїнку займав ворог: один бронепо- іг і штаб дивізії неусталеної назви і корпуса. Штаб Запоріжської дивізії доносив, що с. Глодоси теж займають комуністи, які буцім-то направлялися на Новоархангельськ. Вислано було агентурну розвідку для перевірки згаданих відомостей. Відділ ворожої кінноти силою 100—150 чоловік без гармат направлявся із Новоукраїнки до Новоархангельська і 29.III, по словам селян, в с. Карбівку вислав своїх квартиріерів. Припускалося, що це був лівий боковий відділ ворожих частин, які відходили на Єлисавет, але було й друге припущення, що цей відділ направлявся проти нашої армії.

На підставі вищезгаданого Команда Армії всі попередні накази й розпорядження залишила в силі. Комдиви мусіли звернути особливу увагу на те, щоб їх частини розташувалися в призначених їм районах.[1])

31.III до Штабу армії знову поступили свіжі відомості про ворога: 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти—коло 150 верхівців, які направилися на Липняжку. Із слів червоноармійців випливало, що вони йшли проти петлюровців, щоб їх ліквідувати. В с. Доброве личківці також був відділ ворожої кінноти.

Кінний відділ Запоріжської дивізії в ніч з 31.III на 1.IV вів наступ на місто і станцію Новоукраїнка та руйнував залізницю в бік П. Ташлика.[2])

Коли ми подивимся на мапу-олеату ч. 3, то побачимо, що, переправившись через р. Синюху, наша армія відразу ж опинилася в районі розташування XIV-ої московської армії, яка мала наказ наші частини знищити. Для цього большевики почали купчити військо в районі, що його займав 1.IV полк Чорних Запоріжців.

1.IV Запоріжська дивізія захопила ст. Плетений Ташлик.[3]) Ворог тримався пасивно, що дало змогу частинам легко перейти залізницю Єлисавет—Новоукраїнка. Під час переходу залізниці особливу відвагу виказав полк Чорних Запорожців, який під командою самого Комдива отамана Гулого-Гуленка, ходив в атаку на броневик, що несподівано обстріляв частини Київської дивізії, - сталося це тому, що Волинська дивізія збилась з призначеного

кою та київською, які, дякуючи ініціятиві командування та доброму військовому духові, вийшли із скрутного становища. Підкреслював відзначення кінних полків Чорно-Запоріжського та Максима-Залізняка при захопленні ст.ст. Ташлик та Шостакова. Рівнож Командарм зазначав, що Волинська дивізія „без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту, чим, а головне несвоєчасним заняттям ст. Шестаковки, поставила К. дивізію в „непевні умовини" (Див. док. № CLI. стор. 158); фактичний перебіг операції наміченої наказом № 57, ми побачимо далі. [1]) Документ № CLII, стор. 159: [2]) Документ № CLIII, стор. 159—160. [3]) Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 89—93 рукопису.

маршу і не виконала через це боєвого завдання. Чорні примусили броневик відійти до ст. Шостаківка, і аж там зустріли його полк ім. Залізняка та сотня 4-го збірного полку Волинської дивізії, які гнали його аж до самого Єлисавету, навівши паніку на тамтешню совітську залогу.

Ворог евакуовався на ст. Знаменка, а ті його відділи, що були на ст. Новоукраїнка, не будучи певні себе, також відійшли, але на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полк Чорних Запорожців взяв багато ріжного майна і до 100 чоловіка полонених. Був прийнятий потяг із ст. Новоукраїнки, в якому їхали комісари і багато червоноармійців. Ешелон цей Чорні обезброїли, а комісарів переловили.

Страт з нашого боку не було, і перехід цей відбувся дуже щасливо.

В цім районі і взагалі в південній частині Єлисаветського повіту прийшлося здибатися з налагодженою комуністичною владою і дрібними комуністичними відділами. Тут большевики мали де-який вплив на частину населення, і їм пощастило перевести „тиждень фронта", зібравши багато фуражу та збіжжа. Села поріжному орієнтувалися або й зовсім не мали ніякої орієнтації,— тому тут тяжче було провадити організаційно-інформаційну роботу з нашого боку, але відозва „Народе Український", з доданою до неї інструкцією Троцького, і тут допомогла політичній референтурі.[1])

В наказі 4.IV Команда Армії констатувала, що ворог в районі Елисавету, Новоукраїнки і Рівного нічим себе не проявив; не почуваючи під собою грунту, помітно малів у своїй силі і розбігався. В м. Бобринці були ворожі запасові частини малої боєвої вартости, від яких стояла застава в районі с. Коломійчево (Покровське). З району Помішна — Знаменка — Олександрія — Долинська нових відомостей не одержано.

Тут Команда поставила частинам завдання зайняти новий широкий район, щоб використати його для широкої агентури й розвідки та для постачання.

Зокрема Команда Армії поставила такі завдання: Запоріжській дивізії до 6.IV зайняти м. Бобринець і розташуватися в районі с.с. Резаново, Володимирівка і м. Бобринець; Київській — до 6.IV зайняти Рівне і виявить становище в районі Новоукраїнка — ст. Помішна, а Волинській — до 6.IV перейти в район Компаніївка — Григорівка. Штаб армії і 3-ій кінний полк, по зайнятті м. Бобринця, мали стати в селах Долівовка і Семенівка.[2])

По відомостях від селян ворожа залога м. Бобринця складалася з 100 кінних і 200 піхоти при кулеметах, в котрих один

---

[1]) Документ № III, стор. 16—17 і Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 89—93 рукопису. [2]) Документ № CLIV, стор. 160.

був виставлений на новому соборі. Заклик большевиків до населення — захищати місто від петлюрівців—не мав успіху.

5.IV.1920 в 5 годин ранку права колона під командою полковника Дубового (піший та кінний Запоріжський полки з кінногірним дивізіоном) мала атакувати місто з півночі й заходу; ліва колона — от. Нестеренко (повстанчий відділ), перетявши шляхи Бобринець — Сиднівка, о 5-ій год. ранку 5.IV мала атакувати східню частину міста. Дивізійним резервом був полк Чорних Запоріжців, що о 3-ій год. мав виступити із с. Різанівки в напрямку Бобринця [1]).

Того самого дня м. Бобринець було взято і дивізія тримала його аж 4 дні.

В м. Бобринці було забрано до 40.000 пудів зернового фуражу, заготовленого комуністами, а відділ, що боронив це місто, втік на Вознесенськ. Забраний хліб було роздано бідному населенню, а фураж поділено між частинами.

Було встановлено, що в селах навколо м. Бобринця, було також багато зібраного комуністами хліба, який так само поділено між військом та населенням. Роздача хліба сприяла збільшенню симпатій населення до української армії. Але наступали польові роботи, і пересуватися було вже тяжче, бо вже труднiше було одержати в селі підводи [2]) для обозу і хорих та ранених козаків.

Це поставило нашу армію в досить тяжке становище: большевики оточували її великими силами, а з набоями було скрутно. Надходили ще й Великодні Свята, що ще більше ускладняло роботу армії та її Команди.

Не дивлячись на всі ці перешкоди, армія продовжувала свій марш і вийшла в район ст. Долинська, де розкинулась знову на великому просторі сел, бо в одному пункті з'осередитись було неможливо: на півдні Херсонщини великі села попадалися дуже рідко і то далеко одно від другого,—це ще більше ускладняло справу дальшого руху частин [3]).

Тимчасом військова ситуація на 6.IV була така: Штаб Волинської дивізії доносив, що до м. Єлисавета і ст. Знаменки прибули два ворожі ешелони невідомої кількости. В самім місті Єлисаветі стояв гарнізон не більше 300 чоловік з 3 гарматами. Комуністи погнали все населення до праці і копали навколо міста шанці. 6.IV о 14.20 год. над районом розположення нашої армії пролітав в напрямку Єлисавет — Бобринець і назад ворожий літак. Штаб Запоріжської дивізії 6.IV доносив, що ходили уперті чутки, підтверджені агентурою, про групування в районі Єланець (Новомосковський) якихсь ворожих сил, нібито кінноти Урсова, силою до 400 — 500 верхівців. Зараз же вислано одну

---

[1]) Документ № CLV, стор. 161. [2]) Командарм ще 25.III заборонив брати підводи на 3 — 4 дні (докум. № CLVI, стор. 161), рівнож заборонив провадити примусову купівлю скота і коней (див. документ № CLVII, стор. 162). [3]) Документ № III, стор. 17.

кінну сотню на с. Олександрівку (Рощахівку). Розїзд, що повернувся з м. Бобринця, доніс, що там ворога не було. Було вислано розїзди на Китросанівку і Степанівку (до р. Унгула).

В звязку з такою обстановкою на фронтах, Командарм поставив армії завдання стати 7.IV на марш і до 8.IV включно перейти в район м. Бобринець — м. Лозоватка — Миколаївка (Китросанівка).

Київська дивізія 7.IV мала згрупуватися в районі сел Маріянівка — Кривоносівка — Осиковата для прийняття бою. Запоріжська — головними силами і більшістю кінноти згрупуватися на південний захід від м. Бобринця в районі сел Єреміївка, Дуброва, Єлисаветка й хутори, а Волинська перейти в район Водяна — Григоріївка — Андріївка.

8.IV Київська дивізія переходила в район Лозоватка—Великі — Сороченова — Миколаївка; Запоріжська — в район Олександрівка — Отрадна Долина — Миколаєво, а Волинська — в район Пятихатки — Олексієвка — Бобринка[1]).

8.IV Київська дивізія мала бій в районі Китросанівки. Ворог відійшов на південь.

По донесеннях нашої агентури в районі м. Вознесенська перебував Урсов з своїм кінним відділом силою до 150 їздців.

8.IV армія зайняла такі становища: Запоріжська дивізія північний район від с. Аннівка (Леонтовича) включно, Київська—район Олександрівка (Обозовка), Миколаєво (Китросанівка), Волинська — Володимирівка — Олексіївка.

Команда Армії постановила 9.V продовжувати марш (з метою зайняття вихідних становищ в майбутніх операціях і для святочного відпочинку) — до району Седнівка — Устинівка — Ковалівка — Криничевата та села на північ[2]).

В районі сіл Ізраїлево — Устинівка думали святкувати, але вже у Великодню Суботу (9.IV) большевики після обіду почали насідати на наші частини з боку ст. Долинської.

Після впертого бою наші захопили ст. Долинську, а ворог відійшов в бік Кривого Озера та ст. Знаменки. Розвідка донесла, що ворог знову купчиться для наступу з боку Знаменки — Єлисавету—Вознесенська—Миколаєва. З боку Єлисавету були виставлені автопанцерники. В Запоріжській дивізії, яка ці бої переводила, малося по 10 набоїв на чоловіка, піхота наполовину не мала рушниць, а бої коло ст. Долинської остаточно її знесилили, перевтомивши людей і коні.[3])

10.IV Командарм поздоровив армію словами „Христос Воскрес"! Ворог в цей же день знову двома дивізіями, підтриманий броневиками, розпочав наступ з боку Миколаєва і ст. Долинської, — прийшлося, відбиваючись, вичерпати останній запас набоїв.

Не мали набоїв й інші дивізії, а тимчасом ворог насідав.[4])

---

[1]) Документи № CLVIII, стор. 162 — 163. [2]) Документ № CLIX, стор. 163—164. [3]) Документ № CLXI, стор. 164—165. [4]) Документ № III, стор. 17.

Запоріжська дивізія 11.IV між 14—17 годинами відійшла в район с.с. Красний Кут—Паладієно—Аннівка й хутори Володимирівка і Леонтовича. Ворог з напрямку ст. Долинської зайняв с. Криничевата коло 17-ої год. С. Березівку теж займав ворог невиявленої кількости.

Командарм наказав Київській дивізії в ніч з 11 на 12.IV перевести наступ на с. Криничевата. Для цієй акції Київській дивізії в оперативному відношенні підпорядковано 3-ій Кінний полк і полк Чорних Запоріжців. Волинська дивізія залишалася в м. Седнівка до 6 годин 12.IV, а Запоріжська мала перейти через розположення Волинської (остання мала пропустити всі частини) і продовжувати марш згідно словесній дерективі. З відповідного наказу видно, що Командарм дав Комдивам тільки словесні вказівки що до дальшого посування.[1])

Запоріжська дивізія в часі маршу мала памятати, що розїзд Волинської дивізії 11.IV в Березівці був обстріляний ворогом. Київська дивізія, 3-ій кінний полк і Чорні Запоріжці, після бою в районі Ізраїлівки, відійшли на південь в напрямку Бабанки і Сонцева. 11.IV під вечір ворог підвіз два ешалони до ст. Новий Буг, які й зайняли містечко. Припускалося, що ворог мав вступити в бій з нашими частинами.

Маючи на увазі брак набоїв і зброї, Командарм по нараді з Командивами, постановив вдарить на Вознесенськ, щоб там здобути зброю на ворогові.

Перед маршем на Вознесенськ, Команда Армії наказала: Київській дивізії до ранку 13.IV перейти в район сіл Василіївка—Дружелюбка; Запоріжській до ранку 13.IV в район м. Ольвіополя і сел на південь, а Волинській до ранку 13.IV перейти в район Гордіївка—Василіївка—Миколаївка.

Штаб армії до ранку 13.IV переходив в с.с. Маріянівка і Базилевичево. 3-ій кінний полк та Чорні Запоріжці переходили в армійський резерв і до ранку 13.IV скупчувалися: 3-ій кінний—в місці розташування Штабу Армії, а Чорні Запоріжці в ближчих селах: Янівці, Нобилівці та Стовповій з метою розвідки та покриття на схід.[2])

Тимчасом штаб Запоріжської дивізії доносив, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. червоноармійців з метою ліквідації повстанчого руху й обезброення населення. По донесеннях штабу Волинської дивізії м. Бобринець ще не було зайнято ворогом. 12.IV Волинська дивізія мала бій з ворогом в Березівці, після чого ворог відійшов до м. Новий Буг.

До вечера 13.IV армія мала перейти в район с.с. Василіївка (Осипово)—Богданівка—Олександрівка—Єланець.[3])

Селяне доносили 13.IV, що з Вознесенська в бік Помішної тиждень тому виїхало два ешелони комуністів невідомої кіль-

---

[1]) Документ № CLXI, стор. 164. [2]) Документ № CLXII, стор. 165. [3]) Документ № CLXIII, стор. 165—166.

кости для зліквідування „банд", а кінний відділ Урсова залишив Вознесенськ і ніби-то пройшов через Єланець і Ольвіопіль на Новий Буг. Штаб Армії мав це все перевірити. 13.IV роз'їзд Запоріжської дивізії, при зайнятті Єланця, мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято було в полон 2-х червоних.

13.IV армія до 8-ої год. веч. зайняла визначений район.

Командарм на 14.IV поставив дивізіям такі завдання: Волинській перейти в район с.с. Іванівка—Никольська—Надежівка, Київській — в район Сербулівки, а Запоріжській в район Солонного.

Полк Чорних Запоріжців увечері переходив також до Сербулівки (північно-східня сторона), а 3-ій кінний в район сіл Батшка—Павлівка—Тертилова. Штаб Армії мав бути в районі Катеринівки—Новосела.[1])

Армія У. Н. Р. стала під Вознесенськом.

По агентурних відомостях на 14.IV у м. Вознесенську крім місцевої охорони ранком 14.IV інших військ не було. На станції стояв бронепотяг. В бік розташування частин нашої Армії ворог виставив обсерваційні пости. В Братському під вечір 14.IV наша кіннота взяла кулемети, набої та розігнала невеликий ворожий відділ. Залізниця від Вознесенська на Одесу функціонувала.

Добре забезпечивши себе з півночі, Армія мала швидким ударом захопити 16.IV на розсвіті місто і двірець Вознесенськ, залізничий міст біля міста та інші переправи і, опанувавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, переправитись за р. Буг.

Початок атаки на Вознесенськ призначено було на 3-ю годину ранку 16.IV. Праве крило забезпечувала Волинська дивізія, тримаючи за собою ст. Трикрати і полустанок на північ від Трикрат. Запоріжська дивізія з кінною бригадою творила ліве крило і вирушала ще напередодні (о 10 г. веч. від височині 52,5) з боку Булгарки. Забезпечивши за собою місто, вона мала допомогти Київській дивізії при захопленні залізничного мосту. Кінно-Запоріжський полк (Литвиненка) мав перервати залізницю від Одеси, щоб ворог не міг підвести бронепотягів, а в разі захоплення нами міста, щоб не міг звідти нічого вивезти.

Київська дивізія мала наступати на Вознесенськ від „височині 51,1" вздовж залізниці з півдня і південного сходу між р.р. Бугом і Мертводами. Кінна бригада (Чорні, Кінно-Запоріжський та 3-ий полки) мусіла вдарити в тил ворога, коли він поведе контрнаступ.[2])

„Наступ на Вознесенськ мусів рішити долю існування української армії. Поразка—крах війська, перемога—колосальна здобич військового майна".[3])

---

[1]) Документ № CLXIV, стор. 166—167. [2]) Документ ч. CLXV, стор. 167—168.
[3]) П. Певний, op. cit., стор. 46.

Ворог вже знав про наближення української армії і відповідно приготовився для її зустрічі.

Розвідка доносила, що у Вознесенську — великі запаси зброї і ріжного майна; залога складалася з 600—700 чол. піхоти[1]), невідомої кількости кінноти та гарматних частин, які займали пануючу позицію. Саме в той час у Вознесенську відбувався комуністичний зїзд і треба було чекати, що всі учасники зїзду стануть до зброї, що ще збільшить кількість ворожого гарнізону.

Настав час наступу; умовлена 3-я година ранку, і Запоріжська дивізія розпочала атаку.

Стрілів не було чути: ворог підпустив українські лави на 400 кроків до міста і потім почав осипати їх дощем рушничних і кулеметних куль; броневик також почав обстріл.

Наші мало стріляли, бо й не мали чим. Ворог перейшов в контр-наступ: зійшлись на двісті кроків, — наші завагалися, бо залишилось на чоловіка по 2—3 набої, і по наказу почали відходити на кращу позицію, щоб спробувати ворога виманити з закриття. Ворог насідав на наші частини.

Настав дійсно критичний момент. Ворог, підсилившись членами зїзду, переслідував відступаючі українські частини; загроза для наших частин, не маючих набоїв, була досить страшна.

Відтягнувши дивізію на старі позиції, перегрупувавши кінноту на крилах й висунувши на лінію лави піхоти кінно-гірний дивізіон полковника Алмазова, дивізія почала відстрілюватися і зупиняти ворога. Але цей насовувався уперто, обстрілюючи наші лави сильним кулеметним і рушничним вогнем. Броневик та гармати сипали гарматними стрілами.

Та ні хмара ворожих куль, ані ураганний гарматний вогонь з броневиків не могли здержати наступу наших частин[2]).

Кінно-гірний дивізіон картечею зупинив контр-атаку ворога. Тимчасом отаман Гулий-Гуленко особисто повів в атаку свій повстанчий відділ, який за ним ішов в огонь і в воду. Полк Чорних Запоріжців піддержав атаку, а піший Запоріжський полк, під командою полковника Дубового, не маючи набоїв і на половину без рушниць, йдучи ляскав долонями піддержуючи атаку повстанчого відділу. Ворог почав відступати. Тут Кінний полк, під командою полковника Литвиненка, з'явився на обрію великою лавою і, попередивши піхоту, почав рубати ворога на право й на ліво. Ворог панично розбігався, кидаючи зброю, кашкети, чоботи, шинелі, і Запоріжці на плечах у ворога вдерлись до самого міста.

Кінна бригада, під командою полковника Долуда, в кінному строю, збила ліве крило ворога і так хвацько почала рубати, що на лівім крилі з ворожого відділу втікло лише 15 кінних, а піхота

---

[1]) Певний П., op. cit., стор 45, подає цифру 8000. Пор. доповідь Совенка (див. Докум. № III, стор. 17), який подає цифру 700—800 чол., очевидно неточну, як і у Певного, бо Вознесенськ був тоді занадто важною базою для большевиків. [2]) Документ № CLXVI, стор. 169.

і решта кінноти — все загинуло під ударами тяжких козацьких шабель. Ад'ютант Комдива Київської дивізії, старшина Ващенко, пустив на ворожий броневик паровоза і змусив його утікти на ст. Василиново; Київці захопили станцію.

Місто Вознесенськ і переправа через Буг за короткий час опинилися в руках української армії. На полі бою лежали 280 трупів і до 400 ранених большевиків, забиті коні та ріжне військове майно. З нашого боку, як твердить Совенко, було забито 2-х козаків, 5 ранено і поранено кілька коней. Було захоплено 2 міліони рушничних набоїв і 32000 гарматних, 2 важких гармати і 18 легких, 8 горних і 12 мітралєз, 5000 рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелони військового майна, 4000 фір ворожого обозу, 10.000.000 совітських грошей і цінне господарче та техничне майно, продавши яке населенню, армія виручила великі гроші, цілком забезпечивши себе на 2—3 тижні.

Одягли й обули козаків, бо в ревкомі захопили багатющий склад.

Не обійшлось і без грабунків: місцеві бандити, користуючись тим, що козаки були зайняті навантажуванням набоїв, рушниць і виловлюванням комуністів, розпочали грабіжі, але своєчасно призначений Начальником гарнізону полковник Дубовий грабіж той припинив. Козаки жадібно кинулися до до підбірання набоїв і не звертали уваги на багатства, мимо якого проходили. Тільки скрині з набоями, підвереджуючись, зносили до своїх частин.

Обличча у всіх були веселі, втоми як не було. Тільки й було чути між козаками і старшинами: „От тепер ми покажемо комуністам, хто краще б'ється". Цілий день без відпочинку навантажували захоплене майно і тільки над вечір все стихло: козаки відпочивали. Тимчасом Кінна бригада вже була по той бік р. Бугу і освітлювала напереді місцевість, а Кінно-запоріжський полк вже був за 30 верстов вперед і з боєм захопив ст. Васелино, розпорошивши цілий ешелон комуністів, що йшов з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенська.

Захоплення ст. Васелина викликало величезну паніку в Одесі, і комуністи почали евакууватися до Миколаєва через Варварівку та копати шанці коло Березівки, але сотня, кинута полковником Литвиненком на Березівку, примусила ворога втікати. Таким чином після взяття Вознесенська армія У. Н. Р. на короткий час стала господарем положення на величезнім терені.

Переправу через р. Буг, що була коло ст. Васелина, наші знищили, і комуністи могли утікати лише на Варварівку до Миколаєва[1]).

День перемоги під Вознесенськом Командарм назвав днем „нагороди нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід".

---

[1]) Документ № III, стор. 18—19; П. Певний, op. cit., стор. 45—47, і Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 101—104 рукопису.

Він спеціяльно підкреслював в наказі завзяту атаку кінноти для підтримання піхоти[1]).

По захопленні м. Вознесенська Команда Армії 16.IV наказала: 3-му кінному полкові забезпечувати пляцдарм по залізниці в бік Одеси; кінній бригаді, переправившись, зайняти також район для забезпечення того ж пляцдарму, тримаючи звязок з кінним Запоріжським полком; Київській дивізії негайно приступити до переходу р. Буга і забезпечити плацдарм, підтримавши кінноту. Перейшовши Буг, Армія мала зосередитися в районі Черталка—Молдавка. Запоріжська дивізія мала тримати лад у місті та охороняти його із сходу і півночі до вечора 17.IV, провадячи пильну розвідку: Волинська дивізія до 18-ої год. мала зосередитися в районі Казарм, забезпечуючи сильними відділами ст. Трикратну й її околицю на північ. Штадарм біля понтонного мосту.[2])

Кінний Запоріжський полк осягнув терен верстов на 30 вздовж залізничої лінії в бік Одеси. Були відомості, що в районі Тирасполя—Роздільної і залізниці в бік Бірзули вели політичну акцію проти комуністів Галичане.

17.IV Армія мала осягнути район Кертавки—Лідієвки—Нового Вормсу—Молдавки. Після двох переходів 18.IV і 20.IV мала вона зосередитися в Ново-Павлівка—Ново-Василиївка—Нововоскресенськ—Василиїва, щоб здобути добрі інформації про район Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тирасполя та Одеси. Запоріжська дивізія (бойові частини) мала розпочати рух з м. Вознесенська до свого району не раніш 18-ої год., залишаючи на лінії х.х. Грекова—Молдавки кінні відділи.

19.IV Волинська дивізія переходила в район Цaредарівка—Олександрівка, а Київська переходила в район Весела—х. Гайдамацькі—Троскевича; Запоріжська мала перейти в район Нова-Слобідка (Миколаївка) і зв'язатися з відділом Заболотного. Кінна ж бригада в район х. Казенний-Супрунів—Ново-Мазарськ. На 19.IV призначено денний відпочинок для переведення організаційної праці та чистки зброї.

20.IV мали вирушити і передбачався з'їзд комдивів.[3])

На 19.IV Штаб Армії мав такі відомості: по неперевірених даних Ананіїв займали Галичане і їх відділи були в Павлівці, Святотроїцькому і Ново-Павлівці. З Голти на Балту через Луканівку 16.IV пройшов большевицький відділ кількістю до 500 чол. В Молдавці і Меховому появились відділи комуністів, що тримали напрямок на Жидівське.

---

[1]) Окремих військових, які віддалися покусі і теж взяли участь в грабіжі, зганьбив наказ ч. 18 (Док. № CLXVII, стор. 170). [2]) Документ № CLXVIII, стор. 170 — 171. [3]) Документ № CLXIX, стор. 171 — 172.

ПРИМІТКА. Волинська дивізія, завдяки виконанню зазначеного вище завдання по прикриттю операції армії (Наказ по Військах У. Н. Р. ч. 67 від 17.IV.1920), не заходила до м. Вознесенська і через те, з наказу Командарма, Запоріжська та Київська дивізії мали поділитися з нею необхідним майном та зброєю.

19.IV Армія займала район Царедарівка—Весела (східня)—Нововоскресенськ—Жидівське—Гусева—Нова Майорівка, а 20.IV переходила в район Ново-Павлівка — Ісаєво—Куликово Поле—Жидівське (Миколаївка).[1])

Селяне, почувши про наближення армії, підняли в Ананіївському і Балтському повітах повстання проти большевиків і вже билися на протязі кількох днів, обороняючись граблями, косами, вилами, сокирами та боронами.

Повстанцям селянам прибув на допомогу партизанський полк Чорноморців, який був зформований в Одесі заходами української жіночої спілки при совітській, денікинській і знову совітській владах.

Історія цього полку була така. Полк організовано з козаків та старшин нашої армії, які попадали в полон до Денікина. Комуністична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк виступати відмовився. Комуністи видали наказ його обезброїти, але він несподівано виступив з м. Одеси, захопив м. Тирасполь, переарештував комуністичних комісарів, чрезвичайку і всю комуністичну владу і потопив у Дністрі. Полк далі помандрував на допомогу повстанцям в Ананіївському і Балтському повітах.[2]) Командував цим полком полк. Здобудьволя.[3])

Чорноморському полкові і повстанцям селянам приходилось дуже тяжко, бо комуністи малі тут великі сили і були так розлютовані повстаннями, що спалили села: Селиванівку, Онуфріївку, Пацицели, Липецьк і Байтали.

Комуністи вже перемагали, та в цей час 3-ій кінний полк нашої кінної бригади, довідавшись від селян-біженців, що робиться в районі Ананіїва, по власній ініціятиві двинувся на рисях на допомогу селянам, тільки повідомивши про це Командарма. Селяне ж, довідавшись, що їм на допомогу іде ціла армія, і що кіннота вже близко, з завзяттям кинулись на ворога, на смертний бій. Підоспівши на час, кіннота збила ворога з позиції і майже всіх перерубала. Тільки порубаних шаблями було поховано до 400 чоловіка, а з відділу в 600 чол. Балтського охоронного полку втікло до Балти тільки 15, з яких 3 чол. по дорозі збожеволіли. Бій відбувся на тлі страшної декорації: в світлі пожежі запалених комуністами сел.[4]).

Покінчивши в ворогом, кіннота розташувалася на відпочинок, а тимчасом підходила вже й ціла армія.

Команда армії 20.IV мала цілком певні відомості, що повстанці разом з Галичанами, після боїв, зайняли Ананіїв, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу. На ст. Врадіївка стояло два ешалони большевиків. В районі Ново-Укра-

---

[1]) Документ № CLXX, стор. 172—173. В м. Черпиво по наказу Комдива Київської було розстріляно коз. Синька за те, що допустився грабіжу і поранив десятилітнього хлопця. (Ю. Тютюнник, op. cit., стор. 69). [2]) Документ № III, стор, 19. [3]) Документ № CXVIII, стор. 126. [4]) Документ № III, стор. 19.

їнка—Злинка—Глодоси большевики були розбиті, і обезброено два їх полки. Селяне сповіщали, що Жмеринку зайняли Поляки.

21.IV Армія переходила в район Агафієвки, Курупачинського, Свято-Троїцька, Маріянівки та Миколаївки.[1])

3-й кінний полк мав, згідно з даним наказом, осягнути район Ананіїва, запровадити там лад, вияснити становище і навязати звязки з усіма повстанчими відділами, що працювали в тих районах, але він це виконав на день раніше.

На 21.IV зібрано такі відомості про ситуацію на фронтах. Штаб повстанців із Ананіїва сповіщав, що станцію і село Жеребково, Онуфрієвку й Байтали зайняли повстанці. Ворожий бронепотяг з прикриттям 100—200 чол. піхоти підходив з боку ст. Балти під Жеребково. Під повстанським селом Пацицели повстанці вели уперті бої з ворожими відділами, що наступали з боку ст. Балти. У повстанців було мало набоїв. Ґармат зовсім не було. В районі с. Конуроце, по неперевіреним відомостям, стояв ворожий відділ Дибенка кількістю 60—70 чоловік. Від Бірзули до Царедарівки теж ходив ворожий бронепотяг. Балту займав ворожий відділ кількістю до 300 чол. Там знаходився відділ Галичан в кількості до 300 чоловік, яких комуністи пробували обезброїти. Галичане передавали повстанцям, що при зближенні нашої армії допоможуть зробити в місті паніку. У м. Ананіїві стояв наш 3-ій кінний полк і Чорноморський повстанський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

21.IV Командарм постановив одночасно захопити м. Балту й м. Бірзулу. В обох операціях військові мали допомогати повстанці.

Для переведення цього плану Київська дивізія мала 22.IV перейти в район Великий Бобрик—Бобрик—Гвоздівка, а наступного дня рано вирушити з таким розрахунком, щоб 24.IV зайняти м. Балту. Кінний полк Чорних Запоріжців переходив в район Неселки, де з 3-ім Кінним полком, що займав Ананіїв, мав скласти бригаду під командою полковника Долуда і разом з Чорноморським повстанським полком 24.IV зайняти ст. Бірзулу та зруйнувати залізницю, щоб припинити рух з Одеси до Бірзули. Волинська дивізія мала перейти в район м. Бокове (Маланівка)—Демидова (Витлоухова)—хутір Заплах; Запоріжська—в район Коховка—Борки—Ульянівка—Марянівка—Велика Боярка. Запоріжська і Волинська дивізії залишали кінні застави в зайнятих пунктах до ранку 23.IV.

23.IV Команда Армії наказувала: Волинській дивізії того ж дня перейти в район Яснево — Гвоздево і забезпечувати армію і операцію Кінної бригади та Київської дивізії з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого-Озера; Запоріжській—перейти в район Ново-Григоріївки (Майнова), де бути армійським резервом.[2])

22.IV (це було на другому тижні Великодних Свят) розвідка

---

[1]) Документ № CLXXI, сотр. 173. [2]) Документ № CLXXII, стор. 174—175.

донесла, що з боку ст. Мардарівки та Жеребкова в напрямку на Селіванівку—Ананіїв зближається ворожий відділ при трьох гарматах, 200-х кінних і 700-х піхоти, при великій кількости кулеметів, автопанцерників та мотоциклістів.[1])

Командарм негайно вислав до Ананіїва кінно-гірний дивізіон полк. Алмазова і Кінно-запоріжський полк на зустріч новим силам ворога, якого довго не довелося чекати: з півночі появилися його передові лави, підтримані броневиками і підійшли до міста, запаливши с. Селіванівку. 3-ій кінний і Запоріжський полки, під загальним керуванням полк. Литвиненка, обійшли крила ворога, зайшли йому в тил і розбили його вщент.[2])

Перехоплені частинами нашої армії документи та зізнання полонених свідчать, що большевики довідались про присутність на цьому відтинкові фронту армії У. Н. Р. тільки по зайнятті нею Вознесенська, а до того часу знали тільки про „банди Тютюнника". Ще коли наша армія підходила до району Ананіїв—Балта, большевики зібрали сили для „ліквідації банд". З підслуханої штабом Київської дивізії розмови поміж тов. Фіялковським та тов. Стойкіним вияснилося, що з боку Мардарівки наступав на Ананіїв большевицький відділ Якимовича при підтримці 121-ої бригади, бронепотягів „Красний Крестьянин" і „Коршун" та б. залог Ананіїва й Балти (з північного сходу, себто, з району Липецьке—Поцицелі—Жеребково). Із сходу наступав ще й третій відділ Михайлова при підтримці бронепотягу "Ураган". Біля Ананіїва і Балти, як видно з перехоплених документів, большевики скупчили до 3.000 чол.

Начдивові 41-ой сов. дивізії було наказано 20.IV „організувати в районі Бірзули міцний кулак з тим, щоб не допустити банд Тютюника, що пересувалися від м. Вознесенська через Ольвіопіль—Балту і Балту—Роздільну. На випадок активних наступів ворога переходити в контрнаступ і відкинути банди за Вознесенськ".[3])

Штаб нашої армії на 22.IV рівночасно подавав, що із Валегоцулова минулої ночі вирушив відділ комуністів силою 100—150 чоловік піхоти, з невідомою кількістю кінноти та гармат на Степанівку (Шараєво), а другий такої ж кількости 22.IV в обід прибув в район Новосілки—Благодатна, і третій малої кількости на розсвіті 22.IV напав на с. Липецьке[3]) і спалив його.

22.IV Командарм наказав Запоріжській дивізії зосередитися в околицях передмістя Ананіїва—Задніпрянцях, 3-ій кінний полк мав стати там же, але ближче до міста. Волинська дивізія мала 23.IV перейти в південно-східній район того ж передмістя. Кінна бригада (Чорні Запорожці і 3-ій кінний полк) мала ліквідувати ворога в районі Благодатна—Новосілки, а Запоріжська вести розвідку на захід і по виявленні ворога розбити його.

---

[1]) Документ № III, стор. 20. [2]) Документ № CLXXIII, стор. 175 — 176.
[3]) Документ № CLXXIV, стор. 176—178.

Київська мала продовжувати виконання завдання щодо захоплення района Балти.[1])

23-го квітня знову став наближатися до м. Ананіїва комуністичний відділ з 3-ма гарматами з боку Валегоцулова, але рішучим контрнаступом частин Запоріжської і Волинської дивізії був розбитий і в паніці відійшов в бік Одеси.[2]) З допиту полонених виявилося, що наступав караульний батальон під командою самого коменданта м. Одеси.[3])

Одночасно з боями під м. Ананіївим Київська дивізія захопила станцію і м. Балту.[4]) Ворог стягнув з Одеси всі свої резерви і при допомозі броневиків 23.IV перейшов у наступ, але Київська дивізія рішучим контрнаступом розбила ворога, який залишив велику кількість забитих.[5])

24-го квітня на м. Ананіїв ворог знову повів наступ з боку м. Святотроїцького, але енергійним контрнаступом Волинської дивізії, Запоріжського кінного та 3-го кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Бокове.

25-го квітня ворог, що скупченими для наступу силами переважав наші частини, перейшов у наступ на Балту. Ранком 26.IV Київська дивізія, маючи на увазі, що з огляду на невигідний для оборони плацдарм тяжко було Балту оборонити, відійшла з міста в напрямку на села Сінну—Козацьке—Криничкн, щоб приготовитись до контрнаступу. Ворог вступив до міста.[6])

Цей відхід селяне зрозуміли так, що українці відступають під натиском ворога, і негайно організували відділ в 1000 чол., щоб спільними силами вдарити на ворога.

Бій затягнувся. Балта горіла. Ворог насідав і вже почав виходити на тили 5-го пішого полку, але несподіваною атакою 5-го пішого і 5-го кінного полків та повстанців був розбитий на голову і почав утікати в бік ст. Борщі.[7])

Частини Київської дивізії захопили 2 гармати, 5 кулемети, 4 передки з гарматними набоями і багато іншого майна.[8])

Балта знову була в наших руках, а роз'їзди полку Чорних Запорожців та Чорноморського полку, перестрівши решту червоних, розігнали їх та добили.

При захопленні Київською дивізією Балти до нашої армії прилучилася технична галицька сотня до 170 чол. з великим майном.[9])

---

[1]) Документ № CLXXV, стор. 178—179. Примітка. В часі бою під Балтою 23.IV в місті виникла пожежа. Страшна буря перешкоджала гашенню пожежі. Місцеві грабіжники наскочили на міський яєчний склад і почали його розтягати. Жидівське населення спочатку не брало участи в ратуванні свого ж майна, бо було переконане, що місто наші війська підпалили навмисне. Тільки енергійна акція Добротворськаго по локалізації пожару переконала жидів в їх трагичній помилці. Грабіжників чоловіків було розстріляно, жінок покарано м'якче (Ю. Тютюник, op. cit., стор. 69—71). [2]) Документ № CLXXIII, стор. 175. [3]) Документ № III, стор. 20. [4]) Документ № CLXXVI, стор. 179. [5]) Документ № CLXXIII, стор. 175. [6]) Документ № III, стор. 20. [7]) П. Певний, op. cit., стор. 50. [8]) Документ № CLXXIII, стор. 175. [9]) Документ № CLXXVII, стор. 179.

25.IV до армії приєдналася кінно-галицька бригада от. Шепаровича і відразу почала виконувати бойові завдання.[1])

Команда Армії привітала військо із славною перемогою в боях 22-го, 23-го і 24 квітня під Ананіївом, Балтою і ст. Любашівкою.

Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

Штаб армії тут довідався, що в районі Одеси, Миколаїва та Херсона значніших ворожих сил не було. В містах росла паніка. На відтинку Могилів-Подільський—Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мали. Наші війська на цьому фронті окопалися.[2])

Тут знову виринуло хитання, куди йти: на південь чи на північ? Відомості про акцію нашу в Польщі були вже за старі та й не було в них відповіді на питання[3]), скільки ж там нашого війська, а те, що Штаб армії знав про ситуацію на півдні, промовляло за тим, щоб іти до моря. Коли вірити от. Ю. Тютюникові, то одним з мотивів маршу на північ була моральна втома вищого командного складу: „все втомлене тягло на північ: хотілося відпочити". От. Ю. Тютюник виповідався за маршем на південь, а підтримував його Гулий. Можливо, що їх думка й перемогла б, але певна несподіванка примусила армію рухатись на північ: 26.IV на нараді командуючих дивізіями в с. Познанка одержано відомості про виступ Галицької армії проти большевиків. Виступ відбувся цілком самостійно, навіть без повідомлення Команди армії У. Н. Р. Цей виступ припав ніби саме на день переходу до наступу Поляків.

Армія У. Н. Р. вирушила на північ для з'єднання з Галичанами.

„Перший раз після Любара ми пішли за течією. Свою до цього часу свобідну волю ми підпорядкували подіям, які виникли помимо нашого бажання",—так писав от. Тютюник, оцінюючи пізніше цей зворотний етап у подіях.

У м. Ольвіополі дігнав нашу армію премєр І. Мазепа. Він теж погодився з рішенням Команди Армії та Командуючих дивізіями. І він не привіз нічого нового, бо більше місяця провів у дорозі, доганяючи армію.[4])

Команда Армії видала наказ пішим частинам армії до 28.IV, а кінним до 30.IV зосередитися в районі Балта—Ольгопіль—Пісчана—Саврань.

Для виконання цього мали: Полк Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селиванівку, а 26.IV зайняти с. Точилово, увійти в зв'язок з партизанами м. Ананіїва, які на час операції, в оперативному відношенню, мали підлягати команді полку Чорних Запоріжців та зайняти ст. Бірзулу. Використавши

---

[1]) Документ № CLXXVII, стор. 180. Примітка. Бригада от. Шепаровича дуже скоро почала деморалізуватися (див. документи №№ CLXXVIII, CLXXIX, CLXXX і CLXXXI, стор. 180—182). [2]) Док. № CLXXVII, стор. 179. [3]) Маємо на увазі доклад полк. Стефанова, що був курєром Головного Отамана до Командарма (див. документ № CLXXXII, стор. 182—184) та полк. Дерещука (див. документ № CLXXXIII, стор. 185—186). [4]) Див. Ю. Тютюник: „Зимовий похід", стор. 65—66.

та зруйнувавши залізничий шлях (для чого мали бути вжиті спеціяльно ближні села та партизани), до 30.IV восередитися в с. Посад, що в 12 верствах на схід від Балти. Партизанів м. Ананіїва, по переведенні акції, повернути під команду полк. Пшонника. Київська дивізія залишалася в зайнятому районі і там мала провадити розвідку в секторі м. Бершадь—Балта—Ямпіль, а Волинська 24.IV мала перейти в район с. с. Капустяна і Бакша, провадити розвідку в секторі Саврань—Бакша—Ольвіопіль та тримати за собою переправу (паром) через р. Буг у м. Саврань. Запоріжська дивізія 26.IV мала стати на марш не пізніше 6 год. і до півдня перейти залізницю і скупчитися в районі Гольма—Антонівка та, по деннім відпочинку 27.IV, перейти 28.IV до району: Пісчанка—Крижанівка—Шляхова. Штадарм і 3-ій Кінний полк 26.IV мали перейти до с. Познанки, а 27.IV до с. Плоске. Кінна бригада от. Шепаровича до 28.IV мала скупчитися в с.с. Любашівка—Михайлівка—Якубівка.

27.IV мав відбутися зїзд Комдивів[1]).

25.IV розвідка Волинської дивізії виявила, що ворога на ст. Врадієвка не було. Зате 25.IV ворожий відділ до 150 чол. при 2 гарматах направлявся із с. Кочурово на Гайдебурово. Згідно з тими ж відомостями Київська дивізія, що залишилася в районі Балти, провадила наступ на ст. Бірзулу по залізниці[2]).

По нараді Комдивів 26.IV частинам армії було поставлено таке завдання: Київська дивізія 27.IV переходить в с. Саражинку, 28.IV в м. Чечельник, а 29.IV в с. Цибулево. Запоріжська див. 27.IV скупчується в районі м. Піщане, с. Шляхове і Пужайків, 28.IV переходить в район с.с. Якубівка—Лісниче—Романівка, а 29.IV займає м. Бершадь і, залишивши там комендатуру, скупчується в с. Баланівка. Волинська дивізія 27.IV переходить в с. Посад, 28.IV в район с. с. Берізки Чечельницькі—Лукашівка—Любомирка, а 29.IV переходить в с. Пятківку. Кінна бригада, під командою полк. Долуда, в складі Мазепинського і 3-го кінних полків, до півдня 28.IV займає м. Ольгопіль, а 29.IV переходить в район с. с. Ободівка—Стратівка—Верхівка. Кінна бригада от. Шепаровича, в разі підходу, 28.IV скупчується в районі с. с. Кедрашівка—Любашівка—Голдашівка, а 29.IV переходить в с. Жабокричку, Штадарм 27.IV в с. Кринички, 28.IV—північна частина м. Ольгопіля, 29.IV—м. Ободівка[3]).

Коли наші частини увійшли до м. Піщани, то застали там базар; як селяне побачили українське військо, то почали було розїзжатися, але своєчасно прибули інформатори і припинили метушню. Запанував повний спокій. Базар скінчився нормально. Жидівське населення почувало себе спокійно і продовжувало торгувати в одчинених склепах. Селяне забрали з собою велику кількість агітаційної літератури і розвезли її по великому обширі[4]).

---

[1]) Документ № CLXXVII, стор. 179—180. [2]) Документ № CLXXXIV, стор. 186. [3]) Документ № CLXXXV, стор. 187. [4]) Документ № III, стор. 21. Примiт-

29.IV Штаб Київської дивізії повідомляв, що між 25.IV—26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами, при чому частину Галичан (до сотні) большевики обезброїли і направили до Тульчина, а решта відійшла на південь, на м. Камянку.

Селянин, що 29.IV прибув з Тульчина, переказував, що 28.IV Брацлав зайняли повстанці Волинець і Голуб. Комуністи втікали через Тульчин на ст. Журавлівка. Помітний був збільшений рух на залізничній лінії Вапнярка—Слобідка. Міста Ананіїв і Балту займали наші повстанці. Наша агентура, з району Умані, доносила, що Таращанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищено від комуністів і що там організується українське національне військо.

29.IV Командарм наказав армії, з метою важливих дальших операцій, 30.IV до 20 годин перейти в район: м. Ободіївка—Демидова—Тростянець—Данівка—Літків—Цибулів[3]).

30.IV Команда Армії довідалася, що Галичанам, які хотіли захопити 25.IV Вапнярський та Жмеринський вузли, не пощастило цього вчинити: частину Галичан на Вапнярці й Крижополі большевики обезброїли, а решта відійшла в бік Томашпіля, де й зеднала́ся з фронтом Головного Отамана. Для ліквідації повстання Галичан комуністи підвезли з боку Жмеринки 3 ешелони війська і вислали з Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік. Частина цього війська залишилася в Вапнярці та Крижополі, а решта вирушила за Галичанами і, по відомостях, тримала Комаргород і Антопіль. На ст. Вапнярка стояв штаб 45-ої совітської дивізії, два бронепотяги і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. В бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. С.с. Шарапанівка—Княжево—Крижопіль—Вербівка 29.IV не були зайняті ворогом. На ст. Жмеринка поміж 20—27.IV помітно було спішну евакуацію. В Тульчині стояв полевий штаб XIV-ої совітської армії і штаб 60-ої дивізії. Стояла рівнож незначна кількість військ, головним чином немуштрових. На ст. Журавлівка (в лісі) стояв штаб невиявленої совітської дивізії.

Тому Командарм наказав війську, забезпечивши себе зайняттям м. Тульчина й захопивши ст. Вапнярку і залізницю до Журавлівки й Крижопіль та зруйнувавши її, перекинутись через залізничний шлях Жмеринка—Бірзула й зосередитися для дальших операцій в районі Вапнярка—Паланки—Жолоби—Комаргород—Савчино—Антопіль—Колоденка—Однівка, маючи на увазі близьке сполучення з польсько-українським фронтом.

На 1-е травня Команда Армії наказувала всім дивізіям пе-

ка: 27.IV прибув до армії звязок від Галичан та повідомив, що їх армія повстала проти большевиків. Для встановлення звязку з Г. армією Командарм наказав армії на 30.IV скупчитися на схід від Вапнярки. Чорні Запоріжці мали прискорити акцію на ст. Бірзулу, а полк. Пшонник — організувати військові сили (див. док. CLXXXVI, стор. 187—188. [3]) Документ № CLXXXVII, стор. 188—189.

рейти й зосередитися—Запоріжськії в полком Чорних Запоріжців в районі Аннопіль—Кирсанівка, Київській з 3-м кінним полком в районі Шарапанівка—Куни, Волинській в Жабокрич. Галицька кінна бригада от. Шепаровича, як резерв, мала зайняти с. Савинці, де визначено місце й для Штабу Армії.

Для переведення самої операції 1-го травня мали: Запоріжська дивізія — переводити кінними відділами з гарматами демонстрацію в бік ст. Журавлівки, а о 4-ій год. енергійно атакувати м. Тульчин і, по зайнятті його, захопити ст. Журавлівку й забезпечити операцію армії та перехід її через залізницю Жмеринка—Бірзула з півночі; Київська, тримаючи міцний звязок з Запоріжцями й Волинцями, мала атакувати ворога о 5 год. й зайняти ст. Цетнарку й, по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула, зосередитися в районі Цапівка—Колоденка—Кисмецьке; Волинська дивізія о 4 годині мала атакувати ст. Крижопіль і, тримаючи її, забезпечувати операцію армії з півдня, а по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула, зосередитися в районі Марківка—Антопіль—Савчино. Галицька бригада мала пересуватися, виконуючи директиви Штабу Армії, з яким тримала звязок. Штаб армії після 4-ої год. з с. Савинці мав перейти до с.с. Ульянівки та Красногірки[1]).

Як ми вже зауважили, Штаб Армії час від часу мав відомості про перекидання червоних частин на польський фронт і де-які дані про самий польський фронт. Натуральна річ, що ті відомості були дуже скупі, а часто навіть і помилкові через віддаленість обох фронтів; тепер обидва фронти зближалися один до одного.

Щоб ліпше зрозуміти дальший перебіг операцій нашої армії, мусимо, хоч побіжно, спинитися на розміщенні польських і большевицьких сил на Україні та на короткому перебігу подій на польсько-большевицькому фронті.

По скінченні польської офензиви на Поліссі, польський фронт на полудень від р. Припеті ішов по лініях річок: Славечна, Уборть, Случ від Звягеля по Острополь і далі через Стару Синяву—Новоконстантинів—Летичів та Деражню, йшов вздовж річки Калусник до Дністра. В першій половині квітня 1920 року фронт від Дністра аж по лінію річок Ікви і Бугу був обсажений VI-ою польською армією (5, 12 і 18 дивізії), II-а Польськая армія лівим своїм крилом сягала аж болот р. Уборті під Мілашевичами.

Про розміщення большевицьких сил (XII-ої і XIV-ої червоних армій) Польська Начальна Команда також не мала точних даних: на 16.IV відомості її про ворога (большевиків) були такі: на протипольському фронті знаходилось XII (на Волині і Поліссі) і XIV (частинно на Поділлі) червоні армії. Штаб XII-ої армії стояв у Києві, а штаб XIV-ої — в Одесі. Коростенський вузол та ра-

---

[1]) Документ № CLXXXVIII, стор. 189-190. №№ CLXXXIX та CXC, стор. 190-193.

йон Житомир—Бердичів—Козатин тримала XII-а червона армія[1]), район Винниця—Жмеринка — XIV-а.

В північному районі стояли: 3 бригади 47-ої дивізії, що займали фронт від Микулич (на східньому березі Припеті під Славечном) на схід від Овруча; 3 бригади 7-ої дивізії піхоти на фронті Уборті; 2 бригади 17-ої дивізії кінноти; кілька окремих полків піхоти, ріжні партизанські, експедиційні та вартівні відділи. На Припеті знаходилась флотилія з 40 суден. В район і Житомира (середній фронт) стояли: 58 дивізія піхоти і кінна бригада 17-ої дивізії; в районі Бердичева — 44-а дивізія піхоти, 2 бригади „Українських січових стрільців" та більші відділи піхоти і кінноти.

Полудневу групу складала XIV-а червона армія (45, 44, 60 і 41 дивізії), спираючись на Жмеринку та залізничну лінію на Одесу[2]).

Польська Начальна Команда вирішає від оборони перейти до контр-наступу і зайняти центр большевицького фронту—Козятин, щоб цим розбити лінію ворожого фронту на дві половини. Допомогою в цьому мало служити зайняття Житомира.

Для переведення цієї операції на північ від Овруча утворено групу полк. Рибака в складі 41 полку піхоти, 1 гірської і 7-ої кінної бригади[3]).

17.IV постановлено розпочати операції на Україні 25 квітня[4]) і відповідно перегруповано війська.

Для наступу на Київ була висунута III-я польська армія під командою самого Начального Вождя, що складалася з групи ген. Ридза-Сміглого, 1-ої дивізії легіонів, 7-ої дивізії піхоти, 3-ох бригад кінноти (2, 5 і 12 полки уланів і дві батареї), групи тяжкої артилерії, трьох відділів панцерних самоходів, батареї моторової та двох автомобільних колон, IV-ої дивізії піхоти, групи полк. Рибака та дивізії кінноти.

Полудневою границею оперативного району для III-ої армії були Домбровка—Майдан Середнявський—Стрибіж—Биківка—Тартак Чудновський. На полудні вона лучилася з II-ою армією. На півночі границя йшла через Спаські Запруди—Ємильчин—Маклаки—Баскаки[5]).

З VI-ою польською армією йшла українська дивізія полковника генштабу Удовіченка, а з II-ою 6-а українська дивізія полковника Генштабу Безручка.

25—26 квітня польське військо займає Житомир, Овруч і Коростень, а 28.IV — Радомисль та місто і станцію Малин. 27-го квітня кінна група Ромера займає Козятин, захопивши ба-

---

[1]) Командарм Меженінов, Начальник Штабу Седачов та Члени Революційної Ради Аралов і Серафінов. [2]) Generał brygady Juljan Stachewicz: „Działania 3 armji na Ukrainie", T. I, Warszawa, 1925, стор. 9—11. [3]) Там же, стор. 17. [4]) Там же, стор. 19. [5]) Там же, стор. 20. Примітка: Большевики на цьому фронті, за ген. Стахевичем, лічили 89.000 багнетів і шабель, а польські сили 9913 офіцерів і 359.944 шереговців.

гато полонених і багатюще майно. 31.IV польське військо займає з боєм Хвастів.

30-го квітня Начальна Польська Команда висуває піхоту на лінію: Яруга н. Дністром—р. Бушка—район Немирова—Липовець—Сквира—Жидівці—Брусилів—Ставище—Пясківка; кінна дивізія Ромера мала висунутися з Козятина до Білої Церкви, щоб нав'язати звязок з III-ою бригадою польської кінноти в Фастові та відрізати залізниче сполучення з Черкасів на Київ[1]).

Як бачимо, Начальна Команда Польських військ за головне завдання своїм частинам поставила маневром кінноти на Козятин та Фастів з півночі загрозити тили частин XIV-ої совітської армії на півдні. Поставлене завдання було виконано, і частини XIV-ої армії почали відворіт.

Штаб XIV-ої армії телеграмою з 30.IV.1920 наказує ген. Стойкину, 41, 45 і 60 дивізіям, щоб вони „в звязку з прийнятим фронтовим командуванням пляном нанесення противникові рішучого удару" вимагали від частин фронту боєвих акцій, щоб забезпечити час, спинити наступ ворога й скерувати проти нього рішучий удар кінної армії. XII-та армія мала припинити відхід 58-ої і 44-ої дивізій й уперто тримати за собою район Романівка (Сквира)—Погребище, керуючись на Черкаси і піддержуючи звязок з XIV-ої армією в районі Липовця.

Але в большевицьких частинах панували безладдя та дезерція. Так, напр., начдив тов. Якір доносив про повний розпад дивізії і разом з тим вказував, що в звязку з наступом в бригаді Котовського можлива велика дезерція.

В свойому наказі Военком XIV-ої армії писав: „Маючи на увазі активний настрій ворога і нашу слабість,... правильний фронт держати трудно", й наказував використати торішній досвід офензивних операцій: дивізій не розтягати, полки купчити на важливих пунктах, передовсім залізничних (бригадні кулаки); звертати увагу на пересування ворога в інтервалах між бригад-кулаками і використовувати такі пункти для сильних контр-наступів і фланговых ударів, а передовсім використовувати для цього нічну пору, робити обходи й нальоти і т. д. Военком був певний, що XIV-а армія за такої тактики, хоч із трудом, але все таки „з честю вийде з бою".

З телеграми Комдива 60-ої Іванова довідуємося, що справа зле стояла й з поповненням, як рівнож і з постачанням. Жирів зовсім но було, мясо достарчали рідко, умундирування не було зовсім.

В інших частинах справа поповнень, харчування та умундирування стояла також зле і скрізь ширилася дезерція[2]).

Такого ворога мало перед собою польське військо, а на тилах того ворога оперувала армія У.Н.Р.

Отже бачимо, що, захопивши Козятин, польська армія

---

[1]) Gen. I. Stachiewicz, op. cit, стор. 82. [2]) Документ № CLXXIV, стор. 176—178,

зробила нову загрозу большевицькій армії, бо цим самим зайшла на її тили. Большевицькі сили, які були досить дезорганізовані, відступаючи, навалювалися всіма рештками на армію У.Н.Р., яка вирушила 2.V, щоб захопити Тульчин—Крижопіль—Вапнярку. Цей рух нашої армії, як побачимо далі, перешкодив большевикам зробити належне перегруповання й по змозі реорганізувати своє військо та змінити тактику й тим самим полекшив в значній мірі заняття польським військом Києва. З другого боку, операція поляків на Козятин в значній мірі допомогла нашій армії виконати своє завдання.

Захоплення армією У.Н.Р. Тульчина, Крижополя й Вапнярки відбулося так:

Відпочивши в ночі з 30.IV на I.V, армія У.Н.Р. опівночі I.V рушила до намічених пунктів. Київська дивізія відразу захопила с. Шарапанівку і, виславши розвідку, виявила, що зайняти Вапнярку, як це було зазначено в наказі, з південного сходу не можна, бо перешкоджали яри і ліси, а ворог займав пануючі висоти. Отаман Юрко Тютюник рішив атакувати Вапнярку з боку с. Туманівки. 3-й кінний полк мусів проскочити через Колодинку—Антопіль, але ворог скупчив там великі сили, а тим часом атака 5-го кінного полку на Красногірку не вдалася. В бою загинув командир полку полк. Грабовський.

По 10 годинах тяжкого бою дивізія заволоділа наміченим районом і підійшла до ст. Вапнярка. Ворог уперто боронив свої позиції ураганним огнем трьох броневиків. Тут прийшло повідомлення, що ворог захопив с. с. Дранку й Тиманівку, а Запоріжська дивізія не втрималася в Тульчині і відійшла в райони с.с. Шарапанівки й Красногірки. Київській дивізії нічого більше не залишалося, як атакувати станцію, бо ворог перетяв їй шляхи відступу. Гармати попали під кулеметний вогонь, був тяжко поранений командир гарматного дивізіону полк. Вітко. 2.V Київська дивізія провадила наступ на Вапнярку, а Запоріжська переходила залізницю, Волинська ж, як побачимо нижче, зайняла ст. Крижопіль[1]).

Надвечір 3.V Київці зайняли Вапнярку[2]) і ворог розбігся по лісах, скинувши два броневики з укосу залізниці. Один броневик утік на ст. Журавлівку. Ранком 3.V Запоріжська дивізія здобула Тульчин, і їй пощастило захопити всю ворожу кінноту, що стояла в заставі. Піхота боронилася, але наша артилерія і кіннота розбили її, захопивши місто протягом яких 15 хвилин. Захоплено було багато коней, сідел, ріжного майна, радіо і штаби 41, 45 і 46 дивізій. Полонених не брали[3]). Підсилившись, ворог кинувся на Запоріжців двома дивізіями з південного заходу, але наші трималися.

Тоді ворог підтягнув нові резерви і знову повів контр-наступ з боку ст. Журавлівки і м. Брацлава.

---

[1]) Документ № CXCI, стор. 193—194. [2]) Документ № CXCII, стор. 194. [3]) Документ № III, стор. 21.

Запоріжська дивізія перейшла до південно-східньої околиці міста і тут прийняла наступ ворога; в цей час на допомогу дивізії прийшли повстанці от. Волинця. Ворога відбито і він почав відходити на Брацлав, а Запоріжці, згідно з наказом, відійшли і заняли вигідне положення для переходу залізничної лінії. Ворог поніс величезні втрати забитими й зарубаними, наші майже не мали страт[1]).

Волинська дивізія наступала на ст. Крижопіль. На ст. Крижопіль стояли два бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиціях в бік Жабокрича, й відділ піхоти до 200 чол. при кулеметах. Крім того, через станцію щодня проходило багато ешелонів в бік Бірзули, й були відомості, що ворог зайняв ліс на південному сході від ст. Крижопіль.

Для полегчення операції, ще 30.IV кінний відділ волинців зробив демонстрацію на ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особливо удалася демонстрація на ст. Рудниця, яку після короткого, але впертого бою зайняв відділ 4-го полку. Ворог утратив до 20 забитими й до 60 раненними. По цій операції український відділ зараз же відійшов, а станцію зайняв большевицький бронепотяг.

І.V частини Волинської дивізії пересунено в с. Жабокрич, а 2.V о другій год. вони повели наступ на ворога в лісі, що на південний схід від ст. Крижополя. Район цього лісу зайняли без бою й захопили там ворожий обоз. Наступ на станцію продовжувався далі й був остільки раптовим, що деякі комуністи втікали роздягнуті. На станції було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, а другий, з ешелоном піхоти, на ст. Рудниця; ввято велику здобич: гармати, рушниці, кулемети, амуніцію та інше техничне майно.

Станцію було зайнято коло 5-ої години. Залізницю було розібрано по обидва боки станції, але не зірвано за браком підривного матеріялу, і коли ворожі бронепотяги повернули, то почали обстрілювати волинців гарматним і кулеметним вогнем, налагоджуючи одночасно залізницю, що внедовзі й пощастило їм зробити.

Через те, що в наказі не було зазначено, коли частини мають переходити залізницю, перехід цей не відбувся. Тимчасом ворог увесь час обстрілював станцію і ліс, в якім розташувалися наші резервові частини.

Бій тягнувся без перерви, а о 19-ій годині прийшло до штабу дивізії донесення від командира Мазепинського полку, що ворог, до 135 чол. піхоти, при допомозі бронепотягів веде новий наступ на станцію. Затягнувся горячий бій, після якого станція всеж таки зосталася в наших руках, а щоб ворог вночі не міг увірватися на станцію, перед станцією знову розібрано рейки, а на Вапнярку пущено паротяг.

---

[1]) П. Певний, op. cit, стор. 52—55.

Коли вже зовсім стемніло, з боку Вапнярки підійшло, як потім виявилося, 5 ворожих паротягів з ешелонами війська. Броневики почали так густо обстрілювати наших, що піхота Волинської дивізії покинула станцію й окопалася на південно-східній дільниці містечка, що біля станції.

Цілу ніч ворог працював, налагоджуючи лінію, і до ранку встиг її направити. Два бронепотяги весь час курсували між Крижополем та Рудницею, охороняючи залізницю (при бронепотягах були частини піхоти й кінноти), так що перетяти ворогові шлях відходу не було можливости. За ніч з 2.V на 3.V до Крижополя підвезено 16 ворожих ешелонів, під охороною піхоти, кінноти та бронепотягів. О 8-ій годині 3.V ворог почав пропускати на південь свої ешелони, що відходили під прикриттям бронепотягів. Крім того, весь час вздовж залізниці проходили піхота, кіннота й гармати. Все це відступало з польського фронту. Коло 12-ої години всі ворожі війська пройшли, залишилися лише два бронепотяги, на які й пішли Волинці в наступ і примусили їх відійти. Станцію знову зайняли наші частини. Завдяки наказові штадарму 2.V, 14 год. 45 хв. — „після інформацій про опанування ст. Вапняркою Київцями, Вашій дивізії належить пересунутися в призначений наказом район" — Волинці залишилися на місці.

Треба підкреслити, що Волинці (під командою от. Загродського) блискуче виконали покладене на них доручення. Прибуття ж до Крижополя із ст. Вапнярки ворожих бронепотягів, ешелонів, піхоти й кінноти свідчить, що Київська дивізія не зайняла Вапнярку своєчасно, що підтверджував своїми повідомленнями й нач. оперативного відділу Штадарму полк. Стефанів. За несвоечасність зайняття ст. Вапнярки Київській дивізії не можна робити закидів, бо, як ми бачили вище, ворог значно переважав її силами.

Неслушним було твердження от. Загродського по закінченні операції, що зайняти Вапнярку Київцям пощастило тому, що „всі сили ворога пішли на ст. Крижопіль", себ-то проти Волинців. Ворог проходив з Вапнярки через Крижопіль вже після бою з Київською дивізією, котрій залишалося тільки атакувати ворога з причини відступу Запоріжської дивізії з Тульчина на ст. Шарапанівка—Красногірська і з причини зайняття ворогом с.с. Дранки-Тиманівка, чим відтинався відхід Київців. Волинська дивізія захопила ст. Крижопіль відразу з великим військовим майном і утримувала її до переходу всієї армії через залізничну лінію[1]).

4.V Армія У. Н. Р., яка перейшла за залізницю Вапнярка—Бірзула і скупчилась в районі с.с. Мясківка—Савчино—Томашпіль, увійшовши в самий центр ворожого розташування XIV-ої совітської армії, опинилась в надзвичайно заплутаній ситуації.

---

[1]) Документ № CXCIII, стор. 194—196.

Ворог купчився великими силами, відступаючи під напором польських частин і насувався на нашу армію, яка з свого бокузпівдня давила на нього. Тільки 30 верстов відділяли нас від лінії польських військ, і вже виразно було чути гарматні їх стріли.

Свої величезні обози з цінними майном ворог не знав куди посилати, бо звідусіль зустрічав українські війська. Перемішалось усе: дивізії армії У.Н.Р. стратили між собою звязок, як стратила його й Команда XIV-ої совітської армії поміж своїми частинами. Наша Київська дивізія стратила звязок з Волинською і Запоріжською дивізіями і приділеним до неї 3-м кінним полком, а ворог насідав на неї з боку Вапнярки і Тиманівки.

Отаман Юрко Тютюник вирішив вивести з цього району свою дивізію, звязавшись з 3-м кінним полком і давши наказ йому й полкові Галицької бригади проскочити на Антопіль—Марківку і збити ворога. 5-й кінний полк мав затримувати його наступ, але большевики, пройшовши лісами, захопили ст. Вапнярку і замкнули дорогу Київцям.

Для дивізії утворилась надзвичайно критична ситуація: перемішались піхота, гарматні частини, кіннота й обози, а ворог був за плечима.

Але надзвичайно сильна воля от. Тютюника та його уміння орієнтуватися в подібних ситуаціях вратували становище: він спинив частини, що втікали з великими стратами, і дивізія в порядку відійшла на Антопіль, який встиг захопити 3-ій кінний полк. От. Тютюник, не маючи звязку з іншими дивізіями, вирішив прориватись до українсько-польського фронту[1]) через с. Біле, але вислана розвідка встановила звязок з Запоріжцями, які в цей час займали с. Мясківку, і це змінило його рішення.

4-го травня о 6-ій годині вечора Запоріжська дивізія почала бій проти ворога, що наступав на с. Мясківку. Бій тривав до пізньої ночі. Нарешті ворог був збитий з позицій і почав відходити на с. Вільшанку, дивізії тимчасом встановили поміж собою звязок і виробили план дальшого прориву в напрямку с. с. Єланець—Ігнатово з тим, щоб Київській дивізії зайняти с. Клембівку, Запоріжській — с. Нетребівку, а Волинській—Ратушине. Запоріжська дивізія знову розпочала бій з ворогом під с. Мясківкою, а в цей самий час Київська і Волинська дивізії розпочали бій у Савчині й Нетребівці. Бій тягнувся цілий день. Перемога була за нами. У нас і у ворога були величезні обози. Перемішавшись, вони почали битись між собою: то наші захоплювали ворожі обози, то ворог захоплював наші. Нарешті наша кіннота розігнала ворожі обози (до 2500 повозок), а селяне перехопили решту — 1500 повозок з майном. Забрано кулемети, гармати, набої і до 1000 полоненних[2]).

Таким чином фланговий удар ворога по нашій армії з То-

---

[1]) На півден. криді польської армії йшла дивізія полк. Удовиченка. [2]) Документ № III, стор. 21.

машполя не вдався, і Волинська дивізія зайняла с. Нетребівку, Запоріжська — Мясківку, а Київська дивізія підходила до с. Савчино. Але на другий день 5.V рано ворог знову повів наступ на Запоріжську дивізію з заходу і півдня. Бій тривав до 4-ої год. вечора. Ворог був розбитий так, що кидав одежу та взуття й утікав куди попало.

Запоріжці переслідували ворога 18 верстов і, тільки прогнавши його за с. Вільшаницю, припинили бій і знову скупчилися в с. Мясківці. Селяне остільки добре ставилися до козаків дивізії, що з власної ініціятиви зібрали для них хліба та фуражу.

В той же час ворог вів бій з Волинською дивізією за село Савчино. Обози наші прийняли свою кінноту за ворожу й почали панично утікати на с. Джугастри, полоненні порозбігались, а ворог, користуючись цим заколотом, оточив 5-й полк, який ледве вирвався з мертвого кільця. Піхоту рівнож охопила паника і вона в повному безладді почала втікати за своїми обозами, під ураганним огнем противника.

Тут знову отаман Тютюник верхи (з револьвером в руці) кинувся спиняти піхоту. Це йому пощастило зробити: розпочався новий бій з сильнішим ворогом. Старшини й козаки розуміли, що, вигравши бій, урятують себе від смерти, і це добре вплинуло на результат бою. Ворог, користаючись темнотою і курявою від бурі [1]), підійшов був для останьої атаки на багнети, але ніч тому перешкодила. Дивізія відійшла на відпочинок в район с. Вільшанки. Люди падали від втоми. Коні теж відмовлялись дальше служити. Атака навіть малої червоної частини могла знищити дивізію [2]).

Ворог відходив в напрямку Томашполя — Мясківки. Частинам армії Командою Армії було наказано 5.V до вечора зосередитись в районі Савчино (Київська дивізія)—Ігнатково і Єланець (Запоріжська див.) — Нетребівка (Волинська див.) [3]).

Опівночі 5.V ворог несподіванно напав на с. Вільшанку і обстріляв двір і хату, де стояв штаб Київської дивізії, який утік через садок до своїх частин, що розташувалися на північному сході села і ранком мали перейти на відпочинок в район села Дмитрашівка.

Підчас останіх боїв нашим тяжко було зорієнтуватися, звідки наступає ворог, а ворогові тяжко було встановити, де були наші частини. Керуванню військами перешкоджали величезні обози. Дивізія смерком закінчила свої операції успішно, — ворог був розпорошений, дивізія перейшла в район с. Ольшаниця, стала на відпочинок, куди мала перейти ціла українська армія, і вислала свій розїзд для звязку з дивізією полковника Удовиченка [4]).

Після цих тяжких боїв армія опинилася в такій ситуації, що не могла ні наступати, ні оборонятися: звязку між частинами не

---

[1]) Через куряву командир другого куріня 5-го пішого полку сотн. Бондаренко помилково попав до ворожих лав і був тяжко поранений. [2]) П. Певний, op. cit, стор. 57 — 58. [3]) Документ № CXCIV, стор. 196. [4]) Документ № III, стор. 22.

було, обози та кіннота перемішалися з піхотою, частини одної дивізії з частинами другої: гармати, оточені з усіх боків обозами, не мали виходу в разі негайної потреби.

Але й ворог був у подібному стані і теж не міг дальше провадити бойових акцій проти української армії, тим більше, що він був остаточно здеморалізований, понісши великі втрати в боях, а перед нашим військом відкривались перспективи нової успішної боротьби.

XIV-а Совітська армія розбилася на невеличкі відділи, які бродили по лісах та ярах, рятуючись від частин української армії та повстанців-селян. Совітське військо не тільки розгубило майже всю свою живу людську силу, але втратило всю свою артилєрію, кулемети, рушниці, набої, обози, господарче, техничне і санітарне майно, — канцелярії, гроші, інтенданські склади, телефонні й телеграфні апарати, радіо, медикаменти, — все це або попало до рук української армії, або було розібрано селянами за дозволом Команди Армії. Не було просто фізичної змоги забрати все, що покинула 14-а совітська армія, розбігаючись панично і ховаючись по лісах та байраках.

Але Команда Армії У. Н. Р. мала інші завдання, а знесилення та втома людей і коней та розпорошеність частин не давали змоги переслідувати ворога, — не вистарчало сил..

Користуючись таким станом і настроями ворога, отаман Тютюник почав навязувати звязки між частинами дивізій і збірати їх до купи та упорядковувати обози і піхоту, розположившись для цього на відпочинок між с.с. Дмитрашівкою і Христошем[1]).

6-го травня Команда Армії в ситуаційному звіті подавала, на підставі відомостей від полоненого Н-ка штабу 3-ої бригади 41-ої совітської дивізії, що червоні московські війська на фронті між Дністром і районом Журавлівки розпочали неорганізований відступ на південь в напрямку залізниці Крижопіль — Кодима для немуштрових частин та вздовж Дністра для муштрових. Цей відступ прикривався окремими пішими та кінними відділами з гарматами. По останніх відомостях ворог був в районі Мясківки. З одним з тих відділів, в районі Вільшанка, мав бій Чорноморський полк, а ворог провадив інтенсивну розвідку в районі нашого попереднього розташування: с. с. Вільшанці і Вербці. Наша розвідка виявила, що с. с. Єланець і Климівка були вільні від ворога.

Далі Команда Армії подавала, що з огляду на вищезгадану ситуацію наша армія вчорашнім маршем 5.V була пересунута в напрямку Ямполя для прориву і негайного зєднання з фронтом Головного Отамана, що фактично й зроблено. Вислані для цього кінні відділи зустрілися з частинами полк. Удовиченка і довідалися, що частина його дивізії (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Борівкою і р. Дністром, кінний полк — в Бабчинцях, а решта дивізії в районі м. Вінниці в перемішку з польськими

---

[1]) П. Певний, op. cit., стор. 58.

відділами, шо всім цим фронтом керував Головний Отаман Петлюра, який був вчора у м. Могилеві[1]).

Армія У.Н.Р. до 7.V скупчилася в районі м. Ямполя і с. с. Китроси — Вербка — Єланець — Писарівка — Воложська для відпочинку та координації дальшої праці з частинами фронту Головного Отамана і переведення військової й агентурної розвідки на схід і північний схід. Тиловою базою армії було м. Ямпіль.

Київська дивізія зосередилася в с. с. Китроси, Паліївка і сл. Вербицька; Запоріжська — в районі Писарівки і Кочковки; Волинська — в с. Вербка[2]).

6-го травня Командарм вислав до Головного Отамана ситуаційний звіт через штаб 2-ої стрілецької дивізії й у відповідь одержав привітання та ситуаційний звіт на 16-у годину 6.V[3]).

В рапорті від 6.V Командарм разом з командуючими дивізіями писали на імя Головного Отамана: „Сьогодні 6.V з особливим почуттям висилаються розїзди для звязку з Вами. Після пятимісячного розєднання, армія У. Н. Р. щаслива знову вітати Головного Отамана і, знаючи фактичні обставини на Україні, переконана в остаточній перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний український народ! Слава Головному Отаманові!"[4]).

Головний Отаман, відвідавши 10.V Команду армії в м. Ямполі, дякував пп. отаманам, старшинам і козакам за славні подвиги й побіди. „Створено славну сторінку в історії боротьби українського народу за свої власні права", писав він у наказі по Військах У. Н. Р. 10.V. Вітаючи старшин і козаків, Головний Отаман висловив побажання в найблизчому часі побувати в частинах.

З дозволу Головного Отамана Командарм Омелянович-Павленко, підвищений до ранги ґенерал-поручника, відїхав в однотижневу відпустку. Виконання обовязків Командарма доручено от. Тютюникові[5]).

6.V в наказі Комдивам Запоріжської, Київської, Волинської, от. Шепаровичу та полк. Удовиченкові, Командарм писав, що скінчився історичний похід, який привів армію до злуки з військами Головного Отамана, і оповідав, що, вважаючи своє завдання за виконане, він просив Головного Отамана і Голову Ради Міністрів про звільнення з посади Командарма, але йому в цьому відмовлено[6]).

11 травня Командарм переслав Головному Отаманові доповідь про останні бої армії, де зазначив, що селянство скрізь співчуває армії і відноситься страшенно вороже до комуністів, а особливо в тих місцях, де вони провадили реквізиції, що скрізь, де

---

[1]) Частини полк. Удовиченка в оперативному відношенні підлягали начальникові 7-ої польської дивізії ген. Крайовському. [2]) Документ № CXCV, стор. 196 — 197. [3]) Документ № CXCVI і CXCVII, стор. 198. [4]) Документ № CXVIII, стор. 199—200. [5]) Документ № CXCIX, стор. 200. [6]) Документи №№ CC і CCI, стор. 200—201.

пройшла армія, ширяться повстання, що селянство почуло змогу скинути комуністичну владу, і тому скрізь зявляється сила дрібних партизанських відділів, що нищать ворожі відділи[1]). Політичний референт В. Совенко в своїй доповіді від 4.VI, підводячи підсумки славного походу, слушно зазначив, що слава в цьому ділі належить і Головному Отаманові С. Петлюрі, який зумів відродити приспане століттями національне почуття і козачий дух в народі[2]).

Приблизний чисельний стан армії по поверненні із „Зимового походу" був такий:

Запоріжська дивізія мала 140 старшин, 2100 козаків, 8 гармат і 45 кулеметів.

Волинська — 100 старшин, 1250 козаків, 2 гармати та 35 кулеметів.

Київська — 110 старшин, 1700 козаків, 4 гармати та 40 кулеметів.

Галицька Кінна бригада — 10 старшин і 480 козаків (От. Шепарович).

3-ій Кінний полк — 37 старшин, 420 козаків та 18 кулеметів.

Таким чином армія мала: 397 старшин, 5950 козаків, 14 гармат та 144 кулемети[3]):

Ранком 7.V армія тримала новий фронт, але вже під керуванням Головного Отамана Симона Петлюри.

Армія за час „Зимового походу" зробила до 2500 верстов за 180 днів, і мало коли відпочивала від переходів та боїв.

В першій половині Зимового походу (6.XII-1919 — 16.II-1920) Армія, перейшовши спочатку в запілля добровольців, а потім і большевиків, опинилася в центрі народнього руху і морально зміцнилася. Командування користувалося такими тактичними прийомами і ставило такі завдання до частин:

1. Уникання великих ворожих частин та нападання на малі, нищення залізниць, звязку та тилових установ;

2. розташування групами на випадок несподіваних ворожих нападів а також вживання заходів до швидкого поготівля;

3. переведення маршів манівцями та кількома колонами, користування місцевими провідниками, зосереджування здаля від головних залізничних ліній та великих селищ, в момент критичний — переведення нічних форсованих маршів;

4. ведення поспішної розвідки навкруги — військової й агентурної, останьої — за допомогою селянства;

5. несення охорони на походах лише розїздами, на місці — за допомогою селян;

6. в керуванні — самодіяльність командірів та періодичні наради їх в Штабі Армії,

---

[1]) Документ № CCII, стор. 201 — 202. [2]) Документ № III, стор. 22. [3]) Документ № CCIII, стор. 203.

а також такими організаційно-матеріяльними засобами:

1. частини набували ступнево характеру кінних частин;

2. поповненням кінського складу армії;

3. армія забезпечувалася теплим одягом, взуттям і харчуванням — виключно місцевими засобами та використовуванням для господарських потреб місцевих запасів цукру і спирту.

Армії бракувало зброї, набоїв, грошей, медикаментів.

Комплектувалася вона тільки охочими: дезертирства не було жадного; велика кількість хорих старшин і козаків перебувала на лікуванні у селах.[1])

Армія допомогла своєю акцією ліквідації військ Деніки на

Часто оточена ворогами, а іноді знаходячись між двома ворожими фронтами, вона, не маючи баз і постачання,—здобувала зброю та набої на ворогові.

В другій половині Зимового походу армії бракує найнеобхідніших річей, а головне набоїв. Вона вибірає:

1) попередній маршрут і на початку примінює попередню тактику;

2) Армія входить в большевицьке запілля;

3) приковує ворога, який купчиться великими силами, щоб її знищити;

4) Команда Армії інтенсивно співпрацює з повстанцями, даючи їм належні директиви та використовуючи їх у своїх оперативних планах;

5) Команда Армії, опинившись в ворожих районах, відважується на захоплення великих міст, і це переводить успішно, примінюючи тактику нищення ворога ударними групами (дивізіями);

6) частини армії збільшуються численно, людським та кінським складом, і забезпечують себе зброєю й харчами вже на місяць;

7) в кінці походу армія переводить одчайдушні регулярні бої з переважаючим ворогом;

8) армія дезорганізує большевицьке запілля безпосередньо перед наступом польських військ на Київ.

За час Зимового походу армія усвідомила національно і політично населення більшої частини Правобережжа, частини півдня України і частини Лівобережжа. З походу вона вийшла цілою, незнищеною, даючи єдиний може в історії приклад провадження партизанської боротьби в подібних умовах та протягом так довгого часу і вписавши в історію нашого війська і нашого національного визволення виняткову що до краси подвигу й самопожертви сторінку.

В память Зимового походу було встановлено орден „Залізного Хреста“, яким і нагороджено всіх його лицарів.

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 45—46.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ.

1. Заходи Головної Команди щодо організації повстанчих центрів. 2. Значіння повстань. Большевицька „сводка" повстанчих груп. Спроба переліку всіх повстанчих організацій і груп в Україні. 3. Повстання на Херсонщині та Катеринославщині. 4. Спроби добровольців порозумітися з повстанцями. 5. Большевицька політична тактика на Україні в часі Зимового Походу. 6. Причини „рядянських" настроїв серед повстанців та заходи большевиків по ліквідації повстанчих організацій. 7. Повстання на Таращанщині. 8. Заходи Команди армії У. Н. Р. в повстанчій акції.

Рештки Української армії, що після листопадової катастрофи 1919 р. вирушили на Україну і шість місяців провадили там боротьбу за визволення своєї батьківщини, не могли би успішно провадити своєї акції, коли б їм не помогла велика стихійна сила—українські повстанці.

Ще в жовтні 1919 року Командуючий Київською дивізією от. Ю. Тютюник вислав чот. Мелешка (сам зголосився) з гуртком старшин і козаків на Єлисаветщину, звідки той був родом і де раніше організував повстання. З Вапнярки, в момент відступу нашої армії на захід, пішли на Звенигородщину сот. Бондаренко і на Таращанщину—хор. Кузьменко-Титаренко.

Уряд У. Н. Р. і Головна Команда Армії ніколи не мали планового звязку з усіма повстанчими організаціями, що існували на Україні, а через це не було й систематичного керовництва ними, або принаймні сталої координації акцій повстанців з акціями армії У. Н. Р., хоч де-які спроби в справі тіснішого звязку з повстанцями та координації їх праці й робилися. Так, в половині липня 1919 р. головнокомандуючим усіма повстанцями було призначено Малолітка (псевдонім „Сатана"), але він, як провідник цілого повстанчого руху, нічим себе не проявив.

У вересні 1919 року „Головним отаманом повстанців" наша Головна Команда призначила Волоха. Це невдале призначення відбулося під натиском опінії певних кол, які вважали, що Волоха найліпше приймуть, яко отамана, як повстанці по той бік, так отамани по цей бік фронту, але Волох встиг тільки вирядити повстанчий відділ от. Гулого-Гуленка. Дальша „діяльність" Волоха читачеві відома.[1])

Рівночасно у Камянці-Подільському існував ще й Центральний Український Повстанчий Комітет—„цупком", на чолі якого стояв член Ц. К. партії українських есерів Назар Петренко.[2])

---

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 73. [2]) Входив він до Всеукраїнського ревкому, на чолі якого стояв Драгомирецький. В цьому ревкомі, на правах командира всіх повстанчих сил, був Юрко Мазуренко (псевдонім „Кладун"), політичним відділом відав Яворський, а за начальника штабу власне й був І. Малолітко. Про це згадує також і большевицький автор Б. В. Козельський в своїй праці „Шлях зрадництва й авантур" (Петлюровське повстанство. Державне видавництво України, 1927, Харків, стор. 27—28).

Це був також наскрізь партійний твір, що служив одним з богатьох помостів для співпраці Ц. К. соціялістів-революціонерів з Ц. К. соц.-демократів, що нібп, на думку цих партій, найбільше відповідав тодішнім „рядянофільським" настроям народніх мас на Україні.

Але й цей комітет за браком відповідних сил та через партійну хитанину нічого не зробив. Большевики вжили повстанців для своїх цілей в боротьбі проти Добровольчої армії, а потім, використавши, безоглядно почали їх ліквідувати.

Звязки нашої Гол. Команди з повстанцямя були спорадичними: час від часу вони обмінювались тільки посланцями. Повстанці одержували тільки директиви загальні, а їх провідники провадили свою роботу, орієнтуючись на місцях, яка одначе часами напроваджувала ворогів на думку, що повстанцями керує одна і то вправна рука.

Часом в політичній акції повстанців помічалася й певна розбіжність, але, поза одинокими випадками (червоні ватажки), всі вони твердо стояли на грунті самостійности У. Н. Р. і боронили її із зброєю в руках проти червоних, потім білих і потім знову червоних москалів.

Б. Командарм і Військовий Міністр У. Н. Р. от. В. Сальський так характерізує повстанчу акцію того часу:

„За час панування большевиків вся Україна покрилася повстанчими оргазаціями, котрі головним завданням мали обєднання і регулювання повстань проти большевиків. З початком наступу Денікінської армії, коли дійсне обличчя Денікина для населення було не ясне і не відоме було його відношення до українського національного руху (на Лівобережній Україні були відозви і пускались чутки, що між Отаманом Петлюрою та Генералом Денікином є згода), то значне число повстанчих організацій допомагали Денікину: руйновали большевицький тил, деморалізували їх армію й т. п. Після Київських подій і пертрактацій, десятки делегатів від повстанців приходили до Українського Командування і Уряду за інформаціями та вказівками. Всі делегати казали, що від денікинської місцевої влади виходять запевнення, що у Денікина повна згода з Українським Урядом, і вони прийшли це перевірить, стримуючи, поки-що, від повстань населення, для якого обличчя Денікина цілком ясне і викликає велике незадоволення. Це мало місце після того, як війна фактично почалась наступом армії генерала Шіллінга на широкому фронті від Цвітково до Дністра, при чому в бою були вже зайняті денікинцями Умань, Христінівка й иньші місцевости до Дністра. Тоді всі антибольшевицькі організації виступили проти Денікина. На всьому терені України, головним чином на Звенигородщині, Катеринославщині, Херсонщині, Полтавщині спалахнули повстання, які в сильній мірі спричинилися до поразки Денікина. Для зясування, яке значіння і який характер мали ці повстання, можна привести де-які випадки.

На одній залізниці Херсонщини повстанці зняли на протязі 35 верстов полотно; рейки закопали в землю, шпали попалили. На лінії Цвітково—Христинівка на протязі одного тижня було десять випадків розбиття потягів. В м. Звенигородка повстанцями був вирізаний цілий відділ, з місцевої скарбниці було взято 6.000.000 рублів, бувших на біжучому рахункові цього відділу. В 5 верстах від Білої-Церкви в селі мешкав повстанчий повітовий комісар, котрий фактично керував повітом (а не Білоцерковський ісправник), про що знала військова влада і нічого не могла зробити. Рух по всіх залізницях був випадковий і хвильово припинявся, а військові ешелони ходили під захистом бронпотягів. Від командування Денікинської армії було видано наказ частинам, щоб меньше сотні за межі міст не виходити. Оскільки повстання і ворожий настрій

селян деморалізує військо, свідчить такий випадок: в районі Вапнярки в останні часи зєднаному повстанчому відділу здано шість батарей в повному складі і по реєстру, а командіри батарей, з відповідними посвідками, зявились до українського командування.[1])"

Одно з справоздань Київського большевицького „Военно-Окружного Штаба", перехвачене нашою розвідкою, подає надзвичайно цікаві дані про акцію повстанців на 25.III 1920 р.

Називаючи повстанчі відділи „бандами" і поділяючи їх на „передвигающіеся" і банди „местного характера", автори справоздання перелічують цілі повіти, що були охоплені повстаннями.

До рухомих „банд" большевики залічували: відділ Тютюника (1000 багн. і 1200 шаб. при 2-ох гарматах), що оперував в районі Брацлав—Гайсин—Монастирище—Умань—Тальне—Звенигородка—Новоархангельськ, відділ от. Павленка в районі Голованівськ—Юзефпіль—Саврань—Ольвіополь коло 100 сіл і відділ от. Гулого в районі Олександрії—коло 70 сіл.

До „банд" місцевого характеру вони залічували: відділи Терешка, Рукоїда, Мартиненка і Струка в Чернобильському повіті (коло 50 сіл); відділи Юриса в районі Злодієвка—Димер по шосі Чернобиль—Київ (коло 10 сіл); відділи Жгира, Мордалевича і Ковальчука в районі м. Радомисля (с.с. Щоглівка і Струщівка—біля 20 сіл); відділи Аланди, Мозолевського і Демченка в районі Макарів—Брусилів—Ходорків (до 40 сіл); відділи Святненка (500 багн.) на північ від Фастова (коло 10 сіл); відділи Кобенка і Коваленка в районі с.с. Триліси—Копсанка—Мала і Велика Половецька—Яхни—Михайлівка—Сидори—Мазепинці—Дрозди — Писчики—Трушки—Зубари—Мотяжин—Порадовка—Фастовці (в цім районі повстанці мали гармати, кілька десятків кулеметів, багато рушниць, а звязок між селами був не тільки кінний, а й телефонічний); відділ Уляни (140 багн. і 100 шаб.), Сюрупи, Чучупаки[2]), Грузенка та Трепета в районі Володарка—Тетерів—Ставище—Сніжки—Розумниця (коло 40 сіл); відділ Ромашка в районі Бобрик—Нова Басань—Новий Бихів на Чернигівщині (до 20 сіл).

В справозданні тім говориться, що населення цілого Гайсинського повіту ставиться до української влади із симпатією, що і там „появленіе сторонников Петлюри будет енергично поддержано." Такий самий настрій був серед населення в Київському повіті (с.с. Будаївка, Шуляки, Боярка, Білогородка і Глеваха), в Канівському і Таращанському повітах (район Канів—Трипілля—Шандрівка—Медвина—до 30 сел), в Чигиринському повіті (район Фундуклїївка—Медведівка—Дудуліївка до 60 сіл), в Яготинському районі (Чернигівщина) була велика повстанча організація (до 2000 чол.), добре озброєна гар-

---

[1]) В. Сальський: „Аналіз стратегично-політичного становища на Україні в 1919 р.," Варшава. 1920. [2]) Зраджений провокатором, вже ранений і оточений большевиками, застрілився в березні 1920-го року.

матами і кулеметами, в районі с.с. Понівка—Облонівка—Лозовий Яр—Томарівка—Слобода—Годнівка й інші.

У цілій окрузі положення большевиків було загрожене: „власть, где таковая есть в лице Ревкомов і Комбедов, пока оторвана от населенія і не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насилія, вследствие наличия вооружения у крестьян, принимают иногда стихийний характер; бандитизм заметно растет; громадний процент крестьян настроен или петлюровски или анархически—масовое расхищение и порубка лесов, разграбление сахарних заводов обычное явление. Ведется усиленная работа политическая и по укреплению власти, но результаты ея пока еще слишком недостаточны."[1])

Цей документ большевицького Штабу київської округи налічує тільки виявлені большевиками ворожі партизанські відділи, алеж далеко невичерпує всіх ворожих Червоній армії груп. Подані відомості торкалися переважно Київської Округи, та й вони, як побачимо далі, не були докладними. І то не дивно: деякі повстанчі відділи проходили вздовж і впоперек всю Україну і то по кілька навіть разів на рік, — отже большевики навіть через свою „чека", а на селах через „комбеди", не могли взяти „на учет" всіх повстанчих організацій: населення всіх повстанців уважало за мучеників за народню справу, переховувало їх, допомагало їм, чим могло. Доповнюючи оці большевицькі дані даними Штабу Укр. Головної Команди, подаємо тут прізвища ватажків повстанчих організацій та райони їх праці, що в той час (до 25.III 1920) вже існували, і яких не подав в свойому докладі большевицький Штаб Київської Округи:

1. Цвітковського — на Таращанщині[2]) 700 кінноти і 500 піхоти. 2. Гризла — на Звенигородщині (100 кінноти і 2000 піхоти). 3. Дерещука — на Уманщині (4000 піхоти при гарматах — організованих). 4. Заліняка — на Лисаветщині (700 піхоти).

---

[1]) Документ № CCIV, стор. 203 — 204. [2]) От. Цвітковський (штабс-капітан лейб-гвардії Волинського полка) з района Любара вирушив на Уманщину. З власної ініціятиви, по приході туди от. Волоха, він злився з відділом останнього і вступив до партії боротьбістів. Разом з відділом от. Волоха і відділ от. Цвітковського був влитий до 60-ої червоної московської дивізії. Побачивши на ділі ліквідацію червоними українських частин, от. Цвітковький налагоджує звязок з Дерещуком та братами Рендо. На пропозицію уманського повстанчого комітету Цвітковський з 25—30 шаблями і до 60 піших пробивається до Звенигородського повіту і там зачинає організувати уже великий відділ, до якого охоче йшли утікачі з червоних частин. У двох волостях — Виноградській та Боярській—Звенигородского повіту, що відмовилися виконати мобілізацію на накази московської влади, от. Цвітковський зформував два полки (Виноградський та Боярський) і пізніще зєднався з от. Сидоренком. Досить успішно от. Цвітковський перевів роботу по організації повстання в Таращанському, Канівському та Звенигородському повітах. Але ж, як то часто буває, посварився з от. Сидоренком і почав сам оперувати проти червоних Москалів. Його діяльність продовжується аж до ліквідації боротьби проти Москви в 1920-му році (Б. Козельський, op. cit., стор. 64—65).

5. Голого — на Канівщині (до 1000 піхоти). 6. Заболотного — на Балтщині (до 2000 піхоти). 7. Чуприни — на Липовеччині (до 600 піхоти). 8. Ільченка — на Чигиринщині (відомостей про кількість не маємо). 9. Лобатого — Александрійській район. 10. Завертайла — Херсонський повіт. 11. Хмари — 300 кінноти і 300 піхоти). 12. Загородного — Черкаський повіт. 13. Лиха — Винницький повіт. 14. Орловського — Полтавський повіт. 15. Біленького — Полтавський повіт. 16. Орлика — Київський повіт. 17. Куравського — Таращанський повіт. 18. Марусі Соколовської — на Київщині. 19. Чорного — Переяславський повіт[1]).

Крім перелічених, на підставі вказаного документу організацій, треба подати ще такі повстанчі організації або відділи: 20. А. Гребінка (псевдонім „Чорна Хмара") — район Катеринославщини-Знаменки (там же оперував в цей час і от. Ангел). Чорна Хмара мав 3 відділи до 500 чол.; першим відділом кінноти командував прапорщик О. Курочка, другим відділом піхоти — поручник Петренко і третім — окремою пішою сотнею командував прапорщик — учитель Хоменко[2]).

21. От. Волинця — в районі Христинівки (до 300—500 чол. О.Д.)[3]) 22. От. Павловського — в районі: Іваньки, Шаулиха, Звенигородка[4]). 23. От. Гулого-Гуленка — в районі Знаменка-Мишурино-Верблюжка-Суботинці — тоді ще невідомої кількости[5]). 24. Українця — район Знаменки (від Кременчука до Чигирина) невідомої кількости[6]). 25. От. Сокола — район с. Деренковець (частина Канівщини і Черкащини) до 2000 чол.[7]). 26. Левченка на Полтавщині — невідомої кількости[8]). 27. Хор. Г. на Черніговщині[9]) — невідомої кількости. 28. Мелешка (він же Малашко — район залізниці Пятихатка-Катеринослав, Долинцево, Верховцево до ст. Сухачівка — невідомої кількости[10]). 29. Шохина — в районі Нового Бугу — невідомої кількости[11]). 30. Конашенка — район обмежений на північ селами Петрово, Верблюжка, на захід селами — Братолюбівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід — річкою Інгулець — невідомої кількости[12]). 31. От. Сокура — Чигиринський повіт (штаб в Чигирині[13]); 32. От. Гладченко — на південь від Катеринослава — невідомої кількости[14]); 33. От. Орла[15]); 34. От. Сірка[16]); 35. От. Ока, що разом з відділом от. Гулого приеднався до армії У. Н. Р. підчас Зимового Походу[17]); 36. Полк. Пшонника — оперував з початку в районі Тирасполя, а пізніше брав участь в захопленні Ананіїва[18]). 37. От. Антонова в районі с.с. Липецьке, Баштани, Селеванівці, Гандрабари та інших; брав участь в захопленні Ананіїва[19]). 38. Павловського, Глущенка,

---

1) Документ № CCV, стор. 204. 2) Документ № CCVI, стор. 205—209. 3) Документ № XVI, стор. 33. 4) Документ № XXXIV, стор. 49. 5) Документ № CCV, стор. 204. 6) Ю. Тютюник, op. cit, стор. 75. 7) Ген. пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 24. 8) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 80. 9) Тамже. 10) Тамже. 11) Документ ч. LVIII (прізвище Отамана додаю од себе). 12) Тамже. 13) Тамже, стор. 11, 12. 14) Б. Козельський, op. cit., стор. 48. 15) Тамже, стор. 50. 16) Тамже, стор. 52.

Даниленка, Зеленого та Омельчука, — що працювали в повстанчому комітеті Радомиського району, на чолі якого стояв от. Мордалевич[1]). 39. От. Багатія — район Київщини[2]). 40. От. Юрка Волощенка — район Київщини та Волині[3]). 41. От. Шепеля — район Хмельника-Винниці[4]). 42. От. Цигана — в районі Обухова, Воронькова та Тирасполя[5]). 43. От. Галайди — район Київщини[6]). 44. От. Лютого[7]). 45. От. Клепача — обидва саме тоді розпочинали свою діяльність в Олександрійському, Чигиринському та Черкаському повітах[8]). 46. От. Терещенка[9]) в районі Холодного Яру, де пізніще утворився „право-лівобережний округовий повстанський комітет" у складі: Івана Дігтяра, Сергія Отаманенка, Логвина Панченка, Омеляна Цзигоря та інш. 47. От. Деркача[10]), 48. От. Мамая[11]), 49. От. Петренка[12]) — вели всі три підготовчу працю в районі Холодного Яру. 50. От. Брови[13]) — на Катеринославщині. 51. От. от. Дороша, Яременка, Багатиренка, Цербалюка[14]) (підготовча праця на Київщині). 55. От. Киктя, Яблучка, Загороднього, Степового, Каліберди і Бондаря[15]) (підготовча праця в районі Кременчука). 61. От. от. Гонти, Христового, Матвієнка, Вояки і Штапи[16]) (підготовча праця на Полтавщині). 66. От. Складного[17]) — Поділля (підготовча праця). 67. От. Моргулі[18]) — Поділля (підготовча праця). 68. От. Громового[19])—Поділля (підготовча праця). 69. От. Салтиса[20]) — Поділля (підготовча праця). 70. Др. Гелева[21]) — район Київщини й Катеринославщини. 71. От. Вовка[22]) — на Полтавщині, до 200 чоловік. 72. От. Сидоренка[23]) — в районі Звенигородки (відділ організувався у Медвинському районі). 73. От. Шуби — на Полтавщині. 74. От. Любченка — на Полтавщині. 75. От. Пятненка на Полтавщині[24]).

Повстанчу акцію організує також в травні місяці 1920-го року „Комитет визволення України" в Полтаві та „Полтавський Губерніяльний повстанський Комітет", але підготовча праця велася, очевидно, й давніше[25]).

Комітет утворився з ініціятиви місцевого гуртка учителів гімназії, співробітників губерніяльного органу народньої освіти та кооперативів в складі: Прийми, Нінковського, Балика, Лойка, Юрченка та Ващина. Комітет виступив під гаслом „повалення радянської влади" і мав навязати звязок з другими повстанчими організаціями та „навчити людей строго додержуватись соціяльного державного ладу й взагалі привчати до державности"[26]).

---

[1]) Тамже, стор. 60. [2]) Тамже, стор. 66. [3]) Тамже. [4]) Тамже, стор. 68. [5]) Тамже. [6]) Тамже, стор. 67. [7]) Тамже, стор. 69. [8]) Тамже, стор. 76. [9]) Б. Козельський, op. cit., стор. 75. [10]) Тамже. [11]) Тамже. [12]) Тамже. [13]) Тамже, стор. 105. [14]) Тамже, стор. 81. [15]) Тамже (уміщую другий раз, бо він працював і в цьому районі). [16]) Тамже. [17]) Тамже. [18]) Тамже. [19]) Тамже. [20]) Тамже, стор. 81. [21]) Тамже, стор. 105. [22]) Тамже, стор. 78. [23]) Тамже, стор. 64—65. [24]) Ген.-пор. М. Омелянович Павленко, op. cit., стор. 24. [25]) Як у Б. Козельського: „Шлях зрадництва й авантур", стор. 77—78. [26]) Тамже.

З цією метою було утворено адміністративно-організаційний відділ на чолі з Нінковським, військовий — на чолі з Юрченком та фінансовий — на чолі з Баликом. Головував Прийма, його заступав Нінковський. В основу організації було покладено принціп пяток. На чолі всіх організацій стояла рада комітету, також з пятьох. З часом члени Комітету мали на увазі системою організованих пяток покрити цілу Україну. У липні місяці до комітету входять Денисенко, Левченко (УСД.) та Чубукова-Дорошенко (УПСР). Комітетові підлягав відділ от. Вовка (до 200 чол.), а також було налагоджено звязки з повстанчими організаціями Переяславського, Лубенського, Гадяцького та Звенигородського повітів. Голова Комітету Прийма мав відїхати до Польщі до Головного Отамана для порозуміння, але провокатори донесли про це московська „Чека", і членів Комітету було арештовано і вивезено до Харкова на суд.

На чолі Полтавського „Губерніяльного повстанського Комітету" стояв Сопар-Нельговський. За начальника штабу був Трясило, за начальника звязку — Бідуха, за начальника розвідочного відділу — Лука Узенко, а за начальника адміністративно-організаційного відділу — Юрченко. Цей Губповстанком мав звязки з іншими повстанчими організаціями, але й його зустріла доля „Комітету визволення України": „Чека" через провокаторів ліквідувала ці визвольні змагання повстанців, з котрих не один життям приплатив за народню справу.

Реєструємо нижче повстання проти добровольців і большевиків, що вибухали по селах неорганізовано:

1. Вибух повстання в районі Умані і Жмеринки в другій половині грудня 1919 року — проти добровольців[1]). 2. Вибух повстання в с. Трояни на південь від Умані 1.І.1920-го року проти добровольців[2]). 3. Активна участь селян с. с. Майданецьке і Білянка 2.І в бою з добровольцями Волинської групи за Тальне[3]). 4. Активна збройна підтримка нашої армії в бою її з добровольцями селянами с. Оксанино 20.XII.1919 в районі Тального[4]). 5. Обезброєння селянами добровольчого відділу в районі Глодосів 1920.2.І[5]). 6. Зайняття повстанцями селянами с. с. Володимировки, Олексієвки і Осиковатої недалеко станції Злинка 21.І[6]). 7. Операції повстанців в районі м. Золотоноші 12.II.1920 р.[7]). 8. Повстанча організація в районі м. Шполи від 25.II[8]). 9. Повстанчі відділи в таких пунктах та районах: м. Ольвіопіль, Костянтинівка, с. Рівне, Компаніївка, район: Олександрівка — Драчівка — Шостакова — Нотбека — Клинці; район на північ від Єлисавету: Федвар — Сентів — Іванівка — Миронівка — Осиковита — Обознівка — Лелеківка — Суботець — Єлисавет-

---

[1]) Документ № VIII, стор. 29. [2]) Документ № XXX, стор. 46. [3]) Документ № XXXII, стор. 47. [4]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. I, стор. 25. [5]) Документ № XLIII, стор. 63. [6]) Документ № LXXV, стор. 89. [7]) Документ № XCVI, стор. 108. [8]) Документ № CXVI, стор. 123.

градка — Цибулів; Знаменка з околишним районом — Мишурин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондарівка, Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародіб з околицями, Чечелівка (відомості од 30.I[1]). 10. Селянські повстання на Чернігівщині та Полтавщині, які ствердив 10.III сам член Наркома Затонський в своїй заяві кореспондентам газет[2]). 11. Селянські розрухи в Кролевецькому, Ніжинському та Сосницькому повітах на Чернігівщині[3]). 12. Селянські виступи в м. Ольвіопіль, відомості від 3.III[4]). 13. Зайняття селянами-повстанцями Ананіїва, ст. Любашівка, Кривого Озера, Саврані, Балти і Бірзули, відомості від 20.IV[5]). 14. Повстанча організація в м. Черкасах 8.II[6]).

Всі перелічені повстанчі організації й отамани повстанців виступали під гаслом Української Народної Республіки. В районі Чигирина (с. Янич) оперував от. Коцур, який стояв за „радянську владу". Полковник Чижевський в своїй „короткій історії 3-ої Залізної дивізії" називає його бандитом, який грабував різні частини, що переходили через цей район, а також і сусідні села[7]). На Звенигородчині оперував от. Туз, що принціпово стояв за радянську владу[8]).

Крім цих повстанчих організацій на Україні оперував в районі Бердянськ — Мелітопіль ще й анархіст от. Махно. Його акція була найбільш оригінальним явищем на нашому терені: „сьогодні з червоними, завтра з білими, потім проти обох з українським національним рухом" (25 вересня 1919 р. на Уманщині він здав до війська У. Н. Р. 4000 ранених і хорих партизанів). Проте у всіх цих союзах була провідна думка: „з слабшим на дужчого". В його відділі працювало й багато українців, як Петренко, Маслов, Шпорта, Пархоменко, Щусь, Іванюк, Матросенко, Вдовиченко, Брова, Куриленко, Кожан, Середа, Богун.

Маючи лозунги — „фабрики — робочим, земля — крестянам, геть: капіталізм, працю в наймах, державне пригнічення", — махновці в цих соціяльних питаннях залишалися вірними до кінця. Зате безумовно національні моменти на них мали великі впливи[9]).

Рівнож на Катеринославщині оперувала Маруся Никифорова, що часом мала загін до 1500 чол. і видавала себе за анархістку[10]).

Величезний район майже цілої Херсонщини та Катеринославщини також був охоплений повстанням — спочатку про-

---

[1]) Документ № LXXIV, стор. 88. [2]) [3]) Заява Петровського в січні місяці 1920 р. кореспондентам загранични газет. [4]) Документ № CXXIII, стор. 136. [5]) Документ № CLXXI, стор. 173. [6]) Документ № LXVII, стор. 80. [7]) Полк. Чижевський: Коротка історія 3-ої Залізної дивізії, Каліш 1921, стор. 21. [8]) Тютюнник, op. cit. стор. 75. [9]) Ген.-пор. М. Омелянович - Павленко, op. cit., ч. II, стор. 26 — 29, [10]) Ген.-пор. М. Омелянович - Павленко, op. cit., ч. II, стор. 25. Свідки оповідають, що відділ Марусі наводив жах на ворогів. Підкреслювали її надзвичайну хоробрість. Бачили похорон козака з її відділу у Катеринославі: цілий відділ їхав на конях, в більшості білих, з голими шаблюками з самою Марусею на переді, яка сама подавала й команду. Маруся видавала себе за „анархістку" (Див. документ № CCVI, стор. 209.

ти денікинців, які, прийшовши сюди, поводилися з селянами обережно, але потім їх „государственная стража" та „каральні" експедиції почали „гуляти" по українських селах: „розстрілювали, вішали, різали, палили, руйнували, нищили, псували, грабували, гвалтували... Над всім національним українським глумились, як дикуни... Такого жаху нарід український терпіти не зміг і повстав. Але ворог був сильний, повстання треба було вести організовано, і треба було провідників". В цей час сюди й прибули уповноважені від Центрального Українського Повстанського Комітету: сотник Д. Робаківський, а потім Карпенко, щоб організувати повстання. Незабаром утворився повітовий Херсонський повстанчий штаб та комітет з місцевої інтелігенції.

Штаб і комітет в короткий час налагодили звязок з повстанцями сусідніх повітів, а також з окружним і центральним повстанчим комітетом. Через агентів інформаторів пвстанком мало не кожної години одержував вісті з усіх кінців повіту, а також з інших повітів, про ворога й настрій селян. Праця провадилась енергійно, в захопленням. До праці стало переважно сільське вчительство.

Коли налагодився повстанчий апарат, повіт було поділено на повстанчі райони, до яких було надіслано керманичів з повстанчого повітштабу. Надруковано було відозви до селян від Повстанчого Повіткому та відозви від Центрального Повстанкому, в яких представлено жахливі методи денікинського панування й заклик до боротьби з таким ворогом. Надруковані на шапірографі при світлі каганця, ці відозви робили велике враження на селян і розжеврювали постанчий дух. Десятками, з зброєю в руках почали сходитись повстанці до своїх районів. По лозах та садках почалося формування повстанчих сотень. З села в село переходили повстанці, приєднуючи до себе організовану повстанчу силу. Так виросли 1-ий і 2-ий Олександрівські повстанчі полки Низових Козаків.

Ще в часі формування цих полків довелося їм вести боротьбу з ворогом, але не тільки з денікинцями, а й з бандитами, яких так багато було по селах. Майже в кожному селі довелося повстанцям нищити бандитів, що не давали селянам спокою: поодинокі їх банди організовувалися у загони і під назвою „повстанців" грабували не тільки заможних, але й найбідніших селян.

Залізничі магістралі Кременчук—Знаменка—Пятихатка—Долинська і телеграфичний звязок між ними був попсований, а коли й налагоджувався ворогом і рух на деякий час продовжувався, то ні один потяг не проходив не обстріляний або не пущений під ускіс насипу.

2-й Олександрівський повстанчий полк Низових Козаків (командир от. Сірко в складі до 600 багнетів, 20 шабель при кулеметах) захопив м. Нову Прагу, вибивши звідти ворога і захопивши там військове майно. 1-ий Олександрівський полк у цей час припинив залізничний рух між Знаменкою і Кременчуком і хотів

захопити Знаменку, але не зміг, бо там були великі ворожі сили з бронепотягами. Не тільки по залізничих, а й по грунтових дорогах ворог не міг пересуватися: скрізь були повстанці. Це примусило ворога групувати великі сили на залізниці та лагодити її при допомозі бронепотягів.

У цей час повстанці одержали розвідочні відомості, що з армії Української Народньої Республіки іде в запілля для боротьби з ворогом відділ гайдамаків на чолі з Командуючим повстанцями Херсонщини та Катеринославщини отаманом Гулим-Гуленком. Надісланий від повстанштабу звязок здибався з відділом у Холодному Ярі (Мотронинський монастирь на Чигиринщині) і приніс звідти інформації й накази від Командуючого повстанцями Херсонщини та Катеринославщини от. Гулого.

Це ще більше зміцнило духа та енергію повстанців, ще більш скріпило їх віру в перемогу над ворогом, якого ще з більшим завзяттям гонили повстанці з своєї землі. От. Гулий, вийшовши з ст. Калинівки 8 листопада 1919 року з невеличким відділом піхоти, кінноти, при двох гарматах і десяткові кулеметів, мусів довго пробиватися, маючи проти себе далеко сильнішого ворога, і тільки доскочивши до Холодного Яру, де яри та ліси дали змогу сховатися від ворога, повстанці могли кілька днів відпочити. З відділу в 300 чоловік залишилися лише третина, бо решту по дорозі або забито, або залишено хорими на тиф. Сам же от. Гулий, не відпочиваючи, пробрався до Херсонських повстанців, звязався з ними, потім вирушив до Верхнедніпровська і, разом з повстанцями Верхнедніпровського повіту під орудою ватажка Малашка, зайняв всю залізницю аж до самого Катеринослава. Тимчасом, поки повстанці виловлювали в повіті „Государственную стражу" та рештки недобитків-добровольців, він знову пробрався до олександрівських повстанців, захопив ст. Пятихатку і залізницю, а звідти повернув до свого відділу, що був залишений у Холоднім Ярі і, зібравши там своїх гайдамаків, повів наступ на Єлисавет. Тільки страшенна втома не дала їм можливости дощенту розбити і тут добровольців. Всеж таки він захопив місто і тримав кілька днів, відбиваючи контр-наступи добровольців, і залишив місто лише тоді, коли ворог підтяг великі сили.

По цих випадках от. Гулий-Гуленко наказав, щоб 2-й Олександрівський повстанчий полк пересунувся у північну частину повіту для зеднання з відділом гайдамаків, який у цей час оперував у районі станції Фундукліївка—Цибулево. 2-й Олександрівський полк зараз же вирушив на північ. Ще раніш приеднався до Гулого 1-ий Олександрівський повстанчий полк і оперував разом з гайдамаками у цім же районі.

В середині листопада 2-ий Олександрівський полк зеднався з відділом гайдамаків.

Повстанці розпитували про нашу армію, про „батька" Петлюру, про Уряд — всім цікавилися, а зовнішній вигляд гайда-

маків — їх оселедці та шлики — робив на них велике враження. У перший день зеднання з 2-м полком отаман Гулий зробив нічний напад на денікинців, розташованих в селі Ясеноватка. Оточеного з усіх боків ворога захоплено з усім військовим майном, бо нападу він не сподівався.

Коли денікинці налагодили були залізничний рух, то повстанці перенесли свої операції на залізницю Коростівка – Знаменка. Удень і вночі „приймали" вони ворожі потяги, і тільки один із них вирвався з під кулеметного і рушничного вогню (біля ст. Пантаївки) і зупинився аж на ст. Єлисавет, привізши туди багато ранених та забитих.

Загрожуючи ворожому війську, розташованому на ст. Знаменка, якого там було більше 2-х тисяч, повстанчі відділи пересунулись з села Диківки у м. Дмитрівку, звідки почалась облога Знаменки з усіх боків. Повстанці на стаційних водотягах поздіймали хлитовки і припинили постачання дров для потягів, а демонстрація повстанчої кінноти з боку м. Дмитрівка пригнобила й без того настрашені ворожі сили.

Повстанці, залишивши тут великий відділ кінноти, перейшли залізницю і з боєм захопили Саблино-Знаменську цукровню. Тут поляг у бою всіми люблений старий гайдамака сотник Коломиєць.

Захопивши ст. Сахарну, повстанці й тут „приймали" ворожі потяги, що йшли на Миколаїв із ст. Знаменки, яку вже ворог евакуував; ні один потяг не проскочив: всі залишились у руках повстанців на станціях Сахарній та Знаменці.

Коли по грунтових шляхах із Знаменки пересувалася вночі ворожа дивізія, то повстанці зробили на неї напад і майже всю розігнали, хоч захопити нічого не вдалося, бо у повстанців було всього по 8 – 10 набоїв. Це була остання ворожа дивізія, яка залишила Знаменку. Через те, що Знаменка з усіх боків була оточена повстанцями, ворог майже нічого не встиг вивезти із станції. Трудно було підрахувати всі трофеї, захоплені на станції. Сотні тисяч набоїв, 20 гармат, до 200 зовсім нових розібраних кулеметів, до 5 тисяч рушниць, десятки вагонів одягу й т.ін. Але всім цим повстанцям скористуватися не довелось.

Облога Знаменки повстанцями змусила денікинське військо відступити з большевицького фронту в цім районі на цілі десятки верстов (від Кременчука до Єлисавету). Це дало можливість большевицькому війську присунутись до Знаменки в момент захоплення її повстанцями. Коли повстанський відділ лічив трофеї, до Знаменки зявилась кінна розвідка большевиків, які оголосили трофеї своїми. Але повстанці набрали тут більш 100.000 набоїв, до 400 рушниць, багато одягу й іншого військового майна і відійшли до своєї бази — Саблино—Знаменської цукроварні, залишивши на Знаменці при большевицькому війську свого представника. Це була їх перша зустріч з московсько - большевицькими

незваними гостями. Злістю кипіло серце козака, але обставини вимагали „дружніх" відносин.

Ще до цієї зустрічи повстанці читали накази большевицького вождя Троцького до „Товаришів солдатів, комендантів та комісарів", який писав: „Україна це край українського робітництва і трудового селянства... Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України..." Отож, на засіданні представників від повітових повстанкомів Херсонщини та Катеринославщини, повстанці зробили постанову вважати совітське військо за дружне українському народові і спільними силами бити ворога Денікина. Большевицьке військо пройшло все Лівобережжя, майже не зустрівшись з денікинським військом, завдяки тому, що останнє було розбито й розігнано там повстанцями.

Але невдовзі повстанцям відкрилися очі, — вони зрозуміли, що наказ Троцького, з яким большевицьке військо прийшло на Україну, це тільки підлесливі брехливі слова: вони перехопили наказ від того ж Троцького з директивою Совнаркома. Наказ вимагав від червоної армії обезброювати всіх повстанців на Україні і, хоч повстанці вимагали від большевиків, щоб обезброєння було припинено, бо зброю вони здобули у ворога кров'ю, а боротьби з Денікиним ще не закінчено, большевики не звертали на це уваги й продовжували обезброєння.

В цей час був уже загублений звязок повстанців з повстанчим комітетом, а також і з військом У.Н.Р., якого вони весь час чекали. Отже, щоб зберегти свої сили, які в той час на Херсонщині та Катеринославщині виросли до 20 тисяч, та зброю, яку вони мали, вирішили замаскуватись перед новим ворогом— большевиком і стати „на радянську платформу".

Після заняття ст. Знаменки, повстанці знову пересунулися в запілля денікинців під м. Єлисавет. Розташувавшись під с. Канатовим, вони повели наступ на ворожі бронепотяги, яких на ст. Єлисавет було аж чотирі. Ворожі бронепотяги били по них з гармат і кулеметів, але залізницю з усіх боків було зірвано, і бронепотяги курсували на просторі тільки 2—3 верстов. Коли ж бронепотяги пересунулись на ст. Бережинку (4 версти від Єлисавету) і захопили Єлисавецько—Бобринецький шлях, денікинці вийшли з м. Єлисавету і трималися тут на станції та в селах на північ від міста. В цей час прибули нові ворожі відділи з півночі, і таким чином біля Єлисавету і в самім місті сконцентрувалися великі ворожі сили. Коли денікинці довідалися, що тут повстанці-гайдамаки, то почали вести з ними переговори через отаманчика-зрадника Струка. Але ці переговори нідочого не допровадили: повстанці далі били ворога.

Рівночасно большевицьке військо посувалося по звільненій повстанцями від денікинців території і підійшло до м. Єлисавету. Спільними силами повстанці і 535 совітський полк повели наступ на місто. Повстанці були на лівім крилі та йшли по Бобринецькому шляху. Зустрілись з ворогом в околицях самого міста, де завя-

зався гарячий бій. Оборонятись з міста ворогові було досить легко, але повстанці йшли лавами, атакуючи кожний будинок-фортецю, звідки денікинці обстрілювали їх з кулеметів. З великими втратами просунулись повстанці до середини міста, але тут було поранено командира 2-го Олександрівського полку Сірка, а також поранено й забито декілька старшин його полку. Тимчасом з правого крила передали, що 535-й совітський полк відступив від міста вже верстов на 10, не попередивши повстанців. Ворог оточував їх зо всіх кінців. З боєм, маючи великі втрати, залишили вони місто і пробилися через лаву ворога вже під шаблями його кінноти. Отаман Гулий затримав ворога, що насідав на останню частину повстанців і полк большевиків. Після цього бою, залишивши ранених і хорих в Саблино-Знаменській цукроварні, де був урухомлений повстанчий шпіталь, відділ знову посунувся в запілля ворога, але вже в півночі від Єлисавету. У цей час до відділу приєдналися інші повстанці в кількости 120 шабел і до 200 багнетів в кулеметами. Це були українці, які кинули совітську армію й втікли в самої Московщини. Крім цього, тут же приєднався до них ще один відділ повстанців Олександрівського полку в кількости до 1000 багнетів, складений з самих селян. Широкою лавою повели вони наступ на Єлисавет й оточили його майже з усіх боків. Коло тижня билися повстанці під самим містом, але захопити не здолали, бо в місті були згруповані дуже значні ворожі сили, які перевищували повстанців в декілька разів. Тоді повстанці рішили знову зайти далеко в запілля ворога, але після першого ж переходу одержано звістку, що денікинці залишили Єлисавет, до якого вступило совітське військо. Денікинці ж відразу відійшли на верстов 70—80 від Єлисавету.

В цьому районі прибув до повстанців звязок від Запоріжської дивізії, яка в той час проривалася через фронт в запілля денікинців. Повстанці чекали свого рідного війська і спинили операції проти денікинців, бо догнати останніх не було можливости (їх переслідували другі повстанчі відділи), а 26.І 1920 р. в селі Володимирівці Єлисаветського повіту зустрілися з частинами Запоріжської дивізії Отамана Омеляновича-Павленка. Щиро вітали повстанці змучених лицарів запоріжців і пізніше приєдналися до них.

Крім збройної боротьби велась також боротьба з денікинцями й іншим шляхом—агітацією серед українського селянства. Отаман Гулий-Гуленко випустив відозви й ультиматум до денікинців, в якім зазначалося, що коли денікинці не залишать української території до 30-го листопада 1919 року, то після цього терміну будуть знищені не тільки війська, але й їх семї. Переїзжаючи з села до села, повстанці будили народні маси, закликаючи їх до збройної боротьби з ворогом і приєднували до себе людей сотнями. Відозви ж та іншу літературу розповсюджували

не тільки на Херсонщині та Катеринославщині, а майже по всіх губерніях південної та Лівобережної України.

Оглянувши коротко боротьбу повстанчих відділів на Херсонщині й Катеринославщині та відділу от. Гулого-Гуленка, треба підкреслити ті надзвичайні труднощі, які переносили повстанці у боротьбі з ворогом: часто в негоду, вдень і вночі провадили вони свою акцію, перебуваючи в запіллі ворога. Треба було робити великі марші, часом зовсім несподівані. Ні осінні дощі, ні тріскучі морози та заверюхи не припиняли їх операцій, бо тоді ще краще було нападати на ворога. Відпочинку вони не знали. Майже 90% повстанців за час боротьби перехорувало на тиф та інші хороби. Шпиталів не було і не було де лікуватися, хорі йшли за своїм відділом холодні й голодні. Видужували без опіки і ліків. Тяжко було й з грішми: тих, які от. Гулий одержав від Уряду на повстання, зовсім не вистарчало. Доводилось задовольнятись тим, що відбирали у ворога: він тільки й достарчав повстанцям одяг, харчи і гроші.[1])

Наведений вище перебіг доповнює Командуючий повстанчими військами Херсонського та Дніпровського повітів і уповноважений Ц. У. Повстанчого Комітету сотн. Робаківський у свойому докладі на імя Військового Міністра, поданому в Варшаві, куди йому в кінці грудня 1923 р. пощастило пробратися.

По приході Денікина 14.VIII в район Херсонського та Дніпровського повітів всі українські кола відраву стали інтенсивно готуватися до збройної з ним боротьби. Осередком майбутнього повстання обрано м. Велику Олександрівку а в Дніпровському повіті—Чаплино. 1.IX 1919 р. сотн. Робаківській виїхав до Камянця за вказівками і грішми.

Ц. У. П. К. дав йому раніше слово, що через тиждень по його виїзді будуть вислані гроші на саму широку акцію і що кожні два тижні будуть надсилатись курєри з вказівками, але цього не виконав. За весь час там не бачили ні одної людини з центру, не кажучи вже про гроші.

В кінці вересня і перших числах жовтня по селах були розіслані гонці з наказом про початок повстання від організованого повстанчого штабу. Ухвалювалися постанови про визнання Української Республіканської Влади а також про непохитну боротьбу за землю і волю, Українську Самостійну Н. Р. проти всіх чужинців, які прийдуть на нашу територію. Села: Велика Олександрівка, Мала Олександрівка, Ново-Дмитрієвка І, Давидів Брід, Архангельське (Борозна), Висунськ (Батурино), Березніговате, Калушське, Новий Севастопіль, Миколаївка II, Куликівка одразу приєдналися до заклику повстанчого штабу. Аналогічні постанови було винесено й у всіх селах Херсонського та Дніпровського повітів.

---

[1]) Опрацьовано на підставі справоздання про згадані події штабу Запоріжської дивізії, зложеного участниками, яке цілковито лягло в основу мого опису. Д. О.

В перших числах жовтня добровольці вислали „карательні отряди": один пішов на село Вісунськ (Батурино), поділений на 2 сотні—пішу й кінну при кулеметах, в боку Херсону по залізничій лінії Херсон — Апостолово через Снігирівку — Березніговате—Батурино. Друга частина—силою одної пішої, одної кінної сотень з кулеметами і двома гарматами—з Миколаєва через станцію Явкино й с. Михайлівку до Батурина. По дорозі цей відділ наробив багато шкоди: в с. Снігирівці 7 чоловік селян з викрученими руками добровольці повкидали живими до криниці. В с. Михайлівці перепороли шомполами більшу половину села і 5 чоловік також з викрученими руками вкинули до криниці. Потім обидва відділи дійшли до с. Вісунська і почали без попередження обстріл, але зустрінули опір вже зорганізованої сили під керуванням старшини Загороднього. Після трьохденного бою денікинці відступили, але через тиждень з подвійними силами та 6 гарматами по тих же напрямках напали на Батурино. В той же час сотн. Робаківський підійшов з відділом з Великої Олександрівки і прийняв головне керування боєм. Після 4-х денного бою денікинці відступили і пішли на Єлисавет проти повстанців, котрі зайняли це місто. Два відділи, що їх вислано на Богоявлень і на Новий Буг, також були відбиті і пішли в бік Знаменки, Фундуклїївки, Каменки, де оперували відділи Коцюри численністю до 7000 чол. Вся залізнична лінія Херсонь — Миколаїв — Долинська — Знаменка — Долинська — Долгинцево була зруйнована і залізничний рух був цілком припинений.

Лінії Херсон—Апостолово повстанці не зруйновали. Поздіймали телеграфні апарати і хлипавки водотягів, яких денікинці замінити не могли, бо вони були американської системи. Наслідком цього на всьому протязі цієї лінії не стало води для паротягів, і залізничний рух припинився. На двох великих мостах через Висунь—Інгулець заложено було піроксилінові шашки, котрі, в разі потреби, мали бути взірвані. Вся денікинська влада із усього повіту втікла до Херсона й Миколаєва, а з Дніпровського повіту до міста Алешок.

В посаді Березниговатому був скликаний селянський зїзд, на котрому було обране тимчасове повітове правління, котре взяло в свої руки всю громадську владу в повіті. Було привернено волосні земства та народню міліцію. Всі денікинські закони було скасовано, і правління в своїй праці керувалось виключно законами У. Н. Р. Поруч з правлінням був зорганізований військовий штаб. Команду над повстанськими військами обох повітів обняв сотн. Робаківський.

В Дніпровському повіті повстання розпочалось в селах Чаплинка і Чалбаси. Всі денікинські відділи вигнано з усього повіту, окрім Алешок. Керував повстанцями от. Павловський. Повітова влада і там була організована на зразок Херсонської.

Деякі деникінці, побачивши повстанців, стали до них звертатися з ріжними пропозиціями. В кінці жовтня начальник штабу

3-го корпуса через одного старшину запропонував повстанцям за 500.000 карб. романівськими видати їм всі шифри, дислокацію військ і зняти з українського фронту по наших вказівках 3 полки. Другу пропозицію повстанці одержали від інтенданства на видачу з Миколаївських базисних складів двох тисяч комплектів обмундірования (по 7.000 карб. за комплект). Крім того, було запропоновано продати до 1.000.000 набоїв до рушниць і 10.000 до гармат. Використати цього всього повстанці не змогли з огляду на повний брак коштів.

До дальшого пляну повстанців входили наступи на Херсон і Миколаїв, але, не маючи абсолютно ніякого звязку з центром і почувши про зраду галичан (вістка ця дуже шкідливо відбилась на настроях повстанців), вирішили тимчасово передати командування Максименкові, а сотн. Робаківського вислали до Уряду за вказівками і грішми.

Робаківський виїхав до Варшави, щоб отримати вказівки щодо дальшої тактики.

Панування Денікина кінчалося, і його гнали до моря.

Робаківський доповів Головному Отаманові, що, з огляду на близький кінець Денікинщини, треба буде поширити й реорганізувати повстанчу акцію на півдні. Він пропонував змінити тактику: не витрачати сил на нерівний бій з большевиками, а ще перед їх приходом захопити все в свої руки і зустріти їх зготовим уже місцевим національним апаратом влади, ніби то радянської, бо зорганізованої на радянських засадах, але без участи комуністів. В слушний момент при такій організації можна було б легко повернути зброю і проти большевиків, щоб віддати край в руки законного уряду.

П. Робаківському б. Головний Державний Інспектор давав найліпшу опінію (Див. док. № CCVIII, стор. 209).

Як бачимо, повстанці мали продумані тактичні плани.

На Катеринославщині повстанці також вели оживлену акцію під командою отамана Зірки-Рибалки. Коли туди прийшли денікінці, то повстанці аж до часу видання їми роспорядження про малоросійський язик „зашилися й сиділи тихо", а де-які, змобілізовані денікинцями, навіт використовували для української справи свою службу в військових денікинських установах. Так було в Нікопольскому районі. Коли ж прийшли вісті, що українські війська почали вже воювати з Денікиним, то повстанці почали готуватися до повстання. Доходило навіть до згоди в анархістами Махном та Володиним, але потім повстанці розвалили їх, бо бачили їх шкідливу роботу. Прогнавши Денікина за Дніпро, стали перед новим ворогом — комуністами[1]).

Тут повстанці прийшли до думки, що самі не можут збройно боротись з комуністами, бо ті, памятаючи старе, поставили в центрі району сильний латишськийп олк,—але культурно-агітацій-

---

[1]) Документ № CCVIII, стор. 209 — 211.

ної праці повстанці не кидали. Виступаючи на ріжних конференціях селянських, учительських і кооперативних, — без страху громили комуністив з трибуни, а щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агітатор, послали своїх представників до радянських установ, де вони набували прав, і цим рятували українців.

Долетіла вістка про Карпенка, присланого нашим урядовим центром, який вже активно виступав в Софіївськім районі, та про доктора серба Гелева і других діячів. Однак звязок з ними налагодився не відразу. Почувши, що Карпенко виступає проти большевиків, повстанці Зірки виступили в Чортомличанами і під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост. Вісім чоловік кепсько озброєних чортомличан - юнаків розігнали 58 червоноармійців, убивши з них 10, пять взявши в полон, забрали бомби, набої, рушниці та майно. Тимчасом от. Карпенко був забитий в бійці, а Никополяни наткнулись на два полки Червоних і розійшлись, виславши розвідку до Врангеля, але, здибавшись з представником центру доктором Гелевим, одержали від нього призначення і, сформувавши курінь гайдамаків імени Івана Сірка, працювали вже під політичним керовництвои др. Гелева[1]).

Не дивно, що населення часом дезорієнтувалося і що були повстанчі організації, які, нищучи Денікина, орієнтувалися на большевиків. Але були й такі, що не переривали боротьби проти большевиків.

Повстанча організація на Чернигівщині під проводом от. Ангела завжди боролася проти них. Те саме робили й інші організації. Так, в свойому справозданні від 30.IX.1923 р. на імя Головного Отамана от. Чорна Хмара (А. Гребеник) пише:

„Між Катеринославом а Знаменкою я зеднався з от. Ангелом (500 чол.). В мене було до 300 чоловік і почали. В селі Краснополня під Катеринославом захоплено було „карательний відділ" в складі 120 чол., який був вивішаний на деревах. У відділі були самі китайці і латиші.

„Великий бій мали з Денікином в районі Знаменка — Катеринослав; знищили піхотний полк, захопили два бронепотяги. Пізніше стояв на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікина.

„За Денікином прибули знову большевики. Директиви поступали від д-ра Гелева (серб). Билися з большевиками в районі Плавнів. Між станцією Жеребцем а Олелсандр. перервали шлях і захопили „карательний відділ", який їхав до Олександрівська,— знищили. Між ст. Синельниковом а Катеринославом спинили так само потяг і захопили 7 чоловік „Чека" (6 жидів і 1 латиш), привезли до с. Дмитрівки і спустили до порожньої студні. Та „Чека" якось вилізла, але потім селяне догнали і ще доклали"[2]).

Цей документ, як і багато інших, часом стверджують жор-

---

[1]) Документ № CCVIII, стор. 211. [2]) Документ № CCVI, стор. 205.

стокість населення при розправах з большевиками. В данному випадкові 6 замордованих повстанцями чекистів — жиди. Але чи ж можна в цих жорстоких розправах вбачати „юдофобство" українського народу? З більшим правом можна було б вбачати „українофобство" жидів в катуванні українських селян їх земляками — чекистами. Тим більше диким і ганебним виглядає перекладання відповідальности за антижидівські ексцеси (часто розлючених жидами ж комуністами) українських мас на Головного Отамана С. Петлюру: чи ж міг він відповідати за правильні чи неправильні рефлекси українського населення?

Сам Деникін ствердив, що „дѣйствія повстанческих отрядов вносили... весьма серйозныя осложненія в стратегію всѣх борющихся сторон, ослабляя поперемѣнно то одну, то другую, внося хаос в тылу і отвлекая войска с фронта..."[1]).

12.XII-1920 р. представник Добрармії полк. Перевало звертався до Каманди II-го Галицького Корпусу з проханням повідомити „штаб центрального революційного республиканського комітету", що він уповноважений „Командуючим військами Новоросії" вести переговори з цим Комітетом в справі спільних акцій проти большевиків та постачання повстанцями зброї [2]).

Цей же представник Добрармії одночасно звертався безпосередньо до повстанчого отамана Шепеля, шукаючи з ним порозуміння. От. Шепель відмовився вести переговори з полк. Переваловим. Не дочекавшись делегатів от Шепеля, полк. Перевалов, захворівши і виїзжаючи в район Жмеринки, знову пропонував Отаманові основні пункти для порозуміння: повстанці мали боронити залізницю Жмеринка — Козятин, не дозволяючи большевикам ремонтувати і налагоджувати рух по лінії. Разом із союзниками обіцяв повстанцям дати кілька броневиків, підтримати патронами та іншими боевими припасами.

Командарм Добрармії згоджувався на те, щоб звільнені добровольцями райони були зайняті повстанцями. Для успішности спільної боротьби проти большевиків, полк. Перевалов пропонував повстанцям негайно опанувати район Козятин — Київ — Черкаси — Христинівка. Просив також не воювати з добровольцями та не перешкоджати евакуації галицького та їх майна при перегрупировці [3]).

Щож почали робити большевики з повстанчими організаціями, вигнавши Денікина?

Підчас перших двох наїздів на Україну, в 1918-му і 1919-му р.р., большевицька влада майже не торкнулася села і лише по містах та містечках були зорганізовані совіти та ріжні „коми", а село жило своїм життям і зовсім не відчувало комуністичної влади. В 1920-му р. большевики звернули пильну

---

[1]) Див. його „Очерки Русской Смуты", т. V, стор. 134. [2]) П. Федевко „Повстання націй", стор. 104 у „Збірникові Памяти Симона Петлюри". [3]) Воля. Т. I, ч. 4. Відень 24, січень 1920, стор. 157.

увагу на українського селянина, що не визнавав окупантської влади. Знаючи це, большевики для того, щоб вирвати у селян хліб, одяг та зброю, формують спеціяльні карні загони, під назвою „продотрядів“, але ж і це не приносить бажаних наслідків: організувавшись, селяне часто розбивають і ці загони[1]). Ця акція повстанців фактично доконала Добровольчу армію, після роспаду якої повстало в повстанців питання, що ж далі робити? По слідах повстанців прийшла на Україну червона московська Армія, яка спочатку йшла ніби „в гості“ — з листом Леніна до українських селян і робітників та з відомим вже наказом Троцького „допомагати українцям в боротьбі проти Денікина“.

Ленін, закликаючи українське селянство і робітництво до знищення Денікина і панського землеволодіння, писав, що незалежність України визнана Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і російською комуністичною партією, що питання про те, чи зіллятися Україні з Росією, чи залишатися незалежною, чи бути в федеративному звязку, — має встановити Всеукраїнський Зїзд рад робітників і селян.

Троцький в наказі „навчав“ солдат, комендантів і комісарів червоної армії, що тільки український робітник і селянин мають „одиноке право управляти своєю власною країною“, що, поборовши Денікина, вони повинні віднестись до трудових мас України з братерською уважністю і любовою, та заявляв, що, „трудові маси України сами вирішать своє відношення до Совітської Росії“...[2]).

Навіть і Ц.К.Р.К. Партії визнавав необхідність ще раз підтвердити, що Р.К.П. стоїть на грунті „визнання самостійности У.Р.С.Р.“. Але вже в пакті другому тої ж резолюції говорилося про користь „найтіснішого союзу“ та що „визначення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками і працюючими селянами“. Пакт же третій згаданої резолюції окреслював уже взаємовідносини між У.Р.С.Р. і Р. С. Ф. С. Р, як федеративний звязок. А в пункті шостому читаємо: „З огляду на те, що велика кількість зброї, яку має на Україні селянство, замісць диктатури пролетаріяту приводить до фактичного панування бандитського куркуля, — найпершим завданням радянської влади на Україні являється відібрання всієї зброї і зосередкування її в руках робітниче-селянської Червоної армії“[3]).

З огляду на таку політичну тактику большевиків на Україні, всі повстанчі організації, за винятком от. Ангела, теж з тактичних міркувань погодились додати до „Української Республіки“ назву „радянської“, одночасно стоячи за суверенність України та вимагаючи організації окремої української армії.

Були й такі повстанчі отамани, які щиро повірили больше-

---

[1]) Воля, Т. 1, ч. 3, Відень, 17 січня 1920, стор. 129. [2]) Воля, Т. 6, ч. 2, Відень, 1919, стор. 81. [3]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 82—83.

викам, — приміром Туз, котрого одначе вдалося сотн. Бондаренкові притягти до української роботи на Звенигородщині.

„Вся Київщина поділяла позицію Звенигородщини та Таращанщини. Ці організації мали вплив на політичну тактику повстанців і Правобережжа і Лівобережжа. Зі всіх кінців тяглися сюди невидимі нитки звязку".[1])

От. Омелянович-Павленко в докладі на імя Головного Отамана від 30.I 1920 року писав: „По обставинам сучасного менту всі повстанчі та партизанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроваджують спільні акції проти Добрармії"[2]).

В листі до Командуючого Київською дивізією 27.I 1920 Командарм писав: „В сучасних обставинах відділи от. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупаки визнали принціп радянства, завдяки чому мають спокійне відношення з большевиками, зможуть дальше провадити організаційну справу". Враження складається таке, що тут провадиться серйозна праця.[3])

Може найтиповішим документом для схарактеризування тактики повстанців являється протокол Дереневецького району (частина Канівщини і частина Черкащини) від 7 січня 1920 року. Як бачимо з цього протоколу, повстанці нібито визнавали владу „рад", але „постільки, поскільки вона буде в контакті" з ними. Вони домагалися, щоб адміністрація на Україні складалася з українців, домагалися також і утворення української національної армії; висловлювалися проти примусового введення „комуни"; далі постановляли боротися проти бандитів, монархистів та інших ворогів народньої волі, домагалися ще й усунення з державних посад жидів[4]).

Як ми вже бачили вище[5]), де-які повстанці уважали, що треба, присипляючи большевиків приняттям радянських гасел, консолідувати тимчасом українську стихію, організуючи військову силу, за допомогою якої можна буде захопити потім владу до своїх рук. Ставлячи большевиків перед доконаним фактом захоплення влади, вони сподівалися, що примусять большевиків лічитися з ними, але фактично ще в середині грудня 1919-го року для України призначено Всеукраїнський Революційний Комітет в складі Петровського, Затонського та Мануїльського. Цей Комітет видав одразу відозву до населення України. В ній цей новоутворений червоною Москвою для України „Уряд" (замісць скасованого „Совнаркома" Раковського)[6]) підкреслював заслуги українських повстанців: „Ні на одну хвилину робітники

[1]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 75. [2]) Документ № LXXIV, стор. 87. [3]) Документ № LXXVIII, стор. 91. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 75—78. [5]) От. Робаківський. [6]) „Жизнь Національностей", № 48, 21 декабря 1919 года. Під № 152 цей документ уміщений в „Политике советской власти по національному вопросу за три года", ст. 116—118. 1917.-IX- 1920 (Государственное издательство, 1920).

та селяне України не мирилися добровільно з насильниками. Страйками і повстаннями боролись вони проти них"[1]).

Петровський, Затонський та Мануїльський в своїм „Воззвании Всеукраинского Революционного Комитета Рабочим и Крестьянам України" писали: „Вільна і незалежна Українська Соціялістична Радянська Республіка знову воскресає. Право розпоряжатись своєю українською державою належить тільки робітникам і селянам". А в початку ж „маніфесту" говорилося, що української армії не має і не буде, бо вона „влилась" до московської червоної армії[2]).

Тимчасом 20-го січня 1920-го року большевики скликали перший зїзд партизанів Черкащини. Багато з них не приїхало на цей вїзд, — приїхали тільки ті, що ще сподівалися до чогось договоритися з большевиками. На самому початку зїзду майже половина покинула засідання з протестом проти уживання слова „товариш", замісць „добродій".

Як бачимо із звіту цього зїзду, повстанці добилися усунення з Ревкому русифікатора жида Ніллена. Партизани згодилися вступити до червоної української армії.

Вже на цьому зїзді представник Москви Яковенко зазначив, що „мета зїзду є припинення партизанщини, бо партизанщина зробила те, що повинна була зробити, — допомогла регулярному червоному війську вигнати денікинців".[3])

Результатами цього з'їзду — тими уступками повстанцям, на які пішли його організатори, Москва осталася незадоволена, бо бачила, що рано чи пізно їй прийдеться ліквідувати повстанців, бо всі вони стояли твердо на національно-державних позиціях. І вже через місяць — 28.II 1920-го року—Троцький видає про це секретний наказ—„ліквідувати професіональне українське партизанство", стверджуючи, що ця ліквідація являється „вопросом жизни и смерти для Советской Україны вообще". „Действующим на Украинской територии воинским частям строжайше воспрещено принимать в свой состав как партизанские отряды, так и отдельных „добровольцев". Все партизанские отряды должны быть немедленно разоружены і расформированы, сопротивляющиеся должны быть истреблены"... „Непременным условием

[1]) По словах Плиттена, при переговорах з українським Урядом в кінці жовтня 1919 р. Ленін йому в розмові заявив: „Нехай там (на Україні) краще буде добра демократична республіка, чим погана совітська". Ніби також Ц.К.В.К.П. стояв за військову конвенцію з Урядом У.Н.Р. і пропонував займати північну Волинь, де стояли совітські частини. При штабах мали бути військові представники для звязку. В резолюції Ц. К. було видно готовість визнати незалежність демократичної України з гарантією економічного розмежування в Донецькому районі. Це все було ще перед переходом на бік Денікина Галицької Армії (Див. П. Феденко: „Фермент нації", стор. 128). [2]) Политика Советской власти по национальному вопросу за три года 1917-XI-1920. Москва 1920, стор. 116—118. [3]) „Вісти Черкаського повітового військового-рев. комітету", ч. 10 від. 24.I.1920.

осуществелия этой цели является выдержка, настойчивость и безпощадное отвержение всяких компромисов и сделок с партизанами и партизанщиной".

Рівночасно Всеросійська „Чека" розповсюджувала на Україні своє „обращение" до населення Кубанської области та Чорноморського побережжа[1]), в якому вимагала від населення виказування місць перебування повстанчих організацій, участи в боротьбі з ними, видавання всіх підозрілих осіб, що переховувалися в аулах чи станицях, та повідомлювати владу про повстанчі „нальоти". В разі невиконання цього 1) станиці та села, котрі б укривали „білих" та „зелених", мали бути знищені, доросле населення розстріляне, майно конфісковане; 2) всі особи, що подавали б поміч „бандам", — мали бути негайно розстріляні; 3) родичі повстанців, в разі наступу їх, мали бути теж розстріляні, а малолітні — вислані до центральної Московщини; 4) за виступ окремих сел і станиць совітська влада мала відповісти терором і за кожного убитого совітського діяча мали поплатитися життям сотні мешканців[2]).

Коли пізніше большевики оцінювали ролю українських повстанців, то устами Б. Козельського мусіли сказати про них правду: „Діяльність петлюрівщини, що тільки руйнувала й дезорганізовувала, була за одну з головних причин тих тяжких невдач, які терпіла на Україні радянська влада"[3]). Отже не дивно, що большевики готувалися до безоглядної ліквідації повстанчих організацій.

На цю нову й рішучу військову політику большевиків повстанці відповіли виступами проти червоної московської армії.

Весною 1920 р. вибухло стихійне повстання на Таращанщині в районі м. Тетієва, яке скоро прибрало форми організованого руху, що охопив досить широкий район, а в момент, коли Українська Армія зеднялася з Польською, мешканці околиць Тетієва мали 8 полків, які й приняли на себе пізніше удар кінноти Буденного, але не могли встояти проти його кулеметів, не маючи зброї.

Почалося це повстання з того, що невеличкий загін повстанця селянина Оверка Куравського в ніч під 25 березня зробив напад на касарні, де стояла большевицька залога м. Тетієва. Повстанці забили ручними гранатами помішника военкома Бурмоса і кількох червоноармійців. Военком Винниченко, перед тим як втікти до Білої Церкви з небезпечного району, організував урочистий похорон забитого Бурмоса. Тимчасом повстанці зайняли позицію на кладовищі й зустріли червону процесію стрілами з кулеметів. Винниченко втік, а відділ його розбігся. Розюшені повстанці вчинили у Тетієві погром.

---

[1]) Див. документ № CCIX, стор. 211—212. Відозву цю „Чека"... розповсюджують й на півдні України, звідки наші повстанці й привезли її до Штабу Гол. Команди [2]) Документ № CCIX, стор. 211—212. [3]) Б. Козельський, op. cit., стор. 5.

Створилася тяжка ситуація: всі здорові й свідомі елементи місцевого громадянства — як інтелігенція, так і селяне—мали запобігти страшним наслідкам події, за яку не могли нести ніякої відповідальности: ясним було, що прийде карна большевицька експедиція і що жертвами її падуть не винуватці, а всі національні українські елементи тієї околиці.

Організували озброєну самоохорону, на чолі якої став поручник б. російськ. 12-го Брацлавського полку М. Шляхтиченко. Були чутки, що большевики вже їдуть на Тетіїв. Організувався й „Комітет охорони ладу й громадського спокою".

14 квітня до Тетієва вступив совітський 6-й експедиційний „карательний" відділ, заарештувавши варту громадської самоохорони, всю її — людей ні в чому невинних—перестріляв в льодовнику. Ранком другого дня „карателі" почали підпалювати й обстрілювати сусідні села, заарештували всю місцеву інтелігенцію і визначніших селян і, роздягши всіх догола, приготувалися їх розстрілювати. Треба було ратуватися.

Поручник Ш., зайнявши вигідну позицію за містом, встиг обстріляти з кулемета катів - „карателів". „Смертники", як були голі, розбіглися по сусідніх селах. Большевики почали були боронитися, але до Ш. прибігли на допомогу селяне з Снігирівки, і його відділ, що спочатку складався з 40 чол., вже перевищував кількістю відділ ворогів, яких було 200 чол. Боючися, щоб їм не перетяли переправи через річку, большевики вийшли на залізничий насип. Тимчасом сили Шляхтиченка все зростали, з ним зєдналися ще села Плохонівка й Слобода. Повстанці почали обходити ворога, і він почав утікати до ст. Погребище. До повстанців приєдналися села Дзвиняча й Михайлівка, через які гнали вони большевиків. Коли ж і інші села довідалися від голих тетієвських смертників, які втікли від розстрілу, що сталося, — до Тетієва рунула вся збуджена „дзвонами на сполох" околиця: Тележинці, Браївка, Росішна й Ситківка. Повернувши з Дзвинячого, Ш. обняв команду над всіми зєднаними силами й, зорганізувавши штаб у Плохонівці, почав формувати відділи й висилати їх на фронт: на Тетіїв наступав новий експедиційно-карний відділ. Повстанці його прогнали після короткого бою.

Треба було готуватися до дальшої боротьби. Тетіїв став центром, де засновано „Повстанчий штаб Тетієвського району". До Тетієва прибули п.п. Сліпанський і Комашенко, яких, проходячи через Таращанщину, от. Омелянович-Павленко уповноважив до організування в повіті „Січі". На нараді вирішено було заснувати в Таращанському повіті „Кіш Запоріжської Січі", і Сліпанський опрацював статут „Січі". Отаманом Коша вибрано Куровського, а його помішниками Сліпанського і Комашенка. Кожна волость ставала полком, а село — сотнею. Все населення району поділено на реєстрове (од 21 до 35 літ) і нереєстрове (од 35 і старше).

Коли повстанці встигли зорганізувати тільки Тетіївський полк,

большевики повели наступ на Тетіїв з боку ст. Погребище. Проти них пішов Куровський, але до бою не дійшло. В страсну суботу 9.IV Снігурівці під командою Шляхтиченка обійшли большевицький відділ (4-й експедиційний), який повів у той день новий наступ. Утікаючи, большевики потрапили на Тележинців і, оточені з усіх боків, були до одного переколоті. Забито й командира відділу (всіх було щось 200 при 4-х кулеметах). Все майно дісталося переможцям. В цей момент почав наступ на Тетіїв новий большевицький відділ (6-ий), але був змушений втікати. Це був останній виступ большевиків проти Тетіївців. Тут почалося повстання і в районі Білої Церкви, і большевики, аж до приходу польських військ, більше на зявлялися в цьому районі, де повстанці мали аж вісім полків[1]).

Таким чином район, що охоплював майже три повіти (Таращанський, Липовецький та Сквирський), протягом $2^1/_2$ місяців (від 14.III до 25.V) був поза орбитою впливу окупантів і керувався своєю власною владою. Коли польське військо в 1920 р. пішло на Київ, повстала активно проти большевиків в першу чергу Таращанська повстанча організація, а за нею Чернігівська, Ананіївська, Глодоська і деякі дрібніщі; решта заховувалася пасивно, не маючи відомостей про те, яку позицію займуть поляки щодо самостійности України. Цим до певної міри повстанці допомогли майже безопірному маршеві польського війська на Київ.

Як ми бачили, Червона Москва не толерувала й найменших проявів „національного ухилу", в якому слушно вбачала сепаратизм: ліквідувала Волоха, ліквідувала й боротьбістів, котрі ніколи не виступали в соціяльних питаннях проти Москви, але намагалися творити свою самостійну радянську соціялістичну державу, спираючись на повстанців.

Повстанчі організації, не маючи в більшості ні від кого ні вказівок, ні інструкцій, сами вирішували найпекучіші справи. Вони обмінювалися своїми постановами, щоби хоч в цей спосіб скоординувати свої виступи.[2])

Правда, от. Тютюник видав відозву до „Селян", в якій радив їм не піднімати дрібних повстань, а чекати наказів.[3]) Для обеднання організаційної і політичної роботи серед повстанців він пропонував от. Омеляновичеві-Павленкові організувати окремий відділ при штабі армії, або передати всю ту роботу до одної з дивізій при умові, що всі зносини йшли б через одні руки (Тютюник мав на увазі, очевидно, свою дивізію).

Командарм на початку походу рішив не допускати окремих виступів, а „весь повстанчий рух направити в одно загальне річище". Відозва Уряду від 2.XII та „Селяне" (11 точок) Ю. Тютюника, на думку Командарма, „вповні відповідали потребі, й

[1]) Документ про повстання в Тетіївському районі переховується в архивах Українського Наукового Інституту у Варшаві. О. Д. [2]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 78. [3]) Тамже, стор 80.

абсолютно було заївим видавати ще якісь нові директиви, тим більше, що вони були видані за підписом Ю. Тютюника, як заступника командарма"... Відозву от. Тютюника Командарм всім частинам армії наказав поширювати.

У Таращанському повіті командування (20—25 грудня 1918) знайшло людей у пригніченому стані і дуже перевтомленими, і тому порадило повстанцям, як маску, придбати собі форму Січи. Полк. Дерещукові на Уманщині Команда Армії видає уповноваження провадити організаційну працю в цілій окрузі.[1]) „Ще далі на південний схід в особі отамана Гулого-Гулінка Командування знайшло людину, якій воно довірило зверхнє загальне керування всіма повстанцями Херсонщини, Катеринославщини й далі вгору по Дніпру до Чигирина[2])"...

Коли армія перебувала в Холоднім Яру, Команда Армії дала от. Чучупаці „вповні конкретні інструкції що-до можливої ролі Холодного Яру в загально повстанчому рухові"... Навязавши рівнож звязок з от. Заболотним, що оперував у Балтському повіті, дала „йому директиви по службі звязку поміж Армією і повстанцями Правобережжа... Повстанці Волині горнулися до галицьких частин і через них тримали звязок з Українським Урядом. Крім того були й окремі завдання, прикладом доручене полковникові Трушенкові.[3])

„Не маючи дозволу організувати керуючий центр для повстанців, — говорить от. Ю. Тютюник, — я вислав сотн. К. для налагодження звязку зо всіма повстанцями. Містом осідку звязкової централі вибрано район найсильнішої організації. На Таращанщину, де вже працював хор. Кузьменко-Титаренко, якого я вислав ще зпід Вапнярки, післав хор. Івана Бабія, котрий працював у Куравського, виконуючи обовязки начальника оперативного відділу в штабі. Таращанська організація пізніще виявила себе найбільше активно.

Залишав і Загродський, для праці серед повстанців, старшин Волинської дивізії".[4])

Останнє підтверджує і Командарм.[5])

Загальне керування повстанцями Командування залишило за собою, бо „непохитно стояло на тому, що поодинокі вибухи, не скоординовані з загальними обставинами й намірами Уряду, довели б до безцільних кровопролить".

Підчас походу начальник штабу армії полковник Долуд взяв цю справу на себе, в формальній її частині, й проводив її по вказівках Командарма. Повстанчі отамани отримували від Команди Армії „районні" уповноваження і право використову-

---

[1]) Він був висланий туди раніше Головною Командою, див. документ № CXXXVIII, стор. 146. [2]) От. Гулий-Гуленко мав це призначення раніше (ми вже про це згадували), а по зеднанню з регулярною армією він був призначений Комдивом Запоріжської дивізії,— див. документ № XCVI, стор. 109. [3]) Ген.-пор. Ом. Павленко, op. cit, ч. II, стор. 29. [4]) Ю. Тютюник, op. cit., стор. 80. [5]) Ген.-пор. М. Ом. Павленко, op. cit., ч II, стор. 29.

вання громадського майна (цукру, спірту) в зазначеній приписом кількості.[1]) Командарм рівнож стверджує, що розпорядження повстанчим отаманам носили численний характер.[2])

Оце була та величезна сила, що не давала ворогові передчасно тріумфувати в своїй перемозі. Сила повстанців полягала в їхній одностайності та товариській вірності. Поки ці традиції були міцні, поки ворогові не вдалося влити в лави своїх людей,— це був найвитриваліший з усіх фронтів.[3])

---

[1]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 30. [2]) В архивах цих розпоряджень я не знайшов. Зате знайшов в останній хвилі завдання для армії У. Н. Р. в Зимовому поході (див. документ № ССХ, стор. 212—213). [3]) Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, op. cit., ч. II, стор. 24.

ДОКУМЕНТИ.

Документ № I.

Szepetówka 4 grudnia 1919.

JAŚNIE WIELMOŻNY PANIE ATAMANIE.

Czyniąc zadość prośbie JWPana Atamana, Wódz Naczelny Wojsk Polskich polecił mi ułatwić podróż JWPana Atamana, wraz z szefem sztabu i dwoma adjutantami do Warszawy.

W tym celu przesyłam ten list przez sotnika Mamczura, prosząc, aby JWPan Ataman zechciał przyjechać Swoim pociągiem pancernym do Szepetówki jutro 5-go grudnia wieczorem, skad dalsza podróż nastąpi wagonem dowódcy frontu Wołyńskiego. Na stacyi w Połonnem oczekiwać będzie przejazdu JWPana Atamana porucznik Starzyński.

Łącze wyrazy wysokiego szacunku i poważania

Jerzy Potocki

Rotmistrz i adjutant Nacz. Wodza W.P.

№ II.

Державний герб.
У. Н. Р.
Голова Ради Народніх Міністрів.
6-го грудня 1919 р.

Сим свідчиться, що предявник сього є Командуючий Запоріжською Групою отаман Михайло Омельянович-Павленко, якому пропонується всім державним і громадським установам давати всю потрібну допомогу.

Голова Ради Народніх Міністрів І. Мазепа.

Державний Секретарь (Підпис нечіткий).

Печатка з написом довкруги: „Голова Ради Народніх Міністрів У. Н. Р." із тризубом.

№ III.

Політичного Референта
Уряду У.Н.Р. при Запоріжському
війську.
. * [1]) Травня 1920 року

ДОКЛАД
ГОЛОВНОМУ ОТАМАНУ ВІЙСЬК
УКРАІНСЬКОІ НАРОДНЬОІ
РЕСПУБЛІКИ
СИМОНУ ПЕТЛЮРА
та
Голові Ради Народніх Міністрів

В початку Грудня н/ст. 1919 року, коли Українській державності загрожувала страшна небезпека з боку московщини як правих большевиків так і лівих большевиків-комуністів, з ВАШОГО наказу і зі згоди Уряду У.Н.Р. була вислана в центр України, на допомогу повстанцям-селянам, армія під командою Отамана Омеляновича-Павленко. Предбачаючи тяжкі умови цеі арміі в центрі України з боку як морального, матеріального так і політичного, Урядом У.Н.Р., разом з військом, були вислані в центр України представники Уряду, яко політичні референти. Я виіхав з Запоріжським військом.

---

[1]) Дати в оригіналі не поставлено. О. Д.

Дякуючи несприяючим умовам для праці Уряду в час виpуху армії в центр України я одержав лише словесні вказівки та інструкції, головне завдання референту було — посредництво між народом і армією; допомога командуючому в справі технично-матеріальній, а головне харчовій; інформація населення України про політичне становище України і провадження політично-культурно-освітньої праці в населенні; політична розвідка в бік ворогів і діпломатичні зносини (колиб трапилось) і організація повстання. Решта предоставлялась власній ініціативі референта.

7 Грудня я явився Командарму Отаману Омеляновичу Павленко і поінформував його про свої уповноваження. Отаман Омелянович Павленко, довідавшись про функції референтури при війську, вітав і заявив готовність підтримувати всім чим тільки буде в його можливим. О 12 годині дня ми разом вирушили до міста розташування армії з м. Чартория. І вечором з наступом темноти вирушили в дальній тяжкий похoд.

В селі першої стоянки нашого марша Командармом була скликана нарада решти референтів для обміна думок предстоящої праці і на цій же нараді зразу ж було досягнено повної солідарности праці і повного контакту між політичною референтурою і Командармом, яка не порушалась весь час тяжкого походу. З огляду на те, що не було відомо нам як зустріне нас народ, трудно було предбачити білш менш певний план праці, опреділити програм і тому було вирішено працювати так, як підскаже життя.

ПОЧАТОК РУХУ І ПРАЦЯ РЕФЕРЕНТУРИ.

Одержав наказ, армія вийшовши з під обстріла ворожих сил і на 7 грудня була вже цілком готовою до походу. Це були надзвичайно тяжкі дні. Колосальна праця по реорганізації армії була проведена так швидко і так успішно, що не хотілося вірити в те що ця армія маюче в собі таку силу і організованність могла колись, а то не так давно було, відступати так неорганізовано від нікчемного ворога, але ж трапилось.

Перший день руху був надзвичайно тяжкий —гадалось що все ставало нам на перешкоді, але сильним духом і твердою волею Командарма та його помішників як Комдівів так і полковників всякі перешкоди були знищені. Козачество побачивши що їх провідники при них і щиро турбуются про їх долю допомогало в праці, напружуючи останні свої сили. Сознаніє того що йдемо в центр рідної України на допомогу повставшому проти ворогів селянству, підвищило настрій в армії настілько, що як старшина так і козак того тільки і чекали як би скорійше до маршу аби скорійше з'єднатися з повстанцями і спільними силами цомститися за всі ті знущання які творилися ворогами над нашим народом.

З наступом темноти 7 грудня годині о 12 ночі армія почала рух. Перші дні рух провадився і днем і ночю, і за короткий час, армія осягнула раіону Казятин—Вінниця підійшовши[1]) до залізничої колеї, так аби як найкраще перейти колею, яка охоронялася сильними ворожими відділами при бронпотягах. Забезпечивши переправу з обох боків, армія благополучно переправилась через колею у ст. Голендри і зосереджелась в раіоні с. Самгородок. В раіоні Казятин—

[1]) Написано: „підійшовше", але кінцеву літеру „е" власноручно рукою Головного Отамана поправлено на „и". О. Д.

Вінниця при забезпеченню переходу наші передові частини мали сутичку з ворогом якого було розпорошено і на ст. Голендри захоплено було інтендантство 14 ворожої дівізії. Ворог відступив на Казатін та на Вінницю. Галицькі частини які зустрічалися нам в цім раіоні вперше після іх зради, почували себе ніяково, винувато і не відали що ми будемо робити з ними, але ми іх пропустили вільно. В цім раіоні трапилась зрада одного полковника, якому було доручено охороняти наше праве крило. Зрада принеслаб нам велику шкоду, але своечасно була помічена і ліквідована.—Зрадив полковник Аркас, утік перемакивши[1]) на свій бік цілу сотню кінних козаків. Пізніш полковника Аркаса знайдено було на службі у большовиків, в галицьких частинах.

Перша сутичка з ворогом дала нам перемогу над ним що подняло дух армії. Після цеі сутички армії приходилося провадити марші маюче ворога кругом. Це ускладняло продовження маршів. Після денного відпочинку армія стала на марш і осягнула раіону Липовця. Липовець був взятий з бою і кінним полком Волинської дівізії була знищена так звана Государственная стража.· Результат боя — збито Начальника стражі і кілько стражників, з нашого боку потерь не було. Ми взяли полоненних і чимало ріжного майна. З допиту полонених було установлено що Добровольці ще тримають Київ, але в армії дух пригнічений і це сталося з причини об'явлення війни Україні. В армії Денікіна траппився роскол, офицерство поділилося на два лагері — сословне офіцерство — і офіцерство яке прагло до демократичнодо ладу.

Лагері ці ворогували між собою і частенько трплялися серіозні сутички. Це було взято на увагу і референтурою було вжито відповідніх заходів і в результаті чого трапилося величезне дезертирство в армії Денікіна. Бували випадки коли старшини Денікінськоі армії цілими групами переходили до нас. Нами вони в більшости відпускалися по домах (демобілізувалися). В цім раіоні мною були зібрані відомости від селян про поводження з народом добровольців і стражників. Було пояснено народу на сходах про військо У.Н.Р. і політичне становище Украіни. Селянство нас зустрічало з ве..якою радістю і допомагало. По власній ініціативі робило розвідку в ворожих містах розташовання і давало иноді напевно цінний матеріал. До большовиків ставилося негативно. З сумом нас провожало коли виходили ми, не залишаючи[2]) після себе влади, але ж цего не можно було провадити, бо армія находилась на партізанськім стані. В Липовці було надруковано де кілько відозв до населення.

Головною темою відозв було—Самостійність Украінскої Народньої Республіки і коротко безпристрастно пояснювалося селянству де шукати свого щастя і яким шляхом треба йти аби скорійше знайти його. Твердо говорилося що на Україні будемо ми і тілько ми, а не москалі або инчі сусіди. Відозви складалися чисто народньою мовою так що все розуміли гаразд і відозви дали дуже гарні результати.

Після відпочинку армія стала на черговий марш, переправилась через залізничу колею в раіони ст. Погребище — Христинівка, зосереджилась в раіоні с. Пятигори—Животів—Жашков. Тут був призначений трехденний відпочинок, аби дати змогу частинам армії відпочити і привести в порялок господарство.

Референту була дана змога скликати сходи для своеі праці, що було зроблено. Але на другий день відпочинку армії прийшлось мати сутички з воро-

---

[1], [2]) Написано: „перемакивше", „не залишаюче", але Головний Отаман поправив "е„ на „и". О. Д.

гом. Ворог появлявся зо всіх боків і трудно було виявити чи то він нас окружає, чи розбігается. Виявилося останнє.

Захоплення нами м. Липовця, широка інформація населення про те що армія У.Н.Р. жива, сильна і живе в народі, і якимсь чудом, несподівано для добровольців, очутилась в глубок[ом]у запіллі їх, зробило велике враження з' боку морального, внесло велику деморалізацію в ряди добровольців настілько, що вони примушені були залишити м. Київ перед не величкою кучкою большовиків і зразу відійти на лінію Білої Церкви, залишивше Казатін і Вінницю (Вінницю зпершу забрали наші повстанці під керуванням Шепеля). Нашою розвідкою було установлено, що вони відступають на Умань з раіона Київа (вибравше тиловий шлях Ставище—Жашків—Умань. З метою перехопити відступаючого ворога і дезорганізації його для дальнійшого відступу, армія не дивлячись на втому стала на марш і роскинулась—Волинська дівізія в раіон Сквірського повіту, захопила м. Сквіру,[1]) зруйнувала всю владу і організаційну роботу Деникинців, розігнала стражу;

Запоріжська дівізія — в Таращанськім повіті, взявши[2]) Таращу, а полком Чорних Запоріжців захопила м. Ставище головний етап добровольців;

Третя Кінна дівізія (залізнича) охоровяла наш тил.

Київська дівізія захопила Жашків, повела демонстрацію в бік Умані кінними розіздами; Захопивши весь цей плацдарм армія тримала ініціативу в своїх руках і займала пануюче положення. Добровольческа армія форменним образом була охоплена панікою і розбігалась кучками хто куди попав і тілько інородческі отряди трималися кучки і відступали більш менш в порядку. Селяне, побачивши що настав час росплати з катами-добровольцями, операючись на нашу армію, зразу ж зорганізували партізанські відділи і почали переловлювати добровольців, полоненних доставляли до Штабу армії і вимагали лютої кари.

Большовики, довідавшись про нас, що ми в глубок[ом]у тилу добровольців, почали насідати на них енергічно і для добровольців настало дійсно скрутне становище і небезпечне. Всю лютість вони переносили на нас і це їм в де-якій мірі удалося. В м. Жашкові вони наскочили на наш санітарний обоз з хорими козаками, і з хорими козаками вони росправилися з достоїнством інтелегентних людей: відрізували вуха, носи, руки, ноги, рубали лежачих хорих козаків у яких була висока температура і кріsіс хороби, росправлялися з тими козаками які ні руками ні ногами не могли двигати. Це перепроваджувалося на очах адміністрації місцевого шпіталю і медичного персоналу, а також і на очах населення. Всі приходили в ужас і ярость. Зробивше своє варварске діло, забачивши наш роз'їзд позорно утікли, але частина була перехоплена партізанами і зрублена на куски і тілько щастливцям удалось сховатися в лісах.

Другий їх відділ, напав несподівано на Третю дівізію, але тут йому не удалося нічого, бо був зустрічений своєчасво і відігнаний на Липовець. Потері Третьой дівізії — кілько полонених і частина обозу. Це удалося добровольцям тілько дякуючи тому що армія була занята переловлюванням добровольчеських відділів на великім терені

Цікаво було відмітити бої в м. С т а в и щ е[3]) Полку Чорних Запоріжців з добровольцями. В с. Ставище виступила одна сотня для освітлення місцевости. З цею

---

[1]) М. Сквири Волдивізія не захоплювала, і жадна наша частина там не була (Табор, ч. 14. Warszawa 1930, стор. 133). О. Д

[2]) Таксамо Головним Отаманом літеру „е" в слові „взявше" поправлено на „и". О. Д.

[3]) В оригіналі Головний Отаман це слово підкреслив. О. Д.

сотнею відправився і я разом з Полковником Дьяченко і на власні очі наблюдав як билися славні Чорні Запоріжці з переважаючим кількостю ворогом. В м. Ставище був розташований Штаб генерала Бредова і сам Бредов. Несподіваний і смілий наскок сотні Чорних Запоріжців під непосредственним керуванням самого Командіра полку Полковника Дьяченко, ворог за які небудь десять филин був на половину перерубаний на поливну обезброений і захоплений в полон. В полон чуть не попався сам генерал Бредов, спася тільки дякуючи погоді туманній і через те що був розташований на ісході села по дорозі на Умань, йому удалося утикти на автомобілі. Захоплено було — вся стража Київського повіту на чолі з Начальником стражі і часть Стражі Сквірського повіту, багато ріжного майна, кулемети і набої.

Настілько добровольці несподівалися такого швидкого наскоку на Ставище, що коли приходилося брати в полон, то не знали як нас називати чи то ми є комуністи, чи махновці, чи хто другі, і трудно було упевнити їх в тім що ми є частина армії У.Н.Р. Тілько коли доставили їх в Штаб армії там вони упевнилися, що мають діло з армією У. Н. Р. Откровенно говорили, що у них уже офіційно було об'явлено, що армії У.Н.Р. нема, вона розбита і що сам Головний Отаман Забитий. Полоненних я сам перепроваджував до Штабу і захоронив їм життя, з метою використати для агітації, аби вони пішли по своїм частинам і наробили там ще більшої паніки, і щоб скорійше розбігалася і решта дробровольчої армії. Ця операція в де-якій мірі удалася. В армії Денікіна почалася агітація в наш бік і було установлено що цілі частини демонстративно відказувалися битися з нами. З такими частинами, звичайно, добровольче командування поступало суворо включно до розстрілу цілих десятків старшин і козаків.

Збивши[1]) ворога, розсіявши[2]) його в цім районі, армія стала на черговий марш і перейшла в раіон Умані. Не дивлячись на те що як люди так і коні були змучені, захопила м. Умань примусивши[3]) ворога кинути свою головну базу і відступити на Елисавет, де був зустричений Повстанцями під командою Отамана Гулого-Гуленка, який в той час вже захопив головний залізничий вузел ст. Знаменка. Повстанці роспорошили відступаючого ворога, не давали змоги йому зупинитися аж до ст. і м. Голта. Частина ворога направилась на Голованевск, а з Голованевска без передишки панично втикла на м. Богопіль.

Під Уманю нам прийшлося мати рахубу і з своїм ворогом —[4]) це був Волох, який утікав від радісного прийому большовиків. Але Волоха ми збили і примусили відступити на шлях відступаючих добровольців. Між Волохом і добровольцями зав'язалася боротьба, в решті Волох був розбитий, бо на него наступав інородчеський відділ добровольчої армії. Ми ж в цей момент скупчили свою армію і зайняли ісходне положення, відпочили, вирушили в раіон Голованівська. В м. Умані було захоплено багато ріжного майна і надруковано багато відозв нового змісту, які я вже доложив ВАМ ще при першій зустрічі (в Могиліві Под.[5]) З уманського раіону розташовання я вирушив з ударною групою — Полком Чорних Запоріжців в раіон Балтського повіту, де я провадив повстання проти комунистів прошлим літом, для підготовчої праці і для ліквідації ворога

---

[1], [2], [3]) Написано: „збивше, розсіявше, примусивше", але кінцеві літери „е" Головний Отаман поправив на „и". О. Д.

[4]) Після слова „ворогом" Головний Отаман поставив „—". О. Д.

[5]) Слова: „в Могиліві Под." дописані рукою Гол. Отамана. О. Д.

в раіоні Балта—Ананьів—Бірзула—Голта. 24 грудня по ст. ст. я прибув до Голованівська. Командір полку Чорних Запоріжців зразу ж пішов преслідувати ворога, який утікав на м. Богопіль—Голта, я занявся політичною і організаційною справою в раіоні Голованівська. Настілько панично відступали добровольці, свідчить факт залишення цілим телеграфного звязку з Одесою і цілим раіоном. 'Це дало міні змогу в короткий час перевести свої завдання—скликати представників волостей і сел для інформації, і налагодить організаційну працю до повстання. Власне приходилося відродити те, що було мною закладено ще в прошлім годі літом. Прошлогодня праця не пройшла даремно. Місцевий ватажок Заболотний, не дивлячись на ріжні утиски з боку добровольців і провокаційну працю з боку комуністів, перевів операції по визволенню та очистці Балтського повіту від добровольців, успішно. Влада добровольців трималася лише кілько днів, а стража примушена було сидіти лише в м. Балта, не показуючи і носа на повіт.

Було установлено мною, що в цім районі, майже до самої Одеси добровольці не користувалися прихільностю народу. Про це свідчить такий факт. В присутности вартового старшини від Штаба Одеського военного округа, на телеграфі, співробітники Одеської телеграфної установи дали міні змогу з Голованівська переговорити по прямому дроту з Балтою, де я довідався що ворог і з Балти утікає. В Балті в той час залишався тілько караульний баталіон, всіж як військові, так і громадські установи евакуіровалися на Бірзулу і тілько в Роздільній були затримані і силою повернені до Балти. Закінчивши свою працю приєднався до полку Чорних Запоріжців. Успіхи полку Чорних Запоріжців величезні. Ворог був настигнутий коло с. с. Липовеньки та Пушково на половину був перерубаний, частина утикла до Богопіля, частина забрана в полон. Як розсказують селяне, ворог настілько панично утікав, що офицери кидали зброю, своіх жінок і вирвавше у селян підводчиків коні, сідали верхи і утікали хто куди попав.. Коло цих сел захоплено вилика кількість обозу, всіх жінок які іхали (не досчиталися тілько губернаторші). Багато награбованого майна у селян добровольцями. Між річами приходилось находити части туалету актріс. В той день переслідування ворога далі для нашого полку була не можлива, бо сильна гряз настілько змучила коні, що коні поприставали і докінчення операцій на Богопіль—Голту було відкладено до другого дня, що дало командуванню добровольчого отряду, який стояв в Голті, змогу взяти в руки свій отряд і навіть виставить застави в наш бік. В Голті були вже стянуті великі сили ворога, переважно кіннота і для Полку Чорних запоріжців, маюче зтомлених людей і коней, було не посилам, але йому допомогли селяне і ворог був збитий. Ворожі застави були перерубані, а частини панично утікли в Голту, а з Голти на Вознесенск, але по дорозі були перепинені селянами і примушені були залишитися в Голті. Позаяк в бою під Богопілям ворог оказував опір і нашою контр-розвідкою було установлено, що в' Богопіллі і в Голті розташовані частини і ті які знущалися над нашими хорими козаками в Жашкові Таращанського повіту, — в полон нікого не брали. Результат бійки для нас гарний—потер не було людьми, ранено двоє коней.

До Полковника Дьяченко конспіративно зверталася делегація від всего населення Голти, Богопіля і Орлика, аби він вступив з своім полком в ці місця і спас населення від знущання нечуваного варварства над населенням, особливо над еврейським, за що населення бере на себе утримувати всім задоволенням

весь полк. Але цего не можна було зробити бо це не входило в наші завдання. Полк після переведення операції, відсвяткував Різдвяние свято і Новий рік, вирушив згідно наказу. Населення нас зустрічало дуже гарно, еврейське населення після того кошмару часів добровольчої влади віддихало.

На другий день Нового року, полк став на марш, переправишись через р. Буг, зробивше демонстрацію в бік Ольгополя, пройшов правим берегом р. Буг, поповнившись свіжими силами; переправившись на лівий берег через р. Буг пішов на з'єднання з армією. Поход правим берегом р. Бугу дав міні можливість поінформувати другі десять волостей Балтського повіту про істнування армії і уряду У. Н. Р. і перекинути агітаційну літературу до Дністра і в Ананьївський повіт, май-же до самої Одеси.

Було виявлено що Галичане в цей час займали Жмерінку, Бірзулу, Балту і почували себе дуже погано, бо справа з Денікіним була рішенням двох-трьох день, і перед ними повставало питання про їх становище. В цей час вже наближалися комуністи.

З боку референтури і Командарма були вжиті відповідні заходи, але результатів ніяких. Галичане не вірили в нашу перемогу над ворогами України, особливо звязувало галичан те що в їх армії було багато хорих козаків на тіф, май-же 70%. Правду кажуче галицьке командування схилялося в той бік де—сила.

В короткий час полк осягнув р. Сінюха, переправившись через неї вийшов в район м. Ольшана[1]) на Херсонщені Елисаветського повіту. В с. Ольшана був призначений денний відпочинок і тут міні прийшлось приймати делегацію від добровольчого командування з пропозіцією згоди. Питання вони так глупо ставили, що прийшлося коротко відповісти — Українській Народній Армії, не по дорозі з вандалами XX віку. Подлінний документ пропозіції є у Командарма.

На другий день полк став на черговий марш і вирушив на з'єднання з армією, але піднявся страшенно лютий холод і робити великі переходи було не можливо. Делегація просилася відправити її до Штабу армії і міні прийшлося виступити з роз'їздом до Штаба армії, але по дорозі довідався що армія прийняла несподівано для нас новий напрямок і я з 10 козаками лишився в корідорі — між комуністами з одного боку і добровольцями, відступаючими з другого. Дякуючи селянам я без потер пройшов цей корідор і в с. Ольшана Звенігородського повіту звязався з Київською дівізією, пробувше в дорозі 7 день.[2])

Армія, передихнув в районі Покотилово Торговиця Балтського повіту на третій день Різдвяних свят, стала на черговий марш і по обставинам вернулася за річку Сінюха і, поділивше райони, вирушила — Київська та волинська дівізії на північ (на Київщину), Запоріжська та Третя залізнича — на схід (на Чегиринщину) для з'єднання з Командуючим Повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Гулим Гуленко, який після боїв зосередився зо всіма силами в районі Холодного Яру на Чигиринщині.

Доганяти Отамана Омеляновича Павленко було для мене не можливим бо страшно бідбилися коні і продовжувався страшний холод, я передав делегацію Командуючому Київською дівізією Отаману Тютюнику залишившись при Київській дівізії, допомагаючи референту цеї дівізії в політичній роботі. Через кілько день до Київської дівізії приєднався і полк Чорних Запоріжців.

З Ольшаної для нас починався новий період. Ми підійшли близько до

---

[1]) Помилково замісць Ольшанка. О. Д.

[2]) Добровольча делегація прибула до Чорних вночі 24.I (Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 27 рукопису), а до штабу от. Тютюнника 28.I (див. документ № XLVIII). О. Д.

большевицького розташування і в м. Ольшаній вже була впорядкована большевитьско-комунистична організація. Ревком був зарештований, організатори переловлені, а селянам було роз'яснено, що ми ні в якім разі не допустимо аби большовики знов запанували на Україні. Сход уважно вислухав і виніс постанову не визнавати большовиків.

Для политичної роботи настав також як і для війська новий період, прибавлявся ще один ворог, але розпочинати боротьбу з большовиками-комуністами було значно тяжче ніж з добровольцями. Добровольці ясно виявили свою фізіономію і для населення очі були відкриті, б-комуністи двигалися на Україну навчені попереднім повстанням, політику свою провадили обережно, так саме і військові операції переводили. Референтура була поставлена в дуже тяжке становище. Відсутність певних інформацій; від уряду невідомо, в якім стані находятся переговори з большовиками, сознаніє того що армія будучи відірвана від баз постачання не може битися на два фронти і з добровольцями і комуністами разом і аби не програти справи, над повставшим питанням приходилося дуже уважно меркувати. На нараді з Отаманом Тютюнником було вирішено зайняти поки що вичикуюче положення, тим часом перевести саму певну розвідку аби довідатися про курс політики б-комуністів в цей раз на Україні. Була вислана розвідка в стан розташування ворога, дівізії тим часом стали на черговий марш і під час маршу по дорозі надибали на б-комуністичні відділи, знов повстало питання як поступати. Командування вирішило обезброювати відділи і відправляти в москівщину як непотрібний елемент на Україні. Це як раз було на руку красноармейцям, бо на Україну іх привели обманом, ім говорили іх політкоми що на Україні красна армія довго не буде, не буде втручатися у внутрішні справи Українського народу, а як тільки буде знищено Денікіна, красноармійці будуть роспущені по домам. В ціх же красноармейців ми добули офіційний приказ Лейби Троцького-Бронштейна, Комісара по військовим справам Московщини, в якому було сказано: Совітська армія відправляется на Украіну лише для допомоги украінському селянству знищити добровольців, а потім повертается в Московщину; Украіна є земля украінських селян і робітників і тому втручатися в справи Украіни Совітська Московщина не буде і спостережувалося, горе тому хто буде насилувати волю українського народу як в місті так і селі, червоноармійці мусять себе тримати на Украіні тільки яко гості, Україна визнается самостійною. Ці накази росповсюджувалися між народом Украіни яко агітаційна література.

Маюче на увазі те в якому становищі находится зараз наша армія і те, що в якому може опинитися армія прийнявше те або инче рішення, бо приказ Троцького для малосвідомого селянства в политичних справах був дуже і дуже приманчивий, особливо при гарно налагодженнім агітаційнім апараті у большовиків, над питаниям як поступити приходилося задуматися. Приказу цему абсолютно ми не вірили, бо добре та гаразд знали, коли з большевиком маєш діло, то і адвоката май в кармані, але ж обстановка для нас с кожним днем складалася серіозною. Але на слідуючій стоянці прибув до нас звязок від Голови Ради Народніх Мінстрів і поінформував нас про сучасне політичне становище, а головне про переговори з большевіками комуністами, виявилося що вони тримаются прежньої політики що до Украіни. Тим часом повернулася наша розвідка від большовиків, яка підтвердила як слова звязка Премьера, так і про дійсність приказа Троцького. Довідавшись про це питання як відноситися до надвигаючогося

ворога б-комуністів, стало для нас ясним і занята нами раніш позіція була тактовна і влучна. Треба бити б-комуністів як зброєю так і словами, бо тільки тоді можна примусити їх рахуватися з нами. З того ж дня була поведена нами сама енергійна контр-агітація і агентурна розвідка. Приказ Троцького було відпичатано в великій кількости з широким поясненням селянам що значить такого сорта агітація з боку б-комуністів. Наша контр-агітація мала дуже великий вплив на селян і в тих селах де ми проходили, большовитські агітатори не мали успіху. Місцеві партізани допомагали нам і в однім селі, назвіська не пригадую, ми за допомогою їх добули друго[го] таємного наказа Троцького, про те як треба б-комуністами навстправжки поводитися на Україні, аби забезпечити своє положення. Зміст цего приказу був цілком протилежний як ми і гадали, в нему було сказано що в першу чергу треба обезброіти повстанців, потім села, аби вони не мішали провадити комуністичної політики на Україні. Це ще більш піддержало нашу контр-агітацію. На цей раз ми вийшли побідителями, але предбачали і ту шаленну агітацію яку вони могли пустити проти нас. Ми булу на поготові. В час перебування на Україні червової армії ми придивлялися до самих нікчемних дрібниць і помітили що армію їх легко демобілізувати, для цего була випущена маленька відозьа до „Товарища Красноармейца". В цій відозві коротенько було сказано, власне, запитувалося „красноармейца" чого він прийшов битися з українським трудовим селянином і була преподана порада кидати зброю і повертатися до себе на Московщину, бо пізніще утікати буде трудніше, було нагадано прошлогоднє повстання і росправи селян з комуністами. Ця відозва мала успіх серед красноармейців і в армії почався розвал, дезетирство так збілшилоса що, (по відомостям агентурним) Московському Совітському уряду прийшлося мобілізувати всі центральної Московщини „чека" і виставити заслон на кордонах України і Московщини. Люто повадилися з дезертірами але нічого не могли зробити і примушені були формувати окремі відділи для переловлення дезертирів і потім з них складати окремі частини які мали назву „Армія дезертирів". Діставше на перший раз стілько матеріалу для контр-агітації і нам лишалося лише одно бути на поготові до нового матеріалу, а тим часом використувувати, що мали.

Дівізії тим часом продовжували чергові марші, ми провадили свою працю між населенням. Тяжка то була праця — з раного дня і до вечора марш, прибувше в село і не відпочивши приходилося відбувати сход. Але настрій селян був на нашій стороні і це підтримувало нас, ми не почували тоді в собі втоми.

За короткий час дівізії підійшли до м. Сміла на Київщині. Розвідкою було установлена присутність б-комуністів в місті. В м. Сміла був розташований штаб 60 совітської дівізії. Ворог не знав про нашу присутність і таку близьку. Ми раптово накинулися на ворога. Місто було здобуто, ворог який виступав зі зброєю в руках проти нас був перебитий, а решта обезброєна і забрана до полону. Взято було чимало ріжного майна, а головне зброя. Ми тут поповнили свої запаси. Одночасво була забрана і ст. Бобринська де також було поступлено з ворогом, було добуто багато мануфактури, набоів рушниць і ріжного майна. Ворог який уцілів утік на Новомиргород. Полком Чорних Запоріжців була захоплена багата бібліотека. Бібліотеку передали до вищої початкової школи в селі Вергунівка. На другий день були атаковані Черкаси, але в Черкасах ворог оказав опір і там полонених не брали, крім того було перерубано чрезвичайку та ревком. Місто було захоплено після часової бійки 5 кінним полком

Київської дівізії під командою полковника Старостіна і трималося на протязі доби, бо не можливо було вивезти всього того майна яке захопив полк. Над вечір ворог піддав свіжих сил але полк відбив контр-наступ і продовжував тримати місто в своїх руках пе[ре]проваджуючи операцію по вивезенню захоплено[го] майна. В 5 годин другого дня ворог знові хотів було вибити полк з міста, але і на цей раз був відбитий з великими для ворога потерями. Командір полку полковник Старостін тут виявив себе справжнім лицарем. Не дивлячись на те, що решта дівізії відійшла на південь згідно приказу, полковник Старостін продовжував свою роботу по евакуації захопленого майна, маюче наступ ворога. Тут же була виявлена і особлива хоробрість старшин і козаків полку. Виконавши приказ, полковник вивів полк з міста і приєднався до дівізії. Потері в бійці під Смілою і ст. Бобринською — Полк Чорних Запоріжців потеряв одного полоненим, ранено кілько коней, взято в полон ворога 180 чоловік. Київська дівізія не мала жадних потерь, полонених взято було 40 чоловік. Захоплено було дві скарбниці, штаб утік на автомобілях.

Волинська дівізія тим часом захопила м. Канів, ворог утік на ливий берег Дніпра, але послана кіннота преслідувала ворога до Переяслава. Потерь дівізія не мала, захопила чимало ріжного майна, набоів, до 100 полонених і зарештувала ревком. Після переведення операцій, дівізія приєдналась до Київської дівізії і стала на відпочинок в раіоні с.с. Вергуни,

В цім раіоні було установлено звязок з Запоріжською дівізією і 3 залізничою, які пройшовши з боями то з добровольцями, то з комуністами свій шлях зосереджилась в раіоні Медведівки на Чигиринщині і з'єднавшись з повстанцями (під Командою отамана Гулого-Гуленка, Командуючого Повстанцями всього Півдня).

Цим двом дівізіям прийшлось значно гірше, перш за все Запоріжська дівізія лишилася опори, це полку Чорних Запоріжців, вдруге весь час походу приходилося проходити майже корідором, бо з одного боку насідали комуністи з другого боку добровольці. Комуністи в цім раіоні були, і великими силами, і ставилися до нашої армії одверто, як до ворога, бо повстанці з комуністами вже до того роспочали война. Б-Комуністи хотіли обезброіти повстанців Гулого Гуленко, але ім дан був належний опір і вони відступаючи, всіма силами навалилися на Запоріжську і 3 Залізничу дівізії і тільки персональна хоробрість Командарма Отамана Омеляновича Павленко спасла положення і дівізії розпорошивши ворога вийшли благополучно з під боя, зєднавшись з повстанцями стала на відпочинок.

Добровольців в раіоні Чигиринського повіту і раіоні ст. Знаменка вже не було, бо розбиті повстанцями під командою Отамана Гулого Гуленко, добровольці утікали на Миколаів, залишаюче в руки повстанців май-же все своє майно, Про Командуючого повстанцями Катеринославщини та Херсонщини можна сказати одне що це людина невиданої хоробрости, відваги і твердої воли та дужого характеру. Те що йому прийшлося перенести, будучи оточеним зо всіх боків ворогом, з початку добровольцями, а потім комуністами, було поверх сил, але він відважно бівся з своіми повстанцями, маюче переважаючого кількостю ворога, як з одного та і з другого боку і не відаючи того, що трапилося з Урядом з Армією і в якому стані находится Українська державність.

Вийшовши зі ст. Калинівки 8 Листопаду з невеличким віддiлом піхоти, кінноти при двух гарматах і десятку кулеметів, йому весь час маршу приходи-

лося пробиратися через вороже розташування мати бійку з далеко сильнішим ворогом, він прорвався і доскочив до Холодного Яру де позіція для його була вигодна. Дав передихнути кілько днів свєму відділу, якого зісталося з 300 чоловік одна третина, бо були по дорозі або забиті або залишені хорими на тіф, сам не віддихаюче пробрався до Олександрійських повстанців, звязався з ними, потім відправився в Верходніпровск і вмісті з повстанцями Верходніпровського повіту під орудою ватажка Малашко зайняв всю залізничну колію аж до самого Катеринослава, предоставивше повстанцям виловити в повіті Государственну стражу, добровольців, сам направився знов до Олександрійських[1]) повстанців, захопив ст. Пятихатки і колію до ст. Знаменка включно, відправився до свого відділу, що був залишений в Холоднім Яру. Зібрав коло себе гайдамаків Холодного Яру повів наступ на Елисавет і тілько страшенна втома не дала можливости вщент розбити і тут добровольців, все-ж таки захопив місто і тримав кілько днів відбиваюче контр-наступи добровольців і залишив місто коли ворог підтяг велики сили. Операції які перепровадив Командуючий повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Отаман Гулий Гуленко — колосальні. Затримайся ще кілько днів армія на позіціях Жмерінки, або май армія звязок з ним, не трапилося тої катастрофи і нищення так безжалостно державного майна і досить великої в той час армії У.Н.Р.

Отаман Гулий Гуленко зі всім своім відділом, постійно перебуваючим в його роспорядженні — 400 чоловік піших і 150 кін. козаків повстанців приєднався до армії У.Н.Р. і був призначений Командармом керувати Запоріжською дівізією виказуючи чудеса хоробрости і відваги до останнього дня зеднання армії У.Н.Р. з армією цего боку фронту.

Після трьохденного віддиху армія стала на черговий марш осягнувше р. Дніпра переправилася на лівий берег, осягнувше м. Москаленки Золотоношського повіту. На лівім березі нас зустріли надзвичайно гарно і не хотіли вірити селяне своім очам що бачили перед собою армію У.Н.Р. під головною командою свого національного лицаря Отамана С. Петлюри. Це було на масляній неділі і полтавці щиро вітаючи Петлюровців сито годували варениками з сметаною. Армія на другий день роскинула на великім терені лівобер[е]жжа, захопила місто Золотоношу, Переяслав[2]), а висланими розіздами примусила ворога панично утікати з м.м. Хорола та Лубен. В кременчуці стояв штаб 14 совітської армії, був премушений евакуіроватися до Полтави, виславшись назустріч нашим кінним розіздам, свій розізд до 100 чоловік комунистів. Цей розізд по відомостям від селян не зустрінувше наших розіздів повернув на Кременчуг.

Цим часом референтом були впорядковані волостні сходи, на яких пояснювалося селянам про те, що трапилося і було розсказано як треба триматися аби скорійше позбавитися ворогів Украіни і дати змученому нашому народу вандалами XX віку, спокійно занятися будуванням своєі держави на вільних і нових початках. Агітація і прочитані лекції „Що таке значить Самостійна Украіна" на селян лівобережжа зробило велике враження. Селяне з гордостью заявили, що вони не визнали большовиків і не дали і не дадуть ні одного козака в червону армію. Настрій лівого берега Украіни такий же як і право[го] берега. Всі за Са-

[1]) Чит. Олександрівеських, бо центром повстання була Велика Олександрівка на Херсонщині. О. Д.

[2]) Переяслава не було захоплено. О. Д.

мостійну Україну, але що до соціального питання то мають досить ясний поділ— половина настроєна демократично, половина лівіше, але не большовитські. Більше всього їх цікавить земельне питання.

агітаційна література була розіслана при допомозі місцевих діячів аж до самої Харьківщини та Катеринослава.

Обставини складалися для нас на лівім березі через брак переправ на Дніпрі погано і через те армія відпочинув, вирушила на правий берег Дніпра і очутилася в центрі розташування 14 совітської армії, погрожуючи як фронту, так і тилу. Большовикам дуже не подобалася наша присутнисть в центрі їх розташування і вони почали купчити проти нас велики відділи перевважно із комунарів, і для нашої армію настала тяжка пора. досить критичне положення, головне через брак набоїв.

Командармом, а також і його помішниками вживалося заходів, аби як можна краще зруйнувати вороже розташування, викликати дезорганізацію в ворожих таборах, аби як можна без потерь як живої сили, так і набоїв з нашого боку

Для референтів була страдна пора. Треба було осягнути як мога ширший терен агітації аби не допустити вкоренитися большовикам в центрі України. Це було переведено, але референти перетомлялися бо при армії до того часу з 5 чоловік лишилося нас два, при Запоріжській та при Київській, в цій тяжкій роботі референтові велику допомогу оказували і старшина та казаки. Приходилося наблюдати, що козак прибувше в село, раніш чим відпочнути або поїсти, перш всього мусив було заагетувати на свій бік ту господарьку та господаря де остановився на віддих. До ци[х] господарів приходили сусіди і радісно було бачити коли коло того втомлено[го] і голодного козака або старшини збіралося 3—4 десятка селян ріжних літ.

Переправившись на правий берег, армія, відпочивши в раіоні Холодного Яру, відправивши хвалебний Богові молебень за щастливий поход в центр України і перебування в центрі, а також відправивши панахиду по вмершим та забитим старшинам та козакам, помолившись богу в Мотронівськім монастирі, що коло Холодного Яру, армія, роскинувшись на великий терен, направилась до р. Бугу. Марш цей прийшлося зробити більш менш при спріяючих умовам, бо ворога мали лише одного та і той при приближенню армії, не приймаюче бійки, евакуірувався то на південь, то на північ та захід. Цему дуже допомагали селяне. Забачивши що ми виганяемо і комунистів також як виганяли добровольців, селяне стали рішучо на наш бік і вели шаленну агітацію про нас в містах розташування ворога. На запитання комуніста скілько петлюровців є, відповідали з певністю як будто нас перераховували — та не менче як 100—150 тисяч. Така цифра так панично впливала на комуністів, що за короткий час північна сторона Єлисаветського повіту і майже весь Балтський повіти перед нами були вільні. В Звенігородськім та Уманськім повіті вони також почували себе погано і купчилися на час віддиху великими силами. Навіть таке комунистичне військо як три латишських бригади, досить озброєне, дісціпліноване, проходячи мимо нас в яких небудь 7—8 верстах, негаючись і лишнього часу, проходило (на Катеринославщини) не приймаючи бійки з нами. У нас же тоді був страшенний брак набоїв, на козака малося не більш як по 10—15 набоїв, чимало було козаків без зброї. Піхота відпхала, а всі операції приходилося перепроваджувати кінноті.

До цего дня, а це було на другім тижні Великого Посту, як командному складу так і референтурі удалося схоронити в армії і виховати гарне відношення козака до меншостей перебуваючих на Україні.

Тілько зустріч з окремими еврейськими комуністичними відділами які зі зброєю вітупали проти нас, порушувало настрій козака і порядок, але дякуючи твердій волі Командарма насильств не було допущено Єврейське населення зустрічало дуже гарно і за винятком окремих особ було вповні до нас лойяльно, хотя, треба правду сказати більш допомагало комуністам ніж нам.

За короткий час армія осягнула раіону Єлисавету і підійшла до переправи через р. Сінюха у с. Добрянка. Переправившись на правий берег вступила армія в Балтський повіт і, віддихнувше, роскинулась на великий терен, зробивши демонстрацію в бік Ананьівського повіту, до м. Балта та Ольгопольского, Гайсинського та Уманського повітів, скупчилась в раіоні Хощевата Гайворон. Волинська дівізія в раіон Ананьівського повіту, по дорозі зруйновала продовольчі органзації 14 совітської армії, захопила продовольчі комісії з великою кількостю грошей, але то були совітські гроші, а по нашому наказу селяни совітських грошей не брали. Запоріжська дівізія провадила демонстрацію в бік Балти і до Голованівська, було спіймано звязок Московсько[го] уряду з важливими документами для Одеского раіону.

Крім того полком Чорних Запоріжців була обезброєна гарматна частина галичан в раіоні Бершаді, яка посміла виступити проти нас зі зброєю. Козаки були обезброені і взяті до полону, але полоненими себе не хотіли виявляти, вступили добровільно на службу до полку. Захоплено було багато майна, 4 гармати при повній чотирьохпарній упражці, 88 коней і 6 кулеметів. Через полонених довідались що галицки частини перейшли на бік большовиків, старшини галицькі наділи червоні бантики, козачество протестувало, але привчене до дісципліни мовчало заховавши до часу свою злість в собі. Після переведення цеі операції армія скупчилася в раіоні Хощевата — Гайворон приспособивши залізничий міст до переправи на правий берег р. Буг. Повівши агентурну розвідку в бік розташовання галицьких і московських большевицьких військ, які були розташовані в раіоні Бершаді і м. Ольгополя, маюче на меті прориватися до військ того боку. Як командуванням так референтурою були вжиті всі заходи, аби спасти від большовиків галицьку армію, а також ослабити ворожі сили. Виявилося що в галицьких частинах комуністи вже завели політкомів, справа ускладнялася. Але не дивлячись на це найшлися певні сини України серед галичан, які прислали делегацію, яка просила вирвати з рук комуністів галичан. Була послана делегація, але успіху не мала головним чином через те що комуністи мали по серед галичан своіх агентів і ще через те що галицькі старшини шкодили, бо вже ім було відомо, що Урядом У.Н.Р. було досягнено згоди з польським Урядом.

Тим часом агентурна розвідка донесла що фронт Україно-Польски далеко, большевики скупчили в цім раіоні досить великі сили і нашій армію було не посилам, головним чином через брак набоів. Вирішено було о скілько буде можливим триматися в запілі ворога, руйнувати його запілля. Після відпочинку, армія стала на марш і роскинулась на великий терен — Запоріжська дівізія одним кінним полком повела демонстрацію до м. Балти, по правій стороні р. Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було осягнено зазначеного міста і в 20 числах Березня кінним полком під командою полковника Литвиненка з південно-західньоі сторони була захоплена Голта, а з півночі за-

хоплено було м. Богопіль полком Чорних Запоріжців, з північно-східньої сторони захоплено було м. Орлик, Повстанчеським відділом під командою Полковника Сірко і Нестеренко. В цих трех містах були захоплені полонені, заарештовано ревкоми і знищені чрезвичайки. Населення зустріло радісно.

Мною були скликані сходи селян, прочитана лекція про Самостійність Української Народньої республіки і дана широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном: Була переведена організаційна робота партізанських відділів на селах. Місцевими повстанцями була доставлена мені інструкція Народного Комісара Московщини Лейби Троцького Бронштейна агітаторам комуністам на Україні. Добувше цю інструкцію я після наради з Командуючим Дівізією Отаманом Гулий Гуленко порішили передруковати її з нашим поясненням, додавши до 10 заповідів Троцького свої 12 заповідів і росповсюджив між населенням. Остання ця наша відозва під заголовком „Народе Український" мала надзвичайно великий вплив на населеная. Селянами самими передавалася з рук в руки, а місцеві діячі взяли на себе відвагу росповсюджети на всім півдні. Добута інструкція послужила для мене дуже цінним контр-агітаційним матеріалом, що достаточно було прочитати на сході, як чути було як сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція значно сблегчила роботу референтові та дуже допомагала війську.

Київська дівізія тим часом взяла Христинівку і Гайсин. В Гайсині мала бійку з комуністами, обезброіла відділ червоних командірів і забрала в полон багато червоноармійців, багато ріжного військового майна і, навів таку паніку на совітські війська, що примусив совітську владу роспочати евакуацію Вінниці і Липівця.

Волинська дівізія під непосредственним керовництвом, бо отаман Загродський був хорий, самого Командарма отамана Омеляновича-Павленко з боєм заняла Умань, де були обезброєені остатки частин Волоха і весь совітський гарнізон. Захоплено багато майна і зброї. Після переведення цеі операції армія скупчилася в раіоні Торговиці та Новоархангельська, переправившись через р. Сінюха вийшла в раіон Плетеного Ташлика, захопив станцію Плетений Ташлик. Ворог почав купчити проти нас навкруги великі сили, але держав себе пасивно що дало нам змогу переправитися через залізницю і вийти в раіон Бобринця. В час переходу через залізницю особливу відвагу виказав полк Чорних запоріжців якиі, руководимий самим Комдівом отаманом Гулий Гуленко, кидався в атаку на броневика і примусив його відійти до ст. Шостаківка де його зустріла Волинська дівізія і гнала аж до самого Єлисавету, чим визвана була страшенна паніка між гарнізоном совітського війська м. Елисавет. Ворог евакуірувався на ст. Знаменка. Ворог, який був на ст. Новоукр[а]інка, також очевидно почував себе погано, відійшов на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полком Чорних Запоріжців було взято багато ріжного майна і до 100 чоловік полоненних. Принятий був потяг з Новоукраінки в якому іхали комуністичні комісари і багато червоноармійців. Ешелон цей був обезброєний, комісари переловлені. З нашого боку потер ніяких. Переход трапився дуже удачно

В цім раіоні і взагалі в південній частині Елисаветського повіту прийшлося здибатися з налагодженою комунистичною владою і дрібними комунистичними відділами. Тут комуністи мали де-який вплив на селян і їм удалося перевести „неділю фронта", зібрав багато зернового фуражу та хліба. Трудніше для нас

було провадити агітаційну працю, але відозва з інструкцією Троцького дуже допомагала. В короткий час ми повалили і ту, невиличкої кількости [на]селеня, сімпатію до большовиків, нашою контр-агітацією. До нашого приходу положення було таке — одно село українське, сусідне з ним не большовитське не то невиявлених політичних переконань, траплялися і деникінського напрямку, але самий незначний відсоток.

Армія відпочивше стала на марш і вийшла на схід від Бобринця. Бобринец взяла Запоріжська дівізія де забрано було до 40,000 пудів зернового фуражу, заготовлено[го] комуністами, комунистичний відділ утік на Вознесенск. В Бобринці була використована тіпографія для напеча[та]ння відозв. Зерновий хліб був розданий здебільшого бідному населенню на посів, а фураж роспреділений між частинами. В Бобринці було установлено, що в селах навкруги є багато зібраного комуністами зернового фуражу та хліба, ці відомости давали самі селяне. Фураж забрали і також роспреділили між частинами армії і населенням. Роздача нами населенню зерна на посів, допомогла агітації і затвердила за нами положення на всім півдні. Але наступали польові роботи і передвигатися нам стало тяжче, бо трудно було получити в селі підводи для нашого обозу. Це поставило нашу армію в досить тяжке становище: комуністи почали стягати навкруги нас великі сили, запас набоїв у нас був слабий до того, що не можливо було провадити марші аби збити ворога і не дати йому змоги нас окружити, до того ще наступали Великодні Святки, це ще більш ускладняло нашу працю. Не дивлячись на перешкоди армія продовжувала марші і вийшла в раіон ст. Долинська, роскинувшись на великий терен, бо при місті розташовуватися не було можливим через те, що села на півдні Херсонщени великі зустрічалися дуже рідко і далеко одно від другого, що ще гірш усикладняло справу. В Великодну Суботу комуністи після обідньої пори почали насідати на нас з боку Долінської. Після впертого бою ст. Долінська нами була взята, ворог відійшов в бік Кривого Озера та ст. Знаменка. Розвідкою було установлено що ворог купчить проти нас сили з боку Знаменки, Елисавету, Вознесенска і Миколаіва. З боку Єлисавету були виставлені і автопанцерниии. В Запорожській дівізії набоїв малося по 10 набоїв на козака, а піхота на половину не мала рушниць, а бої під Долинською окончательно ослабили дівізію, крім того люди були перетомлені. На перший день Великодня ворог роспочав наступ з боку Миколаіва і Долинської прийшлося відстрілюватися і таким чином потеряти і останні набоі. Таке катастрофичне положення було і в останніх дівізіях. Дотримавшись до вечера, армія форсірованим маршом зробивше демонстрацію ніби йде на Миколаів направилась на Вознесенск з метою прорватися на правий берег Бугу і вийти в Балтський повіт, де можна було армію заховати в лісах. Марші приходилося провадити дньом і ночю, віддихаючи по 3—4 години в сутки. В цей час приходилося переживати надзвичайно тяжкі моменти і тілько тверда воля Командарма спасла положення. Через троє суток ми підійшли до Вознесенска. Було рішено Вознесенск взяти чогоб то не стало. Поведеною розвідкою було установлено, що в місті є великі запаси набоїв і ріжного майна, а у нас уже почувався великий недостаток в грошах, нізащо було купувати фуражу. Гарнізон Вознесенска складався з комунистичного відділу в 600—700 чоловік, алеж в той час провадився комунистичний з'їзд і треба було чекати, що і з'їзд стане під ружо і сила значно збілшуется. Крім цего на ст. малися броньовики і для обстрілу нас, вони займали пануюче положення. Атака Вознесенска була назпачена ранком в 3 годині, як почне світать. Армія приго-

товилась до бою і зайняла позіцію — Київська дівізія з правого флангу, Волинська в центрі і Запоріжська дівізія на лівім крилі. Частина кінноти Запоріжської дівізії була зведена в кінну брігаду для прорива і несподіваного захоплення переправи через Буг. Операціями керував сам Отаман Омелянович Павленко. Атаку мусила роспочати Запоріжська дівізія і кінна брігада, захоплюючи місто Вознесенск, Київська дивізія одночасно атакує станцію.

В призначений термін Запоріжська дівізія, приг[о]товившись до бою, з наступом світу почала атаку, але була зустрінена, приготовившимся ворогом, який не жалкував набоїв, осипав як дощем, одночасно ворог почав обстрілювать нас з броньовиків. Бійка тяглася де-кілько филин і нам приходилося відступити, бо на козака оставалося не білш як по 2—3 набої і при такій кількости набоїв битися з ворогом, гарно озброєним і стрілявшим з закриття було не можливо. Зразу було віддано наказа відступити на кращу для нас позіцію і попробувати ворога виманити з закриття, що і було зроблено. Але наставав критичний момент, бо видко було по всьому що ворог усилився і комунистичним з'їздом і погроза для нас, погано озброєних, була досить страшна. Відтянувши дівізію на старі позіції, переставивши кінноту по флангам, видвинув на лінію лави піхоти кінногорний дівізіон під орудою Полковника Алмазова, дівізія почала одстрілюватися і зупиняти ворога, але ворог насовувався вперто, обстрілю[ю]чи нас кулеметним і сильним ружейним огнем. Наставала критична мінута. Для нас оставалося або з честью вмерти, або добути слави. І славу добули. Кіногорний дівізіон картечю зупинив ворога, а тим часом, Командуючий дівізією отаман Гулий Гуленко персонально повів в атаку свій повстанчеський відділ, який за ним ішов і в огонь і вводу, полк Чорних Запоріжців піддержав атаку, а піший полк під командою полковника Дубового не маюче набоїв і на половину рушниць, бьючи в ладоні піддержав атаку повстанчеського відділу і ворог почав відступати, тим часом кінний полк під командою полковника Литвиненко, який тримався в резерві, демонстративно показався на горізонті великою лавою, пішов на рисях, попередивше піхоту почав рубати ворога на право і ліво. Ворог панично розбігався, кидаючи зброю. Кінна брігада під командою полковника Долуда в кінному строю збила ворога з самого лівого крила і почала рубати ворога і так удачно, що на лівім крилі з ворожого отряду утікло лише 15 кінних, піхота і решта кінноти вся погибла. Цим часом Київська дівізія збила броневика, захопила станцію, М. Вознесенск і переправа через Буг за корткий час опинилися в наших руках. В м. Вознесенску і на станції захоплено надзвичайно багато ріжного військового, майна, а головне гармати, рушниці і набої та кулемети, чого у нас до сього часу дуже бракувало. Вознесенск дійсно возніс нас на таку висоту, що для нас уже не було рівного ворога, бо після того коли козак мав 3—4 набої, курені мали по 50—60 тисяч. Майна таку силу захопили що не можна було підняти. Крім військового майна захопили богатійше майно господарське і техничне. Захоплено було до 10,000000 грошей тілько на жаль були виключно совітські, а продавше господарське майно населенню виручили велики гроші, так що армія була забезпечена на 2—3 неділі всим. Одягли і обули козаків, бо в ревкомі був взятий богатіший склад одяги та обуві. Не обійшлося і без грабунків. Місцеві бандіти, користуючись тим, що козаки були заняті навантажуванням набоїв, рушниць і виловленням комуністів, почали страшне грабіжництво, але своєчасно призначеним Начальником гарнізона, полковником Дубовим, грабіжництво було припинено. Жадність козаків до набоїв так панувала між ними, що не звертали уваги

на багатство мимо якого проходили, накидалися на ящики з набоями і, підриваючись, стягали до своїх частин. Облича у всіх були веселі. Тілько і було чути між козаками та старшинами — „от тепер ми покажем комуністам хто краще бьется". Цілий день без віддиху провадили навантажування захопленого майна і тілько над вечір все стихло, козаки віддихали. Кінна брігада вже була по той бік Бугу, освітлювала впереді місцевість, а славний полк Кінно-Запоріжський під командою полковника Литвиненка вже був за 30 верст впереді і з боєм захопив ст. Васеліна, роспорошивши цілий ешелон комуністів, який двигався з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенска. Захоплення ст. Васеліна визвало страшну паніку в Одесі і комуністи почали евакуіроватися до Миколаіва через Варварівку і почали будувати окопи коло Березівки, але кинута полковником Литвиненко одна сотня на Березівку, примусила ворога утікти і таким чином на величезнім терені після Вознесенска ми очутилися господарями положення. Переправа через Буг що коло ст. Васеліно знищена і комуністам оставалося утікати лише на Варварівку в Міколаів.

Міні мало тут приходилося працювати по своій справі, бо кинута агітаційна література ще з Голти зробила своє діло. Населення вже знало хто ми і за що боремося, тілько російська чорносотенна публіка згадувала добровольців і пророчествовала про майбутвість слави украінського козака і запевняла що Деникін тепер буде вкупі з вами працювати, бо вже є певна чутка, що Украіна визнана Самостійною. Страшенно ображало публіку цю коли говорили — „Единая" лопнула с треском.

Відпочивши армія переправилась на правий берег Бугу, стала на марш. Тут ми довідалися що в раіоні Ананьіва селяне повстали проти комуни і вже на протязі 9 день бьются з комунистами. Їм на допомогу прибув партізанський полк Чорноморців, який був зформований в Одесі заходами жіночої спілки, при владі совітській. Історія його житя така: полк зформовано з козаків—та старшин нашої армій, які попадали в полон до Деникіна. Комуністична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк відмовився. Комунисти хотіли обезброіти його, але він несподівано відступив захопивше м. Тірасполь, переарештував комуністів, чрезвичайку і всю комунистичну владу, витопив в Дністрі, виступив на допомогу селянам Ананьівського та Балтського повіту. Комуністи в цім раіоні стягли великі сили, почали палити села і полку дуже тяжко приходилося і тримати місто Ананьів і битися з надвигавшися ворогом.

Кінна бригада довідавшись від біженців селян що робится в раіоні Ананьіва, по власній ініціативі двинулась на рисях на допомогу селянам, повідомивше про це Командарма і останнім був висланий ще на допомогу Кінногорний дівізіон, а вся армія була розташова[на] так, аби охопити ворога і не дати йому утікти. Селяне довідавшись що ім на допомогу йде ціла армія У.Н.Р. і що кіннота вже близько, з яростю накинулась на ворога. Підоспівшою нашою кінотою ворог був збитий, охоплений по флангам май же весь був перерубаний. Одних сабельних трупів було поховано до 400 чоловік. З отряду в 600 чоловік Балтського охоронного полку утікло в Балту 15 чоловік і 3 з них зійшло з розуму. Те що творила наша кіннота над ворогом який палив села трудно уявити. То було щось нелюдсько-страшне.

Покінчив з ворогом, забезпечивши селянам можливість повернутися до своіх хат, кінна брігада розташувалася на віддих, тим часом підійшла і вся армія

і розташувалася на окраїні м. Ананьїв. В м. Ананьїві розташувався Партізанський Чорноморський полк.

Потері наші під Вознесенском — два забитих козаки і ранено чоловік пять. Були ранені коні. Потері ворога—майже весь перебитий та перерубаний. Одних сабельних трупів 280 поховано, а так забито чоловік 400.

В боях під Ананьївим кінна брігада мала тільки ранених коней.

Відпочивати осталися Запоріжська дівізія, Волинська і Кінна брігада та Штаб армії, Київська ж дівізія вирушила в раіон Балти.

На другий день, це було на другій неділі Великодних свят, розвідка донесла що з боку ст. Мардарівка движется в напрямку на Ананьїв ворожий відділ при трьох гарматах, 200 кінних і чоловік 700 піхоти, при великій кількости кулеметів, автопанцерниках і мотоціклістах кулеметчиках. Запоріжська дівізія приготовилась до бою, зустріла ворога і не дивлячись на втому як людей так коней розбила ворога, ворог панично утік на Одесу, залишив дві гармати і 27 чоловік полонених. З допиту полонених виявилося, що то наступав Караульний баталіон під командою самого Коменданта м. Одеса. Прогнавше ворога на 15 верст від Ананьїва, Запоріжська дівізія розташувалася на відпих і ранком мала брати ст. Бірзулу. Але на другий день ворог показався досить великими силами з боку Воснесенска і напав на Волинську дівізю і полк Чорномо[р]ців. Запоріжська дівізія одержала наказ піддержати Волинську дівізію і мусила повернутися назад, виславши Кінозапоріжський полк вперед на допомогу. Волинська дівізія під командою полковника Никоніва оказала опір і, не дивлячись на переважність сил ворога, збила його, а підошедшою Запоріжською дівізією, ворог остаточно був розбитий і панично утік невиличкими отрядами, залишивше гармати кулемети багато ранених та побитих. Виявилося що то був той отряд, який нас окружав ще в раіоні Долинської, Нового Бугу та Елисавету. Утікти ворогові пощастило тільки тому, що ми були страшено перетомлені, особливо коні. Ніяк не можливо було підняти на рисях коней, коні ледве волочили ногами.

Розбивши ці три ворожі відділи в раіоні Ананьїва, армія на другий день стала на марш і вийшли в раіон Балтського повіту. Київська дівізія тим часом взяла з бою м. Балту і загнала ворога на ст. Бірзула. В Балті до дівізії приєднався цілком, з багатійшим майном Техничний курін галичан і було установлено звязок з Галицькою Кінною бригадою під командою полковника Шепаровича який розшукував нашу армію і хотів приєднатися.

Шепаровичу було видано наказа зробити демонстрацію в бік Умані, форсірованим маршем вийти в раіон Бершаді на зьєднаня.

Армія на відпочинок розташувалася в раіоні с. Гольма і м. Балта. М. Балта трималося Київською дівізією. На ранок другого дня Ворог повів наступ на Київську дівізію. Позаяк м. Балта незручне для обороняючогося, дівізія залишила місто вийшла на села Сінну, Козацьке, Крийвички. Цей відход селяне зрозуміли що українці відступают під напором ворога, негайно зорганізували отряд в 1000 чоловік і спільними силами ударили на ворога. Ворог на голову був розбитий утік на Бірзулу, але був зустрінутий нашою ударною групою полком Чорних Запоріжців і Чорноморським партізанським полком розбігся в ріжних напрямках безладно.

В цім раіоні ми вже були відомі селянам і не тілько не потрібна була агітація, а навіть зайва бо селяне добре розуміли і поступали десятками до наших частин добровольно. Після переведения операція армія стала на марш

і вирушила в раіон с. Піщана—Черниче Перейма. Селяне нас зустрічали дуже гарно. В Піщаній був базарь і коли забачив наше військо не відаюче, що то значить, почали було розїждятися, але я поіхав на перед і заспок[о]ів. Базарь пройшов спокійно, еврейське населення почувало себе дуже гарно. Торговля йшла нормально. Базарь розїхався розвіз наші відозви і дав шаленну агітацію на великім терені.

Відпочивше на другий день, армія вирушила і осягнула раіона Бершаді, підійшовше до ворожого тилу 14 совітської армії.

Тут настав період тяжкої боротьби, але у козаків було досить набоїв і нас це не лякало. Відопочинув ніч, армія повела наступ на 14 совітську армію з тила на досить великім фронті. Запоріжська дівізія на Тульчин, Київська на Вапнярку, Волинська на ст. Крижопіль. Галицька бригада охороняла тил, бо було відомо що за нами движется армія в 12 тисяч, складена виключно з дійсних комунзрів і була послана нас ліквідувати, але не могла нас догнати, а в Балтськім повіті перепиняли шляхи ворогові повстанці під орудою Заболотного.

Рано 3 травня Запоріжська дівізія здобула м. Тульчин і так удачно що удалося захопити всю кінноту яка була виставлена в заставі проти нас, піхота оказувала опір, але наша артілерія і кіннота розбила, захопивше місто на протязі яких небудь 15 филин. Захвачено багато коней, сідел, ріжного майна, Радіо. Полонених не брали.

Але ворог потім обрушився на Запоріжців двума дівізіями з південного заходу. Запоріжська дівізія була виведена на південосхідну околицю міста і вступила в бійку, на допомогу дізізії підоспіли повстанці під командою отамана Волинця і ворог був збитий, почав відступати на Брацлав. Запоріжці після цего відійшли згідно приказу і заняли ісходне положення для переходу залізничої колії·

Потері з нашого боку: один забитий козак і кілько ранених.

Київська дівізія тим часом на протязі дня билася коло Вапнярки, ворог тримав багато броневиків. Врешті Вапнярка була взята і захоплено було Штаб 14 совітської армії, три штабі дівізій—41, 45 і 58. Захоплено було два ешелони ріжного майна, зброї і набоів. Багато добуто санітарного майна в якому ми дуже нуждалися. Ворог розбігся по лісах.

Волинська дівізія захопила ст. Крижопіль з великим військовим майном і утримувала станцію до переходу всеі армії.

4 Травня вся армія вже була за залізницею і скупчилася в раіоні с. с. Мясківка, Савчіно, Томашполь, ввійшовше в самий центр 14 совітської армії. Почалися надзвичайно сільні бої і вперті як з нашого так і ворожого боків. Ворог почав прориватися бо з одного боку давили ми а з другого давили поляки і украінське військо. Величезні обози з богатійшим майном ворог не знав куди посилати бо відусіль зустріча наші війська.

4 Травня о 6 годині вечора Запоріжська дівізія почала бійку коло села Мясківка бійка тяглася до пізньої ночі. Ворога було збито. Київська і Волинська дівізії в туж пору почали бійку з ворогом у с. Савчино і Нетребівка. Бійка тяглася цілий день. Врешті перемога на нашій стороні, але тут ціле нещастя було з обозами, як у нас так і у ворога були величезні обози. Доходило до того що обози билися з обозами і то ми захоплювали ворожі обози, то ворожі обози захоплювали наші обози, нарешті нашою кінн[о]тою обози ворога в кількости до 2500 були частю розігнані іх розібрали селяни, а до 1500 (тисячі) повозок попало до нас в полон.

На другий день рано ворог знову повів наступ на Запоріжську дівізію з заходу і півдня. Завязалася бійка яка тяглася до 4 годин вечора. Ворог був розбитий так, що утікаюче скидав з себе майже все верхнє убрання і босим утікав куди попало. Преслідування ворога тяглося на протязі 18 верст і тільки прогнавше ворога за с. Ольшаниця, дівізія припинила бійку і скупчилася в с. Мясківка. Селяне настілько гарно до нас відносилися, що по своїй власній ініціативі собрали хліба та фуражу в с. [1]) і прислали для дівізії.

Над вечір того ж дня ворог був збитий Києвською дівізією в раіоні с. Савчино, Томашпіль, почав відступати і всіма силами навалився на Запоріжців які стояли на відпочинку в с. Мясківка. Київська дівізія і Волинська преслідували ворога. Запоріжці зустріли ворога гарматною та кулеметною стріляниною і в частинах ворога помітна була страшенна паніка. Ворог почав розбігатися і тут утворилася така сітуація, що трудно було орієнтіруватися в відки ворог. Управлять військами мішав обоз, але близость вечерньої темноти дав нам змогу закінчити свої операції для нас вигодно — ворог був роспорошений, а армія скупчилася в раіоні с. Ольшаниця, стала на відпочинок, вислав розїзд для звязку з дівізією полковника Удовиченко.

Ворог був розбитий. 14 совітська армія з себе уявляла лише невеличкі отряди які бродили по лісам та ярам, силкуючись спастися. 14 совітська армія загубила не тільки всю свою живу силу, але покидала всю артілерію, кулемети, набої і все своє господарство, як попало до наших рук, а частина забрана повстанцями селянами з нашого дозвілу, бо не хватило сили підняти все те майно яке кинула 14 совітська армія.

Колосальні операції які вдалося несподівано перепровадити нашій армії по розгрому ворога, не піддаются описанію. Історія не знає подібних явищ. Командуючий армією Отаман Омелянович Павленко його помішники отамани: Тютюнник Гулий Гуленко Загродський і Полковники Дьяченко, Алмазов, Дубовий, Литвиненко, Долуд, Нельговський і старшини та козаки не тільки спасли Українську Державність але всему світу показали як український нарід може захищати себе від ворожої навали.'

Слава в цему ділі належить і Вам дорогий наш батьку СИМОНЕ зумівшому відродити спавше сотні літь національне почуття і козачий дух. Хоть Ви і не були з нами фактично в час походу, але Ви жили в думці кожного старшиня і козака. Чутка про те що Ви працюєте за кордоном на користь України, не покладаючи рук, окриляла нас світлими надіями на кращу будучину Рідного Нашого Краю.

6 Травня наші розіди полку Чорних Запоріжців звязалися з розїздами дівізії Полковника Удовиченко. Радости не було кінця. Дух армії піднявся, настрій неописуємий. Не дивлячись на страшну втому, армія знову готова йти на ворога, не вимагаючи відпочинку. Повернулась фронтом на південь пішла в наступ, преслідуючи розбитого ворога, благословляєма пан-отцем Пащевським, який не дивлячись на слабість здоровья весь час походу перебував в війську, допомогаючи референтурі своїми духовними переказами до селян на сходах і по церквах.

В останній період перебування армії в центрі України, при армії перебував і Голова Ради Народніх Міністрів п. Мазепа, який пробираючись до армії

---

[1]) Назви села не подано. О. Д.

був кілько раз арестуємий чрезвичайками, але щасливо добрався до армії і не покидав навіть під час боїв.

Крім чисто військових завдань, армія перевела і колосальну політичну та культурно-освітню роботу в населені України. Цей поход армії відкрив очі нашому темному народу і показав той світлий шлях по якому йдучи народ здобуде собі право вільного громадянина України, а також і право бути громадянином великої семі народів культурних. Самостійність Української Державности забезпечена не тільки в нашім українськім населенні, а забезпечена і в широких неукраїнських колах громадянства. Нема орієнтації крім на Українців; большовики ліві, большовики праві московські на Україні грунту не мають. Запорука в цему ті колосальні повстання які провадив народ проти своїх ворогів. Український нарід, а головне селяне так організовані, що якаб велика сила не прийшла на Україну з метою поневолити її, буде в щент розбита як і розбиті попередні вороги — Гетман, Добровольці і тричі Большовики комуністи.

Дозволю собі переказати тут коротенько мною зібрані під час походу матеріали і бажання, настілько я його уловив в народі що до будування Держави.

Все населення стоїть на демократичній програмі, за парламентарний устрій.

Чекають утворення твердої влади безпартійної, з громадських відомих народу діячів, людей чесних і щирих синів свого народу. Армія повинна бути збудована на основі розумної демократичної дісціпліни, шляхом призива, скілько потрібних літь і мобілізації старшин національно свідомих. Неукраїнські культурні фахові сили повинні бути використані Урядом лише як фаховий елемент, не віддаючи в його руки відповідальних державного значіння справ. Практичний способ формування армії визнається способ теріторіального призива чи мобілізації.

Осередком армії її кадром повинна стати армія під командою Отамана Омеляновича Павленко.

Верховна влада находится в ваших руках і Уряду У.Н.Р.

Тяжко повинні бути покарані зрадники та казнокради. Псява цих людей на відповідальних посадах може підірвати довіря народа.

Урядом повинна бути звернена в першу чергу увага на ті семьї, батьки чи брати яких поклали свої голови в борьбі за незалежність Української Народньої Республіки і права нашого народу. Для цего повинна бути утворена окрема комисія якаб подбала і про відновлення могил погибших, бо в де-яких містах могили зруйновані ворогами, а особливо комунистами і тіла видні на поверхності і кістки ростягають животні.

Для пошани погибших мусе бути призначений день ЗАГАЛЬНОГО ВСЕ-УКРАЇНСЬКОГО ТРАУРА.

В память цего жалізного походу і окремо погибшим за весь час боротьби мусе бути призначений орден, при чому орден погибшого має право і повинен носити старший член семьї.

В основу цего ордена можна покласти і бажано булоб, хрест Андрія Первозванного, як первовістника Правосла[в]ної Віри на Україні.

Культурно-освітня справа на Україні, а зокрема на Правобережжі находится порівнюючи в гарнім стані. В цему заслуга нашого учителя. Учительство виказало себе дійсним сином свого народу.

Преслідуємий ворогами, отяжений сімьєю і не одержуючи платні, учитиль не

кидав своєі роботи, продовжував чесно і вперто поширювати освіту і підвищувати культури в народі.

За час походу міні приходилося оглядати школи, слухати навчання в школах на українській рідній мові. Надзвичайно були цікаво слухати перекази, або декламацію маленького школяра-карапуза, на материнській мові. Спокійно не можна було дивитися на цю картину, сльозі радості заливали очі.

Національна свідомість в населенні піднялася високо. Селяне визнають обовязково навчати дітей рідній мові, бо це для іх краще, як вони кажуть.

Кооперація зробила своє велике діло по відбудові національного економично[го] та промислового життя допомагаючи широко і активно нам в військово-техничних справах. Вся Украіна покрита вже до сього часу густою сіткою „Споживачами". В кожнім селі мается потребительска крамниця і настілько популярна, що легко буде і надалі затримати в національних руках торговлю та промисловість. Виявлено в народі велике бажання мати свою сильну грошову валюту, але для цего потрібна широка реформа грошовоі валюти.

Медично-санітарна справа на селі стоіть в дуже і дуже поганім стані. Головне відсутність медікаментів і відсутність медично-санітарного персоналу, завдяки останньому пропадає і останнє майно. „Будинки розвалю[ю]тся. В містах де кооперація давніш розвернулася, там як школи так і больниці утримуются на средства кооперації. Самим серіозним питанням на селі це є земельне питання. Настрій і бажання селян далеко від соціалізації землі, вбілшости панує дрібна властність. Земельний закон Діректоріі не вирішує питання. Портрібна ширша реформа.

Внутрішня позичка державі грошей зустріне широку підтримку в населені, бо всі добре розуміють і сознають що без цего не обійтися державі.

Посіяно хліба до 60—70% (засіяноі землі), решта гуляє. На Херсонщені в південній стороні доходе до 50% не засіяноі землі' Прич[и]на цему перебування на Украіні комуни і можлива поява поміщиків. Через це селяне не охотно засівали землю. Як референтурою так і Командармом були вжиті відповідні заходи що до засіва.

Багато хліба зісталося не скошено від прошлогоднього посіву і багато не молоченого, але звезеного в скирди. Комуністи хотіли забрати але ім не дали селяне, а ми піддержали в цім селян. По де-яких маєтках є ще не молоченого хліба до 2—3-х тисяч кіп пшениці переважно,

Цукроварні в порядку. Спиртні заводи зруйновані.

Велике зло зараз на селі це вигонка „самогонки". З цим злом треба боротися серіозно і негайно, бо принесе велику шкоду для розвитку державности національноі культури.

Кращий спосіб борьби з цим злом можна перепровадити через церкву, але позаяк церква на Украіні находится в руках зо-всіх боків непевного елементу і в білшости ворожого Украінській Державности, то питання відпадає.

Церква потрібує конче рішучоі енергічноі широкоі реформи.

Зараз я обіхав цей бік фронту, передав інформації для шостоі дівізіі і преси, а також і для політичного відділу м. Киіва, закінчив своі справи по ролі політичного референта Уряду У. Н. Р.

Політичний Референт У. Н. Р.
при Запоріжському війську
старшина В. Совенко.

4. Червня 1920 року
м. Вінниця на Поділю.

№ IV.

НАКАЗ

по Запоріжському Війську ч. 2.

8/XII—с. Молочки. Оперативно-Таємний.

§ 1.

1. Всі частини Запоріжської Збірної Дівізії розділяються від тепер на 3-и загони: в І-й загін — входять всі частини 7-го збірного полку, Чорних Запоріжців, Кінно-Горний дівізіон Алмазова; в ІІ-й загін — всі частини 6-го зб. полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; техничні команди при своїх колонах. 8-й полк, як окрема частина, маршрут 6-го полку. Обози розділити на дві части, І часть — І-го порядку — кухні, продукти до них і санітарний матеріял іде безпосередно за боєвою частю полків. ІІ-го порядку — всі остальні ідуть ззаду вні обстріла артілерійським вогнем.

2. Підчас походу перевірити всі розпорядження для переходу частин в боєвий порядок, як вперед так і в бік.

3. В піших частинах основою є кулемети, біля яких гуртуються рої і чоти. Перевірити знання кулеметчиками свого діла і особливу увагу звернути на те, щоб кожний тримався ройового, на вибір котрого звернути особливу увагу.

4. Поучити й переконати козаків, що стойкій піхоті кіннота ніколи нічого зробити не може.

5. Самий строгий порядок, як під час походу, так і в селі, скора підготовка до огню, особливо кулеметного і розташовуватись всегда за якоюсь перепоною: річка, багно і т. и.

6. Особливо звернути увагу на обережні підхід до сіл, прохід і вихід з них.

Цей наказ мусить бути перевірений старшинами, аби найти рішення при несподіванках.

§ 2.

Козаків розташовувати в селах так, щоб піші й кулеметні части могли на случай — на місці прийняти бій. Старшини всі мусять бути при своїх частинах. Варту, ближню охорону й розвідку перепроваджувати так, щоби частини розташовані в селі під час нападу могли мати бодай одну годину в своєму розпорядженні. В кожному населенному пункті призначається найстарший Начальником Залоги і Вартовий Старшина, який мусить особливо бути пильним вночі і над ранком.

Вечером кожний козак мусить приготовити себе на случай тревоги. В обозах завести самий строгий порядок і забезпечити себе самих від ворожих роз'їздів і не ростягатись, установити условні знаки підчас руху і підчас скупчення в якомусь захистному місці.

Ще раз нагадується всім, щоб всі зайві вози залишити без жалю на місці і всі нездатні до праці коні.

Бажано булоб, щоб їх міняти селянам на фураж.

Нагадується К-рові 6-го полку, що дотепер не отримали ні одного донесення.

Від кожного загону надіслати двох верхівців до Штабу звязку.

Підписав Командуючий Запоріжським Військом Отаман Омелянович Павленко.

Певно Начальник Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ V.

НАКАЗ Таємно-оперативний

по збірній групі (Київська, Волинська, Запоріжська, 3 дівізії)

8/XII 1919 р. с. Сміла.

Ч. I.

(карта 2-ох в + 1д).

Обстановка: 1) По агентурним відомостям перехвачено радіо, котре каже, що добровольці стягують всю кінноту з района Проскурова, Каменця Под. в район Казатина. Відомостей цих поки не провірено. По тимже самим відомостям загони Волоха прямують із Чуднова на П'ятки. — 3/XII заняв перший Галицький Корпус м. Бердичів. В Винниці в районі наоколо відділи добровольців і Галичан.

2) Наші війська осягнули 8/XII район Янушполя, Петрінківці, Уланова і Краснополь. Кіннота Запоріжців розташована в с. Ступник.

Загальне завдання—Я рішив осягнути район Юзефовка, Самгородок Нова-Гребля і Посієвка.

На 9/XII наказую: збірним дівізіям Київській, Запоріжській і Волинській дньовка, перепроваджування розвідки в районі одного перехода як військової так і агентурної і доставити ці відомости до Штаба групи с. Сміла до 18 год.

3 дівізії стать на марш і осягнути район Липетня, Чесновка.

На 10/XII наказую:

1) Київській зб. дівізії захватить Пиков і перепровадити розвідку в центрі Забужа, Пикова і Хомутинци.

2) Запоріжській зб. дівізії захватить район Антонополь, Ротици і Кустовци, розвідку перепровадити на Хомутинци, Радівка і Нападівка.

3) Волинській зб. дівізії захопити район Вишенька, Слобод. Пустовецька. Розвідку провадити в напрямку Нападинци, Махнівку, по желізниці на північ і на Райгородок.

4) 3 дівізії сосредоточиться в с. Лозин. Штаб групи в с. Лозин.

На 11/XII наказую: 1.) Київській зб. дівізії до 12 годин осягнути район Гулевци, Писарівка і перепроваджування агентурної розвідки в напрямку на Посієвку і Личаче.

В 17 годин продовження марша з метою перейти желізницю і осягнути район освітлений розвідкою.

2) Запоріжській зб. дівізії до 12 годин осягнути район Радівка, Нападівка, проваджування агентурної розвідки в район Черянтин, Германівка. В 17 годин продовження марша з метою перейти желізницю і осягнути район освітлений розвідкою. — 3) Волинській зб. дівізії до 12 годин осягнути район Немиринці, Слобода Новина і перепроваджування агентурної розвідки в напрямку Юзефовки. В 17 годин продовження марша з метою перейти желізницю й осягнути район освітлений розвідкою.

3. дівізії до 12 годин осягнути район Глиньск і перепровадити розвідку, шляхів на Гулевці, Черепашинці, Черенятин і Овечаче. В 15 год. продовжувати рух по зазначеному маршруту і осягнути район Овечаче. Штаб групи до 12 годин в Глиньску і дальше вмісті з 3 дівізією.

На 12/XII наказую:

1. Всі часті перепровадять розвідку на північ, захід і південь і мусять бути на поготові до вступу в бій по даній розвідці.

2. По занятю сіл частинами всі виходи з сел мусять бути замкниними, нікого не випускати навіть селян, бо ті можуть видати місце нашого розташовання.

Комгруп Збірної ОТАМАН Ом. Павленко.

№ VI.

НАКАЗ — Оперативно-Таємний.

по Військам Укр. Нар. Респ.

Ч. 2.

13/XII 1919 р. — с. ОВЕЧАЧЕ.

(карта 2-ох в + 1д)

Обстановка: В полудню 12 грудня всі частини заняли свої місця зазначені їм попереднім оперативним наказом. Треба зазначити, що маневр цей був виконаний всіма частинами зразково. Для ворога була повна несподіванка і тому майже без страт була перервана ворожа магістраль і захвачене постачання 14 добровольчої дивізії. Виявилось, що великих ворожих сил в районі Винниці не мається і головні ворожі сили скупчені під Бердичівом в районі Казатина. Галицькі частини ніяких ворожих кроків против нас не робили.

Загальне завдання: 17/XII наказується всім дівізіям зосередкуватись в районі на схід желізниці Козятин—Умань.

Про виконання цього наказую:

На 13/XII: 1) Волинській дівізії зосередкуватись в районі Воскодавинці — Станіловка. Штаб Вол. дів. в с. Станіловка. Кінними відділами тримати Эрзулинці, Соснівка.

2) Запоріжській дівізії залишивши кінноту в районі Самгородка і Овечаче перейти в район Овсяники—Константинівка—Муховата. Штаб Запор. дівізії в с. Овсяниках. Кінноті 8 загону бути при загоні для провадження на далі розвідки на схід.

3) 3 дівізії зосередкуватись в с. Сепині.

4) Київській дівізії захопити с. Вахнівку.

На 14 грудня:

1) Волинській дів. зосередкуватись в районі Кулішево—Черемошное. Штаб Вол. дів. в.с. Черемошное.

2) Запоріжській дів. зосередкуватись в с. Мончин—Ротмістровка.

3) 3 дівізії зосередкуватись в м. Зозові.

4) Київській дів. призначается на 14/XII дньовка.

I) На 15/XII:

1) Волинській, Запоріжській і 3 дівізії дньовка, енергійна агентурна розвідка в напрямок будучих операцій на схід. 2) Київській дівізії захват м. Липовця.

На 16 грудня:

1) Волинській дівізії до 16 годин зосередкуватись в районі Підоси—Васильковці—Штаб в с. Васильковці.

2) Запоріжській дів. зосередкуватись до того часу в районі Должек—Очеретно; Штаб в с. Очеретно.

3) 3 дівізії захопити с. Богданівку до того ж часу.

4) Київській дівізії захопити Росоше до того ж часу. Всі дівізії в зазначених районах організують захват станцій, полустанків і також всіх переходів. Організують міцну охорону, щоби ніхто не міг із занятої місцевости з місцевого населення вийти.

II. З ранком 17/XII всі частини починають перехід через желізницю в районі:

1) Волинській дів. Роскопане—Ганoвка. Штаб в с. Гановка.

2) Запоріжській дів. район Чернявка—Кожанка. Штаб в с. Бартошівка.

3) 3 дівізії в район с. Скала.

4) Київській дів. в район Чагов, Мала і Велика Ростовка. Штаб в с. Велика Ростовка.

Збір начальників 18/XII в 11 годин в Штабі Запоріжського війська.

Колиб обставини вимагали дальнійшого марша, то шляхами призначаються:

1) Волинській дів. шлях в напрямку на Титієв.

2) Запоріжській дів. шляхи в напрямку на Бугаєвку.

3) 3 дівізії шляхи в напрямку на Старожитово.

4) Київській дів. шляхи в напрямку на Оратово.

На випадок необхідности дівізіям відійти зовсім в бік ініціятива представляється Надчівам; пунктом зв'язку в тому разі призначається м. Лукашівка через місцеву українську організацію поч014 починаючи з 25/XII.

Ком. Військам Укр. Нар. Респ. ОТАМАН Ом. Павленко.

№ VII.

НАКАЗ

по Військам У.Н.Р.

Операт.-Таємно.

17.XII 1919 р. с. Чернявка

Ч. 3.

Мапа 2 вер. в 1 д.

По продовженню попереднього маршманевра на завтра дівізіям наказується зосередкоtватись:

1. Волинській дівізії в районі Михайлівка — Тележинці. Штаб с. Тележинці,

2. 3 дівізії в м. Старо-Животніві.

3. Запоріжській дівізії залишивши полк чорних запоріжців в с. Чернявці, дівізіон Алмазова в Скалі і полк Костя Гордієнка в Медовці зосередкуватися в районі Вербовка і Поповка і Браіловка, Штаб в с. Браіловка.

4. Київській дівізії в районі Оратова-Животівка. Штаб в с. Животівка.

Часті провадять розвідку агентурну і військову.

Всі начальникі дівізій запрошується на Військову нараду в Старо-Животів в Штабі 3 дівізії на 13 годин.

3 дівізії почать рух можливо раніш не пізніше 8 годин.

Командарм У.Н.Р. Отаман Омельянович Павленко.

Певно: Нач. Оперативного Відділу, Сотник Слободян.

№ VIII.

Н А К А З

по військам У.Н.Р.

Операт.-Таємний.

19/XII 1919. **с. Якимівка**

Ч. 4

мапа 3 в. в 1 д.

Обстановка: По відомостям радіо Київ, Полтава, Харків 8/XII заняті большовиками. По ще непровіреним відомостям від селян Козятин також занятий ними. Галицькі частини займають попередні місця. По чуткам Умань і Жмеринка заняті нашими повстанцями.

По перехваченим телеграмам можна думати, що добровольці розпочали відход вздовж желізниці Козятин—Бірзула і Фастів—Цвітково. З метою більш повного освітлення обстановки на фронті і ближньому тилу добровольців і унеможливлення вивоза іми взятого іми на Україні майна улаштовання звязку з повстанческьими організаціями, а також установлення в ближайших селах, в містечках і повітових містах Української Влади наказується:

а) Запорожській дівізії. Після короткого відпочинку перейти в район Пятигорки[sic], де і розпочати виконання зазначеного вище завдання в секторі Біла-Церква, Пятигори, м. Виноград у всіх містах включно.

б) Київській дів. перейти в район м. Жажков і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Звенігородка-Пятигори-Іваніки у всіх містах включно (крім Пятигор).

с) Волинській дівізії перейти в район м. Конела де і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Іваньки виключно, Пятигори виключно і Балабанівка включно.

д) Третій Дівізії залишившись в м. Старий і Новий Животів провадити туже справу на захід від лінії Б. Церква—Пятигори—Балабанівка, маючи особливе завдання підтримування звязка через Липовець з Галицькою Армією.

Село Александровка, Тайниця, Жидовчик, Дубровка, Степок рахувати належачими до Пятигорського району (Запоріжської бр.) І.

Штаб армії в м. Пятигори.

Всі штаби дівізій мусять звязатись телефонами з м. Пятигори і доставляти в Штаб Армії щоденно до 12 год., починаючи з 25/XII відомости по зазначених вище питаннях. Дуже бажано булоб одночасно використати сей час на збільшення складу частин і поліпшення іхнього матеріяльного становища.

Командуючий Військами У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ IX.

Операт. Таємний.

Ч. 39 Начдіву 3

21/XII 1919 р. **с. Якимівка.**

На випадок небезпеки Вашого розташовання занімаємого району, Вам належить відійти в район Стадниці, Високе, Клюки зі Штабом в Високе, алеж бажано зараз же приступити до самої енергійної агентури і військової розвідки з ме-

тою виявити ворожі сили і напрямки їх посування. Коли би Ви почали свій відхід то напрям Животів, Пятитори мусять прикрити сильні застави.

Сьогодня 8 загін ночує в Россошках а 7 в Дубровках. Штаб в Дубровках. Завтра 22/XII части Запор. див. будуть розташовані навколо П'ятигор.

Ком. Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ X.

Начальн. 3 дівізії

Оперативн.-Таємно.

24/XII/1919 р. м. П'ятигори

Наказую дорученій Вам дівізії передвинутись з района Ново-Животова і зосередкуватись на 26/XII в районі Стадниця-Високе зі Штабом дівізії в Високе.

По відомостям в м. Липовци находиться 3 гайдамацький полк з Волохом.

Наказую вислать по тім напрямку розвідку в метою розвідати, якого они напрямку і куди они передвигаються. Донесення надсилати в м. Пятигори в Штаб Армії на почті.

Ч. 55/оп. Командующий Армією У.Н.Р.

Отаман Ом. Павленко.

№ XI.

Командующому Київською групою.

26/XII на колону 3 дівізії коло села Голотьки наскочив ворожий розід кінноти в силі 200 чоловік і завдяки тому, що не було належної охорони був забраний обоз і гармати 3 дівізії[1]). Через то 3 дівізія в даний мент не є зовсім боєздатною.

Командарм наказав, що 3 дівізія не може бути дана до Вашу розпорядимости а остається в резерві для організації і предоставляє Вам ініціятиву чи Вам власними силами захопить м. Звенигородку, чи тільки демонстріровать наступ на Звенигородку.

Ч. 74.

Нач. Опер. від. сотн. Слободян.

№ XII.

ПОСТАВНОВА

засідання Голованівського Волосного Зібрання, відбувшогося 27 грудня 1919 року по ініціятиві політичного референта уряду У.Н.Р. при Запоріжському війську добродія В. Совенко.

В президію зібрання було обрано: головою зібрапня В. Цибермановського і секретаря В. Олійника.

Волосне зібрання, заслухавши промову політичного референта В. Совенка, щиро вітає уряд У.Н.Р. і неустанне українське народнє військо, котре весь час тяжкої і неустанної боротьби з ворогами народу стоїть на сторожі ізмученого українського трудового народу і з свого боку запевняє, що буде підтримувати Українську Народню Республіку і її армію всіма засобами і вимагає від армії,

---

[1]) Розбивка наша. О. Д.

аби окремі особи не чинили шкод населенню, що може викликати вороже відношення селянства, чим може скористуватись ворог і начати свою ганебну роботу, позаяк селянство і так уже зграбовано і знесилено як російськими комуністами, так і російськими чорносотенними генералами.

Далі Волосне зібрання ухвалило обібрати ініціятивну групу в складі пяти чоловік: Максима Цимбала, Якима Гошурко, Якова Піддубняка, Василя Цибермановського і Танаса Товмаченка, котрим доручити такі завдання:

1. Організація влади на місцях.
2. Організація місцевої охорони.
3. Взяти на себе організацію Голованівського району і районної ініціятивної групи.
4. Налагодити культурно-просвітню і санітарну справу.
5. Налагодити звязок з українським урядом і армією.
6. Надати право кооптації з правами рішаючого голосу.
7. На розїзди по справах організації ініціятивна група повинна користуватися громадськими підводами.
8. Трати по справах організації повинні сплачуватися громадськими коштами.

Постанова ця ухвалена всім зібранням одноголосно і підписати її доручено президії.

Голова зборів В. Цибермановський
Секретар Олійник.

З оригіналом згідно: Голова Голованівської Волосної Народньої Управи
В. В. Цибермановський
Секретар Олійник.

Печатка: „Голованівська Волосна Народня Земська Управа“ — (в середині державний герб.)

№ XIII.

Командуючому Київською Групою.

Операт.-Таємно.

Доводиться до Вашого відома донесення Штабу Волинської Групи:

По одержаним, но непровіреним агентурним відомостям, добровольці з Білої Церкви залишивши там невеликий ар'єргард, відходять в ріжних напрямках; оден з відділів направився на м. Ставище, сила цього відділу до 200 чол.; другий відділ невідомої кількости направився на м. Таращу. Села Шкарівка й Кожанка повстали, захопили обоз і скарбницю денікінців, більше, як оден пуд золота і біля міліона карбованців Романівських грошей.

Командарм наказав вислати в сторону Ставища розвідку і взагалі цю сторону держати постійно під строгим поглядом. В случаї появлення цього відділу, рішучим виступом зліквідувати. Про все надіслати донесення до Штабу Армії в м. Пятигори буд. Цапка біля Церкви.

Прошу вислати 5 кінних звязків, яких досі нема.

Нач. Опер. Відділу Сотник Слободян.

22/XII ч. 43/оп.

№ XIV.

Командуючому Волинською Групою.

По відомостям агентурної розвідки в м. Ставище находиться до 100 чол. дезорганізованої ворожої піхоти. Туди посланий відділ полку Костя Гордієнка з метою заняти Ставище. По відомостям від селян, ще непровіреним м. Біла Церква й Паволоч заняті большевиками. По агентурним відомостям через Сквіру проходять весь час ворожі обози в напрямку на Умань.

По донесенню 7-го загону в ніч 21 на 22 с/т відділ добровольців пройшов м. Ставище, направився на Скиблів і далі на Звенігородку. Кількість відділу вичсняється, а по відомостям від селян доходе до 1000 чол. при великому обозі. По відомостям від старшини Київської Групи приїзжав в розвідку до м. Жашкова старшина Чорновол від повстанців, кажеться Палія, котрі занімають ст. Поташ і Тальне і ведуть розвідку на Христинівку й Звенигородку. По донесенню 8-го загону в 35—40 верстах ззаду нас йде бригада Волоха з під Житоміра, де большовики хотіли їх обезброїти.

Сьогодня Київська Група одержала наказ заняти м. Жашків. Штаб Київської Групи в с. Житники. Завтра 25/XII в 15 год. дня відбудеться нарада в с. Александровка, і про наслідки наради Вас повідомиться.

Командуючий Армією У.Н.Р.

24/XII-1919 р. Отаман Ом. Павленко

Ч. 51/оп.

№ XV.

Командірові 8-го загону.

По донесенню Штаба 3-ої дівізії отряд Волоха занімає Липовець і його район. Кількість по відомостям з ріжних джерел доходить до 3—6 тисяч багнетів 6—8 гарматах. По тім же самім донесенню до К-ра 8-го Чорноморського полку приїздив роз'їзд гайдамаків в складі одного старшини і пяти козаків. Цей старшина мав приватну балачку з К-м полку, котра мала агітаційний характер, щоб перейти на бік Волоха. Можна думати, що Волох прислав скрізь своїх агітаторів. Командарм наказав вислати завтра ранком певного інтелігентного чоловіка в контррозвідку з метою розвідати певну їхню кількість, напрямок їх і ціль їхнього передвигання. Козакові цьому наказав видати аванс в такому розмірі, щоби вистачило на всі потреби. Рівночасно повести контрагітацію серед козаків і з'ясувати їхній погляд на Волоха. По словам гайдамаків Волоховці визнають Головного Отамана Петлюру. По відомост. тих же гайдам., Волох має звязок з Таращанською дівізією, що посідає Київ і з Шепелем в Житомірі

Нач. Опер. Відділу

24/XII-19 р. Сотник Слободян.

м. Пятигори

ч. 56/оп.

№ XVI.

НАКАЗ

По військам Укр. Нар. Республіки

26/XII—19 року . .[1]) год. . .[2]) хв.

ч. 5.

(мапа 3 верс. в 1 дм.)

Обстановка: Відтинок фронту добровольців на участку Козятин, Сквіра, Біла-Церква роспався. Деморалізовані частини добровольців окремими відділами ріжної кількости і роду зброї відходять без жадного сістему по ріжним шляхам. Головний напрямок ворога Сквіра-Христинівка, Біла-Церква—Умань.

Большовики движуться слідом за добровольцями головним чіном по залізницям. Отаман Волох оперує в районі Липівця і правдоподібно слідує по нашим шлахам. По донесенню Чорних Запоріжців в ночі на 24 [до] м. Ставище ввійшла ворожа піхота, кіннота і артиллерія, зі Ставищ по чутках вони направляються на Красилівку.

II. Загальне завдання:

Дівізіям Армії У. Н. Р. стать на марш 27/XII до 31/XII зосередкуватись в районі — м. Умань, ст. Тальное і м. Торговиця (всі міста виключно), з метою зруйнувати підчас походу желізницю Христинівка-Цьвіткево, одночасно демонстріруючи лівим крилом на Звенигородку а буде можливо і тимчасовий захват його і використовування його з матеряльного боку; правим крилом—стати в вигідне вихідне становище для операцій в районі міста Умані — Христинівського узла і площі на підвень від цих міст з метою руйнації ворожого тилу.

Частні завдання.

а) Волинській дівізії підчас руху заняти станцію Поташ; виділити кінний відділ особого призначення для знищення желізниці на захід від Христинівського узла; війти в звязок з повстанчеськими відділами Волинця; 30/XII, перейдя желізницю зосередкуватись в районі с. с. Таленка-Легезін і бути на поготові для операцій в Уманському напрямку.

б) Запоріжській дівізії 27/XII по 28/XII одночасно з рухом забезпечувати посування наших військ в напряму м. Тарговиця з півночи, з тоюж метою сильні кінні застави заняти 27/XII район м. Ставище — а 28/XII с. Бесідку; захопити с. Тальное, тримати по перше січня 1920 року включно й зосередкуватись в районі Зеленки-Вишне-поле-Камінече-Свердликово; бути на поготові для операцій вкупі з Волинською дівізією в напрямку на м. Умань.

в) Київській дів'ізії 30/XII захопити район с. с. Залісне-Гулянки-Гусакове щоби стати в вигідне вихідне становище для захвату м. Звенигородка руйнації желізничого шляху на схід від ст. Тальное і потім засередкування в районі с. с. Бродецкое-Пальчики-Гончариха і забезпечення дальше вкупі з 3 дивізією наших операцій в районі Умані зі сходу і північного сходу.

г) 3 дівізії бути по 28/XII включно в армейськім резерві, а 29/XII перейти в розпорядження Командующого Київською дівізією для операцій в напрямку на Звенигородку—м. Шалика далі на схід від ст. Тальное. Першого січня 1920 року 3 дівізії зосередкуватись по вказівкам Командуючого Київською дівізією.

---

[1]) [2]) Ані години, ані хвилин не проставлено. О. Д.

III. Порядок марша.

а) на 27/XII наказується:

1) Волинській дівізії залишатись в осягнутім районі.

2) Київській дівізії осягнути район с. с. Красний-Кут—Ново-Гребля-Кути; штаб в селі Кути. В с. Сорокотяги пост для звязку до 12 годин 28/XII.

3) Запоріжській дівізії зосередкуватися в районі с. с. Лемещики-Городнище-Литвинівка; сильною заставою утримати до 12 годин 28/XII м. Ставище, після чого перейти на 29/XII в село Бесідка; бути на поготові до вступу в бій в напрямку на Пятигори і Ставище. Штаб в с. Житники.

4) 3 дівізії зосередкуватись в районі с. с. Шуляки-Пугачівка: штаб — Пугачівка. Головне ядро військ 3 дівізії в с. Пугачівка мусить бути готовою для підтримання Запоріжської дівізії.

Запоріжській і 3 дівізії стать на марш 27/XII — в 6 годин ранку.

б) На 28/XII наказуєть ся:

1) Волинській дівізії залишатись в своім районі.

Київській дівізії зосередкуватися в районі Рубаний мост—Ризино—Багла; Штаб в с. Багла.

3) Запоріжській дівізії зосередкуватись в районі с. с. Красний-Кут—Нова-Гребля—Кути; Штаб в с. Кути.

4) 3 дівізії зосередкуватись в районі Глинка—Побойна—Константиново; Штаб в с. Константиново. На 29/XII заняти м. Виноград сильною кінною заставою.

в) На 29/XII наказуєть ся:

Всі части занимають вихідне становище перед желізницею Христинівка-Цьвітково для чого зосереджують ся:

1) Волинська дівізія в районі с. с. Харковка—Томашевка—Маньківка; Штаб в с. Томашевка.

2) Запоріжська дівізія в районі Чорна Каменка—Іорни—Полковнича—Іваньки—Романівка; Штаб в с. Полковнича.

3) Київська дівізія в районі Залісне—Гусаково—Гулянка—Бобриново; Штаб в с. Бобриново. Пост для звязку в Шаулиха на 29/XII і 30/XII до 12 год.

4) 3 дівізії в районі Софієвка—Янківка; Штаб в с. Янківка.

г) На 30/XII наказуєть ся:

1) Волинській дівізії заняти ст. Поташ, попсувати желізницю і зосередкуватись в районі с. с. Талянка—Легезино; Штаб в с. Талянка.

2) Запоріжській дівізії захватить ст. Тальное, попсувать желізницю і зосередкуватись в районі м. Тальное і с. с. Біляшки-Майданецьке-Зеленка; Штаб в с. Біляшках.

3) Київській дівізії окремим відділом демонстрірoвать в напрямку на Звенигородку і коли буде можливо захватить її. Захопить желізницю в районі Росоховатка і Новоселиця і на перше січня 1920 р. зосередкуватись в районі Бродецкое-Гончариха-Пальчик; Штаб в с. Пальчик.

4) 3 дівізії на 30/XII і 31/XII входить до распорядження Командуючого Київською дівізією і розташовується 1 січня 1920 р. по його вказівкам.

IV. Загальні вказівки.

1) 27/XII і 28/XII бажано почати марші, як можна раніше, щоби в полудню занимати зазначені в наказі місця.

2) Розвідка по поглядам Начальників дівізій, звертаєть ся увага на своєчасну

доставку донесень. На місці і поході частини мусять бути в постійній готовності до бою.

Користуватись кожним випадком, щоби навіть малим розїздам наробить ворогові бешкету. На кожному ночлігу перевірити всі розпорядженя і бути готовими до бою. При вступі якоі-небудь колони в бій, сусідні мусять допомогти маневром кінноти.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XVII.
Оператив.-Таємний.

Н А К А З
по Запоріжському війську
Ч. 13.

28/XII—1919 р. · с. Кути.

(Карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: По донесенню Київськоі групи вчера 27/XII в районі с. Побойна находилось до 150 підвод ворожоі піхоти, а в с. Вороное була ворожа кіннота, до 120 чоловік піхоти при 2-ох гарматах. По відомостям від селян, они на кануні нашого приходу в цей район вийшли, в якому напрямку не відомо. В Умані військо Денікінське по відомостям від селян грузиться на поізди і направляється в сторону Одеси, а часть іде пішим порядком. Частини Запоріжського війська сьогодня 28/XII осягнули район Вороное-Красний Кут.

Загальне завдання: на 29/XII нашим військам дано завдання осягнуть район на південь від залізниці Христинівка-Цьвітково-с. с. Ксьондзівка-Талянка-Молодецьке.

Частичні завдання: Нашій дівізіі наказано осягнути район Молодецьке-Бабин-Талянка. В виконання цього наказую:

1) 7 загону вирушити в 7 годин по маршруту с. с. Кривець-Попівка-Крачковка і осягнути район до 17 год. дня Іваньки-Полковнича-Поланочка і заняти вихідне становище для переходу через желізницю.

По осягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район желізниці і на південь від желізниці район с. с. Роги-Легезіно-Талянка.

Нічний марш з метою перейти желізницю почати відповідно до обставин на місці. Захватити всі переізди, зруйнувати шлях желізничий і іти по маршруту Поланочка-Роги-Легезіно-Талянка, де в остатніх трьох пунктах розташоватись.

Штаб 7 загону в с. Легезіно.

2) 6 загону вирушити в 7 год. ранку по маршруту Хижна-Харківка-Маньківка з таким рахунком, щоб в с. Маньківку прибути до 17 години, де розташуватися для великого привала.

По осягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район желізниці і на південь района с. с. Молодецьке-Касановка.

Нічний марш з метою перейти желізницю почати відповідно до обставин на місці, захватить ст. Поташ і всі переізди, зруйнувати шлях желізничий по маршруту Маньківка-Молодецьке-Касановка і осягнути район освітлений розвідкою.

Штаб 6 загону в с. Касановка.

3) 3 дівізіі разом з 8-им загоном вирушити в 7 год. по маршруту Хижна-Харківка з таким рахунком, щоб район Харківка осягнути не пізнійше 17 год.

де розташуватись для великого привала і заняти вихідне становище для переходу через желізницю.

По осягненню цього району агенурною і військовою розвдікою освітлити желізницю на захід від ст. Поташ і район на південь с. Бабин.

Нічний марш з метою перейти желізницю почати відповідно до обставин на місці захватить всі переїзди і руйнувати шлях желізничий і по маршруту Маньківка-Помойник-Молодецьке-Бабин осягнути район останнього пункта, де розташоватись

Звязок держати з сусідними колонами, а 6 загону по осягненню района с. Маньківка звязатись з Київською дівізією в с. Дзендзелівку.

Штаб групи перед переходом желізниці в с Маньківка, по переході в с. Касанівка.

По занятю вихідного становища перед желізницею надіслати донесення в Штаб групи в с. Ма́ньківку, по переході в с. Касанівка.

До переходу через желізницю зруйнувати окремими розіздами як найширше телеграфні дроти. Всі переїзди, полустанки і станції держати по можливости як найдовше.

VI. Підчас походу Н-кам загонів приостановлювати частійше голови колон, з тим, щоб колони могли бути як можна більше компактними.

VII. Агентурними розвідками повіряти як найчастійше військові розвідки, бо дуже багато є случаїв, що поступаючі донесення оказуються ложними.

VIII. Від кожного загону надіслать сейчас до Штаба групи по два кінних зв'язка.

Підписав: Командующий Запор. військом Отаман О. Павленко.
Певно: Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

№ XVIII.
Оперативно-Таємний

НАКАЗ
По Військам У. Н. Р.
Ч. 7.

29/XII 1919 р. с. Харківка.

(карта 3-в + 1 д.)

В зміну наказу по Армії ч. 6 і по Запоріжській групі ч. 13.

I. Загальна ситуація: Ворог продовжує рух з напрямкові Монастирище-Умань, правдоподібно ворог силою 300 піхоти і до 200 кінноти буде розташований після сьогоднішнего марша в районі Цибермановка. На північ і північному сході ворога не виявлено.

II. Загальне завдання:

1) Всі групи припиняють рух і розташовують ся в місцевостях по наказу ч. 6/оп. на 29/XII до 17 годин.

2) Всім частинам остаючись на місті свого розташовання, виславши окремі кавалерійські відділи і підривні патрулі для знищення желізничого шляху района їх майбутнього переходу.

3) 30/XII зранку всім частинам тримати саме строге поготівля, приготовившись до принятя зустрічного бою. Гарматам стать на позіцію фронтом на захід, полудневий захід, південь і південний схід.

III. Окремі завдання:

1) Київській групі остаючись в с. Дзендзельовка знищити желізничий шлях в районі с. Подачное. Сильною заставою тримати перехрестя доріг Вороное-Цибермановка-Нестеровка-Помойники. Розвідку вести на Юстингород-Доброе і Цибермановку.

2) Запоріжській групі:

1) 7 загону наказується залишившись в місті свого розташовання, організовати спеціяльний відділ для занятя станц. Тальное. Операцію перепроваднти в ніч з 29/XII на 30/XII. По знищенню шляху і телефонних та телеграфних дротів тримати станцію за собою.

3) Волинська група — резерв Армії в с. Харківка. Штаб Армії в с. Харківка дім священника.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

P. S. Останнім Нач. дівізій дано розпорядження особисто. Термінові донесення до 11 год і 16 год. 30/XII.

XIX.

Оперативно-Таємно

НАКАЗ
по Військам Укр. Армії 30/XII 1 год.
Ч. 8.

I. Обстановка:

1) Київська дивізія не одержала приказу Ч. 7/оп., а перепроваджує Ч-о 6/оп. і зараз осягнула свої становиська (Краснопалка-Ксьондзовка).

2) По неперевіреним відомостям в с. Романівка знаходяться частини 42 кін. полку.

3) Соколовка до вечера 28/XII зайнята ворогом.

II. Загальні завдання:

1) Аби не поставити части Київської див. в тяжке становисько наказую з ранку 30/XII роспочати рух, з метою переходу залізниці — з метою осягнення нового району.

III. Особисте завдання: Запоріжська група: 1) Загін шестий вирушає о годині 6-й рано 30/XII, займає ст. Поташ і переходить в с. Касанівка. Тримає звязок з Київською див. в с. Красно-Полка через Старі Бабани і веде розвідку на Доброводи і Дмитрівськоє

2) Загін 7-ий: вирушає можливо раніш через с. Поланочку на с. Доги і переходить в Легезно—Вишнє-поле, де і росташовується. Веде розвідку на Бабанку і Текієвку.

3) 8-й Загін і 3-а дивізія в 7 год. ранку перейти в с. Паланочку, де загальною кольоною вирушити через с. Роги в с. Тальянку де і росташуватись. При сій кольоні—Штаб Запоріжської групи.

4) Волинській див. вирушити можливо раніш, перейти і зайнять с. Романку. Після сего, виславши сильний відділ на станцію і м. Тальноє, перейти в с. Білашки де і росташуватись. Розвідку вести на Глубочек, Ямполь і Торговиця.

5) Київський див.: виставить пост для звязку в с. Бабани. Дальніша мета:

зайнять район м. Торговиця і околицю на захід від неї. Наказ буде розіслано по осягненню району, зазначеного сим приказом.

Команд[уючий] Укр. Армією Отаман: Ом. Павленко.

P.S. Приказ Київськ. див. переслати через 6-ий Загін.

№ XX.

Оперативно-Таємно

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
Ч. 9.

31/XII 1919 р. 1 год. — с. Тальянка

Мапа 3 в в 1 д.

I. Обстановка:

1) На участку Київської див. і 6-го заг. Зап. гр. до 12 год. було чути гарматну і кулем. стр. Відомостей жодних неодержано. 2) По непровіренним відомостям в м. Тальноє скупчені ворожі сили, які правдоподібно мають тримати дальший марш на Умань, Торговицю і Ольвіополь.

II. Загальні завдання:

1) Части Армії мають зайнять вигідне становище, що до операцій в районі Умані, Христинівського вузла і ведення нападів на окремі части і обози відступаючого ворога в напрямі на Умань, Тальное і Торговиця.

III. Частичні завдання:

1) Волинська див. 31/XII переходить із займаємого району в с. Зеленки і веде розвідку на Біланку і Тальное. Коли зі сторони м. Тальноє не буде ніякої загрози — займає 1-го січня м. Торговицю.

1) Запоріжська див. 31/XII переходить в район Оксанино (6 заг.), Текієвка (8 загон) і Небелевка (7 загон). Веде розвідку на Умань, Ольшанівку, Покотилово Торговиця.

3) 3-а див. 31/XII переходить в с. Вишне-Поле і веде розвідку на Камінече, Легезне.

4) Київська див.

За відсутністю відомостей за 30/XII Командіру див. предоставляєсь право в разі необхідности перейти в район ст. Бабани і Касановка, вести розвідку на Умань, Христинівський вузол і шлях Умань-Тальноє.

IV. Всим частинам бути готовим до приняття бою. За всяку ціну тримати як найтіснішій звязок і присилать донесення.

V. Початок руху — 8 год. ранку, коли можливо, то й раніш.

VI. Штаб Запор. гр. с. Оксанино.

Ком. Укр. Армією Ом. Павленко.[1])

---

[1]) На звороті дописано:
„Розіслать:
1) Волинська—в Білашки.
2) Київська—Ксьондзівка через 6-ий загін.
3) 6-ому загону — Касановка.
4) 7-ому заг. — Легезино.
5) 8-ому заг. і 3 див. — тут."

№ XXI.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
Ч. 10.

31/XII—19 р. Мапа 3 в. в 1 д. Тальянка

Обстановка: Від Київської дівізії нових відомостей не отримано. Волинська дівізія зосередковалась в с. Біляшках к 18 год. 31/XII, повела бойову розвідку в напряму на Тальное, відкинула сторожеву заставу і викликала паніку в м. Тальному. По відомостям Волинської дівізії в м. Тальному скупчени ворожі обози, які посуваються в ріжних напрямках, а також часті 42 кінного полку.

Загальне завдання: залишається зазначене в попередньому оперативному наказі ч. 9.

Часне завдання на 1/I і далі до зміни в обставинах слідуюче:

1) Запоріжській дівізії залишатися в осягнених іми районах, відокремлюючи кінний отряд полковника Алмазова в склад якого війти кінім полкам і окремому кіно-горному дівізіону. Для отримання дерективи Полковнику Алмазову з'явитися до Штабу в с. Оксаніно.

2) 3 дівізії зосередкуваться в с. Нерубайка, провадючи розвідку на м. Торговицю до заняття цього міста Волинською дівізією.

3) Волинській дівізії:

Захватить м. Торговицю. Обидві ці дівізії мають особливим завданням розвідкою виявляти напрям відступаючих ворожих частин й совмістними подіями перешкоджати і захватувати ворожі обози.

Обім дівізіям підтримувати між собою самий тісний звязок.

4) Командуючому Київською Збірною дівізією, згідно обставин на місті і загальному завданню зазначеному в попередньому наказі представляеть[ся] самостійність в росташуванню і напрям подій своіх частин.

З метою согласовання подій в Уманському і Христинівському районах, Полков. Алмазову виставить пост для зв'язку в с. Свінарці, а Київської групі в с. Доброводи. Штаб Армії в с. Оксаніно.

Командарм Отаман О. Павленко.

№ XXII.

Мирные предложения Польскому Правительству.

Из радиотелеграммы народ. комис. по иностр. делам Р. С. Ф. С. Р. от 23.XII—1919. М-во Иностранних Дел. Варшава. Еще в апреле этого года Росс. Сов. Пр-во давало делегату Польской Республики гражданину Венциовскому повторные заверения о своем неизменном желании положить конец кровопролитию между народами России и Польши, и без того столь измученными бедствиями пяти лет войны, полагая в то же время как и всегда, что легко осуществить соглашение между Росией и Польшей. Наши мирные предложения оставались тем не менее без ответа, и польские войска продолжали в течении следующих месяцев подвигаться вперед на территорию Советских Ресвублик дружественных Советской России. Советское Правительство с тем большим изумлением узнало, что 28-го ноября помошник статс-секретаря Скржинский в ответ на запрос в Польском Сейме заявил, якобы Росс. Республика никогда не предлагала Польше мира и якобы она угрожает Польше вторжением и не была нисколько склонна к соглашению, отвечающему желаниям польского народа. Желая устранить всякие недоразумения, могущие затруднить скорое установление мирных и дружес-

твенных отношений между обоими народами Советское Правительство снова подтверждает данные им раньше заверения о своем твердом желании положить конец всякому конфликту с Польшей. Советское Правительство обращается к Польскому Правительству с формальным предложением немедленно начать переговоры, имеющие целью заключение прочнаго и длительнаго мира между обоими странами. Осуществляя тем самым мирныя стремления рабочих и кресьтян России, Советское Правительство сознает равным способом, что его предложения отвечают также желаниям определенно выраженным всеми Рабочими организациями Польши, к каким бы партиям они не принадлежали, многочисленными демократическими организациями, мунципалитетами и другими польскими общественными учреждениями.

Нам не безизвестно, что существуют некоторыя препятствия, могущие создать затруднения для Польского Правительства на пути к соглашению с Россией, точно також, как подобные же препятствия затрудняют другие соседние правительства на том же пути. Но и эти затруднения проистекают не из интересов польского народа, а из иностранных источников, расходящихся в данном случае с его действительными интересами. Советское Правительство выражает надежду, что мирные стремления подавляющего большинства польского народа и сознание его жизненных интересов одержат верх и сделают возможным прекращение военных действий, служащих лишь иностранным интересам. Российское Советское Правительство предлагает поэтому Польскому Правительству указать место и время для начатия переговоров с целью заключения мирного договора между обоими Республиками.

Народный Комисар по Иностр. делам Чичерин.

„Комунист", Київ 3.I.1920.

До Пана Командуючого армією У.Н.Р. **№ XXIII.**

Вашого листа від 14.XII я одержав. Слідуючим місцем звязку призначено с. Жашков на 25.XII.

Докладно про сучасне становище мною поінформований отаман Тютюник, який вам зробе — — —[1]) доклад. Також поінфомований політичний референт при Вашій групі п. Чубук.

Галицька армія, передбачаючи успішний наступ большовиків на південь, серьозно хоче порозумітися з ними. Я вважаю доцільним вести зараз віськові переговори з большевиками від імени обєданої армії нашої і галицької.

В цій справі можете зробити військову нараду і негайно надіслати до Винниці свого представника по адресі, яка мається у от. Тютюника і у п. Чубука.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

16 грудня 1919 р. 2 год. дня

№ XXIV.

ІНФОРМАЦІЇ[2]).

6/I 1920. Оперативн.-таємний.

с. Рогова.

Обстановка: Останні відомости про добрармію слідуючі: На імя Тютюника полковник Гусєв, Нач. Кінно-добровольчого отряда прохав не занімати лінію

---

[1]) Одного слова не можна прочитати О. Д.

[2]) Над словом „інформації" було написано: „Наказ по Військам У.Н.Р. ч. 14.", але пізніще закреслено. О. Д.

Цьвітково-Христинівка до 26/XII ст. с. після чого вона буде очищена. По агентурним відомостям з Умані на Христинівці ворожих військ не мається.

Волинська дівізія подає, що посилаємій розвідці в районі с. Трояни находився отряд Государственной стражі, котрий віійшов в перепалку з розвідкою.

В Галицькій Армії: Старшина уповноважений для переговорів з Галицькою Армією повернувся 3/I до Ставки і привіз протокол, копію якого при сьому прикладаєть ся. Зазначений протокол може бути довірен таємно начальствующим особам до командірів частин включно. Передруковання його забороняється. 25/XII Галицька Армія була на марші в район Винниця-Жмеринка-Вапнярка.

Большевицький фронт: згідно останнього радіо Катеринослав занятий большевиками. Большевики просунулись на 25 верст на південь від Кременчуга. Взагалі намічається нахил большевиків ліквідувати Одеський напрям нанесенням головного удару в напрямі Кременчуг-Николаєв.

Відомости про повстанців. Повстанчий дух розвивається, в богатьох містах селяне переходять до активного виступу.

Наші військa: Занімають район згідно останньому оперативному наказу. Полк Чорних Запоріжців отримав завдання в напряму Ольвіополя. 6 загон Запор. дівізії продовжає тримати Умань. Висилаєть ся кур'єр для звязку з Галицьким Командуваннем. Вживають ся заходи для улаштовання зв'язку постійного характеру Умань-Христинівка-Вапнярка.

Відомости політично-організаційного характеру:

В м. Умані організуєть ся громадянський центр Уманщини, закликаєть ся повітовий зізд і улаштовуєть ся станція звязку для Правобережа. В Винниці був зізд політичних діячів, який має на меті організацію скликання передпарламента. Прикладаєть ся доклад полк. Вишнівського, який може бути довірений тільки начальствуючим особам до Командірів частин включно.

Про Волоха.

Авантюра Волоха приближаєть ся до кінця і дякуючи моій службі охорони розвідки відділу Волоха прийшлось витримати два серіозні бої з Денікінцями під Липовцем і в районі м. Тернівки які скінчились для його трагічно. З трьох тисяч багнетів, 6 гармат і 100 кінних, тепер треба рахувати його сили не більш 500 багнетів при одній гарматі і найменшій кількости кінноти. 2 кінний Слобідський полк відділу Волоха приєднався до нашоі Запоріжськоі дівізіі.

№ XXV.

До Начальноі К-ди Галицьких військ 5.I.20 р. (н. ст.) с. Рогова[1])

I. Протокол від 24 грудня (н. ст.) полк. Вишневським 3 січня 20 р. (н. ст.) передано до моіх рук. Сталось те, що мусило статись. Я особисто, в тим глибоко був переконаний. Рахуюсь з конечею необхідністю і предложений пост — приймаю. Разом з тим лічу своім обов'язком заявити перед Республікою і народом, що діло[доведу] перейняту працю в самий тяжкий момент до більш світлоі пори і в слушний час провід народньоі армії передать в достойні руки.

II. Части, дорученоі мені армії 30.XII (н. ст.) перейшли залізн. лінію Христинівка, Цвітково і 1-го січня забрали м. Умань. В сей мент армія стоіть на вихідних становищах до наступу на лінію Ольвіополь—Балта. Добровольчеський

[1]) Документ цей—проект листа ген. Омеляновича-Павленка до Н. К-ди. Листа такого не вислано. О. Д.

фронт зруйновано. Части здеморалізовані. Гадаю і певен, що до 10.I лінія Цвітково—Христинівка—Вапнярка буде зовсім вільною.

III. За для координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час, було переведено побачення командуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених предстввників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця.

IV. Настрій козацтва і старшин добрий. Всі віримо в конечність Вашої перемоги. Ряди що день збільшуються. Почувається брак рушниць і набоїв. Населення всюди зустрічає радо. Прийм[ає] уч[асть] в боях і дає всяку необх[ідну] доп[омогу].

По маючихся точним відомостям от. Волох майже зовсім самознищився: його кіннота перейшла назад до Запоріжського Корпусу. Піхота, опісля проголошення комуни, розбігається. Недалекий час, коли авантюра Волоха буде зовсім злік[відована]. Зайвий доказ того, як наш народ ставиться до комуністів і большевиків.

№ XXVI.

Копія

Вельмишановний К. А.[1])

Користуюсь першою нагодою для того, щоб написати Вам і за Вашою допомогою звязати тутешній центр з закордоном і навпаки. Це в данний мент є конче потрібне. Тепер вже більш-менш ясні перспективи ближчого майбутнього внутрішнього життя на Україні, чого до сеї пори не було. Була надія, що північний фронт піде на якесь порозуміння з нами. Надіялись, надавали цьому значіння і тому до вияснення цієї справи на північному горизонті не все було ясно. Особливо наше військо шукало і хотіло хоч би військового порозуміння з північним сусідом. Хоче і тепер же, але очевидно, нема ніяких підстав для того, щоб це бажання переведено було в життя.

1) Запропонувавши нам самі в жовтні військове порозуміння проти Денікина, вони тепер залишають без всякої відповіді всі наші делегації, які до сеї пори були надіслані нами на північ і користуючись небоєздатністю Галицької армії і тим, що наша армія зараз має инші завдання, безборонно посуваются на південь. Так вони заняли Винницю, Жмеринку і Липовець.

2) Цими днями я одержав відомости, що всі наші делегації затримані іми в Бердичеві або в Житомірі і, як інтерновані, відправлені до Москви. Між иншим, наша остання військова делегація виїхала із Винниці 28 грудня до Бердичева і мала уповноваження від об'єднанної Наддніпрянської і Наднїстрянської армії (об'еднання сталось 24 грудня) і про неї так саме „ні слуху ні духу"—очевидно відвезено теж до Москви.

3) Оголосивши гасло незалежна соціалістична радянська Україна це гасло в відозві Троцького до Української Червоної армії, в інтерв'ю Затонського, надрукованному в Київських газетах в резолюції Ц. К. комуністів України большевики рішуче стоять на тій позиції, що армія, фінанси, шляхи, почта і телеграф повинні бути єдиними для цілої Росії, ніякої окремої Української армії не повинно бути. Таке розуміння незалежности України зазначено в резолюції Ц. К.

---

[1]) Кость Адріянович Мацієвич — Голова Дипломатичної Місії У.Н.Р. в Румунії. О. Д.

Українських комуністів, в інтерву Затонського, крім того, це доказується у всіх часописях большевицьких.

Поміж рос. та комуністами українськими (боротьбісти) почалась вже ворожнеча, і незалежники зовсім попали в становище неблагонадійних. Маю останні відомости із досить поінформованих джерел, що Ткаченко і Ю. Мазуренко заарештовані в Житомирі і відвезені до Москви. Все зазначене свідчить про стару звичку большевиків говорити так, а робити зовсім инакше.

Звичайно, коли б наша армія продержалась як регулярна до сеї пори, то певно у нас булоб порозуміння з північю, бо там рахуються лише з силою. Через все це треба нашим місіям вживати всі заходи, аби европейські держави в разі розмов з Совіт. Росією ставили умови визнання большевиками незалежність України і невтручання в нашу внутрішню справу. Зараз відізжає курєр якому передаю цей лист, тому не можу сказати Вам всього, про що хотів би і що Ви повинні знати. Загалом кажучи, большевики вже гинуть на Україні, бо грунту для них у нас нема ніякого. Я наумисне обіхав кілька місцевостей на Правобережжі і враження таке, що мусимо спішити з організацією своїх сил для відновлення державної роботи, бо большевики можуть вмерти значно раніще, ніж цього ми чекаємо.

Кажу лише в даннім разі про Україну. Те, що сталося з історичного боку— в змислі підготовки для рішучого і може останнього наступу української армії в значній мірі є необхідністю. Найпізніще весною для нашої справи відкриваються величезні перспективи.

І. Мазепа.

№ XXVII.

Від Української Народньої Республіки.

В тяжкій боротьбі за своє визволення Український Народ не раз переживав сумні і радісні хвилини. Найтяжчий момент нашої боротьби був у той час, коли в силу ріжних обставин Галицька Українська Армія стала в пасивне положення до монархичної панської армії ген. Денікина і невтралізувала свою бойову силу в відношенні до цього ворога вільної України.

Та дуже скоро Галицька Українська Армія побачила, що російське панство не може бути другом галицького украінского народу та його війська.

Демократичні народні сили Української Галицької Армії заявили нам Правительству У.Н.Р., що вони стоять за самостійну Соборну Україну і бажають мати едине правительство і едине військове командування. Згідно з цими бажаннями і заявами галицького українського війська Правительство У.Н.Р. з свого боку доложило всіх зусиль, щоби зєднання армій відбулося яко мога скоріще.

24-го сього грудня представниками командування Української Наддніпрянської Армії та уповноваженими Української Галицької Армії підписано умови злуки двох армій в єдину армію Самостійної Соборної України. Українська Галицька Армія з цього момента находиться під державним керуванням Правительства У.Н.Р., яке доповнюється двома відповідальними представниками Галичини та обєднаного наддніпрянського й галицького війська.

Начальним вождем зєднаних українських армій призначений отаман Омелянович-Павленко.

Оповіщаючи громадян України про цю радісну подію, — злуку українських

армій під керуванням одного уряду Соборної України, Народне Правительство вірить, що віднині ніяка ворожа інтрига не розібє братерської єдности обох частин Українського Народу.

Народнє Правительство одною з перших своїх задач ставить заключення мира з Совітською Росією на умовах признання нею самостійности нашої Республіки і невмішування в внутрішні справи України, відновлення Самостійної Соборної У.Н. Республіки. Українське зеднане військо і весь український народ повинні вжити всі свої сили, щоби панську армію ген. Денікина вигнати з української землі і забезпечити для себе демократичні порядки.

ГАЛИЦЬКІ ВОЯКИ!

Нехай не буде серед Вас сумніву і зневірря. Як матері однаково шкода своїх дітей, так і наша Мати Україна не може дійти до спокою, поки Ваша наймилійша Батьківщина — Галичина не буде вкупі з иншими землями Самостійної Соборної України.

Тернистами шляхами йдуть сини України до визволення свого незалежного життя — Самостійної Народньої Республіки.

Весь Народ України повинен знати, що найсильніші держави світу вже не вірять у власть Денікина і мають визнати самостійними ті республіки, які зорганізувалися на території бувшої Російської Імперії. Армія ген. Денікина без допомоги Европейських держав мусить розпастись і зникнути.

Народнє Правительство розуміє, що тільки українська демократична власть може завести лад і спокій на спустошеній і зруйнованій чужоземцями Українській землі для вільного співжиття всіх народів, населяючих Україну.

Маючи певність, що на великій руїні встане вільна Республіка до державного життя[1]).

Правительство кличе всіх вірних синів України, незалежно від національности, твердо і непохитно стояти на сторожі прав нашого народу і нашої Республіки.

Голова Ради Народніх Міністрів і Керуючий Міністерством Закордонних Справ І. Мазепа[2]).

Літин 26|XII|

Міністр Преси і Пропаганди Т. Черкаський.
Керуючий Міністерством Внутрішніх Справ І. Макух.
Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів Паливода.
За Державного Секретаря, Міністр Праці Осип Безпалко.

№ XXVIII.

Пану Командуючому Армією У Н.Р.

24 грудня 1919 р.

В Жашків я нікого не присилав, позаяк мав передати Вам цей лист через подателя сього. Слідуючого місця звязку не указую Вам зараз, бо не знаю як будемо посовуватись в звязку з згодою, яка налагоджується поміж нашою та галицькою арміями.

---

[1]) В оригіналі тут крапка. О. Д.

[2]) В державних архивах зберігся один примірник цієї відозви, де прем'єр І. Мазепа підписався власноручно і де його ж рукою вписані прізвища міністрів Макуха і Паливоди; прізвища Т. Черкаського і О. Безпалка вписано рукою переписувача. О. Д.

Текст згоди Вам повинен передати Ваш представник, предявник сього. Наскільки ця згода буде переведена в життя — це в значній мірі залежатиме од Правительств і од нашого Головного Командування, себ то од Вас і Ваших найблизчих співробітників. Справу політичну Правительство доведе до кінця, Вам же необхідно негайно почати координувати свої військові операції з галицькою армією. Крім того, потрібне спільне командування конструїровати так, щоб воно як найкраще відповідало інтересам самої справи. Командуючий повинен бути наддніпрянець і в даннім разі Вашу кандидатуру мусимо підтримувати категорично. Ні Тарнавський, ні Шаманек не повинні бути в складі спільної Команди.

З північним фронтом ще не встановлений потрібний звязок. З одного боку цьому стояли на перешкоди чисто техничні умови, а з другого ми і не поспішали з цією справою, маючи на увазі можливість згоди з галицькою армією. Коли порозуміння з галичанами буде полагоджено, тоді контакт з північним фронтом може бути встановлений швидче і з більшою певністю. Взагалі мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремся весь час: Самостійна Народня Республіка. Ця позиція, не дивлячись ні на які обставини, має великі і реальні перспективи.

Мусимо перетерпіти оцих максімум 2—3 місяці, після чого все піде в наш бік. Для цього надзвичайно важно, щоб хоч би невеликі організовані військові сили збереглися на цей час.

Докладніше про все напишу через кілька днів, коли маю одержити лист із закордону.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

№ XXIX.

Д. Негайно.

Наштагруп Запоріжської

3/I-20 р. м. Умань

Доношу що полк Кості Гордієнка в ніч з 30 на 31 Грудня прошлого року після трьох годинного бою перед містом а також і на вулицях міста зайняв м. Умань. Збоку ворога є багато забитих і ранених. В полку Кості Гордієнка 6 ранених козаків. 31 Грудня кіннота і піхота ворожа з метою прорива через Умань вирушила з с. Цімерманівка. Розіздами полку Кості Гордієнка своєчасно було виявлено бажання ворога. Був вислан відділ кінноти Гордієнковської, котрий збив ворога і примусив його обминуть Умань в напрямку на Чочережинці. В цьому бою були захоплені полонені. Головні сили 6 загону війшли в 5 год. ранку 1 Січня 1920 р. в м. Умань. Населення м. Умані з надзвичайним ентузіазмом встрічали наші війська, почувається брак адми[ні]стративної Української влади.

В ніч з 2 на 3 Січня була зроблена розвідка на с. Войтівку і далі до залізниці, котра виявила що ворога нігде в цьому напрямку немає. Через ст. Поташ прорвався військовий ешалон на Христинівку. На Христинівку також послана розвідка але ж ще не повернулась. Прямий дрот з Одесою не попсований. Передана телеграма Всім... Всім... Всім... відносно того що Українською армією під Верховним командуванням Отамана Петлюри і під командуванням Отамана Омельяновича-Павленко добрармія розбита і в паніці не витримуючи

боя грабуючи утікає на Одесу. Я вів розмову з Начальником оперативного відділу Штаба Командуючого Одеським Округом в якій меж иншим було зазначано начальнику оперативного відділу що всі офіцери добрармії бажають аби меж Українськими офіцерами і офіцерами добрармії не було того ожесточення яке спостерігаєтося по відношенню до большевиків. Зараз згідно наказу Командіра Київської дівізії Богданівський полк і Дніпровська батарея пересовується в с. Гродзіво. Кінний полк Кості Гордієнка залишається в м. Умані. Штаб Загону переходе в с. Гродзіво.

Начальник Штабу 6 Загону Сотник Чорненко-Чор[ний].

Ч. 0113 По непровіреним агентурним відомостям на Христинівки ворога немає.

Н-к Штабу 6 Загн. Сот. Чор-Чор.

Читав сот. Сл[ободян].

№ XXX.

Волинській Збірній 1/1.1920 р. Ч. 11.
с. Оксанино.

I. Умань зайнята 31/XII 6-им загоном (полк К. Гордієнко). Київська див. згрупувалась в районі Бабанка. В районі с. Трояни, що на південь від Умани селяни вели бій з відступаючими Денікенцями. 11 год. 1/1 ворог повів наступ на части Волинської див. яка займала с.с. Білашки і Майданецьке. Сі села опісля 4-х годинного бою були залишені нами. 19 год. 1/1 Вол. див. зайняла с.с. Вишнополе і Камінече — і згідно попереднього наказу зосереджуїться в районі м. Торговиця.

II. Загальне завдання: 1/ Всим частинам займать свої райони, виславши охорону по лінії: Легезино, Вишнє-поле, Камінече, Свердликово, а також усилить розвідку по шляхам на північ.

III. Волинській див. до зясования становиська в м. Тальному, залишатися в с. Нерубайка. Тримать постійні застави в Камінечі і Свердліково. 2/7-мому загону Зап. див. бути на поготові виступити в найкоротший час по призначенню. Кінно-горному дивізіону п. Алмазова з ранку 2/1 зробити розвідку з метою вибору позиції в напрямі на с.с. Нерубайково, Оксиново, Текієвка у всих сих селах. Тримати власні дозори. На випадок бою Штаб Зап. див. переходить в с. Небелівку.

IV. Розвідку роспочати з 7-ми год. ранку. 2/1. Термінові донесення в 12 і 17 годин.

V. 3-ій і 8-му загону, старшинськім розїздам вияснить напрям ворожого руху з м. Тального.

Ком. Армією Отаман Ом. Павленко.

№ XXXI.

П Р И К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 12.

4/1-1920 р. с. Оксанино.

I. На підставі маючихся фактичних матеріялів зібраних Штабом Армії про останні події в 3-ій дівізії і керуючись виключно загальними інтересами Армії, я приказую:

1) Полковнику Стефанову негайно приступити до переорганізації 3-ої дівізії в окремий кінний полк при сотні Маш. крисів і одній герматі, яку одержати від Київської Групи.

2) Полковнику Стефаніву передать в розпорядження Командуючого Київською Групою 3-х старшин гарматчиків.

3) Полковника Трутенка призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Липовця і повіту.

4) Полковника Ольшевського призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Умані і повіту.

5) Полковникам Трутенко і Ольшевському негайно звернутись за одержанням директів в Штаб Армії до Полковника Долуда.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко
Заступник Командуючого Армією Отаман Тютюник.
Т. в. о. Начальника Штабу Армії Полковник Долуд.
Певно: Нач. Опер. Відділу, сотник Слободян.

№ XXXII.

Оператив.-Таємно.

НАКАЗ

по Військам У. Н. Р. 15 год. 23 хв.
ч. 13.

4/I 1920 р. с. Оксанино.

(карта 3-в + 1 дм)

Обстановка: Умань і Тальное утримують ся в наших руках. В бійці за Тальное селяне с. Майданецькое і Білянки брали активну участь поруч з частинами Волинської дівізії. Денікінці були в переважних силах, заняли с. Майданецкое і зробили кроваву розправу з повставшими селянами. По донесеням агентів Волинської дівізії Звенигородка ніким не занята. На ст. Цьвітково бронепотяг „Пластун". Місто Екатеринослав 18/XII було ще в руках Денікінців. В 20 верствах від міста булм відділи Махно. Серіозних ворожих сил в Христинівці не маєть ся. З Христинівки ворожі відділи направляють ся або на Вапнярку або на Ольвіополь. Галицька Армія має зосередкуватись в трикутнику Жмеринка-Винниця-Вапнярка. В Умані-Винниці-Хмельнику-Літині на Київщині організуються громадянські центри. Мається ще відомости таємного характеру, які будуть передані Начальникам відділів особисто. По донесенню всіх Начальників з боку населення все більш і більш виявляється прихильність до Військ Укр. Нар. Республіки. Відділ Отам. Волоха після бійки з Денікінцями біля Липовця примушений був відправитися в напрямку на Елисаветград. В с. Росоша, що в 20 верствах на південь від ст. Христинівка, відокремився від відділа Волоха кінний Слобідський полк, який знищив червоний прапор і під нашим національним прапором приєднався до нашої Запоріжської дівізії. В районі Текуче-Ладижинка між Волохом і Денікінцями був бій, в якому по відомостям від втікачів 1-й і 2-й гайдамацькі полки Волоха були розбити і розбіглися. По словам від втікачів під Волохом був убитий кінь і судьба його не відома.

[1)] Слобідський курінь гайдамаків входить в склад 7-го загону.

[2)] Полк Чорних Запоріжців виходить зі складу 7-го загону і лишається під приказами Штаба групи для спеціяльних задач.

3) 7-й загін 5/1 переходить в с. Перегоновка кінно-горний дівізіон Алмазова—Острівець

4) 8-й загон 5/1 переходить в с. Крутеньке.

5) Штаб групи в с. Рогова

6) Київська група переходить в район м. Дубово.

7) 3-а дівізія—м. Покотилово.

8) Волинська дівізія—в с. Терновка-Ксгутовка.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XXXIII.

Начальнику штаба запоріжської группи.

с. Степківка. 8-го Січня 1920 р. 12 г. 45 хв.

Доношу що отряд червоноармейців Волоха ростушований в семи верстах м. Умані в с. Кочержинцях. О місці ростушовання Волох прислав донесення в штаб 6-го загону. По відомостям в'д громадянина м. Умани котрий прибув сегодня з м. Київа м. Київ занято 15-го грудня Українськими (боротьбистами) з лівого берега України. В склад війска занявшого Київ входить Таращанська девізія. Місцеві Московськи коммуністи захотіли було взяти цілком владу в свої руки, але після довгих суперечок з боротьбистами з Москви прийшов наказ всю владу передать боротьбистам. Результати не відоми. По дорозі від Київа громадянин бачив тільке в Білій-Церкві і в Ставищах невеличкі відділи большовиків називаючих себе Українськими боротьбистами. Одержана терерграма з Київа від большовиків з проханням дозволить справить колію до Умані. Терерграмма надіслана Вам. Большевиків повідомили, що до олержання відповіді від штабу армії У. Н. Р. нічого не можемо відповісти.

Начальник штабу 6-го загону Сотник Чор[ненко] Чор[ний].

№ XXXIV.

Оператив.-Таємний.

НАКАЗ
по Війскам У. Н. Р.
ч. 14.

11 січня 1920 р. с. Рогова.

Обстановка: По відомостям радіо 9/І большевики заняли Ново-Черкаск, Бердянськ, Маріуполь, Таганрог. По тімже радіо Поляки заняли Двинськ. На большевицько-польському фронті помічається жива діяльність. Денікінці зовсім залишили район Балта-Ольвіополе. В районі Біла Церква, Таращa, Сквіра, Липовець большевики нічим себе не проявили, за невеликим відділом Таращанців в м. Ставищу, П'ятигори і Животіві. Радіо теж саме доносить, що з района Харківщини двинулись перші транспорти до Москви забраного большевиками хліба. Большевики всюди в занятих ними містах заводять совєти народнього господарства переважно із людей центральних губерній Росії.

Загальні завдання.

1) Всім частинам Армії між 12—14 січня вийти на вихідні становища з боку ворожих нападів зі сторони большевиків і бути готовим до бою на випадок ворожого наступу.

2) На випадок бою всім Начальникам старатись зібрати всі части як найскорійше в зжатий бойовий порядок і управлять ними як ударною колоною, маючи обози вні сфери ворожих обходів.

3) Запоріжськя група є група маневруюча.

4) Кінний відділ під командою полк. Стефаніва в складі 3 Окремого кінного полку і полку Чорних Запоріжців резерв Старшого Начальника.

5) Дальнійші бойові чи маневрові накази будуть дані в залежности від військово-політичної ситуації, разом з тим всім частям тримать строге поготівля з як найширшим впливом на місцевості прилягаючі до районів їх розташовання

Частичні завдання.

1) Волинська зб. дівізія:

12/I 1920 р. стать на марш і перейти із займаємих становищ в район с. Вишнеполе-Камінече, де розташоватись. Розвідку вести в район Іваньки, Шаулиха, Звенигородка, де і звязатись з відділами полк. Павловського і на м. Торговицю. Агентурну розвідку провадити в районі Богуслав, Таращa, Біла Церква, Київ. Штаб по погляду Командуючого.

2) Київська зб. дівізія:

12/I 1920 р. стати на марш і перейти в район м. Умань змінивши 6 загін і розташоватись головними своїми силами в районі с. с. Гродзево, Сушковка, Собківка, Степківка. Штаб по погляду Командуючого. Христинівський вузол занять спеціяльним відділом. Розвідку вести в район Охрімово-Граново-Івангород. Агентурну розвідку вести Винниця-Немирів-Казятин-Сквіра—Липовецький район.

3) Розмежуючою смугою між Волинською і Київською дівізіями є лінія Доброводи, ст. Поташ, Буки, Кошевата.

4) Запоріжська зб. дівізія.

Між 12 і 14 січня включво сконцентровується в районі с. с. Текуче (6 загін), Крутеньке, Семидуби (7 загін).

3 Окремий кінний полк переходить в м. Трояни. Полку Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона в с. Пеліямполь; де налагодивши телефонічне і телеграфічне получення з Вапняркою, війти в постійний звязок з найблизшими Галицькими частинами.

IV. Штаб Армії в с. Текуче.

V Київській дівізії лишить в с. Степківка район для оперативн. Штабу Армії на случай можливого тимчасового пересунення Штабу.

2.—Командіру 6 загону полк. Литвиненко, К-рам бойових частин, Старшинам і козакам і з окрема полку Костя Гордієнка висловлюю сердечну подяку за працю, хоробрість і уміле поводження підчас операцій в Умані.

Командіру 6-ого загону по зміні Київською групою, закінчивши всі розпочаті справи або залишивши для переведення їх відвічальних людей, прибути в Штаб Армії для особистого докладу.

Волинській групі виставити пост для звязку в с. Оксаніно.

Відвічальність за терміновi денесення покладаю особисто на Начальників Штабів дівізій.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ XXXV.

НАКАЗ

Командуючому Волинською дівізією і Командіру полку Чорних Запоріжців.

11/І 1920 р. с. Рогова.

13 год. 30 хв. Мапа 3 в одному/д.

І.

І. Обстановка: Сьогодня 11/І 12 г. 30 хв. одержано донесення від 6-го загону і Київської дівізії про те, що в с. Дзензелівка находиться 1-й Богунський полк Таращанської дівізії, складом до 300 душ при 4-х гарматах і невеликій кількости кінноти люди в полку жиди, россіяне і невелика кількість українців. Козаки цего полку заявляють, що битись з нами вони не будуть але агітатори жиди-комуністи на мітінгові виставляють Волоха своім приятелем а нас Петлюровців звуть бандами.

II. Загальне завдання: Зважаючи на те що урядом Россійської Федеративноі республіки і урядом Укр. Н. Р. ведуться переговори про налагодження взаімовідносин між обома республіками Командуючому Київською групою наказано передать командіру бойового участка червоної арміі припинити рух підлеглих йому відділів в райони заняти військами У. Н. Р. а саме на південь від желізниці Цвітково—Христинівка—Вапнярка. Не прийняття Командуванням Червоної арміі вище зазначеної пропозіціи буде рахуватися мною як відновлення озброенної боротьби між республіками зо всіма випливаючіми із цього наслідками. Желізнича лінія Христинівка — Цвітково — Вапнярка лічиться тимчасово демаркаційною лінією.

Київська група займае окремими відділами Бабанка Касановка—Талянки і є приготованою до дачи належного опіру при посуванню ворога.

Частични завдання.

1) Волинські Збірній дівізіі пересилаеться до відома.

2) Полку Чорних Запоріжців в відміну оперативного наказу ч. 14 с 11/І перейти 12 січня в с. Сеньки прислав. звязок до Штабу Арміі в с. Текуче.

Підписани: Командуючий арміею У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

ч. 114/оп. Начальник Штабу Полковник Долуд.

Певно: Начальник оперативного відділу, Сотник Слободян.

№ XXXVI.

НАКАЗ

по Військам У. Н. Р.

Оператив.-Таемно.

11/І-1920 р. 24 г. с. Рогова.

Ч. 15.

(Мапа 3 в. 1 дм.)

І. Обстановка: м. Умань в 4 год. ранку 11/І провокаційно занята Волохом.

Частина нашого гарнізону обезброєна, частина відступила і залишила м. Умань. Штаб 6-го загону захвачено в полон; заграбовані значні суми і обмундірования багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзендзелівка занята 10/І одним полком Таращанської дівізії силою до 300 піхоти, 4 гармати

і невелика кількість кінноти. Розвідка їх на 11/I виявлена в с. с. Тал'янки і Легезино. Всі запоріжські Війська одноголосно постановили — припинить злодійства й зраду наймитів ворогів нашого народу большовиків-комуністів.

II. Загальні завдання: Всі групи мають завтра 12/I стать на марш з метою вийти на вихідні точки для наступу на м. Умань.

III. Частичні завданна:

1) Волинська Дівізія 12/I продовжує свій марш згідно оперативного наказу ч. 14 і наказу по Військам Волинської Групи 02. 13/I перейти в район Каменече—Вишнеполе, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань в півночи і північного заходу, для чого необхідно 14/I в день наступа заняти села: Старі Бабани—Ксендзовка.

2) Київській Дівізії залишатись на 12/I на своїх дотеперішніх місцях, провадячи розвідку й підготовчу працю до наступу на м. Умань.

3) Запоріжська Дівізія 12/I переходить в район сел Бабанка — Свинарка (7 загін), Рогова (3-й кінний полк (дівізія), і полк Чорних Запоріжців, с. Ольшанка (8 загін). Штаб Армії в. с. Ольшанка.

IV: В с. Ольшанку надіслати всім частинам звязки для отримання наказу на 13 і 14 січня.

Підписав Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
Певно: Нач. Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ XXXVII.

НАКАЗ
ВІЙСЬКАМ У. Н. Р.

12 січня 1920 р. „16" год. „40" хв. м. Дубово

Ч. 16.
(Мапа 3 в Ід)

Обстановка: Умань сьогодні утримується відділами Волоха; по агентурним відомостям на ст. Поташ прибули два ворожих эшалона кількостю кожвий 20 вагонів; по відомостям від селян в Тальянках е невеличкі частини кінноти; на ст. Поташ також прибуло до 200 чоловік кінноти.

В розвіття попереднього оперативного наказу для опановання м. Умані на 12-I-20 р. наказується:

1. Лівий бо[й]овий участок: Київська дівізія, ночним маршем стати вісходне становище для атаки м. Умані з півдня і по погляду Комдівав в ровсвітом або в ночі захопити вокзал і південну часть м. Умані. Окремими роз'їздами збурити залізницю на захід від м. Умані.

2. Правий бойовий участок:

7 загон Запоріжської дів. вирушити з місця розтушовання в 5 годин 13-I-20 і, забезпечивши себе з півночі розвідкою і надійною охороною наступати і атакувати м. Умань зі сходу або північного сходу.

3. Резервна група під загальним керуванням полковника Стефаніва: 8 загон, 3 кінний полк та половина Чорних Запорожців зосередкуватися к 11 годинам 13-I в районі Свинарки, Бабанка і бути на поготові негайно вирушити ва допомогу нашим військам оперуючим під Уманью. Забезпечити себе надійною розвідкою в напрямку на Бабани і Тальянку.

4. Волинська дівізія—зосередитися к 10 год. 13-І в Вишнеполе і виявивши розвідкою розташування ворожих сил на північ і північний захід, активними подіями забезпечити наші війська, оперіруючі під Уманью з півночі.

5. Всім групам, демонстрируючи окремими частинами з кулеметами, скласти для ворога складну обстановку, наносячи міцною групіровкою власних військ удари в більш небезпечні для ворога місця.

6. Штаб Дармії до 8 год. 13-І в Ольшанці, до 10 год. 13-І в Коржевому Куті; при посуванні наших військ наперед—по дорозі з Коржевого Кута на Гроздево.

7. Приемні пости для донесень в Гроздево і Коржевому Куті.

8. Під час перерви бою всім начальникам негайно творити резерви, а буде можливо групувати ввесь відділ, валишаючи в напрямку ворога охорону і розвідку.

9. Нагадується, що бій в місці визиває користування кулеметами і гарматами, а тому наказую віддати підлеглим відповідні інструкції.

При першій можливости залишати в місці тільки одні роз'їзди і дозори стягуючи війська зпочатку на окраїні міста, а потім в найближчі села в напрямках тилових шляхів, які призначаються:

а) для Київської дівізії шлях через Полонецьке—Степківка—Текуче,

б) для Запоріжської дів.—Горожанівка—Коржево—Дубово,

в) резервні групи Апелянка—Оксаніно—Небелівка,

г) Волинській дівізії Вишнеполе—Нерубайка. Останні зазначені села рахувати тиловими, збірними пунктами. Штаб Армії в цьому випадку при Запоріжській дівізії.

10. На випадок розвинення військових подій на північ Волинська дівізія і резервна група складають бойові участки: 7 загін—переходить в маньоврову групу, Київська дівізія—резерв старшого начальника зі завданьям утримати порядок в м. Умані

11. Всім частинам бути ощадними в розпреділенні людей на розвідку і охорону, маючи на увазі, що бої можуть затягнутися на де-кілька днів.

Опозватольний знак: підняття рушниці до горя. В Київській дівізії є курінь Гуцульського полку в чорних шинелях.

13. Київській дівізії і 7 загону тримати пост для звязку в с. Гродзевці.

14. Обози тримати в тилових збірних пунктах.

15. По відомостям в м. Умані маються запаси спирту. Начальникам частин взяти його під охорону і без дозволу Коменданта міста не видавати.

Орігінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман
Омельянович-Павленко.

З орігіналом згідно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ XXXVIII.

Н А К А З
Військам У. Н. Р.

Таємно.

13-І-20 року. с. Сушковка.

Ч. 17.
(мапа 3 в. в 1 дм.)

Обстановка: Нових відомостей про ворога не отримано. Місто Ольвіополь занято полком Чорних Запоріжців. Денікінці в паніці тікають на південь.

З метою переслідування добровольчеської Армії, щоби її остаточно розбити наказую:

I. Волинській дівізії завтра 14/I перейти в район Нерубайка, де переночувати. 15/I перейти в м. Покотилово, де розташоватися забезпечивши себе з півночи. II. 8 і 6 запор. загонів 14/I з с. Бабанки перейти в Небелівку, де заночувати. 15/I із с. Небелівки перейти в район с. Лещевка-Орлово, де розташоватись, забезпечивши себе з півночи. III. 7-ому запор. загону 14/I із села Коржево перейти в с. Острівець-Рогово. 15/I перейти в район с. с. Полонистое, Давидівка, Лебединка, де й розташоватись, забезпечивши себе з півночи.

IV. Київській зб. дівізії 14/I перейти в Семидуби забезпечивши себе з боку Уманя. 15/I перейти в м. Голованівськ, де й розташоватись забезпечивши себе з північного заходу і шукаючи звязку з галицькими частинами по залізниці на захід.

V. Окремому кінному полку 3-ої залізної полк. Удовиченко дівізії 14/I перейти з с. Бабанки в с. Підвисоке, де й заночувати, забезпечуючи себе збоку Нерубайки. 15/I перейти в м. Троянку, де й розташоватись і шукати звязку з полком Чорних Запоріжців в напрямку на Ольвіополь. VI. Штаб Армії, завтра 14/I в с. Острівець. 15/I в с. Табакова.

VII. 15/I н-кам дівізій прибути о 16 год. в Штаб Армії в с. Табаково.

Підписав Ком. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
Нач. опер. відділу, сотник Слободян.

№ XXXIX.

Пану Командуючому Армією У. Н. Р.

Починаючи з 1-го січня шукаю звязку з Вами, але безуспішно. В звязку з сучасною сітуацією, про яку я передавав Вам через п. Міністра Паливоду, я хотів особисто бачити Вас для того, щоб разом з командуючими групами намітити дальніший плян істнування і діяльности війська. Позаяк це не вдалося, то передаю Вам докладні інформації через п. п. полк. Никоніва і Феденка, а сам залишаюсь тут, аби не втратити звязків з закордоном.

Весь цей район од Винниці і майже до Балти — є район безвластя. Нема ніяких військ, всюди спокій, ніяких большовицьких заворушень не видко. Треба думати, що добровольці так швидко покинули цей район головним чином під впливом похода нашого війська в район Київщини. З другого боку цілковитий спокій майже на протязі двох тижнів в цім районі при відсутности жадного війська свідчить ясно про те, що грунту для большовизму в селянських і робітничих масах нема.

Большовики посуваються на південь досить мляво, на мою думку, по двом причинам: 1) незначна кількість їхнього війська на Правобережьї (sic) 2) відсутність морального грунту для боротьби з укр. військом. Для того, щоб закінчити переговори з большовиками і виснити остаточно позицію совіт. командування що до військового порозуміння з нами, Правительство вважає необхідним, аби спільне командування обох армій негайно вислало до большовиків військову делегацію.

Звичайно, це залежить від того, як наша армія реагуватиме на факт об'єднання з нами галичан. В звязку з об'єднанням необхідно координувати опе-

рації обох армій і зайняти якийсь певний район. Таким районом Правительство вважає теріторію Жмеринка — Могилів — Вапнярка і далі на схід скільки можна. Тільки при таких умовах можна закінчити переговори з большовиками, а також встановити певний modus vivendi з поляками. В останій (sic) справі ще 31 грудня до Камянця і до Варшави Правительством делегований Міністр Безпалко з метою предварительних переговорів з польським Урядом, аби польські війська не посувалися на схід.

Малося на увазі, що коли нашим військом буде вирішено зайняти вищезазначену теріторію, то буде послана в цій справі до Польського командування військова делегація від об'єднаного командування наших і галицьких військ.

Факт об'єднання двох армій був оголошений спеціяльним актом Правительства, надрукованим в Винницькій часописі „Народний Голос" за 1-е січня. Але без координування операцій обох армій це об'єднання фактично є фікція.

Для вирішення всіх зазначених питаннь (sic) я хотів особисто добратися до Вас, але тепер одержав непровірені відомости, ніби всі наші групи вже находяться в районі Знаменки. Хоч персонально я дуже бажав би теж їхати на схід в центр України, але конча (sic) потреба регулярного звязку з Гол. Отаманом і взагалі з закордоном примушують мене залишатися поки тут. Треба думати, що большовики всеж в короткому часі займуть цей район і зачить коли поїхати аж до Знаменського району, то вже майже неможливо буде повернутися сюди для продовження наміченого плана політичної роботи.

Між иншим стик безпосередній нашої армії в польським фронтом є необхідний для того, щоб одержувати із-за кордону потрібні для армії кошти.

Прошу Вас як найшвидче вирішити все, що стосується до дальнішого плану істнування нашого війська і негайно про це повідомити Правительство.

Я собі представляю три можливих виходи для армії: 1) всі козаки і старшини росходяться до дому на спочинок, заховавши зброю і намітивши пункти для збору в разі потреби 2) армія продовжує партизанську боротьбу, не переводячи в життя об'єднання з Галицькою армією 3) об'єднання з Галицькою армією, занятя (sic) певної теріторії з метою негайного формування кадра старшин і козаків для того, щоб бути готовими для весенньої (sic) компанії.

В перших двох випадках переговори з большовиками і з поляками є майже зайвими, бо вони або не будуть мати ніякого успіху (з нами просто не будуть говорити), або наслідки переговорів будуть надзвичайно малі. Не буде тут потреби і можливости для організованих зносин з закордоном з метою одержання грошей для армії.

Тільки намітивши третій вихід, набірають серьозного значіння: об'єднання з галицькою армією, переговори з північним та з польським фронтами, а також справа одержання грошей із-за кордону для армії

З точки погляду політичної цей останній план є найкращий і найкористніший, але прийняти його практичне вирішення можна лишезваживши серьозно сучасне матеріальне і моральне становище нашого війська. Другими словами, це можете вирішити лише Ви разом зі своїми найближчими співробітниками. Рішайте і повідомляйте, аби Правительство знало, чим політика може допомогти армії.

При сучаснім стані засобів пересування можливо, що не доведеться швидко звязатися мені з Вами. Але це не повинно припиняти діла. Необхідно при

всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Лозунги радянські не мають грунту на Україні і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем і вона безперечно буде переможцем. Поки істнує це Правительство воно не зійде з цієї позиції і буде тріматися (sic) її до кінця.

Всякі м військові порозуміння з иншими групами озбройними це справа лише [1]) і тут командування мусить виносити рішення в залежности від обставин.

Адресу для звязку зі мною Вам передасть п. Феденко.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

Місце печатки з написом: „Голова Ради Народніх Міністрів У.Н.Р.“, в середині герб і над гербом літери У. Н. Р.

P. S. 11-го січня 1919 р. Сьогодня узнав, що Галицька армія, оточена большевиками з півночи, захода і схода, примушена йти на згоду з большовиками. Копію договоря Вам прочитає п. Феденко.

Цей вже третій по счету (sic) договір, очевидно, явився в наслідок того, що об'єднання з нашою армією досі не переведено в життя. Ще й тепер не пізно і коли б наша армія увійшла в фактичний контакт з галицькою, то певне ще все можно повернути в инший бік. Тільки не можно затягувати справи, бо має велике значіння кожний день. Швидче рішайте цю справу.

Придавати серьозного значіння цій згоді галицької армії з б-ми не можно. Це все хвильовий вихід для армії, яка перебуває не на своїй територїї. Представники галицької армії звичайно бажали б, щоб на подібну згоду з б-ми пішла і наша армія. Правительство рішуче проти такої згоди нашої армії з большевиками. Наслідки цього будуть лише негативні: 1) буде скомпромітована ідея укр-ої демократичної республіки 2) армія наша буде негайно большовиками розформована, а більш свідомі старшини і козаки будуть розстріляні Не треба забувати, що наша армія є страшний ворог для большовиків і тому вони ніколи не допустять її істнування як окремої організації, хоч би армія і стала формально на позицію радянської влади. Через все це, в разі неможливости фактичного об'єднання з Гал. армією, єдиний вихід для нашої армії—частью (sic) розійтись на спочинок, а решті продовжувати партизанську боротьбу до слушного часу.

На Галиц. армію большовики покладають великі надії, бо за їх [2]) допомогою вони хотять захопити Галичину. Через це можливо, що з Галицькою армією вони будуть тріматися (sic) справді по можливости корректно.

Сьогодня ж я одержав відомости, ніби с-ри мають вийти із Уряду. Мотиви виходу ніби ті, що Петлюра заключив з Польщею союз, згідно якого Польське військо займає значну теріторію України.

Мушу Вам сказати, це є видумка „хитроумних“ большовиків, яким вірять с-ри. Наскільки я поінформований, то ніяких таких або подібних союзів з Польщею Петлюра не заключав.

Я чекаю, що с-ри дійсно подадуть офіціяльну заяву мені про свій вихід із Уряду. Знаючи с-рів, думаю, що подача такої заяви цілком можлива. Але вона справи змінити не може. Я і мої товариші по партії будемо стояти у діла до

---

[1]) Одно слово не розібрано. О. Д.

[2]) Очевидно—галичан. О. Д.

тої пори, поки цього будуть вимагати інтереси України і поки не буде серьоз них підстав для відставки[1]) або для передати (sic) власти комусь иншому. Зараз ще ні того, ні другого нема.

Заява с-рів, коли вона буде, свідчитиме лише про те, що вони „ростерялися" в такий момент і не найшли нічого другого, як спасати самих себе. Річ в тому, що [вони] стоять в опозиції до большовицької влади і ні в якому разі в большовицькій владі участи брати не будуть. Тоді якіж підстави виходити із нашого Уряду? Ніяких серьозних нема.

Негайно посилаю курьера до Гол. Отамана, аби одржати точні відомости про те, що там за кордоном робиться і що німи (sic) робиться в Польщи. По одержанні відомостей зараз же Вас повідомлю.

Негайно по одержанню сього пришліть мені повідомлення про становище нашої армії і про всі зазначені вище справи.

Звязок до мене є у п. Феденко (sic).

Прохаю Вас також звязатися з Галиц. армією і негайно поінформувати представників, поскільки найдете можливим, про нашу армію, її можливі плани і т. и.

В разі дальнішого контакту з Галиц. армією можливо два плани зайняття території: 1) Галицька армія займає район Винниця-Балта, а наша армія район на південь од Балти до Одеси, 2) Галицька армія займає той же район, а наша — на схід од района Винниця-Балта.

І. Мазепа

№ XL.

До Пана Командуючого Армією У. Н. Р.

23-го січня 1920 року.

В попередньому листі я обіцяв приїхати до Вас в найкоротчому (sic) часі Спішу Вас повідомити, що приїхати до армії зараз не можу, позаяк цими днями маю бачитися з Головним Отаманом, якого для цього я прошу виїхати на кордон. Після ж побачення з Гол. Отаманом негайно приїду до Вас, аби спільно намітити план дальшої діяльности і докладно поінформувати армію про наше сучасне становище.

Побачення з Гол. Отаманом є конче потрібне. Річ в тому, що події розвиваються занадто швидко і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі. Практично вирішити цю справу можна тільки в тісному контакті з тим, що робиться нами закордоном. Через це ознайомитися із певних джерел про наше становище за кордоном зараз є необхідністю для армії і для Уряду.

Але вже тепер мушу звернути Вашу увагу на слідуюче. Большевики на Вкраїні вже втрачають грунт під собою і їх повна загибель прийде швидче, а ніж це нам представляється. Отже багато данних (sic) за те, що не дожидаючись весни, нам доведеться переходити знову на становище регулярної армії і розпочинати організовані операції з певних пунктів.

---

[1]) Демісії. О. Д.

Про недовговічність сучасного большовизма на Вкраїні свідчать слідуючі факти: 1) Всюди, де приходить большовицька влада, сильно зростають ціни на все, позаяк селяне рішуче одмовляються приймати совітські гроші і тому припиняють вивіз до міст хліба і т. и. Навпаки, всюди дуже високо цінються гривни і з цього приводу большевики навіть пишуть цілі статті в Київських газетах: мовляв, що це таке „якісь гривни беруть, а совітських грошей не приймають". — Селяне і ніхто не вірить в тріваліcть (sic) большовицької влади на Україні і тому і надалі совітських грошей брати ни будуть. Отже большовизм на Україні мусе впасти, перш за все, через фінансово-економичний крах, який є „неизбѣжный".

2) Большевики ніде (ні в містах, ні на селах) не користуються ніяким авторітетом. Всі дивляться іронично, скептично а часто і прямо вороже. Доказом цьому є повстання на Полтавщині, в районі Козятина. Нарешті от Вам свіжий факт: в Могиліві (sic) на Дністрі 18 січня прийшли большовики, а 23-го місцеві українські повстанці вигнали їх, вирізавши гловарів. Цікаво, що на цей раз большовикам в Могиліві не співчували навіть відомі большевицькі села Немія і Серебрія, які тепер проти большовиків. Цікаво також, що досить активну участь в цім Могилівськім перевороті приймали місцеві євреї. Далі маю такі свіжі відомости про Жмеринку. Залізнодорожники вороже настроєні проти большевиків, бо останні не можуть їм платити жалування „ходкими" грошами. — За останній місяць я зробив на конях і пішки коло 500 в. і всюди враження таке, що большовізм немає жадного під собою грунту.

Після ухода добровольців Гайсин, Могилів і инші міста довгий час залишалися без власти, а коли б тут був грунт для большовицької власти, то негайно після ухода денікінців були б зорганізовані совіти із місцевих сил.

3) У большевиків зараз не все гаразд в армії. Кожна армія, коли вона займає, особливо в короткий термин, велику і ворожу їй теріторію, то вона обовязково знесилюється на якийсь час, дезорганізується. Так було з армією Денікина, так тепер повинно бути з червоною армією на Україні. І справді це визнають самі большовики, коли пишуть в газетах, що тил сильно відстав від фронта і що через це армія не одержує всього їй необхідного в свій час і в потрібній кількості. Крім того, дужо вже большевицькі газети усердно трублять про необхідність поповнення армії—треба думати, що армія червона зменшилась через дезерцію і т. и., а місцеве населення без великого примусу до армії червоної нікого не дасть. Коли прийняти на увагу, що населення совітських грошей не бере од большовиків і ставиться до них вороже згадуючи торішні їх грабунки, то стане ясно, через що у большовицької армії на Україні не може бути під'єму духу і через що цілком можлива навпаки велика дезерція козаків до себе на Московщину.

Лише переживанням такого кризису в червоній українській армії можна пояснити, через що большовики шукають миру з Польщею і иншими молодими республіками, як от напр. Естонія і инш. Прикладаю Вам копію ноти Чичерина до Польщі. Здавалося б, що покінчивши з Денікиним, большовики повинні всею силою кинутися на инших ворогів, в т. числі на поляків, а виходить, що Чичерин в офіціяльній ноті майже просить Польський уряд припинити війну з большовиками. Все це указує, що в армії большовиків на Україні не все благополучно. Цим очевидно пояснюється і те, що на Правобережжі у них майже нема сил і вони сюди з Лівобережжа нічого не перекидають.

Але большовики до весни можуть оправитися. Тепер вони шукають цілковитого спокію, навіть з поляками. Ясно, що ми повинні використати цей момент і як найшвидче роспочати активні операції проти большовиків. Це мій особистий погляд, можливо, що після побачення з Головн. Отаманом і з Вами я не зможу одстоювати цілком цю думку, але гадаю що приблизно справа з большовиками стоїть так, як я тільки що Вам росказав.

З огляду на все вищезазначене необхідно, щоб 1) армія наша ні в якім разі не роспускала себе до вироблення остаточного плану для дальнішого, 2) щоб армія твердо стояла на позиції Української Самостійної Народньої Республіки, бо недостойно і дуже шкодливо для цілої Української справи, щоб ідейні борци (sic) міняли свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку.

Навпаки необхідно вже тепер вживати всі заходи для того, щоб збільшувати ряди нашої армії і готовитись знову до виступу в організованім виді.

Тепер багато користних для нас людей повинно перейти на наш бік із лагеря добровольців. Беріть їх, використовуйте при умові певного контроля над ними особливо на перших порах Большовики тим сильні, що вони вже давно стали на грунт використовування фахових військових сил. Нам треба теж звернути на це серьозну увагу, инакше регулярної армії, добре організованої, ми і надалі мати не будемо.

Взагалі доведеться не мало зробити реформ в організації як армії, так і правительственних апаратів; про це збіраюсь говорити з Гол. Отаманом, про це будемо з Вами говорити при особистім побаченню.

Старих помилок, які були, далі не повинно бути. Це повинно бути головною вимогою всіх тих, хто любить Україну і хто хоче, щоб вона істнувала як вільна і незалежна.

Зараз звязуюсь з Камянцем і вживаю рішучих заходів, аби доставити Вам для армії необхідну кількість грошей, для того, щоб виплатити козакам і старшинам ту платню, яка їм належить за їх чесну і геройську службу на користь України. Від імени Уряду дуже прохаю Вас негайно розробити проєкт нових складів козакам і старшинам в звязку з загальним підвищенням цін на все. Не повинно бути, щоб люди, які несуть на собі весь тягарь боротьби за українську справу, не могли в нагороду за це задовольняти навіть найголовніших потреб свого життя.

Сьогодня вночі, крім Могилева, стався переворот в Жмеринці. Гловарі большовицькі вирізані, а решта (їх було всього до 60 ч.) розігнана або зарештована (sic) українськими повстанцями. В м. Ямполі до сеї пори тримається українська влада, комісар Ямпільський надсилає частину свого гарнізону до Могилева. Крім того цими днями до Могилева прибуде 500 ч. полонених, які ідуть сюди із Черновиць. Таким чином цей район в деякій мірі буде забезпечений військом. Маю ще непровірені відомости, що скоро прибудуть до нас перші частини і від Гол. Отамана.

У всякім разі, переворот антібольшовицький в Могилеві і Жмеринці в момент найвищого військового успіху большовиків ще раз свідчить про те, що третій навал большовізма гине швидко, навіть несподівано швидко. При таких умовах досить нам поставити большовиків перед фактом істнування у нас регулярної армії і тим самим вже буде зроблено велике діло: большовики, прийма-

ючи на увагу все вищезазначене, повинні будуть порозумітися і з нами так, як це вони роблять з Естонією, Польщою та иншими республіками. Иншого виходу для них не буде і тому нам як найшвидче треба переходити знову до роботи в державному масштабі, виправивши, як слід, всі попередні помилки в організації армії і особливо тилу. Це моє переконання і я віру в те, що так буде.

В інтересах свідомости армії прохаю Вас про зміст моїх листів до Вас широко поінформувати не тільки командуючий склад, але козаків і старшин всієї армії, бо мусимо всі знати для чого і за що боремося.

Бажаю Вам і всій армії успіху.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

P. S. Прошу Вас через предявника сього негайно передати, в якому становищі находиться справа об'єднання з Галицькою Армією. У нас наскільки мені відомо, бракує старшин в армії, а у Галичан як раз навпаки старшин більше, а ніж треба. Чи не можно нашу армію поповнити старшинами із галичан?

Прохаю Вас написати також про загальне становище армії взагалі.

Необхідно поінформувати галичан про зміст ноти Чичерина до Польського Уряду. Це повинно одбити у галичан всяку охоту вязатися з большовиками. Об'єднання з большовиками приваблювало галичан лише тим, що перші обіцяли (sic) галичанам негайний похід на Польщу і Галичину, а із ноти Чичерина видно, що Центральний Московський Уряд зараз як раз цього не бажає.

По точним відомостям, поляки зараз трімають (sic) солідними силами Нову-Ушицю, Ялтушково (цими днями мають зайняти Бар), Деражню. Проскурів також в їх руках; в тилу цього польського фронту цілковитий спокій.

Польща ставиться прихильно до України і ніби нам допомагає. Теж саме чути про Румунію і инші європейські держави.

Поки вирішайте самі вкупі з галицькою армією що до найближчих операцій армії, чи посуватись на південь чи на захід. По моєму не дожидаючись остаточного загального плану, необхідно бити добровольців, гнати їх в море і забирати військове майно, яке нам так потрібне. В районі Одеси і на-північ від Одеси є великі отряди німців-колоністів, які давно чекають прихода нашого війська і стоять на грунті нашої української позиції. Необхідно ввійти з ними в контакт і використати їх для закріплення за нами цього району.[1])

Що до большовиків, то треба всі заходи вживати, або ширити повстанческий рух всюди в тилу їх армії. Тут по моєму де що можуть зробити і так звані „отаманчики" в роді Шепеля, Волинця та инших. Коли можно, то слід їх використовувати, даючи їм повстанчеські задачи (sic) в тилу большовицької армії.

Всякі чутки про роспад Правительства — є вигадка. Коли життя вимагатиме якіхсь (sic) змін в Уряду (sic), то це буде зроблено, але буде зроблено в организований державний спосіб. І. Мазепа

№ XLI.

ДОКЛАД [2])

14 січня 1920 р.

Я вмісті з премьєр-міністром їздили, щоб звязатись з Вами, бо пан міністр дуже бажав мати з Вами розмову, так і не прийшлось.

---

[1]) З рапорту Комдива Київської від 28.III 1920 видно, що така делегація мала відїхати на чолі з полк. Шраменком. Відомостей про те, що вона зробила, не маємо. О. Д.

[2]) Доклад на імя Командарма. О. Д.

Я зараз добився до Умані де і поки мешкаю, а до Вас посилаю посланця, котрий Вам доложи листа від пана міністра, сам же поки де кільки днів відпочину, бо мене большовики обібрали і чуть не розстріляли. У весь час я мав звязок з правительством і з галичанами. Полковник Вішневскій та чотарь Макаренко були мною послані до Вас з докладом і з протоколом злуки Придніпрянської армії з Галицькою, крім того — на якіх умовах послана місія до большовиків.

До цього часу я не мав ні якіх відомостей про армію і теж не був певний—чі доїхав до Вас з докладом полк. Вішневскій.

Прохаю Пана Отамана повідомети мене, куда мені звернутись з докладом, бо і тут певних відомостей про рух не мається, а ідти приходиться пішки, бо большевики висажуют з повозки, котру берут собі, а висажинних примушуют ітти пішки. Як я останній раз був у Брацлаві у Галичан, то там одержав газету Червоний Стрілець і відозву до Стрільців і старшин Галицької армії. Галичани ідут на згоду з большовиками; в Вінниці улаштовався іхній ревком, но окончательного з'іднання з большовиками Галицької армії, як я у них був, ще не було, але гадаю, що це вопрос хвилі. Газету і відозву теж посланцем Вам представляю.

Пан премьєр зо мною послав политичного референта, котрий Вас поінформує з политичного боку; цей добродій зараз зо мною знаходится в м. Умані.

Приставник Галицької армії казав мені що він дуже бажае мати з Вами звязок, но ніяк це йому не удается. Ще з Винниці паном міністром був послан член правительства з приставником від Галичан щоб докласти по загальний стан, но так і повернулися, бо не знайшли.

Полковник Никін.[1])

№ XLII.

Оперативно-Таємний.

НАКАЗ
Військам У. Н. Р.
Ч. 18.
(мапа 3 в в. 1 д.)

16-1-1920 р. с. Наліваййка.
15 год. 25 хв.

І. Обстановка: 1) Відомости про деникінців. М. Ольвіополь занято більшими силами добровольців, сили яких по донесенню Полку Чорних Запоріжців визначаються до трьох полків: Сводно-Кавказький-Кінний (7 сотень) 230—250 верхників). Волчанський відділ (300—320) багнетів, і дончаки (числом невідомо). Застави від них в м. Богополі були несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбиті і захоплено в полон 9 козаків і багато коней.

2) Большевицький фронт. По відомостям радіо, 9/І большовики заняли м. Новочеркаск, Маріуполь, Бердянськ, Таганрог. На північ від нас большовики достигли залізниці Христинівка-Цвітково, перейшли її і увійшли в м. Умань. Розвідка їх зарегістрірована в с. Тальянка, Біляшки, Майданецьке. В тилу большовиків великих сил не мае. Кінноти мало, і та на виснажених конях. З района Харківщини большовики почали вивозити до Москви перші тран-

---

[1]) Так підписувався полк. Никонів О. Д.

спорти хліба, забраного у селян. По повітах заводять „совети народнього господарства“ по більшости з людей центральних губерній Росії. 3) **Відомости про Волоха.** Волох після зрадливого вступу в м. Умань приєднався до большовиків, котрі увійшли в місто. 4) **В Галицькій Армії.** Відомостей від неї не одержано за для браку звязку, для налагодження якого післано двох старшин: одного в район Балти-Бірзула, другого в район Хощевата-Гайворон. Галицька Армія помимо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з нами, дотепер його неналагодила. 5) Підчас наступу на Умань обстановка склалася так: Київська Дів. несподіваним нападом заняла залізничу станцію Умань і захватила 40 чоловік полонених з відділу Волоха. По відомостям розвідки і козаків утікаючих 11/I увійшли в м. Умань большовики-комуністи, силу яких визначають одні до 2.000 чоловік, другі до 5.000 добре узброєних кулеметами й ручними гранатами, при 4-х гарматах. Маючи на увазі повну готовність ворога до бою і донесення Волинської Дівізії про відсутність набоїв, всім частям наказано відійти в район Голованівська-Покотилова, щоб зберегти козацьки сили на більш случний час. 6) Селянство до большовиків відноситься вороже, про боротьбістів висказується недовірчиво і кажуть, що назва „боротьбисти“ є тільки маскою комуністів.

В м. Умані населення кругом відноситься до большовиків вороже. Відносини большовиків до нас по відомостям нічим не відріжняються від попередніх. Надіслані нами до большовиків на переговори представники до сього часу не повернулись.

II. **Загальне завдання.** З метою вийти з операційного напрямку Умань-Ольвіополь, на якому можливі в ближчому часі бої з большовиками и добровольцями, дівізіям У. Н. Р. 17/I стать на марш і осягнути райони Вікторштадт-Ульяновка-Александровка.

III. **Частичні завдання:** 1) **Полку Чорних Запоріжців** продовжувати виконання зазначеного йому поперднього завдання, тримаючи звязок з заставою 3-го Кінного полку в с. Ольшанка. 2) **3-му Кінному Полку** стати на марш 16/I зосередкуватись к 17/I в с. Стеньковата, маючи заставу в с. Ольшанці. Завдання Полку тримати звязок з Полком Чорних Запоріжців, освітлювати розвідкою район Добрянка-Стеньковата-Русанівка, виславши агентурну розвідку в Покотилово, Голованівськ, Юзефполь, Ольвіополь з метою збора відомостей про большовицький рух, відносини до нього селянства і відомости про Галичан. Полковнику Стефаніву вжити заходів для приведення в порядок переправи через ріку Синюху в с. Плоске. 3) **Волинській зб. Дів.** стати на марш 17/I і зосередкуватись в районі Шандаровка, залишивши в м. Покотилово розвідочний пост. 18/I з'осередкуватись в північній части с. Тишківка маючи заставу в кольонії Мартиновка і розвідку на Ново-Архангельськ. 19/I з'осередкуватись в районі Вікторштадт, маючи розвідку і найближче забезпечення на північ і північний захід, а з 21/I постійний розвідочний пост в с. Тишковка. 4) **Київській зб. Дівізії** стати на марш 17/I і з'осередкуватись в с. Троянка, маючи постійні розвідочні пости в Голованівську. 18/I з'осередкуватись в с. Плоске залишивши в с. Троянка постійний розвідочний пост і провадити розвідку на с. Волчу-Балку і м. Покотилово. 19/I з'осередкуватись в с. Тишковка, маючи розвідку на північ на Мар'яновку і на південь на Добрянку, а постійну заставу в с. Вербовка. 20/I Дньовка. 21/I з'осередкуватись в районі Ул'яновка,

маючи розвідку на північ і північний схід. 5) Запоріжській зб. Дівізії стати на марш 17/І і з'осередкуватись: Окремому Кінно-Горному Дівізіону і полку Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова — в с. Журавлинка; 7-му загону в с. Волчій Балці й Казіміровці, 6 і 8 загонам в с. Бузниковата. 8-му загонові вислати розвідку в напрямку на південь на Мар'яновку, 7-му загону розвідочний пост при старшині техничного куріня на переправі в с. Плоске, і розвідочний пост в с. Давидовці.

18/І, з'осередкуватись Кінному отряду Полк. Алмазова в с. Вербівка; 7-му загону в південно-східній части с. Тишковка; 6 і 8 загонам в південно західній части того ж села. Розвідку провадити: кінному відділу на с. с. Плоске і Добрянка, 8 заг. мати постійний розвідочний пост в с. Константинівка. 19/І кінному відділу з'осередкуватись в с. Липняшки, тримаючи звязок з 3-им кінним полком в с. Стеньковата, розвідку провадити на захід; 7-му загонові з'осередкуватись в районі Афанасієвка, Екатериновка, Іванєвка, Васильєвка і провадити розвідку на південь; 6 і 8 загонам з'осередкуватись в с. на схід від 7-го загону (Егоровка, Дружелюбовка), маючи постійний розвідочний пост в с. Глодоси.

Штаб Армії: 17/І — в с. Вовча Балка, 18/І — в с. Вербівка, 19/І — в с. Липняшки, а далі буде повідомлено.

IV. Всім частинам в місці старого росташовання залишати розвідочний пост, який мусить залишатись на місці з таким рахунком, щоби перехід частини на нове росташовання був вповні забезпечений до менту висилки нової охорони і розвідки. Начальниками таких розвідочних постів призначати особливо видатних підстаршин. Мною замічено було в той раз, що похідна колона 7-го загону вирушала в такому порядку, який у всякому разі не дозволяє вигідного переходу в бойовий порядок. На поставлення похідної колони наказую звернути особливу увагу.

Залишення м. Умані і обезброєння частин Уманської залоги лежить головним чином в браку мір охорони, розвідки як військової, так і агентурної. Нагадую ще раз особливо частинам Запоріжської Дівізії, що охорона (дальня й безпосередня), розвідка (військова й агентурна), звязок (дозволяючий негайно поставити частину в бойову готовність) і порядок (на марші, в бою і відпочинку) є основа військового діла—часть невиконуючи цього, чи рано, чи пізно мусить бути несподівано атакована ворогом і відповідно покарана.

Частинам Київської Дівізії виявившим славну активність в бою під Уманем, а також Полку Чорних Запоріжців за діло під Ольвіополем, висловлюю від імені У. Н. Р. подяку. Полковнику Яшніченко провести розслід по справі обезброєння в ніч з 10/І на 11/І відділами Волоха частини Богданівського і Костя Гордієнка полків, для притягнення винних до суду, в склад якого призначаю: по одному командіру полку 7 і 8 загонів під головуванням полковника Чайківського. Виконуючим чесно свої обов'язки старшинам і козакам полку Богданівського і Костя Гордієнка, вирвавшимся при таких тяжких обставинах з м. Уманя в повному складі, командіру 8-го загону полковнику Ткачуку висловити подяку в наказі по загону.

Оригінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Опер. Відділу: Сотник Слободян.

Ч. 120/оп.

№ XLIII.

НАКАЗ

по Військам У. Н. Р.

ч. 19.

19-I-1920 р. с. Коритно.

(карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: Відомости про Поляків. По останнім відомостям Поляки заняли Брацлав—Винниця—Жмеринка і очевидно прямують достигнути лінію Буга. 2) Відомости про Денікінців. По донесенню к-ра 3 полку добровольці тримають район узла Помішна — Ново-Українка з сильними заставами в Добровеличковка, Евдокимовка, Глодоси, Нова-Українка. В районі с. Глодоси по відомостям від селян 1-го і 2-го січня селяне обезброіли відділ денікінців і вбили іх до 200 чоловік. Район Ольвіополь держать іще в своіх руках.

3) Відомости про большовиків. З Умани Таращанська дівізія вийшла на фронт проти Поляків в сторону Брацлава. В Умані остався тільки Волох. На ст. Тальное по донесеною Волинської дівізії стоїть большевицький бронпотяг і 14/I вигрузилась на станції кіннота до 200 чоловік при 3-х кулеметах і направилась через Павловку на Скалевоч. М. Торговиця і Новоархангельск вільна від ворога.

4) **Відомомости про повстанців.** В районі Глодоси мається сильна повстанча організація, котрі обезброіли 16-го і 17-го січня Денікінців. В районі Знаменка оперує Коцур і Українець. В Уманщині підготовляють ся до повстання проти большевиків. В Галицькій Армії: по непровіреним відомостям Галицька Армія находиться на своіх старих місцях і судьба іх не відома. Зв'язку з нами не мається ся. Селяне всюди відносяться до большевиків і готуються до озброєної зустрічі іх.

Окремі події: 17-го січня розвідка 3-го кінного полка виявила сильну заставу Денікінців в с. Добровеличковці. По добрій підготовці Чорноморський— сотня-стрілецька несподіваним нападом і сильним огнем примусили ворога утікати в сторону Ново-Українки, залишаючи десятки чоловік убитими і раненими. Здобуто 3 телеф-апарати, кільканадцять рушниць і 1000 набоів. З нашої сторони 1 козак вбитий, 2 ранених, 1 кінь вбитий і оден ранений.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман **Ом. Павленко.**

№ XLIV.

Оператив.-Таємно.

НАКАЗ

по Військам Армії У. Н. Р.

ч. 20.

20-I-1920 р. с. Липняжка.

(Мапа 3 в в 1 д)

Обстановка: 1) Відомости про Денікінців. По донесенню розвідки 3-го кінного полку Денікінці держаться на річці Чорний Ташлик, що іде з Оль-

віополя через Ново-Українку. Лінія Доброветичковка—Евдскимовка—Глодоси і далі на схід обсаджена заставами денікінців з кінною розвідкою. В Богуполі находяться великі сили добровольців. 2) Відомости про большовиків. По непровіреним ще відомостям Волинської Дів. в с. Ольшанка що в 7 в. на північ від Вікторштадту находиться оден батальон большовиків, кількість не відома. По тімже донесенню розвідка їх 18/І була у Вікторштаді і робила трус зброї. Того ж числа в Торговицю прибув відділ большовиків до 40 кінних і 80 піших, хотіли переправитись через р. Синюху, но з браку переправи, відправились на Скалевоє. В с. Кальні Болото находиться 20 кінних большовиків. В с.с. Шляховоє—Івановка і в напрямку на Янопіль—Хмелевоє немає нікого. 3) Відомости про повстанців. По відомостям від особи, що тиждень назад приїхала з Катеринослава, Гулій-Гуленко, Нач. Штабу повстанч. Військ Херсонщини і Катеринославщини тримає фронт Знаменка-Мішуріно-Верблюжка-Суботиці. На Знаменці Гулий захопив багато потягів зі снарядами, гарматами і санітарним майном. Козаки озброєні й одягнені. Повстанець Коцур працює від Кременчуга до Чигирина і далі на північний захід, фронтом на Знаменку. Елисавет евакуован 1 січня. Добровольці передали владу „Союзу Металістів". Махно в районі Синельніково. В Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчугом і Пятихатками) мости перервани. В районі Глодоси ідуть бої повстанців з денікинцями і повстанці окопались в Козацкій Балці. Наші часті на 20/І осягнули район: Запоріжці — с. Липняжка, 3 полк—Карбовка; Волинська Д.—Ул'яново—Ракино, Київська — відомостей не одержано.

II. Загальне завдання:

Завтра 21/І всім дівізіям стати на марш в 7 год. ранку з метою осягнути району: Волинській Дів. — м. Хмелевоє, де розташуватись в східній часті містечка на ночліг. Київській Дів. — м. Хмелевоє, де розташуватись в західній часті містечка і поближніх хуторах Чумацьких. Запоріжській Дів. — осягнути район хуторів Козацьких (Гусевка) — 6, 7 і 8 загонам в хуторах на північ від них - кінному відділу полк. Алмазова; в с. Петрівка — 3-му кінному полкові.

Бічна охорона з півдня від головних сил Запоріжської Дівізії іде по маршруту Липняшка—Александровка, де остається на місці і освітлює розвідкою район хуторів на південь і Глодос.

На 22/І, предбачається марш з метою зайняти вихідне становище для переходу залізниці — Бобрінська—Помішна: Волинській Дів.: с. с. Мала Виська, Юр'євка. Київській Дів.: с. с. Краснопольє, Маріямполь, Запоріжській Дів.: с. с. Петровка-Лозоватка, з таким рахунком, щоб осягнути зазначені райони до 17 годин. Можливий нічний марш для переходу залізниці і осягенню районів: Волинській і Київській: — Маревка—Елисаветівка — Осития. Запоріжській Дів. — Алексієвка.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

P. S. В Глодосах гарнізон денікінців складається з 50 піших, 15 кінних при 1 гарматі.

№ XLV.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
Ч. 21.

21-І-1920 р. Карта 3-ох в + 1 д. с. Гусевка

Обстановка: І. Відомости про Денікінців: По донесенню Вол. дивізії і відомостям від селян в південній часті с. Глодос є відділ Денікінців в 150 чоловік піших, 40 кінних: при 4-х кулеметах. Лінію Помішна—Ольвіополь держать в своїх руках. По лінії Помішна—Новомиргород курсує денікінський бронепотяг. 2) Відомости про большевиків. По донесенню Вол. в районі Вікторштадт, Якимівка, Янопіль ворога не має ть ся. Батальон, що був в Ольшанці вийшов в напрямку на Ново-Архангельск. По відомостям від селян м. Ново-Миргород зайнятий большевиками. Наші часті 21/І осягнули район: Київська Александровка (Завадцское), Запор. Козачий Хутір, Вол. дів. Хмелевое, 3-ій полк Петрівка (Ляхова).

Загальне завдання: Згідно з загальною обстановкою після наради, на якій були присутні комдіві Київської, 3 див. і Н-ки загонів Запор. було вирішено: Дивізіям по самостійним маршрутам зосередкуватись в районі Канів, Чигирин, Черкаси, де мусять ввійти знов в оперативний зв'язок. Волинській див. Командуючий якої не був присутний на нараді за для далекого віддалення представляєть ся ввійти з оперативний звязок або з Київською або з Запоріжською дивізіями, або по самостійному маршруту — повідомивши в такому разі Штаб Армії. Київська дивізія завтра 22/І. зосередковуєть ся в районі Янопіль, а після завтра в районі Сухолетка в тому разі, коли Волинська дивізія піде в оперативнім звязку з Київською зосередкуватись к 22/І в Сухолєтовці, де підождать Київської дивізії. 2) Запоріжському Війську на 22/І наказується: вирушити в 7¼ годин з міста розташування по маршруту х. Забара (Новопавловка) с. Петровка (с. Ляхова), х. х. Злинський (пос. Запашка) х. х. Дубки (Николаєвка пос. Колоколово і як будуть приятні обставини зосередкуватись в районі Петровка (Шміта, Шмідово, Петропавловка по селян. назви) на нічліг. Великий привал в Петровці (Ляхова). По прибуттю на місце ночліга К-рам загонів і кін. відділів прибути до Штабу для отримання наказу для переходу через желізницю. 3. Порядок кольони: передовий кінний відділ — 3-й кінний полк вирушає з західнього пункта з с. Петрівка (Ляхова) в 9 год. Авангард: кінний відділ під команд. полк. Алмазова й далі в головних силах загони 6, 7 і 8 в порядку призначеному Командуючому (sic) головних сил полк. Ткачуком. Полк. Ткачуку в місті ж сьогоднішнього постоя розвідочний пост, який має вирушити з місця постою через 3 години. Штаб при авангарді, а на ночлігу в Петрівці (Шмідово). Обозу під заг. керуванням Н-ка, якому призначить полк. Ткачуку, слідувати за колоною головних сил вживаючи заходи, аби підчас руху дати можливо чаще по хуторах спочинок обозам і добре годувати. На великім привалі й ночлігу так розташоватись, аби було легко вирушити дальше в похід. Вол. дивізії на випадок руху в операт. звязку з Запор. розташоватись 22/І в районі Юрієвка—Маріямполь.

Команд. Армією У. Н. Р. Отаман[1])

---

[1]) На нашому оригіналі підпис Командарма через кальку не перейшов. О. Д.

На нараді Командуючих вирішено: на предложення Прем'єр Міністра занять район Вапнярка—Жмеринка всі категорично відказались, через то, що Армія там остаточно розвалиться. Маючи на увазі всі дані обстановки: Київська: І-й Красний Кут, Янопіль, ІІ-й Сухолєтовка, ІІІ-й Толмач. (Петровка, Шмида, Шмидово, Петропавловка) х. Злинський по сел. Запашка (х. Дубки) назв. Николаєвка, Колоколово (по сел.), х. Маргаритовка: п. Рссоховатка—Нодопаловка. Маршрут до Петровки ху. Забара.

№ XLVI.[1])

Командіру 2-го кінного полку.

с. Ракіно.

Комгруп просить командіра 2-го полку прибути до нього на кватиру для обговорення де яких справ. Полку бути готовими до маршу.

21-І-20 р. 9 год. 30 хв.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ XLVII.[2])

Командіру 2-го кінного полку. Таємно.

Въ Копанки

Изъ Хмелеве 22/І

По наказу комгруп Вашому полку оставатись на місці і щоб то не стало тримати це село в своїх руках до нашого виступу. Можливо, що дівізія сьогодня перейде в новий район (до Янополя) о чому Вас буде повідомлено.

Ведіт розвідку на Ніколаєвку, що біля Янополя і Веселого Кута, на Іванівку і Мокру Калігорку. Де неможливо вести військову розвідку завдяки дальности, то посилати дядьків і платити їм за їх працю. 4-й полк висилає зараз кінну розвідку на Янопіль, Якимівку і далі агентурну на Мокру Калігорку. Кінний дівізіон на Ерделівку (застава), Миролюбівку, Маріампіль розвідку.

22/І 20 р. 10 год.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ XLVIII.

Таємно-Оперативний.

НАКАЗ

Військам Волинської групи

Ч. 07.

22/І

§ 1.

Волинській групі наказать перейти у новий район.

В виконання цього наказую:

---

[1]) [2]) Писано на телеграфичному бланкетові б. російського зразку. О. Д.

§ 2.

2 кін. Переяславск. полку з с. Эрделівки 23/I в 4 год. ранку стати на марш і перейти через Копанку в Веселий-Кут де й розтошуватись ведя розвідку на села по річці Вись на Янопіль—Сучок—Кавунівку.

§ 3.

Загальна кольона складається з останніх частин групи в слідуючому порядку:

Кінний дівізіон кіннота 4 полку гарматний дівізіон піхота 1 і 4 збірн. полків обози: кінного дівізіону, Штабу Групи, Переяславського полку, гарматного дівізіону, 4 і 1 збірн. полків прикриття обозу—кіннота 1-го полку.

§ 4.

Марш загальної колони повинен початись 23/I о 5 год. ранку.

§ 5.

Командіру кінного дівізіона в 4 год. ранку вислати заставу по широкому шляху з Хмільового через Іваньки на Єлісаветівку ведя розвідку на Мокру Калігорку і агентурну на Шполу Кальніболото (що коло залізниці).

Одночасно з заставою вислати боковий роз'їзд через села Янопіль—Ігоровку—Марьянівку і зупинитись в Кобильянках. Останнім частинам дійти і розтошуватись по вказівкам Ком-та Штабу в с. Іванівка.

§ 6.

Всім частинам обов'язково запастись проводниками.

§ 7.

Під час руху обозам йти в повному порядку (віз—за возом). За порядком руху обозу слідкувати командіру кінної сотні 1-го полку.

§ 8.

По прибутті на місце підвод не в'якому разі не відпускати до зміни їх новими.

§ 9.

По розтошуванні частин обов'язково виставляти охорону і нікого з села не випускати.

Первопис підписав Командуючий Волгрупи Отаман З а г р о д с ь к и й.

Наштагруп Полковник В о л о с е в и ч.

Певно ТВО Начопервід сотник К и б о х [?].

№ XLIX.[1])

К-ру 2-го Кінного полку

25/I 20 р.

Я вже Вас сповіщав, що сьогодня стоімо на місці. Про дальнійший рух поки не відомо, но безумовно як не сьогодня вночі, то завтра прийдеться переходить залізницю між Шполою і Іскрено. Поглядайте за шляхом, що йде з Новомиргорода через Толмач на Звенігородку, аби большовики не пожартували з нами.

21/I 20 р. Наштадів Сотник В о л о с е в и ч.

Київська група йде разом з нами.

---

[1]) Писано на телеграфичному бланкетові б. російського зразку. О. Д.

№ L.

НАКАЗ

ч. 09.

Місто і станція Шпола занято невиликими силами ворога (большовиків).

Місто Звенигородка занято повстанцями під керуванням Туза.

Щоб зупинити наступ поляків, котрі на них наступают, большовики стягуют свої сили на м. Умань і Христинівку.

З Київською групою мається звязок, котра йде разом з нами.

Для досягнення майбутньої мети наказую:

2-му Кінному полку 25/І о 16 годині стати на марш і перейти з с. Толмача через с. Іскренне в с. Топільно.

Кінні заставі кінного дівізіону з хуторів, що в 5 верествах від Мокрої Калігорки о 16 годині стати на марш і перейти через с. Іскренне в с. Топільно. На цьому шляху вирушає Київська група, так що заставі вміняється в обовязок тримати звязок як з арієргардом Київської групи, так і з нашою головною колоною (кінним дівізіоном).

В с. Іскренно запастись свіжими проводниками, аби пройти по найкорочшому шляху. Лівому роз'їзду Кінного дівізіону приєднатись до своєї частини.

Розвідку вести 4-му полку на Ольшану, Вороновку; Кінному дівізіону — на Вязовок, Бурти, Цвітково, Шпола.

Марш загальної колони в 16 годин.

Маршрут—Ступічне, Кісілівка, Іскренно, Топільно.

В Іскренному мати свіжих проводників.

В останьому в сили наказ 07.

В 15 годин вислати на почту до коменданта в квартирєрів.

25/І 20 року 12 год. 56 хв. м. Мокра Калігорка.

Підписали: Комгруп Волзбірної Отаман Загродський.

Наштадів сотник Волосевич.

№ LI.

[Лист Н-ка Ольвіопольського відділу Добрармії до Командарма От. Омеляновича-Павленка].

ПАНЕ ОТАМАНЕ!

Додаючи до цього офіціальний до Вас лист, надіюсь, що те, що мало було статися ще у Киіві, але Волію Судьби, а головне завдяки хижацькім вчинкам людської натури не вийшло—буде мати місце зараз. Не будимо згадувати старе, не будимо розбіратися, хто винен, хто ні, бо це діло історії. Далеко краще, хоч і запізно, дійти до згоди. Чи не дивно, що як і ті, так і другі бьються з комуністами, одночасово, але не можуть дійти до згоди межи собою. У Вас е те, чого не мае у нас — прихильність людности. У нас е те, чого бракуе у Вас — військове знаряддя. Від нашої згоди ми тілько виграемо.

Сам я вірю в те, що коли б ми раніш шли в згоді, то Украіна не бідувалаб зараз від комуністів, а Добровольча Армія у Москві прекончила б комуністичну Гідру.

З пошаною Полковник Попов.

На оригіналі печатка з бувшим російськім гербом та написом: „Сводный полкъ Кавказской Казалерійской дивизіи".

№ LII.

[Пропозиція адресована до Командарма УНР.]

Начальникъ
Ольвіопольського
отряду
Добровольческой арміи
7-го Января 1920 г.
№ 0341.
Голта.

Г. Командиръ

Согласно приказанію моего начальства прошу Васъ не отказать отвѣтить на слѣдующіе вопросы:

1) Согласно-ли Украинськое командованіе вступить в переговоры съ командованіемъ Юга Россіи, возглавляемомъ генераломъ Деникинымъ, о прекращеніи между этими Арміями враждебныхъ дѣйствій для совмѣстной боевой роботы съ нашимъ [общимъ врагомъ — комунистами.

2) Мнѣ приказано передать просьбу, чтобы переговоры и в случаѣ благопріятного ихъ исхода будущій союзъ нашъ не обуславливался никакими политическими обѣщаніями той или другой стороны, такъ какъ политика требуетъ время, а врагъ сейчасъ близокъ.

3) Если Вы на эти переговоры согласитесь, то будьте добры для ускоренія дѣла вышлите, какого либо уполномоченнаго на телеграфную станцію Голованевскъ или Юзефоль или иную, какую Вамъ будетъ удобнѣе. Какую станцію Вы выберете, благоволите сообщить мнѣ, дабы я могъ установить съ Вами связь.

Прошу принять увѣренія в моемъ къ Вамъ уваженіи

Полковникъ Поповъ.

Пане Атаману.

Згідно наказу мого начальства просю Вас не одмовити дати отповідь на такі питання:

1) Чи згода буде Українськім керовничим військом ввійти в переговори з керовничими південнсго фронту, на чолі якого стоіть Генерая Денікін. про припинення між цими арміями ворожого стану за для спільної праці проти нашого загального ворога комуніста.

2) Мені доручено передати просьбу що би переговори і в випадку гарного іх закінчення наш будучий союз не давав би ніякіх полетичних гарантій з того чи иншого боку, бо політика бере багато часу, а ворог дуже близько.

3) Як що Ви на ці переговори згодитесь, то будьте ласкаві, щоби швидче було діло, пришліть якого небуть полномочного на телеграфну станцію Голованевск, або Юзефпіль, або яку небуть иншу, на яку Вам буде зручніше.

Яку станцію Ви оберете будьте ласкаві повідомте мене, щоб я міг з Вами зробити звязок.

Просю приняти завірення я мойсму до Вас поваженні.

Начальник Ольвіопольського
отряду Добровольческої Армії
Полковник Попов.[1])

---

[1]) На оригіналі та сама печатка, що й на документі № LI, і помітка: „Одержано 28/I 20 року м/с. м. Ольшана От. Тютюнником“.

№ LIII.

[Лист до Командарма УНР.]

КОМУ Господину Кудленко (sic).
ОТЪ КОГО Нач-ка Ольвіопольсього отряда.
8.I.1920 г. 9 час. 15 м.

Въ случаѣ моего отступленія изъ Голты (на войнѣ все бываетъ) записка съ моимъ адресомъ будетъ доставлена Вамъ на квартиру. Въ случаѣ моего наступленія на на сѣверъ завѣряю Васъ честнымъ словомъ, что это наступленіе будетъ направлено не противъ Петлюровцевъ, а лишь для поддержки войскъ Добрарміи, находящихся въ районахъ Адабашъ, Елисаветградъ.

Полковникъ Поповъ.

№ LIV.[1])

[Відповідь От. Тютюнника Добровольчій делегації, переслана Командармові разом з документами №№ LI та LII].

На ці листування делегатам Добрармії Отаманом Тютюнником була дана така відповідь:

„Я не есть Главнокомандуючий Українськими військами, але можу дати відповідь постільки, поскільке, я з'являюсь заступником його в цім районі. Не в які переговори з Вашім командуванням наше не вступить, до тих час поке остаточно і конче не буде визнана Україна, як незалежна і самостійна Держава. При виконані цого пункту додаю, що всі добровольчеські війська, які зараз знаходят'ся на теріторії України і потім будуть знаходит'ся повинні підлягать Українському командованію. Без ціх відповідей з цього боку на ці пропонування в утвердительному смислі не якіх перемов безумовно не буде

Повинен зазначити, що поки я матиму змогу передати ваші листування до Командарма пройде довгий час, до котрого вже добровольча армія може не існувати.

№ LV.

Н А К А З — 29/I 20 р.

військам Волинської групи

29 січня 1920 р. — ч 011. — с. Кирилівка.

§ 1.

м. Звенигородка по старому тремається повстанцями Туза. Спільні повстанці переходять далі на південь.

§ 2.

Наказую: а) 30-I-20 о 6 годині всім частинам стати на марш і перейти

---

[1]) Документи чч. LI, LII і LIII надруковано не зовсім точно у П. Феденка, в статті „Повстання Нації" у „Збірникові памяти Симона Петлюри", Прага 1930 р. стор. 104 і 105 (виправлено правопис і де-що опущено) та в друкованому на гектографі таборовому „літературно-гумористичному журналі „Око" ч. 9—10, стор. 9, Каліш 30 березня 1931 р.

Документ ч. LIV друкуемо в тому вигляді, в якому його от. Тютюник прислав Командармові. В праці Ю. Тютюнника „Зимовий Похід" цей документ наведено в кращій вистилізованій редакції, як і в „Оці", стор. 9, ч. 9—10. О. Д.

в с. Шандарівку. б) Маршрут: Кирилівка, Маріямполь, Шандарівка. в) Збірний пункт вулиця біля церкви. г) Кінній заставі 4-го пішого полку перейти в с. Гуту Шандарівську; заставі кінного дівізіону перейти в с. Сидорівку. д) Кінному дівізіону вести розвідку на Стеблів, Соснянка, Корсунь. є) 30-І-20 має бути дальнійший рух. е) В останньому всім ночівка.

§ 3.

Кінний дівізіон, доведений поповненням до складу більше чим дівізійні, розгортається в кінний імені Івана Мазепи полк з залишенням комдівізіона полк. Недзведського командіром полку.

§ 4.

Для зменшення господарчих частин і будування нової військової одиниці 1-й піший полк зо всима людьми й господарством приєднуються до 4-го пішого полку.

§ 5.

2-му кінному Переяславському полку згідно бажання старшин і козаків, повертається стара назва 2-ий кінний імені Максима Залізняка полк.

П.П. підписали: Комгруп Отаман Загродський, Наштагруп Волосевич.
Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LVI.

Зразок.
Опер.-Таемно.

Н А К А З
Київській Збірній Дівізії
ч. 22.

с. Селище | Мапа 3 в в 1" | 30 січня 1920 року „23" год. „30" хв.

По відомостям одержанним від цілком певної людини на ст. Фастов богато большевитських російских сил, які направляються на польский фронт.

На ст. Ольшаниця прибув ешалон комунвійськ з гарматами для ліквідації „Медвінской республіки" яка вже обезброіла два совітских россійских полки і захопила м. Таращу.

В районі Корсуня і Городищ до сьогоднішнього дня ворожих сил, крім місцевої охорони, не було.

Від добровольців прибула делегація яка пропонує припинити ворожі акції між арміями У.Н.Р. і добровольчіми. Повернулась делегація, висланна від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела переговори з россійским Совнаркомом. Россіяне запропонували скласти зброю і розійтися по домам. Ні червоної ні іншої Української армії вони не допускають. Троцьким виданний наказ про обезброення червоної Галицької армії. Меж бородбістами (sic) і россійскими комуністами велике загостреня.

Сьогодня 5 кінним полком обезбр[о]ен кінний відділ комуністів 58 совдівізії кількостью 70—80 чоловік.

Волинці заняли район Шиндирівки — Сидоровки; вирушають в дальше призначений район.

Наказую:

31-І-20 о 6 год. ранку дівізії стати на марш і перейти в район Деренковець, Набутов, Драбівка.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк

Головні сили: 5 піш. зб. п., 5 гарм. п., Штаб Дівізії, обози

Великий привал в с. Валяві до 17 год. 30 хв. При переході через залізницю не псувать дротів і колеі, частинам іти в повному порядку; обози підтягнути.

5 піш. зб. п., 5 гарм. п. Штабу Дівізії і обозами під загальним керуванням командіра 5 піш. п. вирушити зі с. Сухіне на Квітки, де до загальної кольони приеднается 5 кінний полк.

5 піш. п. під час руху висилати розвідку на Журавку, 5 кін. п. висилати лівий боковий роз'їзд на Галушки, де він і розтушовуется на великий привал, яко застава. В 17 годин 30 хв. роз'їзд рухается далі на Ольховчик, Деренковець де й приеднается до полку.

На ночліг розтошуватися:

5 піш. п, 5 гарм. п. Штаб дів—с. Деренковець.

5 кін. п. с. Драбівка.

По росташуванню 5 піш. п. виставити охорону в бік Корсуня і Черепіна.

5 кін. п. виставити заставу в с. Нетерівка і провадити розвідку в напрямку на Сохновку і Кумейку.

5 кін. п. за жваве діло при обезброені совітскої кінноти висловлюю подяку.

Я буду слідувати до Квіток при 5 кін. п., а далі при головних силах.

Мій заміститель Полк. Старостін]

Орігінал підписав Комдів отаман Тютюник.

З орігіналом Згідно: Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LVII.

НАКАЗ

Військам Волинської Групи

м. Шандорівка ч. 012 31 січня 1920 р.

§ 1.

По відомостям на ст. Хвастів багато большовитско-російских сил яки направляються на польський фронт.

На ст. Ольшаниця прибув эшелон Комуністів з гарматами для ліквідації Медвинської Республікі, яка уже обезброіла два совітських полка і захопила м. Таращу. В районі Корсуня й Городищ до сьогоднишнего дня ворожих сил крім місцевої охорони не було. По відомостям селян в м. Канев є боротьбісти невідомої кількости. Від добровільців прибула делегація, яка пропонує припинити ворожі акції миж арміями У. Н. Р. і Добровільчєю. Повернулась делегація від спільного Галицького і Наддніпрянського Командування до большевиків. Делегація вела переговорі з Російским совнаркомом — Росіяне запропоновали скласти зброю і розійтись по домам; не червоної ни іншої Укр. армій не допускають. Троцьким виданий наказ про обезброєння червоної Галицької армії. Миж боротьбістами і російскими Комуністами велике загострення. 30 січня 5 кін. полком спільних повстанців обезброєн Кінний відділ комуністів 58 совітської дівізії, кількости 70 — 80 чоловік. Заставою кін. полку ім. Мазепи 30/І зроблений наскок

на с. Почапенці де захоплено ріжне військове майно належавше Тузу охорона, котрого розбіглась. Спільні повстанці осягнули район Сухини і Ставища і з 31- на 1 переходять в район с. Деренковець.

§ 2.

Наказую: а; 1/II-20 р. о 2 год. всім частинам стати на марш і перейти в с. Беркоговка б; маршрут м. Стеблів далі по шляху біля с. Виграів с. Ситникі, Моринці, біля с. Голяки і м. Тоганчи; в; порядок руху: Кін. полк Мазепи, Кінпота 4 полку, Гармати. Дівізіон, 4 піш. полк, обози. г; авангарду 2 кінному Максима Залізняка полку вирушити 31/I-20 о 14 год. по вище зазначенному маршруту і перейти в с. Копієвата в с. Моринці залишити їдного козака в крайній хаті з початку села з донесенням про ворога. Розвідку вести на м. Козін, с. Степанці, агентурну на Канев — Межиріч д; боковий заставі Кін. полку Мазепи 1/II-20 р. о 2 год. стати на марш і перейти з с. Седерівки через Миколаівку, Москалівку, Яновку, Таганчу в хут. Казанський. Розвідку ·вести на ст. Таганча, агентурну на Поток. є; заставі 4 полку 31/I-20 р. о 14 год. з с. Гути-Шандорівської вирушіти по маршруту загальної колони і перейти в м. Таганчу і як там нікого не має, росташуватись на Північ. Околиці міста. Розвідку вєсти на ст. Тагачу агентурну на м. Корсунь. е; Збірний пункт широка вул. що іде на м. Стеблів. ж; Проводників змінити в м. Моринцях.

П. П. Комгруп От. Загродський.
Наштагруп Полк. Волосевіч.
Певно: Начопервід Хсрунжий Левитський.

№ LVIII.

Зразок.
Опер.-Таємно.

НАКАЗ
Київській Збірній Дівізії
ч. 25.

с. Шелепухи. Мапа 3 в 1" 3 лютого 1920 р.
„23" год. „—" хв.

В районі Канівщини та Черкасчини регулярних Російських Комуністичних військ немає. Місцева большєвицька охорона з містечок Черкасчини та Канівщини частиною розбіглась, частиною скупчилась в повітових містах.

По агентурним відомостям в місті Каніві був бій між місцевими „Боротьбістами" та комуністами. Наслідки боя по тих же відомсстям, місцевими боротьбістами комуністи обеззбрсени та прогнани за Дніпро.

3-II-20 до нашої дівізії прибув полк Чорних Запоріжців і розташувався в с. Плевахи.

Наказано групі спільних повстанців (Волинцям і Київцям): в ніч з 3 на 4 лютого 20 р. захопити м. Канів, знищити Комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7 год. 6-II-20.

Частинам Київців до 8 годин 5-II-20 залишатися на місцях. У 8 год. 5-II-20 5 Кінний полк переходить в с. Тубольци. Піші та Гарматні частини Волинців 3-II-20 переходять в с. Хрещатик і Михайлівка. Кіннотою Волинці захопляють м. Канів в ніч з 3 на 4 і утримують його до 7 годин 6-II-20 після чого Волинська Кіннота відходить на нове місце по погляду Комдіва Волинців.

Комдіву Волинців використати Канів з боку постачання, а також для надрукования потрібних відозв.

Київцям провадить розвідку кіннотою на Таганчу і Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу і Городище.

Наказую:

5 Кін. п. в 8 год. 5-II-20 стати на марш і перейти в с. Тубольці, після чого провадити розвідку на с.с. Лозовок, Будище, Мошни. До виruху з Межирочки провадити розвідку на Таганчу, Корсунь.

5 піш. п., 5 гарм. п., полку Чорних Запоріжців і Штабу див. залишатися на місцях свого розташування. Використати час для приведення частин в порядок. 5 піх. полку провадить агентурну розвідку на Млієв. Штаб дівізії на Смілу.

Орігінал підписав Комдів Отаман Тютюник.

З орігіналом згідно Т. в. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LIX.

Командіру 2 кінного Максима Зализняка полку.

Мали Ржавеці. 3 лютого 1920 р. 20 год.

Загальній наказ заняти Канев. Диспозицію при цьому надсилаю. Загальне обмиркуваня наступу на Канев буде в 3 год. ночи. Я з дорученим мени полком буду в Степанцах до ц'ого часу. З випадку доручениого мени загальнаго керування захватом Канева, наказую Вам о 3 год. ночи 4/II бути в повноі готовности для руху з дорученним Вам полком. До прибуття мого в Степанці вислати кінну розвидку на Канев і вести агентурну розвидку про загальне становище в Каневи і околицах, аби до прибутя мого в Степанки були би видомости дающіе нам можливисть обмиркувати загальній наступ на Канев.

Додаток і диспозиция ч. 013.

3/II Комполку Мазепенскаго Недзведський.

№ LX.

Кому Комполку кін. Залізняка Копія.

Від кого Комгруп Вол.

1920 р. „3" лютого „ " хв. р. п. в. н.

Ч. „013" в м. Межирич

Мапа у „ " дюймі.

1 Згідно наказу по групам спільних повстанців од 3/II ч. 101 Волгрупі наказано: в ніч з 3-го на 4-е захопити м. Канів, знищити комуністичну владу й переслідуючи ворога втримувати місто до 7 год. 6-го лютого б. р. 2. В виконання цього наказую: а) Кінному полку Івана Мазепи й 2-у кін. полку Макс. Залізняка під загальним керуванням Комполка кінного Мазепи полк. Недзведського к 5 год. ранку захопити місто Канів, переслідувати ворога, вдержувати м. Канів до 7 годин 6-го лютого, охороняючи себе з боку с. Степанців, с. Тростянець; б) скористувати прибування в м. Канів для поповнення постачання й друкования потрібних відозв. в) Штагруп буде в с. Михайлівка 3-го й 4-го лютого. г) Донесення про події одсилати негайно в с. Михайлівку, своечасно вживати заходи помочи. Решта частин і обози в с. Крещатик.

Комгруп Волинської Отаман Загродський.

№ LXI.

Кому Furtherомполку 2-го
Від кого Кінного
1920 р. „ „ " хв. р. п. в. н.
Ч. „ " 3/II з

Мапа у „3" дюймі

Комгруп наказав 3/II о 13 годині перейти в с. Степанці відкіль вести розвідку на Козін і м. Канів. Тримати звязок з кінним полком Мазепи, котрий буде стояти в с. Малий Ржавець. Донесення надсилати в м. Межеріч де і буде штадів. Обози перейдут в с. Міхайлівку (що біля Дніпра).

Нак. ч. 33. Наштадів Сотник Волосевич.

№ LXII.

Кому Комполку 2-го кінн. Залізняка
Від кого Комгруп Волинської
1920 р. „5" лютого „ " хв. р. п. в. н.
Ч. „069" з Хрещатик

Мапа у „ " дюймі.

К 6 годинам ранку виступити з м. Межирич і через с. Михайлівку перейти в хутора Нова-Гута, де й росташуватись (Нова Гута меж Михайлівкою й Хрещатиком). Одночасно з Вами вирушає з Канівa кінний Мазепи полк і переходить через Хрещатик до с. Березняхи. Розвідку вести на м. Межирич, агентурну на м. Канів. Як ще не знищевні, то знищить телеф. і телегр. дріт і зверніть особливу увагу на неоднократні скарги населення на грабунки з боку полку Залізняка. Штагруп завтра 6-II-20 буде в Хрещатику. До спільних повстанців прибулі Чорні Запоріжці.

Комгруп Волинської Отаман Загродський.

№ LXIII.

НАКАЗ
Київській Збірній Дівізії
ч. 26.

с. Шелепуха. Мапа 3 в в 1" 6 Лютого 1920 р.
„11" год. „—" хв.

Після заняття нашими військами м. Канівa ворожі частини відійшли в напрямку Переяслава. Для переслідування послана кіннота. В ніч з 3-го на 4 комуністичними агітаторами було спровоковане м. Мошни до наступу проти наших військ. Мошняни кількістю до 200 озброених і коло 400 неозброених наступали на частини дівізії, але дойдя до с. Березняги розбіглися. За участь в цьому наступі обіцяне було участникам по $^{1}/_{2}$ пуда цукру з Городищінського заводу. В ніч з 4 на 5 комуністами був зібранний мітінг м. Мошни, котрий кінчився вибором комуніста Гончаря військовим комісаром. В ніч з 5 на 6 розвідка 5-го кін. полку при в'їзді в м. Мошни була обстріляна залпом, після чого кінний полк вступив в м. Мошни для ліквідування комуністичної ячейки.

Сьогодня Волинці відтягують свою кінноту із району Канівa і к вечеру мають розташуватися: кіннота с. Березняги, решта частин с. Хрещатик.

Полк Чорних Запоріжців перейшов в с. Лозовок.

Наказую: всім частинам дівізії залишатися на місцях, проводячи інтенсивно розвідку згідно наказу по Дів. ч. 24 і 25; крім того полку Чорних Запоріжців провадити розвідку на Сидовок, Будище. 5 кін. п. утримуючи за собою Мошни скупчитись в с. Тубольци і провадити розвідку на Байбузи, Білозірре.

Частинам в місцях свого розташування усилити охорону. Бути готовими на всякий випадок до бою і вируху.

Тримати тісно звязок між частинами і Штабом Дівізії.

Мій замістник Полк. Старостин.

Оригінал підписав Комдів отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIV.

НАКАЗ

Київській збірній дівізії

ч. 27.

Шелепуха — 6 лютого 20

Мапа 3 в в 1" — „9" год. „—" хв.

По агентурним відомостям комуністи, немаючи в районі Каневщини і Черкащини регулярних комуністичних частин провадять агітацію серед місцевих партизанів за виступ проти наших війсьь.

Ця агітація немає до цього часу ніяких насл'дків крім випадку з м. Мошни. де партизани, одержавши інформації від комуністів, що нібито в районі Софієвка-Шелепуха розташувались денікінці, виступили проти нас, але по дорозі, давідавшись про обман, повернули назад.

Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав.

В м. Черкаси до 7-ІІ-20 регулярних комуністичних частин не прибувало.

Спільні повстанци скупчились в районі Хрещатик Софієвка—Березняги—Мошни—Лозовок.

Запорожці на 10-ІІ-20 мають війти в район Чигирина. З метою обєднання з Запоріжцями Спільній повстангрупі наказуєтся:

7-ІІ-20 стати на марш і вирушити з місць свого розташування в райони Мошни—Будища—Байбузи з таким розрахунком часу аби заняти зазначені райони о 17 годині 7-ІІ-20.

Наказую: завтра 7-ІІ-20 о 12 год. всім частинам дівізії і полку Чорних Запоріжців стати на марш і перейти: 5 кінному полку при 1 гарматі, яку одержати завчасно у командира 5 гарм. п., в с. Байбузи, розташуватися в північно-східній частині села, залишивши кінну заставу в с. Березняги, яка провадить розвідку на с.с. Кумейки—Софієвка—Шелепуха—Хрещатик.

Полку Чорних Запоріжців перейти в с. Байбузи і розташуватися в південно-Західній частині села. Вислати заставу в с. Білозірре, а також застави в місці розташування по шляхам на Городище і Смілу. Заставам не пропускать ні одного чоловіка в бік Сміли і Городища. Провадити розвідку на Драбівку—Старосіллє. По прибутті в с. Байбузи кінного полку Волинців—Волинці висилають розїзди через кожних 3 години в напрямку на м. Білозірре—Смілу.

Розїздам доходить на південь за болото Ірдинь до лінії напису „Русская Поляна".

Кожний полк в місці свого розташування за весь час стоянки висилає патрулі.

Мій оперативний штаб розташовується в центрі села в районі церкви, куди всім кінним полкам по прибутті негайно вислати звязок.

II. 5 пішому Зб. п., 5 гарм. п. без одної гармати, яку передати з повною обслугою в распорядження командіра 5 кін. п., Штабу дівізії без Оперативного відділу, я :ому бути при мені, перейти в м. Мошни під загальним керуванням командира 5 гарм. п. і розтошуватися в Західній половині містечка По розтошуванні виставити застави по дорозі на Руську поляну і Черкаси. Після чого поступити в распорядження Комдіва Волинської.

Всім частинам рухатися в повному порядку і бути готовими до прийняття бою.

Кінним частинам пройти м. Мошни з піснями.

Опознавательний знак для розвідчиків — підняти в гору рушницю або руку.

Я буду при 5 кін. п.

Мій заступник полк. Старостін.

Орігінал підписав Комдів Отаман Тютюнник.

З орігіналом згідно за Наштабу

Чотар Добротворський

№ LXV.

НАКАЗ

військам Волинської групи.

Таємно.

Оперативний

с. Хрещатик

6 лютого 1920 р.

Ч. 013.

§ 1

По агентурним відомостям, комуністи, не маючи в районі Канівщини й Черкащини регулярних комуністичних частин, проводять шалену агітацію серед місцевих партізанів за виступ проти наших військ; ця агітація не має до цього часу ніяких наслідків, окрім випадку в м. Мошни, де партізани одержавші інформації від комуністів, що ніби-то в районі Софіївка—Шелепуха, росташувались денікінці, виступили проти нас, але по дорозі, довідавшись про обман, повернули назад. Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав. В м. Черкасах до 6-II-20 регулярних комуніст[ичн]их частин не прибувало... Запоріжці на 10-II-20 мають вийти в район Чигирина.

З метою об'єднання з Запорижцями Спільним повстанчеським групам наказано: а) 7-II-20 стати на марш і вирушити з місць свого росташування й перейти до 17 годин в район Мошни, Будищі, Байбузи, б) Кіннота Київців, Чорні Запоріжці й 1-й кінний полк Волинців по переході в с. Байбузи, поступають в підлеглість Отаману Тютюнику. в) Піші, гарматні частини й штаби Київців і Волинців по переході в м. Мошни, поступають в підлеглість Отамана Загродського.

§ 2

В виконання цього наказую:

а) Кінному полку Івана Мазепи о 7 годині 7-II-20 стати на марш і перейти через м. Мошни в с. Байбузи, де й поступити в підлеглість Отамана Тютюника.

б) Кінному полку Максима Залізняка в 11 годин 7-II-20 стати на марш і перейти в с. Хрещатик, де приєднатись до групи.

в) Останнім частинам 7-II-20 о 13 годині стати на марш і перейти зі с. Хрещатик через с. Тубельці в м. Мошни.

г) Порядок руху: Кінний полк Максима Залізняка, гарматний дівізіон, всі обози, 4 піший полк з кінною сотнею (як ар'єргард).

д) По прибуттю росташуватись Волинській групі на північній околиці, Київській на південній околиці.

є) По росташуванню виставити охорону, аби нікого з містечка не випускати, замкнувши всі виходи. Волинській групі — 4-му пішому полку на с. с. Елісаветку, Лізовок і Тубольці, Київгрупі обидва мости що ведуть на Руську Поляну й Хут. Дорахліб.

с) Розвідку вести: Кінному полку Максима Залізняка на с. Сидовок, с. Даханівка, с. Васалиця, маючи заставу в с. Будище; 4-му полку військову на с. Руську Поляну, агентурну на м. Черкаси.

ж) Збірний пункт в с. Хрещатик шлях на с. Тубольці. На випадок тревоги в м. Мошни шлях на с. Байбузи.

з) Всім частинам з 8-го на 9-е бути готовим до ночного маршу.

і) Всім частинам 7-II-20 до 8 годин ранку надіслати своїх квартір'єрів до Комендата Штабу.

Комгруп Волинської Отаман З а г р о д с ь к и й.

Наштагруп Полковник В о л о с е в и ч.

Певно: Начопервід Хор. Л е в и т с ь к и й.

№ LXVI.

Волинська дів.
Д.-Армія

Зразок
Опер.-таемно

Н А К А З

По Спільній повстанческій кінноті.

Ч. 28

7 лютого 1920 р.

мапа 10 в в 1"

„23" год. „50" хв.

По агентурним відомостям в районі м. Сміли розтошований піший полк россійских комуністів. 6-2-20 р. червоноармейци цього полку реквізували 350 підвід Русскій-Поляні, — Білозіры, Дубіевці для пересування частини і для підвозу для фронту провіанту і провізії. В Русскій Поляні і в Черкассах неяких нових частин не виявлено. 8-2-20 р. о 16 год. Збірна піхота під керуванням отамана Загродського стае на марш і з демонстраціею в бік Черкасс, аколи можливо з заполленням міста, переходить в район с. с. Б.-Булуков, Кумейки. При переході через залізницю піхота псує залізничну колею в бік Черкасс.

Збірній кінноті наказано в ніч з 8-го на 9-2-20 р. пересунутись і заняти район містечка і станції Білозірье м. Сміла і станція, ст. Бобрінська і с. Сунки.

Наказую:

1) Завтра 8-2-20 о 12 год. командіру кінного Мазепінського полку вислать правий боковий відділ 30—40 кіннотчиків при кулеметах і підрівним преладдям через с. с. Старосілье—Мліев—Буда—Орловецька в с. Старосельечко. Занявши с. Старосельечко цьому відділу провадить розвідку в напрямках: ст. Перегоновка, м. Сміла і ст. Бобрінськая. Відомости розвідки прислати к 3 год. 9-II-20 р. у мій Штаб, який к тому часу, пересуниця на південу околицю ліса по дорозі із

Байбузи на м. Білозірье. Із с. Старосільечко відділу вирушить о 2 год. 9-2-20 р. і взірвавши о 4 год. місток, що на залізниці на Захід від ст. Перегонівка, занять с. Константинівку і демонстровать в бік ст. Бобрінська.

2) 8-2-20 р. в 22 год. 30 хв. вся кіннота, 5 кін. полк Чорних Запоріжців і кінний Мазепенський полк стае на марш і вирушае в напрямку на м. Білозірье. — Командіру 5 кінного полку знять заставу із с. Березняги — о 17 год. 8-2-20 р.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк при одні гарматі.

Головні сили: Полк Чорних Запоріжців при одні гарматі і кінний Мазепенський полк.

Командіру Мазепенського полку залишить заставу в с. Байбузи до 12 год. 9-2-20 р. після чого застава вирушае на м. Білозірье і приеднуется до полку.

При виході із лісу Командіру авангарда вислать роз'їзд на с.с. Дубіевку і Русскую-Поляну для звязку з піхотною кольоною. Після виходу із лісу авангарду занять Білозірье містечко і станцію, вислати сильний роз'їзд з підривним приладдям через с. Залевки для підриву залізниці Бобрінськая—Хіровка у с. Яблоновка. Після чого полк скупчуется в м. Білозірье і поступае в мій резерв.

Головні сили, полк Чорних Запоріжців і Мазепенський полк) під загальним керуванням Полковника Дьяченко проходять м. Білозірье і аттакують м. Смілу і ст. Бобрінськую, по захопленю яких 5 кінний полк, утримуючи роз'їздами м. Білозірье і станцію і Мазепенський полк скупчуется в с. Сунки. Полк Чорних Запоріжців по закінченню переслідовання ворога, руйнуе залізницю Бобрінськая, Помошная у с. Смілянка і зкупчуется в м. Сміла, утримуючи ст. Бобрінськую, виставляя застави в с.с. Яблонівка, Смілянка і провадить розвідку в напрямку ст. Перегоновка.

Після переходу в с. Сунки 5 кінному полку провадить розвідку на с. с. Пруси і м. Жаботин. Мазепенському полку провадить розвідку на с. Плескачевка і виставить пост для звязку з піхотою в с. Гуляйгород.

Я буду при 5 кінному полку.

Мій замістник командір 5 кінного полку Полк. Старостін.

Опознавательний знак згідно попереднього наказу.

Орігінал підписав: Комдів Отаман Тютюник.

З орігіналом згідно: Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXVII.

Гармати. дівіз. | Таемно
Оперативний.

НАКАЗ

військам Волинської Групи

м. Мощни. | 8 Лютого 1920 р.

Ч. 014.

§ 1.

По агентурним відомостям в м. Сміла знаходится червоний піший полк, котрий реквізував в сосідніх селах 6-II-20 до 350 підвід для підвозу армії харчів, а також для пересовуванія якоїсь частини. В с. Русскій Поляні є місцева міліція і до 40 комуністів Українців, котрі тікають в м. Черкас додому; через це село і с. Дубіевку проходили якісь війска невідомої кількості і реквізовували

підводи під обоз. В м. Черкасах є невелика кількість місцевих повстанців, частина котрих уже розбіглась. В м. Золотоноші є россійські комуністи до 100 чоловік.

Россіяни комуністи весь час стараются спровокувати нас підбурючі населення, налякано денікінцями і називають нас теж денікінцями, невстигшими втикти з цього району і бажаючих помститись населенню за повстання.

На підставі цього, аби не було непорозуміння і лишних жертв наказую командірам частин при зустрічі з повстанцями з'ясовувати ім хто ми є; такий же обов'язок лежить і на старших роз'їздів, аби населення цілком було поінформовано про нас.

Збірна кіннота з 8—9-II-20 р. переходить в район Сміла — Бобринська — Сунки.

Збірній піхоті наказано з 8—на 9-II-20 перейти в район Бургуни — Кумейки.

§ 2.

В виконання цього наказую.

а) Всім частинам, підлеглим міні, 8-II-20 р. в 17 годині стати на марш і перейти як можливо по-за Русську Поляну (з правого боку) в новий район і ростошуватись: Киівцям в с. Боргунах, Волинцям зі Штабом в с. Кумейки. Авангарду вирушити в 16 годин.

б) Порядок руху: 1) Авангард 2-ій Кінний Максима Залізняка полк з кулеметами, маючі бокові та передову застави; Ліва бокова застава повинна пройти по під села Свидовок — Дахнівка, — Василиця і перейти в с. Цесарську Слободку де і зупинитись.

2) Головні сили: 5-ий піший полк з кулеметами, 5 Гарматний полк, Штаб Волинців, Окрема кінна сотня, обози Киівців, Гарматний дівізіон, Обози Волинців, піхота 4-го п. Збірного полку з кулеметами і кіннотою.

в) Розвідку вести: 4-му полку с. Нечаевкя, Ломовите, агентурну на Черняевка, Худоліївка, Трушевці; Кінному полку: Змогайловка, Черкасси; 5-му пішому полку с. Бохуків, Харьківка, Степанки.

г) Комполку 2 кінному розібрати залізницю під Черкассами, взявши на будці для цього струменти; дротів не псувать.

д) Збірний пункт: Шлях що йде на Русську Поляну.

є) В час руху всім частинам бути в бойовій готовності, а також мати гарних проводників.

е) Командірам 4 і 5 піших полків призначити по одному старшині, аби слідкували за порядком руху обозів перший — Волинців, другий—Киівців.

ж) Опізнавальний знак рушниця або рука піднята догори.

з) Заступник: Отаман Ніконів.

П. п. Комгруп Волинскоі Отаман З а г р о д с ь к и й.

Наштагруп Полковник В о л о с е в и ч.

Певно: Начопервід Сотник Л е в и т с ь к и й.

№ LXVIII.

Отаманові Загродському.[1]) Зразок

Опер.-Таємно.

НАКАЗ
По Спільній Кінноті
Ч. 29.

9 лютого 20 р.

Д. армія Мапа 3 в в 1" 18 год. 15 хвил.

Завдяки неточному виконанню наказу Командіром полку Чорних Запоріжців захопити район Бобринської-Сміли не вдалося. Після короткого володіння м. Смілою частини наши примушені були контрнаступом ворога відійти на м. Білозірря, і Сміла знов захоплена ворогом. Піхота мав (sic) ночувати сьогодня в районі Бергуни [2])-Кумейки.

З метою об'єднання з піхотою всім частинам перейти в район с.с. Степанки Б-Булкол,[3]) Харківка

Наказую:

Сьогодня 9-II-20 о $19^{1}/_{2}$ год. всім частинам стати на марш і перейти в район с.с. Степанки, Б-Булкол,[3]) Харківка —

порядок руху:

авангард: Кінний Мазепінський полк. Голсвні сили: 5 кінний полк, 1 гармата, ар'єргард: Кінн. полк Чорних Запоріжців і 1 гармата.

На ночліг розташуватися: Кінному Мазепинському полку в с. Харківка, 5 кін. п. в с. Б-Булкол;[3]) полку Чорних Запоріжців в с. Степанки.

По розташуванні Мазепинському полку негайно звязатися зі Штабом Отамана Загродського.

5 кінн. п. провадити розвідку в бік Черкас. Полку Чорних Запоріжців виставити заставу в с. Хацки і утримувати ст. Білозірря. Порвати телеграфний і телефонний звязок між Смілою і Черкасами. Розвідку провадити на м. Білсзірря й Смілу.

Коли частини стануть на марш доложити мені.

Мій Штаб при 5 кінн. полку.

Мій Замістник полк. Старостін.

Оригінал підписав: Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом Згідно

Т. в. об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIX.

НАКАЗ
групам спільних повстанців.

10 лютого 1920 р. с. Кумейки.

Ч. 103.
Мапа 10 верств в цалі.

Групи спільних повстанців, згідно діспозіціі, осягнули призначений район. З Запоріжцями поки що звязку не мається; по непровіреним відомостям вони знаходяться в районі Чигирина. По теж непровіреним відомостям, в районі Чи-

---

[1]) Дописано иншим почерком. О. Д.

[2]) Повинно бути—Вергуни. О. Д.

[3]) Повинно бути—„Вел. Бузуків". О. Д.

гирина знаходяться відділи Махно. Із захоплення Сміли виявлено, що там були інженірна і комендanська сотні, з котрих захоплено 30 чоловік в полон і ріжне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ немає, є лише місцева охорона й комендaнська сотня.

На 11-е лютого з 9 годин ранку групам спільних повстанців наказується: 1) перейти в район Чернявка-Худоліївка: Волинцям в Худоліівку, Київцям в Чернявку-Думанці. 2) Розвідку вести: Київцям на Ломовате, Лески, Нечаївку, Черкаси, Жаботин; Волинцям на Медведівку, ст. Фундукліівку, Чигирин і Еремііввку (півд.-схід.). 3) Агентурну з відозвами: Київцям на Н.-Миргород, Каменку, Телепино; Волинцям на Хилівку, Знаменку.

Комгруп Київської Отаман Тютюник (–)

Комгруп Волинської Отаман Загродський (—)

№ LXIX-a

Зразок.

Опер.-Таємно.

НАКАЗ

Київській Збірній Дівізіі

Д. Армія. Ч. 30. 10 лютого 1920 р.

Мапа 10 в. 1 „18" год. „—" хв.

Із захопленням Сміли виявлено, що там були інжінерна й комендантська сотні, у котрих захоплено 30 чоловік в полон і ріжне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ не мае, є лише місцева охорона й комендантська сотня. Група спільних повстанців згідно діспозіціі осягнули призначений район. З Запоріжцями зв'язку поки що не мається, по пеперевіренним відомостям вони знаходяться в районі Чигирина. По теж неперевіреним відомостям в районі Чигирина знаходяться відділи Махна.

На 11-II-20 з 9 год. групам спільних повстанців наказується перейти в район Чернявка—Худоліевка.

Наказую:

Завтра 11-II-20 дівізіі стати на марш о 9 год. і перейти в с.с. Чернявка-Думанці.

Порядок руху: 5 піш. збір. п., 5 гарм. п. штаб дівізіі, обози, полк Чорних Запоріжців.

5-му кінному полку іти в ареогарді забезпечуючи дівізію з боку Черкас.

На ночліг розташуватись: 5 піш. Зб. полк, 5 гарм. п. Штабу дів. в с. Чернявка, що на дорозі Черкаси—Чигирин. Полк Чорних Запоріжців в с. Думанци.

По розташуванню провадить розвідку: 5 кін. п. на Ломовате, Ліски, Черкаси, полку Чорних Запоріжців на Кумейки, Нечаівку, Жаботин. 5 піш. Зб. п. виставити заставу в бік Черкас. В час руху я буду при 5 піш. Зб. п.

Мій заступник полк. Нельговський.

Орігінал підписав Комдів Отаман Тютюник.

З орігіналом згідно Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIX-б.

НАКАЗ

Оперативний

Військам Волинської Групи.

с. Кумейки. 10 лютого 1920 р.

Ч. 015.

Мапа (10 верст. в 1 цалі).

§ 1.

Захоплення спільною кіннотою м. Сміла і Бобрінская не вдалося. Протинаступом ворога наші частини примушені були покинути ці пункти. До вечера 9-II-20 в м. Черкасах крім місцевої охорони нікого небуло. По непровіреним відомостям до м. Черкаси 9-II-20 підійшла якась піхота невідомоі кількости. Повстанчеський отряд Чучупаки вирушив в напрямку на м. Чігірін для з'єднання з Запоріжцями.

§ 2.

З метою об'еднання з нами спільна кіннота 9-II-20 прибула і росташувалась в районі с. с. Степанки, Б. Бокуків [1]) і Харьківка.

Наказую всім частинам негайно пригстовитись до майбутнього маршу.

Про час, напрямок і порядок руху буде додатково.

Для перевірки присутністі і прибуття в м. Черкассах ворожої піхоти Комполку 5-го пішого негайно вислати агентурну розвідку. Комполку 2-го Кінного зміцнити заставу в с. Цесарівській Слободі.

Комполку 4-го Збірного вести кінну розвідку на м. Черкаси, куди буде вести розвідку і 5 кінний полк.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загродський.

Наштагруп полковник Волосевич.

Певно: Начопервід сотник Левитський.

№ LXIX-в.

ДОДАТОК ДО НАКАЗУ Ч. 015.

10 лютого 1920 року 15 годин.

1.

Спільні повстанці переходять в район Чернявка—Думанці. Волинській групі наказано перейти в район с. Худоліівки.

2.

Для виконання цього наказую:

а) всім частинам 11-II-20 р. в 8 год. стати на марш і перейти в с. Худоліівку.

б) Порядок руху: авангард: Кінний ім. Мазепи полк, вирушає з Харківки з таким розрахунком, аби в 7 год. 30 хв. 11-II-20 бути в с. Кумейках, звідкіль рушати далі; авангарду йти з боковими і передовою заставами. Головні сили: 2-й Кінний Залізняка полк, штаб групи з окремою кінною сотнею, кіннота й піхота 4-го полку, гарматний дівізіон і обози.

в) Маршрут: Кумейки, с. Чернявка, Худоліівка.

г) Комполку 4-го пішого призначити старшину для слідкування за порядком руху обозів.

---

[1]) Повинно бути—Вел. Бузуків. О. Д.

д) Збірний пункт вулиця, що йде з с. Кумеек на с. Чернявку.

е) Застави мати: 4-му пішому полку в с. Трушевцях, кінному Мазепи полку в с. Медведівці.

з) Розвідку вести: Кінному Мазепи полку по широксму шляху через с. Головківку на Фундуклїівку й с. с. Матвіівку, Людомирку; 4-му пішому полку військову на Чигирин, агентурну на Хирівку, Знаменку. 2-му кінному полку військову на..., ..., ... [1]) (на правому боці Дніпра). При надсилці розвідки і розїздів давати їм відозви для роздачі на Боровици.

ж) в 8 годин 11-II-20 р. всім частинам надіслати до Коменданта Штабу своїх квартирьєрів.

Неоднократно траплялось, що агентурна або військова розвідка давала відомости тоді, коли скористувати їх було неможливо—пізно. Наказую вмінити в обовязок агентам і старшин. розїзд. виконувати своє завдання своєчасно при вмові посилки агентури далеко призначати її пункти, куди вони повинні з'явитись.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загродський.
Наштагруп Волинської Начшт. Волосевич.
Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LXX.

НАКАЗ
групам спільних повстанців.

Дармія. 11 лютого 1920 р.

Ч. 104.
(Мапа 10 в. в цалі).

Нових відомостей про ворога не одержано. 12-II-20 р. групам спільних повстанців осягнути район с. с. Янівка, Ст. Осота, Триліси. Волинцям стати на марш в 9 годин 12-II-20 і перейти в с. Триліси; розвідку провадити на м. Чигирин, с. Красносіл'я; кінну заставу виставити в с. Матвіівці; агентуру вести на Хировку, Знаменку.

Київцям стати на марш в 9 год. 30 хв. 12-II-20 і перейти в район с. с. Стара Осота, Янівка; розвідку провадити на ст. Фундукліївку, м. Жаботин, с. Медведівку, ст. Каштанівка (sic). Кінну заставу виставити в с. Головка; агентуру на м. Миргород, Лізаветград.

П. п. підписали: Комдіви Київської й Волинської Отаман Тютюник,
Отаман Загродський.
Певно: Начопервід Вол. Хор. Левитський.

№ LXXI.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
Ч. 22.

22-I-20 р. (карта 3-ох в + 1 д) п. Николаівка. (Дубки)

Обстановка: розвідкою виявлено, що Денікінці займають весь район залізниці Ново-Украінка — Мала Виська і правдоподібно желізницю Ново-Укра-

---

[1]) Переписувач не прочитав трьох назв місцевостей і залишив для них вільні місця. Не дивлячись на це, Начопервід ствердив згідність тексту з оригіналом. О. Д.

інка—Елисавет. На лінії Мал. Виськи, на схід і захід Денікінці стоять фронтом проти большевиків. С. с. Лозоватка, хут. Маргірітовка, Злинка, Гапсина (Александрівка) і правдоподібно другі села між желізницями заняті ворогом.

Загальне завдання: В ніч з 22 на 23 січня частинам Армії форсірованим маршом перейти желізницю Мала-Українка—Мал.-Виська і до ранку 23 січня осягнути район с. Веселовка (Сагайдокова) Арсенівка, Ковалівка (Гембича) по можливости уникаючи сутичок з ворогом.

Частичні завдання: В виконанню цього наказую: 1) Окремому 3-ому кінному полку вирушити в 21 год. з міста розташовання х. Дубки і слідувати по маршруту — шлях Хмелевое—Гайсин не доходя 2 версти до желізниці, поворот на північ, в тімже напрямку верст 4, тут поворот на схід і пересікаючи залізницю вийти через х. Чернецького на дорогу Гайсин—Большая Виська, не доходя 6 верст до Большої Виськи поворот на північ і іти по дорозі на Арсенівку і в с. Федорівці розташоватись. Розвідку вести по сусідним селам. На всіх зворотах ставити маяки, які перебирають слідуючі частини. 2) Кінному відділу полк. Алмазова іти по тому ж маршруту в авангарді головних сил.

Головним силам під загкеруванням полк. Ткачука вирушити з міста постою в 20 годин 30 хв. по маршруту зазначеному 3-ому полку, маючи на поготові кулемети. Гайдамацькому куріню виставити спішену заставу по дорозі із Злинки на Петровку (Шміта) І верста на північ від перехрестка тої ж дороги і дорогою Хмілевое—Гайсин і на перехрестю виставити пост. Застави і пости залишають ся на місця аж до переходу всьої колони, до останної можливости. 3) Кінноті 8 загону виставити розвідочні пости на всіх дорогах, котрі ідуть на південь від нашого маршруту, освітлювати ті дороги і переловлювати донесення. На залізниці залишити старшинський розвідочний пост з цією ж метою.

Порядок колонни: Піхота всіх загонів в голові колони, за ними бойовий обоз і дальше в 200 сажнів обоз 2-го розряду. По переході розташоватися в оказаному в загальному завданню районі. На случай неможливости виконання зазначеного маршруту вночі, відставшим обозам на день переховатись в ярах або хуторах і на другу ніч продовжувати марш. 5) Штаб Армії при авангарді. 6) Всім Начальникам заздалегідь віддати розпорядження на випадок обстріла ворожим огнем. Ар'єргард по розпорядженню Н-ка головних сил до якого приєднатись куріню Гайдамаків і кінноті 8-го загону. Строгий порядок, тишина підстава успіу. В кожних захистних місцях регулярно робити малі привали для відпочинку.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

Нач. Опер. відділу Сотник Слободян.

№ LXXII.

Пану Отаману Запоріжського війська УНР

На приказ Ваш доношу, до Голованівська прибув не дивлячись на тяжку дорогу 6 сього січня о 9 годині ранку. Відомости маю такі—м. Голованівськ добровільцями залишено в пятницю 2 січня. Всі вони вийшли в м. Голту. Частини добровільців були такі — Чеченці, Татарський полк та Таращанська, Сквірська, Уманська та Київська стража. Вся ця компанія пьяна, инакше не можна назвати,

вчинивше нечувані звірства виїхала з Голованівська дезорганізовано і в великій паніці. По дорозі до Голти в с. Пушка кинули всю зброю і втікли. Зброю забрали селяне. Між ними панує страшенне непоровуміння, наприклад Татаре, та кавказці кажуть — ми їдемо додому, а ви куди, звертаются до добровольців — останні в ростіч, хто куди попав.

В повіті таке становище — м. Балта занята вже два дні Заболотним. По жалізниці між Слобідкою та Бірзулою оперірує другий повстанческий отряд, як переказуют—Дячишін та Кіршул, большевики. Настілько вони там псують колею відно потому, що добровольці премушені були втікати по вузькоколейній дорозі.

По колеї від ст. Балта до ст. Голта рух також препинений. Це переказуют підводчики які возили добровольців. Кажут що під Підгородною вони чули стрілянину, чутки такі нібето Махно там згрупірував велику силу кінноти і не дає добровольцям пробиратися до Одеси і добровольці повернули на Миколаів.

Скрізь народ проти добровольців, а чекают Петлюру.

Настрій в Голованівську покращав як вступили наші Чорні Запоріжці. Населення як наше так і жидівське дуже прихільно до нас.

Я звязався з місцевими діячами і виявилось що допомога Нам буде дана і грішми і річами, а може і зброєю. Місцева просвіта впорядковує виставу на користь Укр. війська.

Представник жидівської громади запевнив що допоможе всім в чим буде потреба.

Приступаю до організаційної роботи і посилаю звязок до Заболотного. Зараз місто занято Чорними Запоріжцями.

Налагожуємо звязок з Балтою. З Одесою і Уманью маємо звязок.

Балакали з Уманью—все гаразд. Додаткові інформації буду надсилати.

Старшина Совенко.

6/I 20 року.

№ LXXIII.

НАКАЗ

Таємно.

по Запор. війську.

23-I-1920 р,

с. Алексіевка.

Ч. 23.

(карта 3-ох в + 1 д.)

Обстановка: в 9 год. 30 хв. 3-им кінним полком зайнято с. Алексіевка. Взято трофеї.

Загальне завдання: Головним силам під керуванням полк. Ткачука закріпити с. Алексіевка. 3-ому кінному полку продовжувати розвідку в напрямі на Арсенівку—Павловку. Розвідку почать в 11 год. Кінногорному дівізіону полк. Алмазова з полком Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова составить окремий кінний відділ і слідувати по маршруту, зазначеному в попередному наказі за 3 кінним. Бути готовим до маршу.

Командуючий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

Ч. 137/оп. Нач. Оперативного відділу Сотник Слободян.

LXXIV.

ДОКЛАД

на імя Головного Отамана Петлюри і Уряду У. Н. Р.

23/I дівізії армії У. Н. Р. зосередкувались в районі с. с. Хмелева і Глодоси, після чого Запоріжська дівізія прийняла рішення прорватись на схід, а Київська і Вилинська дівізії на північ через ворожі фронти.

Запоріжська дівізія о 21 год. почала марш далі і до 7 год. ранку 24/I [1]) роспочала наступ на с. Олексіївку (Лудківку), яке було зайняте деникинцями. Село було зяхвачено 3 кінним полком, який став продовжувати наступ на с. Арсенівку. Останні частини були введені в с. Олексіївку, біля якої роспочався бій з надійшовшими на допомогу деникинцями.

Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь.

3-ий кінний полк і Запоріжська кіннота прорвались на с. Арсенівку, а кінно-горний дівізіон Алмазова і піхота на с. Аникіївку і далі на південь від м. Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут—м. Чигирин.

25/I большовицька рота при 2-х кулеметах атакувала наші частини в с. Арсенівці, зайняла це село, але нашим контр-наступом примушена була відступити.

26/I ми продовжували марш на схід і в с. Володимирівка (Левшина) зустрілись зі Штабом Отамана Голого.

Часті поставлені в с. Володимирівка на короткий відпочинок.

Від Отамана Гулого отримано слідуючі інформації: В Чигиринському, Єлисаветському, Черкаському, Олександрівському, Верхне-Дніпровському і Катеринославському повітах розвинена широка повстанчеська діяльність; повстанці мають вже організованість. Партізанських частин нараховується коло 5, а повстанчеських багато більше. Партізани мають один бронепотяг.

Настрій повстанців та партізанів бадьорий, живий і надійний.

По обставинам сучасного менту всі повстанчеські та партізанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроваджують спільні акції проти добрармії.

Що до нас — большовики не зачіпають: це може з'ясуватись слабістю їх військових частин в цьому районі, необхідністю організувати повний фронт проти поляків і в третих — ще не виявлене відношення большовицьких органів до петлюрівських військ.

Із показаних нам Отам. Гулим документів найбільш значний наказ Троцького по армії про відношення до України і постанова партії російських комуністів про українське питання. Ці два документи мають історичне значіння і показують поступ російських комуністів в нашій національній справі.

28/I послав до Отам. Тютюника курєра з інформаціями і зазначенням, що постами для звязку з Київською і Волинською дів. призначається Мотронинський монастир, в районі Запоріжської дів. і повстанців Гулого — цукровий завод Сабліно (в районі Знаменки).

Запоріжська дів. переорганізовується таким чином: Запоріжський кінний

---

[1]) Дата помилкова: повинно бути 23-I. О. Д.

полк 4-х сотенного складу при 2-х кулеметах при кожній сотні; полк Чорних Запоріжців (поки находиться в районі Ольвіополя, куди був посланий для звязку з Галичанами), 3-ій кінний полк (бувш. дів. Удовиченка); піший запоріжський полк і кінно-горний дівізіон Алмазова. Кожна сотня мусить мати по 2 кулемети.

В виданому організаційному наказі зазначено, що від частин вимагається рухливість (малі обози) і підготовка командного складу в місячний термін з таким рахунком, щоб потім кожна чота мала розвернутись в сотню.

Повний брак грошей; зброя і набої маються в руках повстанців і добувати їх тут ще трудніще.

Коли б політична і бойова обстановка були для частини загрожуючими, маю на увазі поставити частину в районах повстанців з терміновими завданнями.

В Єлисаветі змагаємось улаштувати пункт для звязку з Уманем. Схема для звязку передбачається слідуюча: основна база буде Умань-Єлисавет; в Умані базу запропоновано улаштувати полк. Деревщуку; в Єлисаветі базу улаштовує отаман Гулий (між иншим там є брат Кедровського). Біля Єлисавету на ст. Сахарная в цукровому заводі Сабліно є лікарня, що обслуговує українців, яка теж може служити пунктом звязку.

Біля Черкас мається Мотронинський монастирь, в районі якого находиться повстанець Чучупака.

Цей пункт звязку може обслуговувати Черкаський та Чигиринський повіти.

Бажано з Умані тримати звязок з Одесою, Винницею та Камянцем. Таким чином ця схема могла би бути першою основою для звязку на Правобережжі.

По останнім відомостям п. Чорних Запоріжців вмісті з відділом Заболотного працюють на південний схід від Балти.

Завтра 31/І Запоріжські частини роспочнуть марш в район Лозоватка (Резанова), де будуть зосередковані всі запоріжські частини.

Можна думати, що в скорому часі большовики не будуть нас особливо турбувати; особливо вороже ставляться до петлюрівських військ боротьбісти.

Відомости проситься надсилати на цукровий завод Сабліно через от. Гулого.

Партізанські і повстанчеські організації, отряди та відділи ріжної величини маються в слідуючих пунктах: м. Ольвіополь, Константинівка, с. с. Ровноє, Компаніївка, район Олександрівка-Драчевка-Шестакова-Нотбека-Клинці. На північ від Єлисавету район: Федвар, Сентов, Іванівка, Миронівка, Осиковита, Обозніівка, Лелеківка, Суботець, Єлисаветградка, Цибулів; Знаменка з околишним районом; Мошорин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондурівка, Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародуб з околицями, Чечелівка; район, обмежений на північ с. с. Петрово, Верблюжка, на захід — Братолюбівка, Софіівка, Кривий Ріг, на схід — річка Інгулець-Пятихатка, Катеринівка, Долінцево, Верховцево, до ст. Сухачевка і самі залізниці зайняті повстанцями під керуванням Малашки[1]) (Малолітки, Сатани), на південь від Катеринослава стоїть повстанець Гладченко.

Чигиринський повіт зайнятий повстанцями під керуванням Сокура (штаб Чигирин).

От. Ом. Павленко.

30.І.1919.[2])

---

[1]) Замість правильного—Мелешко. О. Д.
[2]) Повинно бути 1920. О. Д.

№ LXXV.

Операт.-Таємно.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
ч. 24.

24-1-1920 р. с. Максимівка.

I. Обстановка: Вчора 23/I 3-й кінний полк несподіваним нападом заняв с. Алексієвку, після чого денікінці повели наступ з с. Мануйловка, але нашим вогнем були отбиті. В Плетеному Ташлику й Большій Висці немає нікого. По відомостям деникінці спішно грузяться на ст. Злинка. По відомостям від селян, 22/I в Нанчеві (9-ій роті) був большовицький полк, який вчора мав вирушити на Нэво-Миргород. По непровіреним чуткам в с. Іванки находяться большовики.

II. Загальне завдання: Всім частинам розташуватись в районі Арсеньєвка-Максимовка; 3-му полку — в с. Арсеньєвка, виставивши розвідочні пости в с.с. Ларія і Павловка, вславши агентурну розвідку 9, 10 і 8 Роти (села). Кінному Запоріжському полку — в с. Максимовка, виставивши розвідочні пости в с. Федоровка і наблюдат. пост на церкві в с. Максимовці. Сильні роз'їзди вислати в район Федоровка — Сентов і на південь в Алексієвку (Лутковського), які мають освітлити район навколо.

Всім частинам бути на поготові. Додатковий наказ буде висланий.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Оперативного Відділу Сотник Слободян.

P. S. До обстановки. По донесенню агента 3-го кінного полку 8-а рота (Мартинош) занята большевиками, кількістю приблизно 600—700 чоловік. Називають себе українськими комуністами. Вчера большевики пішли на Ларію силою до 150 чоловік і застава їх стояла біля церкви по дорозі на Арсенівку, на північ від річки на Панчеву. Села Владимирівка, Алексієвка, Осиковата і район заняті повстанцями-Українцями.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXVI.

Таємно-Оперативний.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.
ч. 25
(Карта 3-ох в + 1 д)

25-I-1920 р. с. Максимівка.

I. Обстановка. По відомостям Денікінці находяться дальше в с. Алексієвка (Лутковського)-Марієвка. В с. Ларія находяться большевики під командою Полішука, Данилова і Грабовського, котрі террорізірують населення і вчора зробили нальот на нас.

II. Завдання. Всім частинам Армії У. Н. Р. стати сьогодня в 11 годин на марш з метою осягнути район Аврамовка-Стойкова-Уляновка.

III. В виконання цього наказую: 3-му кінному полку стать на вихідне становище в 11 год. біля церкви і слідувати в авангарді по маршруту Максимовка-Івановка-Аврамовка. На нього покладаються: нічна охорона забезпечуюча наш марш

з боку большевиків, котра іде на північ від нас низше від 9-ої роти, 10-ої роти і дальше на Аврамовку. Прийшовши на місци розвідкою освітлити район нового розташовання і як спокійно розташоватись в східній часті с. Аврамовка.

IV. Кінному Запоріжському полку виступити в 11 год. 30 хв. як головні сили за 3-им полком, оставивши одну сотню в арієргарді по осягненю района розташоватись в північно-західній части села, залишивши центр для обозу і штабу.

Штаб Армії при головних силах в поході, по прибуттю в с. Аврамовка.

По прибуттю на місце всім командірам частин прибути до штабу за одержанням наказу.

Квартірєрів вислати по двох від кожної частини і від Штабу Армії 2, котрі зголосяться до Командіра 3-го полку і будуть іти разом з авангардом. Квартірєри мусять знати докладне число людей, кулеметних повозок і скільки хат потрібно ім на розташовання.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

Ч 142/оп.

№ LXXVII.

Оператив.-Таємно.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 25.

26-I-1920 р. с. Максимовка.

I. Сьогодня в 16 год. напали несподівано по чутках большевицькі банди і на місце росташовання наших військ. 3-ій полк і Кінний Запоріжський пішов в протинаступ і відогнав ворога. Всім частям вернутись на свої старі місця росташовання і росташоватись, будучи весь час на поготові до виступу.

II. Збірні пункти призначати завжди двоякого роду, на випадок спокійний на місци росташовання часті, на випадок неспокійний $^1/_2$ версти вні населеної части в такому разі чотири в кождім боці села залежно від наступу ворога. Всі люди мусять знати ті пункти. Обози на випадок несподіваний виступають в ближайше село.

III. Наблюдателя і Начальника поста передать суду за недобре виконання своїх обовязків.

IV. Міри охорони і розвідки. 1) 3-ому кінному полку виставити заставу при дорозі на Ларію і кінний пост рухомий по дорозі, котрий буде освітлювати її. У с. Павловці виставити кінний розвідочний пост.

2) Кінному Запор. полку росташовати сотню Гайдамаків Сагайдачного в с. Федорівці як сильну заставу і їм вести розвідку весь час на с.с. Панчев (9-а рота), Каніж (10-а рота) і Іванівку. На церкві в с. Максимовці виставити наблюдателя.

V. Всім К-рам частин переглянути всіх козаків і зробити чистку. Всіх котрі не відповідають до строя кінниці, а кінь для нього служить тільки для їзди повикидати з кінниці і приділити до піхоти.

VI. 3-ий Кінний полк сьогодня добре розвернувся в лаву, в порядку. Бажано булоб, щоб між четами в лаві були більші інтервали. Командір части і кулеметні повозки мусять завжди бути на переді, щоб піднести дух в часті. Звернути особливу увагу на обходи і сьогодня всі могли переконатись як вели-

ке моральне значіння має обход. В бойовому порядку всегда виставляти двох чоловік при помішнику К-ра часті, котрим надається право по відставшим стріляти.

VII. Старшині Богунівського полку полк. Коломинському за енергійну рішучість в час сьогоднішного наступу висловлюю подяку.

VIII. В поході коли є спокійно, використовувати час для обучення козаків в кінному строю.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Нач. Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ LXXVIII.

Командуючому Київською дівізією.

27-I-1920 р. с. Владимирівка.

23/I Запоріжська дівізія підійшла до села Лутовка. Кінним боєм захопила його і хотіла вже рушити далі, але з боку добровольців з північного заходу була поведена третя атака; перемучені довгим і тяжким походом козаки сиділи по хатам, завдяки чому ворог мав успіх і ввірвався в с. Лутовки, наслідком чого було те, що дівізія Запоріжська була розділена на дві частини. 3-ій кінний полк і кіннота Запоріжців прорвалась на Арсенівку, дівізіон Алмазова і піхота відійшли на Анікієвку. Части обозу було захоплено ворогом (кіннотою). В Арсеніївці був большовиками зроблений несподіваний напад, але ж контрнаступом кінноти ворог був відбитий; звязок зі всіма частинами установлений. Напрям прорива був вповні певний. 25.I Запоріжці приєдналися до повстанчих відділів, завдяки чому частинам була дана змога відпочити.

По інформаніям От. Гулого навколо Єлисаветграду в районі Катеринославщини, Верхнедніпровськім повіті, Черкаському, Чигиринському маються певні їхні повстанчі організації. В районі Чигирина панує повстанець Коцур, який, по думці От. Гулого, являється другим Волохом і він не радить іти в цей район. В Мотронівському монастирі є організація повстанців Чучупаки, який, в протилежність до Коцура, є чисто українською організацією; гадаю, що через цю організацію, яка міститься в Мотронинському монастирі, будемо тримати звязок. В район Чигиринський рушати, поки не буде вияснено що з себе уявляє Коцур не маю на увазі, а також думаю вмісті з відділами Гулого розвивати події в напрямі Вознесенська, що забезпечиться зброєю і набоями. Звязком призначено пункт сахарний завод Сабліно, на півден від Знаменки, де є повстанчий шпиталь От. Гулого.

В сучасних обставинах відділи От. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупака визнали принціп радянства, завдяки чому мають спокійне відношення з большовиками, зможуть дальше провадити організаційну справу. Враження складається таке, що тут провадиться серйозна праця. На спільній нараді вирішено, що всі, себто регулярні частини української армії до большевиків поставились таким чином: Ми маємо загального ворога, проти якого і мусимо спільно працювати, вітаємо визнання України незалежною що до питання внутрішньої політики — це діло наших політичних властей. Будемо змагатися уникати з большовиками сутичок.

Волинська дівізія мною була повідомлена, про напрям прорвву, де тепер вона я відомостей не маю. По відомостях від От. Гулого, большовики великих

частин тут не мають битися з нами не бажають, але ж відносятся до нас з недовірям і чекають тільки слушного часу. Що до денікінців, то вони зібрали доволі численні сили за Буг і треба думати, що ще за місяць—півтора большовикам буде з нами клопоту—легковажити їх не приходиться.

Запоріжську дівізію переорганізовую таким чином: всю кінноту звів в один кінний запоріжський полк, а всю піхоту в піший Запоріжський полк, полк Чорних Запоріжців і 3-ій кінний тримаються окремими полками. Таким чином буде 3 кінних полки і піший і один кінно-гарматний дівізіон. Завданням Вашим являється зорганізувати міцні невеликі сотні, які потім могли б розвернутися в курінї піші і кінні. Бракує зброї, особливо кулеметів. Коли що знаєте, прошу в найскорший час подати відомости про Вашу дівізію, Волинську... Особливо бажаю улаштувати звязки.

Орігінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Омелянович Павленко.

Певно: Начальник Оперативного Відділу штабу, Сотник

№ LXXIX.

НАКАЗ

по Запоріжському Війську

Ч. 26.

Оператив.-Таємний.

30-I-1920 р. (с. Осиковата).

(Карта 3-ох в + 1д)

Обстановка: Большевицький 38-й полк розташований в с. 10 рота. Денікінці тримаються на ст. Шестаковка. В Елисаветграді большевики захватили 300 полонених добровольців. На південь наші повстанці відбили у Добрармії 120 возів, забрано 20 кулеметів. Звязок з 7-им загоном і кінно-горним дів. Алмазова був улаштован в с. Аджамка. На зустріч їм післана розвідка.

Завдання: Частинам Запор. дівізії зосередкуватись к 2/II в районі Лозоватка (Резаново), Демешківка-Покровское.

На 31/I наказуєть ся: 1) 3-ому кінному полку вирушити з місця постою в 10 год. через Вел. Северинку на Мал. Мамайку, де і росташоватись. З ранком 1/II полку вислати розвідку шляхів на Лозоватку (Резаново) через Вис. Байраки. В 5 год. 2/II полку вирушити в район нового росташовання, де і росташоватись по вказівкам ст. квартиріера. 2) Полку кінному Запоріжському і всім инсшим командам вирушити під заг. кер. полк. Литвиненка з місця постою в 9 год. через Осиковату на Вел. Северинку де і росташоватись; у всі сумежні села полку виставити розвідочні пости (3 піші козаки на санках при 1-у кінному). 1/II стати на марш—в 14 год. через Мал. Мамайку в с. Високі Байраки, де і росташоватись на ночліг. 2/II колоні полк. Литвиненка вирушити в район Лозоватка (Резанова) в слід за 3-им полком, де і росташоватись по вказівкам ст. квартирєра. 3) Штаб при колонні полк. Литвиненка. 4) Всім частинам вислати квартірєрів в с. Малу Мамайка до штабу 3-го Кінного полку. 1/II к 10 годин. Старший квартірєр по призначеню штаба Запор. дівізії хор. Деревянка. Старшому квартірєру вирушити в той же день в новий район росташовання, де росташовати всі частини, залишивши місто для дівізіона полк. Алмазова і 7-го загону (2 гармати, 150 верхівців і 400 піших). 5) Обозу бути при своїх частинах. 6) По прибуттю на місце прислати термінові донесення.

Командующий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

№ LXXX.

НАКАЗ
по Запоріжському Війську.

2-II-1920 р. с. Вис. Буераки.[1])

Ч. 27.

Завтра 3/II продовжувати виконання наказу попереднього ч. 26. В 6 год. ранку почати марш в слідуючім порядку: а) авангард 3-ій Кінний полк, котрий к 6 год. ранку повинен підійти до ісходного становиска на греблі, що між Мал. Мамайкою і Високими Буераками на захід від церкви, де вижидає підходу Кінного Запоріжського полку і дальше іде по маршруту Сухі Хутора—Лозоватка. б) Головні сили: Кінний Запоріжський полк, піший полк і обози під заг. керуванням полк. Троцького підходять к 6 год. до ісходного становища і слідують за 3-им Кінним полком. В Сухих Хуторах призначаєть ся великий привал. Пройдя желізницю кіннота іде перемінним алюром. Іти з повними мірами охорони і видати всякі розпорядження на случай несподіванки. Термінові донесення надсилати щодня к 12 год. Штаб при Головних силах.
Орігінал підписав Командующий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

ч. 151/оп. Певно: Нач. операт. відділу, Сотник Слободян.
Таємно-Оперативн.

№ LXXXI.

НАКАЗ Таємно-Оперативн.
по Запоріжському Війську.

4-II-1920 р. с. Ново-Андрієвка.

Ч. 28.
(Мапа 3 в в 1 д.).

1. Район, який осягнули частини партізантських Військ—занятий совітськими військами. 2. Полку Кінному Запоріжському вислать негайно розвідку на с. с. Красний Яр, Митрофанівку. 3) Частинам бути готовими у всяку хвилю вирушити по отриманню наказа. 4. Порядок колони: Кінний Запоріжский полк, 3-ій кінний полк, Піший Запоріжський Полк і Обоз. Розвідка й міри охорони — від Кінного Запоріжського Полку. 5. Коли будемо проходити мимо сахарного заводу, залишити там довірених людей (піших на санках) для отримання цукру. Полковнику Чайківському нарядити спеціяльного старшину, якому дати відповідну посвідку від отамана Гулого.

Ч. 155/оп.

Командующий Запоріжським Військом Отаман Ом. Павленко.

---

[1]) Очевидно замісць Байраки. О. Д.

№ LXXXII.

НАКАЗ

Таемно-Операт.

по Запоріжському Війську.

ч. 29.

5-II-1920 р.

с. Красний Яр.

(Карта 3-ох в+1д)

1. Обстановка: Селяне пріхавші із Знаменки, сповіщають, що большевики повідомляють про оголошення війни Петлюрівцям, Махнівцям, Гулівцям, як називають повстанців. Отряд Гулого ночував в посьолках на захід від с. Клинци (Первозвановка).

II. Наказуеть ся всім частинам тримати саму пильну охорону і розвідку. 1) Полк. Троцькому організувати ближню пішу охорону і агентурну до всіх найблизших сел. 2) 3-ому Кінному полку виставити кінно-розвідочний постійний пост в напрямку на с. Аджамку і на хутора Богданівка і Старшинський розїзд в напрямку на Покровськое і Клинці для звязку з отрядом Гулого. 3) Запор. Кінному полку виставити кінно-розвідчий пост на с. Митрофанівку, Вершина Камянка і Ново-Андреевка.

III. Звернути особливу увагу на звязок всіх органів розвідки і охорони зі штабами полків. Наряд робить із чергових сотень, притягаючи до наряду Командіра сотні і старшин як контрольні апарати. Патрулірования по селу і навколо в чотні числа від Запор. Кінного полку, в нечотні числа від 3-го полку. Дозори для зв'язку робити в два чоловіка, розвідочні пости і старшинські роз'їзди в 3 чоловіка. Де тільки можна використувати піших козаків на санках. Командірам сотень зараз перевірити розташовання своїх людей таким чином, щоб були найбільш здатні до хуткого збору на випадок сполоху. Ознайомить людей із напрямами, місцями штабів і збірних місць (сотенних і полкових). Вимагаю на будуче сотенним Командірам на збірному місці на випадок сполоху видавати всі належні накази що до сполоху (трівога), а потім же наказувать четовим розводити свої чети по своїм районам, на ніч треба скупчувать як можна більше і мати на кожну чету вартового. Вартовий підстаршина мусить перевірити цю службу. Бажано вартовим підстаршинам мати при собі свистки, при чому ряд коротких свистків означае негайний збір. На всіх дньовках К-рам частин являться в 9 год. до мене для отримання наказа, коли розташовані в тім селі. Сотнику Болдарову ст. квартіреру висловлюю догану за несвідоме, невміле і недбале виконання своїх обовязків. Мною отримані відомости, що квартірери Богданівського полку, котрі приіхали раньше піячили і не диво, що частини потім не мають доброго розташовання. Квартірерів призначаеться за багато, від тепер призначати по одному від сотні дійсного складу. На будуче квартірери сотенні збірають ся до штабу полку і тоді разом слідують перед виходом до штабу оперативного дівізії, де призначаеться квартірер штаба.

Командующий Запор. Військом Отаман Омельянович Павленко.

№ LXXXIII.

Н А К А З Операт. Таемно.
по Запоріжському Війську.

6.II.1920 р. с. Красний Яр,

Ч. 30.

Всім частинам стати сьогодня в 11 год. 30 хв. на марш з метою осягнути район села Суботець і сел на північ. Порядок колони: 1) Кінний Запоріжський Полк — в авангарді. Розвідка й охорона від нього. Розвідку вислати сейчас на с.с. Суботець, Константиновка, Вершинополе, Казарна. Маршрут: правіше від села Аджамки на Суботець-Константинівка й Кохановка і в останньому пункті розташуватись. 2. Головні сили: а) 3-й Кінний полк підходить к 11 год. 30 хв. до ісходного становиська в район Кінного Запор. Полку і вирушає за Кін. Запор. П-м в с. Вершинополе (Петрова), де розташоватись на ночліг. Коли буде брак місця можна заняти с. Казарну. 3. Піший Запор. Полк і Обоз іде за 3-м Полком в с. Суботець, де розташовується на ночліг. Агентурну розвідку від пішого полку вислати по 2 чоловіка на санках на с. Знаменка, ст. Хировка, ст. Треповка, котрі остаються на місцях на протязі 2-х доб. Після чого збіраються в с. Кохановка до кінного поста, який там буде залишений і буде мати адресу дальнішого маршруту. — Лівіше від нас через с. Аджамку буде проходити отряд от. Гулого на с. Суботець і там буде ночувати. Штаб Запоріжського Війська в с. Константинівка. Термінові донесення що дня до 12 год. — Квартірєрів висилати кожній частині окремо.

Командующий Запоріжським Військом Отаман О м П а в л е н к о.

№ LXXXIV.

Н А К А З
по Запоріжському Війську
Ч. 31.

6-II-1920 р. (Карта 3-ох в + 1 д.) с. Суботець

I. Обстановка: По донесеню агентурної розвідки в с. Знаменка не ма нікого. На ст. Знамека находиться два ешелона правдоподібно господарської частини. Вчера вечером прибув зі сторони Миколаєва на ст. Знаменка один ешелон, котрий отправляється на польський фронт під Київ. Наші часті сьогодня 6/II осягнули район с.с. Суботець, Константиновка—Казарна.

II. Ближня охорона кожної частини з окрема. 1) Кінному Запорожському полку виставити одну сотню як дальню охорону в с. Константиновка і військову розвідку провадити на с. Знаменка, ст. Хирівка і ст. Трепівка і желізниці між тими двома пунктами. 2) Пішому Запор. полку вести агентурну розвідку по желізниці від ст. Треповка по ст. Знаменка і на північ від желізниці. 3) 3-му полку вести військову розвідку по желізниці на південь і на північ від ст. Треповка.

III. Загальне завдання: Завтра всім частинам стати на марш з метою перейти желізницю і осягнути район с. с. Цибульоас—Чорноляска і Чутівка (Хировка). В виконання цього наказуєть си:

1) Пішому Запор. полку і обозам, під загальним керуванням полк. Троцького завтра 7/II вирушити в 5 год. ранку по маршруту Константинівка—Кохановка

перехід через желізницю Знаменка—Елисаветград, другий від ст. Хирівка—хутор Кушнеров, де зосередкуватись і підождати підходу кінноти. В с. Константинівка забрати з собою сотню Запор. Кінного полку, як авангард. Після підходу кінноти вирушити на Цибульов і розташоватись в східній часті села.

2) Кінному Запор. полку вирушити в 6 год. 30 хв. з місця постою по маршруту пішого полку на с. Черноляску і по осягненню її розташоватись.

3) 3-му кінному полку вирушити з місця постою в 6 год. 30 хв. по дорозі Козарна—Цибульово. Перейшовши желізницю звернути на хутор Кушнеров і дальше здовж річки Богданівки на с. Цибульово—Чутовка (Хировка) і в останньому пункті розташоватись. Бічна охорона від 3-го полку іде по дорозі Козарна—Цибульова і участок між желізницями Знаменка—Бобринська і Знаменка—Елисаветград держить до 8 год.

IV) Штаб Запор. Війська по дорозі при Кінному Запоріжському по осягненню району в с. Цебульово (східна часть).

V) В західній части с. Цибульово буде розташований отряд Отамана Гулого.

VI) Рушати з повними мірами охорони і видати всі розпорядження на случай несподіванки і появлення бронепотяга.

VII) Термінові донесення що дня до 12 год.

Прикладається схема.

Ч. 165/оп. Командуючий Запор. Військом. Отаман Ом. Павленко.
Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXXV

Опер.-Таємний.

НАКАЗ
по Запоріжському Війську
ч 32
(Карта 3-ох в + 1 д)

8/II-1920 р. с. Ружичівка

I. Обстановка: Сьогодня в 12 год. 30 хв. червоні повели наступ на с. Цибульов, місце розташовання пішого Запор. полку і отряду Гулого й захватили його. Всім частям наказую відступить: 3-му полку в с. Ружичівка, Кінному Запор. і пішому Запоріжському в Гутницькіє селища. Сьогодня маємо зв'язок з кінно-горним дівізіоном полк. Алмазова і частями 7-го загону, котрий розташований в с. Цвітна.

II. Загальне завдання: Щоб вийти з операцийного становиська з большевиками всім частям завтра 9/II стать на марш з метою осягнути район с. с. Янич, Любомирка, Матвієвка.

III. Частичне завдання: В виконання цього наказується: 1) 3-му Кінному полку пропустивши через с. Ружичівку всі части Кінного і Пішого Запор. полків вирушити по маршруту на Янич, де і розташоватись. В случаю, коли с. Янич уявляє з себе яку небудь небезпеку, пересунутись через с. Матвієвку в с. Полуднєвку. В. с. Ружичівка оставить Кінно-розвідочний пост до 14 год. До Коцура вислать зв'язок. 2) Кінно горному дівізіона (sic) полк. Алмазова і пішим частинам 7 загону під заг. керуванням полк. Дубового вирушити в 8 год. ранку по маршруту на с. Любомирку-Матвієвку і в останньому пункті розташоватись. 3) Кінному Запор. полку вирушити через с. Ружичівку на с. Цвітна, звідки

після малого привала вирушить на с. Любомирку, де розташоватись. В с. Цьвітна залишить кінно-розвідочний пост до 14 год. 4) Пішому Запор. полку вирушить за Кінним Запор. полком на Любомирку в с. Матвієвку, де і розташоватись де входять они в склад пішого полку під керусання полк. Дубового.

IV. Міри охорони і розвідка від кожної частини зокрема.

V. Штаб Запор. Війська на марші при Кінному Запор. полку, по осягненню району в с. Матвієвка.

VI. Всім частинам бути весь час на поготові до бою і тримати між собою зв'язок.

VII. Термінові донесення до 12 годин.

ч 171/оп.

Командуючий Запоріжським Військом Отаман Ом. Павленко.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXXVI.

Копія.

В Косирі стоїть кінний полк комуністів.

Вх. ч. 122[1]) 17/II.

Нач. шт. Мазепинського полку

Інформації

О. П.[2])

В Прусах стоїть два полки комуністів, котрі трусяться за свою шкуру. Коли располагаються на квартирі, то кажуть стережіться бо мужики будуть вас бить. Комуністи ведуть себе страшенно тревожно. Ми гадаємо що комуністи нам не страшні. У нас сил досить, щоб від цієї сволоти оградить себе. Бажано було б щоб Ви далеко не заходили, бо се є лишне. Є відомості що Петлюра пішов з полоненними на Одесу, а в затилок йому пішли комуністи. Наш район готовий проти комуністів. Треба знищити Коцура і все піде гаразд. Повертайтесь знищити свою сволоту, а з чужою це діло днів. Ми насторожі, з нашого боку не ждіть комуністів. Оборотна дорога, як кажут кацапи, е через нас. Дай Боже щастя.

Нач. шт. повст. округі П. Чучупак.

З орігіналом згідно Наштадів Запоріжської Полковник Крат.

14/II-20 р. 3 год. дня.

№ LXXXVII.

НАКАЗ

по Запоріжському Війську

Опер.-Таємний.

9-II-1920 р. 23 ч. 22 хв. — ч. 33. — Матвієвка

(Карта 3-ох в + 1д)

I. Обстановка: Часті Запор. Війська осягнули район с.с. Матвієвка—Янич. В с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались обезброїти 3-й полк, котрий розташовався. Всі кулемети 3-го полку залишились там. Що до козаків і коней досі не виявлено.

II. Загальне завдання: Щоб відобрати назад зброю і головних бандітів села знищити, всім частям Запор. Війська виступити 10/II в 3 год. ночі для операції на с. Янич. Збірне місце для піших частин в с. Матвієвка на вулиці, що веде до села Янич. Кінний Запоріжський, Штаб і Кінно-горний дівізіон біля церкви. 3-му полку зібратись к 2 год. 10/II в с. Матвієвка.

III. Всім командірам і полк. Дубовому, полк. Троцькому, полк. Алмазову,

---

[1]) Писано іншою рукою О. Д. [2]) О(мелянович)-П(авленко). О. Д.

полк. Лощенко, полк. Стефаніву і полк. Чижевському зібратись к 2 год. 10/II, в Штабі в с. Матвієвка, дім священика для обговорення пляну операції.

IV. Обозам всіх частин під заг. керуванням Коменданта Штаба Запоріжського Війська бути готовими до виступу на с. Головковку.

Командующий Запор. Військом Отаман О м. П а в л е н к о.

Ч. 174/оп Нач. Оперативного відділу Сотник С л о б о д я н.

P. S. Наказ цей держати в тайні, не обявляти козакам для якої ціли збиратись і слідити за тим, щоб в час точно о 3 год. всі зібрались а для цього провірити годинники і службу зв'язку.

Нач. Оператионого Відділу Сотник С л о б о д я н.

№ LXXXVIII.

Н А К А З

по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

Ч. 1.

14-го лютого 1920 року с. Москаленки (на Полтавщині)

§ 1.

По докладу комісій полковника Стефаньева і Ткачука те що трапилося із одною з наших частин в с. Яничі треба віднести на негарне відношення козаків з місцевим населенням.

Вимоги безпідставного обезброення окремих партізанів Коцура дали привід до озброеного виступу селянства проти нашого козацтва.

Вже третій місяць як наше військо свідомо величають, — во імя нашої великої ідеї на честь нашого національного прапора.

Всі від старшини до наймолодшого козака мусять твердо знати, що кожний ганебний випадок е ганьба нашого прапору, нашої ідейности, за що багато славних старшин і козацтва вже положили свої голови.

Старшини і козаки слідкуйте за своіми вчинками і карайте, карайте без всякого жалю, всих тих хто прийшов у наші ряди не по перѣконанню, а як злодій, що краде у нас едину нашу вартість, едине майно — нашу ідейність, нашу честь.

Командуючий військами У.Н.Р. Отаман

Помішник Отамана Полковник

№ LXXXIX.

Н А К А З Оперативний-Таємно

по Запоріжському Війську

ч. 34.

11-II-1920 р. „ * год. „ * хв. с. Матвієвка.

Мапа 3 вер. в 1 д.

Завтра 12/II всім частинам Запоріжського війська продовжувати марш з метою осягнути район с. с. Медведівка, Івковці, Головкивка. В виконання цього наказується: I. 3-му Кінному полку стати на марш 12/II в 7 год. ранку і вирушити на с. Івковці, де і розтушоватись в східній часті села. В с. Полудневка залишити кінно-розвідочний пост. 2. Кінно-горному дівізіону полк. Алмазова вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту Полудневка—Івковці, де і розтушоватись в полудново-західній часті села. 3. Кінному і пішому Запоріжським полкам, загальною колоною вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту на с. Го-

ловкивку, де і розтушоватись. В с. Матвієвка, Яновка, хут. Вошива, залишити кінно-розвідочні пости від кінного запоріжського полку.

Штаб Армії при Кінно-гсрному дівізіоні, а потім в с. Івковці, в центрі села.—Термінові донесення щодня до 12 год. Старший картірер від Штабу Армії.

За Командуючий Запоріжським Військом (Отаман) полков Дубовий.

ч. 198/оп. Начальнік Оперативного відділу Сотник Слободян.

НАКАЗ № XC.

по Запоріжським військам

ч. [1])

Частини Київської і Волинської дівізій осередились в районі: Сміла, Кумейках і Худолієвка (що на північ від Медведовки).

Учора був бій наших частин з красними, результат бію: нами занята Сміла.

Завтра 12/II о 9 годині почати рух з метою осередитися в районі: Головківка, Медведовка.

Кінно-Горному дівізіону і пішому полку перейти в с. Головківку, залишивши міста для Запоріжського Кінного полку.

3 Кінному полку полковника Удовиченко залишатися на місці в с. Полудньовці.

Запоріжському Кінному полку залишатись в Матвієвці на випадок небеспеки Залишити там заставу, а самому перейти в с. Головківку.

Штаб у м. Медведівці.

Для відомости, повідомляеться, що отряд і Штаб Отамана Гулого в с. Мельниках.

По заняттю і ростушеванню на новому місці прислати донесення.

На час моєї відсутности заступниками моїми залишаються I полковник Литвиненко, II полков. Дубовий.

17 год. От. Ом. Павленко

Одержано 12/II 6 год.

Сот. Слободян.

НАКАЗ № XCI.

по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

ч 2.

15-го Лютого 1920 р. с. Москаленки (на Полтавщині)

§ 1.

Майже місяць Київська і Волинська дівізії були відрізнені від Армії, проводячи всюди рішучими засобами нашу Українську справу. Захоплення Сміли, Черкас дали яскрявий зразок лихости старшин і козаків зазначених дівізій.

Наслідки цього величезні — слава іде горою; лівобереж'я почуло про Українське Народне Військо.

Київська дівізія надрукувала багато примірників ріжних відозв, які ширять по всюди вість про правдивий стан речей.

Слава! і подяка старшині і козацтву, а особливо командірам полків і Отаману Тютюннику і Загродському.

§ 2.

Комдіву Київської передати Комдіву Запоріжської один мілон (1000000) карбованців совітськими грішми.

---

[1]) Числа наказу не проставлено. О. Д.

Підписав: Командуючий Арміею У. Н. Р. Отаман Омельянович-Павленко. Помішник Отамана, Полковник Ткачук.
Певно: Начальник загального відділу, Сотник Копац.

№ XCII.

Справоздання бувшого Міністра Праці Осипа Безпалка із закордонної подорожі 15-II—28-V 1920 р.[1])

А. Політична частъ.

Рада Народніх Міністрів ухвалила на однім із своїх засідань в першій половині лютого 1920 вислати за кордон Мін. Праці Осипа Безпалка в таких цілях 1) Інформувати наші місії про тодішне становище на Україні 2) Інформувати громадянські кола закордоном про теж 3) Навязати зносини з представниками „совітської Росії". Уповноваження було писане 9. лютого, 15. лютого Б. опустив Камянець Под.

а.) Варшава.

Приїхавши до Варшави, старався Б. сейчас о перепустку через польський кордон. Візи поляки не хотіли Б-ові видати як запідозреному о неприхильність до Польщі. По тяжких і кількакратних інтервенціях в польських властей міг Б. лише що 29. марта виїхати з Варшави за кордон.

Підчас свого перебування в Варшаві Б. 1.) брав участь у всіх нарадах тої частини Ради Міністрів, яка тоді перебувала у Варшаві і за кордоном, над такими важними справами: а.) законопроєкт про тимчасову конституцію, б.) прелімінарії до польсько-української угоди, в.) Становище місій наших за кордоном, 2.) був майже що дня з докладом у Головного Отамана 3.) інформував чужі круги про українську справу, як польську пресу, польські громадянські круги, чужих представників з Білорусії, Чех, Франції і Італії (Італіянська „Joka Nazionale" принесла інтервю Б-а з Варшави).

б.) Відень.

30. марта приїхав Б. до Відня. Се був найстрашніший час істновання нашого уряду перед довершенням польсько-української угоди: місце перебування уряду і наших військ було зовсім незнане, угоди з поляками зовсім не було, у Відні акція національно-державного союза за непризнанням уряду, у Берліні теж сами через Супруна і гетьманські кола. Поінформувавши посла Сидоренка про заходи у Варшаві скликав Б. представників всіх громадянських груп (також галицьких) крім гетьманських і большевицьких, які були всеж-таки заступлені своїми близькими приятелями. Б. дав повний образ того, що сталося з нашим урядом і військом від кінця листопада 1919 до того часу, а дальше мав вже змогу приготовити громадянство на майбутню угоду з поляками, оповідаючи головну тезу угоди, себ-то признання независимости України через поляків. Доклад був прихильно принятий і причинився до розрідження страшно здеморалізованої еміграитської атмосфери. Б. мав ще конференцію 1) цілоднєвну з Винниченком стараючися в него збити ті гостроти, які Винниченко виявляв проти всего демократичного громадянства 2.) з др. Костем Левицьким вказуючи на шлях перемиря між наддніпрянським і наддністрянським урядом 3.) з українським пресовим бюром, на яке якраз тоді налягав Супрун, щоби оно оголосило непризнання нашого уряду, що на заходи Б. не наступило (він був свідком телефонічної розмови з Берліном, в якій Супрун домагався від директора бюра

---

[1]) Це справоздання написано власноручно він. Безпалком. О. Д.

сего оголошення) 4.) з иншими представниками нашої влади і громадянства як з членами Директорії. Вітиком, Олесем, А. Ковалевським, з відпоручником Василя Вишиваного і т. д. і т. д. Б. помістив також кілька інформаційних вісток в німецькій пресі. Всюди було змагання Б-а вплинути на розбите і здеморалізоване громадянство в дусі обєднання, залишення страшних форм взаємного поборювання та деструктивної критики. Побувши у Відни десять днів вирушив Б. 10 квітня до

Берліна.

До Берліна прибув Б. вже тяжко хорим. Слабість почалася у Варшаві і набрала найвищу степень якраз підчас їзди з Відня до Берліна. У Берліні сконстатовано запалення почок і на заходи наших перебуваючих у Берліні послів відвезено Б. до санаторії проф-а Лазаруса. Але показалося, що приїзд Б-а до Берліна [мав] таке велике значіння, що помимо тяжкого стану Б. мусив дуже часто опускати ліжко і навіть з горячкою їздити разом з нашими послами в інформаційних справах до німецьких представників уряду і громадянства. Якраз тоді постановив Супрун нанести найтяжший удар для нашої державної справи. Скориставши з відсутности звязків Европи з Україною, звязавшися з гетьманськими колами, здобувши собі всякими ходами довіря у найповажнійшої части берлінської преси, проголосив він неістнування нашого уряду, вибір одеською національною радою нового уряду та делеґовання представників того уряду до Берліна. (І дійсно гетьманські представники пустилися не з Одеси а з Відня в дорогу до Берліна як представники того Уряду, але в дорозі стріла їх вістка про польсько-укр. угоду і перебила їм сховані пляни). В цей тяжкий мент берлінської нашої політики, коли німецький уряд був прихильний кождій авантурі українських кол, щоби лише не виплачувати суми, яка лежить для України у Берліні, не було часу слабувати, а треба було їздити до представників німецького уряду і лагодити інформ. меморіяли, вістки, статті і т. и. Як широка пішла інформаційна діяльність Б.—є в даному моменті видно із переписки Б-а, доказом чого нехай послужать почтові посвідки які предкладається до звіту на адресу Мін. Закорд. Справ. а також ним виготовлений меморіял.[1]) Докладні інформації одержали: Президент Республіки Еберт, Канцлер Мілер, Міністри Гірш, Носке, Давід, Кестер. Особисто відвідав Б. редакцію „Vorwärts" Міністрів Гірша і Носке, послів Кавцького, Бернштайна, Страбляс і и. Випрацьований Б-ом меморіял був по його приїзді на Україну предложений п-у Головному Отаманові.

Крім сеї акції відбувалися у Б-а у санаторії дуже часто конференції з відповідальними представниками нашого уряду за кордоном. Предметом нарад була конференція у Сан-Ремо і положення наших місій та їх праці. У конференції брали участь посли: Марголін, Василько, Порш, Міністер Мартос, Пан Хр. Барановський, радник Олесницький. Також богато громадян відвідувало Б-а, яким Б. давав інформації в предложених ними справах.

. . . .

15. травня виїхав Б. з Берліна ще не цілком вилїченим, як доказує долучена державному контролю лікарська посвідка. 28 травня зголосився Б. у Винниці у бувшого премієра п. Мазепи, зложивши йому і п. Головному Отаманови звіт із своєї подорожи. Звіт Раді Міністрів не можна було вже скласти, бо

---

[1]) До звіту залучені. О. Д.

в дню призначення того звіту, почала урядувати нова Рада Міністрів. Дальше події не дали змогу виробити докладний звіт ані предложити його в час.[1])

. . . .

Тарнів 20. липня 1920. Осип Безпалко.

№ XCIII.

ABSCHRIFT.

Kronprinzenufer 10,
Berlin, 25. April 1920.

An den Vorstand
der Sozialdemokratischen Partei Deutschland
zu Handen des Genossen Wels.
Reichstag
Berlin.

Im Abendblatte des „Vorwärts" erschien am Freitag, den 23. April, eine Notiz unter dem Titel „Umschwung in der Ukraine". Die Notiz bringt Nachrichten von weittragender schwerwiegender Bedeutung für die Ukrainische Sache, die geeignet scheinen, von jeder böswilligen Seite, nichtso sehr gegen die jetzige Ukrainische Regierung, als gegen den ukrainischen Staatsgedanken selbst, ausgenützt zu werden.

Die Gefertigten erlauben sich als Vertreter des Zentralkomités der sozialdemokratischen ukrainischen Arbeiterpartei und der gegenwärtigen sozialistischen Regierung der Ukraine vor den Vertretern der sozialdemokratischen Partei Deutschlands:

I.) Alle durch obige Notiz zwecks Irreführung der öffentlichen Meinung der deutschen Partei- und Regierungskreise lancierten Unwahrheiten zu berichtigen;

II.) Die Aufmerksamkeit der Genossen auf die Arbeit von unverantwortlichen und verdächtigen Individuen zu lenken, die das Zentralblatt unserer deutschen Bruderpartei zu ihren persönlichen sowie parteipolitischen, aber dem Sozialismus gegnerischen und unlauteren Zwecken missbrauchen.

Ad. I.

Den in dieser Notiz aufgestellten falschen Bechauptungen stellen wir Folgendes berichtigend entgegen:

1.) General Pawlenko, der mit seinem Heere, etwa 25.000 Mann stark, sich im Herzen der Ukraine, jeder feindseligen Begegnung mit den Bolschewiken ausweichend, befindet, steht in Verbindung mit Otaman Petljura, entsendet zu ihm Boten, und empfängt von ihm Befehle. Einen der letzten Kuriere von General Pawlenko, sprach Genosse Bezpalko am 30. März l. J. General Pawlenko, ein in harten Kämpfen um die nationale Selbständigkeitzidee geschulter Mann, denkt an politische Abenteuer ebensowenig, als die übrigen ihm gleichgestellten Führer dieser Heeresgruppe, die die einzelnen Abteilungen selbständig anführen und nur durch Anordnung Petljnras, den sie alle verehren, in der Person des General Pawlenko ihren sie zu koordinierender Arbeit einigenden Führer erhielten. Das ukrainische Heer wird jeder legalen Regierung der Republik sich widerspruchslos politisch unterstellen. Gegenwärtig befindet sich die politische Leitung des Heeres in den Händen des Ministerpräsidenten Mazeppa, der mit seiner Regierung auf dem ukrainischen Territorium bis zu einem gewissen Zeitpunkte incognito, aber von der Bevölkerung und dem republikanischen Heere anerkannt, wirken muss.

---

[1]) Фінансову частину звіту опускаю. О. Д.

2.) Oberataman Petljura hat nie die Rolle eines Diktators gespielt, auch eine solche nicht angestrebt Die in der revolutionären Erhebung und durch den Sieg über den Hetmann erworbene Oberste Gewalt hat das Direktorium am 23. Jänner 1919 vor dem in der ganzen Ukraine gewählten Deputiertenkongress in Kiew niedergelegt. Dieser Kongress beauftragte unter dem Vorsitz des Genossen Symon Wityk mit Stimmenmehrheit auch weiterhin das Direktorium mit der Obersten Gewalt und gab ihr durch ein feierlich proklamiertes Gesetz weitestgehends Vollmachten für die Kriegszeit. Diese Vollmachten hatte weder Petljura noch das Direktorium in vollem Masse ausgenützt. Sie regierten durch einen verantwortlichen Ministerrat, der seid April 1919 unter der sozialistischen Leitung der zwei Parteien, der Sozialdemokraten und Sozialrevolutionäre, mit den Präsidenten, anfangs Genosse Boris Martos, hernach Genosse Mazeppa, an der Spitze steht.

3,) Petljura betreibt nicht die Geschäfte Polens. Durch die Katastrophe, hervorgerufen durch den Verrat der galizischen Reaktionäre ((ihr Bündnis mit Denikyn) war Petljura gezwungen, auf dem einmütigen Beschluss der Regierung und ber Armeeführer, die Persönliche Gastfreundschaft des polnischen Ober-Kommandanten Pilsudskyj in Anzpruch zu nehmen, um nicht in die Hände der Bolschewiken zu fallen oder durch seine Person eine besondere Anzichungskraft der gegnerischen Heere auf die Standorte unseres Heeres, abzugeben. In Warschau wird die, von unserer Regierung inaugurierte Politik des nachbarlichen Einvernehmens, die zugleich mit allen Nachbarn, auch mit Russland und Rumänien, eingeleitet wurde, fortgesetzt. Bis nun wurden von Petljura. der auch dazu nicht berechtigt ist, keine Staatsverträge abgeschlossen, Sollte es zu einem einträglichen Einvernehmen zwischen Ukraine und Polen komme so müssen solche Verträge nicht nur von der ganzen Regierung angenommen, sondern durch die parlamentarische Kärperschaft beschlossen werden.

4.) Bis nun besteht in der Ukraine kein Vorparlament. Ein solches müsste erst gewählt werden. In einem im Februar l. J. von der Regierung beschlossenen und von Petljura gezeichneten Gesetze, ist ein solches Vorparlament, das den Namen Volksrat führen wird, vorgesehen und zwar müssen die Wahlen in drei Wochen nach der Wiederaufrichtung des Regierungs zentrums der Ukrainischen Republik durchgeführt werden. Dieses Gesetz wurde vom Nationalrat in Kamenetz von allen Parteien am 8. Februar 1920 gutgeheissen.

5.) Ukrainische nationalstaatliche Verbände aus Vertretern der Parteien gibt es viele, von denen keiner aber aus allen Parteien besteht. Bis nun wurden drei solcher Verbände festgestellt: In Winnitza, in Kamenetz und in Wien. Die Notiz spricht auch von einem Nationalrat in Odossa. Es wäre der vierte. In keinem dieser Nationalräte ist die sozialdemokratische Partei vertreten, da sie von ihnen, in dieser für die Ukraine schweren Zeit politische, besonders reaktionäre Abenteuer befürchtet. Dieser Nationalräten halten sich auch die Volksrepublikaner als Aussenseiter ferne, da sie besonders Petljura unterstützen, gegen den die Nationalräte auftreten. Die Sozialrevolutionäre bilden mit den ukrainischen Komunisten einen Räteblock, der nichts gemeinsames mit den Nationalräten haben will, ausser die Hilfe zur Stürzung des Direktoriums. Beide Gruppen bedienen sich derselben Mittel zu anderen Zwecken. Aber es gibt auch Sozialrevolutionäre, die die Regierungs Petljuras unterstützen. Bis nun hat kein Nationalrat trotz Anfeindung der jetzigen Regierung es

gewagt, zu einem politischen Abenteuer mit einer illegalen Regierung zu greifen. Ein solches Unternehmen würde nur alle charakteristischen Merkmale eines ausgesprochenen Statsverrates haben und den Ukrainischen Staatsgedanken schwer schädigen. Dieses Unternehmen würde nur die allgemeine Verurteilung des Ukrainischen Volkes und des kämpfenden Heeres hervorrufen und könnte nur geleitet und unterstützt werden von Gruppen, die auf Vernichtung des ukrainischen Staatsgedankens ausgehen. Weder Petljura und das Direktorium noch die jetzige Regierung klammern sich an die Macht. Mit Ungeduld erwarten sie die Zeit, um vor einer gesetzlichen Körperschaft ihre Vollmachten niederzulegen.

6) Die Minister des Kabinetts Mazeppa befinden sich alle ausser dem Finanzminister Martos und dem Arbeitsminister Bezpalko in der Ukraine. Martos wurde von der Regierung zu dem Zwecke ins Ausland entsendet, um in den Angelegenheiten seines Ressorts den notwendigen persönlichen Kontakt daselbst zu pflegen. Sein Aufenthalt ausserhalb der Ukraine hat sich unfrewillig dadurch verlängert, dass er auf die Machinationen das Finanzagenten Suprun kam und jetzt pflichtgemäss unser Staatsgeld aus dem Privatbesitz dieses mitterweile entlassenen Beamten borgen muss. Arbeitsminister Bezpalko ist aus der Ukraine im Jänner l. J. zwecks Herstellung des Kontaktes zwischen der Regierung und der diplomatischen Auslandsvertretern derselben abgereist und hat sich sein Aufenthalt im Ausland auch unfreiwillig dadurch verzögert, dass ein schweres Nierenleiden ihn an das Krankenlager hier bindet.

Ad. II.

Am 29. März l. J. fand über Anordnung des Ukrainischen Direktoriums durch den gegenwärtig in Berlin weilenden ukrainischen Finanzagenten Boris Martos die Amtsenthebung des Berliner ukrainischen Finanzagenten Gregor Suprun statt. Zugleich wurde gegen Suprun wegen seiner Geschäftsführung bei den deutschen Gerichten eine Zivilklage eingereicht und um Einleitung des Strafverfahrens angesucht. Die Amovierung Supruns und die gerichtlichen Schritte gegen ihn erfolgten deshalb, weil er über die in seiner Verwaltung gewesenen Gelder jede Rechnungslegung seit mehr als einen Jahr verweigert und greifbare Verdachtsmomente vorliegen dass er einen Teil dieser Summe für seine Privatzwecke verwendet hat. Suprun, dessen Bestellung zum Finanzagenten seinerzeit vom Ukrainischen Direktorium (Petljura) erfolgte, will nun die politische Gegnerschaft einzelner politische-Parteien in der Ukraine, die Anhänger eines Hetmannregimes oder eines Rätesystem- und daher Gegner unseres demokratischrepublikanischen Regierungssystems sind, benutzen, um die Legitimität unseres Direktoriums und unseres Finanzministers, ihn zur Verantwortung zu ziehen, anzufechten und so störend in den Gang des schwebenden Verfahrens einzugreifen.

Zur Irreführung des Gerichtes sucht er durch die Presse darzutun, dass es sich darum handle, die bei ihm angeblich in bester Verwahrung liegenden, dem ukrainischen Volke gehörigen Geldbeträge in die Hände einer Regierung zu spielen, die nicht mehr existiert und beruft sich zu diesem Zwecke auf Weisungen einer „neuen“ Regierung vom 13. April, welche die weitere Auszahlung von Geldern an die „Emigrantenminister“ verbiete.

Da, wie oben dargestellt, eine solche neue Regierung aber nicht existiert, so handelt es sich um eine von Suprun zu seinem eigenen Schutze vor gerichtlicher Verfolgung gefälschte Darstellung, in welche die beim Landgerichte I. in

Berlin im Zuge befindliche strafgerichtliche Verhandlung volle Klarheit bringen wird.

Aus Obigem ergibt sich unzweifelhaft, dass die im Abendblatt des „Vorwärts" am 23. ds. erfolgte Veröffentlichung geeignet ist, die Existenz der jetzigen legalen Regierung der Ukrainischen Volksrepublik vor der Oeffentlichkeit in Frage zu stellen, ja sogar Beihilfe zu leisten, damit eine illegale durch nicht kompetente „Nationalräte" gewählte" Regierung an ihre Stelle trete. Die Durchsetzung eines solchen chaotischen Zustandes wäre für Suprun und seine Helferschelfer in der Finanzkommission, deren Finanzgebahren jetzt revidiert werden soll, sehr bequem und für jene ukrainischen Politiker, die durch Putsche ihr System zum Sie bringen wollen, äusserst willkommen. Zum Schaden käme dabei aber der Verstand der ukrainischen Volksrepublik, die nach so vielen schweren Kämpfen für ihre Existenz kaum mehr die Kraft besitzt, neue politische Abenteuer zu überstehen. Dass dies auch Wasser auf die Mühle aller Gegner der Sozialdemokratie in der Ukraine wäre, ist selbstverständlich, da die letztere derzeit die Verantwortung für die jetzige Regierung in unserer Republik trägt. Es ist naheliegend, dass es uns unbegreiflich erscheint, aus welchem Grunde das Zentralblatt unserer Bruderpartei in Deutschland, welch letztere dieselbe Verantworung für die derzeitige Politik des Deutschen Staates trägt, wie wir solche in unserem Staat auf uns genommen, diesem Unternehmen gegen die ukrainische Volksrepublik und gegen die Sozialdemokratie der Ukraine die Spalten geöffnet hat.

Wir glauben als Parteigenossen das volle Recht für uns in Anspruch nehmen zu dürfen, an die werten Parteigenossen Deutschlands das Ersuchen zu stellen, die mit unseren Namen gefertigte Berichtigung Abschnitt I. und II. dieses Schreibens auf derselben Stelle in Bruderorgan „Vorwärts" wo die berichtigte Veröffentlichung vom 23. ds. erschien, abdrucken zu lassen.

Wir geben der Hoffnung Ausdruck, dass den Vertretern unserer Partei Gelegenheit durch Euer Entgegenkommen geboten werden wird, uns mit unserer Bruderpartei in Deutschland keineswegs in dieser Angelegenheit, die uns so peinlich berührt hat, sondern in den grossen allgemeinen Fragen des Proletariats, die heute auf der Tagesordnung sind, gemeinsam zu besprechen.

Mit Perteigruss!

Osyp Bezpalko m. p.
Mitglied des Zentralkomitês der ukrainischen sozialdemokratischen. Arbeitpartei und Arbeitminister der U. V. R.

M. Porsch m. p.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ
15-го лютого 1920 року.
Ч. 109.
Д.-Армія.

№ XCIV.

Таемно — належит знищенню.
Головному Отаману С. В. Петлюрі.

ДОКЛАД.

1. ОБСТАНОВКА: Наша армія 14 лютого б. р. осягнула район сел: Еремієвка, Погор'лівка, Москаленки і Васютенці, на південний схід від м. Черкаси на лівому березі Дніпра. Перехід на лівий берег зроблен з метою агітації. По 13-го лютого кінним полком Київської дівізії було захоплено і утримувалось

м. Черкаси, котре після використання було залишено. 14-го лютого для захоплення м. Золотоноші надіслан Запоріжський кінний відділ.

2. ВІДНОСИНИ ДО СОВІТСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ: Совітська армія одержала наказ обеззброїти всі наші і повстанчіські відділи і перший бій з московськими комунистами був в с. Цибулеві — 8-го лютого б. р., де червоні повели наступ на Штаб Армії, обоз і отряд Отамана Гулого, силою до двох кінних полків при 2-х гарматах. Наслідком цього бою було те, що ми залишили район с. Цибулів. Зараз совітська влада вживає всі заходи, щоб знищити нашу армію і обеззброїти селянство. В районі м. м. Черкаси і Сміла були бої з червоними Київської і Волинської дівізій та полку кінноти Черних Запоріжців, де нашими відділами захоплені полоненні і обози 60-і совітської дівізії.

3. ОПЕРАЦІЇ З ДОБРОВІЛЬЧОЮ АРМІЄЮ: Остання операція з Деникинцями була 23-го січня б. р. у с. Олексіевка-Лутковська (на Херсонщині) в районі станції Плетений Ташлик, після того як наша армія прорвала деникинський фронт і пішла на з'єднання з повстанчиськими відділами Отамана Гулого. Київська та Волинська дівізії пройшли лівіше Плетеного-Ташлика, чим зовсім дезорганізували в цих районах деникинців. Не дивлючись на тяжкі умови для нас (70 верстні переходи) і деникинську гвардію, наші частини прорвали фронт і вийшли в тил ворогові, і після цього наша армія вже ніяких операцій з деникинцями не мала. Запоріжці в операції під с. Олексіевка-Лутковська захопили полоненних і 24 фіри обозу, но потім обставини змінилися, нам прийшлось проривається крізь фронт і там наші части залишили частину свого обозу.

4. НАСТРІЙ НАШОЇ АРМІЇ: Армія страшенно зморена і вимагає відпочинку і обновленна свого складу влитьям свіжіх сил і тільке дякуючи цім не чоловіческьим зусильям наша армія зробила до 1500 верст переходу, прорвала ворожій фронт і опинилася в тилу ворога.

5. НАСТРІЙ НАШОГО СЕЛЯНСТВА І ЙОГО ВІДНОШЕННЯ ДО АРМІЇ: На Херсонщині селянство відноситься добре, на Київщині гарно і навіть в селі Матвіевка, котре рахує себе належащим до Холодного яру — дали трохе зброї. На Полтавщині помічається сильний вплив большовизму, чому населення відноситься до нас бай дуже. Повстанчиській рух на Херсонщині Київщені та Катеринославщені мае велике значення і з цім рахується дуже совітська влада.

6. ЩО ЗАРАЗ ПОТРІБНО АРМІЇ. Для армії потрібна зараз база — плацдарм, де б вона могла відпочити і переформуватися. Для цього потрібно зброя, одяга, знарядя, харчі і гроші. Зараз армія переживае грошовий крізіс і харчується виключно від населення.

7. АГІТАЦІЯ. Діло агітації в армії поставлено дуже добре і особисто в Київській дівізії, котра мае дрюкарню і росповсюжує між селянством і ворогами в великій кількости ріжні відозви і інформації. Кожний козак і старшина в нашій армії есть зараз агітатор і наш марш від Мирополя був краще всякої агітації, і де ми не проходили нас селянство зустрічало як свое військо.

8. ЗВ'ЯЗОК З ПРАВИТЕЛЬСТВОМ. Повна несвідоміcть про наш Уряд, його віддаленність від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і росповсюжують провокаційні чутки про Уряд, хоть наше військо не звертае на це уваги, але все таки есть і легкодухі у котріх в душі уже закрадається сумнів. Для улаштування міцного зв'язку з правительством від армії маються люди: Умань—Деращук (Сумний) Маржановській Елесавет, Київська 20

Пані-Матка — теар завода „Эльворті" в Елесаветі і Турчук научитель села Кирилівка, Звенігородського повіту, Учительська семенарія. Прошу як можна в найскорійший час повідомити, на що можна надіятися, бо при таких умовах праця на далі не можлива.

Підписав Отаман Омельянович Павленко.

З орегіналом згідно:

Начальник Загального Відділу, Сотник Копац.

№ XCV·

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЕЮ
26 лютого 1920 року.
Ч. 147
Д.-Армія.

Зразок.

Головному Отаманові С. В. Петлюрі.

ДОКЛАД.

1. 15-го лютого б. р. кінний відділ запоріжців, надісланий на м. Золотоношу зайняв її і забрав в полон 62 червоноармейця і обоз, витримавши бій з 2-ма курінями інтернаціоналної піхоти.

2. 19-го лютого б. р. нашими частинами, як компенсація за обеззброення сотні 3-го кінного полку, бувшого полковника Удовіченко групи в с. Яничі, Чегринського повіту, обезброен в м. Камянка невеличкий відділ Коцура.

3. 19-го лютого б. р. в с. Баландіно прибуло 20 козаків і 2 старшин — втікачів з отряду Волоха, котрі оповідають, що отряд Волоха обеззброен і примусово влитий в частини червоної армії і тільке невеличка частина втікла. Волох і ревком правобережжя виїхав до Київа в центральний комітет. Багато Волоховців заарештовано і посадовлено в в'язницю.

4. В тих районах де наша армія проходила, селяне ні де не беруть совітських грошей, рахуючи їх за звичайні паперці і навпаки іде страшна погоння за гривнями. Всі наші гроші ходять добре, крім облігацій, котрі між иншим в де яких місцях ходять теж добре. До большовиків і особисто коммуністів селянство ставиться дуже вороже, а в де яких селах навіть озброено.

5. Зброї від селян дістать неможливо, тому що в селах заводяться самоохорони — невеличкі озброені відділи для своего захисту від бандитизму, котрий був розвився до надзвичайних розмірів і примусив селянство почати органзіуватися. Багато було випадків коли села з'еднувалися виловлювали навколо бандитів і забивали, чим примусили такий элемент тікати з сел. Всі ці бандити кинувші свої села знаходять притулок у Коцура, чому населення дуже вороже і неспівчуваюче ставиться до Коцура, окрім сел: Янича, Новоселиці і Суботіва, які Коцуровської орієнтації.

6. З боку партійних робітників не видно не якої праці на селах і навіть при всім бажанні не мае змоги їх розшукати.

7. Галицька армія як видно з листу доктора Миколи Лівитського котрий з'ясовуе як вона до нас, власне їх командування ставиться Галицька армія е зараз тліючій мрець, пасивний до всего, крім своеі власної шкіри.

8. Прийом в армію добровільців — українського походження які під часи гетьманщини тікали на Донщину і весь час билися з большовиками — можливий, тому що ці люди, крім того що вони українці мають досвід в боротьбі з большовиками, яку зараз ведемо і ми. Прийом в армію добровільців, котрі билися весь час проти нас не то що не бажаний, а навіть не можливий. Такій прийом

зміг би зробити те, що всі борці, котрі зараз знаходяться в армії примушені би були кинути армію бо працювати поруч з тими людьми, котрі не так давно бились проти нас — дуже важко і не можливо.

9. Добровільці вже починають поступатися в своїх переконаннях і начальником Ольгопільського району від имені свого командування була надіслана через командіра черніх запоріжців делегація з офіційними паперами для переговорів з нашим командуванням без всяких полетичніх обіцянок з того чи иншого боку. Ця делегація була направлена до Отамана Тютюнника. Прочитавши офіційні листування Отаман Тютюнник відповів делегатмм: „я не есть командуючий армією, не можу взяти на себе відповід на Ваше листування по стільке по скільке я з'являюся заступником командуючого в цім районі. Перш всего наше командування не вступить з вашим командуванням не в які переговори поке не буде конче і остаточно Вашим командуванням визнана УКРАІНА як незалежна самостійна держава і друге, всі добровільчі війська які зараз знаходяться на території УКРАІНИ і потім будуть знаходиться повинні підлягати нашому командуванню. Поке я матиму змогу передати для остаточної відповіді Ваші листи Командарму Ваша армія може до того часу не існувати".

10. Час іде і дальніще існування Української Армії, як організованної армії може бути тільке в тім разі, коли нам конкретно буде сказано на що можна надіятися. Чи можна для організації і переформування нашої, ставшої на партізанщину армії в організовану регулярну армію — мати надію на плацдарм відпочинок, одягу зброю, знарядя і особисто гроші. Не виявленість обставин може постатити армію в тяжке і навіть кретичне становище.

11. Завдяки браку грошей армія не мае змоги вести таемну агентурну розвідку в команді і керуючи кола ворога, котра вимагае все таки великіх грошей.

12. Армія мандрує вже 2-ий місяць і не отримала не одного разу конкретної допомоги, не одної конкретної і реальної думи і надії на будуче. Це все вкупі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини. Орегінал підписав Отаман Омельянович-Павленко.

З орегіналом згідно:

Начальник Загального відділу, Сотник Копац.

№ XCVI.
Оперативний
Таемно

НАКАЗ
Українській Армії У. Н. Р.
ч. 025.

с. Худоліівка. Мапа 10 верстов в цалі. 12 лютого 1920 р.
13 год.

§ 1

По агентурним відомостям в с. Цібуліво прибув отряд большовиків в складі піхоти, кінноти, гармат і обозу до 200 возів; кількість отряду не виявлена. Другий отряд до 2000 кінних, понесшій страти до половини свого складу в боях з відділами Гулого, направився на с. Пруси; по тим же відомостям в с. Китай-Городі є отряд большовиків. М. Чигирин занято отрядом Коцура до 400 чоловік. В других близчих місцевостях і по той бік Дніпра в районі м. Еремівка ворога не виявлено. По непровіреним відомостям м. Золотоноша занято повстанцями, такіж відділи повстанців є і на Херсонщині. 12-го II.-20 відбулась нарада Командарма й всіх командуючих дівізіями, на котрій був також

присутнім і Отаман повстанців Херсонщини й Катеринославщини Гулий. Попереднє завданн, яке було покладено на Армію У. Н. Р. виконано. Вся Українська Армія скупчилась згідно останнього наказу.

§ 2

Наказую: а) В троходобовий термін всім дівізіям осягнути район В. Буромки, Хреститилево, Іржавець.

Розвідка: б) Всім частинам, переходячим в нові районі залишати агентурну розвідку.

в) Отаманові Гулому наказати Отаманові Чучупака провадити агентурну розвідку в районах Канівa, Сміли, Ново-Миргорода, Лисаветграда, Знаменки, й Чигирина, доставляючи відомости Отаманові Гулому.

г) Військову розвідку вести по вказкам комдівів з метою мати освітлений район принаймі на 2 переходи.

§ 3

Окреме завдання: а) 5-му Кінному полку втримувати м. Черкаси по 14-II включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатись до своєї дївізії; коли обставини будуть несприяючими для виконання цього наказу, полку відходити по маршруту своєі дівізії, доглядаючи в напрямку Черкаси-Золотоноша. б) До приєднання 5-го Кінного полку до своєі дівізії, полку Чорних Запоріжців прикривати марш Київськоі дівізії. Комполку отримати від Комдіва Київськоі дівізії відповідний наказ.

§ 4

Волинській дівізії 13-II стати на марш і перейти в с. Еремiівку 14-II в с. Ляшівка, 15-II в м. В. Буромки. Запоріжскій дівізії 13-II стати і перейти в с. Москалівка. 14-II в с. Козедуби, 15-II в с. Іржавець, Київській дівізії 13-II стати на марш і перейти в с. Васютинці, 14-II в с. Старий Коврай, 15-II в с. Хрестителево.

§ 5

В склад Запоріжскій дівізії ввійти відділу Отамана Гулого. З цього числа Отаманові Гулому вступити в командування Запоріжською дівізією. Штаб Армії при Запоріжській дівізії. По прибутті на місця ночлігів частинам входити між собою з відповідними штабами в звязок. Терминові донесення по прибуттю на ночівку й перед виходом на марш.

Всім частинам звернути увагу на організацію збору розвідочного матеріалу. По прибуттю на ночівку кожною частиною мусить бути вроблена розвідка окружаючої місцевости, шляхів і видано разпорядження на випадок сполоху.

Провідниками частини повинні бути заосмотрені своєчасно. Бажано, щоб частини приходили на ночівку в 14 годин.

Командарм Військ. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XCVII.

Таємно.

Належить знищити.

НАКАЗ

по Війську У. Н. Р.

13-II-1920 р. Ч. 36. с. Москаленки.

I. Обстановка: По маючим відомостям в районі Сміла, Знаменкі—Чигиріна ворожих частин не мається. В районі с. с. Цибулів і Михайлово іде бій селян з совітськими військами. По відомостям від Отамана Коцура—в районі

м. Кременчуга мається совітська кінна дівізія і по непровіренним відомостям м. Золотоноша занята повстанцями.

II. Позаяк частини армії пізно прибули в райони розташування завтра 14-II—назначаю дневку.

III. Усім начальникам дівізіям прибути завтра 14-II в 10 годин ранку в с. Москаленки для обговорення деяких питань.

IV. Усім кінним полкам приготовиться до марша.

V. Розвідка: а) агентурна: в каждій дівізії призначити по 1 старшині і 6 козаків. Райони розвідки: для Волинської дівізії в районі Цибуліва для обслідовання участка Александрія-Знаменка-Елісаветград.

Запоріжські дівізії—в районі Цьвітково для обслідування участка Цибулів, Каменка і Ново-Миргород. Київські дівізії район Сміла-Цвітково. Розвідочним групам вирушити завтра 14-II в 6 год ранку.

б) Військова розвідка: Для Волинськоі дівізії: від лінії Клішинці, Святілівка, Степановка, Буромки включно на схід.

Для Запоріжської дівізії район х. Козидуби, Вел. Буромки і х. Мохначи включно і на схід від цеі л. Для Київської дівізії район Коврай. Завойтовщина (Лукашов) і Хрестителево від цеі лінії на захід.

Усім розвідочним групам дається сектор на дальности 2-х переходів (36 верст). Розвідочні донесеня давати два рази в добу. Ближню охорону як в бік Дніпра так і в інші боки вести роспорядженням Н-ків дівізій.

VI. Начальникам дівізій по можливости мобілізувати старшин в районах свого росташовання.

VII. Полку Чорних Запоріжців з двома сотнями Запор. кінного полку під загальним керуванням Полк. Дяченко — 14-II стати на марш і захватити м. Золотоношу після розвідки і в тим разі, коли там не мае наших повстанчеських відділів. По захваті і використаню, залишивши агентурну розвідку перейти в район Запор. дівізії. Сотням 3 кінного полку нічліг в с. Старая в роспорядження полк. Дяченко в 7 год. ранку. Усі директиви по дальшому завданню полк. Дяченко отримати від Комдів. Київської дівізії. Полк. Дяченко термінові донесення висилати два рази в добу для чого составити летучу пошту.

VIII. 3 кінному полку одержати від Волинської дівізії—3 кулемети, а Заріжському кінному полку від полку Чорних Запор. — 4 кулемети.

Командуючий Арміею У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Наказа за ч. 025 і 36 для Київської зб. дівізії одержав Ад'ютант Штабу чотарь Макаренко.

№ XCVIII.

Копія донесення Дьяченка.

Начальнику Штаба Армії
Отаману Київської дівізії.

В ніч на 14-II. мною було занято м. Золотоноша і ворог відійшов на окраіни міста по шляхам, що ідуть на Піщани та Глемазів. В 10-ій годині ворог перейшов в контр-наступ і після $6^1/_2$ год. боя заставив мене відійти на станції, котру я утримував до темноти. В бійці з боку ворога приймало участь 2 батальони інтернаціональної піхоти, котра прийшла з м. Переяславу. 13-го II в 22 год. Мною взято 62 половених і дещо з майна. При наступі ворог поніс тяжкі втрати, бо полк мій бився в пішому строю. У мене 5 убитих та 6 ранених. За-

лишив місто із за недохватки набоїв. Зараз з Переяслава, по словам селян, підійшло ще 2 бат., чи полки і готуються до наступу на м. Кропивну та с. Деньги. Я зараз відхожу в Канівці де і зв'яжуся з 5 кін. полком.

Дьяченко.

с. Деньги $19^{15}/_{2}$-20 р. 5 год. 12 хв.

№ XCIX.

Копія з донесення Командіра 5 кін. полку.

Начдіву Київської

16/II 20 ч. 69 12 годин.

Тілько що одержали відомости від селян: 14/II большевики кіннотою і піхотою при кулеметах відступали з м. Золотоноша на Богодуховку, з Богодуховки вчора прийшли в м. Чорнобай, з м. Чорнобай мають направитися на ст. Коврай і на В.-Коневци. В Конівцях, як каже селянин, комуністи були вчора. Вислани роз'їзди для провірки цих відомостей на с.с. Канівці, ст. Коврай. Зв'язку з Чорними Запоріжцями ще нема.

Командір Кінного полку полковник Старостин.

З орігіналом згідно

Твоб Наштабу

Київської Блощаневич.

16.II.20 14 годин.

№ C.

НАКАЗ

По Військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

Ч. 7.

26-го лютого. м. Хмілеве (на Херсонщині)

§ 1.

Повернувшогося до Армії, після хворости Осаулу Долуду вступити до виконання своїх обов'язків наштадарма.

Командуючий Армією Укр. Народ. Респуб. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

НАКАЗ № CI.

По військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

ч. 8.

27-го лютого 1920 р. м. Хмілеве (на Херсонщині)

§ 1,

Повернувшомуся після хворости до Штабу Армії священнику-протоєрею Пащевському вступити до виконання своїх обов'язків Головного Священника Армії У. Н. Р.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респуб. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник

№ CII.

Начальнику Волинської Збірної Дівізії.

По наказу Командуючого армією звертаюсь до Вас з проханням прикомандіровати тимчасово старшин 1-го північного полку сотвика Кришталева і хорунжого Дуброву до штабу армії, позаяк усі старшини похворіли і зараз крім мене в штабі нікого не має і при таких обставинах провадити працю не

можливо. Як тілько хворі наші старшини виздорівіють Ваши старшини зараз же будуть повернути негайно до Вашої дівізії

13 лютого 1920 р.

ч. 207. За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачук.

НАКАЗ № CIII.

по Військам У. Н. Р. Таемно.

1920-14-II[1]. ч. 37. с. Москаленки

" " год. хв.

I. Обстановка: Від Волинської дівізії одержано донесення в котрому зазначено, що селяни с. Єремієвки доносят, що в с. Семенівці е два большевицьких піших полки, котрі направляються через м. Жовнін для ліквідації наших отрядів. Відносно більшовіцьких сил у м. Кременчузі донесень не поступало.

II. На підставі вищезначеної обстановки операції кінноти проти Лубень і Хорола поки що припиняю. Наказую сьогодня же виставити постійни застави: від Волинської Збірної дівізії в Жовніні, Запоріжські дівізії в районі Клищинци, Київської дівізії на хут. Баталей.

Завдання усім заставам освітлення місцевості як можна більшого району. Звертаю увагу на своечасну і скору доставку донесень, а для цього виставити промежуточні летучи пости.

III. В залежності від обстановки і при обнаружені значних ворожих сил, передбачаеться переход нашої армії через Дніпро в районах: для Волинської дівізії — с. Худоліївки, для Київської дівізії — с. Чернявка, для Запоріжської дівізії с. Лубенці і Замотниця. При проході через Дніпро залишити на місцях переходу розвідочни пости, котрим дается завдання виявити ворожи сили, щоб дати нам змогу своечасно перейти в контрнаступ.

IV. Щоб дати свободу і більшу рухомість нашим частинам, усі лишні обози переправити 15/II через Дніпро і сосредоточити в районі с. Топилівка для Волинської і Запор. дівізії, для Київської по передбаченню Комдіва.

V. Призначаю тилові дороги для Волинської дівізії Худоліевка, Медведовка, Головківка і Осота; для Київської дівізії Чернявка—Жаботін; для Запоріжської дівізії — Лубенци—Грушовка.

VI. Комдіву Київської дів. переправити наказ до відділу Полковника Д'яченко, з'ясовавши йому становище і наказавши йому занявши м. Золотоношу, по можливості 15-II залишити м. Золотоношу і відійти в м. Ірклієв і далі по маршруту Київської дивізії, а при неможливости переход Дніпра і маршрут предоставляеться вирішити самому Полковнику Дяченко.

VII. При слабих ворожих силах предбачаеться наш контр-наступ.

VIII. Усім частинам мати місцевих проводників.

IX. Термінові донесення присилати двічі в добу, а розвідочні — негайно.

X. Замічено що донесення пізно поступають, бо не можна знайти штабів, а з приводу цього наказую завести білі прапори з червоним хрестом розміром ($1^1/_2 \times 1^1/_2$ арш.). Червону матерію отримати від Комдіва Київської.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Нач. Штабу Полковник Ткачук.

ч. 208/оп.

Наказ за ч. 208/оп. для Київської дівізії одер. Ад'ютант Штабу чот. Макаренко.

---

[1]) Слова: „14 лютого 1920 р." закреслено. О. Д.

№ CIV.

2 лютого 20 р. м. Умань.

Пану Головноком. Військами У. Н. Р.

Трапилась нагода передати Вам де які більш-меньш цікаві відомости, одержані мною від ріжних осіб, які прибули з Камянця та Київа. Із Камянця відомости такі—зараз туди повернувся міністр Левітський котрому доручено з пропозіції Польщі вкупі з Антантою формування нового кабінету на діловому принціпі тудиж прибув на днях і отаман Петлюра, а заново сформовані із полонених Польщею війска заняли фронт праворуч поляків—приблизно в Новоушицькому повіті. Одержано із приватних джерел і багато інших, але більш-меньш непевних відомостей, які мають невелике значіння, а тому я їх і не передаю. Становище у Києві малюється так. Там страшна дорожнеча, фунт масла коштує наприклад 1000 карб., фунт хліба—160—180 карб., фунт солі від 900 до 1100 карб. Робітництво совітською владою страшенно незадоволено. Зараз всюди по Україні йде централізація не київська, а московська гроші радянські котіруюця—одна тисяча за 300—250 карб. Селянство на всьому просторі правобережжа радянських грошей не приймає: наближається грошова криза; в звязку з цим всюди великі непорозуміння. Радянська влада напружує всі сили вийти з цього становища, але грузне все більш і більш. Меж комуністами російської марки і нашими боротьбистами в центрах велика гризня з за влади і предбачається скорий розрив.

У Волоха справи кепськи—багато балакають що скоро його обеззброят. Сам Волох на майбутне дивиця дуже песімістично і упевняє всіх що майбутні повстання щастя Україні не дадуть.

Вся людність в Умані і навкруги щиро чекає приходу іншої влади (Петлюровської) бо ця опріч шаленої дорожнечі на місцях народу нічого не дала.

Є чутки що зараз поляки доходят до Фастова. Я цьому отчасти віру, бо большевики тут чогось дуже нервуют. Із Київа передають, що Антанта наказала всім малим державам дати половину своїх військ на боротьбу з большовиками; Кубанська Націон. рада в Парижу склала умови з Укр. місією на спільну акцію проти большовиків до цього акту приєднався Дон.

З поваженням П. Сумний.

№ CV.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
Ч. 38.

15-II 1920 р. с. Москаленки.

I. Обстановка: наші роз'їзди повернувшіеся з сел: Ляшівка і Б. Буромки донесли, що ворога там немає. Агентурна розвідка вислана на м. Кременчук дійшла до м. Градижска і донесла, що в м. Жовніні є дійсно комунистична організація, котра хотіла заарештовати наш роз'їзд (волинської дивізії) 15/II відправити в м. Кременчук, но роз'їзд у ночі зник. В село Мозоліевку 14/II прієзжало 8 кінних комуністів за фуражом. В м. Градежск є 40 кінних комуністів. По відомостям від селян в с. Пісчанах (що 10—12 верст від Кременчука) стоїть 2 большевицьких полки, котрі прайшли від Кременчука ще 12/II. Напрямок цих частин не виявлено. Одні кажуть, що ці частини підуть цо шляху через Еремієвку на Золотоношу або по залізниці на Ромодан—Гребінку. Розвідкою віявлено, що на станції в с. Каменка ворожіх сил немає. В районі Новомиргорода іде бійє, ял

розвідка не повернулась і не виявлено з ким іменно. Повстанці з Холодного Яру готуютця обезброети Коцура (Чегринскій раіон). Отримано відомости від старшини який був в м. Умані 2.II, що отаман Волох з своїм отрядом 31/I вийшов на польській фронт. В Звенігородці 5—6 лютого, Цвітково—8/II і в Черкасах—9/II ніяких ворожіх частин не було. Цей старшина констатує прехильність населення до наших війск, підготовчу працю до повстання і великі надії на отамана Петлюру. Повернувшійся урядовець, який по хворости залишився в с. Ново-Андріевка від 12/2 був затриманий комуністами в Цебулеві доклав: що війска стояли й Цебулеві і готовились к віходу на польській фронт. В Цебулеві робили реквізіцію хліба, конів і скота, після цього пішли в с. Михайлівку, але там з сеатнами була бійка. По відомостям від агентури всюди де були комуністи селяни до них відносятця вороже. II. Завтра 16/II всім частинам армії залишатись, до отримання нових деректів на своіх місцях. III. Завтра 16/II ранком Комдіву Кіевської дівізії внслати розізд назустріч Полк. Дяченку і сообщить йому о розтушованні наших частин.

Командующій Армией У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
За нач. Штабу полковник Ткачук.

№ CVI.
Таемно.

НАКАЗ
по Війскам У. Н. Р.
ч. 39.

16-II-1920 р. с. Москаленки.
14 год.—хв.

I. Обстановка: від Волинської дівізії одержано донесення, що розізд висланний від застави (Волинської див.) на м. Жовнін був обезброений місцевими селянами і посадженний в Волосну Управу. Застава ввійшла в містечко замітила що зі всіх кінців начали сходитися селяне. Застава не бажаючи бути обезброеною, відійшла на хут. (м. Жовніна). Населення м. Жовніна дуже вороже відноситься до Українських військ і маються не провірени відомости, що селяни надіслали делегацію до м. Кременчуга, аби ім дали допомогу вигнати наши частини.

Наша армія перейшла на лівий берег Дніпра де пробула 4 дні. За цей час нами були заняти Черкаси і Золотоноша і зроблена велика агітаційна робота і селянство побачило що наша армія істнуе. Зараз ми приковали ворожи сили. Після цього армія, маневріруючи, повинни вийти з цього напрямку і перекинутись на правий берег Дніпра. Нашоі армії знову предстоіть великий похід, котрий може протягнутись до місяця, а за цей час справа нашоі армії повинна стати на Державний шлях.

II. 17/II в 8 год. ранку армії стати на марш: Волинської дівізії в с. Худлоліевка, Киівської дівізії в с. Чернявка, Запоріжської дівізії в с. Лубенци і Замотници (штаб Лубенц..).

18/II перейти в райони: Волинської дівізії в район с. Яновка, Київської дівізії в м. Жаботін, Запоріжської дівізії в с. Грушевка. 19.II перейти в район: Волинської дівізії в с. Бондариво-Голіково (штаб—Голіково), Київській дівізії в с. Вербовка, Запоріжської дівізії в с. Баландіно-Кохановка (штаб Баландіно).

III. На марші кожна дівізія уявляе з себе походну колону з мірами охорони в повні бойові готовності, щоб кожну хвилину можно було приняти бій.

IV. На марші вибирати наблюдательни пункти і залишати парни розвідочни пости, поки не пройде уся колона.

V. На ночлігах росташовуватись, так щоб головні сили були під рукою і в одному пункті. Призначати обов'язково збірний пункти і мати тісний звязок з частинами.

VI. При приході на ночліг, старший начальник з Командірами частин обїзжае свій район, вибирае позіцію і робить усі роспорядження на случай бою.

VII, Усім командірам частин налагодити саму широку агентурну розвідку.

IX. Термінові донесення присилати двічи в добу к 8 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

X. Штаб Армії на марші при Запоріжски дівізії, а ночлегах: 17/II в с. Лубенци, 18/II в с. Грушовка, 19/II в с. Баландіно.

XI. Заместники: Отамани Тютюнник і Загродський.

Комадуючий Арміей У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За начальника Штабу Полковник Ткачук.

Ч, 211/оп.

№ CVII.

Таємно.

Додаток до наказа ч. 39 по Військам У. Н. Р. від 16-II-1920 р.

Обстановка: По донесенню Командіра 5-го Кінного полку (Київської дівізії) від 15.II м. Черкаси занято місцевими та пришедшими комуністами силою до 600 чоловік. м. Золотоноша занято партізанами, охорона нібито большевицького напрямку. Ревкоми всі на місцях. 15/II в бік Золотоноші чутна була гарматна стрілянина до 11 год. ранку. По відомостям від селян, які прибули з м. Золотоноші ходять чутки, що 14/II нібито роспочався рух Російських комуністів з м. Драбово на м. Черкаси.

За Начальника штабу полковник Ткачук.

№ CVIII.

Таємно.

НАКАЗ

по Військам Армії У. Н. Р.

ч. 40.

19-16.II-20 р. с. Москаленки.

I. Обстановка: В ніч на 14.II полком Чорних Запоріжців занята була м. Золотоноша і ворог відійшов на окраіни міста по шляхам, що ідуть на Пещаное та Глемязов. В 10 год. 14/II ворог перейшов в контр-наступ і після 6½ годин бою заставив полк Чорних Запоріжців відийти на станцію, котра утримувалась до темноти 14/II. В бійці з боку ворога приймало участь 2 баталіона інтернаціональноі піхоти, котра прийшла з м. Переяслова 13/II в 22 години. В бійці взято 62 полоненних і богато майно. При наступу ворог поніс тяжкі втрати. З нашого боку 5 убитих і 6 ранених. Зараз з м. Переяслава по словам селян підійшло ще 2 баталіона, котрі готуються до наступу на м. Кропивку не Деньги. З донесення Командіра 5-го Кінного полку (Київськоі дівізіі) видно, що 14.II большівіцька піхота і кіннота при кулеметах виступили з м. Золотоноша на Богодухівку; з Богодухівки вчора 15.11 прийшли в м. Чорнобай. З м. Чорнобай мают направитися на ст. Коврай і на В. Каневци. В В. Каневцах, як кажуть селяне, комуністи були вчора; 15/II. Усі ці відомости від селян і для провірки іх вислани розїзди.

II. Сьогодня 16/II полк Чорних Запоріжців ночує в с. Новий-Коврай і мяэ заставу в с. Лихолети.

III. В звязку з обстановкою звертаю увагу на міри охорони і розвідку на північ (від Запоріжської дівізії вислати агентурну розвідку, і розїзди на хут. Ісаєнки і Баталей). Від Волинської і Київської по призначенню Комдівів.

IV. Завтра 17/II усі обози вислати вперед з місця ночлігів не пізніще 6 годин ранку, а частинам стати на марш не пізніше 7 годин ранку. Арергарди тримати в 3—5 верстах від головных сил.

V. На усіх місцях постою залишити старшинськи пости, котрим наблюдать, щоб ніхто з козаків і обозу не залишався.

Командуючий Армієй У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник

Ч. 213/оп.

НАКАЗ № CIX.

по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

ч. 3.

16 лютого 1920.р. с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Звертаю увагу всих командірів частин на відозву Отамана Тютюнника; в цій відозві 12 точек, які гарно з'ясовують селянству чого потрібно триматися.

Наказую цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством.

Крім того в кожному полку доручити одному старшині і 2 підстаршинам (або козакам) справу інформації населення; ці старшини виїзжаючи з кватирь (на возі)—на сході з'ясовували селянам правдиво і просто за що бореться Народне Військо України.

§ 2.

Командірам нашим звернути увагу на діяльність комендантів, яким я доручаю бути справедливим оком—забезпечення Армії від дурної слави місцевого населення. Про всякі непорозуміння комендант мусить доносити своему командірові. Всі наряди підвод мусять йти через комендантів, яким належить памятати, що всякий такий наряд на селянах відбиваеться тяжко.

§ 3.

Виконуючи Наказ Головного Отамана Петлюри Армія вирушила в похід, похід дальній, новий, несподіваний, вимагаючий від козацтва напруженности всіх духових і физичних сил.

Наслідки цього походу будуть величезні—тут кожний козак упевнився в тому, що він творить волю Народа, що нарід наш вірить своему війську, чикае від него визволення від ярма яке хотять на него накинути всі пришельці.

Наше втомлине довгою війною козацтво отримало від самого Народу, підчас походу, подяку, подяку щиру, міцну, що надае йому силу на новий подвиг.

Від імені Головного Отамане С. Петлюри я вітаю всих старшин і козацство, дякую за службу Україні і наказую віддати в наказі реестр всих тих, хто взяв участь в цьому поході; не забудьмо і тих із наших товаришів, що поклали в боях свої голови, або відстали від нас по раненню і хворости. Лічу своїм обов'язком в мент коли наша Армія сполучиться з арміею Головного Отамана Петлюри, докласти йому цей спис і прохати видати за це всим відповідну пошану і можливу допомогу.

Командуючій Арміею Укр. Нар. Респ. Отаман

помішник Отамана полковник

№ CX.

Таемно
Належить знищенню

НАКАЗ
по Військам У.Н.Р.
ч. 42 [1])

18-II-20 р. с. Грушовка.

1. Обстановка: Розвідка від Запоріжської дівізії, повернувшаяся в м. Гуляй-Города донесла що в цім селі немае нікого; с. Нечаевка вільне від ворога. По відомостям від селян большовіцька (розвідка) кіннота силою до 400 направляеться з м. Каменка на Смілу, відкіль через Білозерье направляеться на Черкаси.

II. Завтра, 19/II усім частинам армії виконувати наказ по армії за ч. 39 і перейти залізницю (Знаменка—Бобринська) не пізніще в 6 годин ранку 19/II. Бажано щоб головни сили, а особливо обози не проходили близько залізничих станцій і полустанцій.

III. Полку Чорних Запоріжців стати на ночліг 19/II в с. Томашовка. Запоріжські дівізії розширяеться район і включаеться с. Буртки. Штаб Армії на марші при Запоріжські дівізії, а на ночлегі в с. Кохановка, куди поставити один кінний полк по призначенню Комдіва Запоріжської.

IV. Комдівам по прибити в райони росташування і ознакомленні на місці зараз же донести.

V. Для дальної агентурної розвідки призначаю сектори: для Волинської дівізії: від лінії Умань—Липовець до лінії Умань — Ольгополь (промежуточний пост Торговиця). Для Київськсі дівізії: На північ від лінії Умань — Черкаеь. Для Запоріжської дівізії: від лінії Еливаветград—Ольгополь на південь. Усім агентам на випадок перерви в звязку звертатись в Умань до Полковника Дерещука. Полку Чорних Запоріжців вислати дальни агентурну розвідку, маючи центром Ольгополь освітити район Балта, Ольгополь і Ананьев. Усі відомости надсилати до Тішківки де бути головному агентові

VI. Комдів Запоріжської дівізії сьогодня предпринимае акції проти с. Каменка, котре занято отрядом Коцура силою до 50 чоловік і грабує місцевий завод і фабрику.

VII. Завтра 19/II в 16 годин в штаби Запоріжської дівізії в с. Баландіно призначаю нараду Командуючих дівізіями де будут оголошені листи від Прем'єр-міністра і М. Левіцького.

Орігінал підписав:

Командуючи армією У. Н. Р. Отаман Омелянович Павленко.

З орігіналом згідно: За начальника штабу

Полковник Ткачук. в. р.

№ CXI.

До Пана Командуючого Армією У. Н. Р.

5-II-1920 року.

Надсилаючи Вам Пане Отамане копію відповіді Нач. Команди на мою телеграму слідуючого змісту: 1) Як маю ставитись до відкликання старшин звязку, 2) На якій підставі Нач. Команда спростувала акт злуки двох армій і 3) з якою

---

[1]) В оригіналах наказів наказу ч. 41 (цей наказ мусів мати цей №) немае, — правдоподібно трапилась помилка в нумерації. О. Д.

метою з Нач. Ком. росповсюджуються чутки, що всяки проклямації иро об'єднання армій є нахабна видумка наддніпрянців.

Коли я був в Нач. Команді з Кульчицьким, то вже тоді помічав, що справа з об'єднанням є лише маска для якогось ганебного випаду — вчинку з боку челяді старого австрійського двору, котрі по собачому здібни були лизати руку цисарю та дуже пишалися штернами за щиру службу Його Мості; Тепер сі людці держать в руках Галицьку Укр. справу і тількі про Галичину вони думають та що вона мусить бути такою покірливою їм, якими вони — були — австрійському престолу. Власне кажучи вони думають лише про себе, думають заховати Галичину в такому стані, та при допомозі кого вгодно, щоб їм зберегти для себе становище, ранги і права нічого не робити крім злочиву, та щей мати право карати за протести; вони торгують всім аби досягти свого. Після розмов зі мною де вони нібито щиро погоджувалися на Ваше командування, зібралися від корпусів в Нач. Команді в Борщах, і коли Микитка сказав, що старшини крадуть, а се факт, вони призначили покищо над ним опіку, еле з кого? Я не маю себе за пророка, але здається не помиляюсь, коли кажу з таких же, що мають при собі скарб не на одну сотню тисяч. Цірнца викинули з Команди і на його місце здається буде Шаманек і т. и. На сю нараду запрошено було денікинських представників і вкупі зними вирішили, як спасати Україну. Тісний контакт з добровольцями. При чому про сі наради від мене все скривали але як бачите їм не вдалося, вони до мене хворого, коли було до 40 степенів горячки надсилали старшин, що-небудь вівідати, але вийшло навпаки, бо мимо волі — узколобі відкривали все те, що мусіли заховати від мене, і росказували все коли я давав їм зрозуміти, що вони брешуть та вину складали на старших. Де кому я просто казав, що Р.ву не по адресі їх направила. На мою думку Галицька армія вже не відродиться при сих апаратах і такому складі. Зараз йде грабунок всякого добра, майже без винятку, кожен хсває до кешені, що може, обкрадають навіть шпиталі, де лежать їх брати хворі, а за яких вони по їх словам були гідні не тільки на смерть але на згоду з Денікиним. Вони брехуни, незвичайні ледащо, нічого не роблять, тільки ходять та чваняться тим, що в Галичині вони зуміли національно виховати жидів та німців і вони зараз щиро працють (sic) і дійсно в штабах корпусів працює 2 — 3 жиди та 2 — 3 німців а сотні Галицьких старших б'ють байди їдять сплять, псують повітря, та ходять у роспуці, як вони кажуть і дійсно їх роспука видко здаля на пиках — мало не пукне (трісне). Де ще залишилась порядна людина—тікає, до мене звертаються за порадами дати вихід, поки що я на стількі слабий і голова ще шумить, що не зміг найти засоби бодай хоч яку кропелину спасти для будучої армії, але позавтрому у мене буде нарада і міні здається де що буде зроблено, думаю скомпанувати части з кращими гал. старшинами, вони стоятимуть на місці додавати до них наших козаків і коли окрепнуть а се буде через 2 — 3 тижні, мусять вступити до нашої армії, в сему напрямку вже розпочав роботу є наши люде які йдуть на се діло а Галичане теж пійдуть. Думаю, що У. С. С. теж не довго будуть з Нач. Ком. і будуть з нами. Я був проїздом в їх бригаді відновив старе знайомство, крім того заступик Шефа Штабу II Корпусу У. С. С. дуже часто до мене заходить.

Що до відповіді і пояснення відкликання старшин звязку, поки я хворий і набираю більш матеряльну мовчу, а далі ультимативно вимагатиму кари тому хто наніс образу нашій армії і особисто Вам, Пане Отамане і Підполковнику Долуду

назвавщи його великим бандитом, смію Вас запевнити Пане Отамане, що за честь нашого війська Вашу і Честних Співробітників я зумію постояти з пістолем в руках, як честний український козак, що мусить мати смерть за радість захищаючи свої права волю, честь і право сміливо дивитись кожному в вічи.

Тепер дозвольте, де кільки слів написати про себе. З Начальної Команди я поїхав до Мазепи і других членів уряду, мав вкупі з хор. Кульчицьким повернути до н/війска, але в дорозі причепилася до мене хворість грипи іспанка і викликала стару хворість легких так, що розпочався процес правого легкого, але ще не велика біда, думаю днів через 8 вибратися в дорогу до війська, поки що більш часу проважу в ліжку, але роботи нашої не кидаю, до мене заходять діячі громадські і повстанці, помалу робиться справа. Бачився з Трутенком про де що радилися, вказував на де які не тактовні вчинки, але так лагідно, що ми розсталися в найкращих відношеннях. Трутенко здається чоловік не злий, але біля него дехто примазався не зовсім підходящий і можуть попсувати в справі. Завтра у мене буде Полк. Трутенко, будемо вкупі виправляти де яки хиби. Галичане і Команда II корпусу до мене ставиться дуже гарно ввічливо, але після відповіді я говорю з ними приватно не як з представниками Команди а особами офіціяльно зазначив, що не можу з ними мати жадних справ.

З пошаною Ваш М. Левитський

P. S. Привіт всім. Будь ласка дайте прочитати листа Феденко.

№ CXII.

НАКАЗ — Оперативно—Таемно

по Військам армії У. Н. Р.

20/II-1920 р. — ч. 43 — с. Коханівка

I. Сьогодня 20/II в 10 год. ранку Київській збірній дівізії стати на марш перейти в с. Рейментаровка, де і росташоватись на ночліг.

Волинській і Запоріжській дівізіям (окрім Запоріжського кінного полку) залишатись на своїх попередних місцях росташувань.

II. З приводу того що в с. Коханівці эпідемія тіфа і частини зле росташовані наказую Штабу армії і запоріжському кінному полку сього дня в 12 год. виступити в с. Красносельци де і росташоватись на ночліг, по вказівкам квартірьера Штаба армії. Запоріжському кінному полку залишити заставу в с. Коханівка (Запоріжському кінному полку наказ дан з Штабу армії).

Орігінал підписали:

Командуючій армією У. Н. Р. Отаман Омельянович Павленко
за Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Певно: за Нач. Опер. відділу сотник [підпис не читкий].

№ CXIII.

НАКАЗ — Опер.-Таемно.

по Армії У. Н. Р.

20/II-20 р. 19 годин. — ч. 44. — с. Красносільці.

I. Обстановка: В ніч з 18 на 19 цього лютого частинами Запоріжської дівізії обезброєна в м. Каменка кінна охоронна сотня „Коцурівців" комуністичного напрямку.

19/II в 14 годин в напрямку на с. Баландіно під червоним прапором показався отряд силою до 20 чоловік. Розвідка від Запоріжської дівізії виявила, що це козаки втікачі бувшого отряду Волоха. На цукроварні Райгород Командіром 5-го кінного полку обезброєна комуністична охорона.

По відомостям від старшини Волоховського отряду виявилось:

Польський фронт 3—4 дні тому назад був на лінії Бердічев-Козятин, а добровільчий фронт в 45 верстах від Голованевська. Умань займає 60 піша совітська дівізія. Волохівський отряд росформований і влитий в совітські частини.

По донесенню полковника Д'яченка 19/II мимо Елізаветграду пройшли 3 латишських полка в напрямку на Аджамку.

II. Завтра всім частинам армії (крім полку Чорних Запоріжців) залишатись на попередніх місцях свого ростошування.

III. Полку Чорних Запоріжців виступити 21/II в 9 год. ранку в с. Ставідло де і росташуватись на ночліг.

IV. Полк Чорних Запоріжців поступає в моє роспорядження, як армейський резерв.

V. Всім частинам Армії вести саму тщательну і енергічну ближню і дальню розвідку по распорядженню Командуючих дівізіями.

VI. Термінові донесення присилати к 9 год. і 20 год. що-денно, а розвідочні і бойові негайно.

VII. Замістники: Отамани Тютюник і Загродський.

ч. 225/оп Командуючий Армієй У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXIV.

Таемно

НАКАЗ

по Армії У. Н. Р.

1-II-1920 р. 12 год. ч. 45. с. Красносельци.

I. Обстановка: Командір 5 кінного полку (Київської 3б. дівізії) доніс, що ст. Сердюхівка і село Сердюхівка ним були заняти 19/II в 23 год. Ні ешелонів, ні військ не обнаружено. Зрідка проходять походом з м. Златополя на Смілу ворожі відділи ріжної кількости. В м. Златополь ворожих комуністичних відділив не має.

II. Завтра 22/II Київської 3б. дівізії залишатись на попередніх місцях свого росташування.

III. Завтра 22/II в 9 год. ранку частинам армії стати на марші перейти:

а) Волинської дивізії в с.с. Кримки—Ясиноватка. Штаб дівізії в с. Кримки.

б) Запоріжської дівізії в с.с. Сентов—Шпакова—Аврамовка. Головни сили і Штаб дівізії в с. Сентов. (Могилів II рота).

IV. Полку чорних запоріжців 22/II залишатись на попередньому місці свого росташування.

V. Штаб армії 22/II в 9 г. ранку переходит в с. Хайновку.

VI Усім частинам армії звернути увагу на тщательну і скору розвідку.

VII. Полку Чорних Запоріжців поступити в роспорядження Командуючого Запоріжською дівізією.

VIII. Термінові донесення присилати к 9 і 20 годинам що-денно, а розвідочні і бойові негайно.

IX. Замістники Отамани Тютюник і Загродський.

ч. 227/оп. Командуючий армієй У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Одержав наказ за ч. 45 Осаул Полку Чорн. Запоріжців Божко.

НАКАЗ **№ CXV.**

по Військам армії У. Н. Р.

ч. 46.

19-22-11-20 р. Мапа 3 вер. в 1 цалі

„17" год. „15" хв. с. Хайновка.

I. Обстановка: Командір 5-го кінного полку (Київської дівізії) доніс, що 21/II ним були заняти м. Ново-Миргород і Златополь і захвачені трое красноармейців. В обоіх цих місцях большовіків—не мае. 3—4 дні тому назад большовики вийшли в напрямку Біла Церква. З Ново-Міргорода большовики забрали з собою відомих Українських діячів.

II. Загальне завдання: армії к 25/II сосредковатись в районах: Хмілева (Запоріжська дів.) Міролюдовка (Волинська дівізія) і Копанки (Київська дівізія), а тому наказую:

III. 23-го цього лютого в 8 год. ранку частинам армії стати на марш і перейти в райони:

а) Волинські зб. дівізії, слідуя по маршруту Кримки-Хайновка-Шпакова-Каніж (10 рота) росташуватись в с. Федоровка, Веселовка (Сагайдакова), Максімовка і Арсеньевка. Головні сили і штаб в с. Арсеньевка. Комдіву звернути увагу на с. Каніж (10 рота), де маеться большовицька організація.

б) Київські зб. дівізії, слідуя по маршруту: с. Рейментаровка, Ямки, Панчов (9 рота) і росташуватись в с. Панчов.

в) Запоріжські дівізії, слідуя по маршруту Сентов і далі по шляху на Панчов в 2-х верстах на північ від Каніжа (10 рота), Панчов, Елізаветовка, Оситня (Ларія) і Марьевка (Станкевіча-Лобрина) росташуватись в с.с. Марьевка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова) і Маріянополь (Чуйкова). Штаб і головни сили в с. Марьевка.

г) Полку Чорних Запоріжців, слідуя по маршруту Ставідло, Ямки, Панчов (9 рота) і Елізаветовка,—росташуватись в с. Елізаветовка. Перед началом марша зв'язатись з Київською дівізією.

д) Штаб армії 23/II переходить в с. Оситня (Ларія).

е) Лінія охорони на південь переходит через с.с. Мануйловка (Обертасова), Алексеевка (Лутковського) і Петровка.

ж) Від Київської дівізії 23/II вислати постійну агентуру в Ново-Міргород і Златополь.

IV. 24 цього лютого частинам армії стати на марш, а тому наказую:

а) Запоріжсько зб. дівізії 24/II в 4 год. ранку виступити з місця свого росташування і слідуя по маршруту Марьевка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова), Марьянополь (Деминова) і м. Хмілевое—росташуватись в м. Хмілевое. Великий привал в с. Юрьевка (Дуковича) на 2 години. б) Київські зб. дівізії 24/II в 12 годин стати на марш і сосредковатись в с. Петровка (Буличова) і Марьянополь (Чуйкова) де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дівізії стати на ночний марш і слідуя по маршруту Петровка (Буличова), Марьянополь (Чуйкова), Софіівка, Николаевка (Патрина) і Копанки, росташуватись в с.с. Николаевка—Копанки. Штаб дівізії с. Копанки.

в) Волинські зб. дівізії 24/II в 12 г. дня стати на марш і сосредковатись в с. Марьевка (Станкевіча-Лобрина) де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дівізія звязавшись з полком Чорних Запоріжців, стати на ночний марш. Дівізії слідувати по маршруту: Марьевка (Станкевіча-Лобрина),

Палієвка, Мала Виска, Юрьевка (Дуковіча), Маріямнополь (Димчнова) і Міролюдовка (Свінарка) і росташуватись в с.с. Маріямнополь і Міролюдовка. Штаб дівізії с. Міролюдовка (Свінарка).

г) Полку Чорних Запоріжців 24/II вирушити з міста свого росташування з таким рахунком що б к 20 годинам 24/II заняти станцію Мала Виска і цукроварню. Полку залишатись на занятих місцях до 6 год. ранку 25/II. По занятї цукроварні Полковнику Д'яченко призначити свого коменданта, котрому представити в штаб армії документи по котрим був виданний цукер. 25/II в 6 годин ранку виступити і слідуя по маршруту Мала Виска, Юрьевка (Диминова) Міролюдовка (Свінарка) і Эрделівка, росташуватись в с. Эрделівка.

д) Штаб армії на марши 24/II при Запоріжській дівізії, а потім в м. Хмілевое.

V. Частинам армії по приході на останні місця росташування вислати ближню агентурну розвідку:

а) Запоріжської дівізії на південь і захід від Хмілевое.

б) Волинської дівізії дається розвідочни Ново-Міргород—Ново-Українка.

в) Київської на північ і північний захід від района свого росташування.

VI. Через кожні два тижні дівізії будуть по черзі занімати центральні місця при росташуванні армії.

VII. 25 цього лютого в 14 годин призначаю нараду командуючих дівізіями в Штабі армії в м. Хмілевое.

VIII. Термінові донесення присилати щоденно к 9 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

IX. Замістники Отамани Тютюнник і З а г р о д с ь к и й.

ч. 228/оп. Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О м. П а в л е н к о.

За Начальника Штабу, Полковник Т к а ч у к.

Наказ ч. 228/оп. одержав Ст. Помішник Полку Чорн. Запоріжців Б о ж к о.

№ CXVI.

Н А К А З

військам армії У. Н. Р.

Таемно.

Оперативний

25 лютого 1920 р. ч. 47/оп.

„20"годин „30"хвилин. м. Хмілева

I. О б с т а н о в к а: З донесення Комдіва Запоріжської від 23/II видно: 1) в Елізаветі регулярних військ не мае. 2) ворожі війська пересовуються на Знаменку і Аджамку. 3) про Вознесенськ і Бірзулу відомостей не мае. 4) Одеса по певним відомостям занята була ворогом (червоними) тиждень тому назад. По не певним відомостям Одеса залишена після того червоними. 5) По відомостям эскадра Антанти відмовилась взяти на судна добр. армію.

Агентурна розвідка (Волинської дівізії), повернувшись з боку ст. Греновка (лінія Елізавет—Хирівка), донесла, що на станції зараз нікого немае. 20/II на станції було 500 чоловік комуністів (200 кінних і 300 піших) і 4 гармати. Ці комуністи направились на Елізавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенню агентури (24/II з Елізавету),—на ст. стоять 2 ешелони комуністів по 20 вагонів — в ешелоні по 200—250 чоловік; оден ешелон стоїть під парами в напрямку на ст. Знаменку. Е три броневики: оден саморобка (запущений і без прислуги), другій „черепаха"; третій без паротяга; паротяг якого причепленний до ешелона.

Е ще два санпотяги, але хворих майже нема. В Елизаветі військ нема.

днів 5 тому назад біля Елізавету пройшли 2 піших полки 108, 109, які направились на Шполу, де хотіли росташуватись, але організація Шполи їх не пустила і вони повині були повернутися на Білу-Церкву. Можливо що цей район занятий повстанцями.

II. 26 цього лютого усім частинам призначаю однодневний відпочинок.

III. Загальне завдання: Армії к 27 цього лютого зосередитись в районах:

Київська дівізія — Вікторштадт.

Волинська — Тишківка.

Запоріжська — Липняжка, а тому наказую: 27/II частинам армії стати на марш і перейти:

а) Київська дівізія переходить через Ерделівку (Ґрафськая), в район Егоровка.

б) Волинська дівізія через Ерделівку переходить в Ракіно.

в) Запоріжська дівізія Глодоси.

г) Штаб армії — Глодоси.

28/II частинам армії продовжувати марш і перейти: Київська дівізія в Вікторштадт; Волинська Тишківка; Запоріжська Липняжка.

Штаб армії і одна кінна сотня по призначенню Комдіва Запоріжської в с. Водянах.

IV. Всім частинам армії вести саму енергійну військову і агентурну розвідку, а тому призначаю: для Волинської дівізії розвідочний сектор: Тишківка-Торговиця-Тальне і Покотилова—Голованівськ. Для Київської дівізії—Вікторштадт-Торговиця-Тальне-Хмилевсе-Гайсин. Для Запоріжської дівізії на південь від лінії Липняжка-Глодоси-Злинка-Елісавет.

V. 3-ій кінний полк на два тижні прикомандіровую до Київської Збірної дівізії. Комдіву Запоріжської зробити по цьому належні роспорядження.

VI. Полку Чорних Запоріжців поступити в роспорядження Запоріжської дівізії з цього числа.

VII. Термінові донесення присилати щоденно в 9 і 20 годин, а бойові і розвідочні негайно.

VIII. Заступники: Отамани Тютюнник і Загродський.

ч. 234/оп. Командуючий Армією Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу, полковник Ткачук.

№ CXVII.

КОПІЯ РАПОРТУ К. АДМІРАЛА ГОЛОВНОМУ АТАМАНУ.

Добровольчеська армія, розваливши наш західний фронт, розвалилась і сама, началось грабіжничество і розбій гірший ніж большевитський; ті повстанческі отряди, котрі зачали і давали можливость Добровольческій армії їдти почти церемоніальним маршем, — побачивши такий грабіжничеський настрій,— негайно перейшли в тил добровольцям і тим заставили їх не тілько одходити, а прямо таки бігти до самого моря. В Одесу з награбленим майном збіглось одного старшинства, по послідній реґістрації, 27 тисяч человік. Вся ця ватага маючи великі гроші думала не о бійки з большевиками а тілько о тим щоб знайти іностранну валюту і утекти куда Бог дасть — началось те, що я називаю „орієнтація на евакуацію". На далі ж ніяких великих большевитських сил окрім Кіева в правобережній Україні не було — бо весь удар був по Слободчині на Донецький бассейн.

Не стану описувати, як коло мене сгуртовалось те що було дійсно Українське, як Добровольча армія хотіла зробити з селян і німців-колонистів „народну оборону", котра була б тільки обороною от Миколаева до Бірзули і не мала б не тільки лозунга „Единая и Недѣлимая", но і трехцвітного прапора, — все це буде мною докладено персонально, — коротко казати с цего нічого не вийшло.

Тим часом мені і генералу Сокирі-Яхонтову удалось сформувати в добровольчем отряді Струка українське ядро а потім і весь отряд Струка став українським. С Галичанами котрі були в Одесі, і котрі сами до мене звернулись — була така умова щоб вони на перший час занятія нами Одеси дали-б свої війська і своїх фельджандармів для охорони самого міста, а далі, як того потрібує стратегичне становище, підтягли б і ті два корпуси котрі були коло Жмеринки-Виниці. Німці-колонисти обіцяли додати своїх оброених людей і в Одесу і на фронт і забезпечить місто провіантом. Після таких умов, я с Сокирою-Яхонтовим поїхали в Англійське командованіе, щоб показати англійцям яке становище і дати им вибрати: Українці або большевики. Дуже цікаво те, що добровольчеське командованіе вбило англійцям в голову що е тільки два, так казати, полюса: Деникінці і большевики, а українці це або глупство або ті ж большевики но тільки таемні. Години півтори мені прийшлось читати англійцям лекцію об Україні після чого вони обіцяли перебалакати с Ген. Шиллінгом і дати мені і Сокирі отвіт в 4 години — все це було 24/II-20 р.

В 4 години ми с Сокирою-Яхонтовим знов звернулись до англійців, котрі обявили нам що влада передается Українцям — но тільки щоб ніякої бійки с добровольцями не було. В те-ж время Струк вийшов уже с Одеси на Пересипь і став розсилати свої роз'їзди на Вознесенск і Миколаев. Англійська місія покинула місто і перейшла на свій пароплав, на котрим уже не мала звязку с своими миноносцями. Миноносци-ж, роскидані по всьому рейду, побачивши на березі якісь роз'їзди і малі військови частини, прийняли їх за большевиків и обстрелювали с гармат — а це були Струковськи частини. Струк і Галичане начали отходить на Тирашполь і Роздільну, а місцеви большевики уже захопили вулиці між самим городом и частинами Струка — і всякий звязок з ними був утерян. 25/II коло 6 годин в ранці Сокира прибіг до мене і сказав що він кидае місто і як небудь проберетьcя до Роздільной. Я-ж хворий уже другий тиждень був почти на руках перенесен на пароплав, котрий пішов в Варну — в мене оказався возвратний тиф. Тепер я в Букарешті. В Варні до мене зверталось багато українців котрі були силком мобілізовані добровольцями — їх набереться чоловік 500. Всі вони бажають ідти на фронт с українцями но не добровольцями і бояться що їх повернуть в Крим. Їх обовязково потрібно перевезти через Румунію на один з фронтів. Міркую що українська армія найперше повинна захопити Одесу а не Київ, бо Одеса е головний український порт для звязку з закордонним урядом і забравши Одесу ми маемо можливість прохати англійців і французів вернути нам згідно їх умови з німцями наші пароплави (45) котрі зараз зарештовяні в Царьгороді. Поки ми не будемо мати морської комунікації наш фронт і населення України будут терпіти величезну нужду во всім.

Підписав: Контр-Адмірал М. Остроградський.

20-III. 1920 р. Букарешт.

№ CXVIII.

Доклад четаря Клементія Бігарія про його перебування у большевицькім полоні.

В місяці грудні 1919 року находився я у Винниці у т. з. Віденській лічниці (Місія Червоного Хреста д-ра Новак) як реконвалесцент по манджурськім тифі.

Позаяк почався відворот українських і денікінських частин, одержала команда сеї лічниці приказ евакуації до Одеси.

Транспорт хорих переведено укр. саніт. поїздом 2008. Комендантом був лікар єврей наддніпрянський. Підчас транспорту кормили нас надзвичайно плохо. Хотяй у цім поїзді находилися по найбільшій части легко хорі і виздоровляючі померли меньш більш 10 чоловік. Легковажність санітарного персоналу була така, що у Одесі собаки витягали трупів з вагона (трупарня). Наші доклади у Одессі не довели до ніякої цілі.

У Одесі переведено хорих до лічниць, а реконвалесцентів до дому виздоровців. Можна посвідчити, що управліне Деникина давало галицьким частинам і лічницям, що лиш можливо було.

Сей гарний час не тревав довго, бо у половині січня 1920 року розклад Деникінської армії дався відчувати на всіх сторонах. В Одесі почали налети (грабежі) що раз розширюватися, а що найпоганійше було то, що денікінські старшини брали активну участь у тих грабіжах. Не лише банки і уряди, але також богатших приватних мешканців ограблено, многих ранено і убито.

В послідних днях січня командуючий генералгорода Одеси Штесель повідомив український одеський комітет, о після відбутої наради з англійським і французьким консулем, він готов віддати власть у руки українського комітету, если той зможе обороняти город проти нападу большевиків. Український комітет повідомив про це Стаційну Команду галицьку (Отаман Оробко), котра сейчас скликала збірку старшин наддніпрянських і галицьких. При цій нараді виказав полковник Здобудьволя, що зможуть поставити у протязі 3 днів до 10.000 узброєних людей. Галичан узброєних було тоді менш-більш 1500. Позаяк легко є сказати, що на першу відозву зголоситься 10 — 15.000 чоловік, алеж треба і з тим числити ся, що евентуально не прийде ані 2000, нарада старшин узнала, що:

1) з огляду на факт, що місцеві большевики мають зорганізовану силу 30 — 35.000 людей,

2) 41 дивізія большевицька (невідомо у якій силі) приближилася вже на 15 верст до города,

3) допомоги зі жадної сторони неможливо одержати, перебрання власти і ставлення опору в такій хвилі неможливе і допровадило би до повної погибели позаяк большевики не держаться занадто конвенційних інтернаціонально-воєнних законів. Впрочім дійшло стац. Команді до відома, що галицькі частини вже окружені большевицьким[и] військами, зробили з ними якусь умову, котра пізнійше буде опублікована.

День по цій нараді зробили місцеві большевики переворот, забили багато денікінців і нагнали остаючи частини в силі 6 — 7000 чоловік здовж Дністра на захід.

День по перевороті зявився в домі виздоровців большевицький командір 41 дівізії, переглянув виздоровців, повідбирав пальне оружже і повідомив нас, що стоїмо під опікою совітскої власти, непотрібно нам безпокоїтись ніяк, лише довжні признавати совітску власть і підчинитися її.

Я тоді переняв службу як харчовий старшина у лічниці на ул. Пантелеймонівській 5 гімназія.

Дня [1]) марта відбувся в Одесі торжественный празник річниці Тараса Шевченко. Виступили укр. частини узброєні: 1 курін Чорноморський (полковник Здобудьволя) 2 курень Галичан. Неузброєні: всі старшини находячі ся у городі Одесі. Збірка перед Собором.

Всі укр. частини і відділи організоввних українських робітників, вся шкільна молодіж і много инших виступили з прапорами синьожовтими, на котрих причеплині були менші або більші червоні шматки. То ударило на нерви большевицьких урядів; приїхав самоходом командант города Одеси, товариш Розенберг і зажадав, щоб сей час віддалити прапори і уживати лише червоні. Підняв ся на то величезний галас, Розенберг відійшов не вимагаючи дальшого виконання того приказу. Частини і відділи рушили у поход через Єкатеринівську улицю аж до головного двірця, завернули через плошу у улицю Пушкінську співаючи національні і патріочичні пісьні. На площі перед будинком музея (Александровський чи Николаєвський проспект) находилася бушта Т. Шевченка закрита. Під гуком Ще не вмерла Україна, Інтернаціонала відкрито бущту. Тримали промови люди ріжних партій, Українці і Москалі. Українці вихваляли Шевченка як чистого патріота національного, большевики і Москалі яко соціял-революціонера і предтечу большевизму.

Вечером відбулися у гор. Опері і по других театрах торжественні представлення у спошану Т. Шевченка. У опері проголошено також ріжні промови всіляких партійних людей, котрих тенденція була, використати твори Шевченка на власну користь. Дух українців очевидно запалений, а над все визначувалася шкільна молодіж. Дійшло нам до відома, що цей торжественний празник відбувся по цілій Україні і дав большевикам велику задачу обдумання.

Результат для гал. армії і для прочих укр. добров. частин був той, що командір полкового штабу (Порейко) [2]) видав приказ, що:

1) не вільно уживати синьо-жовтого прапора; на його місце ступає червоний,

2) не вільно носити Петлюрівських відзнак (тризуб) натомість ступає пятираменна червона зьвізда,

Хто не укорився сему приказу, того замкнено як контрреволюціонера.

Не задовго по тім підняла чорноморська частина (Здобудьволя) у Тераcполю повстання, вигнала на короткий час большевиків з міста і вивісила синьожовті прапори. Большевики перемогли це повстання дуже легко і в короткім часі. Що сталося з повстанцями, нам не звісно, певно є, що велику часть розстріляно.

Позаяк большевикам донесено було, що гал. частини у Одесі мають звязь з Черноморцями, думают і прилагоджують повстання в Одесі, заарештовано одного дня всіх старшин здорових находячихся в домі виздоровців і по приватних квартирах в Одесі і то менше-більше до 250 чоловік. За якийсь час прибув з полевого штабу оден поручник буковинець, котрого імени я більше не памятаю, з приказом звільнити всіх Галичан і перевести зі всім гал. майном до полевого штабу у Конотопі. Большевики випустили галичан з тюрми, прилагодили одей грузовий ешалон і загрузили ся всі ті, що мали відізд на нім на 26. цвітня по обіді забіраючи з собою все майно гал. Між виїзжаючими находилося скілько жінок, панночок і дітей. Потяг мав відійти о 10 годині вечером.

---

[1]) Дати не проставлено. О. Д. [2]) Порайко. О. Д.

Тимчасом большевики вислали на заставу II (т. є. 7 — 8 верст від Одесси, двірець чекальня) одну сотню Китайців з машиновими крісами з приказом шукати якоїсь провокації з Галичанами і постріляти ту зволоч, — змінників. Желізнодорожники довідались о тім від своїх товаришів на Заставі II. і не відправили потяга виказуючи, що машина заболіла. Китайці очікували потяг до 1-ої години і зголосили по телефоні своїй команді (Ч. Н.) що Галичан не має. На то вислано другу сотню китайців з машиновими крісами на головний двірець а до помочи вислано їм оден боронипоїзд.

Желізнодорожники не повідомили нікого о цій справі і то з причини, аби не зрадити своїх товаришів з Застави II., а по другім, бо думали, що большевики обдумаються витворити такий факт скандальний і варварський у самім городі Одесі і задля того непотрібно безпокоїти Галичан. Галичани спали спокійно по вагонах, по найбільшій части пороздівані, перед поїздом виставлена була стійка з крісом. Китайцям удалося легко провокувати стійку. З котрої сторони випущено перший вистріл, не знати. Факт є що зачали сипати Китайці крісами і машинками з одної сторони а бронивик з скорострілами з другої на поїзд з сплячими галичанами. Зачав крик, плач, люди голі, босі повискакали з вагонів, покидалися на землю. Декотрим удалося перелізти під вагонами і утечи. Перестрілка тревала з ¼ години. Китайці обскочили поїзд і заарештували всіх нераненних не позволяючи їм убіратись і відвели до тюрми, жінок поганяли; трупів і тих, що не давали знаку життя, покидано на вози і відвезено на кладбище, де їх зараз закопано. Кажеться, що було до 80 трупів. Що сталося з майном державним і приватним не відомо.

Лічниця ч. 35 на ул. Старопортофранківській заложена Галичанами. У тій лічниці знаходився як комендант підвідділу от. Гарабач; я сам виповнював функцію харчевого старшини.

Рано 27. цвітня прибули з головного двірця де які ранені і жінки босі і пів голі. Ми їх приняли до лічниці і допомогали їм в чім лиш можливо було. У протязі дня приходили деякі старшини і стрільці, котрим удалося утечи, але не успіли вийти з Одеси. Голод присилував їх шукати прокорму. Лічниця запасів не мала, бо большевики видають харчі лише на 3 дні і то дуже скупо. Ми їм давали хліба і каші, зупи і що лиш можливо було.

У лічниці находилася одна жидівка на посаді военного комісаря і оден наддніпрянець на посаді політичного руководителя. Ці знову мали деяких людей, котрі їм доносили, що ся діяло. Так і довідались о тім, що ми підпіраєм українців-утікачів і зробили на нас донос до Губ. Ч. К. що провадимо контр-революційну агітацію.

30. цвітня 10 год. вечером обступила большевицька частина узброєна під проводом агентів Губ. Ч. К. лічницю і заарештували всіх Галичан. Відібрали нам всі гроші, документи, оружже і т. д. Ревізія тревала цілу ніч, аж над ранком нагнали нас всіх (150 чоловік) до Губ. Ч. К. на ул. Канатпи, а звідтам по двох днях до тюрми в Одесі. У тюрмі замкнули нас у трьох осібних залях З часом зібралось 500 — 600 чоловік.

Життя у московській тюрмі знакоме. Рано кипяток, 1¼ фунта чорного хліба с половою, 8 золотників сахару. Обід суп рідкий з пшона (більш проса як пшона) без мяса, раз або два рази на тиждень з смердячою рибою. Вечера кипяток. Гонили нас там до роботи, копати, замітати, подвіре чистити, дрова рубати і т. д.

Кождого вечера повторялася грозяча сцена: між 5 — 6 годиною приїзжав

грузовик експортований кавалерійським віддлом і вибирали 4 — 8 чоловік на розмін, то значить на розстріл. Між иншими розстрілено отаман[а] Гарабача. Яке то враження на нас робило може собі кождий подумати сам.

23-го мая 1920 року вигнали нас всіх (500 — 600 чоловіх) на подвіре. Там вже чекала на нас експорта і то курінь піхоти, відділ кавалерії і два вози, на кождім оден машиновий крис. Повикликували нас по імени, поставляли рядами по 6, обступил рядом піхоти і рядом кінноти і погнали до двірця. На чолі їхав оден віз з машиновим крісом, а зі заду другий. На двірци панапихали нас до вагонів по 40 чоловік і по 2 стійки з набитим крісом. Ті стійки мали прикез кожного, котрий не слухає на слово або хоче утікати, сейчас застрілити. Так нас відправили до Николаєва. Заїхали ми до станції Трихати перед Богом і затрималися там, бо міст через ріку був знищений

Конвой, котрий нас експортував належав до якогось охоронного батальову, рекрутовався в Одесі, складався майже виключно з жидків голодранків. Командіром був якийсь мясар еврей надзвичайно ордінарний і захланний. Позаяк ми два дні, крім хліба і цукру нічого їсти не дістали, зачали люди вимінювати біле за хліб. Очевидно привело то командіра на думку піти до нас на реквізіцію, забрали нібито заміняли від нас все: ціле біле, однострої, плащі, деки, годинники перстені і т. д, одним словом, що лиш попало у руки. Натомість дали нам дранте повне вошей.

По двох днях прибув другий конвой з Николаєва, перебрав нас і повив піхотою через німецьки кольонії до Миколаєва (30 — 35 верст). У німецьких кольоніях дуже гарно нас приймали. Дали довольно їсти, молока, сала, мяса і иншого. Повтікало у кольоніях майже 30 чоловік, бо були певні, що німці їх закриють. Настрій кольоністів є надзвичайно противний большевикам.

Прибувши до Миколаєва, помістили нас у бувше касіно морських офіцерів. Зараз зачали нам давати школу, привели музику, котра нам вигравала інтернаціонал, зробили мітінг і розказували нам, яка то хороша річ: большевизм і комунізм, бо чоловік не потрібує жадного клопоту голові, дістає їсти і пити як кождий домашний скот, дістає чоботи і одежу, як ся підковує коні, робить то і тілько як комуністичний закон приписує, так як господарь запрягає волів до плуга і инше.

Ми мали то враження, що тут вже віє инший вітер як у Одесі і що люди нас ваблять до себе. Списали також протокол нашого ограблення.

По трьох днях повезли нас желізницею через Полтаву до Харькова. Там поміщено нас у Москальовські касарні. Харч нам давали тут як власним жовнірам і обходилися з нами доста хорошо. Підлягали ми політично Галицькому Рев. Комітету, котрого предсідатель тавариш Кон.

Під проводом українських кругів (велика часть української інтелігенції злучилася у патріотичні цілі з большевиками) почалася українізація урядів. Позаяк дається в знаки брак відповідних сил і фаховців сейчас при нашім прибуттю повстала думка використати як найбільше наших старшин і здібнійших людей для харківських урядів. Большевики дозволили, щоб задержати всіх нездібних до военної служби і старших людей (поверх 45 літ).

Комісія з 2 лікарів галицьких, 2 лікарів большевицьких і кількох приставників больш. переглянула цілий транспорт і вилучили 70 — 80 осіб і всіх жінок і дітей. Прочих послали до Казаня на реорганізацію.

Як нам оповідали приїзджаючі з Казаня, там концентровано останки гал.

армії і уживано їх до присильної роботи і то рубати дрова у лісі, будовати желізну дорогу і т. д.

Полишені у Харькові поміщено по всіляких урядах. Всі обовязані ходити на комуністичні курси — виклади.

Наше поміщене у Харькові, Москальовська касарня був переходовий відділ для новобранців. Переважно прибували такі з Харьківщини і з Полтавщини, Новобранці приходять дуже неохочо, багато скриваються по лісах, або втікають до повстанчих відділів. Большевики знущаються на родичах таких втікачів надзвичайно строго, забірають скот, палять доми, забірають заложники. Відділи большевицької кінноти виловлюють дезертерів, де лиш попаде.

Серед подвіря моск. касарні находиться будинок з гратами (вязниця). Тут замикають зловлених новобранців. В часі, коли я там перебував, находилося менш - більше 300 — 400 новобранців замкнених, до 9/10 Українці. Дух у них щиро український. Співали надзвичайно гарні пісні, між иншим Заповідь Шевченка, Дорошенко і инші.

Я, хор. Голинський, поручник Вольф і четар Моргенштерн відлучилися по тихоньки. Удалося нам роздобути папері военно-полоненних Австрійців і поїхали з транспортом военно-полонених до Москви.

У Москві заложили німці (Германська Держава) свій совет для военно-полоненних. За їх прикладом получилися німці австрійські, угри, чехо-словаки, поляки і румуни і сотворили інтернаціональний советский союз держав бувшої Австро-Угорщини. Ці два совети мають всі справи полоненних в руках. Німці (Reichsdeutsch) відправляють своїх полоненних якнайскорше. Вони мають власний приют, прокормлюють их доста добре і тримають, як звикле, добрий порядок. Не знущаются над інтелігентами, так що можна сказати, що їх інституція відповідна.

Не такий лад панує у союзі австрійськях советів. Ці мають лише оден приют для тяжко раневих (інвалідів) і для тих, що стоять до лиця [sic] (Inwalidenheim). Прочих полоненних відставляють у приюти російських біженців (Естонців, Латишів, Поляків і инших народів). Для австрійських полоненних призначено місце у приютах Число І, XI і XV. Місця там мало, харчі надзвичайно бідні. Денно одержує кождий $^1/_2$ фунта (20 дкгр.) чорного хліба з непересіяної муки, котра звикле ще мішана з пшоном, 9 золотників сахару. Рано кипяток, на обід суп з пшона без мяса, 2 рази на тиждень з рибою (старі оседедці), на вечер як має продуктів то знова пісний суп ще тоньший як на обід, а як нема, то лише кипяток.

Транспорти полоненних приходять з двірця до приюту інвалідів. Місця по кімнатах немає, Розстелюються по подвірю, а як часом почне дощ, то роблять з мішків і ріжних шматок шатра і туляться оден при другому. Другого або третього дня по прибуттю, переводить лікарська комісія огляд і регістрацію полонених. Позаяк сейчас із таборів сібірських висилають лише інвалідів, ця комісія клясифікує їх як інвалідів І. або II. кляси. До І. кляси належать тяжко хорі, як скорбут і инші, або ті, що дійсно їм бракує нога або рука або сліпий і також старі люде понад 45 літ. До II. кляси належать всі прочі, ще трохи здібні до роботи.

Інвалідів І. кляси відправляють скоро, значить 8 до 14 днів по черзі.

Інваліди II. кляси відправляються на роботу по советських фільварках і до тих господарів, котрі з советами якусь звязь мають. Там вони мусять що найменьше 3—4 тижні робити, потому вільно їм приставитися до нової комісії і регістрації.

На роботі дістають звикле лучші харчі (2 фунти хліба денно) і платню 1.200—1.500 советських рублів на місяць. Хто працює три місяці може получити і одежу.

Бувшим офіцерам, урядникам австр. армії і взагалі інтелігентам, як професорам, адвокатам і прочим, робиться як найбільші перепони. Угорських старшин категорично не відправляється. Для того скривається кожний як лише може.

Мене тримали як інтелігента, мимо того, що в моїм паспорті назначено було 47 літ і комісія признала мене не здібним до найлегшої роботи, більше як два місяці на XI пункті. Посидів я оден місяць, надоїло мені голодувати без жадного вигляду до видертя. Послухав я ради одного маляра і пішов до інтернац. совету робити. Робив я майже цілий місяць, лупив бульбу, замітав і умивав сходи і виходки, носив і доглядав дітей завідуючих товаришів і так ся змилували надімною і в кінци відправили.

Відїхав я з Москви 28 серпня.

Транспорт складався з 1.500 осіб, всіляких народностей. Почавши за городом Твер їхали ми 2 добі через горючі ліси майже аж до границі Естонії. Мали нагоду бачити, які люди вислані гасити, підпалювали ще більше. По дорозі не одержали окрім 1 фунта хліба, 9 золот. сахару на добу нічого більше.

На границі то є Ямбург, перешукано нас за грішьми, золотом, сріблом, мануфактурою, харчами і иншим. Багатьом, котрі мали нагоду у Сибірі дещо заробити, відібрали 20 до 30.000 рубля. царських. Перепускали лиш 10.000 рублів советських або царських, инші гроші, як колчаківські, донські, або денікінські пірвали. Українські і инші заграничні конфіскували і давали натомість посвідку (квіт).

На границі перебрали нас естонські офіцери і повезли нас до Нарви. Запровадили до старої швецької кріпости і помістили нас по гарних військових шатрах (німецьких фабрикат). Поділили нас по національностях, перевели регістрацію накормили і післали спати. Тут я по трох місяцях перший раз дістав мяса. З кріпости виходити не було вільно, з міста також не можна було дещо купити. Але естонські хлопчики драпались як коти по мурах і приносили ковбаси по 1000 рубл. фунт, сала по 2.500 рубл. ф. Впрочім обходилися з нами естонці надзвичайно гарно. Було шатро читальня, де стояли часописи на ріжних мовах і бібліотека до диспозиції.

Пересиділи ми 5 день у Нарві.

5-го вересня розгрузили нас на Leuchteschiff, а малий пароход потягнув нас в діл Нарви; вечерком дійшли до моря і до нашого корабля Лісбоа. Загруження сей маси людей, розташовання їх по ліжках, назначення, де кождий має іти по харч і т. д. не тревало більше як одну годину. В тім часі підняли вже якор і ми дякувати Богу відпекали ся напевно советської Росії. Харч на кораблі був добрий, хліба доста, дістали ще папиросів і чоколяди, лише многим не смакувало—бо занадто гойдало і...

Дальша подорож йшла нормально. Лікарський перегляд у Свінемінде, регістрація у Штетіну і відправка по національностям до відповідних граничних пунктів бувшої Австро-Угорщини.

Мене відправили з Чехо-Словацьким транспортом до Райненберга, а звідтам до Боденбаха, де переведено нову регістрацію і відправили полонених по таборах кварантани. У Боденбасі зголосив я командантові транспортного відділу, що я не Чехо-Словак, але Український старшина утікаючий з большевицького

полону. Одному сотникові чеському це зовсім це було до вподоби і сказав мені що прикаже відправити мене сейчас через границю. На то я йому відповів, що яко старшина воюючого народа думаю мати право на гостину (Asylrecht) а після норм інтернаціональних можна мене інтернувати, але не відправити назад, щоб большевики мене розстріляли. Попросив його дати мені спосібність дістатись до Праги, де наша Місія урядує. Мене відправлено до граничної поліції, тут дістав посвідку на вільний переїзд до Праги. В Празі принято мене у Місії надзвичайно гарно і відправлено через Братіславу до Відня.

Що до політичного становища на Україні, можу сказати, що большевики вправді лиш по містах кріпко держаться, по селах селяне не узнають цю власть занадто, тримаються спокійно, щоб чорта не будити. У кожнім селі має одного начальника Української, одного Російської і одного комісаря большевицької власти. Як наступить якийсь переворот передають урядованнє один другому без жадної сварки так як міняєся шапку. По українських селах настрій патріотичний, по німецьких прихильний українській справі, по російських індеферентний, то значить хай вже буде Україна, лиш хай буде спокій, сіль і керасин. По містах рух українізації щораз більше шириться, а найбільш між молодим поколінням. Противні цьому рухові суть московські урядники і жиди. Перші бояться стратити посади і хліб, бо заведенєм модерної занадто европейської адміністрації необхідно упаде і хабарство,—послідні бояться, що козаки, здобувши власть у руки, не будуть їх довго виганяти, але виріжуть і вистріляють, як робиться з шкідливими звірятами у лісі або у полі. Капіталісти і чужоземці тягнуть за єдиною неділлимою Росією.

Підчас нашого транспорту до Харкова мали ми не раз нагоду побачити, що нарід нам дуже прихильний і нас жалували. Звикле чути було: Вот Ґаличане хотіли зробити добре для нас, але ми їх не зрозуміли; тепер довжні підчінятись жидам і їх прихильникам.

Торговля по Україні підчас мого перебування ще була вільна, поволи зачали большевики реґіструвати склепи і лавки і перенимати під советську опіку. Селяне не радо продають за советські гроші. Знають досить добре, що і український гріш не має за границею жадної вартости, але ж мимо того продає скорше і на пів дешевше за свій гріш. Отся сільська політика надзвичайно здорова і показує нам дорогу нашого поступовання у будучности. На примір: Я продаю 1000 кл. пшениці по дві гривні. Трачу з тим, але стягаю власні банкноти із закордону. Хто далі хоче купувати пшеницю, мусить вперед куповати гривні золотом, а гривнями аж може одержати пшеницю.

Хліба на Україні достаток, хотяй не засіяно навіть половини поля. Селяне у декотрих околицях закопують хліб, палять стирти, щоби лише не вивозити до Москви, жидівській власти. Був приказ віддавати яйця, масло, молоко, сир і т. д. до міста, селяни сейчас зачали різати і їсти кури і корови, що не зарізали, пігнали до ліса.

Повстанчеських відділів має много. Есть Батько Махно, Тютюник старший і молодший, Ангел, Зелений і инші. Махно оперує по Херсонщині і близько Азовського моря. Тютюник на Поділю, Ангел і Зелений на Київщині і у Чернігові. Тактика стара козацька, козаки одягнені по сельському, без жадних відзнаків, скривають крис десь у буряні або під якоюсь стріхою. Послушні своїм старшинам, котрих сами вибірають. Даного моменту нападають на менші від-

діли ворожі, забірають обози, граблять де лиш можливо жидів і поляків—даються і иншим чужоземцям у знаки. Тактичної сполуки між собою, здається, не мають.

Махнівські відділи осуждено в кінці 1919 року на 80.000 чоловік. Коли большевики стягнули стільки сил, що могли Махна окружити, не знайшли нікого, всі Махнівці щезли як мрака. Найбільше прихильників має Махно у Кубаню і на Полтаві.

Взагалі можна сказати, що думки самостійної великої України шириться чим раз більше. Як би сьогодня Антанта проголосила признання цеі самостійности, то з певностію за кілька неділь не було б одного большевика на Україні, але дуже багато жидівських трупів, бо всюди лиш жидам дається вина, що не признається ця самостійність такого великого інтелігентного і здібного народа.

Що до большевицької власти то мушу сказати, що то згори всьо жиди, а з долини голодрантє. Ленин не значить нічого. Вся власть в руках Троцького. Командант Москви жид Дексвах, командант Одеси жид Ройзенблат. Предсідатель галицького Революційного Комітету товариш Кон. Як нема доста жидів, то занімають посади комісарів жидівки, як на приклад у Одесі у 35 лічниці военний комісар жидівка Золотаревська. По всіх урядах повно жидів, всі важнійші посади у армії заняті ними. Можна сказати воскресеніє Юдеї.

Але Україна будеть. Коли, своєю дорогою, але будеть. Отсю фразу чув я від Одеси аж поза Харків, а ця думка і у мені закорінилась. Дай лиш Боже найскорше і дай Боже витримати аж до тої пори.

Клементій Бігарій в. р. четар.

№ CXIX.

ПОДІЇ В ДОБРОВОЛЬЧІЙ АРМІЇ В РАЙОНІ ОДЕСИ

24 січня ст. ст. 1920 року.

З одного боку під натиском большевиків, а з другого нервуючись подіями повстанців в тилу, які не змогли винести на собі надзвичайних кривд і грабунків, частини Денікінської армії в хаотичному стані відступали одні на Одесу, гадаючі на пароплавах переїхати до Варни в чому вони помилилися позаяк не було в Одесі ні жадного пуда вугіля, а другі, минаючі Одесу, поспішались до переправ на Дністрі, думали через Румунію попасти до Болгарії, де на іх думку малося переформірования іх армій, щоб по весні знов зробити наступ на большевиків.

Поспішність іх відступу була нидзвичайна: частина переганяла другу, одні ішли до Акерману, другі кідалась на переправу коло Маяк, треті в Тірашпель, але румуни нігде іх не перепускали, а в Маяках, де вони перейшли Дністро без дозвілу румун, навіть зустріли гарматним і кулеметним вогнем.

Нарешті всі частини зконцентріровались у Тірашполі і коли стало ясно, що Румунія іх не перепускає, Денікінска армія рушила в здовш Дністра на північ на злучення, як вони заявляли, до Поляків. Цей рух був трохи обрахований і вони вирушили трьома колонами в такому порядку: понад самим Дністром рушив обоз другого розряду, а також жінки офіцерів, хворі і приватні особи, в соседній колоні йшов обоз першого розряду і деяки штаби з незначними бойовими частинами і, нарешті, третя колона виключно бойова.

Чутки про наближення большевиків, а в де яких містах обстріли обозів місцевими повстанцями страшено нервувало ці відступаючі частини і вони без дньовок, високим темпом робили намічений перехід.

Крок за кроком, все більше і більше ці вояки проявляли самочинні, безплатні реквізиції іжу і фуражу і, нарешті, дійшли до формового грабування населення, яке попадалося по іхньому шляху. Почало робитися щось надзвичайне: стон і сльози роздавалися по селах і хуторах в слід відступаючій ораві так званої добровольчої Денікінської армії. Забирали у селян коней і без жадної зміни ці коні мусіли вести ім награбоване майно, поки не здихали по дорозі, тоді знов реквізували коней з хозяіном, або і без хозяіна, вривалися в хати, забирали печений хліб, муку, яйця, сало, не рахуючись з тим, що то було останне у господаря, нарешті дійшли до того, що почали зривати замки від скринь і сундуків і забирали гроші, переважно Романовські, полотна, ковдри і кожухи, хто протестував, того били нагайками і погрожували розстріляти, убивали гусей качок і курей, навязували до сідел десятками і під регіт дикоі орави гарцювали на конях, вривалися в хутора і забирали останніх овець.

Це занадто цінічне грабування ні в чім неповинних людей не могло навіть саму найчерствійшу людину залишати спокійним свідком і серед де яких поодиноких солдат цієі банди з'явилося обурення. Я був свідком, як солдати разом з офіцерами накінулись в одну хату до хозяйки, яка мала пасіку, забрали у неі мед і навіть той запас, який був залишений на прокорм бжол, понівічили вощину і вийшли з хати, через де який час заходить знов один офіцер і почав кричати, щоб вона дала йому меду, та відмовила він тоді почав зривати з шафи і сундука замки, ніби то шукаючі меду; я вийшов і сказав купці обурених солдат, які забігли в хату і почали бить цього офіцера Денікінської арміі прикладом та нагаями. В другому селі на моіх очах кінночики підіхали до замкненоі хати, зломали замок, зломали сундуки, забрали дві тисячі Романовських рублів, все полотно і де кілька килимів, в хаті перевернули все що там тільки знаходилось; повивертали з діжок соління, а коли нагодився господарь і почав звертатися до них з плачом, аби вони не ройнували його, ці знамениті вояки зняли з його кожух і шапку, ударили де кілька разів нагайкою і поіхали з награбованим далі. Зупиняючись на ніч по хатах, загадували варити істи, жарить качок, курей, не рахуючись з тим чи мае господар цих качок і курей і бідні селяне примушені були бігать по сусідах і доставати птиці перед страхом бути розстріляним, або в кращому разі скаліченим нагаями. Хто гостро до них становився, того били, або розстрілювали тут же в його оселі.

Огидно було дивитися, як ця орава піджимала хвіст і силилась бути невинною і коректно відноситись до селянства, коли увіходило в сферу, де зустрічалися українськи застави або залоги. Наближаючись до застав польських, навіть, почали агітувати, що тут, мовляв, треба себе утримувати від грабунків, бо це може нашкодить і поляки можуть іх не допустити до себе.

Надзвичайно дивно було дивитися, що на всі ці грабування ні вищим командуванням, ні окремими офіцерами не тільки не проводилися яких небудь наказів, заборонення грабувань, але навпаки оправдувалися таки злочинства з того погляду, як вони заявляли, що иньшим чином прокормитися і зробить цей похід не малося у них можливости, а через те в цих грабуваннях брали участь не тільки солдати, а і самі офіцери.

Весь шлях, яким ця добровольча армія пройшла від Одеси до польського фронту усіяний стонами і сльозами селян, що навіки вселило в іх серцях надзвичайну злобу і обурення проти російського війська.

На превелике щастя ці події добровольців лише відхилили від себе наше

селянство, але не повернули їх до большевиків. Ні в одному селі мені не довелося зустрінути орієнтації на большевиків а первовіше ще чекають, як спасення, як вони називають „Петлюровську" владу.

5 Березоля 1920 року Мих. Середа.

Підпис особи мені відомої свідчу: От. Шаповал.

№ CXX.

НАКАЗ

по військам У. Н. Р. ч. 48/оп.

1-го березня 1920 року.

1. Обстановка: 1) По перевірці відомостей від ріжних агентур установлено, що 2-а Латишська дівізія в складі 1, 2 і 3 Латишських полків спішно відійшла з Одеського напрямку в Латвію. Причина — революція в їх краї і загроза із заходу.

2) В Елисаветському, Помішнянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил нема.

3) В районах Уманському, Звенігородському, Біло-Церківському і Фастовському виявлена присутність большевицьких сил.

4) Агентура дівізії Київської 28/2 доносит: комуністи відтягнули свої сили на Білу-Церкву, Фастів. В м. Звенігородка стоїт ворожа дівізія невеликої кількости, яка має відійти на польський фронт. (По додатковим відомостям вона вже виступила. Ці відомости потрібують перевірки).

Одеська часопис („Комунист") доставлена тою же агентурою, передає, що денікінці відійшли в Румунію (на Аккерман). Ескадра Антанти відійшовши з Одеси ні одного добровольця з собою не взяла. В Криму ще є не значні добровольчески відділи.

5) Елисаветськи часописи від 24/II подают: „18/II ворожа армія наступаюча на фронті Мозирь—Могилів-Подільський складається: Мозирський напрямок — 7.000, Овручський—5.500, Новоград Волинський—2 дівізії Галлера, Із'яславський—6500, Староконстантинівський — 7500; армія під командою Головного Отамана Петлюри—14000. Ми (большевики) під натиском ворога примушени були залишити Летичів і ряд сел на північ і південь від нього".

6) Завдяки наближенню весни, розливу річок, відсутности буркованих доріг—значно обтяжується рух нашої армії, а тому всіма відповідними Командірами ведеться уважне обслід доріг і переправ.

II. Загальне завдання армії: Армія має зосередитись на протязі 2 і 3 березня ц. р. в районі сел: Юзефполь, Новоселки, Бузинковата.

III. Частичне завдання: 1) Волинська дівізія 2/III з місця свого розташовання переходить в Добрянку, 3/III — продовжує до села Юзефполь де і розташовується. Розвідку вести на Ольшанку і Ольвіополь.

2) Запоріжська дівізія 2/III з місця свого розташовання переходить в село Коритно. 3/III—продовжує марш до с. Новоселки де і розташовується.

Розвідку вести в секторі Голосково і Голованівськ включно.

3) Київська 2/III переходить в с. Тішківка, 3/III — продовжує марш до с. Бузенковата де і розташовується.

Розвідку вести на Добрянку, Тішківку, Покотилово і Голованівськ виключно.

4) Штаб армії 2/III с. Добрянка, 3/III—с. Дорожинка.

IV. 4/III передбачається денний відпочинок.

V. Бажано щоб частини армії ставали на марш не пізніще 3 год. ранку, з тим розрахунком щоб завидна була виставлена сторожева охорона.

VI. Охорона і Розвідка та зв'язок на марші—після погляду Командірів частин.

VII. Заступники Отамани: Тютюнник і Загродський.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXXI.

Дивізії Волинській і Київській.

I.III.20 р. 24 г. с. Водяна.

Передаєсь до відома і відповідного зарядження командірів дивізій слідуючі донесення див. Запоріжської:

Копія

I. „Д. Негайно. Командарму У.Н.Р. По певним відомостям завтра в м. Глодоси чекаєтья гарний отряд комуністів. Місцеві Глодоські комуністи піднесли голову. В містечку роспосвсюджуються відозви комуністів і Махна прсти Петлюри. Мій посланець чув в Глодосах гарматну стріляннину з боку Хмелевої або Малої Виски. По відомостям, одержаним моїм зв'язком в м. Глодоси, з Ново-Миргорода іде по нашому напрямку віддіп комуністів силою до 3.000 чоловік. По цім же відомостям в районі ст. Помішної і Новоукраїнки стоїть больш. ешелон. I.III. 22 год."

II. „(Копія) Доношу, що козак 5 сотні в с. Липняжці біля аптеки чув від селянина, який приїхав з Вороб'їва, що туди від Добрянки і сх. приїхало багато війська (піх. і кінноти) комуністів, які, на думку селянина, мають напрямок сюди (Липняжка). Комуністи виставили заставу і нікого не пропускають з села, а селянинові прийшлось проїхати понад лісом.

I.III.20 р. ч. 48. Ком. 2 Мазеп. Кур. (підпис)

III. Зважаючи на се, приказую всим частинам залишить на сутки на місцях свого переб. розвідку.

IV. Дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на сім березі, продовжувати завтра дальніший марш через Добрянську переправу. По можливости агентурною розвідкою виявить правдивість данних донесень.

V. Ком. Зап. дивізії наказую перевірити розвідкою правдивість донесень із с. Вороб'ївки.

VI. Про становище в с. Вороб'ївці див. Київська буде попереджена в с. Тишківка.

VII. Аби уникнути натовпу в Добрянці, див. Волинська робить великий привал в 3—5 верстах від Добрянки.

Орег. підп.: Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Шт.

П Р И К А З № CXXII

по Військам У. Н. Р. Таємно.

ч. 49.

2.III-19 р. 14 годин Добр.

I. Обстановка: 1) Запоріжська див. виконала наказ і зосереджується в с. Коритно.

2) Волинська див. затримала рух і залишилася в с. Тишківка до 15 год. 2.III.

3) Штаб Запоріжської див. доносить: розвідкою Чорношлич. виявлено, що в с. Воробієвка комуністів немає. Застава Чорношлишн. в с. Доброведич[ка], були

атаковані в 23 год. 1.III зі сторони Глодос. Атака ліквідірована. Ранених і убитих нема, відомости подані про м. Глодоси — потвержуються.

II. Загальні завд.: Переведення приказу ч. 48—м. 3.III продовжується.

III. Особ. завд: Волинській див. в 4-і годин. 3.III роспочати рух із с. Добрянки і продовжувати марш по приказу ч.-о 48. Волинській див. до приходу Київської в Добрянку, залишить оден із кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямку на с.с. Воробіївка і Липняжку. 2) Київська див.: в 4-години ранку стає на марш і переходить в призначений їй район по приказу ч-о 48-м. По переході переправи Київська див. зміняє заставою у переправи Волинській кінний полк і тримає її до 18 год. 4.III-20 р. За всяку ціну вести якнайширшу агентуру.

IV. Дивізіям Київській, Волинській і Запоріжській буть готовими до 4.III до дальнішого маршу, коли сего будуть вимагать обставини.

V. Додаються відомости про загальну обстановку: Латишька див. пройшла через Гайворон на Гайсин (між 25—27.II.).

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

П Р И К А З — № CXXIII.
по Армії У. Н. Р. — Таємно.
3-III-20 р. — ч 50. — Д. Армія

I. Обстановка. 1) Наш агент, постійно перебуваючий в м. Умані, подає з 27/II-20 року слідуючі відомости: „Комуністи перекидають вільні резерви з инших фронтів на т. зв. польський фронт, але всі вони дуже стомлені і дуже невеликої кількости, так наприклад: одна бригада була 182 багн. і оден корпус в 800 багн. Всі змучені, обірвані і дуже пісемистично настроені. Набоїв мають по 5—15-ти на козака, по радіусу 80 верст навкруги ніяких ворожих сил нема. Е відомости, що Польща, Румунія і Чехія утворили блок, що Одеса зайнята міжнародними військами. Уманські большевики почувають себе дуже добре. В Умані всі з нами. 2) В районі Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули—Галицькі частини. В самім Ольгополі—наші повстанці. 3) З району ст. Жмеринка прибув селянин, який передае, що 5-ть днів тому, коли він був під Жмеринкою, послідня обстрілювалась арт. огнем військами наступаючими із заходу. 4) З м. Умані передають, що наш агент перейшов ворожий фронт і передав листи до штабу Г. от. Петлюри. 5) Тільки що одержані відомости (непровірені), що в Богополі є полк комуністів. Вислано агентуру (від Волинської див.). 6) Наші частини 3/III до 14 год. осягнули становища по прик. ч. 48-м.

II. Загальне завдання: 1) Майбутня найблизша ціль армії перейти і зосередиться в району Бершаді, Хощевато, Ольгополя. Се завдання вимагае попереднього освітлення районів Ананіева і Кривого-Озера, щоби не було несподіваного ворожого удару в наше крило.

III. Особисті завдання: 1) Кінноті всіх дивізій доручається перевести розвідку чергову в слідуючий спосіб:

1. Кінноті Вол. див. — переправи через р. Синицю від Каменного-Броду (включно) — до Саватинівки (виключно) і через р. Буг від с. Завальє до с. Дубинобо (обоє включно).

Розвідку провадити в секторі: Балта, Ананьев—Кр. Озеро.

2) Кінноті Запор. див. переправи через р. Синицю від с. Камінний-Брод до с. Шамраевка (обоє включно) через р. Буг—від с. Завалье (включно) до Гайворона (включ.). Розвідку в секторі—Балта (включно) Бершадь (виключно).

3) Кінноті Київської див: р. Синицю від с. Шамраевка (виключно) до с. Антоновки (включно), р. Буг від Гайворона (виключно) до ст. Генриховки (вкл.). Розвідку вести в секторі—Бершадь (виключно)—Уман. напрямок (включно).

4) Перші відомости кіннота подає 6/III до 12 годин в с. Куца-Балка (Данилова-Балка). Другі — 8/III в с. Могильно, далі — по обставинам і через свої частини.

5) Комдіви посилають в розвідку Кінні полки, чи сотні—після власного погляду.

6) 4/III Денний відпочинок і перегляд зброї, інвентарю і коней.

7) Марш:

1) 5-III Київській див. перейти в Голованевськ. 6/III — лишатися на місті. 7/III—с. Грушка.

2) Запор. див. 5/III переходить в район с.с. Новоселки, Мар'яновка. 6/III Красногірка, Розношенці, Сверликово. 7/III лишатись на місті.

3) Волин. див. 5/III переходить в с. Липовенька, Капітановка. 6/III — Лозовата, Дельфіновка і Молдованова. 7/III — на місті лишатись.

IV. Комендант на заводі в с. Грушка—від Київської див. Всім частинам одержать цукор і алінафт для лікування коней від корости. 'На всих вимогах мусить буть печатка і підпис нач. часті.

Коменданту представити відчит не пізніще 3-х дн. по видачи.

V. Дальніший марш Армії по обставинам і данним розвідки.

VI. Міри охорони і ближньої розвідки після погляду Комдівів.

Орегінал підписав: Командуючий Арм. Укр. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Т. В. О. Начальника Штабу Армії, Полковник

№ CXXIV.

Таємно.

Додаток до Наказу ч. 50. Див. Запоріжській, Волинській і Київській. 4-III-20 р.

В додаток до прик. ч. 50 приказується:

1) Див. Запоріжській 7/III замість відпочинку, продовжувати марш і перейти в с.с. Шамраевку і Каміноброд.

2) Штаб Армії буде: 5/III. (з 12 год.) с. Пушково. 6/III. (з 12 год. с. Роздол). 7/III (з 15 год.) с. Данилова Балка.

3) 6./III. к 12 год. Волинська див. виставляє прийомний пост в с. Куца-Балка (Данилова Балка) йому залишатись в Куц. Бал. до 12 год. 8/III.

4) Запор. див. 8/III. к 12 год. виставляє пост в с. Могильно.

5) Конечними пунктами для головних розвідочних ядер, з яких нач. розвід груп роблять групіровку всіх зібраних розвідочних матеріялів, призначаються:

1. для кінноти Київ. див. с. Таужна.
2. Кін. Зап. див. м. Хощевата.
3. Кін. Вол. див.—с. Чермирівці.

Орегінал підписав Командующій Армією військ У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.
Певно: Т. В. О. Начальника Штабу армії Полковник

№ CXXV.

ПО АРМІЇ У. Н. Р.

5/III.20 р. Д. Армія

1. Роз'іздом полку Чорних Запорожців під Командою полковн. Дяченко, занято м. Голованевськ.—Взято 30—40 полонених; полонені показали, що Галичани находяться в районі м. Бершаді і оголосили себе боротьбістами — трима-

ються нейтралитету; Одесу займає оден Галицький полк, що перейшов до большевиків.

2. Перевірено, що в м. Ольвіополі і Балті поки що червоноармейців немається.

3. Роз'їздом Кінно-Запор. полку виявлено, що міст. Голосково спалений; там же селяни повідомили, що ранком 3/III чули в напрямі на ст. Любашівку — Жеребково гарматну стрилянину і селяни, прибувші з того місця, кажуть, що то іде Отаман Петлюра і Заболотний. Розвідка сего полку теж повідомляє про присутність Галичан в районі Ольгополя, Балти і Бершаді.

4. 4/III ранком група комуністів-жидів, озброєною командою, в'їхала в м. Юзефпіль, де були части Волинської див. всих захвачено; взято 3 кулемети, рушниці, 1½ міліона совітськими грішми.

5. В той же день части Вол. див. захватили летучку Червоної армії 41 дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованевськ. Ся летучка їхала через Балту, Ольгополь на Умань і далі на Гайсин, де передбачається Штаб 41 див., а друга летучка поїхала з Балти на Вапнярку.

6. Полонені Червоної Армії подають, що 41 і 45 див. находяться в районі Одеса—Роздільна і бачили там 10.000 Галичан; в м. Балта теж є Галичани. Сі дивізії мають на сих днях вирушити на польський фронт. Маршрут — не відомий. Склад полків малий. Можливі маршрути сих дивізій: Балта—Хощевата—Гайсин; Ананьев—Криве Озеро—Ольвіополь, де є залізничий міст для ускоторових потягів.

7. Денікенці в районі Роздільної остаточно роспорошились.

8. На р. Бузі і Синюхі 4/III лєдоход; розлив дуже сильний, переправи потребують як найсерьознішої розвідки і обслідовання.

9. Висновок:

1) підтвержується присутність Галичан в районі Ольгополя—Балти—Бершаді

2) Виявлені 41 і 45 ворожі дивізії і їх намір пересунутись на північ в район Гайсин, що вимагає з нашого боку пильного освітлення районів Балти—Ананьев і Ольвіополя.

3. Всюди настрій селян бадьорий, підвищений, наші часті зустрічають радісно большевики мають пригнічений вигляд. Окремі групи ростікаються

4) Річки в повному розливі, що утрудняє наш маневр і вимагає саму пильну розвідку в цьому відношенню.

5) Певних відомостей до 4/III про Украінський фронт ще не отримано.

Орігінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омельянович-Павленко. Певно: Т.В.О. Начальника Штабу полковник Долуд.

Розіслано в 6-ть год. 6/III-20.

№ CXXVI.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧІЙ
ВІЙСЬКАМИ
УКР. НАР. РЕСП.
5 березня 1920 р.
Ч. 461.
Д. Армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ С. В. ПЕТЛЮРІ.

ДОКЛАД.

1. 3-го березня б. р. наша армія осягнула район сел: Казіміровка, Новоселки, Дарожинка і м. Юзефпіль (Людвинка).

2. По відомостям від 27-го лютого б. р. в м. Умані червоного війська не мае, а те що було вийшло на польській фронт... Агент з Умані від 28-го лютого повідомляе, що війська чрвоної армії, котрі проходили через Умань і коло Умані, дуже малої кількости, всі погано одягнені і ще гірше озброені (мають не більше як по 15-ть набоів на чоловіка).

3. Перша Латишська бригада в складі 1, 2 і 3 латишських полків пройшла в Латвію із Одеского напрямку 5-го лютого через Елисавет на північний схід. По відомостям від 25—27-го лютого б. р. з Гайворона на Гайсин пройшла 2-а латишська бригада.

4. По відомостям агентів від 3 березня б. р. в районі: Балта, Крижопіль, Ольгопіль і Ананьів ворожіх військ немае, а е галицькі части.

5. При осягненні району на захід від м. Гладос, були одержані відомости, що по нашему сліду іде 3000 комуністів. Ці відомости перевірині і поке що не виправдилися.

6. В м. Вознесенську маются ворожі сили...

7. Селяни, котрі повернулися із Звенигородки, кажуть що там комуністів в район повіту не пускають якісь українські части.

8. Загальне враження таке, що па великім просторі немае ніякіх совітських військ.

9. По відомостям від селян з Ольвіопільського напрямку ідуть на схід невеличкі гуртки большовиків, страшенно змореніх, ледве не зовсім роздягненіх і без всякої зброі.

10. Волэховщина зовсім ліквідована. Частина волоховців влита в червону авмію, частина замкнена у в'язницю, а останні розбіглись.

11. Боротбісти закликають до себе всіх кого тілке можна, але цей заклик е даремна праця, так як до них ніхто не йде.

12. Коли при рухові армії виявится, що головні сили перейшли р. Буг і знаходятся в районі Гайсина, то тоді частинами, з боку нашої армії, буде зроблена демонстрація на ворожім крилі; коли до того часу головне військо не перейде р. Бугу, то команда предбачае пересунутись в район: Вапнярка, Тульчин, Брацлав.

13. Коли чутки, про пробування галицкіх чистни в районі: Ольгопіля, Крижопіля і Балти здійснятся, то тоді командування війде з ними в звя'зок, во без всякіх з свого боку перетрактацій.

14. Селяни, котрі прийіхали із за Умані кажуть, що армія Головного Отамана мае до 40000 багнетів. Останне офіційне повідомлення е лист Голови ради міністрів Мазепи, одержаний на полтавщині 15-го лютого ц/р.

15. Ніякіх офіційніх інфовмацій про загальну справу як від ВАС, так і від уряду армія не одержувала. Армія інформуется виключно чутками, та з болшовитськіх часописів; і в одній часописі від 18-го лютого зазначино, що в районі Липовця ідуть бої і що на фронті мается українське військо, в кілкості до 15000 чоловіх.

16. Як висновок команда ставить ухилятись від боів з сильними ворожими відділами, щоб приеднати дівізії богаті великою кіннотою до Головніх сил.

17. Місцеві большовитські сили дуже слабі і не мають співчутя з боку селянства.

18. Ревкоми складаются білшностю з людей неповажаеміх і не певніх.

При знищенні ревкомів селянами, вони не мають захисників і тому загальне відношення селян до них байдуже або навіть і глузливе.

19. Мобілізація при намістності зброї і одяги пройде дужо гарно. У всіх селах де траплялося армії проходити, селяни дивуются чому не провадится мобілізація.

20. Всюди по селам мають надію що весною повинен стати перелом.

21. Всюди де проходить наше військо збираются сельські сходи, на котріх відповідно—призначенними людьми з'ясовуется селянству сучасне становище, закликается до відновлєння і заснування своіх рідніх шкіл, просвіт, кооперативів і самоохорон, В більшонсти сел де пройшло наше військо, уже есть засновані сельські охорони. При розмовах з селянами промовці користуются як конспектом відозвою Отамана Тютюнника в котрій мается 12 точок.

22, Завдяки отриманному на цукроварні м. Мала-Виска чотирем тисячам пудів цукру, армія на де якій час матер'яльно забезпечена. Куплено до 150 штук коней. Загалі головний скарб армії е верхові коні, котріх рахуется до 1500 штук, а при коштовності кожного коня від 30 до 50 тисяч карбованців в армії мается приблизно на 75000000 карбованців. Головна хиба коней то, що в них багато коростявіх, але при намістності ліків і теплоі погоди, ця хороба буде знищина.

23. З Умані повідомляють, що для армії вислані гроші, але поке що армія ціх грошей не отримала.

24. Наступна весна, котра в першу чергу вимагае озут'я, котре зараз псуется від грязі надзвичайно швидко, і літню одягу.

25. Дівізіям наказано виробити мобільзаційні пляни в які частини при наличности маючогося кадру можуть розвернутися части. Відомости про це будуть вироблені через тиждень.

26. 25-го лютого був відправлен доклад з кур'ером і крім того виряжені три агента для зв'язку, котрі мусять пробратись кріз фронт.

27. Прокламаціі про нашу украінську справу розповсюджуются скрізь.

З орегіналом згідно Начальник Загального відділу Сотник Копац.

№ CXXVII.

Обстановка до 8-III-18 год.

6/III полк Чорних Запоріжців зайняв Хощевату і м. Гайворон після невеликоі бійки. Переправа у Хощевато знесена ледоходом; 7/III Полк вирушив до переправу у с. Шумилово і далі в напрямку н. м. Бершадь. Агенти Киівськоі і Волинськоі дівізій донесли, що в м. Бершаді стоіть 2-й Галицький Корпус.

Полковник Дяченко і агенти донесли, що в 10—15-и верстах на цівнічний захід від м. Бершаді було чуть гарматну стрилянину; селяни переказували, що се іде От. Петлюра з військом.

По відомостям, від особи, яка повернулася з м. Умані, навколо Умані повстанці. От. Туз зайняв м. Умань. Селяни рівнож передають про рух большевицьких військ в напрямку Христинівка—Цвітково.

З метою повноі орієнтіровки наказуеться:

1) 9|III. в 8 год. сотнику Копацу з уповноваженням від Штабу Армії, відправитись по узко-торовому шляху в м. Бершадь, де звязатись з 2-им Галицьким Корпусом.

2) Київській дів. зорганізувати потяг для курсірования в напрямку на Гайсин і мати певний догляд за переправою у с. Шумилово.

3) Запор. дів. зорганізувати потяг для курсування в напрямку Гайворон—Голта.

Залізничний міст у Гайворона засобами Запор. дів. мусить бути приготований для руху кінноти і обозів—всю підготовчу працю провадити конспеpативно.

4) Волинськ. дів. мати певний догляд за переправами у Саврані й Ольвіополу (обоє включно).

5) Для тіснійшого звязку оперативні штаби—Армі Київської і Запоріжської див. росташовуються 9|III в с. Таужна. Шт. Волинської див. перейти в Данилову Балку,

В с. Могильно Запор. див. тримати пост для звязку

Командуючій Арміею У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXXVIII.

НАКАЗ

по військам У. Н. Р.

9/III-20 р. ч. 51. с. Новоселиця.

I. Обстановка: 1. Переправа (пором) — у Саврані зайнята 7|III 60-ю ворожими кіннотчиками, за якими, по словам селян, мае пройти 48-а див.

2) Полк. Чорних Запор. забрано при зустрічі з Галичанами в с. Устье одну батарію 3-го Гарматного Полку.

II. В доповнення попередніх приказів наказуеться:

1) Вол. див. 9|III перейти в с.с. Данилова Балка і Каменний Брід.

2) За всяку ціну не дати ворогові переправлятись через Савранську переправу.

3) Зорганізувати летучу почту, аби якнайскорше присилались донесення в Таужну. Запоріжськ. дів. 9|III перейти в с.с. Новоселицю, Шамраевка і Таужна. Київськ. дів. лишатись на місті.

III. Комдівам охорону і ближню розвідку провадить після власного погляду.

IV. Всі обози облегчить до мінімума, перейшовши на спосіб вючний. Кожду годину бути готовим до руху в любому напрямку.

Командуючий Арм. військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXXIX.
Таемно.

НАКАЗ

по військам армії У. Н. Р.

9/III-1920 р. ч. 52. с. Таужна.

I. Обстановка: зилишаеться незміненною.

II. Загальне завдання: Армії до 12|III включно перейти р. Буг і зосередитись в районах: Бершадські Березки (Київська дівізія), с. Велика Кіріівка, Устье і Мала Киріівка (Запоріжська дівізія), с. Осіевка (Волинська дівізія),

III. Частне завдання: а) Київська дівізія 10|III—с. Таужна і Мощеное (кінний полк). 11|III—Пеліяшполь (кіннота лишаеться) в Мощеное, 12|III переправа через Буг з 10—12 годин. Ночівка—Бершадськи Березки.

б) Запоріжська дівізія 10|III Таужна (північна част) і всі хуторі на північний захід, кіннота в західній част. м. Хощевата—11|III—Струньков, Ташлик і Гайворон, 13|III з 6 годині переправа і заняття позіцій на південний захід (ві) для забезпечення переправи з півдня. Кінним полком Чорних Запоріжців заняти

Велику Кіріевку, а кінним Запоріжським — Малу Кіріівку. Ночівка — с. Устье (піхота і штаб).

в) Волинська дівізія 10|III — район с. Могильно—Сальків з кіннотою—Завалье (з метою прикриття з півдня). Розвідка на Саврань.

11|III дівізія лишаеться на місці. (тяжкі часті можно пересувати в два дні).

12|III переправа через Буг (у Гайворона) від 14—16 годин і росташоватись в с. Осіевка. Штаб армії 10|III і 11|III с. Ульянівка, 12|III—Луговое (Штаб Армії по переправі меж 12—14 годинами 12|III.

IV. 3 кінному полку, Чорним Запоріжцям і Кінно-Запоріжському почать переправу з 14 год. 11|III. для заняття міста росташовання частин дівізії на 12|III. Підход до переправи після погляду Комдівів.—3 Кінний полк 12|III займе с. Войтівку і несе охоронно-розвідочну службу в напрямку на м. Соболівку до 14 год. 12|III, після цього приеднуеться до свої часті

V. Кіннота псуе телеграф. дроти: Бершадь—Вапнярка, Бершадь—Ольгополь і Тульчин.

VI. Прикриття і охорона переправи у Гайворона до 20 год. 12|III лежить на Чорних Запоріжцях.

VII. На старих місцях переходу 10|III і 11|III залишити розвідку і агентуру до 20 год. 12|III.

VIII. Дівізії Волинської тримати переправу у Гайворона окремою заставою до відкликання ei.

IX. (Ширшу) Дальну розвідку вести—агентурну. Ближня—після погляду Комдівів.

X. По переході через Буг всі часті тримають строге бойове поготівля.

Орігінал підписав:

Командуючий арміей військ У. Н. Р. Отаман Омельянович-Павленко.

Певно: Тво Начальника Штабу, Полковник Долуд.

№ CXXX

ПРИКАЗ

по військам Армії У. Н. Р.

ч. 53

11.III 20 р. (мапа 3 верств. в 1 дюйм.) сл. Ульянівка.

I. Обстановка: 1) Запор. див. подае: в 10-ть год. 10.III на Грушківському Заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушка; повстанчеський відділ доніс, що по чуткам в с. Шамраевку коло 13 год. 10.III вступила больш. розвідка.

2) По донесенням, на станції Зятківці стоїть карательний больш. відділ, коло 300 чоловік.

3) У м. Винниці стоїть Шт. 12 больш. Арм. і 44 Таращанської див.

II. Загальні завдання: 1) У відміну попереднього приказу, Армія У. Н. Р. до 14.III включно переходить в слідуючий район: м. Ободіївка (Запор. див.), м. Тростянець (Киівськ. див.), с. Демідов (Вол. д.).

2) Марші переводяться збільшеним рухом, зважаючи на те, що ворог може перевести по залізницях свої резерви, чим утворить складну обстановку для нашої Армії.

III. Частичні завдання:

1) Запор. див. 11.III після привалу в районі Ташлик—Струньків—Гайворон продовжує (не пізніше 14 год.) марш через переправу і переходить в. с. Устьє

12.III продовжує марш і переходить в с. Войтівку, зайнявши кіннотою ст. Баланівка і Берлівка. 13.III переходить в с. Баланівка. 14.III с. Ободівка.

2) Київська див.:

12.III в 6 год. до 10 год. переходить через переправу і займає Березки — Бершадські, а кіннотою с. Сумівка. 13.III — с. Кошаренці, кінн. — Торстянець.

3) Волинська див.:

12.III має привал до 9 год. в районі Ташлик — Струньків і за Київ. див. переходить через переправу в с. Устьє, тримаючи на час перепр. окрему заставу, яка при відході має знищити міст. 13.III переходить в с. Сумовку. 14.III в с. Демідово.

IV. Штаб армії 12.III с. Лугове, 13.III — с. Демідов. 14.III — с. Буди. Розвідка — після погляду Комдівів.

Оригінал підписав:

За Командуючого Арм. У. Н. Р. Отаман Тютюнник.

Певно: Тво Нач. Штарм. Полк. Долуд.

Волинській Збірн. див. **№ CXXXI.**

11.III. 19 годин. с. Ульянівка.

Попередження в приказі:

I. Обстановка:

1) Завдяки тому, що Начальна Команда Галицької арм. Червоними роспущена і заміст Корпусів лишилися дивізії, які підлягають безпосереднє 12-ій большевицькій арм. у Вінниці.

2) Тому, що галицькі части, узнавши про наш похід, підготовилися до зустрічного бою—

3) Командування Армії військ У. Н. Р. має вирішить цілий ряд нових питань утворених новою обстановкою.

4) А тому Командарм приказав 12.III лишитись на місті (у відм. попереднього приказу) і прибути з Наштадівом на нараду в Слободу Ульяновку на 10-ть год. 12.III.

Тво Нач. Шт., Полк. Долуд.

Команда I-ої Бригади УСС. **№ CXXXII.**

ч. оп. 401.

Повновласть

для Товариша Степана Смачила, що відходить до постою Штабу Військ У. Н. Р. для звязку і має евентуально привезти делегатів на переговори в Бершадь.

Бершадь, дня 10.III 1920.

Комендант I. Бригади УСС.: Шаманек.

За Політ. Ком. I. Бригади УСС.: Сеник.

Документ **№ CXXXIII.**

Команда I-ої Бригади УСС.

До оп. ч. 401

До Штабу Військ Армії У.Н.Р. Отамана Павленка.

У відповідь Вашої делегації заявляємо, що:

1) Галицька армія входить в склад Червових Військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не може.

2) Для офіціяльних переговорів може Отаман Павленко вислати представників з відповідними полновластями до Бершади, де прийдуть делегати 12-ої Армії, в якої склад входять Галицькі Бригади.

На цей час предкладається Отаманові Павленкові:

1) відійти зі своіми частинами на один перехід від Галицьких передних сторожий, найкраще за ріку Буг і

2) в доказ доброго відношення до Галицької Армії звернути забрану батарею з усім добром.

Бершадь, дня 10.III. 1920.

Командант І. Бригади УСС. Шаманек.

За Політком І Бригади УСС. Сеник.

№ CXXXIV.

НАКАЗ
по військам У. Н. Р.

12-го березня 1920 р.

Наказую 2-му Гайдамацькому полку приєднатись до 23 березня ц. р. в м. Ольвіополь і вийти негайно в склад нашої армії. При невиконанні цього наказу я оголошую 2-ий Гайдамацький полк поза законом.

Командуючий армій У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Нач. штабу, полк. Долуд.

№ CXXXV.

3-ому кінному і Чорним Запоріжцям.

11.III 20 р. 8.30.

З одержанням сього бути готовими до руху через переправу. В 10-ть годин прибуде командарм. Передати приказ полк. Аркасу, аби негайно прилучився до нашої армії. За невиконання сего приказу, полк. Аркас буде лічитися поза законом. Негайно вислати агентуру для знищення дротів Бершадь — Вапнярка і др. Ввести в курс справи селян того району, де розташовані Галичане.

На приказ Командарма Т.в.о. Нач. Шт. армії полк. Долуд.

№ CXXXVI.

ПРИКАЗ
по Армії військ У. Н. Р. 23ю
ч. 54/оп.

12-III-20 р. (мапа 3 версти 1 дюймі) слоб. Ульяновка

I. Обстановка: 1) 14 большовицька армія з південного фронту 1/III була переведена в район ст. Вапнярка далі пішим порядком перейшла в район Печора, Брацлав, Гайсин.

2) 15 тисяч красноармейців знаходяться в районі ст. Бахмач і завдяки відсутности залізничого транспорту, одмовились іти пішим порядком на польський фронт.

3) Під час переходу 14 большовицької армії з півдня підійшов добровольческий відділ який пробивався з Одеського напрямку для зьєднання з поляками і зайняв з бою м. Томашпіль і тим самим здеморалізовав части 14 большовицької армії.

4) Перевірено що переправу в Саврані 8/III займав відділ в 60 чоловік під командою Котова, який розвідкою Волинської дівізії, був відбитий і відійшов в напрямку на Криве-Озеро. Переправа і паром в Наших руках.

5) По перевіренню відомостей з'ясовано, що армія польська утворює своім

фронтом заслон за яким провадиться в порозумінню з иншими державами, як то Чехією, Румунією і Польщею організація Українських військ.

6) Агентура доносить що по дорученню держав Антанти в ліквідації большовицького наступу на Україну приймають участь в допомогу нам Чехіа і Румунія. Армія польська звільняється і іде на північ.

7) Настрій в рядах большовицької армії прегнічений. Сконстатовано дезертирство і повальна хорість на тиф з розмови іх старшин і козаків ясно видно, що вони довго на Україні не продержуться. Ніяких військових баз на правобережью не утворюють.

8) Наша армія до 12/III зайняла становище по приказам ч. 52 і 53.

II. Загальні завдання:

1) Згрупованнєм біля Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу Галичан які входять в склад 12 червоної армії як і большовицьких 12 і 14 армій — як наслідок цього можливе відтягнення ворожих резервів в цему напрямкові, а тому з метою одержання відповідних відомостей і деректив від Головного Командування і використання часу для звязку і розвідки—наказую:

III Частичне завдання.

1) Запоріжська дівізія:

а) вислать окремий кінно-розвідочний відділ для звязку з військами Головного Отамана Петлюри і повороту назад.

б) 13/III стать на марш і переходить в м. Ольвіополь. 21/III продовжує марш і переходьть до 24/III в район ст. Емиловка де і ростатовується.

2) Волинська дівізія:

а) провадить агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри. 13/III стає на марш і переходить до 15/III в район с. Тернівка. 20/III одноразово з операціями Київської дівізії в районі Христинівського узла; займає м. Умань. 25/III переходить в район Покотилово де і росташовується.

3) Київська дівізія: 13/III стає на марш і 17/III переходить в район Гайсина, 25/III операції в районі Христинівського узла 26/III — зосереджуються в районі м. Торговиця.

IV. По заняттю великих міст ні в якому разі не тримати в них великих сил а тим більше Штабів.

V. Штаб армії — при Волинській дівізії, якій передбачати це при росташованню і своечасно надсилать прикази і відомости про час початку маршу.

VI. Розвідка і охорона — після погляду Комдівів.

VII. Заступники Отаман Тютюнник і полковник Ткачук.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXXXVII.

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

ч. 13.

28-го березня 1920 р. — с. Бельведери (на Херсонщині).

§ 1.

Замість захворівшого Командующого Волинською дівізією Отамана Загродського, тимчасово в командування дівізією вступити Полковнику Ніконову з 11 березня б. р.

Звідка полева записка Полковника Ніконова ч. 13
Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко. Помішник Командуючого Полковник.

Умань, 21 березня 1920 року. № CXXXVIII.
ч. 3.

Головнокомандуючому У.Н.Р. Отаману Омельяновичу Павленку

ДОКЛАД

До діла
По доклад
О.П.

Повернувшись зі штабу Головного Командування 28 січня б. р., я згодом приступив до виконання покладених на мене обовязків, тоб то до решуку в першу чергу відповідних людей для переведення в життя організації повстанчих загонив. Зазначаю, що боротьбисти в цьому відношенню не мало пошкодили своїм впливом на революційно-активні сили Українські. Одначе всеж таки мені вдалось найти цих людей і справа йде в бажаному для нас напрямку. В Умані засновано повстанчеський штаб, який уже приступив до праці, яка ведеться в такому напрямку: Вироблено інструкції, як основу для будування на селах так званої самоохорони. Кождий агент, маючі таку інструкцію на руках, ходить по селах і переводить всі пакти інструкції в життя. Мушу додати, що грунт для роботи на селі дуже гарний: як відомо, все населення, не зважаючі на ріжні провокації на селі про наш уряд і особисто про Отамана Петлюру, цілком на боці ідеї утворення самостійної України на боці Петлюри.

В будуванню повстанчих загонів мається на меті не тілько оден Уманський повіт, але й всі повіти навколо нього. Були послані агенти в повітя Звенігородський, Таращанський та Канівський, котрим запропоновано також переводити організації, і, коли через де який недовгий час будуть одержані відомости о тім, що й у вище згаданих повітах праця пройде успішно, мається на увазі запропонувати цим повітам утворити оден керовничий орган — Центральний Повстанчий Комітет і загальне командування.

Ця робота не буде припинена навіть і в тому разі, коли б (дай Боже!) наше військо, яке займає цей район тепер, залишалось в ньому і на довгий час. Навпаки, цей момент ми стараємся використати як найширше і як найскорше.

Зараз уже маєм організації в слідуючих пунктах: в Бабанські Волости, Кузьминські, Маньківські і починається в Уманській. Щож торкається решти волостей, то туди недавно послані агенти, котрі мають повернутись у суботу і зробити доклад.

Щож торкається мойого перебування в Умані, то до приходу наших військ я перебував тут офіційно, тепер же, колиб прийшла знов комуністична влада сюди, мені прийдеться піти в підпілля, бо карти мої відкриті комуністам завдяки необережности де яких наших старшин, котрі афішували мене перед населенням.

Лічу разом з тим своїм обовязком в своїм докладі торкнутись і тої справи, що наші війська, зайнявши той або инший пункт, дозволяють собі те, що ні в якому разі не можна дозволити регулярній частині-тоб то звертають багато уваги на спірт і цим складають дуже негарне враження на населення.

Бажано було б з цим боротися самим рішучим засобом. З приводу остан-

ньої інформації очевидці самі доложуть Вам, Пане Отамане, що бачили вони, наприклад, сьогодня в Умані.

Бажаю щастя й здоровля Вам, Пане Отамане, на добру користь України

З високою повагою до Вас П. Дерещук.

(Сумний).

На оригіналі цього документу іншою рукою написано:

„Чи потрібно видавати орден повстанцям. Нагорождати до з'єднання з Армією Голов. Отаман.

Особа маюча орден як під час військової чи цівільної служби заплямує козацьку честь мусе бути притягнена до відповідальности включно до страти ордена це питаня вірішує рада, а коли рада (закреслено: „не буде ще") не істнуватиме, а після її 4 — 6 членами — мають теж таке право.

Желізн. хрест Св. Анд" О. Д.

№ CXXXIX.

До докладу ч. 3 [1]).

Зараз мною одержані відомости від залізничника Кабанова, котрий приїхав з району Черкаського повіту — інформації о тім, що район Цвітково—Бобринеська—Знаменка евакуовано большевиками. В цьому краю істнує багато повстанчих загонів. Можливо, що ця евакуація викликана маршом нашої армії. Інформатор — чоловік поважний і заслуговує довірря, одначе за певність інформації я відповідальности на себе не беру. Тут ходять чутки, що військо наше має відійти в бік Покотилова і ці вістки хвилюють всіх. Бажано було б все ж таки цей район залишити під впливом нашого війська. На мою гадку дуже потрібно було б навпаки — поширить наступ в бік Таращі та Звенигородки, де населення чекає нас і безумовно буде підтримувати. Ходять вперті чутки про заняття Київа, Бердичова, Знаменки та Вапнярки.

В Умані залишилось багато Гайдамаків, серед котрих є багато, дуже непевного, навіть бандитського елементу.

З великою повагою (підпис).

22.III 1920 р.

№ CXL.

Полковнику Дерещуку
(на додаток до ч. 3)

22.III.20 р.

1. З точки погляду оперативної і тактичної, армія як така, примушена буде в найближчий час зробити ряд пересувань.

2. Уманський район і м. Умань не можуть бути місцем росташування частин дорученої мені армії, тому що без взгяду на те чи ворожа армія буде в наступі чи при відході вона примушена буде відходити значними своїми силами по лінії Вапнярка—Христинівка—Цвітково.

3. Армія майбутніми переходами має стати в становище найбільш вихідне як для власних так і загальних операцій всіх всеукраїнських сил.

4. Місто Умань, як місто українське, разом зі всіма організованими околицями як одно ціле, мають бути приготованими до власної самоохорони, яка би забезпечила в місті лад і спокій і мати найтісніший звязок.

---

[1]) Доклад полк. Дерещука Командармові. О. Д.

5. Коли Ваша присутність необхідна для переведення вищезазначених точок в м. Умані — Ви залишаєтесь. В разі неясної ситуації персонально для Вас — маєте прибути до Штабу армії.

6. Добра і певна агентура, яка б освітлила становище на фронтах як і своєчасну перевірку поданих Вами відомостей про Київ—Жмеринку і Вапнярку для Вас конче необхідна.

7. По перечитанню сей приказ має бути негайно знищений.

Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Омельянович-Павленко.

Т. в. о. Начальника Штабу полк. Долуд.

№ CXLI.

Волинській Збірній дивізії
в додаток до приказу ч. 54

20.III-20 р. с. Текуча.

1. В додаток до попереднього приказу дивізії Волинській приказуєтся залишивши м. Умань до вечора 22.III — сосередитись в районі с. Текуча. До 22.III в м. Умані тримати розвідку і до 27.III — агентуру.

2. 22.III перейти в район с. с. Вербова, Грузенкое (Штаб дивізії — Вербова). Розвідку вести в секторі Дубова—Сеньки.

3. 24.III дивизія переходить в район м. Покотиливо. Розвідку вести в томуж секторі. Ближня охорона після поглядів Комдівів.

4. Штаб Армії 23.III при волинській дивизії, 24.III переходить в с. Троянка.

5. Волинській дивізії росташувать — 24.III в с. Троянка (місце постою Шт. Арм.) оден полк малого складу. В с. Троянка — старший квартирієр від Штабу Армії.

6. Відход з м. Умані перевести не під натиском ворога і замасковуючи час відходу і напрямку. Вжити всіх засобів, аби ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишилося (знищити прикази, оперативні роспорядження і важні військові папери).

7. Комдіву зорганізовать в м. Умані постійну Агентуру.

8. По перечитанню цього приказу — спалити його.

9. Коли віддаленість ворога буде не менш двох переходів і матеріяльна сторона дивізії вимагає довшого перебування в м. Умані, то сей приказ може бути після погляду Комдіва переведений на день пізніше. Про се останнє рішення донести Штабу армії.

Орегінал підписав:

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Омельянович-Павленко.

Певно: Т. В. О. Начальника Штабу Армії полковник Долуд.

№ CXLII.

НАКАЗ ч. 4.
По військам Дієвої Армії У.Н.Р.

17-го Лютого 1920 року с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Наказую начальникам дівізії і командірам частин не в якім разі не возити при собі документів державного характеру, а мати на місцях певних людей у котрих хоронити ці папери. Коли таких людей не мае то такі папери нищити.

Командуючий військами Армії У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

№ CXVIII.

НАРОДЕ УКРАІНСЬКИЙ!

Не встигли ми прогнати з нашоі рідноі землі одного ворога—п'яні золотопогонні банди під командою царськаго генерала Деникина, як знову прийшли до нас гості, але це вже старі наші знайомі, це московські комуністи большовики, ті, яких мы прошлим літом провожали з Украіни під грохіт гармат та свист куль.

За віщо виганяли з Украіни цих гостей всі знаемо, вигоняли за грабіжництво, за розстріли чрезвичайкою неповинних людей і т. инше.

От же „гості" московські комуністи большовики на цей раз прийшли на Украіну научені попереднім повстанням. На цей раз вони прийшли під новою вивіскою тоб-то: що вони не комуністи, а тілько большовики, маючи наказ Лейби Троцького Бронштейна, в якому говориться — Украіна є земля Украінського народу: червона армія перебувае на Украіні тілько до того часу, поки знищить денікінську армію, а потім залишає Украіну; червоноармійці є на Украіні тілько гості: горе тому хто буде насилувати волю Украінського народу.

На ділі ми бачемо иньше—грабунки продовжуються, наш хліб, наш цукор, наші коні і все наше добро вивозится до московщини, а взамін дають нашому народу совітські гроші, які нічого не стоять. Та мало цих грабунків. Засновують комуну та чрезвичайку, і видно по всьому, що наказ Лейби Троцького-Бронштейна був тілько для того, аби замастити очі, а що це так, про це каже таємна інструкція цього ж Лейби Троцького агітаторам, які направляються на Украіну.

От же до уваги нашого народу подаємо цей наказ на російській мові без всяких винятків та змін.

Инструкция агитаторам-коммунистам на Украинѣ.

(Рѣчь Народнаго Комиссара тов. Троцкаго к курсисткам [sic!]).

Товарищи!

То, о чем мы здѣсь—в России говорим совершенно открыто, в Украинѣ можно шептать лишь на ушко, а то лучше и совсем не говорить. Умѣнье молчать есть тоже одна из фигур красноречия. Вы, Товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же. что нѣт труднѣе работы агитаторской, как на Украинѣ. В третій раз мы посылаем сильные кадры туда и каждый раз все с новой тактикой и с новыми приемами. Первым кадрам в 1917 году было очень легко. От них требовалось подорвать доверие украинских крестьян к центральной Радѣ и Генеральному Секретариату. В то время украинский народ не мог себѣ представить политической жизни своей отдѣльно от России, а потому одно указание агитатора на то, что украинцы отрывают Украину от русских, с которыми рядом в окопах лежали, из одного котла ѣли, рѣшало вопрос в нашу сторону: а намек на то, что Центральная Рада буржуазна, а Генеральный Секретаріят состоит только лишь из генералов, окончательно отшибал у украинскаго крестьянства всякую охоту поддерживать свое правительство.

Немного труднѣе дѣло обстояло при втором нашем походѣ на Украину, потому что мы готовились воевать с гетманом, а пришлось имѣть дело с Петлюрой. В связи с этим и задача агитаторов сильно усложнилась. Нужно было руководителя противогетманским народным возстаниям Петлюру уронить в глазах самих повстанцев. Это была очень трудная задача в особенности когда Петлюра покрыт был славой свержения гетмана, отдачей трудовому крестьянству Украины, всѣх земель без выкупа и немедленным созывом трудового конгресса.

Предвиделась затяжная война. Но нам помог случай с полковником Балбачаном, который изменил повстанческому правительству и перешел на сторону Деникина. Указывание агитаторов на этот случай, связывание его с тѣм, что Петлюра был член Генеральнаго Секретаріата, утвержденіе мысли, что Петлюра сверг гетмана для того, чтобы самому стать гетманом, что „Самостійна" Украина это значит гетманщина, это значит Павло Скоропадский или Петлюра, охраняемый от украинскаго трудового народа нѣмецкими штыками — все это исскустно соткано нашими агитаторами, в густую сѣть сдѣлало крестьянскую среду столь напряженной, что она не выдержала в юго западной части Кіевской, а также Подольской губерніях. Вспыхнули народныя возстанія против Петлюры и его армия почти вся была уничтожена без всякого труда со стороны красной арміи. Вот что значит хорошие агитаторы. Готовясь ныне к третьему походу на Украинѣ Совѣт Народных Комиссаров по примѣру прежних лѣт, в авангардѣ посылает Вас, Товарищи—агитаторы. Совѣт Народных Комиссаров крѣпко надѣется, что и Вы „не посрамите" земли русской, для облегченія же Вам Вашей работы я считаю своим товарищеским долгом дать Вам нѣкоторыя указанія.

Не для кого не секрет, что ни Деникин принудил нас оставить предѣлы Украины, грандіозное возстаніе, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров евреев возненавидел украинскій крестьянин до глубины своей души. В нем проснулся спавшій сотни лет вольный дух запорожскаго казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в теченіе сотни лѣт воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящія побѣды. Только безграничная довѣрчивость и уступчивость, а также отсутствіе сознанія необходимости постоянной крѣпкой спайки всѣх членов государства не только на время войны — каждый раз губили всѣ завоеванія украинцев. Потому они рано утерали свою „самостійность" и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австріей и Россіей, составляя собой очень цѣнную часть этих держав. Эти бытовыя особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору и его успѣх будет обезпечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину Россіи. Без Украины нѣт Россіи. Без украинскаго угля, желѣз, руды, хлѣба, соли Чернаго моря Россія существовать не может: она задохнется, а с ней и совѣтская власть и мы с Вами. Идите же на работу, трудную, отвѣтственную работу.

Конкретно Ваша задача сводится к слѣдующему:

1) Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тѣх пор, пока наша власть там не окрѣпнет.

2) Осторожно заводить ее в бывших имѣніях под названіем артелей или товариществ.

3) Утверждать, что и в Россіи нѣт коммуны.

4) В противовѣс самостійнику Петлюрѣ и другим говорит — что Россія тоже признает самостійность Украины, но с совѣтской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.

5) Так как нам необходимо обезоружить всѣх повстанцев, чтобы они снова не обратились против нас, а это обезоруживание вызовет недовольство

среди крестьянских масс — то необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6) Труднѣе дѣло обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только на него и надѣется. Нужно быть осторожным. Только дурак или провокатор без разбору вездѣ и всюду будет твердит, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, пока совершенно не разбит Деникин, выгоднѣе распускать слухи, что совѣтская власть в союзѣ с Петлюрой.

7) Если будут случаи грабежей в красной арміи, то их необходимо сваливать на повстанцев, махновцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армію. Советская власть постепенно разстрѣляет всѣх петлюровцев, махновцев и повстанцев потому что они вредный элемент и это будет явным доказательством не только строгой революціонной дисциплины, но и суровой карой за грабежи.

8) Так как правительство Россіи вынуждено вывозить хлѣб из Украины, то на вашей обязанности, Товарищи, объяснить крестьянам, что хлѣб возьмут только у кулаков и не для Россіи, а для бѣднѣйших украинских крестьян, для рабочих и красной арміи, которая изгнала Деникина из Украины.

9) Старайтесь, чтобы в Советы и Исполкомы вошли большинство коммунистов и сочувствующих

10) Принять всѣ мѣры к тому, чтобы на Всеукраинскій Съѣзд советов не попали такіе представители от волости, которые могут примкнуть на съѣздѣ к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь нынѣ на работу в Украину, помните, что вам здѣсь передавалось, не забудьте этих моих десять заповѣдей: они во многом Вам помогут, кромѣ того знайте, что для достиженія намѣченной цѣли, всѣ средства одинакого хороши. Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет совѣтской, а Петлюра вышеблен из памяти народа навсегда.

Желаю вам полнаго успѣха и счастливаго пути.

НАРОДЕ УКРАІНСЬКИЙ.

Ця інструкція одкриває нам очі: З неі видно, що таке комуна, видно для чого Московським комуністам большовикам потрібна — ім вона потрібна як повна комора, як магазин звідки вони хотят взяти все, що потрібно, а взамін нічого дати не збіраются.

От же ми познайомились з десятьма заповідями, з якими московські комуністи большовики прийшли на Украіну.

Сьома заповідь каже — ми розстіляемо всіх петлюровців.

Десята заповід каже — Украіна повинна бути нашою.

Так недопустимо ж до цього. Станемо всі як один проти наших віковічних гнобитілів і покажемо, що той дух козачий, про який Лейба Троцький Бронштейн говоре в своій інструкціі дійсно істнує, що ми дійсно любемо волю. А щоб не робити тих помилок, які робили наші діди ти прадіди і не попасти в ярмо чи то московське чи яке небудь инше, вислухайте дванадцять заповідів команди Украінськими військами:

I. Ми воюем за те, що і зразу воювали — за право украінського народу порядкувати на своій землі, за народню владу.

II. Йде весна, Гортуйтесь! Будемо випроважати непроханих гостей. Рушниці мусять бути прочищені.

III. Не піднімайте самі дрібних повстань. Організовуйтесь і чекайте наказу. Наказ буде даний скоро Головним Отаманом Петлюрою.

IV. Під час повстання ні один ворог не повинен утікти з України. Вся зброя однята у ворогів мусить бути в руках Українського народу.

V. Не вірьте, що українського війська немає, що ніби-то Головний Отаман Петлюра пристав до ворогів Українського Народу. Брехня и провокація! Зброя не буде положена, поки хоч один ворог буде сидіти на шиї українського селянина.

VI. Міняйте хліб тільки на сукно, мануфактуру, сіль, цукор. Не беріть совітських грошей, за які нічого не купите, тому що вони скасовані Правительством Української Народньої-Республіки.

VII. Земля тому хто на ній працює. Геть дармоїдів!

VIII. Чужинців хтоб вони не були у себе на шиї не потерпимо Геть від влади чужинців спекулянтів і жуликів.

IX. Всі держави світу визнали самостійну Україну тільки росіяне добровільці та комуністи проти нас,

X. Засівайте землі. Хліб збере той, хто засіє.

XI. Вся влада мусить бути в руках українського трудового люду.

XII. Україною будуть правити люди, яких вибере народ.

З наказу Головного Отамана і Правительства Української Народньої Республики повідомляю.

Командуючий Запоріжською дівізією і повстанцями Херсовщини та Катеринославщини Отаман Гулий-Гуленко.

Политичний референт Уряду УНР при Запоріжському війску

В. Савенко.

№ CXLIV.

СЕЛЯНИН!

Заклопотанний працею ти немаєш часу подивитися на те, що робиться навкрути тебе. Подивись! Налетіла з Московщини голодна й безробітна зграя, яка знов заводе комуну, розможує дармоїдів і злодіїв. Захоплюючи владу в свої руки, забризкані кров'ю твоїх синів, братів та батьків, ця банда всесвітніх пройдисвітів знов накидає „діктатуру пролетаріята" гіршу царського, або денікінського ярма. Вспамятай той час, коли вже два раза були у нас на Вкраїні ці непрохані гості. З такими ж обіцянками, як і тоді прибули вони і в цей раз. Ми дамо тобі землю, волю, ми знищим буржуїв, дамо тобі лад і спокій, навезем краму, машин і т. инше кричать горлаті кацапи комунисти.

Та й навезли. Подивись, чого навезли: китайців, латишів, мад'яр, голодних кацапів, а разом з цим комуну, черезвичайку, комбеди, цілі потяги совітських грошей, які зовсім нічого не варті.

А ти, селянин, давай хліб, скот, коней, сало, давай цукр, вугіль, сіль. Все це вивозиться коммунистами в голодну й обідрану Московщину в тих же потяга, в яких привезли тобі коммуну, землю й волю.

Коли совітсько-війско вступало в Україну, як ти вигнав Денникіна, коммунистичный бог Лейба Троцький Бронштейн в свойому наказі обіняв не посягати на права українського народу встановити таку владу, якої він сам бажає.

Що ж ти бачити тепер? Хіба ця влада твоя, хіба вона в твоіх руках? З'явились ревкоми, ісполкомі, продкоми, наркоми, комбэди і інші „беди" в яких сидять зовсім чужі тобі люди. Якого ж добра бажає тобі отой безбатченко коммунист якому все ідно, як би тільки добре пожити — чи те на Москівщині, чи на Вкраіни, чи в Німеччині? Цей інтернаціоналист не маючи свеі хати, чи може подбати про твій спокій, при забезпечення твоіх потреб?

А що роблять комунисти з тими лицарями, які б'ються з ворогами за твою батьківщину, за кращу долю, украинського народу. Скильки іх сидить по в'язницях та пороствілюване по черезвичайках. Скільки кращіх синів Украіни гине під ярмом комуни.

До якого ж часу ми будем терпіти таке знущання чужинців?

Годі!

Терпець увирвався. Треба раз на завжди покінчить з такими катами. Бери рушницю, вила, лопату, і гони з рідноі землі дармоідів. Ти іх виженеш як вигнав Деникіна, як вигнав і уже два рази.

Геть чужинців з Украіни!

Хай живе Украінська селянська Республика!

Командуючий повстанцями Херсонщини та Катеринославщини Отаман Гулий-Гуленко.

№ CXLV.

НАКАЗ

по Запоріжській Збірній дівізіі ч. 13.

28 березня 1920 р. с. Бурсалово.

По муштровій частині.

§ 1.

В ніч з 24 на 25 березня б. р. о год. 1 ворожа 45 піша дівізія в кількости 300 багнетів, 50 шабель і при 3-х гарматах несподівано напала на с. Емилівку. де були ростушовані Штаб дівізіі і Кінний Запоріжський полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дала можливість ворогові ввійти в село і відкрити вогонь по вулицям. Штаб дівізіі і кінний Запоріжський полк вийшли і полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, котра виявила, що ворог господарює в селі, забірає наші обози, старшин і козаків, котрі не встигли своечасно покинути село. О 5 годині ранку дівізія перейшла в контр-наступ з метою захопити с. Емилівку і виручити своіх товаришів. В атаці приймали участь: піший Запоріжський полк, батерея і одна сотня полку Чорних Запоріжців, кінний Запоріжський полк залишився в дівізійному резерві. Завдання захоплення с. Емилівки не було виконано, але рішучий настун Запоріжців прикував ворога до зайнятого ім району і дав можливість армії спокійно перейти в инший район.

Цей епізод показав, що охоронна служба досі не налагоджена і важність іі досі не зрозуміла для тих, котрі свій спочинок приносять и на офіру спочинку цілих частин. Командірам частин наказую персонально провірять правильність несення варти.

Про самий бій можу зазначити слідуючий факт: сотня Чорних Запоріжців, котра була послана в тил ворогові в напрямку на ст. Емилів, виконала, по докладу командіра полку своє завдання, але цей маневр не зробив бажаного впливу на ворога. Командір кінноі сотні повинен був мати кавалерійське око і бачучи,

що його обхід не робить враження, мусив прийняти одно з трьох рішень: 1) не заходячи глибоко в тил ворогові, атакувати його ліве крило, 2) з тилу атакувати ворога, 3) улаштувати стрілянину в ворожому тилу.

Це не було зроблено і було однією з причин того, що піший полк не міг виконати свого завдання. Взагалі зазначаю, що кавалерійські начальники повинні мати ініціативу більш чим инші начальники і не боятися иноді проводити цілі операції на свій страх (гарний приклад цього — другий нальот Чорних Запоріжців на Богопіль), пам'ятаючи тільки загальну мету та загальний плян операції і своєчасно повідомляючи вищих начальників про своє рішення.

§ 2.

Бій 25-го березня б. р. вписав нову сторінку в славетню історію Запоріжського війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2 курінних і поранення одного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий верхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака кінного Запоріжського полку в случний мент як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дівізії загрожував катастрофичний відступ в паніці; кулеметчик пішого полку, котрий, бачучи, що коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200 — 300 кроків, піддержавши цім атаку кінного полку.

Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрій знає за що він бореться, знає, що діло його праве і перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетних синів.

В Ваших очах, Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, я бачив віру в перемогу.

Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження борьби за волю Нещасної Батьківщини. Не губіть свого лицарського хисту, бережіть віру в свої сили; знайте, що нарід наш дійсно з Нами, що ми бачили в цьому ж бою, і скоро буде перемога, скоро „усміхнеться заплакана мати".

Вічна память павшим козацькою смертю! Слава Героям Емилівського бою!

Командірам частин наказую якнайскорше представити реєстри забитих і ранених і найбільш відважних в цьому бою старшин і козаків для представлення їх командарму, аби були нагороджені живі та забеспечені родини павших за Україну.

§ 3.

Висловлюю щиру подяку козакам 4 сотні полку Чорних Запоріжців Піндюрі Івану, Корсуну Антіну і Чмураку Ільку, котрі будучи в звязку при Штабу Армії, не дивлячись, на часту зміну обстановки, неблагоприятну погоду, на величезні марші, своєчасно доставляли всі накази Командарма до Штадіву.

Дякую командіру полку і командіру 4 сотні за вихованність таких козаків, на котріх можна завше покластися в тяжки хвилини.

§ 4.

§§ 2 і 3 з цього наказу прочитати во всіх сотнях, батеріях та ватагах.

Орігінал підписали: Комдів Запоріжської Отаман Гулий і наштадів, полковник Крат. З орігіналом згідно: Начальник загального відділу чотарь (підпис).

№ CXLVI.

Таємно-оперативн.

с. Небелівка

НАКАЗ

по військам армії У.Н.Р. ч. 020

25 бер. 1920 р. (Мапа 3 в. в 1 д.)

I. Обстановка. Після бою в районі Еміловки і Наливайки Волинська і Запоріжська дівізії к 24 г. 25/III скупчились в районі Оксаніно, Небелівки. До темряви ворог з району де вівся бій не виходив.

М. Умань занято знов большовиками, яких кількість визначається приблизно від 100 до 300 чол. З Київською дівізією до 1 год. 26/III звязку не установлено.

II. На 26/III дівізіям продовжити марш з метою стати в ісходне становище к 14 год. для переправи в с. Скаленое через річку Синюху; Волинські дівізії стати на марш ранком 26/III і йти по маршруту Оксаніно, Каменечье, Павловка, де стати на великий привал.

Розвідку провадити по тому ж маршруту до с. Скаленое включно.

Запоріжські дівізії стати на марш 26/III зранку і йти по маршру'ту Небелівка, Нерубайка, Камянече.

При улаштованню зв'язку з Київською дівізією їй буде дан маршрут Торговиця, Свердліково.

III. Усім дівізіям перепровадить саму пильну розвідку і бути в постійні готовності до опанування зазначених районів з боєм. Бажано можливо скорочати обози.

IV. Штаб армії на марші при Запоріжській дівізії і на великому привалі в с. Камянечье. В с. Камянечье з 10 год. буде пост для приняття донесень і розвідчиків всих дівізій. Роспорядженне для марша після 14 год. буде дано в с. Камянечье. Міри охорони і розвідки по погляду Комдівів.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Омельянович-Павленко. Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ CXLVII.

ПРИКАЗ

по військам армії У.Н.Р. ч. 55.

26-3-1920 р. м. Торговиця. 14 год.

I. Обстановка:

По донесенню Волзбірної 25/III м. Умань зайнято комуністами силою — оден бронпотяг і 100 — 300 піхоти. В район ст. Тальне 25/III коло 8 год. прибув ворожий бронпотяг і 3—4 вагони піхоти, які висадились і роспочали наступ на проходячу Київську дівізію, але були одігнані. В 11 год. ворожа розвідка підходила до с. Майданецького. 2) Наша Армія до 12-ти год. 26/III. осягнула район с. Павловка (Вол. дів.), Камінече (Зап.), Торговиця (Київ.).

II. Загальні завдання: 26/III армія продовжує марш і переходить до 12 год. 27/III переходить в район с.с. Скалевоє (Київська),Ямпіль і Кальне Болото (Вол.), Эрделево, Бурти і хуторі (Зап. див.). Штаб армії на марші—при Київській див.

III. Частичні завдання: Волинська дивізія 26/III. залишається на місті і веде розвідку на захід і північний-захід. 27/III переходить в район с.с. Ямпіль, Кальни-Болото. В разі тяжкої сітуації Вол. д. може начать переправу через р. Синюху, але не раніше 20 год. 26/III залишивши на одну добу заставу в с. Павловка. По осягненню нового району розвідку вести на північ.

2) Київська див. 26/III продовжує марш між 19—20 год. переходить переправу у с. Скаленое і переходить в с. Скаленое. Тримає оборону переправи і розвідку на захід.

3) Запор. див. продовжує марш 26/III переходить переправу у Скаленое між 20—22 год. і переходить в район с.с. Erделево, Бурти і хуторі. Розвідка в секторі Іванівка—Красний Кут. Штаб Армії переходить в с. Бельведер.

IV. 3 Кін. полк 26/III переходить в с. Бельведер і находиться під приказами Штадарму і веде розвідку на південь.

V. Термінові донесення по прибуттю до 17 год. 27/III.

VI. Волинській див. в разі переходу через переправу 26/III повідомить штаб Київської—своєчасно.

Ориг. підписав Командарм військ У.Н.Р. Отаман Омельянович-Павленко. Певно Тво. Начальн. Штабу Полк. Долуд.

№ CXLVIII.

НАКАЗ
по військам армії У. Н. Р.
ч. 56
(Мапа 3 в. 1 д.)

27.III 20 р. с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) Дівізіям — Запоріжській (за бої під Ольвіополем і Голованівськом), Київські (за бої під Гайсином і Тальним), Волинск. (за Умань) висловлюю від імені Українського народу сердечну подяку за хоробрі успішні бої і лицарське поводження.

2) 25.III протинаступом дівізії Запоріжської в районі м. Голованівська наступавший ворог силою 60 кінних, 250 — 300 піхоти при 10 кулеметах і 1 гарматі був відкинутий; здеморалізований ворог до сього часу нічим себе не проявив.

3) 26.III Київська дівізія тримала бій в районі м. Тального з ворожим бронепотягом і сотнею кінноти при піддержці піхоти. Наслідки бою: ворог втратив 3 убитими, 2 раненими і оден полонений. Нами взято в полон 5 коней зі сідлами.

II. Загальні завдання: 1) Армія 28.III продовжує марш і переходе в район с. с. Шляхова, Івановка, Якимовка, Керосточева, Вуічева.

III. Чзстні завдання: 1) Запоріжська дівізія 28.III стає на марш і переходе в с. Іванівка і Шляхова; агентуру вести на Ново-Українку, Ровноє і Елисаветград. На переправі у Скалевое залишити на одну добу заставу і кулемет.

2) Київська дівізія 28.III переходить в район с. Коростечева. Агентуру веде на с. Бобринська, Цвітково і Знаменка.

3) Волинська дівізія 28 III переходить в с. Якимівка. Агентуру — на Помішну і Вознесенськ.

IV. Штаб арм. і 3 кін. полк 28.III переходить в с. Вуічева.

V. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VI. Початок руху 28.III не пізніше 8 годин.

Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ CXLIX.

У. Н. Р. Командуючий Київською Групою Військ „28" Березня 1920 р.
Ч. — Д. Армія.
Командуючому Армією У. Н. Р.

Рапорт.

В склад делегації до німецьких колоністів мною призначений полковник Шраменко (бувш. т. в. о. Комдіва 9 залізничної), людина, яку можна призначити головою військової делегації. Прибуде до Штаба армії 29.III.

Комдів Київської Отаман (Підпис).

№ CL.

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р.
ч. 57

28.III-20 р. 3 верстві в 1 дюймі с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) По неперевіренним відомостям від селян 27.III на ст. Тальне прибуло два ворожі ешелони, кількість багнетів — невідома. По тім же відомостям, комуністи охороняють залізничу лінію Христинівка — Цвітково невеликими відділами, які розізжають по лінії.

2) На решті відтинків ворог нічим себе не проявив.

3) 28.III в роспорядження нашої армії прибув партізанський відділ з району м. Немиріва в складі до 100 багнетів піхоти, 15 кавалерії, 5 кулеметах і значній кількости набоїв[1]).

4) 29.III Армія на марші до осягнення становищ по приказу ч. 56.

II. Загальні завдання: 1) Армія до 4.IV включно, перейшовшя залізничу лінію Знаменка — Помішна, має осягнути район с.с. Крас-Новертка (Бородкина), Олександрівка (Обертасово), Софієвка (Орлова).

2) На марші звертається увагу на особливу скритність переходу, особливо в районі залізниці.

III. Частичні завдання: 1) Волинська див. 30.III продовжує марш і переходить в район с. с. Софієвка, Аннова і Миколаевка. Розмежуючі смуги розвідки і охорони: Миколаевка — Івановка (Антипо - Марковскіе) і Софієвка — Новомиргород — всі включно. 31.III денний відпочивок. 1.IV переходить в с. с. Олексієвку і Мануйловку. Розмежуючі смуги розв. і охорони: Мануйловка — Новомиргород і Олексієвка — Елисаветград — всі включно. 1.IV денний відпочинок. 2.IV займає ст. Шестаківку, руйнує залізницю в бік Елисаветграду і тримає її через увесь час переходу її і окупчується в с. с. Миколаєвка (Бордашева) і Кансогоровка.

Розвідка і охорона в бік Елисаветграду.

3.IV денний відпочинок.

4.IV переходить в с. с. Красновершку. Смуги розвідки і охорони Красновершка — Елисаветград, Красновершка — Компанієвка.

2) Київська дивізія:

30.III переходить в с. с. Красний Кут і Янопіль. Смуги розвідки і охорони: Янопіль — Надлак, Янопіль — Доброваличковка включно.

31.III відпочинок.

1.IV переходить в с. Петровка і Лозовата. Смуги розвідки й охорони: Лозовата — Рубаний Міст—Петровка — Хмильова всі включно.

---

[1]) В оригіналі наказу од слів „28.III..." і до слів „ч. 56" включно викреслено. О. Д.

2.IV переходить через с. с. Олександрівка (Гапсина), Аніківка і залізницю і росташовується в с. Івановка і хуторі на південь. Смуги розвідки і охорони: Івановка, п. Ташлик і Івановка — Ровно.

3.IV відпочинок.

4.IV переходить в район с. с. Олександрівка (Обертасово) і Камінний Брід. Смуга охорони і розвідки: ¿Олександр. — Іванівка, Олександр. — Анно (Каракаселева).

3. Запоріжська див.: 30.III переходить в м. Хмильове. Смуга розв. і охорони: Хмильове — Глодоси — Хмильова — Велика Виска. 31.III відпочинок. 1.IV переходить в с. Плетений Ташлик. Смуга охорони і розвідки: П.-Ташлик — Злинка, П.-Ташлик — Ровно. 2.IV займає ст. П.-Ташлик і руйнує залізницю в бік Ново-Українки, тримає її через увесь час переходу і скупчується в с. с. Семинастоє — Нерубайка — Захаровка. Смуги охорони і розвідки: Семинастоє — Бобринец, Семинастоє — Красноглазовка. 3.IV відпочинок. 4.IV—переходить в р. с. Софієвка Смуги охорони і розвідки: Софієвка—м. Лозоватка, Софієвка—Григорьєвка включно.

IV. Штаб армії: 30 і 31.III — с. Ерделівка; 1.IV — Александровка (Гапсина). 3.IV на марші при Київській дивізії і переходить в с. Чабанка — 4.III с. Нечаєвка.

V. При переході через залізницю нищить дроти і забірать телефоничні і телеграфичні апарати, які передавать укр. організаціям.

VI. На марші строгий порядок і повне поготівля до бою.

VII. Комдівам строго-таємно заховувати сей приказ, своїм підвладним подавати не більш, як на два дні маршу.

Точки в приказі, де росташовано Штадіви — підкреслено.

Командуючий арм. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальн. Штабу Полковник Долуд.

Документ № CLI.

Оперативний наказ ч. 57 виконан в більшості частин славно, — особливо Запор. і Київ. дівізіями.

На долю Київ. дівізії, яка переходила шляхи останнього, випало особливе важне завдання — ініціятива та добрий войськовий дух вивели дівізії зі скрутного становища.

Славно відзначились ще кінний полк Чор. Запоріж. і Мак. Желізняка захватом станції Ташлик і Шестакова де взято значні трофеї полонені і инш.

Вол. дівізія без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту чим, а головне не своечасним заняттям ст. Шестаковки, поставила К. дівізію непевни умови.

З'ясовання по цьому питаню Штаба Вол. дівізії не можу рахувати задовольняючими.

З метою з'ясовання К. дівізії бойової сітуації в раіоні ст. Шест. і Токища мною в с. Анінов був залишен стар. для звязку Київ. дівізії з належним пакетом; Старшина вручив цей пакет Комдіву в с. Івановці і коли його значіння вже минувало.

По Армії військ У. Н. Р. 30.III. **№ CLII.**

I. По донесенням Запоріжської і Волинської дивізій в м. Новоукраїнка за послідній тиждень помітно значний рух большевицьких частин, які переходять на Елисаветград і далі на Черкаси і Кременчуг.

Зараз м. Новоукраїнка зайнято ворогом: оден бронпотяг, штаби якоїсь одиної див. і корпуса. Запор. див. доносить що с. Глодоси зайнято комуністами, які буцім то направляються на Новоархангельськ. Туди вислана розвідка і агентура.

II. Висновок: 1) м. Ново-Українка занято ворогом, якій держить напрямок на Елисаветград.

2) Відділ ворожої кінноти силою 100 — 150 чоловік без артилерії направляються із Новоукраїнки в Новоархангельськ і 29.III (по словам селян) в село Карбівку вислав своїх квартирієрів. Можливо, що се є лівий боковий відділ ворожих частин, відходящих на Елисаветград, алеж можливо що і відділ, направленний спеціяльно проти нас.

III. Рішення: 1) Всі попередні прикази і роспорядження остаються в силі.

2) Можливо, що 31.III буде марш; всім частям буть проготованними до сього.

3) Комдівам звернуть особливу увагу, аби доручені їм часті росташовувалися в дійсно призначенному їм районі і підводи брали лишень в тому районі, або цілком вільному.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLIII.

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р.
ч. 58

31.III 20 р. 3 вер. в 1 дм. с. Ерделева.

I. Обстановка: 1) по відомостям Запоріжської дівізії 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти коло 150 їздців, які направлялись на Липняжку. Із слів Червоноармейців вони ідуть на отряди Петлюрівців, щоби зліквідувать їх. В Доброгеличківці також є відділ ворожої кінноти.

2) Кінний відділ Запоріжської дівізії в ніч 31-го на 1.IV переводить наступ на місто і станцію Новоукраїнка псує залізницю в бік П. Ташлика.

II. Загальні завдання: 1) Армія перепроваджує приказ ч. 57 з обов'язковим початком руху цілої армії в 6-ть год. 1.IV.

III. По прибуттю в міста росташування по приказу ч. 57 на 1.IV всим дивізіям буть строго готовими до дальнішого маршу.

IV. Запоріжська див. 1.IV робить марш головною колоною через Ґапсина на Плет. Ташлик.

V. Волинській див. в с. Мала Виска лишає до 14 год. 1.IV старшинський розїзд.

VI. В звязку з подіями в районі Новоукраїнка, будуть надані дальніші роспорядження.

VII. На місцях росташовання Штадівів залишить старшинські роз'їзди, які забезпечували би тил армії і вели розвідку до 14 год. 1.IV.

VIII. Особливу увагу звертаю на те, аби підводи брались зі свого району або району вільного, а не чужого, як то зроблено Волинською див. 30.III в с. Ерделевка, де стоїть Штадарм і 3-й кінний полк.

Затримання підвод більш як на одну добу обурює населення. Затримання більш як на одну добу може буть лише з розрішення Комдівів.

Командуючий арміею військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

ПРИКАЗ № CLIV.

по військам Армії У. Н. Р.

ч. 59.

4-IV-20 р. 3 в. в 1 дюймові с. Нечаєвка.

I. Обстановка: 1) Ворог в районі Елисавету, Новоукраінки і Ровного нічим себе не проявив. Ворог не почуваючи під собою грунту помітно тає, розбігаються. В м. Бобринці є ворожі запасові части, малоі боевоі здібности, від яких стоіть застава в районі с. Коломіцчево (Покровськоє). З району Помішна, Знаменка, Александрія, Долінская — нових відомостей не одержано. Наша армія до 4/IV зайняла район по приказу ч. 57, в переведенню якого відзначились: полк Чорних Запоріжців при взяттю ст. П. Ташлик, 2) Київська див. при переходу через залізницю Елисавет-Ново-Укр. в бою з ворожим бронепотягом. 3) Полк М. Залізняка і сотня 4-го зб. п. Вол. див. при взятті ст. Шостаковка.

II. Загальні завдання: 1) Армія після майбутніх переходів, має занняти широкий район з метою широкоі агентури і розвідки, а також для власного заосмотрення.

III. Частичні завдання: 1) Запор. див. до 6/IV займять м. Бобринець. Бажано, аби ся акція була переведена як найскоріще щоби захопить гарнізон і організаціі м. Бобринець несподівано. В місті тримати лише розвідочні частини, охорону покласти на місцеву самоохорону. Дивізія ростешуваться в районі с.с. Резанов, Владиміровка і м. Бобринськ. Штаб дівізіі — в с. Розанівка.

2) Київська див.: до 6/IV займає Ровно. Виявить точне становище в районі Ново-Украінка і ст. Помішна. Дивізія по занятю м. Ровно росташовується в районі сел Марьянівка — Григорьевка. М. Ровно тримати роз'іздами. Штабдив—с. Марьяновка.

3) Волинська див.: 6/IV переходить в район с. Компаніевка, Григорьевка.

4) Штаб арміі і 3 й Кінний полк по заняттю м. Бобринець переходить в с.с. Доліовка і Семенівка (Рославлева).

IV. Розвідка і охорона:

1) Запор. див. в секторі: ст. Долінськая м. Лозоватка обоє включно.

2) Київська див. в секторі: Анновка—Плет. Ташлик. Особливу увагу звернуть на район ст. Помішна і м. Вознесенск. 3) Волин. див.: сектор Велика Виска—ст. Куцовка (зал. лінія Знаменка-Миколаів). Увагу звернуть на Елисаветград Знаменка, Користавка і Олександрія.

V. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VI. По причині наближення часу весняних робіт, зменьшить обози до мінімума, використать широке росташовання частин аби ніякого непорозуміння з селянами з приводу підвід не було.

VII. В додаток до обстановки подається, що по відомостям селян 3/IV з м. Бобринець на м. Елисаветград мав переіхать на підводах отряд комуністів до 400 чоловік, але селяни підвід не дали і вони мусять іти піхотою. Сі відомости потрібують перевірки.

VIII. Заступники Отамани Тютюник і Гулий.

Командуючий військами Арміі У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLV.

НАКАЗ

по Запоріжській Збірній Дівізії Ч. 68.

5-IV-20 р. с. Резаниво.

§ 1.

По відомостях від селян гарнизон Бобринця складається з 200 піших і 100 кінних при кулеметах, з котрих один поставлений на новому соборі. Заклик большевиків до захисту містечка від петлюрівців не мав успіху.

§ 2.

З метою захоплення м. Бобринець наказую: Права колона: полковник Дубовий-Піший Запоріжський і Кінний Запоріжський полки та Кінно-Горний Дівізіон. — В 5 год. ранку атакувати м. Бобринець з півночи й заходу з метою захоплення частини містечка, що на лівому берегу ріки Бобринець. — Ліва Колона: Старшина Нестеренко-Повстанчеський Відділ. — Перехопивши шляхи Бобринець-Сидніівка о 5 год. ранку атакувати східну частину м. Бобринець з метою захопити її. — Дівізійний резерв: Полковник Дяченко — Полк Чорних Запоріжців. — В 3 год. виступить із с. Резанівки по дорозі на Бобринець.

§ 3.

Обозам всіх частин скупчитись в селі Резаново під загальною командою сотника Кінного Запоріжського полку Северина. Командіру Полку Чорних Запоріжців призначити одну кінну сотню в захист обозів.

§ 4.

Штадів по дорозі Резанівка-Бобринець.

§ 5.

Заступники: Полковники Крат і Дубовий. — Тиловий шлях Резанівка (Пустополь) і Далілівка (Дроботково).

Підписали: Комдів Запоріжської Отаман Гулий. Наштадів Запоріжської Полковник Крат.—Певно: Нач. Опер. Від. Хорунжий Пустовий.

№ CLVI.

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респуб.

ч. 11.

25-го березня Вербівка (на Київщині)

§ 1.

Не вважаючи на § 2 наказу по військам Армії ч. 3, в де яких частинах селянські підводи берутся не на один перехід, а на 3 — 4 доби. Покладаю на Командуючих дівізіями вжити самих рішучих засобів, щоб підводи підлеглими їм частинами бралися тільки на один перехід (одну добу). Винуватіх в невиконанні цього притягати до відповідальности.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник.

№ CLVII

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії У. Н. Р.

ч. 12.

26-го березня 1920 року. с. Оксаніно (на Київщині).

§ 1.

Помічено, що де-які частини вживають так звану примусову купівлю скоту і коней, — розплачуючись грішми або цукром в де кілька раз менше ніж вимагає того власник скотини, чи забирається зовсім безкоштно. Наказую аби вищезазначені випадки зовсім не мали місця в частинах. Провинніх в цім притягати до самої суворої відповідальности.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ. Отаман Ом. Павленко.

Вартовий Отаман Полковник

№ CLVIII

ПРИКАЗ

по військам Армії У.Н.Р. ч. 60.

6-IV-20 р. Мапа 3 в. в 1 дм. с. Делівока.

I. Обстановка: 1) Волинська див. доносить, що в м. Елисаветград і стан. Знаменка прибуло два ворожих ешелони, кількість прібувших не виявлено. В самім місті Елисаветі гарнізон не більш 300 чол. і трі гармати. Комуністи вигнали все населення і роблять, навкруги міста шанці.

2) 6/IV в 14^{20} годин над росположеннями нашої армії пролетав в напрямку Елисавет—Бобринец і назад ворожий літак.

3) Запоріжська див. 6/IV 12^{30} год. доносить: ходять вперти чуткі підтверджені агентурою, що в районі Еланець (Новомосковський) групуються якісь ворожі сили, ніби-то кіннота Урусова силою до 400 -500 верхівців. Одна кінна сотня зараз висилается на сел. Окександрівку (Росщахівку). Роз'їзд повернувшійся з с. Бобринки, донис, що в цьому районі ворожих сил нема. Вислани роз'їзди на Кетрісанівку і Степанівку (до р. Інгул).

II. Загальне завдання: Армія 7/IV стає на марш і до 8/IV включно переходить в район м. Бобринець, м. Лозоватка і Миколаева—Китросанівки. Мета: вийти на вихідні становіща до дальнійшого маршу. З огляду на останнє повідомлення Запоріж. див. колони мусять рушать при повнім бойовим поготівлю, а на місті росташовання угруповиватись у вигідни для бою становища.

III. Частни завдання:

1) Київська див. 7/IV згруповуеться в районі сел Мар'янівка, Кривоносівка і Осіковата для прийняття бою. Штадив с. Мар'янівка.

2) Запор. див. 7/IV головними силами і більшістью кінноти групується на південний захід м. Бобринця, в районі с.с. Еремієвка, Дуброва, Елисаветка і хуторі. Штадів, Еремієвка.

3) Вол. див. 7/IV переходить в район Водяна, Григорьевка, Андрієвка. Штадив хутора Андрієвськіе.

4) Штадарм 7/IV переходить в с. Клемповського і хутори Домбровського.

IV. Перегруповання почати в 6-ть год. ранку 7/IV.

V. Київській див. тримать старшинські роз'їзди в напрямках на м. Лозоватка, Маріямполь і Анновка (Безродного). Запор. див. тримає спеціальни старшинські роз'їзди на Ольгопіль (Графское) і на Еланець.

VI, 8/IV. 1) Київська див. переходить в район Лозоватка, Миколаєвка (Бабановка). Штадів. Велика Сороченева.

2) Запор. див. 8|IV переходить в район Олександрівка, Отрадна Долина, Миколаєво (Китрасаніво). Штадив. Олександрівка.

3) Вол. див. 8/IV переходить в район Пятіхатки, Олексієвка, Бобринка. Штадів—Бобринка.

Штадарм—Мала Сороченова.

VII. Розвідка 8/IV—в тіх усіх напрямках.

VIII. Нагадується що ворог користується розвідкою в повітрі, а тому в час провадження ворогом розвідки бажано робити переходи від села до села.

IX. При прийняттю боя з ворогом кіннотою бажано щоби перед нашими частями були природни перепони, для чого провадить в сему напрямку розвідку місцевости.

X. Термінові донесення—по прибуттю на місця і по отриманю розвідочних відомостей.

XI. 8/IV при відсутністі бою, Комдиви запрошуються на 14 годин на нараду в с. М. Сороченова.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

ПРИКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 61.

№ CLIX

9-IV-20 р. с. Розанчино (Александрівка).

I. Обстановка: 1) Київська див. 8/IV тримала бій в районі с. Китросанівки, Після гарматної, рушничної та кулеметної стріляниии, ворог відійшов на південь.

2) По донесенню агентури в районі м. Вознесенська зараз перебуває Урусов зі своім кінним відділом силою до 150 їздців.

3) Армія 8/IV зайняла слідуючі становища: а) Запор. див. північний район від с. Анновка (Леонтовича) включно. б) Київська-Александрівка (Обозовка), Ніколаево (Кітросанівка), Вол. див. Владимирівка, Олексієвка.

II. Загальне завдання: 9/IV Армія продовжує марш з метою перейти на вихідні становища до майбутніх операцій і святочного відпочинку, для якого займає район с.с. Седневка, Устинівка, Ковалевка і Криничевата і села на північ.

III. Частні завдання: 1) Волинська дивізія 9/IV переходить в район м. Седневка і села на південь. Провадить агентуру на Вознесенськ, Бобринець Елисаветград. Розвідка в секторі Ніколаєво (Китросанівка) Інгульска Камінка. Ближня охорона в розвідочнім секторі по лінії с.с. Веселий Кут, Анновка. (Леонтовича) і Десятниково.

2) Київська див. переходить в с. Устинівка. Агентура на м. Миколаїв і Новий-Буг. Розвідка і охорона в секторі Николаєво (Кітрисанівка) — включно Устинівка-Дмитрівка (Біловка) виключно. Ближня охорона після погляду Комдива. 3) Запор. див. 9/IV переходить в с. Кревичевата і села та хуторі на північ (с. Ізраілевка Зап. див. бажано не займати). Агентура на ст. Долінская, Розвідка і охорона в секторі — Інгульска Камінка (виключно) і Дмитровка (Біловка) включно. Розвідка і агентура в бік ст. Долінская має вестись в той спосіб, щоби ворог як найпізніше узнав про нашу присутність в цьому районі, для чого перепинити рух в той район, особливо еврейського населеня.

IV. Штадарм — 9/IV переходить в с. Ковалевка про точне росташовання буде повідомлено.

V. Штаби див. — після погляду Комдивів про що по прибуттю донести.

VI. 10 і 11/IV двохденний святочний відпочинок підчас якого розвідкою і повною охороною має бути забезпечено район росташовання армії.

VII. Комдивам 11/IV прибуть на нараду в Штадарм на 10-ть годин.

VIII. Заступники Отамани Тютюник і Гулий.

Орегінал підписав Командуючий військами армії У. Н. Р. Отаман Омельянович Павленко.

З орегіналом згідно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

№ CLX.

По Армії військ У. Н. Р.

10-IV-20 р. с. Устинівка.

По донесенням Зап. див. на участку послідньої за ранок 10/IV були слідуючі події:

1) Біля 7-ї рано ворог невиявленою точно силою при піддержці арт. вогнем з бронепотяга, роспочав наступ із ст. Долінская на с. Криничевата.

2) Полк Чорних Запор. перейшов в контр-наступ і відкинувши ворога зайняв (коло 10 годин) ст. Долінскую.

3) 3-й кінний полк видвинуто на праве крило Чорних Зап. для обходної маневру на ст. Долінская.

4) В сей час на станції був вибух і піднялась велика пожежа. Правдоподібно отступаючий ворог підпалив склади. Зараз на участку Зап. див. спокійно В Київській без змін.

5) Ворожий бронепотяг відійшов в напрямку на ст. Знаменка.

6) Партизанський відділ Зап. див. відправлено на ст. Куцовка.

7) По відомостям від селян з м. Елисавету в напрямку на м. Бобринець виступив полк лотишей і полк красноармейців. Волин. див. ці відомости перевіріть

8) Див. Вол. і Київ. обслідовати переправи Вол. на р. Інгул, Київс. на р.р Березівка і Сагайдак.

Начальник Штабу Армії полковник Долуд.

P.S. Вол. див. виставить заставу на хуторах Владимировка і Монтовича (по Сидоровій балці) для прикриття дороги Перепелицціно—Устнівка.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Омельянович-Павленко.

На приказ Полковн. Долуд.

№ CLXI.

ПРИКАЗ

Таемно.

по військам Армії У. Н. Р. ч. 61.

11-IV-20 р. Мапа 3 вер. в 1 дм. с. Устінівка.

I. Обстановка: 1) Запоріжська дівізія між 14—17 год. 11/IV відійшла в район с.с. Красний Кут, Паладіно, Ановка і хутори Володіміровка і Леонтовіча.

2) Ворог з напрямку ст. Долінськая заняв с. Кривичівата коло 17 год. 11/IV.

3) По донесенню Волинської дівізії село Березівка занято невиявленною кількістью ворогом.

II. Загальні завдання: - - - - - - - - - - - - - - - - - -

III. Частне завдання: 1) Київська дівізія в ніч з 11 на 12/IV перепроваджує наступ на с. Криничівата. Для цеї акції еі підлягают в оперативному відношенню 3 кінний полк і Чорні Запоріжці. По переведенню акції, Київська дивізія перепроваджує словесну дерективу майбутніх маршів.

2) Волинська дивізія остається в м. Седневка до 6 год. 12/IV, після чого залишивші в арієргарді в м. Седневка оден кінний полк, переходит згідно словесні дерективі.

3) Запоріжська дивізія 12/IV, перейшовші росположення Волинської дівізії (останні пропустити усі часті) продовжує марш згідно словесні директиві. 4) Штаб армії — при полку Чорних Запоріжців в с. Устінівка до кінця акції Київської дівізії, а потім на марші, згідно дерективи.

IV. Запоріжські дивізії мати на увазі, що розізд Волинської дивізії 11/IV в с. Березовка був обстріляний ворогом.

V. Приказ про дальнійший марш буде надіслано додатково.

VI. На всіх старих становиськах лишати агентуру і військову розвідку — після погляду Комдівів.

Орігінал підписав. Командуючий Арміею військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З орігіналом згідно Начальник Штабу, Полковник Долуд.

Н А К А З № CLXII.

12-IV, 12 год. ч. 62/оп. с. Сонцеве.

I. Обстановка: Київська див., 3-й полк і Чорні Зап. після бою в районі Ізраілевка, відступили на Сонцеву (Київська див.) і в напрямку між Бабанкію і Сонцевим (3 п. і Чорн. Зап. на південь. 2) По донесенню Київ. див. ворог 11.IV під вечір підвіз два ешалони на ст. Новий Буг, які і зайняли містечко. Правдоподібно вони мають дать нам зустрічний бій.

II. Загальні завдання: Передбачається форсірований марш на м. Вознисенськ.

III. Частні завдання: 1) Київська див. до ранку 13/IV переходить в район с. Василіевка-Дружелюбовка. Розвідка й агентура на Еланнець і Вознисенськ.

2) Запоріжська див. до ранку 13/IV переходить в район м. Ольгополь і села на південь; розвідка і агентура на Новий Буг і Архангельская. 3) Вол. див. до ранку 13/IV переходить в район Гордієвка, Васільєвка й Ніколаєвка. Розвідка і агентура на м. Бобринець, ст. Долінськая і Новоукраінка.

IV. Штаб армії до ранку 13/IV переходить в с.с. Мар'янівка і Вазилевичева.

V. 3-й кінний п. і Чорні Запоріжці—переходять в армейській резерв і до ранку 13/IV скупчуються: 3-й кін. полк в місті росташовання штабу армії, а Чорні Зап. в с.с. Яновка, Нобелівка і Столбовая з метою прикриття і розвідки на схід. До переведення цього наказу приступить негайно.

Орігінал підписав: Командарм Отаман Ом. Павленко. Певно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

П Р И К А З № CLXIII.

по військам Армії У. Н. Р. ч. 63/оп. Таемно.

12-IV-20 р. (3 верст. в 1 дм,) с. Мар'янівка (Іванівка).

I. Обстановка: 1 Зап. д. доносить, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. червоноармійців з метою ліквідації повстанческого руху і обезброєння населення.

2. По донесенню Вол. див. м. Бобринець ворогом до сього часу не зайнято

3. 12/IV Вол. див. тримала бій з ворогом в с. Берєвівка, після якого ворог відійшов на м. Новий Буг.

4. Наша армія на марші по приказу ч. 62/оп.

II. Загальні завдання: 1) Армія до вечіра 13/IV переходить в район с.с. Васілєвка (Осіпово), Богданівка, Олександрівка і Еланець.

III. Частні завдання: 1) Київська д. 13/IV лишається на місці в районі Василівка—Дружелюбовка. Штадів—с. Василівка.

2) Запоріжська д. 13/IV продовжує марш і переходить в район с.с. Еланець і Велідаровка. Штадів—Еланець.

3) Вол. див. 13/IV переходить в район с.с. Богданівка (Осипова), Олександрівка і Таранова. Штадів—Олександрівка.

4) Штадарм, 3-й кін. і Чорн. Запор. 13/IV переходить в район с.с. Крутоярка, Покровка і хуторі. Штадарм—Крутоярка. Квартирьерам від полків прибуть в штадів в 9 год. 13/IV.

5) Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

6) Вжити всіх заходів, аби перепинить всякий рух на південь і на захід.

V. Дивізії на марші роблять великі привали. Для збереження кінського складу—перед привалом одну годину вести коні в поводу.

VI. Заступники Отамани Тютюнник і Гулий.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О м. Павленко. Начальник Штадарму Осаул Долуд.

П Р И К А З № CLXIV

По військам Української Народної Респуб.

ч. 64.

13.IV (Мапа 3 вер. в 1) с. Еланець.

I. Обстановка: 1) По агентурним відомостям (через опрос селян), із Вознесеньська в бік Помішної тиждень тому назад виїхало два ешелони комуністів (кількість невідома) для зліквідовання „банд". 2) По тим же відомостям кінний відділ Урсова залишив Вознесенск і нібито пройшов через Еланець і Ольгополь на Новий-Буг (ці відомості потрібують перевірки). 3) 13.IV роз'їзд Запоріжської див. при заняттю села Еланець мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято в полон 2 чоловіки. 4) Наша армія до 20 год. 13.IV зайняла район по приказу ч. 63.

II. Загальне завдання: Армія 14.IV між 18 — 20 годинами переходить в райони с. с. Іванівка, Сербуловка і Солонное.

III. Частні завдання: 1) Волинська див. 14.IV переходить в район с. с. Іванівка Ніколськая і Надежівка.

2) Київська див. 14.IV переходить в район с. с. Сербуловка.

3) Запор. див. 14.IV переходить в район с. Солонное.

4) Штаб армії 14.IV до 12 год. в с. Еланець і до 18 годин переходить в с. Сербуловку (північно-східня сторона).

5) Полк Чорних Запоріжців 14.IV до 15 годин переходить в район Екатеринівки (Тертопанова)—Новосель (Тертопанова).

6) Третій кінний полк 14.IV до 15 годин переходить в район с. с. Батшка, Павловка і Тертилова.

7) Розвідка і охорона після погляду Комдівів а 3 кінному і Чорним Запоріжцям на захід від місця росташовання.

IV. Всім Комдівам прибуть 14.IV на нараду до Штадармії в с. Сербулівка в 18 годин.

Орегінал підписав:

Командуючій Армією У. Н. Р. Отаман О м. П а в л е н к о.

Певно: Начальник Штабу Армії Полковник Д о л у д.

Н А К А З № CLXV.
по військам армії У. Н. Р.
ч. 65.

14 квітня 1920 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) с. Сербулівка
23 год. 40 хв.

I. По агентурним відомостям в м. Вознесенську крім місцевої охорони, других військ ранком 14.IV не було. На станції мається бронепотяг. В наш бік в верстах 4 — 6 маються наблюдателі і можливо застави. В Братському під вечір 14.IV наша кіннота взяла кулемети і набої і розігнала невеличкий ворожий віддія. Залізниця від Вознесенська в бік Одеси функціонує.

Наша армія сьогодня 14.IV зайняла райони згідно наказу ч. 64.

Завдання нашої армії після форсірованого маршу, твердо забезпечивши себе з півночі: 1) стрімко (швидко) на розсвіті 16.IV захопити місто і двірець Вознесенськ, залізничий міст біля міста та инші переправи, 2) опановавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, переправитись за Буг.

Для виконання цього наказую:

1) Всім дівізіям і окремій кінній бригаді (полк. Долуд) завтра 15-IV вирушить з мірами охорони з розрахунком, аби бути Волинській див. в 19 годин в м. Трикрати, Київській див. в 22 год. у висоти 51,1 що в 5 — 6 верствах на північ від Вознесенська (між О. Кузменкова і Б. Сукуропа), Запоріжській дів. з кінною бригадою в 22 год. у висоти 52,5, що в 8 вер. від Вознесенська по великому шляху на Солоное. Оперативному штабу армії вслід за Київською дів. бути в 22 год. в с. Воронівка.

2) Всім дівізіям на сучасних місцях залишити розвідочні відділи, яким залишатись на тих місцях до ранку 17.IV.

3) Всім обозам сунутись при своїх дівізіях і зупинитись на час операції по погляду і роспорядженню комдівів.

4) Для переведення самої операції:

а) Волинскій дів. забезпечувати операцію армії і до 24 год. завтра 15.IV обов'язково захопити кінним відділом ст. Трикратку і півстанок на північ від неї, кріпко зруйнувати залізницю, аби не допустити проїзду броннпотягів і ешелонів з боку Помішної а також Вознесенська; зруйнувати телеграфний звязок. Також знищити містки на великих шляхах в бік Ново-Українки, аби не допустити ворожих автопанцерників. Захопить ранком проти себе переправи через Буг.

б) Київській дів. з висоти 51,1 роспочати наступ з розрахунком атакувати в 3 год. 16.IV з півночі місто і станцію Вознесенськ. З опанованням їх забезпечити станцію і продовжити наступ для опанования залізничим мостом.

в) Запоріжській дів. з кінною бригадою, під загальним керуванням от.

Гулого: роспочати наступ з висоти 52,5 з розрахунком в 3 год. атакувати м. Вознесенськ з боку Булгарки, забезпечить за собою місто і допомогти Київській дів. оволодіти залізничим мостом. З опанованням мостом своїми техничними засобами приспособить міст для переправи армії.

Запоріжський кінний полк вислать через переправу нище Вознесенська з розрахунком на розсвіті своєю акцією допомогти опановати залізничим мостом і також до розсвіту зруйнувать залізницю верствах в 5 — 6 від залізн. моста в бік Одеси і блище до мостів.

По опанованню мостом, полку належить яко мога швидче, просунувшись вздовш залізниці верст на 20 — 25 в бік Одеси і руйнуючи її, забезпечувать переправу до переходу Армії.

З оволодінням мостом кінній бригаді для забезпечення переходу армії через Буг швидко перейти в район Лідієвка — Скоржинка і вести розвідку на захід і північ.

г) Бэтареям для підтрімки операції особливо мать на увазі можливість обстріла залізничого двірця і моста і взагалі залізниці для боротьби з бронпотягами.

д) Оперативний штаб армії до розсвіту буде в с. Воронівка, маючи старшинські пости для прийомки донесень на вищезазначених висотах 52,5 і 51,1, а з розсвітом буде посуватися за Київською дів.

ґ) Перехід через міст перевести в порядку: кінна бригада, яка переходить в район Лідієвки — Скоржинки, Київська дів., яка переходить в район Берталка — Молдавка.

Штадарм — в район Черталка. Волинська дів. — в район Варшавка — Новокантакузенка. Запоріжська дів. — в район Новий Вормс-Ерделі.

IV. Термінові донесення надіслать про прихід в свої вихідні пункти для начала операції, про початок наступу і через кожних 3 год. починаючи з 3 год. 16.IV до оволодіння мостом.

V. У випадку неудачі операції належить обози відтягнути в бік Братського, а коли б була поміха з півночи — в Щербани.

VI. У випадку, коли б вся армія не поспіла переправитись, то залишившаяся частина її має з'єднатися в районі Криве-Озеро.

VII. Вжить всіх заходів, аби, як тільки можливо, зменьшити обози і відповідним роспреділенням зброї озброїть людей, що будуть при їх.

VIII. Видать всій кінноті вівса на одну добу наперед, а також забезпечить козаків харчами.

IX. Мої заступники: отамани Тютюник і Гулий.

X. Для опізнавання частин мать національні прапори роспущеними, а впереді движучихся частин вести двох кіннотчиків через кроків 10 один перед другим і час від часу вони піднимають рушниці над головою.

XI. На 15, 16 і 17.IV призначаються гук — Миколаїв і відгук — мишок.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією У. Н. Р. От. Омелянович Павленко.

З оригіналом згідно:

За Наштадарма Полковник Стефанів.

№ CLXVI.

НАКАЗ

по Запоріжській Збірній Дівізії. Ч. 18.

1-го Квітня 1920 р. с. Покровка (Майорське).

По муштровій частині.

1. Провадючи військові операції по лівому березі Буга наша армія попала в скрутне становище. Були певні відомости, що ворог вислав військовий відділ, гарно узброений, для знищення нашого війська. Відсутність зброї та набоїв ще більш ускрутняли наше становище. Але після великого форсированного маршу армія вийшла в під удару ворога і опинилась під м. Вознесенськом. Захоплення м. Вознесенська, де була сила військового знаряддя та набоїв, було питанням дальніщого істнування нашого війська. З захопленням міста ми знову зможем продовжувати свое славне діло в тилу ворога, ще з більшею впертістю, з більшим успіхом, набивши патронташі набоями. Ворог знав наше кепське становище і рішився не пустити нас в місто. З його боку був висланий біля 400 чоловік гарно озброенний відділ, два бронепотяга маневрували по залізниці і обстрілювали гарматним та кулеметним вогнем наші частини.

Перед початком операції малось на увазі послати кінний запоріжський полк на правий берег Буга, щоб вийти в тил ворогові, зруйнувати залізницю і цім допомогти останнім частинам захопити місто. Виконати це не вдалось бо переправ на Бузі не сказалось, що більш утруднило операцію захоплення Вознесенська.

Але український козак може зробити все. Він знае, за що він беться, він вірить в правоту свойого діла, знав, що м. Вознесенськ взяти треба, ворога нищити і покрити неувядаемою славою Українське військо,

І Вознесенськ пав... Ні хмари куль, губительний гарматний вогонь бронепотягів ворога не змогли здержати наші славетні полки, котрі кинулись на атаку.—Без куль, одними шаблюками та багнетами захопили місто, як дійсні сини України. Слава Запорожцям, повстанцям і 3-ому кінному, полковника Удовиченка, полку. Слава героям Вознесенського бою. Вічна память поклавшим свої голови за Неньку Вкраїну. Командірам частин наказую якнайскорше надіслать реестри забитих та ранених в цьому бою і реестр трофеів захоплених. Прочитати по всіх сотнях, батареях та залогах.

2. Наказую командіру повстанческого відділу та Командіру кінного дівізіону надіслати в розпорядження Камандіра Кінного Запоріжського полку першому — кулемет „Люіса“ з 10 набитими кругами й кулемет „Кольта“ з одною стрічкою.

3. Наказую командіру пішого Запорожського полку надіслати в розпорядження Командіра Кінно-горного дівізіону 5000 набоів.

4. Наказую командірам частин дорученої мені дівізії одержати з Штадіву по 80.000 гривень із коштів одержаних в м. Вознесенську. Приймщиків надіслати до Штадіву.

5. Комендантом Штабу дівізії призначаю чотаря пішого Запоріжського полку Губаріва. Коменданта Штабу хорунжого Виницького назначаю персональним моім адютантом. Про прийом та здачу мені донести.

Оригінал підписали: Комдів Запоріжськоі, Отаман Гулий і Наштадів Полковник Крат.

НАКАЗ **№ CLXVII.**

По військам армії Укр. Нар. Респ. Ч 18.

19 квітня 1920 р. Д. Армія.

По муштровій частині.

§. 1. „Слава Україні".

17 квітня упертим боем цілої Армії, взято м. Вознесенськ. В самім бою, не дивлючись на майже повну відсутність набоів,—Армія виявила повну велич і розуміння ваги хвилі і осягнула вповні дану ій ціль. Всі частї виконали покладені на них завдання.

Треба підкреслити завзяту атаку кінноти для підтримання своеі піхоти.

Величезна військова здобич—е нагородою муштровому козацтву за сю славну побіду.

Здобуті військові трофеі дают можливість значно збільшити ряди нашої арміі озброенним козацтвом.

Хай цей день буде нагородою нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід.

Слава і подяка Рідного Краю Отаманам дівізій, Командіру кінної бригади, полковникам, старшинам і козацтву.

§ 2.

Разом з тим, мушу зазначити про присутність в наших рядах окремих недостойних осіб, здатних лише до грабунків.

Козацтво! В тяжкій, святій боротьбі, віддаючи свое життя за волю Українського Наріду, ми бороним його честь і гідність.

Наша честь—це найсвятійше, що мае кожний козак і іі мусимо всим козацьким колом охороняти.

В наших рядах, рядах будови Республіки, не мусить бути того, що плямуе іі ім'я — бо святе діло визволення України,—потрібуе чистих рук.

§ 3.

Рішуче забороняю начальникам приймати в свої частини старшин і козаків без відповідного, указаного в законі, шляху. Незаконним шляхом користуються лише ті особи, які в більшості випадків, мусять понести кару за свої вчинки.

Право перевода до командірів окремих частин включно, належить Комдівам.

Підтвержую, що коні, сідла і збруя мусять рахуватись в списках частин і при переводах лишаються власністью послідньої.

Всім частям арміі на похвалу, а то подяку за службу Україні відповідати: „Слава Україні".

Командуючий Арміею військ У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко.

Т. В. О. Начальника Штабу, Полковник Долуд.

№ CLXVIII.

НАКАЗ Таємно-Оперативний,

по військам арміі У. Н. Р., ч. 66.

16—IV—20 р. м. Вознесенськ.

8 год. 30 хв.

I. М. Вознесенськ взято з упертого бою. Захоплена величезна здобич, яку треба скористовать.

II. Наказую: 1) Зап. кінному полку зараз же приступить до виконання

свого наказу по забезпеченню плацдарма по залізниці в бік Одеси. 2) Кінній бригаді переправившись занять також район для забезпечення плящдарму згідно наказу ч. 65 тримаючи звя'зок з Кінним Запор. 3) Київській див. негайно приступить до переходу Буга і забезпечити плящдарм підтримавши кінноту. З переходом армії зосередиться в районі Черталка-Молдавка. 4) Запоріжській див. тримать лад в місті і забезпечувать місто зі сходу і півночі до вечора 17—IV ведючи пильну розвідку. Обозу переправитись в слід за Київською див. 5) Волинській див. до 18 год. зосередитись в районі казарм (бойова і обозова групи), забезпечуючи сильними відділами як і поперед ст. Трикратну і північ, на займаємих зараз місцях.

Обози переправляться вслід за Запоріжськими. Бойові частини пересунуться по особливому наказу. Про зосередження донести. Штадарм біля понтонного мосту.

Оріг. пидп. Командарм Отаман Ом.-Павленко. З оріг. згідно: За Наштадарм Полк. Стефанів.

№ CLXIX.

НАКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 67.

17-IV-20 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) с. Кантакузенка.

I. Кінний Запоріжський полк осягнув терен верст на 30 вздовж залізниці в бік Одеси. Є відомости, що в районі Тирасполя-Роздільної і залізниці в бік Бірзули працюють проти комуністів Галичане.

Наша армія сьогодня мае осягнути район Каршавки, Лідієвки, Новий Вормс, Молдавка. Задача нашої армії після двох переходів 18 і 20/IV—зосередитись в районі Ново-Павлівка, Нововасільевка, Нововоскресенська, Васильевка, щоб цілком інформувались відносно стану в районі Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тирасполя і Одеси. Сьогодні 17/IV дивізії мають зосередитись згідно наказу ч. 65. Запоріжській дівізії (бойові часті) почать рух з Вознесенська в свій район не раніш 18 годин і залишить на лінії х. х. Греківа-Молдав кінні відділи.

На завтра 19/IV наказую: 1) Волинській див. перейти в район Цередарівки, Александрівка (Малахова) і вести військову розвідку на північ. Агентурну направить в полосі між Бугом (Ольвіополь) і Ольгополем. Штадів, Александрівка.

2) Київська див. переходить в район кол. Веселая, х. Гайдамацкі, Троскевіча. Штадів. х. Гайдамацкіе. Військову розвідку направить на захід. Агентуру направить на Роздільну-Тірасполь і залізницю від Роздільної до Бірзули.

3) Запоріжській див. перейти в район Нов.-Слобідка (Ніколаевка). Штадів. Ніколаевка. Військову розвідку вести на південь і південний захід. Агентурну вислать в полосі: Ольгополь (виключно) і залізниця Бірзула-Вапнярка і звязатся з отрядом Заболотного.

4) Кінній бригаді в район х. Казенний Супрунова. Ново-Маіорська. Штаб бригади х. Казенний. Військову розвідку вести на схід.

5) Штадарму перейти в х. х. Гайдамацкий. Волинська див. завдяки виконанню особливого завдання по прикриттю операції армії не скористувала займяття Вознесенська й не постачила себе всім необхідним. Тому наказую Комді-

вам Київської і Запоріжської в порозумінню з Комдівом Волинської відпустить частину захопленного і необхідного майна. Також незабарсм донести мени що із захопленного і в якій скількости може бути відступлено Волинській див. Комдівам звернуть особливу увагу на то, щоб в обозах не возили лишнього майна, викинувши або заховавши все непотрібне, щоб на скільки можливо охоронить обози. Безпремінно взять на учот всю зброю, амуніцію, коней, обози і инше майно. При незначних переходах піші частини вести пішки, щоб на час польової праці не брать лишніх підвод.

19/IV призначається дньовка для проведення організаційніх робот і чистки зброї.

20/IV. Буде марш і предбачається з'їзд Комдівів. Надіслати доклад про останнні бої під Вознесенськом.

Орегінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко. Т. В. О. Начальник Штабу Полковник Стефанів.

№ CLXX.

НАКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.

19 квітня 1920 р. — ч. 68. — с. Нововоскресенськая.
„17" год. „10" хв. — (Мапа 3 вер. в 1 д.)

I. По непровіреним ще відомостям від селян м. Ананьев зайнято Галичанами (Пшенником) і їх відділи були в Павловці, Святотроїцькому і Ново-Павловці. Із Голти в напрямку на Балту через Лукановку 17/IV по відомостям селянина, відтіль приїхавшого, пройшов большовицький відділ кількістю до 500 чоловік. Селяне ж сповіщають, що в Молдавці і Меховому появились відділи комуністів, які тримают напрямок на Жидівське (доносить К-р 3 кінного полку).

Наша армія займає район Царедаровка, Веселая (східная) - Нововоскресенськ-Жидівське-Гусева-Нов.-Маїоревка.

II. Завтра 20/IV армія перейде в район: Ново-Павлівка, Кулікове Поле-Жидівське (Миколаївка).

III. На завтра 20/IV наказую:

1) Волинській див. перейти в район Новопавловка і села на північ. Ближню військову розвідку в секторі с. с. Врадієвка, м. Боково (Меланки) на північ. Штадив. Новопавловка. 2) Київській див. перейти в район Ісаево (Павловка), Кулікове Поле, Татьяновка. Військову розвідку провадить в секторі м. Боково (Меланка), Корніівка (Петрівка) на захід, півд. захід і південь від свого розташовання. Штадив. Кулікове Поле,

3) Запор. див. залишитись в районі Жидовського. Військову розвідку провадить на південь і схід. 4) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Весела (західная), Біляева, Подгурьівка і вести розвідку на схід 3 Кінному полку в район Согрівка (Рублевка) і Любова Александровка. Полкам бути в армейськім резерві і моїй безпосередній підлеглості. Вислати для звязку по одному верховцю до Штадарму.

5) Полковнику Долуду повернутись до Штабу армії.

6) Штадарму перейти в с. Васильевку (Кацапку). 7) Штабу армії і Штадіву Київської агентурою перевірити відомості про заняття Ананьева Галичанами.

IV. Для міцнійшого звязку з Штадарм-дивізіям виставити промежні пости (можливо на підводах).

V. Завтра — 20/IV в 9 год. в с. Нововоскресеньському (Макієвка) призначається з'їзд Комдівів.

VI. Щоб зберігать сили людей і коней призначать вирух частин, як можливо раніш і час спеки проводить на великому привалі.

Орегінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З орегіналом згідно: Т. в. о. Начальника Штабу армій, Полковник Стефанів.

Надсилається:

Комдівам Київської, Запоріжської, Волинської, Полку Чорних Запоріжців, 3 кін. полку, полк. Долуду.

№ CLXXI.

НАКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 69.

20-IV-20 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) с. Нововоскресенка
год. „14“ хв. „—“

I. Маються певні відомости, що повстанці разом відділом Галичан після боїв зайняли Ананьев, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу, По неперевіреним відомостям на ст. Врадієвка стоїть два ешелони большевиків. В районі Ново-Українка, Злинка, Глодоси розбиті большовики і обезброїно два полки. Селянин сповіщає, що ст. Жмеринка заннята Поляками.

II. Наша армія 21/IV переходить в район Агафієвка (Корукачинського) Святотроїцка-Леоньянівки (Комановського). Миколаївка (Тинсіцького).

III. Наказую: 1) Сьогодня 20/IV 3 кінному полку продовжить марш з метою в найскоріщий час осягнуть район Ананьїва. Установить там лад, виявити становище і нав'язати зв'язки зо всіма повстанчиськими відділами, що працюют в ціх районах.

2) завтра 21/IV:

а) Волинській див. перейти в район Агафієвка (Курупачинського)-Гуляївка-Чайківка. Розвідку провядить на північ між Вил. Врадієвкою і сл. Боков до р. Кодимо. Штадів-Вел. Чайківка.

б) Київській див. перейти в район с. Святотроїцького (Волконського). Розвідку вести на м. Боково і на захід. Штадив-с. Святотроїцьке.

в) Запоріж. див. перейти в район Покровка (Маіорка)-Анастасієвка-Татьянівка-Миколаївка (Тижіцького). Розвідку провадить Штадів-Покровка.

г) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Марьяновка (Романовського)-Миколаївка (Гальського). Розвідку провадить на захід.

д) Штадарму перейти в район Панкратики і Мал. Васильевки (Михайловського).

IV. Донесення надсилать в 8 і 18 годин.

Орігінал підписав Командуючий арміею У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
З орігіналом згідно. Начальник Штабу Армії Полковник Стефанів.

Надсилається Комдівам Київської, Запоріжської, Волинської і Ком. полкам Чорних Запоріжців і 3 кінний.

№ CLXXII.
Таємно-оперативно

НАКАЗ
По Військам армії У. Н. Р. Ч. 70.

21-IV-20 р. (мапа 3 в. 1 дм.) м. Свято-Троїцьке.
22 год.

I. Штаб повстанців із Ананьіва сповіщає, що станція і село Жеребково заняти повстанцями с.с. Онуфріевка і Байтали. Ворожий бронепотяг с прикриттям в 100—200 чоловік піхоти підходить з боку ст. Балти—під Жеребково. Під повстанческьким селом Паціцели повстанці видуть уперті бої з ворожими відділами наступаючими з боку ст. Балти. У повстанців мало набоїв; гармат зовсім нема. В районі села Конураце, по непровіреним відомостям, є ворожий відділ Дубенка кількістю 60—70 чоловік. Від Бірзули в бік м. Цардаровки теж ходить ворожий бронепотяг: м. Балта займається ворожим відділом кількістю до 300 чоловік. Там же находиться відділ Галичан кількостью до 300 чоловік, яких комуністи пробують обезброіть і яки передавали повстанцям що допоможуть в час нашого зближення зробить в м. паніку. В м. Ананьіві стоіть наш 3-й Кінний полк і Черноморський поставчеський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

Наша армія сьогодня 21/IV заняла район згідно наказу ч. 69.

II. Завдання нашоі армії після двох переходів, по можливості в один і тоіже день—одною дівізією з допомогою повстанців захопить місто Балту і Кінною бригадою теж з повстанцями захопити ст. Бірзулу і зруйнувать залізничий шляхи, аби назначенний час припинить рух.

III. Наказую на завтра 22/IV:

1) Київські див. стати на марш і перейти в район Великий Бобрик, Бобрик і Гвоздивка. Після ночлігу вирушить з розрахунком, щоб 24.IV зайняти м. Балту. Розвідку провадить на Північ. Для зв'язку з Штадармом виставить по свойому погляду промежуточний пост, про місце якого сповістить Штадарм.

2) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Носельки де з 3-им Кінним полком стоящим в м. Ананьєві скласти бригаду під керуванням полковника Долуда який разом із Черноморським повставчеським полком із Ананьієва, просунувшись 24/IV заняти ст. Бірзулу зруінувать залізницю, аби припинить назначений час рух до Бірзульського вузла. Розвідку провадити на південь і захід. Для зв'язку з Штадармом виставить в с. Гамдрабура промежуточний пост.

3) Волинські див. перейти в район м. Боково (Миланка), Димідова (Вислоухова, і хутір Заплан. Розвідку провадить на Криве Озеро вздовж залізниці на схід. Штадів, м. Боково (Миланка).

4) Запор. див. перейти в район Коховки, Борки і Ульянівка-Марьянівка (Хотентовського)—Велика Боярка. Розвідку провадить на схід і південь особливо район Кондрацького й Вилещеулово. Штадів Ульянівка.

5) Запоріжська і Волинська див. залишить кінні застави в займаємих місцях до ранку 23/IV.

6) Штарму перейти в район пред. Ананьєва—Задніпранці.

IV. Після завтра 23/IV:

1) Волинські див. перейти в район Ясенево-Творівка і забезпечувать армію і операцію Кінноі бригади і Київськоі див. з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого-Озера. Штадів Ясенево.

2) Запоріж. див. перейти в район Ново-Георгієвка (Майнова) де бути

армейським розервом. Розвідку провадить на схід і південь. Штадарму перейти в с. Ново-Георгієвку. 4) Запор. Волинські дивізіям залишить в районах Борки і Боково Кінні застави до вечера 24/IV.

5) Донесення від кінної бригади чикаються до 19 год., а від Київської див. по можливості. Від останніх дивізій згідно попередного наказу.

Орігінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко.
З оригиналом згідно: Тво. Начальник Штабу армії У.Н.Р. Полковник Стефанів

№ CLXXIII.

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респ., ч. 20.

29-го квітня 1920 р. м. Ободівка.

По муштровій частині.

1. За останній період на долю нашої армії випав цілий ряд славних боїв:

17-го квітня проведена була операція проти м. Вознесенска. Ворог в переважних силах займав позіцію по північно-східній околиці міста. Бій був дуже впертий: всі зрозуміли величезне значіння цього бою. Кінні полки: Чорних Запоріжців, 3-й кінний полк і Запоріжський кінний кинулись в кінному ладу в атаку, відрізали відступ ворогові і порубали до 400 комуністів. Цей бій дав нам великі трофеі: гармати, рушниці, набоі, кулемети і инше військове майно.

22 квітня Запоріжська дівізія провадила марш в район м. Ананьева, зайнятого повставшим селянством. По дорозі стало відомо, що комуністичний відділ підтриманий броневиками наступае на м. Ананьев з півночі і запалив с. Селіванівку. Негайно були викликані з м. Ананьєва кінно-горний дівізіон Полковника Алмазова і Кінний Запоріжський полк. Наша артилерія відкрила вогонь по наступаючому ворогові, а кіннота (3-ій Кінний і Запоріжський кінний полки) під загальним керуванням Полковника Летвиненка, обійшла ворога з тилу і з флянків. Наслідком цього ворог був розбитий вщент.

23-го квітня став наближаться до м. Ананьєва комуністичний відділ з 3-ма гарматами з боку м. Валєгоцулово, але дякуючи рішучому контрнаступу частин Запоріжської особливо і Волинської дівізій був увесь відділ розбитий і в паниці відійшов в бік Одеси.

24-го квітня на м. Ананьев повів наступ комуністичний відділ з боку м Святотроіцька, але енергійним контр-наступом Волинської дівізії і Запоріжського кінного і 3-го Кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Боково.

Одночасно з боями під м. Ананьєва Київською дівізією була зайнята станція і м. Балта. Ворог підтяг з Одеси всі свої резерви і при допомозі броневиків 23-го квітня перейшов в наступ, але Київська дівізія рішучим контрнаступом розбила ворога, залишившого велику кількість забитими.

25-го квітня ворог знову скупчив переважні сили коло м. Балти і перейшов в наступ, але Київська дівізія ранком 26-го квітня своім контр-наступом знищила ворога, забрала у него: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато иншого майна.

В боях коло м. Вознесенська, Ананієва і Балти нашим старшинством, козацтвом і активно виступившим селянством була проявлена надзвичайно велика хоробрість і відвага.

Слава Вам вірні сини України.

25-го цього квітня до нашої армії приєдналась Кінно-Галицька бригада Отамана Шапіровича. Щиро вітаю старшин і козаків бригади і бажаю їм слави в нашому Святому Ділі визволення Рідної України.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ.: Отаман Ом.-Павленко.

Вартовий О....

№ CLXXIV.

ЗБІРКА

відомостів, актів і документів захвачених у большевиків.

Ці відомости зводяться до слідуючого:

В районі Жмеринка — Могилів Под. оперувало 3 большовицькі дівізії а саме — 60, 45 і 41.

Ці три дивізії входили в склад 12 Армії.

Штаб Армії находився в Кремінчузі, а Опер. Упр. арм. з тов. Івановим, Стойкиним, Хамотим і Рудаковським (Тов. Генштаба Стойкин як уповноважений від Штабу XIV Арм.) в Рахнах.

Склад дівізій:

41 Дівізія	бригади	122	бойовий стан невідомий.
	„	123	
	„	124	
45 „	„	133	— 474 багнетів 22 кулем.
	„	134	— 434 „ 19 „
	„	135	— 905 „ 34 „
60 „	„	178	бойовий стан невідомий.
	„	179	
	„	180	

Із документів видно, що в большовицьких частинах великий безпорядок та дезертірство, Телеграма за № 191 за 20-IV-год. каже: „Начдів тов. Якир в зв'язку з виключенням кавбригади із складу дівізії доносить о повнім распаді дівізії і вмісті з тим вказує, що в зв'язку в настроем в бригаді Котовського можливе велике дізертирство з тоїж бригади і просить хлопотать об оставленні бригади в дівізії. Прохання піддержує Командарм XIV".

В приказі Военкома XIV за № 636 говориться: „Маючи на увазі розвиваючийся активний наступ противника і в виду того, що ми слабі і правильний фронт держать трудно, приказую використать прєшлорічний досвід наступательних операцій. Дівізій не ростягать, полки купчить на важних пунктах передовсім залізно-дорожних (бригадні кулаки).

Звертать увагу на пересування противника в промежутках між бригадкулаками і використовувать міста для сильних контр-наступів і флангових ударів, а передовсім використовувать до цього нічну пору і всі умовини місцевости для негайних атак обходів і нальотів.

„Не оставлять ворогові нічого.

„Із всіх дівізій і бригад команд формувать отряди для беротьби з бандами що шляються по тилах дивізій. При цій обстановці і мірах я певний, що 14 Армія—правда з трудами, але все таки з честю вийде із боїв".

Комдів 60 за № 384 20/IV 20 р. телеграфує Штабові Армії: „Ввірена мені ди-

візія з сентября прошлого року находиться в безперервних боях. За весь час дістала див. 1500 чоловік поповнення (ніжинських добровольців). Тиф і другі хвороби знищили дивізію так, що сьогодня рахує вона не більше 1100 багнетів. Прошу одвести дивізію на відпочинок і поповнення. З харчами погано, жирів совсім немає, м'ясо достається рідко, обмундірования нема зовсім. Кавалполки сформувать неможна ізза недостачі коней, людей і заосмотрення. Перевтєма і неохота битись величезна, бувають випадки де треба приміняти гострі дуже міри проти невдовольнених. Комдів Нанов.

60 стр. дів. Відділ постачання ч. 15 з 12-IV-20 р. Річеве задовольнення дивізії дуже тяжке. Получені речі всі старі, частини одказуються брать іх. На стан дів. і вимогу на 10.000 чоловік отримано тільки 2000 пар кошуль, із цього пропало по дорозі так що частини задовольнено тільки до 5%. Прошу принять міри і т. д,, підпис".

Телеграма Начдіву 41. Осадчому ч. 3. Предсідателя Уѣздревкома Могилів-Под. Радченко що ним мобілізовано і послано для поповнення і в распорядження Начдіва 41 Осадчого всіх партійних товаришів і всіх ,співробітників Ревкомів.

Із всіх втікаючих перед „бандою" Тютюнника партійних сформовано в Бірзулі кулак (Заградительний отряд) силою до 400 чоловік для поповнення боевого складу частин.

Про отряд Котовського відомості такі:

Склад отряду (бригада Ков.) 230 шабель 1 звод легк. арт. дів. До отряду приділено 41 кавалполк (формований в Харкові) 60 шабель командір Сидалюк. Отряд цей під 30-IV пр. м. стояв в Джурині, Степанках, Покутило. Сапежанка.

Зараз отряд Котовського становить армейську кінноту котра мала ліквідувати обход який польсько Укр. Армія ударом нанесла большакам в районі Липовця.

Із опернаказів, звідомлень видно що втрати большаків в боях великі,— полки деякі як нпр, 354 рахують всього до 60 чоловік.

План Комдіва 41 одобрений Командармом XIV зводиться к слідуючому Комдів 41 тов. Осадчий хоче за всяку ціну задержать за собою лінію р. Лозовая і її боронить. Длятого сосредоточує він всю конницю т. Котовського до 500 шабель і 2 легких конно-горн. орудія в районі ріки Лозової длятого щоби: 1) ліквідувать всі проби противника продвигатись в долину Дністра. 2) Держать цей кулак на поготові для використання його для прориву фронта противника коли до цього умови будуть корисні.

Телеграмою з 30/IV-920 р. адрес тов. Стойкину і дів. 41. 45 і 60 подаються Штабом XIV арм. слідуючи боеви і політични обстановки на Правобережній Украіні: „В зв'язку з принятим фронтовим командуванням планом нанесення противникові рішучого удару, вимагать від частин фронта боєвих акцій що в повній мірі обезпечувалиб необхідний виграш часу для того, щоби притягти ворога під рішаючи удар Кінної Армії. Для виконання цього 12 Арм. приказано припинить одход частин 58 і 44 дів. упорно держать за собою район Романівка (Сквира) Погребище, базіруясь на Черкаси і піддержувати зв'язок з 14 Армією в районі Липовець при помочі експедіотрядів".

Про Армію У. Н. Р. взнали фронтові частини з цього моменту коли Армія У. Н. Р. заняла Вознесенськ. Армію У. Н. Р. знають як „банди Тютюнника". Но

все таки тревога ізза цих „банд" велика. Пока Армія наша піходиля до району Аннаніва Балти болшевики збирали сили для „ліквідації" „банд" із розговору тов. Фіялковського з тов. Стойкіним бачиться що: із сторони Мардаровки наступав на Аннанів отряд Якимовича при піддержці 121 бригади і бронепоїздів „Красний крестянин" і „Коршун" і гарнізонів Аннанів, Балта із сторони півн. сходу Липецьке—Посіцели—Жеребково.

Як третій отряд із сходу наступав отряд Михайлова і бронепоїзд „Ураган". Біля Аннаніва—Балти як видно із документів скупчили проти нас большаки більш 3 тисяч чоловік. Про дальший поход нашої армії не мали большаки відомостів, рахували нас розбитими, но наша поява біля Вапнярки нагнала ім ще більше паніки чим в Аннаневі. Про „банди" взналі тоді коли ми заняли Жодокрич—Шарошанозку—Куніче.

Ось і документ: ч. опер. з 24/IV.20 Апр. 920. Начдіву 41. Командарм XIV. тов. Убаревич приказав із частин ввіреної Вам дівізії образувать в районі Бірзула сильний кулак с тим щоби недопустить банди Тютюнника двигающійся від Вознесенська через Ольвіополь—Балта і Балта—Роздільна. На випадок активних наступів противника переходить в контрнаступи і відкинуть банду за Вознесенськ. Які частини будуть Вами назначені повідоміть. Т. В. О. Наштарм Полевого Стойкин".

В актах є теж відомості про Добрармію. В звідомленнях подається що розбита контррев. Армія на Кавказі купчиться в Криму—висаджуючи дессанти із Кавказу направлені; та про те що в Криму Добровольці закріпились та що за іми є деякі успіхи.

Т. В. О. Комдіва Київського отаман. Т. В. О. Начштабу чотар (підпис нечіткий).

Сл. Добрянка 1-3V-1920 р.

№ CLXXV.

НАКАЗ
по військам У. Н. Р.
ч. 71.

22-IV-20 р. (Мапа 3 вер. в 1 дм.) пр. Заднепринці.
21 год. 15 хв.

I. Сьогодні ворог з боку с. Жеребково наступав на Селіванівку і на Ананьів: Чорноморським полком і нашою кіннотою та гарматами розбитий. Е відомости із Валегоцелуво прошлу ніч вирушили отряди комуністів: один силою 100—150 ч. піхоти, де якої кількости кінноти і гарматами на Степанівку (Шараево), другій такої же кількості сьогодні в обід прибув в район Новосілки-Благодатна (підтвердилась присутність) і третій не дуже значної кількости на розсвіті сьогодні напав і спалив с. Липецьке.

II. Наказую: Сьогодні Запоріжській див. зосередитись в районі пр. Заднепринці (Штадів при вході в передмістья з боку Маріянівки). Третьому кінному полку стать в пр. Заднепринці в сміжному з містом районі.

Завтра 23 квітня: 1) Волинській див. стать на марш і перейти в південно східний район пр. Заднепринці 2) Кінній бригаді (Чорни Запор. і 3 кінний полк) ліквідувать ворога в районі Благодатне-Новоселкі.

3) Запоріжській див. вести розвідку на захід і при обнаруженні ворога — розбить його.

4) Київській див. продовжувать виконанне Завдання відносно района Балти
5) Штадарм стане в пр. Заднепринці (південно-східна околиця).
Орігінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко
З орігіналом згідно: Т. В. О. Наштарм Полковник Стефанів.

№ CLXXVI.

Наштадарму У. Н. Р.

24/IV 20 р. о 4 год. Київська дівізія заняла м. Балту і станцію. Ворожий бронпотяг одійшов в напрямку на ст. Бірзула після довгого обстрілу нашими батареями. В місті залишилася Технічна Галицька сотня (170 чол.), котра є в нашому распорядженні. При взятті міста дівізія розташувалася: 5 кін. п.-с. Свинна (або Сінна), один курінь піхоти — м. Балта, піша застава — ст. Балта, 5 піш. п. і штадів — с. Бендзари, обози — с. Немирівське.

На ст. Борщі ворога немає; на ст. Слобідка є трохи Галичан з комуністами, наш розїзд був обстріляний з хуторів, що біля ст. Слобідка.

В с. Песчанах ворога не обнаружено, в Ольгополі є лише місцева охорона біля 100 чоловік.

До нас прибув звязок від кінної Галицької бригади (синьо-жовтої), котрій даний наказ Комдівом Київської к 28. IV прибути в район с.с. Любашівка, Михайлівка, й Якубівка, що на північний схід від Ольгополя.

Прибув також звязок від Центрального Комітета Галицької Армії для переговорів про перехід Галичан до нас, донесення з умовами були надіслани в Штадарм.

Прошу інформацій, що-до подій в районі м. Ананьіва. Маю звязок лише з маленькими частинами обозів ріжних дівізій, котрі (обози) 24.IV знаходилися в Ясенево. Вчора ніяк не могли війти в звязок ні з ним. Комдів просить своечасно надсилати накази й інформації, бо вже три дні ми цілком відрізани від Армії і абсолютно нічого не знаем.

Наштабу Київської дівізії отаман А. Вовк 25.IV-20, 9 год. 30 хв.

№ CLXXVII.

ПРИКАЗ
по військам армії У. Н. Р.
ч. 73.

25-IV-20 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) Ново-Георгієвка.
18 год. 30 хв.

I. Обстановка: 1) Команда армії вітає всі війська зі славною перемогою в боях 22, 23 і 24/IV під Ананіївом, Балтою і ст. Любашівкою.

2) При взятті м. і ст. Балта, Київською дівізією до нас прилучилась Технична галицька сотня до 170 чол. Взято багато техничного майна. Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

3) По одержаним відомостям від власної агентури в районі Одеси, Миколаіва і Херсона значних ворожих сил немає. В самих містах помітна паніка.

4) По тим же відомостям на відтінку Могилів Подільський-Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мають. Наші війська на цьому фронті окопались.

II. Загальні завдання:

Піші частини армії до 28.IV, а кінні до 30.IV зосереджуються в районах Балта, Ольгопіль, Пещана і Саврань.

III. Частичн завдання:

1) Полку Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селіванівку. До 26/IV до 14 год. займає с. Точилово увійшовши в звязок з партізанами м. Ананіва, які на час операції в оперативному відношенню мають підлягати команді п. Чорних Запоріжців — займає ст. Бірзулу і використавши її і зруйнувавши залізничий шлях (для чого вжити спеціально ближні села і партізанів), до 30/IV зосередується в с. Пасад, що в 12 вер. на схід від м. Балти. Партізани м. Ананіва по переведенню акції, повертаються під прикази полковника Пшонника.

2) Київська дів. залишається в зайнятому районі і веде розвідку і агентуру в секторі м. Бершадь (виключно) — Балта-Ямпіль (включно).

3) Волинська дів. 27/IV переходить в район с.с. Капустянка і Бакша Штабдів в с. Бакша. Розвідка і агентура в секторі Саврань (включно)—Бакша-Ольвіопіль (включно). Тримати за собою переправу (паром) через р. Буг у м. Саврань.

4) Запоріжська дів.: 26/IV стає на марш не пізніше 6 год., до 12 год. переходить залізницю і скупчується в районі Гольма і Антонівка. 27/IV денний відпочинок. 28/IV переходить в м. Пещана, Крижанівка, Шляхова.

Розвідка і агентура в секторі: Бершадь (включно)-Пещана-Саврань (виключно). Штадів Гольма.

5) Штадарм і 3 кінний полк 26/IV переходять в с. Познанку, 27/IV в с. Плоска.

6) Кінна бригада Галичан Отамана Шапоровича до 28/IV скупчується в с.с. Любашівка, Михайлівка і Якубівка.

7) 27/IV на 14 год. призначається зізд Комдівів.

IV. Дивізії мають перевести освітлення їх районів в секторах як подальше.

VI. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VII. Донесення пересилати раз на день і не пізніше 9 год.

VIII. Переглянуть боєздатність кулеметів і навчить людей вживати ручні гранати.

IX. Звернути особливу увагу на санітарію і заосмотрення ранених козаків і коней.

X. Заступники Отамана Тютюник і Гулий.

Оригінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник штабу армії, полковник Стефанів.

№ CLXXVIII.

Командіру Кінної бригади | Копія.
8-V-20 р. | От. Шепаровичу. | м. Ямпіль.

I. До відома команди армії дійшло, що числа 8.V частями Вашої бриг. було улаштовано в м. Ямполі мітінг, а тому Командуючий армією наказав Вам не пізніше 18 год. 9.V донести Штабу Армії: 1) по чому розрішенню був скликний мітінг 2) хто приймав активну участь 3) і що зарядженно Вами на сей случай.

II. Повідомляється, що ніяких мітінгів в Укр. Арм. буть не може. Провокатори будуть віддані до полевого суду. Старшини-ж і козаки, при їх бажанню, можуть бути переслані на батьківщину законним шляхом.

Майно і зброя — є власність армії Війсьи У. Н. Р.

На приказ. Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ CLXXIX.

Командір
Київської дівізії
„13“ травня 1920 р.
ч. 139.
Д. Армія.

Таємно-Негайно.

Командармові У. Н. Р.

РАПОРТ

Представляючи доклад Н-ка К. Р. доношу, що залишати в такому стані Гал. бригаду, як окрему адміністративну одиницю, цілком небоєздатну, в складі дівізії на фронті безкористно.

Аби уникнути повного розвалу частини необхідно негайно або розділити бригаду по дівізіям, влив по одному із полків до кінноти дівізій Армії У. Н. Р. або відвести на короткий час в ближчий тил. Негайно призначити нову відповідну команду й перевести широку інформацію в частинах

Отаман А. Вовк

У. Н. Р.
Начальник
контр-розвідки
штабу
Київської збірної дівізії
ч. 110.
13 травня 1920 р.
м. постою.

№ CLXXX.

Начальнику штабу

РАПОРТ.

По данніи контр-розвідки в цей час галицькі частини, оперіруючі з нами здеморалізовані ріжними провокаційними чутками, що поширюються, можливо з опреділеною метою, серед козацтва. Очевидно політична свідомість як старшин так і козаків настілько примітівна, що вони в розборі українського питання відріжняють Галичину від Наддніпрянськоі України. Сучасних політичних обставин не розуміють. З того часу як дійшли чутки про Українсько-Польський договір, моральний дух Галичан настілько занепав, що на кожнім кроці чуєш лиш бабське зітхання і трусливе заглядування в перспективи.

Військового духу, бойового настрію, який і раніше не дуже помічався зараз абсолютно немає. В техничнім курінi, який прікривав батарею, помічалось незадоволення харчами, требувалась зміна і т. и. Між козаками кінної брігади ходят такі балачки: Діло старшин вироблять пляни, наказувати, а наше діло рішати, чи виконувати-їх чи ні. Від брігади Шеперовича післана делегація, можливо самочинно, до Могилівa Подільського для вияснення справи договору. Козацтво жде ії повороту після чого, як заявляє, вирішить що має робити. Помічається тенденція роздати селянам зброю а самім розійтись по домівкам. Зараз наблюдається одиночне дезертірство, яке незабаром прийме масовий характер. По непровіренім відомостям з техничного куріня віби то зі зброєю дізертувало до 27 чоловік в числі яких 16 пішло під командою старшини Шульца.

Треба сказати що „гастролірования“ галицьких частин, то в Денікіна, то в большовиків не могло не мати вплива на моральний й бойовий стан армії, — вона росклалась; попередньої дісціпліни вже не має. От-же висновок звідсіля такий: Нів-якім разі не можна на далі залишати окреме істнування галицьких частин, — вони абож кинуться знов в якусь авантюру, або розбредуться. При-

сутність в армії частин з таким настрієм буде деморалізувати наші дісціпліновані частини і безумовно зле впливати на окреміх старшин і козаків Галичан, які знаходяться в наших дівізіях. Тим часом потрібно референтурі звернути на це увагу і провадити інформації в частинах. Вище зазначене довожу до Вашої відомости.

Осаул Дишлевий.

№ CLXXXI.

Кмда 1 Кінної Бригади
от. Шепаровича.

ЗВІТ

Доношу Пану Отаману, що я сьогодня прибув до обозу Бригади, говорив з людьми зясував їм всю справу і загальну політичну ситуацію а токож оголосив, що хто не бажає служити в Армії може відійти до дому.

Відійшло всього 27 чоловік, в тім складі 6 старих 10 хворих.

Всі, котрі залишились були приведені до присяги на вірність Україні.

Ще раз прошу відвести Бригаду в глибокий резерв як можливо ще 14 с. м., щоби я міг поговорити зі всіма людьми разом і раз на завше скінчити це питання.

Кмдант Бригади Шепарович От.

До Пана Отамана
Тютюника
в постою.

№ CLXXXII.

ДОКЛАД

п. Командуючому військами У. Н. Р. про загальне становище на заході.

По переїзди в Листопаді минулого року п. Головного Отамана до Варшави, усі зусилля нашої дипльоматиї і п. Головного Отамана були направлені на те, аби, користуючись кризою надій у Антанти на будування Денікінської Єдиної Неділимої, дійти до політичного погодження з поляками, щоб через польську дипльоматию мати доступ до Антанти, у якої до того часу оприділилось, мало помітная, но здоровая течія про підтримку (в противовіс большовизму) окраїнних націй в бувшій Россії, прагнущих до власної самостійности. Для цього прийшлось вести досить довгу підготовчу роботу, аби через знайомства з лідерами польськіх партій, ріжними їх діячами, представниками їх, тоді нового Уряду і особливо через пресу расположить до себе польське громадянство і головне Сойм, щоб допомогли нам в наших переговорах з Антантою.

Вже в січні місяці цім шляхом було приступлено до переговорів з Антантою, аби вона допомогла нам зброею, амуніціею, одягом, грішми і іншим.

До мойого виїзду з Варшави (25 лютого) вже були відомости, що Антанта допоможе нам і що вирешено визнать Україну, яко самостійну державу. Чи це було затвержено в Найвищій Раді якім небудь актом — ще не було відомо.

Теж саме відгукнулись польські кола на цілковиту допомогу нам чим можливо з їх боку, як своїм сусідям по зброї проти большовиків.

Що-ж торкається якіх небудь гарантій з політичного боку, то ніяких обіцянок ни з нашого боку ни з боку поляків не давалось, а в офіційних розмовах коли торкалось теріторій і іншого висказувались побажання підвалиною цього ставить справедливість. Ніяких побажань відносно реконструкції нашого Уряду, або взагалі нашої внутрішньої політикі не висказувалось ни Антантою, ни Поляками.

В першій половині лютого в Кам'янці відбулись наради Уряду, на якіх між иншим постановлено:

1) Ухвалить дипльоматичні заходи, що до цього часу приймались в нашій справі на заході. Були обмірковані напрямкі для дальнійшої праці.

2) Негайно вжить всі заходи, аби в найкоротший термін збудувать регулярно Українську армію, яка повинна занять фронт. Формування провести з українського елементу, який ріжночастно взятий Поляками в полон, або інтернований і знаходяться в польськіх таборах (більше 10 тис. люда), а також з того що знаходиться в районі Кам'янця-Проскуріва-Н.-Ушиці (тисяч 10—15). Малося на меті цю армію доповнить полоненими із Німеччини (тисяч більше 30), про перевіз якіх теж робились заходи перед Антантою.

3) При самому невеликому осягненню Українськім військом нової теріторії (3—4 повіти) скликать Предпарламент з занятої теріторії з добавленням другіх діячів, якій обійме владу і виділить, на заміну сучастного Уряду, Уряд опираючийся на більшість в Предпарляменті.

4) По заняттю Укр. теріторії скликать Установчі збори.

5) Як допомогу регулярному наступу організувать підготовку повстання в середині України.

6) Зробить значні запаси фінансових средств.

Незабаром після нарад Уряду в Кам'янці, в Варшаві відбувся партійний зїзд Українськіх соціял-демократів на якому ухвалено політику Уряду, висловлено йому цілковите довірья і оголошено протест проти большовицького нібито визнання самостійности України, при якій вони утримують загальними з Совітською Россією—армію, финанси, жилізниці, пошту і телеграф і народне господарство, без якіх фактично немає самостійности.

Що до будування армії, то с початку березня було приступлено до формування 4 бригад (1—в Кам'янці, дві—в Ланцуті в Галичині і 1—в Бересті), які мають розвернутись в трех бригадні дивізії, отряда Полк. Смаглія (Н. Ушиця) і дивізії в Румунії.

Крім того Полк. Удовіченко зібрав отряд кількостю 400—500 чоловік в районі Могілiва, з якім відійшов і займав 15—20 березня вчасток фронту коло Дністра в районі Калюса-Вербовця. Озброїться йому допомогли поляки.

Щоб ускорить формування при початку, поляками було відпущено із запасів, данних Антантою, 3000 комплектів одягу і амуніції, а також давались гроши в польській валюті для платні війську.

Вжиті також заходи по організації полонених в Італії.

Організацією армії руководить Військовий Міністр От. Сальскій. Крім того мається при нашій дипльоматичній місії От. Юнаків, яко Старший Радник по військовим справам і військова секція на чолі з От. Зелінськім.

До половини березня в бригадах вже були підібрані кадри 1—2 полків в кожній, а із бригаді От. Шаповала в Кам'янці було відправлено 2 сформованих полкі (не повного складу) в Н. Ушицю і повіт де знаходиться наша адміністративна влада.

Всі Українські Державні Інституції знаходяться в Кам'янці, но в дуже скороченному стані і підлягають Головноуповноваженному Міністрові Огієнко. Де які міністерства покі що замінени референтурами. Військовим референтом до приїзду в Кам'янець От. Сальського є От. Колодій, а всі військові справи в Кам'янецькому районі об'єднує От. Мошинський (Голова Юридичної Управи).

Із нашого Уряду в Варшаві знаходяться Міністри Левицькій, Безпалко, Мартос і От. Сальський, а в Камянці Міністр Нар. Господарства Шадлун, як заміСтник Премьер Міністра Мазепи, якій в свою чергу по цей бік фронта і крім того Міністр Огієнко.

Що торкається нашої близької майбутности, то Міністр Шадлун доручив поінформувать, що надія Уряду до Виликодня зібрать в Могілівсько-Ушицькім районі, яку тільки можливо живу силу, зосередить доволі грошей і по можливости переносить вперед де які административні інституції, якім прийдеться вслід за арміею закріплять владу, е мета негайно перевести туди всі Державні інституції, щоб цілком розвязать їм руки в праці.

П. Міністр Шадлун просив також, яко мога швидче, дать відомости цілком конкретні і певні про становище в середині України і дорученої Вам армії і дать відповідь чи не можливо буде одночасно почать будування Держави звільненням якої небудь теріторії тут в середині і установленням влади.

Всі останні інформації і інструкції для дальнійшої праці дорученої Вам армії по адресі данній п. Міністром Шадлуном мав дать п. Премьер Мазепа на що мені був даний папірець, який прийшлось знищить, коли я був затриманий Галичанами в Ольгополі. Людину, яка могла мені дать можливість побачиться з п. Мазепою я не застав (тілько що виїхав в Київ і Одесу) і рахуючи не можливим відчікувать до повернення відбув далі.

В час мойого подоріжья мав можливість бачить ворожі війська, які ешелонами переїздили з Одеського району в бік Жмерінкі (365 і 366 стр. сов. полкі). Враждіння досить дисциплінованних частин, но малої кількости. Кожний полк їхав двома ешелонами.

Скрізь по жилізниці Одесса-Жмеринка дуже багато бронепотягів, які роспріділені по вчасткам.

Галичани цілком перефарбовані на червоних і виїздили на польський фронт в район Бердичіва. Всього 3 бригади кількостью до 6—8 тисяч багнетів і до 12—15 тисяч люду. Між ними велике незадоволення із-за чого багато старшин і козаків розбігається.

По дорозі вслід за дорученною Вам арміею селянство дуже гарно висловлювалось про наші війська і дуже цікавилось де фронт український з Головним Отаманом, а також де польський фронт.

Повинен додать, що коли роспочались переговори з поляками значно зіпсувались до нас відношення Німців, які навет не хотіли відпускать нам гроші, що у них віддруковані. Посланні туди представникі (Марголін і другі) видимо становище зліпшили бо перед моім від'іздом із Кам'янця прибувший з Варшави курьер пів-офіційно сповіщав, що прибуло із Німеччини в Варшаву 300 мил. карб. Також додавав, що финансисти Франції згодились позичить нам 300 мил. франків (думаю що гроші підуть на закупку зброї і іншого) і що роспочався перевіз із Франції раніш закупленої одягі, амуниції і знаряджения.

Б. Начальник Штабу 6 Запор. див., полковник Стефанів.

9 квітня 1920 р.

с. Александрівка

на Херсонщині.

ПРИМІТКА; Доклад писаний олівцем О. Д.

№ CLXXXIII.

ДОКЛАД[1])

Командуючому армією повстанців.

5—6/III 1920 р. послав до Вас з інформаціями з м. Умані Клименка, а 14/III з Гайсина Шиманова.

В м. Гайсині я спіткався з членом Центральноі Ради і Трудового Конгресу П. Матюшенко, якій розповів мені про стан в Кам'янці і Могилеві: в Кам'янці міністерств не мається, там тільке уповноважений Огієнко і Шаповал формує українське військо поке що дуже мало набрав; Петлюра формує в Варшаві українську бригаду. В Могилів[1] був Мазепа і зроблена там нарада і вирішено, що ще не присиів час з'єднання повстанців з регулярним військом; ні в якім разі не сполучаться з польським фронтом, аби не зіпсувати всієі нашоі справи, обов'язково затриматься для користи діла місяців два і ніяк не меньше хоч одного місяця. Працю — операціі радять провадити в районі Брацлава і Немірова. При першій змозі Уряд мае зібратися в Одесі. Відки повинні бути зносени з СВІТОМ. Уряд тепер не мае ні центру ні территоріі нема юрідичноі підстави діяльности. В Могилів Вдовіченко формує військо ніби то уже мае до 3000 чоловік. На могилянщині і в Кам'янці стоять поляки,—в районі могилянщини працюе незначна кількість недобитків деникинців. В Одесі—красно армійці і галичани. Большовики хтіли обеззброіти галичан, но ці не допустили і живуть окремо тримаючись завши на поготові з зброею проти большовиків. Від Одеси до Бірзули стоять галичани, в Бершаді теж галичани. Подорож від Умані до Гайсина: на станціі Умань, Христинівка і Зятковці—були большовики кацапня — 539 полк — 12 вагонів тільке—17 вагонів санітарніх, все деморалізоване слабуе НА ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛЯК, одверто сваряться товариші по між себе докоряють свою владу за сучасне відношення іі до солдат. Примушують приватніх осіб до „артѣльного дѣла"—на работи, погрузку дров, капусти то що. Протестантів дуже багато, а де які дядьки одверто голосять що треба „гарнізоваться, а то прийдеться пропадать". Большовики мають звичай провокаційно збільшувать своі сили, аби цим внести найбільше деморалізаціі як у наше військо так і мешканьців. Сами большовики солдати, кажуть, що вони скоро сами уже порозбігаються. З Одеси ніби то уже розбігаються. На станціі Козятин большовики купчаться, про що розповідали на Христиновці машинисти яки верталися від них. Міст через Буг на ст. Губник зірваний. Населення скрізь відноситься до болшовиків-коммуністів вороже. Грошей совітськіх ніде не хотять брать, товариші примушують брать тільке силою, все залякано террорізовано комуністами-большовиками. Большовики лають селян шо ім нічего не дають, кажуть: „всѣ онѣ кічать (sic) подай батьку Патлюру, хоч із землі викопай"—15-то Гайсин був зайнят кіннотою Тютюнника, в той же день поховали сотника Яківця, забитого большовиками при наступі. Майже все місце було на похоронах. Дуже сумне враження зробило на всіх присутніх клятва козаків і старшин і іх слези над прахом свого товариша, не покидать зброі доти доки не залишиться на Украіні ні одного коммуниста. Населення Гайсина страшенно пригноблено коммуністами, видна іх щира прихильность до нашого республіканського війська, но бояться виявляти бо ворогів скрізь

---

[1]) Доклад Дерапука Командармові. О. Д.

чимало, а наше військо не затримується хоч де який час—коли появились тільки розвідчики, то все місто ожило обличя у всіх трохи прояснилися. 16/III в місті з самого ранку ніякого війська не було. 17/III явився Волинець--наложив контрибуцію один міліон карбованців і 10 коней. Мешканьці заповнили вулиці міста в той день. 20/III Волинець теж був у м. Гайсин, в цей день гучно вітало населення його. По адресу Головного Отамана Петлюри довго лунала Слава. У повстанц'в Волинець користується знаною популярністью в Гайсенськім повіті. Його люблять і бережуть. Енергійна людина П. Волинець має організаторський талант. З сел ідуть до него охотно козакувать. Бувши 13, 57, 161 Гайсинські полки формувалися П. Волинцем. Наказом Ч. І. § 5 комендантом м. Гайсина закликаються у Київські війська козаки 13, 57 і 61 полків які власне і уявляють з себе основне ядро повстанчеських військових організацій, що зле може дуже шкодити успіху формування повстанців. Був випад з боку Тютюнниковців в відбору 5 коней від Волинців і обурення де кілька казаків повстанців. Це зробило погане враження на Волинців і не на користь Тютюнниковців. На Могилів через слабість і тяжкі умови не мав змоги пробратися М. Безкоровайний 23/3.20.

№ CLXXXIV.

ПРИКАЗ

по Військам Армії У. Н. Р. ч.[1])

26-IV-20 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) с. Познанка.

1. По перевіренню відомостей Волинської дів. від 25 IV про ворога в районі ст. Врадієвка військова розвідка ворога не обнаружила. Вислана агентура ще не повернула. Полковник Пшонник доносить, що 25/IV ворожий відділ до 150 чол. піхоти і 2 гармати направлявся із с. Кучурово на Гандрабуру. По тим же відомостям Київська дів. провадить наступ на ст. Бірзула по залізниці.

2. Части Армії продовжують виконання приказу ч. 73.

3. Всім дівізіям вислати телефонні патрулі, як найдальше по толефонним лініям їх районів з метою підслухання військових роспоряджень ворога і знищення дротів.

4. Запор. дів. звернуть особливу увагу на лінію Бершадь, Ольгополь і Тульчин.

5. Для збереження кінського складу, кінні части в час переходу, більшу часть маршу ведуть коні в поводу.

7. Комдівам звернуть увагу на поповнення піших частин людьми і зброєю тим більше, що сей район повстанческький і вороже відноситься до комуністів. Переглянуть обози і немуштрові часті і всіх здібних до бою поставить в строй.

6. При відсутності боїв донесення присилать не їздцями, а пішими на добрих селянських підводах.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

---

[1]) Число не поставлено. О. Д.

П Р И К А З **№ CLXXXV**

По Військам армії У. Н. Р. Ч. 74. Опер-Таємно.

27-IV-1920 р. (мапа 3 вер. 1 дм.) с. Кринічки.

16 год.

I. Обстановка і завдання поданні на нараді Комдівів 26/IV — остаються в силі. По не перевіренним відомостям в районі м. Хощевато есть комуністичний відділ, сила і напрямок котрого не виявленний.

II. Частне завдання:

1) Київська дивізія із займаемого району 27/IV переходить в с. Саражінку, 28/IV—м. Чечельник і 29/IV—с. Цибулівка.

Розвідка і охорона на південний захід: особливу увагу звернути на залізницю Бірзула—Вапнярка.

2) Запоріжська див. 27/IV скупчується в районі м. Песчана, с. Шляхово і Пужайков,

28/IV перидходить в район с.с. Якубівка, Лісниче, Романівка. Штадів — Лісниче.

29/IV—займае м. Бершадь, де лишає комендатуру в місці і на заводі і скупчується в с Баланівка. Розвідка і охорона па північний схід.

3) Волинська дивізія 27/IV переходить в с. Посад; 28/IV в район с.с. Березкі—Чечельніцькі, Лукашівка і Любомірка. Штадів с. Лукашівка; 29/IV переходить в с. Пятківку. Розвідка і охорона на південь і південний схід.

4) Кінна бригада під командою Полковника Долуда в складі Мазепінського і 3-го кінних полків до 12 год. 28/IV займає м. Ольгополь. 29/IV переходить в район с.с. Ободівка—Стратівка—Верхівка.

5) Кінна бригада отамана Шапоровіча, в разі підходу, 28/IV скупчується в районі с.с. Кедрашівка, Любашівка і Голдашівка. 29/IV пероходить в с. Жабокрічку.

6) Штадарм 27/IV—с. Кринічки; 28/IV північна часть м. Ольгополь; 29/IV м. Ободівка.

III. Розмежуючи смуги розвідки і охорони:

1) Для Київської і Волинської дивізії Ольгополь—Ободівка—Тульчин.

2) Для Запоріжської і Волинської дивізії Ольгополь—Песчана—Саврань

3) Дла Волинської і Київської див. Ольгополь—Балта—Бірзула.

IV. Ближня розвідка в районі двох ближніх сел по одні лінії. На старих місцях росташування, залишати розвідку.

V. Бажано, аби часті армії ставали на марш не пізніше 7 год ранку.

VI. Термінові донесення присилати: по прибуттю в місця росташування і по одержанню розвідочних відомостей.

VII. Заступники Отамани: Тютюнник і Загродський.

Орігінал підписав: Командуючий Армією, Отаман Омельяновіч-Павленко.

З орігіналом згідно:

За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачик.

П Р И К А З **№ CLXXXVI.**

Полку Чорних Зап. і Полк. Пшоннику.

27-IV-20 р. (3 вер. в 1 дм) с. Позианка.

I. Обстановка: Прибувший Старшинский зв'язок від Галичан подав слідуюче: 1) ціла бувша Галицька армія повстала проти комуністів і шукає сполуки з нашою армією.

2) 25.IV по умовленному терміну Галичани займають ст. Вапнярку, м. Винницю, залізницю до Козятина і м. Київ, де налічується Галицького гарнізону понад 5000 багнетів.

II. Загальне завдання: Наша Армія до 30.IV скупчується в районі на північний схід від ст. Вапнярка, для установлення зв'язку з Галичанами і місцевими укр. силами, для нанесення рішучого удару в тил і флянку ворога.

III. Частні завдання:

1) Полку Чорних Зап. прискорить акцію на ст. Бірзула і прескоренними маршами іти через села: Фарната, що на захід від Балти, Попова гребля, Тарканівка і Верхівка, де буде чекати зв'язок в місцевого пан-отця.

2) Полковн. Пшоннику по акції в районі ст. Бирзула інтенсивно провадити організацію військових сил повіту і тримати безпосередньо тісний зв'язок з Штабом Армії, для одержання дальніших деректив.

3) Пунктами зв'язку є: Ольгополь, Верхівка.

Орігінал підписав Командуючий Арміей У.Н.Р. Отаман Омельянович-Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

Надсилаеться Комполкам Чорних Запор. і Полк. Пшоннику.

Ч. 235.

ПРИКАЗ № CLXXXVII.

по Армії військ У. Н. Р. ч. 75

29.IV-20 р. (Мапа 3 вер. в 1 дм.) с. Ободівка.

I. Обстановка: Київська див. повідомляє, що між 25 — 26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами. В наслідок бою, частина Галичан (до сотні) була обезброєна і направлена в м. Тульчин, а решта відійшла на південь в напрямку на м. Камінка.

Селянин, прибувший 29.IV із Тульчина, передає, що 28.IV м. Брацлав зайнято Волинцем і Голубом. Комуністи втікають через Тульчин на ст. Журавлівка. За послідні дні на залізничій лінії Вапнярка — Слобідка помітно збільшений большевицький рух. Конечно установлено, що ціла бувша Галицька Армія встала против комуністів і вже мала декілька перемінних успіхом, боїв.

М. м. Ананієв і Балта займаються нашими повстанцями. Наша агентура, в районі м. Умань доносить, що Таращанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищені від комуністів. Провадиться організація нашого війська.

II. Загальні завдання. З метою важних дальніших операцій армія 30.IV до 20 год. переходить в район: м. Ободівка, Демидова, Тростянець, Дановка, Лєтков і Цибульова.

III. Частичні завдання:

1. Запоріжська див. 30.IV переходить в м. Тростянець і в с. Демковка (в с. Демковка піхота на возах). Розвідка і агентура в напрямку на м. Немиров, Тульчин і ст. Журавлівка. Штадів — м. Тростянець.

2. Полк Чорних Запор. 30.IV із міста Ольгополь переходить в с Демидов і вступає під прикази Комдіва Запоріжської Збірної.

3. Волинська див. 30.IV із с. Пятківка переходить в с. Тарнівка і провадить розвідку і агентуру на м. Кодима ст. ст. Рудниця і Журавлівка.

4. Київська див. 30.IV лишається в с. Цебульова і веде розвідку і агентуру в районі ст. Вапнярка.

5. 3-ій кінний полк 30.IV переходить в с. Лєвков і вступає під прикази Комдіва Київської Збірної див.

6. Кінна бригада Отамана Шапаровича 30.IV переходить і розташовується одним полком в м. Верхівка. а другим Ободіївка. Бригада знаходиться в армейському резерві.

7. Штадарм 30.IV — м. Ободіївка, дім польського ксьондза.

IV. На старих місцях росташовання частини залишають розвідку на одну добу.

V. Ближня розвідка і охорона—після погляду Комдівів. — Звертається особлива увага на те, аби авангарди і передові розвідочні части по заняттю місцевости негайно використували з метою розвідки телефони і телеграф для чого тримати при собі телефонічно-телеграфичні патрулі.

Командуючий Армією Військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

НАКАЗ № CLXXXVIII.

По військам Армії У. Н. Р.

ч. 76.

30 Квітня 1920 р. (Мапа 3 верст. в 1 дм.) с. Ободівка.
„23“ год. 15 хв.

I. Плян захоплення 25 квітня Вапнярського і Жмеринського вузлів і залізниці Галичанами не був переведений і частина їх на Вапнярці і Крижополі (залізнична сотня, запасова батарея, ветеринарний шпиталь, санпотяг) була обезброєна, а останні (запасовий кін. і инші тилові інституції) по відомостям від селян, відійшли в бік Томашполя для з'єднання з фронтом Головного Отамана.

Для ліквідації повстання Галичан по селянським відомостям, комуністи підвезли з боку Жмеринки три ешелони військ і двинули із Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік.

Всі ці війська частиною залишились на Вапнярці і Крижополі, а останні вирушили в слід за Галичанами і по відомостям тримають Комаргород і Антопіль.

На ст. Вапнярка находиться Штаб 45 сов. див., два бронепотяга і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. В бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. С. с. Шарапанівка, Княжево, Крижополь і Вербівка вчора були вільні від ворога. По досить певним відомостям поміж 20 — 27 квітня вздовж ст. Жмеринка по залізниці помітна спішна евакуація.

В Тульчині стоїть польовий Штаб 14 сов. армії і Штаб 60 див. і мається незначна кількість військ головним чином нерегулярних. На ст. Журавлівка (в лісі) стоїть Штаб якоїсь фронтової совіт. дивізії.

II. Задача нашої армії, забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопить ст. Вапнярка і залізницю до Журавлівки і Крижополя (обидві залізниці включно) і зруйновавши її перекинутись через залізницю Жмеринка — Бірзула і зосередитись для дальніших операцій по допомозі фронту Головного Отамана в районі Вапнярка—Толоби—Паланки—Комаргород—Савчино—Антополь — Колоденка — Одновка.

III. На завтра 1-го травня наказую: дивізіям пересунутись з розрахунком, щоб зосередитись між 18 і 20 годинами в ісходних для операції становищах.

1. Запоріжській дивізії з полком Чорних Запоріжців в районі Аннополь—Кірносовка. 2. Київській див. з кінним полком в районі Шарапанівка — Куна. 3. Волинській див. — Жабокрич. 4. Галицькій кінній бригаді От. Шапаровича для резерву в с. Савинці. 5. Штаб Армії — в с. Савинці.

Для переведення самої операції на перше травня наказую:

1. Запоріжській див. провадячи кінними відділами з гарматами для демонстрації на ст. Журавлівку, в 4 годині енергійно атакувать м. Тульчин і по зняттю забезпечивши місто за собою, захопить ст. Журавлівку і забезпечить операцію армії і перехід її через залізницю Жмерінка — Бірзула с півночі.

По переході армії за залізницю зосередитись в районі Вапнярка — Паланкі. Штадів — ст. Вапнярка.

2. Київській див. тримаючи твердий звязок з Запоріжцями і Волинцями атаковать в 5 годин і занять ст. Вапнярку. По переході армії за залізницю Жмерінка — Бірзула зосередитись в районі Цаповка — Колоденка — Кіслицька.

3. Волинській див. в 4 год. атаковать ст. Крижополь і тримаючи її, забезпечувать операцію армії с півдня.

По переході армії за залізницю Жмерінка —Бірзула зосередитись в районі Марковка — Антополь — Савчино.

4. Галицькій бригаді От. Шапаровича провадить пересування і свої події по особливим дерективам Штаба Армії з якім тримать звязок.

5. Штаб армії до 4-год. в с. Савинці, а потім перейде в с. Ільяшівку Красногорку.

IV. На місцах сучастного росташування залишить до полудня 2 травня розвідочні відділи.

V. Завдяки великій складности обставин рішучо вимагаю, аби кожна частина невидно збиралась і мала сильні резерви на випадок несподіванкі, а також вела діяльну розвідку.

VI. Всім дивізіям в час наближення до районів удара бути цілком готовими відбить ворога, колиб він сам перейшов в наступ.

VII. При занятті пунктів звертаю особливу увагу Комдівів на установлення ладу і спокію.

VIII. Донесеня надсилать с прибуття в ісходні становища і через кожних 6 годин починаючи з 6 годин 2 травня.

Отаман Ом. Павленко.

Н А К А З — № CLXXXIX.

Волинської групи

ч. 059.

с. Торканівка. — 1/5-1920 р. 8.30 хв.

(Мапа 3 в. в цалі)

Обстановка.

§ 1.

Армії У. Н. Р. наказано забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопити ст. Вапнярку до Журавлівки і Крижополя включно і зруйнувавши залізницю, перекинутись через нюю і зосередитися для дальнійших операцій по допомозі військам Головного Отамана.

15 армії У. Н. Р. наказано для майбутніх операцій скупчитись в районах: Запоріжцям з полком Чорних Запоріжців с. Анноціль, Кірсанівка; Київцям з 3-м Кінним полком Шарпанівка, Куниче; Волинцям м. Жабокрич; Штадармії з кінною галицькою бригадою с. Савинці.

На 2,5 армії У. Н. Р. наказано в 4 години атакувати і заняти: Запоріжцям м. Тульчин і Журавлівку, після зайняття і переходу армії через залізницю скупчитися в с.с. Вапнярка, Паланка; Київцям о 5 год. ст. Вапнярку і по переході залізниці скупчитися а с.с. Цвіівка, Колоденка, Кіслецьке; Волинцям в 4 год. ст. Крижопіль і по переході залізниці скупчитися в с.с. Марківка, Антопіль, Савінці.

2. Для виконання цього наказую: 1,5 в 14 год. всім бойовим частинам з бойовими обозами стати на марш і порейти в м. Жабокрич; останнім обозам залишитись на місці тримаючи міцний звязок з своїми частинами. Старшим начальникам над обозами в с. Торканівка Н-к 4 полку.

Порядок руху:

Полк Залізняка, 4-й полк, штаб з окр. кінною сотнею, гарматний дівізіон, полк Мазепи, бойові обози (слідувая через Павлівку).

Комполкам Мазепи і Залізняка призначить підривні команди і між 2 і 3 годинами 2,5 зірвать обидві колії—полку Мазепи—на північ від Крижополя не менш як на 7 верст; кінному Залізняка на південь від Крижополя теж не менш 7 верст. Дівізійному інженеру заготовить міцні заряди для підриву залізниці — дроти попсувать.

На 25 о 4 год. частинам по заняті іхідного становища на захід від с. Жабокрича наказую:

Правий бойовий участок—полк Мазепи; вести наступ піхотою маючи частину кінноти на правому крилі; останню частину кінноти мати в резерві за своїм правим крилом. Лівий боьовий участок—4 полк — вести наступ піхотою маючи свою кінноту на лівому крилі.

Р е з е р в: полк Залізняка і окрема Кінна Сотня. Резерву бути при батареї. Стик флангів бойових участків шлях Жабокрич—ст. Крижопіль включно.

Батареї стати на позіції по вказівках командіра дівізіона. Штаб групи при батареї. Конполку 4 сьогодня виявити розвідкою чи не зайняті ворогом села М. і В. Крикливці і Слобідка Кривзька. По заняті ст. Крижопілю негайно вислати вздовж по залізниці застави полку Мазепи в бік Вапнярки звязавшись з Київцями—4 полку в бік Рудниці.

Обозам в с. Тарканівка бути завше готовим до маршу. Про пересовання в новий район буде наказ додатково.

Командіру полка Залізняка по заняті станції вислати розізди на с. Марківку, Антопіль, Савчіно—о наслідках негайно донести.

Опознавательний знак—зелена гилячка у шапці.

Збірний пункт шлях на с. Павлівку.

До переходу залізниці весь час частинам бути в повній бойовій готовности і держать міцний звязок між собою.

Заступники полк. П а ш и н с ь к и й і Ф е д ч е н к о.

Отаман Н и к о н і в.

Нач. Штабу Сотн. В о л о с е в и ч.

№ CXC.

НАКАЗ
по Запоріжській збірній дівізії
ч. 89

1.V-20 р. с. Кірсанівка

Мапа 3 версти в дюймі.

§ 1.

Ворог займає місто Тульчин силою до 300 чоловік з артиллерією. Ворогом же занято с. Кінашів. По непровіренним відомостям місто Брацлав занято значними силами ворога. Ворожі обози росташувані в районі с.с. Тиманівка—Одаївка. Ст. Вапнярка охороняється ворожими бронпотягами. Ворожі ешалони спішно евакуіруються на Бірзулу. Польско-український фронт повідімому проходить через ст. Рахни м. Шпиків.

§ 2.

Волинські дівізії наказано в 4 год. атакувати ст. Крижопіль і зруйнувавши жалізницю скупчитися в с.с. Марківка, Антопіль, Савчіно; Київські дівізії наказано в 5 год. атакувати ст. Вапнярку і зруйнувавши жалізницю скупчитись в районі с.с. Цапівка, Холоденка, Кісліцкі. Кінна бригада отамана Шипаровича скупчується в селах Іляшівка, Красногорка. Дорученій мені дівізії наказано провадити демонстративну атаку ст. Журавлівка о 4 годині атакувати м. Тульчин. Забезпечивши за собою місто, захопити станцію Журавлівку, по переході армії через жалізницю скупчитись в районі с.с. Вапнярка, Паланка. Штадарм під час бою Іляшівка або Красногорка, по переході жалізниці с. Антопіль.

§ 3.

В виконання цього наказую:

I. Отряд старшини Нестеренка, повстанчеський відділ полковника Трутенко, одна сотня кінного Запоріжського полку:

В 3 години атакувати с. Тіманівку з метою захопити там ворожі штаби, по виконанні цього, звязавшись з Київською дівізією атакувати ст. Журавлівку з метою захопити її, оберегаючи операцію з боку с. Войтівка і Журавлівка. Захопивши станцію зруйнувати залізницю, попсувати дроти і тримати ст. до наказу.

2. Полковник Літвіненко кінний Запоріжський полк:

а) О 3 годині одніею сотнею атакувати с. Одаївку з метою захватити ворожий обоз.

б) В 4 години одніею сотнею почати демонстративну атаку південної окраїни м. Тульчін на захід від великого шляху Кірнасівка-Тульчін. З рештою полку в 3½ год. зібратися біля церкви с. Кірнасівка де поступити в склад дивізійного резерва. 1 сотня виділяється в 23 год. 1.V в распорядження ст. Нестеренка.

Пішний Запоріжський полк — полковник Дубовий.

В 4 год. атакувати ліс, що на південний схід від с. Кінашева. Розвивати успіх с. Конашів, м. Тульчін в полосі між великим шляхом Нестерварка—Кірнасівка, річка Сениця.

Кінно-горний дівізіон — полк. Алмазов.

Піддержати вогнем атаку пішого полку.

Полк чорних Запоріжців — полковник Дяченко.

В 3½ год. скупчитись при виході із с. Аннопіль на дорозі на Кінашев,

складаючи кінний резерв, в 3 години батарея полку виступає в оперативну підлеглість полковнику Алмазову.

Відділ отамана Волинця.

В 4 годині почати наступ на м. Тульчін в полосі між великим шляхом Тульчін — Брацлав і річкою Цельниця з метою захопити предмісто Нестерварку.

§ 4.

По захопленню містечка наказую:

а) пішому Запорожському полку виставити міцну заставу на раздоріжі Копіївка і ст. Журавлівка, вжити заходів що до підтримання ладу та спокою, що доручаю полковнику Дубовому.

б) відділу от. Волинця міцно тримати предм. Нестерварку, доглядаючі шлях на Брацлав.

§ 5.

Штадів до 3½ год. с. Кірнасівка, потім с. Аннопіль. Наблюдательний пункт батареї кінно гірного дівізіону.

§ 6.

Заступники: полковники Крат і Літвіненко.

Підписав Комдів Запоріжської Отаман Гулий.
Наштадів Запоріжської полковник Крат.
Певно Нач. Опервід. Хорунжий Пустовойт.

№ CXCI.

НАКАЗ
по Запоріжській Збірній Дівізії
ч. 90.

2/V-20 р. (Мапа 3 в. в 1 дм.) с. Өедерівка.

1.

Ст. Крижополь зайнята з боєм Волдивізією. Київська дивізія зараз провадить наступ на Вапнярку. Дорученій мені дівізії наказано в ночі перейти залізницю і росташуватись в с....

2.

В виконання цього наказую:

а) Полку Чорних Запоріжців не пізніше 4 г. 3/V заняти село Шарапанівку і вислати розвідку на село Будку, що на переїзді па північний схід від с. Княжино. Тримати переїзд забезпечуючи перехід дівізії через залізницю і маючі на меті, що Волдивізія до того часу скупчиться в районі Марківка, Автопіль Савчено.

б) О першій годині 3/V дівізії виладнатись в порядку. Піший Запор. полк, Кінно-Горний дівізіон, Повст. відділ Нестеренко и Трутенко на південні околиці с. Хведерівка по дорозі на Красногорку. Обоз І порядку при своїх частинах.

в) Кінно-Запоріжському полку о 1 год, 3/V стати на марш і перейти через село Шарапанівку, Княжево в с. Мисківку.

г) Повстанч. відділу Волинця виступити в купі в кінно-Запоріжським полком і продовжувати свою працю на місцях по бажанню Отамана Волинця.

д) Обозам ІІ розряду не пізніще 4 год. скупчитись в Шарапанівці і чекати прибуття дівізії.

§ 3.

Пішему Запор. полку негайно надіслати пакети сотнику Філоненко, котрі з обозами II порядку досі певно знаходяться в с. Демківці.

§ 4.

Всім частинам мати провідників до с. Шарапанівки.

§ 5.

Заступники Полковник Крат і Дубовий.
Підполков. Комдів. Запоріжської Отаман Гулий.
Наштадів Полковник Крат.
Певно: Нач. опер. від. Хорунжий Пустовійт.

№ CXCII.

НАКАЗ — Таємно-оперативно.
Київські збірні дивізії ч. 108.
4-V-20 р. — (Мапа 3 в. в 1 дм.) — Дармія.

I. Обстановка. Доручена мені дивізія згідно наказу по Армії ч. 77 заняла з бою ст. Вапнярку коло 3 год. 3/V-20 причому прийшлося вибивати комуністичні відділи і з боєм заняти с.с. Красногірку, Тиманівку. Волинська і Запоріжська дивізії не виконали наказу по Армії ч. 77.

Після опановання ст. Вапнярка дивізія зайняла с.с. Антопіль, Колоденка, Цапівка, Кислицьке. Вислана наша розвідка обнаружила ворога в районі м. Томашпіль, м. Комаргород, с.с. Вапнярка, Тиманівка, Княжево котрий об 11 год. 3/V-20 повів інтенсівний наступ на наші частини. Будучі цілком відрізані від Армії У. Н. Р. маючи перед собою ворога майже с трьох боків, дивізія з боєм відійшла на с. Антопіль і заняла позіцію згідно наказу по дивізії ч. 107.

По відомостям від селян вчора 2/V ворог мав бій в районі Джурінка з українськими частинами, відкіля відійшов на Піньковку, Томашпіль.

Сьогодня зранку з м. Томашполя двома колонами просовується велика кількість обозів в напрямку на Ігнатовку й на м. Мясківку.

В м. Томашпіль знаходиться полк кінноти 200—300 чол., 2 гармати, небагато піхоти і обози.

О 14 год. 3/V ми сполучилися з Запоріжцями і о 18 год. з Волинцями, котрі перейшли залізницю і займают район: Запоріжці м. Мясківку, Волинці м. Марківка с. Антопіль, кінна бригада с. Антонівка.

Орігінал підписав Комдів Отаман Тютюник. Наштадів Отаман Вовк.
З оригіналом згідно Начоперевід (підпис).

№ CXCIII.

Штаб
Волинської групи
військ У. Н. Р.
частина оперативна.
14 Травня 1920 р.
Ч. 0442.
с. Клембівка.

КОМАНДАРМУ У. Н. Р.

РАПОРТ.

Прикладаючи при цім зразок наказу по групі Ч. 059, зразок повідомлення від Штадарму Ч. 152, донесення Комполка кінного Мазепи, доношу, що події під т. Крижопілем почались при слідуючих обставинах:

Підготовча праця.

Агентурою виявлено, що на ст. Крижопіль мається 2 бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиції в бік Жабокрича, піхоти до 200 чоловік при кулеметах (це все як гарнізон), крім того через стацію кожен день проходило багато ешалонів в бік Бірзули й були відомости, що ворог заняв ліс, що на південний схід од ст. Крижопіль. Для полегчення операції 31.V було зроблено демонстрацію кінними відділами на ст.ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особисто вдалася демонстрація проти ст. Рудниця, котра після короткого, но впертого бою, була занята відділом 4-го полку. Ворог поніс великі втрати — до 20 убитими й до 60 раненими. Наш відділ зараз же відійшов, а на стацію зараз же був визваний с Крижопіля бронепотяг на допомогу.

Операція.

1 V частини були перетягнуті в с. Жабокрич і згідно наказу по групі Ч. 059 2 V о 2 годині повели наступ на ліс, що на півд.-схід од ст. Крижопіля. Ліс був взятий без бою, там захоплений ворожий обоз. Наступ продовжувався далі й настильки він був раптовий, що декотрі комуністи втікали роздягнутими: на стації було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, другий з ешалоном піхоти на ст. Рудницю; останне все залишилось як здобич (гармати, набої, рушниці, кулемети, амуніція, та инше майно). Таким чином стацію було занято не пізнійше 4 г. 30—5 год. Залізничю було розібрано по обидва боки стації, но не зірвано (не було підривного матер'ялу) і коли ворожі бронепотяги відійшли, то почали обстрилювати гарматним і кулеметним огнем наші частини, а сами в той час налагоджували колею, яку хутко було іми й налагоджено.

Завдяки тому, що в наказі не було зазначено, коли частини повинні переходити залізницю, то перехід не робився; ворог же весь час обстрілював стацію й ліс, в якім були росташовані резервові частини. Бій тягнувся весь час і в 19 годин отримано донесення від Комполка кінного Мазепи (зразок прикладається), що ворог до 135 чоловік піхоти при допомозі бронепотягів веде наступ на стацію. Затягнувся горячий бій, наслідком якого було те, що стація всеж утрималась в наших руках. Аби ворог не зміг в ночі вірватись на стацію, перед стацією в бік Вапнярки було знов розібрано колею й спущено паротяг. Коли вже зовсім стемніло з боку Вапнярки підійшло, як після виявлено, ще 5 бронепотягів з ешалонами, в яких було військо й відкрили ураганний вогонь по частинам, наслідком чого було залишення стації нашою піхотою, яка окопалася на півд.-схід містечка, що біля стації. Ворог цілу ніч працював по налагодженню колеї, яка к ранку була налагоджена; 2 бронепотяги весь час курсували між Крижопілем і Рудницею, охороняючи колею (при броненотягах була частина піхоти й кіннота), так що перетяти шлях відходу не було можливости. За ніч з 2 на 3 V до Крижопіля підійшло 16 ешалонів, які охоронялись піхотою, кіннотою й бронепотягами. О 5-й годині 3 V ворог почав пропускати ешалони, котрі йшли під прикриттям бронепотягів і крім того весь час вздовж залізниці проходила відступаюча піхота, кіннота й гармати. Біля 12 годин всі ворожі війська пройшли, залишились лише 2 бронепотяги на яких наша піхота пішла в наступ і бронепотяги примушені були відійти. Стація знов була занята нами. Завдяки отриманому наказу від Штадарму 2 V. 14 год. 45 хв. „Після інформацій про опанування ст. Вапнярка Київцями, Вашій дівізії належить пересунутись в призначений наказом район ми залишились на місці.

Таким чином, рахую своїм обов'язком доложити, що Волинці свое завдання виконали, як слід. Прибуття же зі ст. Вапнярки бронепотягів, ешалонів, піхоти й кінноти свідчит, що ст. Вапнярку своечасно не було взято, що також свідчит і повідомлення Полк. Стефаніва; а після хотя й було взято, як і свідчит наказ по дівізії, то 3|V о 3 год. і завдяки лишень тому, що всі ворожі сили пішли на ст. Крижопіль; завдяки чому Волинці понесли втрати, і починаючи з 4 год. 2|V вели весь час бій, цілу ніч з 2 на 3|V, котрий закінчився лише після 12 год. 3|V й примушені були тримати стацію в своїх руках більше доби.

Отаман Загродзькій. Начальник Штабу Сотник Волосевич.

№ CXCIV.

П Р И К А З

по військам Армії У. Н. Р. ч. 79.

с. Савчино. (Мапа 3 вер. в 1 дм.) 5.V. 9 год.

I. Обстановка. Ворог відходивший в напрямку Тамашпіль — Мясківку нашою Армією розбитий.

Полякі по відомостям від полонених 4/5 з бою заняли с. с. Пиньковку і Антоновку.

II. Загальне завдання. Армії наказується 5.V до вечера зосередитись в районі Савчино — Ігнатково — Яланець — Нетребівка.

III. Частні завдання.

1) Київська див. переходить в с. Савчино.

2) Запоріжська — с. Яланець і Ігнатково (для Чорних Запор.).

3) Волинська див. — Нетребівка і Тахтаная.

4) Штадарм с. Тахтаная.

5) Кінна Гал. бригада і Черномор. полк — Слоб. Маріянівка.

6) Усім дивізіям вжити засобів, що до сполукі з Армією У.Н.Р. Головного Отамана при Польській Армії для чого висилать для звязку спеціяльні роз'їзди.

IV. Обози Запоріжської дивізії, що зараз при Штабі армії будуть подереговані в с. Яланець сьогодніже.

Командарм Отаман Ом. Павленко.

№ CXCV.

Н А К А З

по військам Армії У. Н. Р. ч. 82.

(мапа 3 вер. в 1 дм.)

6-го травня 1920 р. сел. Добрянка.

I. Обстановка. 1) Ворожи наступи зруйнованного нашими боями ворожого фронта між Дністром і районом Журавлівкі по цілком конкретним відомостям попавшого до нас в полон Н-ка Штабу 3-і бригади 41 сов. див. роспочали неорганізованний відступ на південь в напрямку для муштрових частин на район залізниці Крижопіль — Кодима, а для немуштрових — вздовж Дністра. Цей відступ прикривався і прикриваеться окремими пішими і кінними відділами з гарматами. По останнім відомостям ворог був в районі Каменкі і досить значні сили в районі Мясківкі, з одним із відділів, якіх, в районі Ольшанка мав бійку Черномор. полк і які вели інтенсивну розвідку на район нашого попереднього росположення в с. с. Ольшанці і Вербці. Наша розвідка виявила, що с.с. Еланець і Клембівка від ворога вільні.

2) Уроховавши вищезазначену ситуацію наша армія вчорайшим маршом була пересунута в напрямку Ямполя для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана, що фактично і зроблено. Зустрічею вчора наших кінних відділів з розвідкою від частин полковника Удовиченко з'ясовано, що полковник Удовиченко своєю див. (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Бє ровкою і р. Дністром. Кінний полк с. Бабчинці. Друга див. займає фронт на північ до району м. Винниці, при чому частини її знаходиться на фронті в перемішку з Польскіми. Всім цім фронтом керує Головний Отаман Петлюра, який був вчора в м. Могилів. В м. Могилів же переїздить і наш Уряд і Державні Установи.

II. Загальне завдання:

1) Армія до 7.V скупчилася в районі м. Ямпіль і с. с. Кітроси, Вербка Еланець, Писарівка Воложськая.

2) Мета скупчення — загальний відпочинок головних сил армії в новому районі, координація дальнішої праці з частями фронту Головного Отамана і переведення військової розвідки і агентури на схід і північний схід.

3) Тиловою базою для армії есть м. Ямпіль.

III. Частні завдання:

1) Київська дивізія лишається в дотеперішньому районі (с. Китроси, Паліевка і сл. Вербіцька). Для обсади с. Вольфантівка і переведення розвідки пс р. Дністру Київ. д. з 8.V додається одна сотня Кінної Гал. бригади по призначенню Комбріга. Розвідка, охорона і агентура в секторі м. Каменка — Китроси — Дмитрошивка, всі виключно.

2) Волинська дивізія лишається в с. Вербка і провадить розвідку, охорону і агентуру в секторі Ольшанка (включно) — Вербка — Еланець (включно). Звернуть увагу агентури на м. Мясківка. Штадів — Вербка.

3) Запоріжська дивізія, лишаючись в районі Писарівки і Кочковка, окремою заставою займає с. Еланець і тримає звязок з частинами див. Полковника Удовиченка по фронту.

4) Ближню охорону на схід і північний схід дивізії тримають по лінії р. Ольшанка, слоб. Шляхетська, Джугастра і Еланець. Військова розвідка до лінії р. Окниця, с. Горячково, м. Мясківка і ст. Вапнярка.

Агентура для Київської див. м. Каменка і с. Дмитрашівка, для Запор. див. ст. Кодима.

5) Партизантський Чорноморський полк входить в склад Волинської дивізії з 7.V.

6) Кінна Галиц. бригада і 3-ій полк лишаються в армейському резерві, в районі с. Русова (Кін. бр. Гал.), а 3-ій полк переходить 8.V в північну часть м. Ямпіль і тримає залогу. Комендантом міста Полк. Стефанів.

7) Штадарм 8.V між 12 — 14 год. переходить в с. Дзигів-Брід, оставивши в с. Добрянка на місті Штабу до 18 год. пост для звязку.

Орігінал підписав:

Командуючий Армією Військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З орігіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

Надсилаеться Комдивам Київської, Волинської, Запоріжської, Кінбріг Гал., Комполк. 3-ій Кінній Полковнику Удовиченко і Полк. Пшонику.

№ CXCVI.

Копія. У. Н. Р. Командір 2-ої Стрілецької дивізії. 6 травня 1920 року ч. 122/оп. Дієва Армія. Командуючому Дієвою Армією Отаману Омеляновичу Павленко. Рапорт. О 16-ій годині цього числа мною одержано для дальнійшої передачі П. Головному Отаману Ваш сітуаційний рапорт. Трагично розєднанні і одірвані одна від другої братні Українські армії після півроку важкої розлуки й тяжких військових подій знов зєднались в могутнім братнім пориві і знов будуть звільняти необхідні простори рідного краю від жорстокого ворога. В сей день в усіх частинах дорученої мені дивізії панує нечувана в світі радість — радість воскресенню з мертвих Українського Народу. Повсюду лунає гучний козацький поклик: „Слава Україні і Головному Отаману Петлюрі". Слава Отаману Омеляновичу-Павленко, усій старшині і козацтву Славної Дієвої Армії". Знов воскресне Україна і вже ніколи не вмре, не загине.

Підписано: Полк. Удовиченко.

Начальник Штабу Ген-штабу полковник Сулковський.

№ CXCVII.

Начальнику Штаба Дієвої Армії
Отамана Омеляновича-Павленко.

Сітуаційне звідомлення до 16 годин 6 травня 1920 р., мапа 3 в. в дюймі.

I. Ворог під натиском VI-ої польської армії залишив м. Томашпіль — Джурин-Жмеринку, Винницю, Бердичів; маються перевірені відомости про звільнення їм залізничного вузла Фастів. Ворог в паниці відходить на схід, полишаючи велику скількість амуніції і військової здобичи.

II. А) Частини дорученої мені дивізії до 2 травня б/р. осягнули смугу м. Ямпіль — с. Мервинці — с. Бабчинці.

Б) Частинами дивізії зайнято район м. Могилів - Подільск, м. Яришево — м. Озаринці де їх доформовується і буде в найблизшім часі поповнено закликаемими мобілізованими.

На фронті залишено: 2 кінний полк (120 шаб.) — с. Бабчинці,
5 кінна сотня (20 шаб.) — с. Меринці,
Кінна сотня Штабу дивізії (30 шабель) с. Бронниця,
13 стріл. курінь (97 багнетів) м. Яруга,
Кінна застава від нього (14 шаб.) м. Ямпіль.

В) Головний Отаман Петлюра від'їхав з міста Камянця до м. Винниці — осідку в майбутнім часі нашого Уряду; через 2 — 3 доби Головний Отаман відвідає м. Могилів і доручену мені дивізію.

Начальник Штабу 2-ої стр. дивізії Генштабу полковник Сулковський.

Начальник Операт. Відділу Сотник Яроцький.

6 травня 1920 р.
ч. 123/оп.
Дієва армія.

№ CXCVIII.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ АРМІЇ У. Н. Р.[1]).

Після виконання низки бойових завдань з захватом повітових міст і псуванням залізнично-телеграфних і телефонних ліній, армія вдруге 17.IV підійшла до переправи через Буг і м. Вознесенська. Майже без набоів і інших засобів, після чотирнадцятигодинного бою з добре озброенним ворогом, армія У. Н. Р. виявляючи нечувану хоробрість, захватила місто, станцію і переправу через Буг. Наслідком цьеі перемоги був захват величезноі військовоі здобичі, що дало можливість арміі перевести цілий ряд послідуючих завдань, дезорганізувати і майже знищити ворожі сили на півдні. До м. Ананьіва армія підійшла в тоі мент, коли Ананьівський і Балтський повіти були охоплені повстанням проти комуністів. Селянство, не маючи досить зброі витримало ворожий наступ на протязі тижня з 14-го по 22 квітня; пять великих сел були ворогом на половину спалені (Посіцели, Байтали, Селіванівка, Ліпецькое, Онуфрієвка).

В цеі мент 22.IV підошедшими частинами Запоріжськоі дивізіі і 3-им кінним полком ворог був опрокинутий, майже цілковито знищений і тілько окрем особи досягли м. Балти. Два послідуючих дні 23.IV і 24.IV Запоріжська і Волинська дівізія відбили ще два ворожих наступа на м. Ананьів. Одночасно 22.IV Київська дивізія з бою захопила м. Балту. З особливою відвагою витримала два ворожих наступа, особливо третій 26.IV після якого ворогом були залишени гармати, кулемети, набоі, рушниці і багато іншого військового майна.

К тому же часу був установлений звязок з кінною Галицькою бригадою Отамана Шапоровіча, яка після демонстраціі під м. Уманью, приедналась до нас і взяла участь в славетніх боях Украінськоі арміі при прориві ворожого фронту між ст. Крижополь, Вапнярка і м. Тульчин.

Був установлений звязок 26.IV з Галицькою командою бажавшою приеднатися до арміі У. Н. Р. Галицькі частини займали район: Журявлівка, Вапнярка, Крижопіль і Балта. Наша Армія рішила ідти на допомогу Галичанам і прорвати фронт між ст. ст. Журавлівка-Вапнярка-Балта. Ранком 3.V роспочались уперті бої по прориву ворожого фронту, котрі продовжувались ще 4.V. Ранком 3.V Запоріжська дивізія заняла м. Тульчин і села в яких були росташовані тилові установи 14 совіцькоі арміі. Три ворожих Штаба і багато ворожого майна було захоплено Запоріжською див. в м. Тульчині. В тоі же мент Вол. див. захопила ст. Крижополь з великим військовим майном і утримувала станцію від ворожого наступу.

Одночасно Київська дивізія з великою упертістю, на протязі цілого дня, з приеднаними до неі двома кінними полками, захопила до вечера 3.V ст. Вапнярку, бій був упертий, славний.

В 12 год. 3.V ворог скупчив решту своіх 4-х дивізіі і кинув іх на Запоріжців з метою прорвати блокаду. Кількість ворога[2]) була надзвичайно велика. Зтомлені попередніми боями, Запоріжці примушені були залишити Тульчин а ворог відійшов через Тульчин на Брацлав.

В ніч з 3 на 4.V частини арміі переходили через залізницю в районі ст. ст. Крижополь-Вапнярка-Антонополь.

---

[1]) Примітка: Доклад Командарма та Комдивів Головному Отаманові по поверненні з походу. О. Д.

[2]) В оригіналі після слова „ворога" було написано: „достігала більш 3-х тисяч чоловік", але пізніше викреслено за винятком слова „чоловік". О. Д.

Сьогодня 6.V, з особливим почуттям висилаються розізди для звязку з Вами. Після пятимісячного розеднання Армія щаслива знову витати Головного Отамана і знаючи фактичні обставини на Україні, переконана в остаточні перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний Український Нарід. Слава Головному Отаманові.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман [Омеляновнч-Павленко].

Командуюч. Київською дивізією отаман [Тютюник].

Командуючий Волинською див. Отаман [Загродський].

Команд. Запоріжською див. отаман [Гулий].

За Нач. Штабу Армії, Полковник Ткачук.

№ CXCIX.

Н А К А З
по військам У. Н. Р.
ч. 117.

10-V-1920 р. Мапа 3 вер. в дюймі м. Ямпіль.

I. Головний Отаман військ У. Н. Р. С. Петлюра одвідавши 10.V Команду Армії в м. Ямполі дякує панів Отаманів, старшим і козацтво за славні подвиги і побіди. Створено славну сторінку в історії боротьби Українського Народу за свої власні права, за що Головний Отаман шле сердечний привіт і побажання як в найближчий час побувать в частинах.

II. На підставі розрішення Головного Отамана, я від'їзжу в однотижневу відпустку м. Могилів в час якої маю полагодить справу з одержанням грошей, одягу, рушниць, набоів і т. інш.

III. ТВО. Командарма покладаю на Комдіва Київської Збірної Отамана Тютюника.

Оригінал підписав Командарм Отаман Омельянович Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд, полк.

№ CC.

Комдівам Запоріжської, Київської, Волинської, От. Шепаровичу і Полковнику Удовиченко.

1) 6.5 Скінчився наш історичний похід, який привів армію до злуки з військами Головного Отамана Петлюри.

2) Числючи свій обовязок закінченним я прохав Головного Отамана і Голову ради міністрів визволити мене з цеі посади на иньшу — мені в цьому відмовлено.

3) Армії наші предбачається похід на південь для опанування Одеським районом для чого лічу необхідним:

а) Отаману Тютюнику, який являеться моім заступником на час моеі тижневоі відпустки, перевести глубокі угруповання в такому районі, щоб на випадок наступу з боку больщовиків, головній масси військ можна булоб перейти організовано в протинаступ, а також в бою примушені були взяти участь і поляки з якими тримаемо оперативний звязок. Бажано одну дівізію і отряд Шепаровича мати в резерві.

б) Головного Отамана я просив доставити армії 3.000 рушниць, набоів, гроші і 8 гармат. Полковник Удовиченко дае 4 гармати з тим, щоб в замін торимати коні на 4 гармати і я роспреділив іх так — 2 гармати для Волинсь-

кої дівізії, 2 для кінної бригади От. Шепаровича. При кожній гарматі буде 75 набоїв.

в) Полковнику Трутенко даю наказ в тижневий термін приготовити Ананьевській і Балтській повіти для приняття участи в поході (як захист зі сходу) на Одесу.

д) Полковник Удовиченко гадае, що в тижневий термін він буде готовий до походу — буде мать 3000 багнетів.

г) Отряду Шепаровича перевести формування одного кінного полку і 1-ї батареї — комплектувати і Галичанами і наддніпрянцями.

ж) 3 Кінний полк гарнізон м.. Ямполя — являеться останнім резервом командуючого — мае переводить ближню охорону і розвідку. По відпочинку може бути заміненим пішим полком.

з) Таким чином до походу, гадаю, маемо 5 груп (Запоріжська, Київська, Волинська, Удовиченка і Шепаровича).

і) зазначаю, що мати надію на скору допомогу не приходиться, тому засоби нашого існування мусять бути старі — використовувати цукор. Грош будуть дані.

к) Полковнику Ткачуку завести зносини з Румунськими купцями, мати на увазі, що цукор в Румунії коштуе 4000 карб. пуд.

л) Полковнику Долуду в найкоротчий термін перевести формування технично-звязкової сотні.

м) Щоденно подавати мені оперативний звіт за підписом Командарма, а для преси подавати коротенькій звіт за підписом Наштадарма.

Оригінал підписав Отаман Ом. Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд.

№ CCI.

До Головного Отамана Військ Армії У. Н. Р.

РАПОРТ.

Приказ Ваш від 6-го грудня 1919 р. (м. Чертория-Нова) — мною переведено 6.V-20 р. доручена мені армія стала під Ваші прикази.

Прошу о дальші прикази і особисте мое призначення на посаду по фаху.

Отаман Ом. Павленко.

9.V.20 р.

м. Ямпіль

№ CCII.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАІНСЬКОЮ АРМІЕЮ
„11“ травня 1920 р.
Ч. 973.
Д.-Армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ СИМОНУ ВАСИЛЕВИЧУ ПЕТЛЮРІ.

ДОКЛАД.

1. Після демонстративного захоплення визначних міст в тилу ворога: Ольвіополя, Гайсина і Умані з метою допомогти наступаючим військам з заходу, армія повинна була скупчитися в районі м. Покотилівa, але завдяки наступу комуністів і після боів в районі Голованівська, армія змініла маршрут і пішла на переправу через р. Синюху у с. Скалеве, де і перейшла річку, охороняючи

переправу у с. Добрянка і пішла на с. Плетений-Ташлик, де з боєм перейшла залізницю.

2. 5-го квітня частинами армії були захоплені м.м. Ровно і Бобренець, де частини захопили велику здобичу особливо харчів і фуражу, котрий комуністи збирали в тиждень фронту.

3. 10-го квітня Чорні Запоріжці мали бій з комуністичним відділом під станцією Долінська.

4. 11-го квітня комуністичний відділ в кількости 2-х кінних і одного пішого полку при 6-ти гарматах повів наступ з станції Долінська на наші частини.

5. Ухиляючись від не потрібного бою, армія відійшла в напрямку на м. Вознесенськ.

16-го квітня після упертого бою з комуністами наші частини, котрі під кінець бою лишилися майже без набоїв здобули м. Вознесенськ, де захопили велику військову здобичу: гармати, гарматні набої, рушниці, набої до них і багато ще иншого військового приладя.

6. Після захоплення м. Вознесенська армія направилася до фронту.

7. 22-го квітня Запоріжська дівізія пішла на м. Ананьев, котре було захоплено повставшими селянами.

8. 23 і 24-го квітня Запоріжська і Волинська дівізії мали під Ананьевим ряд успішних боїв з комуністичними відділами і вщент розбили ворога, котрий дескільке разів переходив в наступ.

9. Одночасово з боями під Ананьевим, Київська дівізія захопила станцію і м. Балту, куди ворог стягнув всі свої резерви від Одеси, но Київська дівізія в боях з 23-го по 27-ме квітня розбила всі ворожі відділи, котрі переходили дескильке разів переходив в наступ.

10. В боях під м. Балтою Київською дівізією захоплено у ворога: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато иншого військового майна та обозу.

11. 25-го квітня до нашої армії приеднался кінно-галицька бригада отамана Шапіровича.

12. 3-го травня армія перейшла залізницю Жмеринка-Одеса, захопила станцію Вапнярка і цим зовсім зруйнувала комуністичну прифронтову смугу.

13. Після упертіх боїв з комуністами армія 8-го травня підійшла до м. Ямпіль.

14. Відношення селянства до армії скрізь співчуваюче і навпаки страшенно вороже до комуністів, а особисто в тіх місцях, де вони провадили реквізиції.

15. Скрізь де пройшла армія шириться повстання. Селянство почуло змогу скинути комуністичну владу і тому тепер скрізь з'являється сила мілкіх партізанських отрядів, котрі нищать невеличкі ворожі відділи.

16. Для армії в першу чергу потрібно: одяг і гроші.

17. Грошей в армії зовсім немае і весь час армія жила на цукор, котрий брала на цукроварнях на державний рахунок. Цукор взятий на цукроварні в м. Ободівка майже зовсім витрачен і тому зараз гроші для армії есть найголовніше житьеве питання, без чего армія далї існувати не зможе.

Підписав Отаман Омельянович Павленко.

З орегіналом згідно Начальник Загального відділу сотник Копач.

№ CCIII.

ПРИБЛИЗНИЙ СКЛАД АРМІЇ НА 6.V.1920.

А. харч. стан.

	стар.	козак.	гарм.	кул.	коней
Запор. дивізія	140	2100	8	45	—
Волин. „	100	1250	2	35	—
Київська „	110	1700	4	40	—
Галицька кін. бриг.	10	480	—	6	-
3 кінний полк	37	420	—	18	—
2 стр. див.	369	901	10	59	482
6 стр. див.	239	1886	4	37	346

Б. бойовий стан, крім 2 і 6 дивізій

піхоти 3600, кінноти 1180, гармат 14, кул. 114.

Документ достарчено довіреною особою
Штабу Головної Команди. О. Д.

№ CCIV.

В настоящий момент, по данным на 25 марта 1920 г., отрядами і бандами одиночных атаманчиков охвачены слѣдующіе районы на територіи Кіевскаго Военнаго Округа.

I) Банды, передвігающіеся: а) Отряд Тютюнника, общей численностью 1000 штыков, 1200 сабель при 2 орудіях, охвачен район: Брацлав, Гайсин, Монастырище, Умань, Тальное, Звенигородка, Новоархангельск (части трьох уѣздов).

б) Отрядом Павленко, не установленной численности,—район: Голованевск, Юзефполь, Саврань, Ольвіополь (около 100 селен). в) отрядом Гулый-Гуленком, численности не установленной,—район: Александріи (около 70 селеній).

II) Банды мѣстнаго характера, небольшой численности, проявляющіе нѣкоторую активность.

а) Банды Терешко, Рукоѣда, Мартиненко и Струка не установленной численности, в Чернобильском уѣздѣ, в Горностайпольской, Мартиновской и Шепеличевской волостях (около 50 селеній).

б) Банды Юриса, бывшаго помощника Струка, не установленной численности, оперуют в районѣ: Злодіевка, Димер—по шоссе Чернобыль — Кіев (до 10 селеній).

в) Банды Жгиро, Мордалевича и Ковальчука в районѣ города Радомисля и сел Щеглеевка и Струщевка (до 20 селеній).

г) Банды Аланды, Мозолевскаго и Демченко, не установленной численности, оперуют в районѣ Макаров—Брусилов—Ходорков (до 40 селеній).

д) Банды Снятненко, 500 штыков, оперируют сѣвернѣе Фастова, в районѣ Дѣдовщины, со штабом в селѣ Великіе Гоняки (до 10 селеній).

е) Банды Кобенко и Коваленко, не установленной численности, оперируют к югу от Фастова; в сферу вліянія их входят села: Трилесы, Кожанка, Большая и Малая Половецкая, Яхны, Михайловка, Сидоры, Мазепинцы, Дрозды, Писчики, Трушки, Зубары, Мотяжин, Порадовка, Фастовцы. Имѣются орудія, нѣсколько десятков пулеметов и много винтовок. Штаб — в Половецкой; связь между селами полевым телефоном и конная.

ж) Банды Ульяны — 140 штыков і 100 сабель и банды Сюрупи, Чучупаки, Гузенко, Трепета, не установленной численности, оперуют в районѣ Володарка—Тетерев—Ставища—Снѣжки—Разумница (до 40 селеній).

з) Банды Романько не установленной численности, оперуют в районѣ Бобрик—Новая Басань—Новый Быхов (на Черниговщинѣ) до 20 селеній.

III. Гайсин, проникнутые Петлюровским духом, гдѣ появленіе сторонников Петлюры будет энергично поддержано.

В Кіевском уѣздѣ села: Будаевка—Жуляны—Боярка—Бѣлгородка и Гловаха. В Каневском и Таращанском уѣздах район: Канев — Триполье — Шандаровка, Медвина (до 30 селеній).

В Чигиринском уѣздѣ, в районѣ Чигирина, Фундеклеевка—Медвѣдовка—Дудулеевка (до 60 селеній).

В Яготинском районѣ—большая организація насчитывается до 2000 челов. хорошо вооруженных орудіями і пулеметами охватывает села: Поповка—Облоновка—Лозовый Яр—Томаровка—Слобода—Годновка и др.

Общее положеніе в Округѣ таково: власть, гдѣ таковая есть в лицѣ Ревкомов і Комбѣдов, пока оторвана от населенія и не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насилія, вслѣдствіе наличія вооруженія у крестьян, принимают иногда стихійный характер; бандитизм замѣтно растет; громадный процент крестьян настроен или Петлюровски или анархически—масовое расхищеніе и порубка лѣсов, разграбленіе сахарных заводов обычное явленіе.

Ведется усиленная работа политическая и по укрѣпленію власти, но результаты ея пока еще слишком недостаточны.

Начальник Штаба Кіевскаго Военнаго Округа (подпись) Комисар Штаба (подпись).

№ CCV.

СПИС ПОВСТАНЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА УКРАЇНІ НА БЕРЕЗЕНЬ МІСЯЦЬ 1920 РОКУ.

1. Цвітьковський — на Таращанщині (сімсот кінністи) і 500 піх.
2. Гривло — на Звенігородщині (100 кінн. і 2000 піхоти).
3. Дерещук — на Уманьщині (4000 піх. при гарматах — організованих).
4. Залізняк — Лизаветщині (700 піхоти).
5. Голий — на Канівщині (до 1000 піхоти).
6. Чуприна — на Липовеччині (до 600 піхоти).
7. Заболотний — на Балтщині (до 2000 піхоти зарегстрованих).
8. Ільченко — на Чигиріпщині (відомостів про кільк. не маемо).
9. Лобатий — Олександрівський район „ „ „ „ „
10. Завертайло — Херсонський повіт „ „ „ „ „
11. Хмара — Гайсінський і Уманський пов. „ „ „ „
12. Загородній — Черкасскій повіт „ „ „ „ „
13. Лихо — Винницький повіт „ „ „ „ „
14. Орловський — Полтавск. пов. „ „ „ „ „
15. Біленький „ „ „ „ „ „ „
16. Орлик — Київський повіт „ „ „ „ „
17. Куравський — Таращанськ. пов (відом. про кількість не маемо).
18. Маруся Соколовська — район Знаменка-Бобрінська (відомости про кількість не маемо).
19. Чорний — Переяславський пов. (відомости про кількість не маемо).

20. Махно — район Бердянська и Мелітополя (відомости про кількість не маємо).

Примітка: Цей список уложений довіреною особою Штабу Головної Команди Військ УНР. О. Д.

№ CCVI.

ДОКЛАД

от. Чорної Хмари до Похідної Канцелярії Головного Отамана Військ УНР.

Антон Яковлевич Гребеннік (псевд. „Чорна Хмара"). Народився 1890 р. 15 січня на Катеринославщині село В. Михайлівка. Скінчив Гнидінське ремеслене училище потім слухав виклади на сільсько-госп. курсах у Катеринославі в 1911 році.

Підчас Вел. війни служив як рядовий, 1.I 1916 р. скінчив Казанську школу прапорщиків. Служив при 248 з. п, (Покровськ), а потім (поручник) ком ст. Алтата (Рязан. Урал. ж. д.) до 1917 р. В 1917 р. в марті місяці виїхав до Славути (Волинь 264 з. п.) і був до грудня 1917 р. Звідти виїхав до дому в ян. 1918 р. і 28.II 1918 був заарештований Махном (анар.) за агітацію за Ц. Р. Просидів 7 суток. Пропонув. перейти до відділу (Махно 1904 служив при заводі Крігера Гуляй Поле, без освіти у В. Михайлівці пізніще він видержав екзамен на учителя і учителював у В. Михайлівці). Махно дав наказ розстр., я підпоїв стражу і в 9 часов ночі утік в одній сорочці. Надибав ще 4 старшин (Семенко-Пор. і др. організ 8 чоловік, котрі оперували проти Махна. В 1919 р. відділ збільшив до 180 чол. виключно із селян. дітей а частина учнів. Організ. я їх під гаслом За Ц. Р., виступаючи проти Гетьмана — б. Михайлівка, М. Михайлівці, Жеребці і Катеринці — нищили. Потім Олександр. район аж до Кат. захопив Махно — 2 рази вибив Махна з Катер., третій раз зайняли большевики. Проти больш. велося боротьбу в районові Ал.-Кат. розстр. чекістів захопили відділ „Чека", яка їхала до Катеринослава. Денікінці трималися пасивно. Не знали чим пахне. Але скоро виснилося, що вони мають повертати.

Між Катер. а Знаменкою я зєднався з Ангелом (500 ч.), мене було 300 ч. і почали. В селі Краснополець під Катеринославом (з больш. захопили карат. експед. 120 чол. який був вивішений на деревах у відділі були китайці і латиші) Великий бій мали з Денікиним (Знаменка — Катеринослав), знищили їх полк, захопили 2 бронепотяги. Пізніше стояли на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікина. За Деникином знов прибули большевеки і директиви поступали від Дра Гелева (серб). Билися з большевиками в районі Плавнів. Між Жеребцем а Александровськом перервали шляхи і захватили карательний відділ, який їхав до Олександровська — знищено. Між Синельниковим а Катеринославом спинили так само потяг і захватили 7 чол. „Чека" (6 жидів 1 латиш) і привезли до с. Дмитрівки і спустили до порожньої студні; та „Чека" якось вилізла а потім селяне догнали і доклали за те, що жиди вилазили, повернули назад поклали соломи і підпалили.

Робота провадилась під фірмою большевиків (ми носили червоні шлики). За Ц. Р. повст. відділ Чорної Хмари складався з піхоти а потім і кінної сотні Командували: Курочка (прапорщик з Олександровська) — кінвотою, Петренко (з села Жеребця поручник) — піхотою, прапорщик Хоменко з села Камянка (учитель) командував піхотною сотнею.

До приходу Врангеля переводив бої з большевиками нищучи їх тили

Коли відступили українські війська, то Др. Гелев поїхав до Криму до Врангеля і привіз відомість, що Врангель нічого не буде мати проти українських повстанців. На весні 20 р. одержав повідомлення од Гелева, що корпус ген. Пісарева переходив через Дніпро в районі Олександрівська, я одержав наказ вдарити в тил большевикам на правім березі Дніпра. Запізнені відомості не позволили мені своєчасно допомогти і большевики розбили Врангеля. Мене пропустили до Дніпра, оточуючи з трьох сторін, а з четвертого боку був Дніпро, — бій продовжувався з чотирьох годин до восьми годин вечора. Вистріляли до одного патрона (багато ранених і забитих) і єдиним виходом було це кинутися через Дніпро. Врангелевці трималися пасивно і нічим мені не допомогли. Кинувся через Дніпро. Рибалки подали чотирі лодки. решта кинулася вплав; з 600 чоловік перейшло 318, а частина прорвалася назад. Що з ними сталось — не знаю. Кіннота кинулась до води, командир утопився, знову повернули назад, кинули коні на березі і знову кинулися перепливать.

По переправі через Дніпро я звернувся до ген. Писарева в справі спільних акцій проти большевиків. Він мені відповів, що коли відділ буде розформовано і розбито по частинах, то тоді буде видана зброя і одяг. Я не згодився і відійшов до с. Катеринівка, де пробув з неділлю. Тут ми трохи відпочили, козаки оділися за допомогою селян.

Почався відступ Врангеля. Я не міг залишатися сам і рішив теж відступати і відійшов на Таврію. Простояв я там два дні, а тимчасом армія Врангеля далі відступала. Я не приймав жадної участи в боях. Далі посадив козаків на вози і прибув до Геніческа. З огляду на те, що тут не було лісів, я відступив по Арбатскій стрілці.

Тимчасом селяне везли своїх синів до повстанців, до 500 чоловік, щоб тільки не йшли до Врангеля. Врангель, побачивши це видав одповідні накази про поліпшення долі українських повстанців.

При материкові Крима я з своїм відділом зустрів відділ юнкерів, командір якого наказав мені відправитись на ст. Джанкой. Я на це не звернув уваги і заявив, що це не є частини Врангеля і через те наказа не виконую. Я з відділом направився до Феодосії. За три версти від неї я спинився. На ранок другого дня я поїхав до начальника гарнізону Феодосії ген. Савіщова просити харчів. Він здивувався нашому появленню і дав харчі, а обмундурування (хоч там було 30 тисяч комплектів) не дали і генерал вимагав, щоб я вийшов на фронт.

На фронт я не пішов і просив викликати до прямого дроту ген. Янушевського, котрий перебував у Севастополі. Ген. Янушевський заявив, щоб я не йшов на фронт і пробивався до Севастополя, а як ні, то чекав його дальших наказів. Разом з тим він мене повідомив, що йому доручено формувати українську дивізію. За два дні по цьому ген. Янушевський викликав мене до Севастополя, але коли я туди прибув, то вже почалася евакуація — паротяги стали і я не міг доїхати до Севастополя. Я остався одірваний од ген. Янушевського. Тут оперували зеленівці і орловці проти Врангеля, я хотів залишитися теж, але не знав відношення до нас повстанців та й вирватися з кримських воріт було тяжко.

Коли прийшли французькі війська (і ген. Фвостікова кубанці) почалася евакуація. Я рішив теж евакуватися і звернувся до штабу Врангеля, щоб мені позволили теж сісти на пароплав. Але ген. Фвостіков (лінеєць) не хотів мене

брати на пароплав і направив мене до Керчі. Я з відділом прибув до Феодосії увечері 29 октября, вистроїв відділ і приготувався до евакуації. Але пристань була оточена проволокою, ми її порубали шаблюками і прибули на пристань. Шлики поховали, а тимчасом 4 чоловіки кинулося до пароплаву і з палуби кинули мені шнури, я виліз по шнуру до перегруженого пароплаву. Козаки тимчасом лишалися на березі. Потім вони одіпхнули кубанців, захопили в свої руки пароплав і туди перенеслися. Вже в одкритому морі був даний наказ всім командирам частин явитися до командира пароплаву ген. Хоткевича. Пішов і я туди. Тут уже зібралися самі полковники та генерали. І я собі близче протиснувся. Всі підходили і записували скільки вони мають людей щоб одержати харчі. Я тоді й собі підійшов і заявив, що я є командир партизанського отряду. Тоді ген. Хотькевич почав кричати і допитуватися яким чином я попав на пароплав. Я заявив що таким правом як і всі: в откритім морі я нічого не боявся, бо мене не могли викинути. В дорозі харчі давали.

Прибули до Константинополя і в рейді простояли два дні., Я хотів виїхати до Константинополя, бо почув що там був Левіцький — були представники всіх націй, але від наших не було. Пробратися не вдалося, бо заборонили, а золота й срібла не було... Так ми виїхали далі на остров Лемнос. Тут почали кружляти чутки, що всі висадяться, я запротестував, мав висісти на материк, потім через Румунію виїхати на Україну. Дійсно почали висідать. Я знову запротестував і заявив, що не хочу розполагатися з Врангелевським військом. Тут був французький генерал Перре, якому я заявив що являюсь українською частиною. Він дав наказ відвести в окремий лагер, що й було зроблено. Ми одразу вивісили український прапор і простояли там з місяць. Харчів видавали досить. Я тимчасом хлопотав перед Фвостіковим (він дуже вороже ставився до нас) щоб нас відрядили до Константинополя. За місяць прийшов дозвіл. Тоді чорноморські козаки почали записуватися до мене у відділ. Я набірав секретно. Почалася погрузка в 7 годин ранку 4 грудня 20 р. Комендант пристані Хоткевич забороняв козакам виїзжати, та все вимагав від мене щоб я ставав перед ним „по всѣм правиламъ". Але я йому заявив, що я йому не підлягаю і цього робити не збіраюся. Ген. Хоткэвич сказав, що мене арештує. Мене арештували під честне слово до 4 грудня, тимчасом козаки хотіли пустити в хід зброю, але я їх заспокоїв, що коли буде одправлятись параход, то й я з ним виїду. Мене одправили до табору Саломахіна (лінеєць). Він мене відправив, на гору, обтягнуту дротом при сторожі. Паротяг знявся з якора і віліхав, а я остався. Просидів 15 днів. Не годували, спав на зімних камінних, а ще до того вартові старшини казали, що я піду під суд. Нарешті один старшина запропонував мені написати рапорт по українські до фрянцузького генерала Перра який і був поданий. На другий день мені принесли якусь записку, яку казали прочитати і росписатися. Я гадав, що це визов на суд (загрожував розстріл або морська вязниця), але там було написано ген. Хвостіковим, щоб мене протримати у вязниці 15-ть днів, а як висижу, то негайно відправити до мого відділу. Все ж я був звільнений в наслідок мого рапорту до ген. П'ерра. По виході з вязниці, я просив грошей на дорогу. Старший адютант капітан Онуфрієв поставився до мене доброзичливо як і взагалі до українців. Він дав мені перепустку і посадив мене на пароплав для біженців, який військових не брав. В арешті я набавився запалення легнів. Пароплав тимчасом направився до Сербії до Бухта Катарська. Тут я висадився і прибув до міста, де мусів перейти карантин. По-

тім прибув до Слапкомену (де Тіса впадає в Дунай). Звідси я прибув до Белграду. Всі здивувалися, що я повернувся. Тут я зустрів Левченка і друг. В Білограді я вихлопотав од Врангеля документ, по якому виїхав до Будапешту. З Будапешту за допомогою полковника Сікевича я виїхав до Польщі в 21 році і прибув до Тарнова. Звідти зараз же відіхав до Львова.

Із Львова я відіхав над Збруч і з 10-тю чоловіками перейшов Збруч разом з Палієм в районі Гусятина. Мої заключення були такі, що нас селяне підтримають, але пізній час — осінь, що вони активно не допоможуть. Відділ Палія мав 600 чол. З нами був ще й Антонченко. Вийшовши з Гусятина ми лісами прямували до Бердичева. По дорозі підізжаєм до села і питаєм баби чи є війська. Баба відповіла, що нема. В самому селі ми забачили, що красноармеєц сідлав коня. Ми одразу почали стріляти, кричати, почалась суматоха. Ми тут захопили тачанку і два кулемети. Я тут же приказав червоноармейцу, щоб він з тачанкою їхав на фронт, але в той самий час другий красноармеєц потягнув рушницю і вистрілив в упор, але я здвинувся з міста і це мене урятувало. Тачанку удалося вивезти на фронт і почався обстріл. Одночасно червоні почали тягнути з коня Палія. В результаті пригнали 4 тачанки (по 3 к. і 1 кулемет). Бій почався о 3-ій по полудні і тягнувся до 8-ої год. вечора. В бою ми здобули 70 коней і 5 кулеметів. Я керував кіннотою. У вечері ми відійшли до м. Гути. Ніч була темна, відділ розірвався і ми залишились ночувати. В 9-ть годин ранку другого дня большевики почали наступ, побивши нашу заставу. Ми большевиків підпустили аж в саму Гуту, пізніше почали наступ і знову їх розбили.

Звідси ми виїхали на Житомир і йшли 2 суток лісами і нікого по дорозі не здибували. На ранок 3-го дня ми спіткали знову большевицьку кінноту, полк піхоти з гарматами і знову розпочався бій. Ми заметушилися. Полк. Палій хотів розвернути піхоту, але я настояв, щоб піхота їхала на возах скоро, а кінноторю затримувати наступ. О 10-ій годині Палія було поранено і він повернувся назад, залишивши відділ. Сотник Аксюк (начальник штабу) перейняв керування піхотою, розвернувши її в лаву, а я з кіннотою відступив. В 6 годин увечорі большевики залишили нас в*спокою, але обоз одбили. Полковник Чорний взяв 10 козаків і втік, потім його надибали в лісі; козаки хотіли розстріляти, але його врятували. Звідси ми двинулися далі в бік Києва. Підійшли до Тетеріва де мали здибатися з Тютюником і бродили в лісах коло Києва. Тут в одному селі розташувалися, але вже в другому — в лісі здибали большевицький відділ, з котрим вели бій. Тут ми почули українські команди в большевиків і звідси направилися до села Іваньківці, де вже був Тютюник розбитий! Большевики рушили за нами, а ми утікли в ліс, де й простояли 2 суток. Все ж вирішили прорватись назад без набоїв, уникаючи бою. Проходили через села, де стояли червоні частини, але вони нас пропускали бо думали що ми червоноармейці.

По дорозі назад трапився такий випадок. Їдимо лісом. Переїзжає якийсь комуніст. Підходимо до нього й питаємо хто він такий. Показав документи учителя. Пропустив. Але мій козак, відбившись від нас, бачив, як він щось ховав і підбіг до нас і сказав про це. Я повернув сам з козаком і запитав що він ховав. Він відповів що нічого. Почали шукати. Знайшли рушницю, в шапці документи, з яких було видно, що він їхав для арешту двох попів і двох учителів. Ми його забрали з собою. По дорозі він нас розпитував хто ми такі. Ми йому казали, що ми карательний большевицький відділ — уті-

шився, пізніще він нам показав посвідку Ком. Кроншт. Пор. (поляк Сінчковьский). Ми його тут і розстріляли.

А. Гребеннік (Чорна Хмара)

30.XI.1923

м. Тарнів (Польська).

P. S. Похорон у Катеринославі козака з відділу Марусі Никифорової. Усі їхали на білих конях, наголо шаблюки — сама трималася так само по всім правилам. Сама подавала команду. Дали кілька стрілів. Маруся наводила страх на околицю. Прибували делегації і казали, що приїде Маруся анархістка, щоб їх взяти в оборону. Маруся Никифорова походила з Катеринослава. Мала 20 років і ходила по мужські убрана.

№ CCVII.

ДО ПАНА ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ВІЙСЬК У.Н.Р.

З огляду на те, що на чолі Херсонської повстанської організації стоїть бувший член Херсонского Губземства Тришевський, а також і другі члени земств, організація ця являється найбільш серьозною зо всіх організацій других. Штаб організації складається з досить досвідчених військових і людей з громадським іменем, які цілком лойяльні, що до сучасного Українського уряду і Верховної Влади.

Гадаю, що Херсонської повстанської організації треба допомогти грошовими засобами, аби дати можливість розвинути акції більш ширше, маючи на увазі, що Херсонщина надзвичайно важна для нас як база.

Прибувші до Варшави п. Робаківського і Ткаченка мені добре відомі, як чесні патріоти і дійсно состоящі в Херсонської повстанської організації.

24 грудня 1919 р. В. Кедровський

Варшава.

№ CCVIII.

ПОВСТАНЧЕСЬКИЙ РУХ У НИКОПОЛЬСЬКОМУ РАЙОНОВІ — КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ.

Прибувши з Румунського фронту по демобілізації, на свою стару вчительську посаду в грудні 1917 року, я почав розглядатись навкруги. Побачив таке: в Чортомлику були таємні культурно-просвітні організації, які, захопившись законами Центральної Ради про вільне козацтво, з'організовали своє козацтво, вже бились з большевиками, хоч в данний мент сиділи в підполлі. Чорнишева (Красногригор'ївка), Городище і Нечаєва — мали також просвітні організації й бойовий матер'ял в особі своїх козаків, але не мали доброго організатора й бойова сила була не використувана. З приходом гетьмана, всі українські організації, крім Чортомлицької, підняли голову, сподіваючись, що буде широке поле для праці як організаторам і просвітам, так і бойовим. Для уяснення сітуації подій того моменту, скликали по ініціятиві консперативний з'їзд деяких народніх учителів, культурніх організаторів, на якому мені пропонували організацію козацтва в Никопольському районові. Мрії були широкі. Але ім не судилось здійснитись. Послідував наказ гетьмана скасувати козацтва, чим зняв з наших очей полуду. Прийшлось провадити й надалі консперативну роботу. В сей час в Чортомликові лише, засновуються терористичні групи для боротьби з чорносотенськими виход-

ками гетьмана. Але варта завчасно узнала про них і деяким організаторам прийшлось „накивать п'ятами" з приділів повіту. Але се не зруйнувало організацію. Вони були настільки міцні, що могли виступати проти гетьмана під час повстання, як організована бойова сила. При повстанні, чортомлицькі козаки, обезброївши варту в сумежніх селах і з'єднавшись з Новопавловкою, Красногригор'івкою і иншими селами, повели відверту боротьбу з 8 гетьманським корпусом. Обезброївши три сотні сього корпусу, вступили на Мирову, де здибались з головними силами корпусу. По невдатній бійці, примушені були відійти. Зібрали нараду організаторів, на якій вирішено було передать козаків до регулярного війська (полку Самокіша, наступаючого на Кетеринослав) а організаторам лишитись на місцях. Так було й зроблено. Чортомлицькі козаки влились в склад полку січових стрільців Самокіша, як окрема бойова сотня, під орудою обібранного ними, сотника Никоненко, а решта влилась в стрілецькі сотні. Поки козаки бились з ворогом, ми, захищені збройною силою Самокіша, вели ще більш уперту організацію, при чому найшли приклад всім видам праці. Уже гадали скликати загальний з'їзд українських робітників культурних і бойових, зі всього району, але большевицька навала, зім'яла своєю кількостью полк Самокіша й прорвалась до нас. Знов прийшлося замовкнути й працювати таємно. Повернулись і козаки з війська, затомлені в бійці, але ж з такою, або ще й з більшаю енергією, коли йшли до війська.

Культівіруюче свої сили, ми старались звязатись з сумежними районами, але нам се не вдалося й 23 цвітня 1918 року ми самі виступили зі зброєю проти комуністів. Сили були занадто малі і ми організовано відійшли на Херсовщину, щоб координувати свою діяльність з Григор'євим, який бився вже з комуністами.

Звідти звязались з залишившимися на місцях організаторами, дбаюче про те, щоб загальне повстання сталося скорше. Воно вибухло на Тройцю. Запал був такий, що буквально „баби, навіть, з рогачами пішли в гайдамаки". Як повідь змило воно комуністів з району, багато поклавше трупом. Злість селянства була така велика, що большовиків забивали без милосердя й не судяче. Район був звільнений зовсім, але продержався тілько сім днів, але відступаюча армії Дебенка, з Криму, всією своєю масою навалилась на нас і всих козаків—чортомличан, зі мною й другими чортомлицькими організаторами, забрала в полон і надіслала до Харьківської в'язниці. Тілько, завдяки, власній хитрості й допомозі харківського народнього вчительства й студенства ми визволились давше згоду піти на мобілізацію. Мені було доручено формувати червову сотню, з правом набірати людей з тюрьми, яких сам захочу.

Я набрав з в'язниці, по змозі, петлюрівців. Направили сотню в оден із совітських полків, де, завдяки, монархичному замирові полковника Фіольковського, перейти на бік Денікіна, мені вдалося роспустити до дому мешканців західних Українських губерній, а з чортомличанами втікти до Никопольського району, де були вже денікінці.

Приїхавши до дому, ми побачили, що деякі з наших організаторів денікінцями були арештовані, деякі, щоб спровокувати денікінську справу — пішли служити в комендатури, деякі були змобілізовані.

Ми знов пішли в підпілля, де сиділи, поки не одержався закон про „малоросійський язык", надійшли чутки, що Денікін б'ється с Петлюрою. Ми почали знову готуватись до повстання, при чому де хто був в організаціях Гладченка і Мелашки. Доходили, навіть, до згоди з Махном і Володіним, але тиф поклав

багато козаків і организаторів на ліжках, звідки ті встали, коли махнівці набралисъ сили і опанували повітом і районом. Махновці піячили й грабували, а козаки, користаючись цівільним станом, добували від них зброю, щоб повернути її проти них же самих. Се було зроблено такі, коли селянство побачило, що Махно багато шкодит українському народові. Разваливше тил Махна й розброївше декілько загонів Володіна, прогнали за Дніпро, але „зміняли шило на швайку", бо прийшли червоні. Се була така „цяця", що прийшлося притихнути бо вони ще пам'ятали троіцке повстання й всі ті численні, дуже дошкульні грішкі наші. Сказать „прости нам долги наші, яко й ми зоставляєм должником нашим" ми не могли, бо самі комісари визнавали небезпечним ночувати в таких селах як Чортомлик, а козаки ніколи не відрікали собі в маленьких приємностях забивати комунистів.

Збіраючись то в одного, то в другого організатора, ми прийшли до думки, що самі не можемо збройно боротись з комунистами, бо вони, пам'ятаюче старе— поставили в центрові району, сильний латишський полк. Одначе культурно-агітаційної праці ми не кинули. Наші діячі, виступаюче на ріжніх конференціях сел., лянських, учительських і кооперативних, без страху громили комуністів з трибуни. Щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агитатор послали своіх представників в радянські установи, де вони набували прав і цим ратували всіх українців.

Тут уже ми почули про Карпенка, який був присланий з українського центру і вже активно виступав в Сохвіівськім районові, та про доктора „собирателя трав" і других діячів. Я був послан для вишукання звязку, але нічого не знайшов.

До сього ми працювали по особистій ініціятиві і під свою відповідальність, з оріентацієй на захід, себ то: на Петлюру, але так далі працювати було неможливо. Треба було, або йти до Врангеля який стояв ва Дніпром, або гинути в бійці з комуністами, які вже не давали життя своіми преслідуваннями.

Почувши, що Карпенко виступає, ми виступили з чортомличанами, які під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост, де 8 чоловік чортомличан-юнаків, кепско озброенних, розігнали 58 червоно-армійців, убивши з них 10, п'ять взявше в полон, забравши бомби, набоі, рушниці і майно. Але як потім виявилось — Карпенко був забитий в бійці, ми ж натинулись на два полки червоних і розійшлись, командіровавше представників позондіровати грунт у Врангеля. Тут здибались з представником центру, доктором Гелевим, одержали від нього призначення і, сформувавше курінь гайдамаків імені Івана Сірка, працювали вже під політичним головуванням др. Гелева".

Повстанець А. Рибалка-Зірка.

№ CCIX.

Обращеніе Всеросійской чрезвичайної Комісії к населенію Кубанской области і Черноморського побережжя.

Обнаглѣвшія, разсѣянныя по Кубані і Чорноморью банди і зеленых і бѣлих, под вліяніем агітацій агентов Врангеля за послѣднее время стали совершать разбойнічи нападенія на селенія і станицы, захвативая скот, оружіе і убівая совѣтских работников. Послѣ побѣды над Денікиним совѣтская власть проявила особенное великодушіе по отношенію не только к передовому казачеству, но

ко всѣм козакам Дона, Кубані і Терека. Их прежніе грѣхи перед совѣтской властью были преданы забвенію. За прошлыя преступленія і участіе в Денікінських войсках они наказанію не подлежат, но предавая забвенію прошлое, совѣтская власть не потерпит никаких контр-революційних виступлений в настоящее время. Для обезпеченія мирной жизні трудового козачества і крестьянства и снабженія центральноі Росии хлѣбом, совѣтская власть не остановится ни перед какими мѣрами и жертвами. Всѣ виступленія бѣло-зеленых банд будут нами подавлены с неумолимой жестокостю. За послѣднее время эти виступленія участились и умножились. Ми знаем, что нѣкоторыя селенія і кулацкія станицы оказывают поддержку бандитам, снабжая их продовольствіем и людьми. Этому необходимо положить конец. Доводится до свѣдѣнія всего населенія, что по отношенію к бѣло-зеленому движенію нами приняти самия рѣшительныя мѣры. Призывая к борьбѣ с этими разбойниками все трудовое населеніе Кубані і Черноморья предлагаю: 1) Сообщить ближайшим совѣтским властям о мѣстонахожденіи бѣлозеленых банд, 2) Принимать непосредственное участіе в борьбѣ с ними путем обезоруживанія их, ареста главарей и подстрекателей, 3) Сообщать о всѣх подозрительных лицах, скривающихся в селеніях, станицах і аулах, 4) Своевременно сообщать о всѣх налетах, учиненных бандами и оказывать всяческое содѣйствіе властям по ликвидаціи бѣлозеленаго движенія. В случаѣ невиполненія настоящего требованія і оказанія какого либо содѣйствія бѣло-зеленим бандам, виновных ожидает самая жестокая расправа, а именно: 1) Станицы и селенія, которыя укрывают бѣлых и зеленых будут уничтожены, взрослое населеніе разстрѣляно, имущество конфисковано. (2) Всѣ лица, оказавшія содѣйствіе бандам — немедленно разстрѣляны. 3) У большинства находящихся в горах зеленых остались в селеніях родственники. Всѣ они взяты на учет и в случаѣ наступленія банд всѣ взрослые родственники сражающихся против нас будут разстрѣляны, а малолѣтніе — высланы в Центральную Росію. 4) В случаѣ массоваго выступленія отдѣльных сел, станиц и городов ми будем примѣнять к этим мѣстам масовый терор: за каждаго убитаго совѣтскаго дѣятеля поплатятся сотни жителей этих сел и станиц. Наше предупрежденіе — не пустая угроза. Совѣтская власть располагает достаточными силами для осуществленія всего этого. Предупреждая в послѣдній раз обо всем этом населеніе, об'являю, что зеленым, видавшим своих руководителей, мы обѣщаем полное прощеніе. Неповиновеніе этому призыву в семидневный срок повлечет за собою самыя тяжелыя кары для виновных и их родственников.

Карающая рука совѣтской власти безпощадно сметет всѣх своих врагов.

Особоуполномоченный В. Ч. К. по Сѣверному Кавказу (підпис).

Директива, опрацьована в порозумінню з Головною Командою, яку армія УНР мала виконати в Зимовому Поході. О. Д.

№ CCX.

З переходом армії У. Н. Р. на форму боротьби партізанську в надії на майбутнє всенародне повстання, ця боротьба мусить провадиться по точно виробленому плану і в той же час являться підготовкою до всенародного повстання.

1. Територія України розбивається на 2 великих терени, які призначаеться для 2-х групіровок армії У.Н.Р.

Кордон між теренами мусить бути проведений з таким розрахунком, щоби при захопленні, під час повстання политичних центрів, які матимуться в раіоні,

на Командуючого данним раїоном, покладалось-би і захоплення штрек і стратегичних центрів на підступах до политичних центрів.

Найбільше відповідною лінією поділу на раїони буде лінія: Бахмач—Бобринськая—Одесса, з поділом раїонів на Київський і Катеринославський.

2. Командуючий раїоном вийшовши в свій раїон, мусить провадити працю в такий спосіб:

а) Рухомими загонами, які маються в його распорядженні, терріризовать предттавників комунистичної влади на місцях, в спосіб систематичного захоплення міст і містечок в свойому раїоні і поголовного знищення захоплених комуністів.

б) Сильно розвинутою агентурною розвідкою виявляти скупчення на залізницях (станціях) збіжжа або військового майна, захоплювати станції, брати все необхідне для військової частини, а решту передавати місцевим селянам або нищити.

в) Широко повести організаційну справу майбутнього повстання, використовуючи місцевих організаторів, яких затверджувати Комендантам повітів, звязавши їх відділом зв'язку при свойму штабові, (відділ зв'язку мусить бути нерухомий).

В той час коли Головною Командою буде визнаний мент, сприяючий для загального повстання, доручає повітовим Комендантам захопити повітові міста і знищити комунистичну владу на місцях.

На рухомі-ж загони покладається обов'язок: припинити рух по залізницям, порвати зв'язок між дієвими частинами і гарнізоном червоної армії і в такий спосіб творити псіхольогію повної відірванности ворожих частин від своїх центрів і сусідів.

(Примітка: весь час вживати засобів, аби найменьше було вивезено в Россію збіжжа та сирья.)

ПОКАЖЧИК ДО ТЕКСТУ КНИГИ

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Д.

Е.

Ж.

З.

І.

К.

П.

Р.

С.

ПОКАЖЧИК НАЗВ ВІЙСЬК. ЧАСТИН.

I.

УКРАЇНСЬКІ ЧАСТИНИ.

II.

ДОБРОВОЛЬЧІ ЧАСТИНИ.

III.

ПОЛЬСЬКІ ЧАСТИНИ.

IV.

БОЛЬШЕВИЦЬКІ ЧАСТИНИ.

АРМІЇ:

БРИҐАДИ:

БРОНЕВИКИ:

ВІДДІЛИ:

ҐЕОҐРАФІЧНІ НАЗВИ.

А.

Б.

В.

Г.

Ґ.

Д.

Є.

Ж.

З.

І.

Й.

К.

Л.

М.

Н.

Р.

С.

Х.

Ц.

Ч.

Ш.

Щ.

Ю.

Я.



ЗМІСТ.

TREŚĆ

TABLE DES MATIERES.

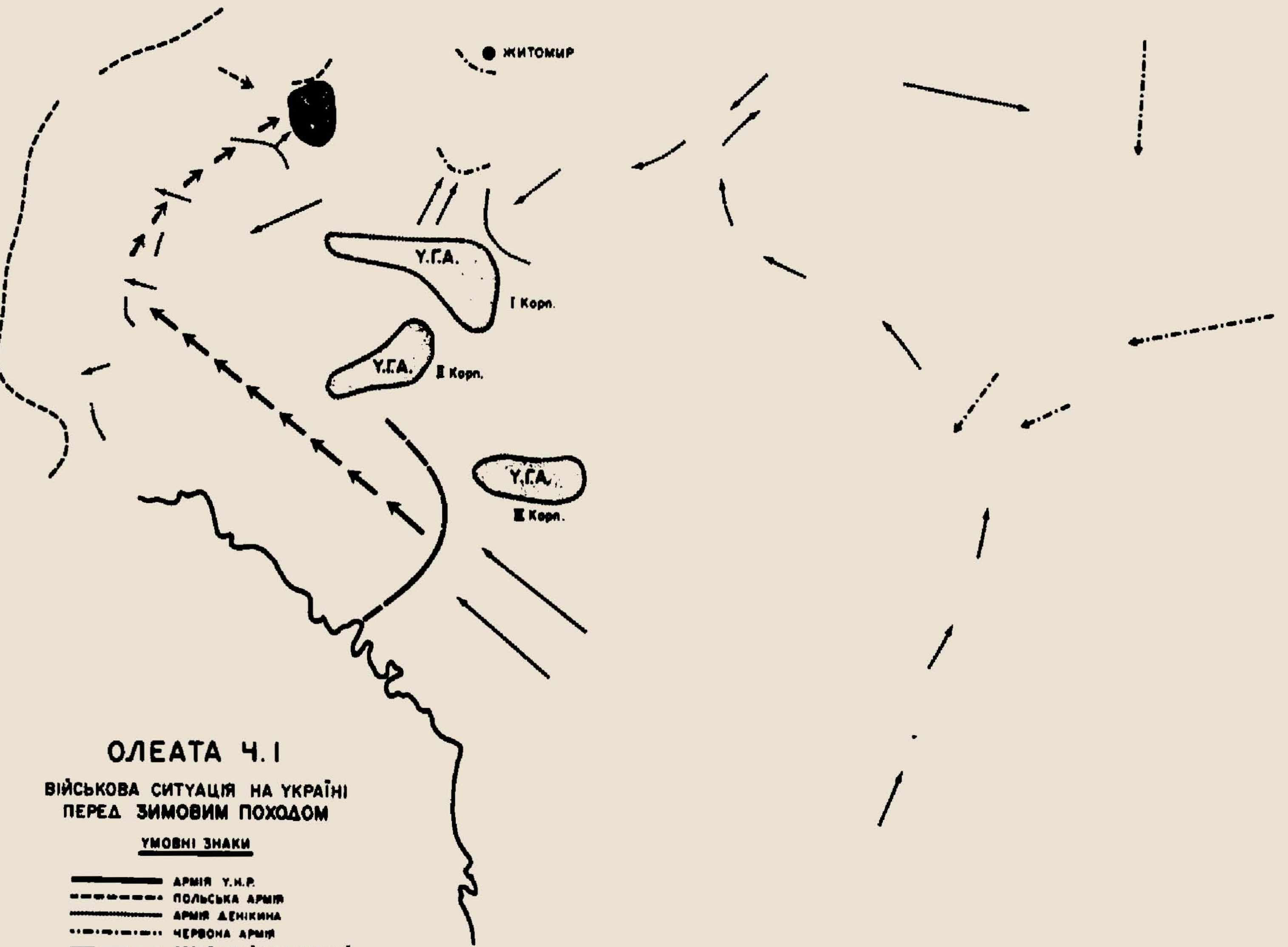
СПОСТЕРЕЖЕНІ ПОМИЛКИ.

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
I	6 згори	livraison!	livraison
IV	5 знизу	магеріялів	матеріялів
V	9 згори	7 розділів	8 розділів
„	11 „	II—IV-ий	II—VII-ий
„	11 „	VII ий	VIII-ий
„	2 знизу	„Житомир“	„Житомир“ і
VI	2 згори	в Мирополі	в Мирополі.
VIII	2 „	до Дністра	до Дніпра
„	2 знизу	у Ю. Тютюнника	у Ю. Тютюника
IX	21 згори	і згадавши	і, згадавши
„	4 знизу	Декларацію	Деклярацію
X	14 згори	довірря	довіря
XI	14 знизу	Харьків	Харків
XIII	14 згори	Війсьновим	Військовим
„	6 знизу	от. Петлюрі	от. Петлюри
„	6 „	в останіх	в останніх
XIV	5 згори	У. Н. Р. Н.	У. Н. Р.
XV	5 знизу	авт	авт,
XVI	18 „	Чорні Запоріжці	Чорні Запоріжці,
„	7 „	3.XII.	3.XII-го
XVII	16 „	Голівці	Гулівці
„	9 „	рийоні	районі
„	21 „	ешалони	ешелони
„	21 „	виряжаючи	виряджаючи
„	5 „	не робили,	не робили.
XIX	9 згори	плацдарм	пляцдарм
„	16 знизу	непе-вний	непевний
„	10 „	дальнійшого	дальнішого
„	7 „	Старожитово	Староживотово
XXII	21 „	на поготові	напоготові
XXIII	13 згори	занйяти	зайняти
XXIV	6 „	в порядкові	в порядку
XXVI	11 знизу	Текієвка	Текіївка
XXVIII	24 згори	повстаньча	повстанча
XXX	17 знизу	членив	членів
XXXII	2 згори	Галицкої	Галицької
„	7 „	на Уманьщині	на Уманщині
XXXIV	11 „	хтіли	хотіли
„	24 „	Ставиші	Ставищі
XXXVII	13 знизу	ешa-лони	ешелони
XXXVIII	5 згори	на поготові	напоготові
„	20 знизу	мане-вруючи	манев-руючи
„	15 „	боротьбістів	боротьбистів
XXX	1 „	Ю. Тютюник	Ю. Тютюник
XLI	16 згори	„	„
„	22 „	републик	республик
„	14 знизу	опозбавив	позбавив

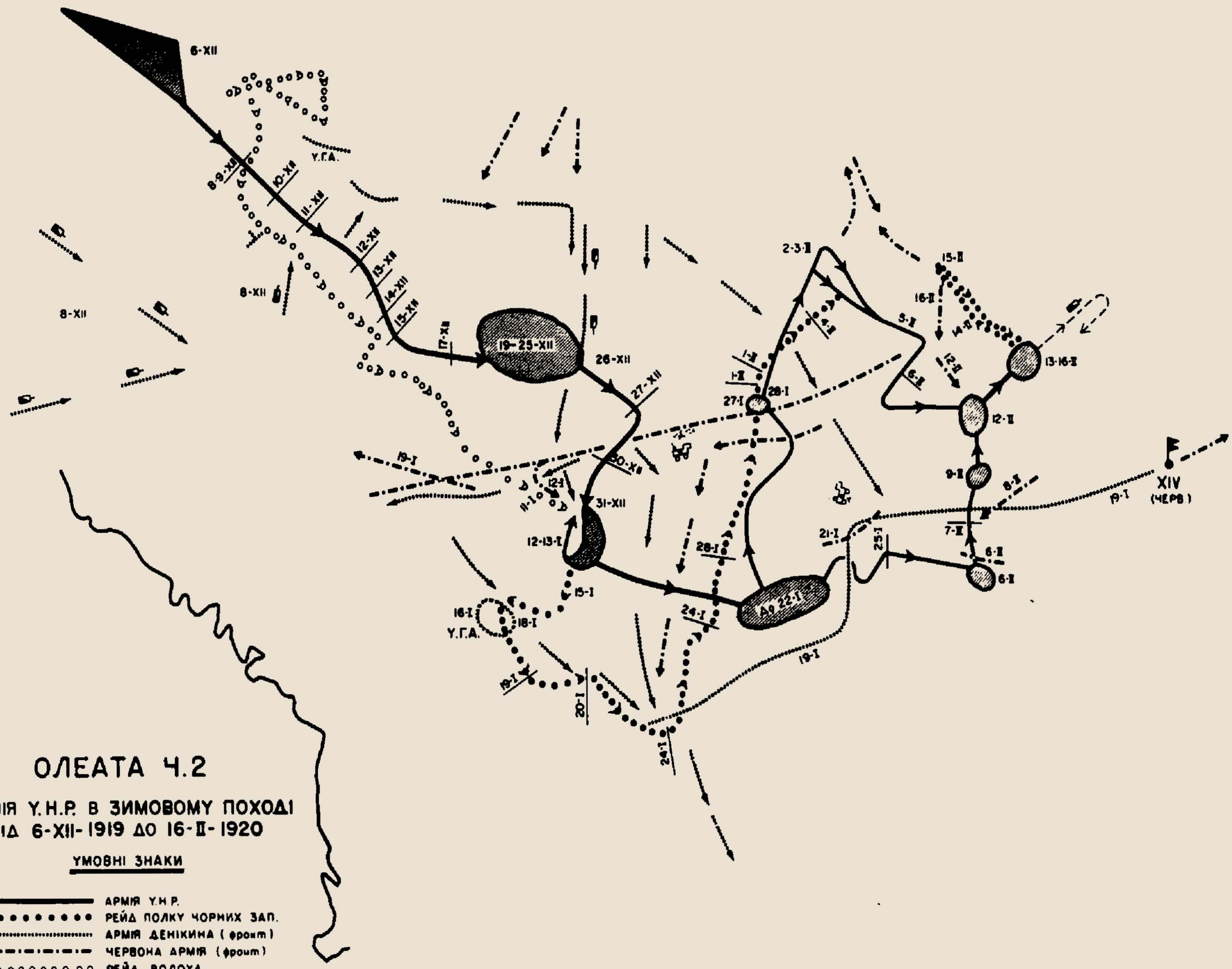
Стор.	Рядок		Надруковано	Треба
XLI	2	знизу	Неприняття	Неприйняття
XLVIII	14	„	діяль-цість	діяль-ність
XLIX	12	згори	боротьбістів	боротьбистів
„	19	„	„	„
„	23	„	„	„
LI	12	„	Га Уманьщині	На Уманщини
LIV	17	знизу	червооноармінця	червоноармійця
„	18	„	до дому	додому
LV	3	„	Запорижців	Запоріжців
LVII	12	„	Білозірря	Білозіря
LIX	19	„	„	„
„	3	„	„	„
LXXIX	23	згори	м. Жаботка	м. Жаботина
LXXXII	5	знизу	Бірсулу	Бірзулу
LXXXV	24	„	Здаємось	Здаємось,
LXXXIX	1	згори	(1-га	(1-ша
XCI	24	знизу	інтернува-ння	інтернуван-ня
XCII	20	згори	Під час	Підчас
XCVI	12	„	В. Савенко	В. Совенко
XCVIII	6	знизу	Під час	Підчас
XCIX	14	„	„	„
CII	3	згори	(до р. Унгула)	(до р. Інгула)
CV	13	знизу	долонями	долонями,
CVI	22	згори	до до підібрання	до підібрання
CX	6	„	на зустріч	назустріч
CXII	12	„	за старі	застарі
CXV	9	знизу	Польськая	польська
CXVI	1	згори	Козатин	Козятин
„	8	„	В район і	В районі
CXVII	9	знизу	Жирів	Товщів
CXKI	2	згори	бокузпівдня	боку з півдня
„	4	знизу	полоненних	полонених
CXXIII	23	знизу	до купи	докупи
„	23	„	розположившись	розташувавшись
„	19	„	війсьска	війська
CXXVIII	1	згори	з богатьох	з багатьох
CXXX	16	„	невичерпує	не вичерпує
CXXXI	13	„	А. Гребінка	А. Гребінника
„	26	„	на Черниговщині	на Черніговщині
„	1	знизу	пропущено зноски стор. 48, 50 і 52	17) 18) 19) Б. Ко-зельськнй
CXXXII	8	„	Тамже	Б. Козельський
CXXXIII	6	„	Осиковиша	Осиковата
CXXXIV	4	згори	на Черниговщині	на Черніговщині
„	7	„	„	„
„	18	4	На Звенигородникі	На Звенигородщині
„	6	знизу	Омелняович	Омелянович
CXXXVIII	7	„	нідочого	ні до чого
CXXXIX	14	згори	шпіталь	шпиталь
CXL	22	знизу	Олександрівку	Олександрівку,
CXLII	2	„	латишськийп олк	Латишський полк
CXLIII	3	згори	комунистів	комуністів
„	4	згори	працювати	працювати,
„	8	знизу	Олелсандр.	Олександр.
CXLIV	15	згори	Перевало	Перевалов
„	20	„	повстанцями	повстанцям
„	24	знизу	от Шепеля	от. Шепеля
„	22	„	Отаманові	отаманові
CXLV	9	згори	Леніна	Леніна

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
CXLV	12 згори	Леніна	Лєніна
"	22 "	що	що,
CXLVI	23 "	домагалися	домагалися,
CXLVIII	9 знизу	перед тим	перед тим,
CXLIX	2 згори	селяне	селяне,
"	17 "	ратуватися	рятуватися
"	19 знизу	тенієвських	тетївських
4	10 "	цомститися	помститися
14	1 "	кінноті	кінноті
30	12 "	Поставнова	Постанова
66	3 "	наказать	наказано
67	4 "	21/I р.	25/I 20 р.
87	5 згори	Вилинська	Волинська
"	8 "	зяхвачено	захвачено
"	20 "	Голого	Гулого
91	10 "	Командуючому	Командуючому
145	9 знизу	полковних	полковник
149	1 згори	N CXVIII	N CXLIII
Олеата ч. 4		Повстаньчі	Повстанчі
"	"	не меньше	не менше

Примітка: За браком в друкарні потрібної кількости літер „ґ" і „є" в деяких місцях тексту не дотримано правопису.



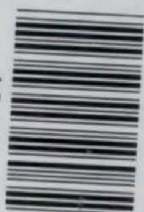
ЖИТОМИР
У.Г.А.
I Корп.
У.Г.А.
II Корп.
У.Г.А.
III Корп.
ОЛЕАТА Ч. I
ВІЙСЬКОВА СИТУАЦІЯ НА УКРАЇНІ
ПЕРЕД ЗИМОВИМ ПОХОДОМ
УМОВНІ ЗНАКИ
АРМІЯ У.Н.Р.
ПОЛЬСЬКА АРМІЯ
АРМІЯ ДЕНІКИНА
ЧЕРВОНА АРМІЯ
ОРОНТ АРМІЇ У.Н.Р. В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ЛИСТОПАДА 1919 р.
ЗАГАЛЬНИЙ НАПРЯМОК ВІДСТУПУ АРМІЇ У.Н.Р. В РАЙОН ЛЮБАРА


6-XII
8-9-XII
10-XII
11-XII
12-XII
13-XII
14-XII
15-XII
17-XII
19-25-XII
26-XII
27-XII
30-XII
31-XII
8-XII
Y.Г.А.
12-13-I
15-I
16-I
18-I
19-I
20-I
24-I
28-I
27-I
1-II
2-3-II
4-II
5-II
6-II
До 22-I
21-I
25-I
7-II
8-II
9-II
12-II
13-16-II
14-II
15-II
16-II
XIV
(ЧЕРВ)
ОЛЕАТА Ч.2
АРМІЯ У.Н.Р. В ЗИМОВОМУ ПОХОДІ
ВІД 6-XII-1919 ДО 16-II-1920
УМОВНІ ЗНАКИ
АРМІЯ У.Н.Р.
РЕЙД ПОЛКУ ЧОРНИХ ЗАП.
АРМІЯ ДЕНІКИНА (фронт)
ЧЕРВОНА АРМІЯ (фронт)
РЕЙД ВОЛОХА
БРОНЕПОТЯГ


ОЛЕАТА Ч. 3
АРМІЯ У.Н.Р. В ЗИМОВОМУ ПОХОДІ
ВІД 16-II-1920 ДО 6-V-1920
УМОВНІ ЗНАКИ:
АРМІЯ У.Н.Р.
ПОЛЬСЬКА АРМІЯ
АРМІЯ ДЕНІКИНА
ЧЕРВОНА АРМІЯ
БРОНЕПОТЯГ
ЖИТОМИР
2 АРМ.
6 АРМ.
44 ДИВ.
45 ДИВ.
60 і 41 ДИВ.
XII АРМ. (ЧЕРВ.)
XIV АРМ. (ЧЕРВ.)
13-16-II
22-II
23-25-II
1-4-IV
6-12-IV
13-IV
23-30-IV
1-2-V
6-V


ОЛЕАТА Ч.4
ПОВСТАНЬЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ
В ЧАСІ ВІД 6-XII-1919 ДО 6-V-1920
УМОВНІ ЗНАКИ:
ПОНАД 1000 ЛЮДЕЙ
ВІД 500 ДО 1000 ЛЮДЕЙ
ДО 500 ЛЮДЕЙ
НЕ МЕНЬШЕ 100 ЛЮДЕЙ
НЕВІДОМОЇ СКІЛЬКОСТИ
БЕЗПРОВІДНІ СЕЛЯНСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ
ЧИСЛА І ЛІТЕРИ ДИВИСЬ В ТЕКСТІ
МАРШ АРМІЇ У.Н.Р.
ВІД 6-XII-1919—6-V-1920
ЖИТОМИР
6-XII
1919
6-V
1920


ОСНОВНА
МАПА
ДО „ЗИМОВОГО ПОХОДУ"
МІРИЛО: 25 ВЕРСТ. В ДЮЙМІ
ЖИТОМИР
КИЇВ
ЗАСЛАВЛЬ
РАДОМИСЛЬ
КОРОСТИШІВ
ВАСИЛЬКІВ
ПРИЛУКИ
ПИРЯТИН
ЛОХВИЦЯ
ЛЮБАР
СТАРОКОСТЯНТИНІВ
БЕРДИЧІВ
КОЗЯТИН
ПЕРЕЯСЛАВ
ЛУБНІ
ПРОСКУРІВ
ПИКІВ
СКВИРА
БІЛА ЦЕРКВА
ЛЕТИЧІВ
ЛИТИН
ВИННИЦЯ
КАНІВ
ТАРАЩА
БОГУСЛАВ
ЗОЛОТОНОША
ЧЕРКАСИ
СМІЛА
ЛИПОВЕЦЬ
КАМЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ
НОВА УШИЦЯ
БРАЦЛАВ
ГАЙСИН
ЗВЕНИГОРОДКА
ЧИГИРИН
КРЕМЕНЧУК
УМАНЬ
ТУЛЬЧИН
МОГИЛІВ
ЯМПІЛЬ
НОВОМИРГОРОД
ЄЛИЗАВЕТГРАД
ОЛЕКСАНДРІЯ
ОЛЬГОПІЛЬ
ОЛЬВІОПІЛЬ
БАЛТА
БОБРИНЕЦЬ
АНАНЇВ
ВОЗНЕСЕНСЬК
ТИРАСПІЛЬ
МИКОЛАЇВ


1815